
TÜRK KÜLTÜRÜ
İNCELEMELERİ
D e r g i s i

The Journal of Turkish Cultural Studies

31

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

Kültür Ocağı Vakfı (KOCAV) kuruluşu olan
KOCAV Yayıncılık Tanıtım, Araştırma, Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti. yayımıdır.

Yayın Türü

İlmî ve Edebî

Dizgi-Mizanpaj

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi Dizgi Servisi

Baskı-Cilt

Çalış Ofset

Davutpaşa Caddesi No: 8

Topkapı/İstanbul

Sertifika No: 12107

Kapak Tasarım

Minyatür Ajans

ISSN 1302-4787

Yönetim Yeri/Address for Correspondence

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

Ayşekadın Hamamı Sokak, Nr. 26

0089894 Süleymaniye/İstanbul-TÜRKİYE

Tel: (0212) 519 99 70-1

Belgegeçer: (0212) 519 99 72

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

Teknik Sorumlu

Yard. Doç. Dr. Recep AHISHALI

ahishali@marmara.edu.tr

Tanıtım Sorumlusu

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

mdogan@marmara.edu.tr

Abone İşleri/Subscription

Nursel UYANIKER

© *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*
Dergimizdeki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.
Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Sayı/Issue: 31 • 2014 GÜZ/AUTUMN

TÜRK KÜLTÜRÜ
İNCELEMELERİ
— D e r g i s i —

The Journal of Turkish Cultural Studies

31

HAKEMLİ VE ULUSLAR ARASI DERGİ

Bu dergi

MLA International Bibliography,

Turkologischer Anzeiger

isimli uluslar arası indeksler

ve

ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı

tarafından taranmaktadır

KOCAV
İstanbul 2014

KOCAV Adına sahibi

Dr. Ali ÜREY
aliurey@kocav.org.tr

EDİTÖRLER/EDITORS

Genel/Editor-in-chief

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK
noztoprak@marmara.edu.tr

Tarih/History

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ
akyildiz63@yahoo.com

Edebiyat/Literature

Doç. Dr. Üzeyir ASLAN
uaslan@marmara.edu.tr

SEKRETERLER/SEKRETARIES

Tarih/History

Doç. Dr. Yüksel ÇELİK
yuksekelik@hotmail.com

Edebiyat/Literature

Nusret GEDİK
nusretgedik@hotmail.com

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Feridun M. EMECEN (*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. Günay KUT (*Boğaziçi Üniversitesi*)
Prof. Dr. İlber ORTAYLI (*Galatasaray Üniversitesi*)
Prof. Dr. İsmail ÜNVER (*Ankara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ (*Yeditepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Orhan BİLGİN (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY (*Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yahya AKYÜZ (*Ankara Üniversitesi*)

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN
Prof. Dr. Sebahat DENİZ
Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ
Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN
Doç. Dr. Muhammet GÜR
Doç. Dr. Hakan TAŞ
Yard. Doç. Dr. Ali KARACA
Yard. Doç. Dr. Recep AHISHALI

Prof. Dr. Cemal YILDIZ
Prof. Dr. Emel KEFELİ
Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE
Prof. Dr. A. Haluk DURSUN
Prof. Dr. Mustafa KÜÇÜKAŞÇI
Prof. Dr. Erhan AFYONCU
Yard. Doç. Dr. M. Hanefi BOSTAN
Yard. Doç. Dr. Mehmet TAŞTEMİR

İNGİLİZCE SORUMLULARI

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE
Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ

ANA DİLİ SORUMLULARI

Nusret GEDİK
Bünyamin AYÇİÇEĞİ

YURT DIŞI TEMSİLCİLERİ/CORRESPONDENTS ABROAD

A B D / U S A

Walter G. ANDREWS
2908 131st Pl. NE
Bellevue, WA 98005 USA

İ S K O Ç Y A / S C O T L A N D

Dr. Christopher FERRARD
8 Dublin Street EH 1 3 PP
Edinburgh/SCOTLAND
e-mail: ferrard@aol.com

J A P O N Y A / J A P A N

Dr. Nobuo MISAWA
TOYO University Department of Socio-Culture System
2-11-10, Oka, Asaka-shi
SAITAMA 35-0007 JAPAN
e-mail: misawa@toyonet.toyo.ac.jp

K I B R İ S / C Y P R U S

Dr. Kadir ATLANSOY
Doğu Akdeniz Üniv. Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Gazimağusa/KKTC Mersin 10 TR
e-mail: atlansoy@emu.edu.tr

K İ R G İ Z İ S T A N / K Y R G Y Z S T A N

Döölötbek SAPARALIYEV
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Kırgızistan Bişkek
Tinçtik köçüsü, 56
720000 KIRGIZİSTAN

K U V E Y T / K U W A I T

Dr. Faisal ALKANDARI

Kuwait University

History Dept.

KUWAIT

e-mail: falkandari@yahoo.com

M A C A R I S T A N / H U N G A R Y

Prof. Dr. Géza DÁVID

ELTE Török Filológiai Tanszék

Budapest

Muzeum krt, 4/D

H-1088 HUNGARY

e-mail: davidgeza@hotmail.com

S U U D Í A R A B I S T A N / S A U D I A R A B I A

Dr. Mohammad M. AL-QURAINI

P.O. Box. 5074 Pin Code 31982

Al-Hassa/S. ARABIA

Y U N A N I S T A N / G R E E C E

Prof. Dr. Evangelia BALTA

Fondation Nationale de la Recherche Scientifique

48 av. Vass. Constantinou

11635 Athènes-GREECE

e-mail: evabalta@eie.gr

İÇİNDEKİLER

Tarih

Recep AHİSHALI

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Bilinmeyen Bir Risâlesi: "Risâle-i Âlî-i Âlim Berây-ı Kâtib Kâsım-ı Râsim" / An Unknown Treatise of Mustafa Âlî of Gallipoli: "Risâle-i Âlî-i Âlim Berây-ı Kâtib Kâsım-ı Râsim" 1-24

Meral BAYRAK (FERLİBAŞ)

Eskişehir'deki Bir Hayratın Hikayesi: Ak Cami ve Muallimhanesi / The Story of a Charitable Institution in Eskişehir Ak Camii and the Primary School 25-68

Filiz DIGİROĞLU

İstanbul-Tebriz Ticaret Hattında Validehan (XIX-XX. Yüzyıl) / Validehan at İstanbul-Tabriz Trade Route (XIX-XXth Century)" 69-112

Sabit DOKUYAN -Fatih ÖZÇELİK

İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Ekonominin ve İktidarın Temel Dayanağı: Milli Korunma Kanunu / The Mainstay of Economy and Power in Turkey During The Second World War: Protection Law..... 113-142

Edebiyat

M. Fatih KÖKSAL

Yûnus Emre Dîvânı'nın Yeni Bir Nüshası ve Yûnus'un Yayımlanmamış Şiirleri / A New Copy of The Diwan of Yunus Emre and Unpublished Poems of Yunus 143-174

Murat A. KARAVELİOĞLU

Divan Şiirinde "Bend Geçmek", "Hurde Geçmek" ve "Kapı Geçmek" Deyimleri Üzerine / On the Idioms "Bend Geçmek", "Hurde Geçmek" And "Kapı Geçmek" in Divan Literature 175-204

Hakan YEKBAŞ

Fihrist-i Makâmât Ahmed Avni Konuk'a mı Aittir? / Does Fihrist-i Makâmât Belong to Ahmed Avni Konuk? 205-238

Mehdi GENCELİ

Hüseyin Cavid'in İstanbul Mektupları ve Osmanlı Matbuatında "Cavid" İmzası / Huseyin Cavid's Letters of Istanbul And 'Cavid' Signature in Ottoman Press 239-264

Kitabiyât

Yılmaz TOP

Bursalı Şâir Nakîb-zâde Ni'metî (ö. 1060?) Efendi ve Onun,
Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu 3424 Numarada
Kayıtlı Mecmû'a-i Kasâ'id Adlı Şiir Mecmuasının Muhtevası /Nakibzade
Ni'metullah (D.1060?), a Poet From Bursa and the Content of His
Mecmu'a-i Kasa'id, Registered in Number 3424 of the Esadefendi
Collection of Süleymaniye Library 265-348

Recep AHISHALI

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi Bibliyografyası (XXI-XXX)
/ Bibliography of The Journal of Turkish Cultural
Studies (XXI-XXX) 349-380

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Bilinmeyen Bir Risâlesi:
"RİSÂLE-İ ÂLÎ-İ ÂLİM BERÂ-Y-İ KÂTİB KÂSİM-İ RÂSİM"

Recep AHİSHALİ

ÖZET

Osmanlı tarihinin önemli yazarlarından birisi olan Gelibolulu Mustafa Âlî'ye ait olan ve şimdiye kadar bilinmeyen bir risalesi bu çalışmada neşredilmektedir. Risale, Kadı Yahya bin Ali Kuşçuzâde tarafından derlenmiş olan, kısmen münşeat mecmuası sayılabilecek kitabın içerisinde yer almaktadır. Risalenin ana konusu, daha önce Lala Mustafa Paşa'ya gönderdiği bir mektuptur. Mektup aynı zamanda Mustafa Paşa'ya divan kâtipliği yapmakta olan Âlî'nin eline geçmiş ve onun şiddetli tenkidine uğramıştır. Mektupta geçen ibâreleri inşa sanatı bakımından eleştiriye tabi tutmuştur.

Anahtar Kelimeler

Gelibolulu Mustafa Âlî, Kâtip Kasım-ı Râsim, Kadı Yahya bin Ali Kuşçuzâde, inşa, münşeat, tenkit.

Gelibolulu Mustafa Âlî, Osmanlı tarih, edebiyat, dinî, kültürel ve sosyal hayatı ile ilgili konularda çok sayıda eser vermiş, en çok tanınan Osmanlı müelliflerinden birisidir. Edîb, filozof, hattat, bürokrat, kişiliğinin yanı sıra "tarihçi" kimliği ile yazdığı eserler, hem Osmanlı zamanındaki tarihçilere, hem de günümüz tarihçilerine kaynaklık etmektedir. 70'e yakın olduğu bilinen eserlerinin çoğu günümüze ulaşmıştır¹. İsmi bilinen,

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. ahishali@marmara.edu.tr

¹ Hayatı ve eserleri için bkz. Bekir Kütükoğlu-Ömer Faruk Akün, "Âli Mustafa Efendi", *DİA*, II, 414-421; Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul 1996; Mustafa İsen, *Gelibolulu Mustafa Âli*, İstanbul 1998; Mehmet Şeker, "Gelibolulu Mustafa Âli'nin Hayatı ve Şahsiyeti", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I (İzmir 1983), s. 153-179; Farris Çerçi, *Künhü'l-ahbâr'a Göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Mustafa Âli'nin Tarihçiliği*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

ancak henüz ortaya çıkmamış veya hiç bilinmeyen başka eserleri de vardır. Özellikle çeşitli konularda kaleme aldığı küçük risale tarzı yazılara zamanla çeşitli kütüphanelerde tesadüf edilebilmektedir.

Burada neşre konu olan risâle, Âli'nin daha önce bilinmeyen bir eseridir. Hacı Selim Ağa Ktb., Hüdâî Efendi, nr. 1710'da, "Ali Bey, İnşâ-i Murassa" adıyla kayıtlı olan bir mecmuanın içerisinde, vr. 71a-75a arasında bulunmaktadır. Kitap baştan sona ta'lik yazı türü ile kaleme alınmıştır. Yazı tarzından aynı kâtip tarafından yazılmış olduğu anlaşılan eserin iç kapak sayfasında "Yahyâ el-Kuşçızâde el-Kâdî" imzası bulunmaktadır. Yine aynı sayfada, farklı bir yazı ile "Ali Kuşçızâde hattıdır" şeklinde başka bir not daha mevcuttur. İçerisinde Ali Kuşçızâde'ye ait olup, başlığında "Li-muharririhî el-Hakîr Yahyâ, eş-Şehir be-Alî Kuşçızâde" ibâreli bir risâle yer almaktadır. Bu bilgilere göre eseri derleyen ve kaleme alan Ali Kuşçuzâde Kadî Yahyâ olmalıdır. Eser, kısmen bir münşe'ât mecmuasıdır. Hem çeşitli şiirlerin yer aldığı edebî özelliğe sahip, hem de bazı siyâsî yazışmaların örneklerini içermektedir. Ayrıca, kısmen de çeşitli konulara âit bir risâle derlemesi özelliğini taşımaktadır.

Kitapta ilk olarak "Zikr-i Tertîb-i Fünûn" başlığını taşıyan bir risale yer almaktadır. Bu risale XVI. yüzyıl dîvân şairi ve âlimlerinden olan Yahyâ Nev'î Efendi'nin (1533-1599) *Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn* adlı eseridir. Risalede ilimler 12'ye ayrılmış, bunların her biri birer başlık altında birkaç sayfa ile anlatılmışdır² (vr. 3b-69a).

Netâyicü'l-Fünûn'dan sonra "İzn-nâme-i Ebû's-su'ûd -rahmetu'llah-" başlığı ile Ebû's-su'ûd Efendi'nin imzasıyla, hacca gitmek için izin istediği arzının sureti yer almaktadır (vr. 69a).

Kayseri 1996; Mustafa İsen, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara 1994; Jan Schmidt, *Mustafa Âli's Künhü'l-ahbar and its Preface. According to the Leiden Manuscript*, İstanbul 1987; Ahmet Aydın, *Gelibolulu Mustafa Âli'nin Künhü'l-ahbârının Dördüncü Rükününün Kaynakları*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.

² Nev'îzade'nin bu eseri iki kez neşredilmiştir: Nadir İlhan, *Nev'î Efendi, Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn (Giriş-Metin-Dizinler)*, Fırat Üniversitesi SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1992; Nev'î Efendi, *İlimlerin Özü*, (nşr. Ömer Tolgay), İstanbul 1995.

Sonraki başlık “İnşâ-i Murassa‘-i Âlî Efendi” adını taşımaktadır. Bu kısımda Gelibolulu Mustafa Âlî’nin oldukça sanatlı, Türkçe bir mektup örneği verilmiştir (vr. 69b-71a)³.

Âlî’nin inşa örneğinin ardından, bu çalışmaya konu olan, yine Mustafa Âlî’ye ait, “Risâle-i Âlî-i Âlim Berây-ı Kâtib Kâsım-ı Râsim” başlıklı risâle yer almaktadır (vr. 71a-75a).

Âlî’nin risâlesinden sonra, kitabın yazarı olan Kadı Yahyâ’nın kendisine ait bir risale gelmektedir. Kendisinin Ali Kuşçu’nun evlâdından olduğunu ve Ebu’s-su‘ûd Efendi’den ders aldığını ifade ederek, Rumeli’de uygun bir kadılık istemektedir. Bu vesile ile Rumeli’deki siyasi durumu da anlatmaktadır (vr. 75b-99a).

Eser, bundan sonra yer alan konular ile gerçek manada münşeât özelliğini taşımaktadır. 9 başlık altında, Mar‘aş (vr. 99b-100a) ve Halep beylerbeyilerine yazılan (vr. 100b-101b) fermân suretleri, padişaha yapılan bir arz sureti (vr. 101b-102a), Erzurum Beylerbeyisi Hüsrev Paşa’ya fermân (vr. 102b-103a), Mustafa Paşa’ya hatt-ı hümayûn suretleri (vr. 103a-104b) yer almaktadır. Bundan sonraki üç başlıkta ise İran’a yazılan nâmeler bulunmaktadır (vr. 105a-116a).

Daha sonra, Sultan Bâyezîd’in, Şehzâde Şehinşâh’a Cem Sultan’ın vefatını haber vererek, idaresi altındaki yerlerde cenaze namazının kılınmasını isteyen fermânı zikredilmektedir (vr. 116b-117a).

İzleyen bölümde şiirler yer almaktadır (vr. 117b-120a). Ardından gelen dinî muhtevalı bir risaleden (vr. 120b-124a) sonraki bölüm de yine şiirlere ayrılmıştır (vr. 124b-130a).

Yazar metni birçok yerde sayfa kenarına taşımış, derkenar şeklinde, tek üçgen veya tersli düzlü birçok üçgen görüntüsü verecek surette metin blokları oluşturmuştur. Bu blokların çoğu sonradan oluşturulan şerhler şeklinde olmayıp, ana metnin devamı olduğundan, muhtemelen sayfaya estetik bir görünüm verme amacına matuf olmalıdır. Kenar boşluklarını

³ Bu mektup Mustafa Âlî’nin *Menşe’ü’l-İnşâ*’sında zikredilmektedir. Eseri neşreden İ. Hakkı Aksoyak mektuptan bahsetmiş ve mektubun giriş kısmındaki manzum ifadenin *Menşe’ü’l-İnşâ*’nın girişi ile karşılaştırmasını yapmıştır (*Menşe’ü’l-İnşa*, Ankara 2007, s. 47)

böyle üçgen şekli ağırlıklı olmak üzere metin blokları ile süsleme, bu risale kısmına münhasır olmayıp, tüm kitap boyunca uygulanmıştır.

Yahyâ Efendi, Âlî'nin bu risalesini kendisi "Risâle-i Âlî-i Âlim Berây-ı Kâtib Kâsım-ı Râsim" başlığı ile eserine almıştır. Âlî, risâleye konu olan Kâtib Kâsım-ı Râsim'i önce tanıtır. Kâtib Kasım, Hüsrev Paşa'nın⁴ kullarından iken daha sonra Divan kâtibi olmuş, Hüsrev Paşa'nın ölümünden sonra Diyarbekir Beylerbeyisi Dukakinzâde Mehmed Paşa Kasım'ı yanına almıştır. Mısır beylerbeyiliğine tayininde⁵ de beraberinde Mısır'a götürmüştür. Mehmed Paşa'nın vefatından sonra ise Hüsrev Paşa'nın kardeşi olan Mustafa Paşa'nın (ö. 1580) yanına girmiştir. Mustafa Paşa, II. Selim'e lâlâ olduktan sonra, -Âlî'nin tabiriyle- Kâsım'ı "ileri çekmiştir". Onunla birlikte katıldığı Selim ile Bâyezîd arasında cereyan eden Konya muhârebesinde (966/1559) 40,000 akçe zeamet verilmiştir. Daha sonra Pertev Paşa'ya⁶ intisab eden Kâtib Kasım bu sırada Lâla Mustafa Paşa'ya, "mülemma' ü müsecca'" bir mektup inşa ederek göndermiştir. Muhtemelen o tarihte Lâlâ Mustafa Paşa'nın Divan kâtipliğini yapmakta olan Âlî bu mektubu görmüş ve tenkid etmek üzere bu risâleyi kaleme almıştır. Risale'nin yazılması sırasında Âlî, Kasım'ın 50 yaşında, kendisinin de henüz 25 yaşında olduğunu bildirmektedir.⁷ Amacının ise sadece Kâtib Kasım'ı yermek, kendisini de övmek olmadığını, ancak Mustafa Paşa'nın "ak sakallı (sepîd rîş)" olanlara rağbet edip, gençleri de cehâletle suçlaması nedeniyle kaleme aldığını söylemektedir. Böylece üstü kapalı bir şekilde hâmîsi olan Lâlâ Mustafa Paşa'yı bile eleştirmekten geri durmamaktadır. Bu ondaki gurur ve kendine güvenin derecesini ortaya koymaktadır. Âlî, Kasım'ı eleştirmekten maksadının "sâhib-i sa'âdet hazretle-

⁴ Deli Husrev Paşa, Diyarbekir, Halep, Şam, Rumeli, Mısır valiliklerinde bulunduktan sonra 1536 yılında kubbealtı veziri olmuş, daha sonra yükselerek ikinci vezir olmuştur. 1544 yılında vefat etmiştir. Biyografisi için bk. Abdülkadir Özcan, "Hüsrev Paşa, Deli", *DİA*, XIX, 40-41.

⁵ Mehmed Paşa 1554-1556 yılları arasında Mısır valiliği yapmıştır (Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, (Haz. Nuri Akbayar; Çev. Seyit Ali Karaman), İstanbul 1996, IV, 1049).

⁶ Pertev Mehmed Paşa, ikinci vezir ve donanma serdarı olmuş, 1574-75 yılında vefat etmiştir (*a.g.e.*, s. 1332).

⁷ 28 Nisan 1541'de dünyaya gelmiş olan Mustafa Âlî, bu risaleyi 1566 yılı civarında yazmış olmalıdır.

rinin (Lâlâ Mustafa Paşa) bendesini tergîb ü tavsîf” etmek olduğunu söylemektedir. Zira Kasım, Hüsrev Paşa ve Dukakinzâde Mehmed Paşa’nın himaye ve korumasıyla meşhurdur. Oysa kendisinin çok sayıda verdiği eserinden başka, Lâlâ Mustafa Paşa kâtibi olmak sıfatıyla şöhret kazandığını söylemektedir⁸.

Âlî’nin en önemli özelliklerinden birisi iyi bir münekkid olmasıdır. Gördüğü, yaşadığı aksaklıkları, doğru bulmadığı bilgi ve fikirleri eserlerinde sıkı bir şekilde eleştirmiştir. Onun tenkitlerinde, bulunduğu dönemin değerlendirme ve tenkidi, belli bir meslek ve zümrenin tenkidi ile belirli bir olay vesilesiyle şahısların tenkidi olmak üzere üç tenkit konusu öne çıkmaktadır⁹. Tenkitteki amacı öncelikle kendi bilgi ve hünerlerini ortaya koymaktır¹⁰. Bu risâle de başlı başına bir tenkit risâlesidir.

Risâle’nin yazılmasında gerçek sebep, Âlî’nin genç yaşta kendisini öne çıkarma gayreti veya kıskanma duygusu olmalıdır. Mustafa Âlî Risâle’de, rakibini önce överek yüceltmiş, sonra da onu sert bir dille yermiştir. Övgüsünü doğrudan değil, başka birisi vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. Giriş kısmında, ismini zikretmediği ancak, inşa fenninde “Hâce-i Cihân” olan birisinin Kasım’ın inşâda ne kadar önemli biri olduğunu söylediğinden bahsetmektedir. O münşîye göre Kasım, düşmana esir düşse, padişaha onu kurtarması için gerekirse bütün hazinesini sarfederek kurtarması vaciptir. Eğer bu şekilde kurtarılamıyorsa, alıkonulduğu kale üzerine yürüyüp, varıyla yoğunla sonuna kadar savaşmalıdır. Bu ifadeler Âlî’de kıskançlığa yol açmış görünüyor. O münşînin Kasım hakkındaki fikirlerini yazdıktan sonra, kendisi de yine onun değerini vurgulamak için kimlerin himayesinde olduğunu ayrıca zikreder. Rakibini bu şekilde yü-

⁸ vr. 75a. Âlî, 1562-1568 yılları arasında Lâlâ Mustafa Paşa’nın Divân kâtipliğini yapmıştır (Mustafa İsen, *Gelibolulu Mustafa Âlî*, Ankara 1988, s.3); Cornell H. Fleicher, *Tarihçi Mustafa Âlî, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı* (Çev. Ayla Ortaç), İstanbul 1996, s. 38-39.

⁹ Mehmet İpşirli, “Âlî ve Selânikî: Çağdaş İki Tarihçinin Tenkit Tarzı, Üslubu ve Anlayışı Üzerine Gözlemler”, *Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştayı Bildirileri*, (Haz. Hakkı Aksoyak), Ankara 2013, s. 170.

¹⁰ Âlî bu tenkit usûlünü özellikle şairleri eleştirirken daha sert bir şekilde kullanmaktadır. Kendi bilgisini ortaya koymak amacıyla bazılarını tenkit edebilmek için neredeyse onların eserlerinde yanlışlık ve eksiklik yaratmaya kalkmıştır. (Mehmed Çavuşoğlu, “Âlî’de Tenkid”, *Osmanlı Araştırmaları VII-XVIII*, (İstanbul 1988), s. 180.

celtmesindeki amacın, daha sonra yapacağı tenkitle, kendisinin bu kadar önemli bir münşîyi bile eleştirecek üstünlüğe sahip olduğunu ispatlamak olmalıdır.

Mustafa Âlî, risaledeki eleştirilerini söz sanatının inceliklerine göre yapmış, yanlışları belirttikten sonra, niçin yanlış olduklarını söylemiş, doğru olan alternatif tabirleri göstermiştir. Zaman zaman çeşitli kelime oyunları da yaparak inşâ ilmindeki hünerini ortaya koymak istemiştir. İnşâ sanatının inceliklerini ifade eden bu hususlar kitabet için son derece önemlidir. Kütüphanelerde bulunan çok sayıdaki münşeat mecmuasının önemli bir kısmı kâtiplere kitâbet usûlünü göstermek, bu mesleği aynı zamanda bir sanata dönüştürmenin yolunu öğretmek üzere kaleme alınmışlardır. Özellikle Divan-ı hümayûn'da istihdam edilen kâtiplerin, rutin bürokratik işlemleri yapabilmeyen yanı sıra, inşa sanatının inceliklerini de bilmeleri beklenir, üst seviyelere çıkabilmeleri bu sayede olurdu. Zira burada yazılan metinler padişah adına kaleme alınır, bu yüzden metinlerin hem kâtip için hukukî sorumluluğu vardır, hem de padişahı temsil edecek derecede bir metin estetiğine sahip olması gerekirdi. Özel bir meslekî eğitimin olmadığı devirler için kalemlerde usta-çırak şeklinde bir eğitim tarzının yanında, çeşitli inşa ustalarının yazdığı veya yazılmış metinlerden derlediği münşeat mecmuaları yüzyıllarca kâtip ve kâtip adaylarına rehberlik etmiştir.

Âlî, muhatabının kullandığı “Kâsım-ı Râsim” imzâsı vesilesiyle kitâbetle uğraşanları tasnif etmiştir. Onun ifadesiyle “kâ’ide-i kadîme”ye göre kitâbetin en alt seviyesinde olup sadece defter yazabilme kabiliyetini gösterebilmek “râkım”lıktır. Hüsn-i hattı olanlara “râsim”, hüsn-i hatla inşa nakledenlere “kâtib”, düzgün imlâ ile misli görülmedik yazı inşa edenlere (muhterî) “münşî” denildiği şeklinde bir tasnif yapmaktadır. Buna göre Kasım-ı Râsim’in kullandığı “Râsim” imzasının tam da yerinde olduğunu: “Tahsîn ü âferîn ki ressâm idüğüne mu’teref olup idâd-ı münşiyândan hâric kalmış” diyerek onun münşî olarak kabul edilemeyeceğini belirtmiştir¹¹.

Âlî risalenin sonunda, birçok eserinde olduğu gibi mevcut durumundan şikâyet etmekte, hâlini Kasım ile kıyaslayarak, “onun zeameti

¹¹ vr. 74a.

varken bana bir timar bile verilmedi” mealinde bir şiir ile hâlınden şikâyet etmektedir. Ramazânoğlu Pîrî Mehmed Paşa ve Mısır Beylerbeyisi Semiz Ali Paşa’nın dahi iltifatlarına mazhar olduğunu ifade ederek, niçin kendisinin “mümtâz” kılınmadığını ve “ihtirâm”la muamele görmediğini sormaktadır.

Risâle içerisine yer yer Türkçe ve Farsça manzum parçalar ilâve edilmiştir. Bunlar “Beyit”, “Mesnevî” ve “Bedîhe” başlığı ile konuyu açıklayıcı mâhiyette verilmiştir. Risâlenin bittiği sayfadaki boşluklar, yine Mustafa Âli’ye âit çeşitli beyitler ile doldurulmuştur. Bunlar muhtemelen risâlenin kendisinde bulunmayıp, mecmuayı derleyen tarafından sayfa boşluklarına serpiştirilmiştir.

S o n u 

Osmanlı tarihi ve edebiyatının önemli bir ismi olan Gelibolulu Mustafa Âli’nin 25 yaşında kaleme aldığı, neşe konu olan ve şimdiye kadar bilinmeyen bu risalesinde, kendisiyle daha önce aynı işi yapmış olan Kasım adlı bir kâtibin, hâmisisi Lala Mustafa Paşa’ya yazdığı bir mektupta kullandığı ifadeleri tenkit etmiştir. Sert bir üslupla kaleme aldığı bu tenkidi yaparken kendine olan aşırı güveni sergilemekte, kendini açıkça ortaya koyup, kıyaslayarak muhatabını âdetâ hiç mesabesine indirmektedir. Bunun yanısıra, yaptığı yorumlarla da inşa ilminin incelikleri hakkında ipuçları vermektedir. Bu risâle, müellifin genç yaşındaki ruh hâlini ortaya koyması açısından son derece önemlidir. İleriki yıllarda yazdığı eserlerin birçoğunda, özellikle nişancılık başta olmak üzere, mansıb beklentisini açıkça ifade etmiştir. Sonradan saplantı hâline gelecek olan bu sevdânın, erken yaşlarda kendisine hâkim olduğunu risâleden anlamak mümkündür. Yaptığı tenkitler kâtipliğin sadece yazı yazmaktan ibaret olmayıp, kaleme alınan kelimelerin, görünüşünden farklı olarak derin bir anlam dünyasına sahip oldukları hakkında çeşitli örnekler ortaya koymaktadır. Risale, bunların yanısıra, kendi hayatı ve önemli devlet adamlarıyla olan ilişkileri hakkında da bilgiler sunmaktadır.

RİSÂLE-İ ÂLÎ-İ ÂLİM BERÂY-I KÂTİB KÂSİM-I RÂSİM

Nakş-ı bend-i kavânîn-i letâyif ve resm-i peyvend-i devâvîn-i ma'ârif şâhid-i ma'sûrî bu yüzden ârif ve kavâ'id-i ma'hûdeye ol vechile vâkıf oldu ki, tebyîn-i nikât-ı fesâhat-simât-ı merâsim-i gâmiza-i kitâbeti inşâ ve isbât idüp tullâb-ı debîrâne ifâde-i mu'assılât-ı fûnûn ve küttâb-ı hâme-gîrâne ifâza-i âb-ı hayât-ı kevser-nümûn eyleye. Siyemmâ kâlâ-i eşvâk-i eşvâka râğbet ve dürer-i idrâc-ı irfâna revâc ü kıymet vâkı' olup mîzân-ı imtihan ve mi'yâr-ı kudret ü tuvân câhil-i sebük-seyyârî-i sebük-bâr u bî-mikdâr ve kâmil-i tamâmü'l-ayârî-i bülend-iktidâr ve râst-güftâr itmekle sepîd ü siyâh-müşahhas ve rehrev ü gümrâh-muhassas görine.

Mesnevî li-münşî'ihî:

Ma'rifet pîr ü cüvâna bakmaz
Her kişi akl çerağın yakmaz
Yüzü ağ eylemez rîş-i sefid
Ma'rifet mihrî ger olmazsa bedîd
Çûn hayât âbı sine-pûş olur
Bahr-i irfânı siyeh rîş bulur
Sinnile rîş ile olmaz irfân
Mû be-mû şerh ideyin dinle hemân

Meselâ münşiyân-ı bülend-iştihâr ve varak-ı nigârân-ı rûzgârdan memâlik-i Osmâniyye'de şöret-i **[71b]** tâmme bulmuş ve mesâlik irfâniyyede alâmet-i nih-i fesâhat olmuş bir münammık-ı nihrîr-i tahrîr ve mudakkık-ı utârid-semîr ki, fenn-i inşâda Hâce-i Cihân-tüvân ve şî'r ü imlâda Hâcû¹²-i sahibü'l-irfân,

¹² *Menşe'ül-İnşâ*'da, Mevlânâ Azmî Efendi'nin Şehzâde Sultân Mehmed'e hoca tayini için yazılan tehniyetnâmede Hâcû ve Hâce-i Cihân bir beyit içerisinde geçmektedir (s. 207):

Nazm-ı pâk ile nitekim Hâcû
Nesr ile Hâce-i Cihân sensin

Kezâ *Menşe'ül-İnşâ*'da yer alan başka bir mektupta da Üveys Paşa, “nesrde devr-i ma'diletlerinün Hâce-i Cihân'ı” sıfatını Âlî hakkında, onu pâdişâha takdim ederken kullanmaktadır (s. 153).

Li-münşî'hi:

Be-implâ vü inşâ ferîd-i cihân
 Be-nazm-ı dilârâ vahîd-i zamân
 Muvakkı' be-tevkî'-i dânişverî
 Müdebbir be-resm-i sahn-güsterî
 Medâdeş mededkâr-ı sâhib-dilân
 Sarîreş tarab-sâz-ı bezm-i revân

Debîrân-ı âvân ve münşiyân-ı ezmândan Kâsım nâm râsim-i râst-aklâm hakkında îcâz-ı kelâm ve ilgâz-ı peyâm ile bu gûne şehâdet eyledi ki, merkûm Kâsım-ı Râsim bi-hikmeti'llahi'l-Meliki'l-Âsım kılâ'-ı düşmenân-ı âsimden birine giriftâr u me'hûl kayd ü bendine şikâr olursa, pâdişâh-ı gîtî-gîr ve Zıllu'llah-ı serîr-i serîre lâzım ü vâcibdür ki cümle-i huzânesin i'tâ ve tuhaf-ı mülûkânesin ihdâ idüp bi-eyyi vechin kâne halâsa bezl-i tüvân ve sarf-ı makdûr-ı bî-pâyân eyleye. Ve eğer çehre-i halâs mir'ât-ı tedbîr-i hâsda nümâyân olmazsa asâkir-i bî-kerânla mânend-i bihâr-ı revân girân-ı nişînîn-kerân idüp velvele ve zemzeme-i kesîr ve debdebe-i tantana-te'sîr ile kılâ'-ı ma'hûdeye vusûl ve nüşûr-ı şürûr-âmîzine duhûl kasd idüp ceng ü peygâra kûşîş ve cidâl-i kârzâra verziş kılmağa sipâh-ı zafer-penâhı münhezim ve raht-ı baht-ı vücûdları mün'adim olunca akdâm-ı ikdâmını sûde ve a'lâm-ı şecâ'at-i'lâmını rübûde eylemeye.

Li-münşî'hi:

Her taraftan kana yununca zemîn
 Nakş olunca âyet-i Feth-i mübîn
 Pertev-i tîğ elde tütü[p] berk ura
 Şem' gibi âteşe karşı tura
 Cân ü başa zerrece meyl itmeye
 Kâsım'ı tâ almayınca gitmeye.

“Cevdetü'l-keîâm fi'l-ihîsâr”¹³ fehvâsınca ma'rifet-i Kâsım'ı bu vechile iş'âr ve nevâdir-i rûzgârdan idüğün bu tarîkla ihbâr eyledi. Ve andan

¹³ “Sözün güzelliği kıyasındadır”.

mâ'adâ mezbûr Kâsım vezîr-i müşîr-i âlî-râ ve müdebbir-i bî-nazîr-i kiş-ver-güşâ merhûm u mağfûr Husrev Paşa rahmetu'llahi te'âlâ bendelerinden [72a] olup Dîvân-ı bülend-eyvân kâtibi iken ri'âyet ü âtîfetle mer'î ve sehâvet ü merhameti ile âlâm-ı fakr ü fâkadan mahmî kılınup rahş-ı murâdâtına meydân-ı iltifâtta tayy-i menâzil ve rahş-ı pür-dirahş-ı mat-lûbâtı âsümân-ı sümüvvet-simâtda kat'-ı merâhil itdürürken merhûm paşa vefât itdükde rû-şinâsân-ı me'âlî-haseb ve mîr-i mîrân-ı âlî-nesebden Diyârbekr Beylerbeyisi Dukakîn-zâde^{*} Mehemmed Paşa *aleyhi'r-rahme ve'l-atâyâ* hazretleri envâ'-ı iltifât ü kerem ve esnâf-ı merâhim ü himem birle yanına getirüp ri'âyet-i sâbıkadan ferâz derece ta'vîz ve iltifâtı mûcib olan mesâlihi kendüye tefvîz kılup ezmân-ı ba'ide ol diyârda ve ahyân-ı adide Mısr-ı vâsi'ü'l-aktârda rikâb-ı metâlibde pâydâr ve hicâb-ı mevâhibde kâmkâr olup nefâyis-i şîrîn ve et'ime-i nemekîn ile perveriş bulduğundan mâ'adâ sehergâh ü şebângâh simât ü şâme-i paşada hâzır ve musâhabet-i dil-güşâsıyla güşâde-i hâtır olurken eser-i mevtihi ve ba'de fevtihi merhûm-ı merkûm Husrev Paşa karındaşı bülend-himmet ü âlî-nehmet hazret-i Mustafa Paşa *yessera'llahu mâ-yeşâ* nev-bîn-i nev-âyîn Han-ı Selîm-i sâhib-temkîn cenâbında lâlâ olup Kâsım-ı Râsım'ı ilerü çekdi ve kışt-zâr-ı âmâline ri'âyet tohumunu eküp inşâsını tavsîf ve imlâsını ta'rîf itmekle Konya muhârebesinde kırk bin akça ze'âmetile behredâr ve iltifât-ı mâlâ-nihâyete mazhar ü sezâvâr eylediler.

Bedîhe:

Bu kadar iltifât ü ihsâna
Fâzıl olmak gerek idi Kâsım
Kırkbin akça ze'âmetine göre
Hâsıl olmak gerek idi Kâsım

Ba'de ez-ân vezîr-i kâmrân ve müşîr-i sühendân Pertev Paşa cenâbına intisâb idüp çerâğ-ı murâdını sûzân ve şümûs-ı makâsıdını dirahşân kıldı.

Beyt:

Pertev-i mihr-i himmeteş imrûz
Ger Dâverâ çerâğ-ı nûr-efrûz

^{*} Metinde “Dukadinzâde (دوقادین زاده)” şeklindedir.

[Bu denlü câh ü celâl ve bu gûne iltifât-ı ber-kemâl ile yerâ'a-i bî-berâ'atini derdest ve nâsere-i me'ârif ü fikretini dest-â-dest kılup fermân-rân ü büleñd-mekân müşârün-ileyh Mustafâ Paşa *refi'u'llahu a'lâ'uhu ikbâlûhu yahşâ mâ-yeşâ'u* âsitânesine bir mektûb inşa idüp kendü zu'mınca ekser-i sûtûrunı murassa' ve elfâz-ı bî-fehvâsını mülemma' ü müsecca' kılup ol cenâb-ı vâlâyı erbâb-ı me'ârifden hâlî kıyâs itmekle irsâl ü îsâlini mûcib-i istihsân mülâhaza eylemiş.

Bedîhe:

Resân-ı nâme resm-i sûtûr-ı siyâh
Be-sarf-ı ma'ânî nedîdest râh.

Nesr:

Beyâzeş zi-nûr-ı fesâhat ba'id
Medâdeş muzlimât-ı gaflet nedîd

Vaktâ kim ol nâme-i menşûr nazar-ı iltifâtle manzûr olup, mekârim-i kibâr-ı medâyih-şî'âr hazret-i paşa mezbûr Kâsım'ın harîm-i destine yol buldı.

Beyt:

Cânımı yakdı âteş-i gayret
Oldı rıkkiyete bedel rıkkat
Anladum anı kim ale't-tahkîk
Kılmadılar bu bende tefrîk
Kâsım'ı bana gâlib anladılar.
Şi'r ü inşâya râgıb anladılar.

Nesr:

Hemândem mektûb-ı ma'hûdı aldum ve fülk-i fikretimi tahayyür bahrine saldum. Anı gördüm ki ana merbût edâlar ve gayr-i mebsût imlâlar ile mâl-â-mâl bilâ-ihmâl tashîhine iştigâl ve meşâ'il-i dikkatümi işti'âl eyledüm. Fâtîha-i zâyîçesi budur ki, zıkr olunur:

*“Azîmü'ş-şân kerîmü'l-mekân sultânım hazretlerinin
hâk-pây-i şeref-resânlarına envâ'-ı gumûm ü ahzân ve iş-
tiyâk ü eşcân ile arz-ı bende-i senâ-hân budur ki”*

Pes işbu fâtiha-i kelâm ve dîbâce-i peyâmında zikr olunan “kerîmü’l-mekân” terkîbi ıstîlâh-ı fusehâda dâhil ve sâha-i kavâ'id-i Fürs'e vâsıl değildir. Bir terkîbdir ki isti'mâli fesâhat erbâbını deng ü hayrân ve belâgat ashâbını esrâr-ı gubâr-âmîzle hâke yeksân eyler. Zîrâ “kerîm” “mekân”ın sıfatı olur, “mekân”ın sıfatı olmaz. Zikr-i mahall irâde-i hâl kabîlinden olmağa da sâlih değildir. Meselâ beden ki, mahall-i rûhdur, “mekârim” ve “himem”in rûha isnâdı sahîh ü müstakîm ve bedene istinâdı muhbit ü sakîmdür. Ve “envâ'-ı gumûm ü ahzân” terkîbi mahallinde zikr olunmamışdır. Zîrâ men'ût u mevsûf olan sâhib-i sa'âdetin hâkpâylerine yüz sürmek “mûcib-i gumûm” olmak görünür hâlât ki, müzeyyel-i hümûm idüğünde iştibâh yokdur. Eğer murâdı mücerred “gumûm” “iştiyâk”ı i'lâm ise mahallinde zikr eylemek gerek idi. Ve “eş-cân” lafzının iştiyâka] atfı çendân münâsib değildir. Zîrâ “şecen”in cem'idür, “hâcet” ma'nâsınadır.

“Eğer bu bendeleri ahvâlinden sû'âl buyrulur ise”.

[72b] Bu kelâmında dahi “sû'âl” lafzı fesâhati muhaldür. Zîrâ lafz-ı “sû'âl” “cerr eylemek” ma'nâsınadır. O takdîrce îhâm-ı fâsidi variken sâhib-i sa'âdete sû'âl isnâdı terk-i de'b idüğü mukarrerdür. “İstihbâr ü istifsâr”la ta'bîr olunmak enseb idi.

“Hazret-i Ebâ Eyyüb-i nâ-ma'yûb civârında dâ'î-i sâni Mîr-nişânî kenârında bir cennet-nişân püšte üzerinde mekân dutup (دوتوب) erkân ü a'yân tâ'ifesi bende-hâne tarafına seyrâna gelürler”.

Nesr:

Bu terkîbde hazret-i Ebâ Eyyüb nâ-ma'yûbluğla sığılanmak muhbir-i tavsîf ve müş'ir-i ta'rîf değildir. Zîrâ ol hazrete ayb isnâdı dâ'ire-i akla sığmaz ve zâviye-i fikrete girmez. Pes akla lâyıh olmayan şey'e vücûd virmek gabâvet-i münşî imlâ itdüğü muhakkakdur. Ve “dâ'î” lafzı “sâni” ile sığılanmak “dâ'î-i evvel”in mechûl olmasına delâlet eyler. Zîrâ kendüsi makâm-ı ubûdiyyetdedür. “Dâ'î-i evvel” olmak ol tabakada olanlara düşmez. Eğer “sâni” “senâ”dan fehm olunmuş ise fâsiddür. Zîrâ fâ'ili “müsnî” gelür, “sâni” gelmez. “Mîr-nişânî kenârında” edâsı dâ'ire-i fesâhata mehcûr ve kenâre-i belâgate dür-â-dürdür. Zîrâ ol semte “Mîr-nişânî” alem olmamışdır. Alem de olsa kenâr mahalli değildir. Ammâ murâd

ta'miye üslûbı üzre "Mîr-nişânî" lafzının bir kenârı "mey (می)" ve bir tarafı "ney (نی)" olup işretini beyân eylemek maksûdı olsa yaman değil idi.

Bedîhe:

Hâşâ ki hâtırına hutûr ide bu hayâl
Bin yıl çalıssa yine neyi anlamak muhâl.

Ve "püşte" lafzında bî-nihâye îhâm-ı fâsîdî vardır. Aceb ki idrâk eylememiş. Ve "tutup (طوتوب)" "tâ (طا)"yile yazılırken "dâl"ile yazup "dütüp (دوتوب)" eylemiş. Benzer ki, nâr-ı hiddetinin dütünü dütüp çeşm-i bînâsını derece-i ebsârdan berî ve kendüsünü bâdiye-i gafletde serserî kılmış. Ve "erkân ü a'yân tâyifesi" ibâretinde lafza-i "tâyife" bir ma'nâyı müfîd değildir. Ammâ bende-i senâ-hân-ı sâye-sıfat |73a|

*"ayakda kalkup pest ü bî-dest oldum. Niçe kerret
sultânım tarafına hicret itmeğe kasd u niyyet itmiş iken
"Mîr-nişânî" muhlisleri devvâr ve hizmetkârlarına leyl ü
nehâr kendü yem ü yemaki (يماكى) ile tîmâr iderken"*

"bî-dest oldum" ibâretinin bu mahallde aslâ münâsebeti yoktur. Murâd mezelletden şikâyet ise "bî-destlik" "mezellet" ma'nâsına isti'mâl olunmaz. Ve "kerret (كرت)" kelimesi zamîr şeklinde olan tâ (تا) ile yazıldığı niçe kerre görmüş iken yine idrâk itmeyüp "hicret"e seci' kılmak kasdına galat yazmış ve "hicret" lafzının bu makâmda münâsebeti yoktur, "azîmet" gerek idi. Ammâ "hicret" "vuslat" mukâbili idüğün bilmemekden nâşîdür. Ve lafz-ı "tavâr (طوار)" "dal" ile yazılmaz, tâ (طا) ile gerektür. Ve "yemeği (يماكى)" lafzını elif-i zâyide ile yazup libâs-ı imlâda "yama (يما)" gibi düşürmüştür. Ve kendü "yem ü yemaki (يماكى)" ile ta'bîrinde "Mîr-nişânî"ye îhâm-ı fâsîdî vardır. Hakkâ ki hayvâniyyet eylemiş.

*"Bağteten diyâr-ı ba'ide sefer düşüp çeşme-i hayâtımız
mu'asfer ve çehre-i ıyşımız mükedder olmuşdur. Lâkin
bâzâr-ı i'tibârımıza nizâm ve karâr virilmek mukarrer-
dür".*

Bedîhe:

Îşem müdâm-est ber-vech-i dilhâh
Kârem be-kâm-est el-hamdü li'llah

“Mu‘asfer” edâsı yerinde değildir. “Çehre”ye nisbet olursa dahi rengîn olurdu. “Çehre-i îşimiz mükedder” edâsı bî-ma’nâdur. Zîrâ keder gam mürâdifidür. Mahalli derûndur, bîrûn değildir. Meğer ki “gubâr” ma’nâsına anlamışdur. Ve “bâzâr-ı i’tibâra nizâm ve karâr” isnâdı akla tebâdür eylemez. Zîrâ “bâzâr” mahall-i murâdâtur, teşvîş makâmı değildir ki “nizâm” virile. Ammâ “revâc” lafzı itmişse metâ‘-ı fezâhâti harîdâr olurdu. Ve “karâr” lafzı her giz münâsib değildir. Bu zâhirdir ki “bâzâr” hareketile mergûbdur. Mâdâm ki sâkin ola revâcı kesâda mübeddel olur. Ve şu‘arâ-yı Acem’in ser-efrâzı ağni Hâce Hâfız-ı Şirâzî matla‘ında: “Ez-la‘l-i dil-hâhî ber-vech-i dil-hâh” kılmış gûyâ ki |73b| cevâhir dürcine har mühre-i kelâmını katmış. Ve “nedâm-est (ندام است)” ve “kâm-est (کام است)” lafzlarında birer elif zâyid yazmış, doğruluk itdüm sanup tarîk-ı kitâbet ü imlâyı azmış.

“İnşâ‘allah şimdengirü (شمدا کرو) ümmîddür ki (اننددر كه)
ahyânen kitâbetle Mehmed Paşa hazretlerine ta‘rif idüp
riyâset mertebesine iriştirtmeğe himmetleri dirîğ buyurulmaya
(بيورلميا)”. ”

Ve “girü (کرو)” kelimesi “yâ”yla yazılmak gerekdür ki “girev (کرو)” şekline iltibâs şekline lâzım gelmeye. Ve “ümmîddür ki” “zâl (ذال)” ile yazılmak noktaca iz‘ânı olmayup kavâ‘id-i Fürsden gâfil ve lisân-ı Acem’de “zâl (ذال)” yoğduğunu câhil olduğunu i‘lân eyler. Meğer ki isti‘mâl-i avâmde “pezer (پزر)” ve “birâzer (برازر)” ıstılâhını sahîh sanmışdur. Ve “hüsn-i kitâbetle” terkîbi gayr-i münâsibdür. Zîrâ hüsn-i hatt-ı kitâbet kâtibin hâlidür. Ve andan mâ‘adâ “hüsn-i kitâbet” “hüsn” ma’nâyı mûcib değildir. Ve “iriştirtmeğe” lafzı bir derecede kavî-i fâsid ve kelâm-ı bâriddür ki bu makûle edâdan ötürü hâmesini bağrına dürtsele lâyıık ve sevâd-ı midâdla yüzünü kara itseler müstahıkkdur. Siyemmâ Mehmed Paşa’yı me‘mûr ve Lala Paşa’yı âmir idüp bu cümleye kendüsünü fermân-rân eylemek üzere olmuş.

Mısra‘:

Ne cehâlet ne özge gafletdür.

Nesr:

Ve “buyurulmaya” elifle yazılmak hatâ-i fâhişdür.

“Ammâ ba’d mahrûsa-i Bağdâd tarafında gönüllüler zümresinden olan Hüseyin bendeleri merhûm Ferhâd Paşa’nın murabbâlarından (مریبالرندن) olup kitâbetde yed-i beyzâsı ve firâsetde aynâ-i bînâsı (عيناء بيناسى) olup istihdâma kâbil ve ihtirâma mahall ve mâ’ül bendeleridür, dirliğini dârü’s-selâm Şâm tarafına geçürmeğe himmet oluna”

Lafz-ı “mürebba (مری) ” “yâ”yile yazılır, “elif”le tahrîr olunmak münşinin cehâletine ve münemmikın hamâkatine dâ’irdür. Ve “kitâbetde yed-i beyzâsı var” terkîbi galatdır. Zîrâ “yed-i beyzâ” hazret-i Mûsâ’ya mahsûsdur. Ammâ “beyzâ”nun [74b] ma’nâ-yı lafvîsini kasd idüp mahbûblar eline ve gayre itlâk iderler. Neteki bu beytimizde vâkı’ olmuşdur:

Li-muharririhî:

Yed-i beyzâsını zambak çıkarup Mûsâvâr

Eyledi gülşeni envâr-ı tecellî eymen¹⁴.

Ammâ “kitâbetde yed-i beyzâ” münâsib edâ değildür. Murâd tavsîf ise “yed-i tûlâsı var” demek gerek idi. Ve “aynâ (عينا) lafzındaki hatâ nâ-bînâlara dahi müşâhid ü hüveydâdur. Zîrâ “aynâ” “vâsi’atü’l-ayn”e itlâk olunur, “ayn-ı vâsı’a” dinilmez. Ve sâniyen zikr olunan “olup” lafzı müstedrikdür, münşinin adem-i fesâhatini ifşâ eyler. Ve “ihtirâma mâyil” kelâmı yanlışdur. Ve “mâyil” lafzı hod ziyâde nâ-münâsibdür. Zîrâ “bende ihtirâma mâyil” idüğü mukarrer ammâ ihtirâm sâhib-i sa’âdet cânibinden recâ olunduğı mahalde “mâyil” zikr olunup “bende” fâ’il kılınmak vaz’-ı

¹⁴ Bu beyiti Âlî, “Kasîde-i Bahâriyye Der-Medh-i Pirî Paşa” başlığı ile Pirî Paşa’ya sunmuştur. Kasîdenin üçüncü beyitidir (İ. H. Aksoyak, *Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Divanları (Divan-I)*, Harvard University, 2006, s. 61)

ma'kûsdur. Ve “dirlüğünü (درلوکنى)” lafzında “vav (و)” zâyid veyâ nâkıs-
dur. Zîrâ “derrlüğünü (دَرَلوكنى)” şekli olur. Zenâne-edâ ve nev-arûsâne
inşâdur. Ve “dârû's-selâm Şâm” tarafına edâsı mu'akkaddur. Hakk-ı edâ
“Şâm-ı dârû's-selâm” terkîbidür. Ma'nâ-yı izâfetden fehvâ-yı sıfat evlâdur.
Ve “geçürmeğe” kavli yerinde degüldür, “tebdîl olunmağa” edâsı gerek
idi.

“Bende-i Râsim-i Kâsım”

Lafz-ı “Râsim” gâyetde gâyet mahallinde resm olunmuşdur. Tahsîn ü
âferîn ki ressâm idüğüne mu'teref olup idâd-ı münşiyândan hâric kalmış.
Zîrâ kâ'ide-i kadîmedür ki, defter yazarlara “râkım” ve hüsn-i hattı olan-
lara “râsim” ve hüsn-i hattla inşâ nakl idenlere “kâtib” ve imlâ-i sahîh ile
muhterî' inşâ idenlere “münşî” itlâk olunur. Bu takdîrce “Râsim” mahal-
linde vâkı'dur. Eğerçe ki hüsn-i hattda fi'l-cümle kusûrî da varise lâ-cerem
bu te'lîf ü tersîm ve tanzîf ü tanzîmden murâd Kâtib Kâsım'ı kadh ve
kendümüzü medh degüldür. Ve lâkin müşârün-ileyh sâhib-i sa'âdet sepîd-
rîş olanlara râğbet ve nev-civânlar cehlle töhmet eylemeğin gumûm ü
hümûm cân-ı hazîre bir derecede te'sîr eylemişdür ki tahrîr ü takrîr ve
tastîr [74b] ü ta'bîr mümkün degüldür. Zîrâ edâ-i belâgat-fezâlarından
erbâb-ı nühâya bu ma'nâya inhâ ola ki fi zamâninâ Kâsım gibi kâtib-i
nâdir ve gayri münşîleri tilmîz idinmeğe kâdir ola. Fe-emmâ bu hakîr-i
kesîrû'l-iktidâr ve kasîrû'l-i'tibâr iltifât ü nevâzişden dûr ve şükürin lokma
ve nemeğin tu'me ile perverişden mehcûr olup ana olan iltifâtın bende
öşr-i âşîri yok. Ve ana îsâr kılınan dînâr ü direm benim mûlarımından çok
iken ve mezbûrun sinni pencâh sâli güzâr ve bu hakîrin ömri bu hînde
nisf-ı pencâhda karâr itmişken tasnîfîni bir vechile tezyîf ü tahrîf eyledüm
ki, Hakk-şinâs ve râst-bîn olanlar bi'z-zarûrî tahsîn ü âferîn eylediler.

Li-münşî'ihî:

Anın ze'âmeti var dahi bende yok tîmâr
Anın ri'âyeti var ben gammile zâr ü nizâr
Vezîr ü mîrle ol hem-nişîn olup şeb ü rûz
Benümle sofraya sunmağa eller eyler âr
Ana kumâşlar u akçalar virür vüzerâ
Ne hil'at ve ne semend itdiler sana îsâr

Gıdasın eylemesen kand söylemez tûtî
Safâsız âyine olmaz mukâbil-i didâr

Nesr:

Eğerçi uzamâ-i rû-şinâsân ve vüzerâ-i Osmâniyân'dan nakâve-i dûdmân-ı Ramazân a'nî hazret-i Pîrî Paşa ve Ali-cür'et ve Ömer-adâlet mîr-i mîrân-ı Mısır merhûm Ali Paşa huzûrlarında mukaddemâ iltifât-ı bî-intihâyla mesrûr ve mekârim ü merâhim-i nemâ ile manzûr olup gönül mir'âtini şâhid-i maksûda mukâbil ve harâbe-i kalbimi kasr-ı bî-kusûr-ı behişte mu'âdil kılmışdum. Ve lâkin bu bâbda günâhımı bilemedüm. Ve tekâsülümü idrâk kılamadum ki sâyirlerden mümtâz ve nevâziş ü ihtirâmla sahn perdâz eylemediler.

Mesnevî:

Ehl-i tab'ım budur günâh bana
İltifât eylemez o şâh bana
Atlarla kumâşlar dağıdır
Kılmaz ol demde bir nigâh bana
Tınmayup durduğıyçün ey dîde
Gâh ağla geh eyle âh bana |75a|
Şem'-veş yanmayınca ahvâlim
Nice mihr eylesün o mâh bana
Âliyâ da'vî-i hüner kılsam
Şî'r ü inşâ yeter güvâh bana

Nesr:

Ve andan mâ'adâ bu tenmîka bâ'is ve tahkîka sebep-i hâdis mücerred kelâm-ı Kâsım'ı tezyîf değıldür. Belki sâhib-i sa'âdet hazretlerinin bendesini terğîb ü tavsîfdür. Zîrâ Kâsım-ı mezbûr Husrev Paşa ve Dukakinoğlı mağfûr Muhammed Paşa ri'âyetleriyle meşhûr ve hünerverdür. Ammâ Âlî kulları bunca müdevvenât ü musannefâtla Lâlâ Mustafa Paşa kâtibi deyü nâmdâr ü nâmverdür.

Mesnevî:

Beni oñ kim kapunda bende benem
Nakş-ı peyvend-i safha-i sahnâm
İltifâtınla eylesen beni şâd
Niçe Kâsımlara olam üstâd
Kulunı dñn sanma Âlî'dür
Ma'rifet râhı pâymâlîdür.

EK:

و غیر ی استانه به انساب • قصد اولند و غم واقف و عارف اولتی و تحقیق
 آتش طوری فروزان • و کرداب تجریتی خوشان • اولوب بونا توانی در عا
 و پی سامان و سرکردانی • حریقی ناعضب • و غزبن کردار تعب • فکله و صلی
 سغلا نلو سلطانم حقر نگر نیب استانه • سعادت لرینه غنیمت هر در رهمان ^{بطل} حرمیا
 پی نامال و مهابال لرینه موقوفه **ر نظم** سخن کونه کنم کان طبع نازک • نزارد
 طاقت چندی در اری • سمواره دون سعادت و جهانی • و غنم رفعت ^{داند} و
 خزان چهار • و لیالی و طهار • در ترقی و تزیاید با بطیقه الاداتا • باقی احوالین
 و فرمان لیتیستان رای عالم ارا لرینه منوط و مر بوط در
رساله عالی عالم برای کاتب قائم راسم
 نقیص بند قوانین لطایف • و رسم بیوند و اوین معارف • شایسته معهود ^{دن} کون
 عارف • و محمد معهوده به اول جهله واقف • اوله یکی تسین نکات صلیاتی ^{مست} تمام
 کتابت ثبات و اثبات • ایندو طلب دیرانه • فاده معصلا فنون • و کتابت
 کیرانه افاضه اب ^{تیا} کونمون • ایلیه سیم کالاء اشواق سواقه رغبت • و در ادر ^ب
 عفا نه رواج و قیمت • واقع اولوب نیزانی متخان • و معیار قدرت و توان ^{سک} جاهل
 سبک باز و بی مقدار و کمال تمام اختیار بلند اقدار • و راست گفتار انگه پیید ^{سینه}
 مشخص و رسم و کراه محض کوزینه **مشکو** کوشیه معرفت پیرو جوانه ^{عین} بقم • مکرشی عمل ^ع ازا
 یاقه یوزی اغ ایلیز ریش سفید • معرفت لهری کراولم نه بید • چون حیات ^{سینه} ابالی
 پوش اولور • بجره فانی سیه ریش بولور • سینه ریش ایل اولر عفا • موموش ^{سینه} ایل
 دکله همان • شلا مشیان ^{سینه} بئند اشتهار • و ورق نهارن و زکار ^{سینه} درنگ ^{سینه} کله ^{سینه} غما ^{سینه} زده

“An Unknown Treatise of Mustafa Ali of Gallipoli:
‘RİSÂLE-İ ÂLÎ-İ ALİM BERÂ-Y-İ KÂTİB KÂSİM-İ RÂSİM’”

Abstract

In this study, a treatise that belongs to Mustafa Ali of Gallipoli who is one of the most important writers in Ottoman history is published. The treatise is in a book of letters that is compiled by Qadi Yahya bin Ali Kuşçuzade. The main subject of the treatise is about a letter that is sent to Lala Mustafa Pasha by one of his clerks, Kasım-ı Rasim. This letter is seen by Mustafa Ali, also Lala Mustafa Pasha's clerk and and severely criticised by him. He criticised the phrases and expressions in the letter according to the art of prose.

Keywords

Mustafa Ali of Gallipoli, Clerk Kasım-ı Rasim, Qadi Yahya bin Ali Kuşçuzade, prose, letters, criticism.

Eskişehir’deki Bir Hayratın Hikayesi:
AK CAMİ VE MUALLİMHANESİ

Meral BAYRAK (FERLİBAŞ)*

ÖZET

İstanbul’da bir bürokrat olan İshak Efendi tarafından Eskişehir’de Karabaş Mahallesi’nde cami ile sıbyan mektebi yaptırılmış, hayratın hizmetlerini sürdürebilmesi için vakıf eserlerle beraber inşa ettirilen hamam ve babası Hacı Mustafa Efendi’nin vakfına ait bazı gayrimenkuller bağışlanmıştır. 1729 yılı sonlarında tescil ettirilen vakfiye ile faaliyete geçen vakıf Hacı Mustafa Efendi Vakfı’na bağlı olarak anılmış, baba-oğlun tüm vakıfları Harameyn vakıflarından sayılmıştır. Fazla akarı bulunmayan küçük bir işletme durumunda olan İshak Efendi/Ak Cami Vakfı İstanbul’da yaşayan mütevelliler adına yerli halktan bir vekil aracılığıyla yönetilmiş, hayratın ve akarâtın her türlü işiyle bu şahıs ilgilenmiştir. Yine de toplum yararına dini ve hayri hizmetleri sonsuza dek yerine getirmek gayesiyle kurulan vakıf benzerleri gibi türlü zarara uğramıştır. Hem vakıf eserler hem de gayrimenkuller zamanla harap olduğu gibi başka şahıslar tarafından müdahalelere de maruz kalmıştır. Bazen mütevelliler bazen de halk tarafından bu sorunlara çözüm aranmış, vakfın faaliyetlerinin devamı amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Küçük Kale Tezkeresi İshak Efendi, Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi, Ak Cami, Eskişehir, Karacaşehir, İkeköy, Vakıf, Evkaf

Değerli araştırmacı ve yazar M. Şinasi Acar, *Eskişehir Zaman, Mekân, İnsan* adlı eserinin önsözünde her insanın aile bireylerine, yakınlarına, hocalarına, hemşehrilerine, halkına, doğduğu mahalleye, okuduğu okullara, içinde yaşadığı şehre ve vatanına borçlu olduğuna inandığını ifade ederek bir Eskişehirli olmamasına rağmen 1966 yılında yerleştiği bu şehre ve Eskişehirli olana olan borcunun birazını ödemek umuduyla söz edilen kitabı yazdığını belirtmiştir.¹ Sayın Acar’ın bu davranışı bir Eskişehirli olarak şahsımı, böylesi bir hizmette bulunulması konusunda sorumlu hissettirmiştir. Nitekim Eskişehir’in 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
mbayrak@ogu.edu.tr

¹ M. Şinasi Acar, *Eskişehir Zaman, Mekân, İnsan*, Eskişehir 2009, s. 6.

olduğu bu dönemde şehrin tarihine yönelik araştırmalara katkıda bulunmak amacıyla yaşantımızın sürdüğü mahalleye adını veren Ak Cami bu çalışmaya konu edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden temin edilen vakfiye ve çeşitli tasniflere ait belgeler ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden alınan materyale dayanarak hazırlanan makalede bugün Odunpazarı semtinde kendi adıyla anılan mahallede Malhatun Sokak'ta yer alan bu kültür mirasının tanıtılması ve hakkında yanlış bilinenlerin düzeltilmesi hedeflenmiştir.

Cami görevlileri tarafından verilen kısa bilgiye göre mabet halk arasında Kümbet Camii adıyla da anılmıştır. Uzun yıllar hamam olarak kullanıldığı belirtilen yapının XX. yüzyılın ilk çeyreğinde camiye çevrildiği ifade edilmiştir. Bugün ibadete açık durumda olan caminin XV. yüzyılda yapıldığının tahmin edildiği ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mevcut Türkçe 1862 no'lu fihrist defterinde İshak Fakih Vakfı adıyla kayıtlı olduğu bildirilmiştir. Yine caminin 36 yıl müezzinliğini yapmış olan mahalle sakinlerinden Ziya Çamoğlu'ndan alındığı belirtilerek mabedin iç mekandaki bir duvarına asılan bilgilere göre de cami, Germiyanogulları sülalesine mensup İshak Fakih tarafından yaptırılmıştır. Bundan dolayı önceleri banisinin adıyla anıldığına dikkat çekilerek bir benzerinin Kütahya'da bulunduğu ifade edilmiştir. Eskiden hamam olarak kullanılan binanın bir asır önce camiye çevrildiğinin tahmin edildiği bilgisine de yer verilmiştir.

Bu bilimsel olmayan veriler ışığında yapılan araştırma sonucunda aktarılanların tamamen doğru kabul edilemeyeceği görülmüştür. Günümüzde cami olarak kullanılan yapının daha önceleri hamam olduğu ve yukarıda söz edilen defterde Hacı Haliloğlu İshak Fakih adına kayıtlı 725 (1324-1325) tarihli bir vakfiyenin² bulunduğu bilgisi doğru olmakla birlikte bu vakfiye Kütahya'daki mescit, zaviye, yedi hücreli medrese ve kütüphaneden oluşan³ başka bir hayrata ait olup Ak Cami ile ilgili değildir. Dolayısıyla Sayın Çamoğlu'nun ifade ettiği gibi Germiyanogulları mensubu olan İshak Fakih, Ak Cami'nin banisi değildir. Başka bir deyişle İshak Fakih tarafından Kütahya'da bir külliye yaptırılmış ancak 725 (1324-1325) tarih-

² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Türkçe Fihrist Defteri*, nr.1862, s. 334-339. Vakfiyenin Arapçası için bkz. VGMA, 23. *Anadolu Vakfiyesi Defteri*, nr. 608, s. 296.

³ VGMA, *Türkçe Fihrist Defteri*, nr.1862, s. 335.

li vakfiyesinde Ak Cami hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Mimari tarzından dolayı caminin XV. yüzyıla ait olduğuna dair yapılan tahmin de tarafımızdan yapılan araştırmayla birlikte geçerliliğini yitirmiştir. Zira bir vakıf olarak tesis edildiği bilinen bu kurum ile ilgili tespit edilen vakfiye 11 Aralık 1729 (20 Cemaziyelevvel 1142) tarihli olup Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi'nin oğlu Küçük Kale⁴ Tezkerecisi İshak Efendi'ye aittir.⁵ İshak Efendi 1729 yılında Karabaş Mahallesi'nde⁶ bir cami ile mektep ve bu kurumlara gelir sağlamak amacıyla bir de hamam yaptırmış, babası Hacı Mustafa'nın⁷ 1 Haziran 1688 (1 Şaban 1099) tarihli vakfiye⁸ ile kurduğu vakfına bağlı olarak kendi vakfını hayata geçirmiştir. 1729 yılı sonlarında faaliyete geçen bu kurumun banisinin İshak Efendi olması Germiyanogullarından olan İshak Fakih ile karıştırılmasına ve kronolojik açıdan yanlışlık yapılmasına yol açmıştır. Oysa vakfiyelerin tescil edildiği tarihler dolayısıyla vâkıfların yaşadıkları dönemler arasında dört yüzyıl kadar fark vardır. Zaten açıklandığı üzere Germiyanogullarına mensup şahsın kurduğu vakıf da Eskişehir'de değil Kütahya'dadır.

⁴ Bu Kalem Büyük Kale Kalemi ile birlikte XVII. yüzyıl sonu ile XVIII. yüzyıl başlarında Rumeli'deki bazı kale muhafızlarının maaşlarına bakmıştır. Küçük Kale Kalemi ayrıca kalelerin erzak, cephane, tamirat işleri ve yerli kulu askerinin yoklamalarıyla da ilgilenmiştir (Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2010, s.365; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara 2010, s. 162; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011, s. 421).

⁵ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 321-323.

⁶ Günümüzde Ak Cami Mahallesi olarak anılan mahalle bazı arşiv kayıtlarında "Karabaş nâm-ı diğer Akçağlan Mahallesi" veya sadece "Akçağlan Mahallesi" biçiminde geçmektedir (VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00897.00123; nr. 03601.00001; nr. 03656.00151).

⁷ Koca Mustafa, Koca Reis olarak da anılan (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 321.) Abdülvehhab oğlu Hacı Mustafa dört kez reisülküttaplığa getirilmiştir. İlk defa 1663-1664 (1074) yılında reisülküttap olup kısa bir süre görevde kalmış ve aynı yıl azledilmiştir. 1666-1667 (1077)'de ikinci kez atanan Mustafa Efendi 1083/1672-1673 yılına kadar görevini sürdürmüştür. Üçüncü defa 1674-1675 (1085) ile 1678-1679 (1089) yılları arasında reisülküttaplık görevini yürüten Hacı Mustafa son olarak 1684 (1095) yılında atanıp ertesi yıl azledilmiştir (Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz. Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman, İstanbul 1996, VI, 1782).

⁸ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 324-326.

I. Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi Vakfı

İshak Efendi Vakfı'nın, babasının evkafıyla ilgisini anlatabilmek için öncelikle Hacı Mustafa Efendi hayratı hakkında bilgi vermenin uygun olacağı düşünülmüş ve bu bölümde Mustafa Efendi'ye ait vakıf eserler ile bunlar için vakfedilenlere yer verilmiştir. Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi İstanbul'da Şeyh Ferhat Mahallesi'nde 10 hücreli bir dârülhadîs medresesi inşa ettirmiş, medresenin yanına muallimhane denilen sıbyan mektebi yaptırmıştır. Bir şadırvan ile bir çeşme de yaptıran Mustafa Efendi eğitim kurumlarının kitap ihtiyacını karşılamak üzere kütüphane oluşturup tamamı 181 cilt olan 154 farklı kitap⁹ bağışlamıştır. Bu hayratın varlığını devam ettirebilmesi ve hizmetlerini sürdürebilmesi için vakfa gelir sağlayacak gayrimenkul de vakfeden vâkıf 16 Mart 1682 (1 Rebiülevvel 1093) tarihli vakfiyesinde vakfa ait tüm bilgilere yer vermiştir.¹⁰ Hacı Mustafa Efendi'nin kurduğu vakıf için bağışladığı tamamı İstanbul'da olan gelir kaynakları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

---

⁹ Vakfedilen kitapların isimleri, cilt sayıları ve nüshalarıyla ilgili olarak bkz. VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr.581/2, s.315-316.

¹⁰ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 315-320.

Tablo I. Vakfiyeye Göre Vakfedilen Gayrimenkuller (1 Rebiülevvel 1093/16 Mart 1682)¹¹

<i>Akarat</i>	<i>Bulunduğu Yer</i>	<i>Özellikleri</i>
21 adet oda	Şeyh Ebü'l-Vefa Mahallesi'nde	Evli olanların kullanabilecekleri tarzdadır.
İki kathi ev	Şeyh Ferhat Mahallesi'nde	Ev dahiliyeli (harem) ve hariciyeli (selamlık) olup alt katta her iki bölümde de birer oda ile birer sofa ve tuvalet bulunmaktadır. Yine iki kısmın üst katlarında birer oda mevcuttur. Evin üç tarafı taş duvarla çevrilidir.
14 adet oda ve odaların bulunduğu arsa	Şeyh Ferhat Mahallesi'nde	-
Bahçeli bir ev	Karagümrük yakınında Derviş Ali Mahallesi'nde	Üst katta bir oda ile altta iki oda ve bir sofa mevcuttur. Bahçesinde meyveli ve meyvəsiz ağaçlar ile su kuyusu bulunmaktadır.
57 adet oda	Beyoğlu Mahallesi'nde	Arsası Sultan Bayezid Han Vakfi'na yıllık 120 akçe mukataahtır. Etrafı duvarla çevrili olan odaların bulunduğu bu arazi üzerinde ayrıca üç su kuyusu mevcuttur.
21 adet oda ve içinde ev de bulunan bostan	Beşiktaş'ta Sinan Paşa Mahallesi'nde	Arsasının Sultan Bayezid Han Vakfi'na yıllık 110 akçe mukataası olan bu odalardan 16'sı evli olanların, 2'si Ermenilerin, 3'ü de Yahudihane olarak Yahudilerin kullanımına ayrılmıştır.
Bağ	Eyüp'te	Ebü Eyyüb el-Ensâri Vakfi'na 50 akçe yıllık mukataası olup yaklaşık olarak 15 dönüm kadardır.
8 adet oda ve büyükçe bir ahır	Koca Mustafa Paşa yakınında Arabacı Bayezid Mahallesi'nde	Evli olanların kullanımına ayrılmıştır.

¹¹ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 316-319.

Mustafa Efendi tabloda belirtilen akaratın mütevellî tarafından kiraya verilmesini ve elde edilecek gelirden öncelikle diğer vakıfların zemin bedellerinin ödenmesini şart koşturmuştur. Tüm vakıf görevlilerinin ücretlerinin ödenmesini,¹² vakfın ihtiyaçlarının karşılanmasını, onarımı gereken yerlerin tamir ettirilmesini ve kütüphanedeki kitapların bakımlarının yapılıp ihtiyaç duyulduğunda ciltlerinin yenilenmesini de şart olarak ileri süren Hacı Mustafa bütün harcamalardan sonra gelirin artması halinde yine vakfa gelir sağlayacak gayrimenkul satın alınmasını istemiştir.¹³ Kısa bir süre sonra 19 Temmuz 1684 (6 Şaban 1095) tarihli ikinci¹⁴ ve yukarıda söz edilen 1 Haziran 1688 (1 Şaban 1099) tarihli üçüncü vakfiyesi¹⁵ ile vakfa ilavelerde bulunmuş, Karacaşehir Kazası'na tâbi İciköy¹⁶ denilen yerde yeni vakıf eserler inşa ettirdiği gibi vakfın gayrimenkullerini de artırmıştır. Üçüncü vakfiyede ifade ettiği şekilde vakıf şartlarından birini yerine getirmek üzere vakfa ait 3.000 kuruş ile kira getirecek mülk satın alma yoluna gitmiş, bu meblağın 1.163,75 kuruşuyla yeni akar alıp Eskişehir yakınlarında inşa ettirdiği köprü ile İciköy'de yaptırdığı cami ve muallimhane için vakfetmiştir. Sonradan oğlu İshak Efendi de benzer şekilde davranarak 4 Mayıs 1707 (1 Safer 1119) tarihinde tescil ettirdiği vakfiye zeyli¹⁷ ile vakfa gelir sağlayacak mülk sayısını çoğaltmıştır. Söz edilen zeyillerle yapılan değişiklikler ve ilaveler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

¹² Vakıf görevlileri ve aldıkları ücretler için bkz. VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 317-318.

¹³ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s.317-320; VGMA, *VGM. Defter*, nr. 3650.00002; VGMA, Osmanlı Arşivleri (OA), Evkaf Mektubi Kalemi (EV.MKT), 02516.00076; 02922.00102; VGMA, OA, Evkaf Mektubi Kalemi Cihat Kalemi (EV.MKT.CHT), 00453.00196; 00562.00038; 00848.41.

¹⁴ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 320-321.

¹⁵ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 324-326.

¹⁶ Vakfiyeye İciköy olarak kaydedilen köyün adı bazı arşiv belgelerinde Eskiköy biçiminde geçmektedir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], Cevdet Evkaf [C.EV], 7088; 19619; VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00285.00022; nr. 00877.00017; nr. 4623.60; VGMA, OA, Evkaf Muhasebe Kalemi [EV.MH], 02006.00310; VGMA, OA, Evkaf Tahrirat [EV.THR], 00181.00003). Hatta bazı belgelerde de "Eskiköy nâm-ı diğer Karacaşehir" olarak ifade edilmiştir (VGMA, OA, EV.MH, 00845.00164; VGMA, OA, EV.MKT, 00153.00032; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00119.00027).

¹⁷ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 321.

Tablo II. Vakfiye Zeyillerine Göre Vakfedilen Menkul ve Gayrimenkuller (6 Şaban 1095/19 Temmuz 1684, 1 Şaban 1099/1 Haziran 1688, 1 Safer 1119/4 Mayıs 1707)¹⁸

Akarat	Bulunduğu Yer	Özellikleri
7 adet 1+1 ev	Eyüp'te	Ebu Eyyüb el-Ehsârî Vakfı'na 50 akçe yıllık mukataası olan yaklaşık 15 dönümlük bağ üzerine vakfı tarafından inşa ettirilmiştir. Her biri fevkanı oda ve sofadan oluşan küçük yaşan alanları evlilerin kullanımına ayrılmıştır. ¹⁹
Buğday mahzeni	Eskişehir Çarşısı'nda	Mahzenin üç tarafı Seyyid Mehmed Beşe mülkü, diğer tarafı da yol ile sınırlıdır. ²⁰
İki katlı ve 40 odalı han	Eskişehir Çarşısı'nda	Bir taraftan Mehmed oğlu Mustafa Çelebi Hani, diğer taraftan Zülfikar odaları, bir taraftan küçük (sagır) pazar denilen arsa ve bir taraftan da yol ile sınırlıdır. ²¹
İki katlı, 30 odalı ve ahır	Eskişehir Çarşısı'nda	Bir tarafı Hatip Bahçesi yle Pehlivan Mehmed Ağa Bahçesi ve diğer iki tarafı da yol ile sınırlıdır.
da olan Ali Ağa Hanı		
Han	Eskişehir'de	Bir tarafı tahıl pazarı, bir tarafı tarla, bir tarafı Süleyman Beşe Hanı ve diğer tarafı da yol ile sınırlıdır. ²²
1.136,25 Kuruş	-	Vakıf tarafından onu on bir buçuk hesabıyla işletilmesi ve nemasının vakfın masrafları için kullanılmasını istenmiştir. ²³
8 tanesi ilk vakfiyede kayıtlı bulunan 42 adet oda	Koca Mustafa Paşa yakınında Arabacı Bayezid Mahallesi'nde	İlk vakfiyeye göre vakfın yapıldığı 8 oda ve ahır zamanla harap olup kullanılamaz hale geldiği için Hacı Mustafa'nın oğlu İshak Efendi tarafından XVIII. yüzyıl başlarında yenilenmiş, 34 tane daha yaptırılarak oda sayısı 42'ye ulaşmıştır. ²⁴

¹⁸ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s.320-321, 325.

¹⁹ Söz edilen 7 küçük ev, 19 Temmuz 1684 (6 Şaban 1095) tarihli ikinci vakfiye ile bağışlanmıştır (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 320).

²⁰ Vakfiyede bahsedilen buğday mahzeninin 24 Mart 1905 (17 Muharrem 1323) tarihli bir arşiv kaydında eski sınırlarıyla birlikte o dönemdeki duruma ve değişmiş olan sınırlarına da yer verilmiştir. Buna göre iki tarafı yol, bir tarafı Abacı Mihalaki ve Yorgi, diğer tarafı da kalaycı ve bakırcı Mehmed Ağa mülkleriyle sınırlı olup han arsası durumundadır (VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03627.00041).

²¹ Vakfiyede söz edilen hanın 24 Mart 1905 (17 Muharrem 1323) tarihli bir arşiv kaydında o dönemdeki durumuna ve değişmiş olan sınırlarına da değinilmiştir. Buna göre Demirciler ve Keçeciler Çarşısı'nda bulunan ve Yorgi Hanı olarak bilinen han bir taraftan Hacı Mustafa Bey'in Taş Hanı, bir taraftan Alaybeyzâde Ali Bey Hanı, bir taraftan Garipier Kabristanı ve diğer taraftan da yol ile sınırlıdır. Bahsedilen dönemde burası 1.397 arşinlik han arsası olarak kaydedilmiştir (VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03627.00041).

²² Vakfiyede belirtilen gayrimenkuller arasında bulunan hanın 17 Muharrem 1323/24 Mart 1905 tarihli bir arşiv kaydında eski sınırlarıyla beraber o dönemdeki durumundan ve değişmiş olan yeni sınırlarından da bahsedilmiştir. Buna göre bir taraftan Rum Kilsesi ve tarla, bir taraftan aynı kilise ile Hakkı Bey'in dükkanı, diğer iki tarafın da yol ile sınırlı han arsası durumundadır (VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03627.00041).

²³ Bahsedilen mahzen, hanlar ve para 1 Haziran 1688 (1 Şaban 1099) tarihli üçüncü vakfiye ile vakfedilmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 325). Eskişehir'de bulunan gayrimenkullerle ilgili olarak ayrıca bkz. VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03627.00041; VGMA, OA, EV.MKT, 00127.00064; 00131.00067; 00168.00094.

²⁴ Bahsedilen odalarla ilgili uygulama 4 Mayıs 1707 (1 Safer 1119) tarihli vakfiye zeyli ile gerçekleştirilmiş ve tüm odalar vakıf malı haline getirilmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 321).

Yukarıda belirtildiği üzere Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi Karacaşehir'in İniköy adıyla anılan karyesinde bir cami ile sıbyan mektebi inşa ettirmiş ayrıca Eskişehir yakınlarında bir köprü yaptırarak bu vakıf eserlerin giderlerini karşılamak amacıyla tablodan görüleceği üzere Eskişehir'den edindiği taşınmazları vakıf malı haline getirmiştir. Vakfa bağışladığı nakit paranın da istirbah²⁵ ettirilmesini ve nemasının yine vakfın harcamalarında kullanılmasını talep eden Mustafa Efendi ilk vakfına bağlı olarak kurduğu bu vakıfla ilgili tüm düzenlemeleri üçüncü vakfiye ile hayata geçirmiştir. Hacı Mustafa Efendi vakıf mallarından elde edilen gelirden öncelikle hizmetlerine karşılık görevlilerin ücretlerinin verilmesini, caminin aydınlatılmasında kullanılmak üzere her yıl 1.500 akçe değerinde zeytin yağı ve mum satın alınmasını, mabedin diğer ihtiyaçlarının karşılanmasını, yine her sene 1.500 akçenin köprü için ayrılıp bakımının veya tamirinin yapılmasını, Eyüp'te Dökmeci Mahallesi'nde bulunan Ahmed Dede Mescidi'nin görevlilerine de hizmetlerinin karşılığı olan ücretlerin ödenmesini ve dârülhadîs vakfı mütevellisinin bu vakfın idaresinden de sorumlu olmasını şart koşmuştur.²⁶ Bu şekilde İstanbul ile Eskişehir'de dini ve hayri kurumlar oluşturup bunların idaresini kendi soyuna, neslinin kesilmesi halinde ise azatlı köleleriyle onların neslinden gelenlere bırakan Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi yaşadığı sürece mütevellilik görevini kendisi yürütmüş,²⁷ ölümünün ardından oğlu Küçük Kale Tezkerecisi İshak Efendi vakfın mütevellisi olmuştur.

II. Küçük Kale Tezkerecisi İshak Efendi Vakfı

İshak Efendi²⁸ babasına ait vakfın mütevellisi iken kendisi de Eskişehir'de o dönemde Karabaş Mahallesi olarak adlandırılan yerde cami ile

²⁵ Nukud-ı mevkufenin yani vakıf paranın muâmele-i şer'iyye ile işletilmesidir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara 2003, s. 53-64.

²⁶ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 325.

²⁷ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 317-318; VGMA, İstanbul Müftülüğü (İM), Evkaf Müfettişliği (EV.MFT), 00670.00077; VGMA, OA, EV.MKT, 01224.00052.

²⁸ Vakıftan söz eden arşiv kayıtlarında genellikle Küçük Kale Tezkerecisi sıfatıyla birlikte anılan, hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan İshak Efendi'nin, vakfı kurduğu dönemde Mektûbî-i sadr-i âlî hulefâsından biri olduğu, daha öncesinde Küçük Kale Kalemî'nde tezkereci olarak görev yaptığı bilinmektedir (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 322).

muallimhane inşa ettirmiş, bu vakıf eserlere gelir sağlamak üzere mabedin yanına bir de hamam yaptırıp 11 Aralık 1729 (20 Cemâziyelevvel 1142) tarihinde tescil ettirdiği vakfiyesiyle toplumun hizmetine sunmuştur. İshak Efendi İstanbul'da kurduğu bu vakfa ait vakfiyede hayratın akarı durumunda olan hamamın kiraya verilmesini ve elde edilen gelirin vakfın masraflarında kullanılmasını istemiş ancak sadece kira gelirinin giderlerin karşılanmasında yeterli olmayacağını ifade ederek babasının İki köy'de bulunan vakıf eserleri için 1 Haziran 1688 (1 Şaban 1099) tarihli vakfiye²⁹ ile bağışladığı Eskişehir merkezinde bulunan gayrimenkulleri³⁰ kendi vakfına eklemiştir. Vakfının zayıf olması nedeniyle bu şekilde hareket ettiğini vakfiyesinde bildiren İshak Efendi zamanla İki köy'de yaşayan halkın tamamen buradan göç ettiğini bundan dolayı babasının inşa ettirdiği cami ve mektebin harap hale geldiğini ve yönetiminde olan babasına ait bu vakfın taşınmazlarını şeyhülislamdan aldığı fetvaya dayanarak Ak Cami Vakfı'na aktardığını belirtmiştir.³¹

Tüm gayrimenkullerden elde edilecek kira gelirlerinden öncelikle vakıf çalışanlarının ücretlerinin ödenmesini isteyen İshak Efendi'nin vakıf eserlerde görevlendirilmesini talep ettiği görevliler ile görevlerine karşılık verilmesini öngördüğü ücretler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

*Tablo III. Vakfiyeye Göre Vakıf Görevlileri (20 Cemâziyelevvel 1142/11 Aralık 1729)*³²

<i>Görevliler</i>	<i>Adet</i>	<i>Kişi Başına Ödenen Günlük Ücret(Akçe Olarak)</i>
Mütevelli	1	5
Kâtip	1	4
Câbî	1	4
İmam	1	5
Hatip	1	4
Müezzin	2	2
Devirhân	2	1,5
Sermahfil	1	2

²⁹ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 324-326.

³⁰ Söz edilen taşınmazlar Tablo II'de gösterilen bir buğday ambarı ile 3 handan ibarettir (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 325).

³¹ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 322; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00803.00130.

³² VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 322.

Muarrif	1	1
Kayım (aynı zamanda kandilci)	1	3
Minare Kandilcisi	1	1
Ferraş	1	2
Sıbyan Mektebi Hocası	1	4
Mektep Halifesi	1	2
TOPLAM	16	44

Küçük bir vakıf olduğu anlaşılan bu kurumda tabloda görüldüğü üzere 16 kişi görevlendirilmiş, ferraş³³ dışında ayrı ayrı görev tanımları vakfiyede yapılmayan tüm görevlilere hizmetleri karşılığında 44 akçe yevmiye ödeneceği belirtilmiştir. Bu görevlilerin dışında İshak Efendi İstanbul'da Kabasakal Mahallesi'nde bulunan Seyit Hasan Camii'nin bazı çalışanlarına da Eskişehir'deki hamam gelirinden pay ayırmıştır. İshak Efendi'nin Seyit Hasan Vakfı ile ilgisi vefat etmiş eşi Rakiye/Rukiye? Hanım'ın vasiyeti nedeniyle olmuştur. Seyit Hasan Mescidi 1710 yılı Mart ayında minber vaz' edilerek camiye çevrilmiş ve İshak Efendi'nin eşi tarafından terekisinin 1/3'lük kısmının bu mabede bağışlanması vasiyet edilmiştir. Hanımefendinin vefatından sonra isteği yerine getirilerek işletilmek üzere 50.000 akçe vakfedilmiş, bu meblağın nemasından caminin hatibi olan şahsa günlük 2, müezzine 1,5 akçe verilmesi şart olarak ileri sürülmüştür. Ayrıca her birine birer akçe yevmiye olmak üzere iki devirhâna da ödeme yapılması istenmiştir. Ancak bir süre sonra vakfedilen 50.000 akçe vakıf tarafından muhtemelen iyi değerlendirilemediğinden yitirilmiş ve Rakiye/Rukiye? Hanım'ın şartı yerine getirilemez hale gelmiştir. İşte bu nedenle İshak Efendi söz edilen dört görevlinin ücretlerinin de kendi vakıf gelirinden karşılanmasını talep etmiştir. Böylece vakıftan ödeme yapılacak görevli sayısı 20'ye yükselmiş, verilecek yevmiye ise 49,5 akçe olmuştur. Vâkıf iki vakfa ait ücretlerin dışında gayrimenkullerden elde edilecek gelirden her yıl 2.000 akçe ile Eskişehir'deki cami ile minaresinde yakmak üzere zeytinyağı ve mum alınmasını ayrıca gerektiğinde mabedin hasır ihtiyacının da giderilmesini istemiştir.³⁴

³³ Caminin bahçesi ile tuvaletlerin temizliğinden sorumlu olan bu şahıs caminin avlusundaki kuyudan musluklara su çekme işini de yerine getirmekle görevlendirilmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 322).

³⁴ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 322.

Vakfa nazır olarak şeyhülislam efendilerin nezaret edeceğini belirten İshak Efendi, vakfın idaresini bizzat kendisinin yürüteceğini ifade etmiş, vefatından sonra babasının İstanbul ile Eskişehir'deki vakfına mütevellî olan kimsenin kendi vakfının tevliyetinden de sorumlu olmasını ve ataya-cağı bir vekil aracılığıyla Eskişehir'deki vakfı yönetmesini istemiştir.³⁵ Babası Hacı Mustafa Efendi'ye ait vakfın tevliyeti yukarıda belirtildiği gibi babasının soyundan devam edeceğinden İshak Efendi Vakfı'nın mütevellîliğini de aynı soydan gelenlerin yani kendi neslinden olanların sürdüreceği dolaylı bir şekilde ifade edilmiştir. Bu küçük vakfın çalışanlarının denetimi yerli halka bırakılmış, görevini ihmal eden olursa vakfın nazırı olan şeyhülislama durumun bildirilmesi ve başka birinin görevlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Vakıf şartlarının yerine getirilememesi durumunda da vakıf gelirinin fakir Müslümanların ihtiyaçları için sarf edilmesi son şart olarak yine vâkıf tarafından ileri sürülmüştür.³⁶

Ak Cami ve mektebiyle ilgili XIX ve XX. yüzyıla ait arşiv kayıtlarında vakfın "Haremeyn-i muhteremeyne mülhak" olduğu vurgusu yapılarak Haremeyn vakıflarından biri olduğuna dikkat çekilmiştir. Ancak ne Hacı Mustafa Efendi'ye ait vakfiyelerde ne de İshak Efendi'nin birinci vakfiyesinde vakfın Haremeyn vakıflarıyla ilgisine dair bir veriye rastlanmamıştır. İshak Efendi'ye ait 22 Aralık 1732 (5 Receb 1145) tarihli ikinci vakfiyede dolaylı olarak bu bağın kurulduğu tespit edilmiştir ki ikinci vakfiyenin makalenin konusuyla doğrudan ilgisi bulunmamasına rağmen söz edilen bağlantının kurulabilmesi için bu vakfiyedeki bilgilere de aşağıda yer verilmiştir.

İkinci vakfiyenin tescil edildiği dönemde İstanbul'da Acem Ağa Mahallesi'nde yaşayan İshak Efendi'nin bağışladığı menkul ve gayrimenkul-ler tabloda gösterilmiştir.

³⁵ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 322; VGMA, İM, EV.MFT, 00670.00077; VGMA, OA, EV.MKT, 01224.00052.

³⁶ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 322.

Tablo IV. II. Vakfiyeye Göre Vakfedilen Menkul ve Gayrimenkuller (5 Receb 1145/22 Aralık 1732)³⁷

Akarat	Bulunduğu Yer	Özellikleri
11 adet üç katlı ev	İstanbul'da Seferikoz ? Hacı Mehmed Mahallesi'nde	Evli olan kimselere verilerek yapılan her bir yapının üst katında bir oda ile sofa, orta katta bir oda ve dehliz, altta ise mutfak ile tuvalet mevcuttur. Her iki evin kullanımına uygun biçimde birer su kuyusu da bulunan bu küçük evlerin yer aldığı arsanın Medine Vakfi'na yıllık 300 akçe mukataası vardır.
Katlı, dahiliyeli ve hariciyeli ev/konak	İstanbul'da Ayasofoya-i kebir Mahallesi'nde	Dahiliyesinde üst katta 4 oda, bir sofa, küçük hamam, cihanıtüma denilen taraca, dehliz, abdesthane ve tuvalet mevcuttur. Orta katında mutfak ile kilerin yer aldığı dahiliyenin alt katında da bir mahzen, mutfak ve su kuyusu vardır. Hariciyesinde ise üstte üç oda, bir sofa, abdesthane ve tuvalet olup altta iki kargır mahzen, bir ahır ve avlu bulunmaktadır.
Katlı, dahiliyeli ve hariciyeli ev/konak	Eyüp'te Bıçakçı Ferhat Mahallesi'nde	Dahiliyesi üç oda, bir sofa, hamam, camekan, mutfak, su kuyusu, iki tuvalet, bahçe ve ayrıca üç sofadan oluşan, şadırvan, çeşme, havuz ve iki adet mehtabiye denilen mehtap izlenenleri yer de olan büyük bir köşk biçimindedir. Ortada üç oda, bir sofa ve tuvalet, altta ise mutfak bulunmaktadır. Dahiliye ile hariciye arasında bahçe yer almakta olup hariciyesinde üstte beş oda, bir sofa, dehliz ve tuvalet, alt katta iki oda vardır. Ayrıca ahır, samanlık, mutfak, kömürlük, su kuyusu, tuvalet, bahçe ve mehtapluk bulunmaktadır. Bunların dışında akar su ile bir başka su kuyusu ve meyveli, meyvəsiz ağaçların yer aldığı diğer bir bahçe ile içinde su haznesinin de bulunduğu bir dönüm kadar bağ mevcuttur.
1.000 Kuruş	-	Kira getirecek uygun bir gayrimenkul alınmıca kadar bağışlanan bu paranın onu on bir buçuk hesabıyla işletilmesi istenmiştir.

³⁷ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 323-324.

Tablodan görüleceği üzere İshak Efendi'nin ikinci vakfiyesiyle bağışladığı gayrimenkullerden, vakfiyede “on bir bab müteehhilin odaları” biçiminde tanımlanan yapıların arsasının Medine Vakfı'na ait olması ve bundan dolayı yıllık 300 akçe zemin kirası ödenmesi gereği İshak Efendi Vakfı'nın Haremeyn vakıflarından biri olarak anılmasına neden olmuştur. Vâkîf ikinci vakfiyesinde vakıf malı haline getirdiği gayrimenkullerin icâreteynli³⁸ olarak kiralanmasını, muaccele denilen peşin alınan kiralari dışında 11 odanın her birinin günlük bir akçe, Ayasofya ve Bıçakçı Ferhat Mahalleleri'ndeki evlerin de yine günlük 3'er akçe karşılığında kiraya verilmesini istemiştir. Ayrıca istirbah olunan paranın nemasından Ebû Eyyûb el-Ensârî Türbesi dışında her gün sabah namazı sonrasında Kur'an'dan birer cüz okuyacak 10 kişiye 2'şer akçe yevmiye ödenmesini talep etmiştir.³⁹ Bıçakçı Ferhat Mahallesi'ndeki evin yakınında bulunan ve Ebubekir Ağa tarafından yaptırılan çeşmenin su yolcusuna da günlük bir akçe verilmesini, çeşmenin tamire muhtaç hale gelmesi durumunda ise Ebubekir Ağa Vakfı ile ortak hareket edilmesini ve masrafların eşit olarak karşılanmasını şart koşturmuştur. Bu şekilde başka vakıflara da destek sağlayan İshak Efendi 1732 (1145) tarihli ikinci vakfiyesiyle kurduğu vakfının 1729 (1142) tarihli ilk vakfına ilhak olunduğunu belirtmiş, ilk vakfına müteveli, kâtip ve câbî olanların yeni vakfında da aynı görevleri yürütmeklerini ifade etmiştir.⁴⁰ Böylece özellikle tevliyet görevini aynı şahsın yürütmesi hatta İshak Efendi'nin babası Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi'nin vakfının idaresinden de bu kimsenin sorumlu olması nedeniyle

³⁸ Vakfa ait gayrimenkullerin ihtiyaca binaen değerlerine yakın kısmın peşin, cüz'i bir miktarın da her sene alınacak şekilde süre sınırı olmaksızın kiraya verilmesidir (Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, Ankara 1966, s. 25).

³⁹ Tespit edilen bazı arşiv kayıtlarında bu görev için yapılan tevcihlere rastlanması, vakfiyedeki talebin karşılandığını göstermektedir. Örneğin; 24 Temmuz 1780 (22 Receb 1194) tarihli bir kayda göre belirtilen görevi yerine getiren Ali oğlu Abdülgaffar Halife vefat etmiş, yerine oğlu Derviş Ali Halife getirilmiştir. Ancak Derviş Ali kendi rızasıyla görevden çekildiği için Ahmed oğlu Seyyid Mehmed Halife görevlendirilmiştir (VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00262.00104). Seyyid Mehmed Halife'nin vefatıyla görev 24 Ekim 1796 (21 Rebiülâhîr 1211) tarihinde Seyyid İbrahim ile Seyyid Mehmed adındaki iki oğluna intikal etmiştir (BOA, C.EV, 24256; BOA, Cevdet Maarif [C.MF], 752). Bu göreve yapılan diğer atamalarla ilgili olarak bkz. BOA, C.MF, 2659; 2774.

⁴⁰ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr.581/2, s.323-324.

tüm vakıflar birbirine bağlı hale gelmiş, -belgelerin önemli bir kısmında- vakıfların tamamının Haremeyn vakıflarından olduğu belirtilmiştir.⁴¹

III. Ak Cami Vakfı'nın İşleyişiyle İlgili Verilerin Değerlendirilmesi

Yukarıda içerikleri hakkında bilgi verilen vakfiyelerde öngörülen şartların yerine getirilip getirilmediğini veya hayır kurumlarının hizmetlerini sürdürüp sürdürmediğini tespit etmek için ulaşılabilen arşiv belgeleri incelenmiş, özellikle makalenin konusu olan Ak Cami ve mektebiyle ilgili materyal değerlendirilmiştir. Öncelikle vakfın idaresinden sorumlu olanlar tespit edilerek aşağıda bu konuya yer verilmiştir.

III. 1. Vakfın Yönetimi: Tevliyet Görevi: Gerek Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi gerekse İshak Efendi yaşadıkları sürece vakıfları bizzat kendileri idare etmiştir. İshak Efendi'nin ölümünün ardından vakfiyelerde belirtildiği üzere Hacı Mustafa Efendi'nin soyundan gelenler bu görevi yerine getirmiştir ki İshak Efendi'den sonra Mustafa Efendi'nin kızı, İshak Efendi'nin kardeşi olan Emine Hatun mütevellî olarak görevlendirilmiştir. Emine Hanım'ın vefatının ardından tevliyet görevi aynı soydan gelenlerce bazen tek kişi tarafından bazen de birkaç kişiyle müşterek olarak sürdürülmüştür. Aşağıda vakıfların idaresinden sorumlu olanların listesi tablo halinde gösterilmiştir.

⁴¹ Bu durum arşiv kayıtlarında "...Haremeyn-i muhteremeyne mülhak Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi'nin İstanbul'da Kumkapı kurbünde Musli nam mahalde kâin dârülhadîs medresesiyle hayrât-ı sâiresi ve Karacaşehir'de İkköy Karyesi'nde evkâfıyla sâbıka Küçük Kale Tezkerecisi merhûm İshak Efendi'nin Eskişehir Kasabası mahallâtından Karabaş Mahallesi'nde kâin câmi-i şerîfi ve muallimhânesi vakfının..." biçiminde ifade edilmiştir (VGMA, *VGM. Defter*, nr.4623.60; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00119.00027; 00166.00193; 00207.00013; 00422.00198; 00453.00196; 00562.00038; 00805.00090; 00813.00159; 02516.00076).

Tablo V. İshak Efendi'den Sonra Tevliyet Görevini Yerine Getirenler⁴²

<i>Mütevelli/Mütevellilerin Adı</i>	<i>Göreve Geldikleri Tarih</i>	<i>Hisseleri</i>	<i>Görevden Ayrılma Nedenleri</i>
Emine Hatun	İshak Efendi'nin ölümünden sonra ancak tam tarihi tespit edilememiştir.	Tam	Ölüm
İshak Efendi'nin oğlu Seyyid Arif Lütüfullah ve Ayşe Hatun	3 Rebülevvel 1161/3 Mart 1748	Yarım	Ayşe Hatun'un kendi isteğiyle bırakması
İshak Efendi'nin oğlu Seyyid Arif Lütüfullah	21 Cemaziyevvel 1170/11 Şubat 1757	Tam	Ölüm
İshak Efendi'nin kızı Şerife Rakiye Hatun	19 Cemaziyevvel 1175/16 Aralık 1761	Tam	Ölüm
Şerife Rakiye Hanım ile Musa Efendi'nin oğlu Seyyid Hacı Ahmed Efendi	11 Şevval 1207/22 Mayıs 1793	Tam	Ölüm
Musa oğlu Seyyid Mehmed Sadık Bey ve Hacı Süleyman oğlu Şeyh Mehmed Tuba Efendi	25 Zilkade 1218/7 Mart 1804	Yarım	Seyyid Mehmed Sadık Bey'in ölümü
Hacı Süleyman oğlu Şeyh Mehmed Tuba Efendi	19 Cemaziyevvel 1221/4 Ağustos 1806	Tam	Ölüm
Seyyid Ahmed Bey oğlu Seyyid Mehmed Hasib Bey ve Süleyman oğlu Halil Efendi	26 Şevval 1222/27 Aralık 1807	Yarım	Süleyman oğlu Halil Efendi'nin ölümü
Seyyid Ahmed Bey oğlu Seyyid Mehmed Hasib Bey	2 Cemaziyevvel 1233/10 Mart 1818	Tam	Ölüm
Seyyid Mehmed Efendi ve Derviş Veliyüddin Efendi ve Şerife Ayşe Hanım ve Rüveyda Hanım	15 Rebülevvel 1235/1 Ocak 1820	Dörtte bir	Seyyid Mehmed Efendi'nin ölümü
Derviş Veliyüddin Efendi ve Şerife Ayşe Hanım ve Rüveyda Hanım	16 Şevval 1241/24 Mayıs 1826	Üçte bir	Rüveyda Hanım'ın ölümü

⁴² VGMA, *VG.M. Defter*, nr.4623.60. Listede yer alan mütevellilerden bazılarının göreve getirilmeleri, ölümleri ve hisseleri hakkında bilgi içeren başka arşiv kayıtları da mevcuttur. Bkz. VGMA, *VG.M. Defter*, nr.00285.00022; nr.3650.00002; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 137, s. 86-87; VGMA, *İM, EV.MFT*, 00670.00077; 00798.00053-54; VGMA, *OA, EV.MH*, 02006.00310; VGMA, *OA, EV.MKT*, 00153.00032; 01224.00052; 02516.00076; 02922.00102; VGMA, *OA, EV.MKT.CHT*, 00119.00027; 00166.00193; 00166.00193; 00207.00013; 00422.00198; 00453.00196; 00552.00154; 00562.00038; 00583.00150; 00603.00013; 00618.00373; 00631.00034; 00805.00090; 00805.00133; 00813.00159; VGMA, *OA, EV.THR*, 00181.00003; BOA, *C.EV*, 19619.

Derviş Veliyyüddîn Efendi ve Şerife Ayşe Hanım	17 Şa'ban 1258/23 Eylül 1842	Yarım	Derviş Veliyyüddîn Efendi'nin ölümü
Şerife Ayşe Hanım	25 Zilkade 1263/4 Kasım 1847	Tam	Ölüm
Mustafa oğlu Mehmed Tevfik Efendi ve Ali Arif oğlu Mehmed Mesih Efendi.	4 Cemaziyelâhır 1296/26 Mayıs 1879	Yarım	Ali Arif oğlu Mehmed Mesih Efendi'nin ölümü
Mustafa oğlu Mehmed Tevfik Efendi	23 Şaban 1300/29 Haziran 1883	Tam	Ölüm
Emekli Hırka-i Saadet Hademesi Ömer Bey ve Gümruk arabacılarından Mehmed Ağa'nın Eşi Ayşe ve kız kardeşi Şefdal Hanım	26 Zilkade 1311/31 Mayıs 1894	Üçte bir	Şefdal Hanım'ın ölümü
Ömer Bey ve Ayşe Hanım	6 Cemaziyellevvel 1320/11 Ağustos 1902	Yarım	Ayşe Hanım'ın ölümü, Ömer Bey'in hasta olması ve ehil olmaması
Hafız Fatma Hanım	8 Receb 1321/30 Eylül 1903	Tam	-
Hafız Fatma Hanım ve Ömer Faik Bey	2 Cemaziyelâhır 1329/31 Mayıs 1911	Yarım	İkisinin de ölümü
Salih Reşad ve Maşuk Bey ve Seniye Hanım ve Latife Hanım	28 Ramazan 1343/22 Nisan 1925	Dörtte bir	?
Ayşe Muadile Aktay	?	Tam	İstifa

22 Nisan 1925 (28 Ramazan 1343) tarihinde göreve getirilen Salih Reşad Bey, Maşuk Bey, Seniye Hanım ve Latife Hanım'ın ne zamana kadar mütevelliliği sürdürdükleri, onlardan sonra başka birinin atanıp atanmadığı tespit edilememiştir. Ancak vakfın son mütevellisinin -hangi tarihte göreve geldiği saptanamamakla birlikte- Ayşe Muadile Aktay olduğu bilinmektedir. Ayşe Muadile Hanım 17 Eylül 1973 tarihinde istifa ederek görevi bırakmış, bu tarihten sonra da başkası görevlendirilmemiştir. Sonuç olarak Vakıflar Meclisi'nin 2 Ağustos 1985 gün ve 502/540 sayılı kararı ile vakfın idaresine el konulmuştur.⁴³

III. 2. Vakıf Görevlileri: Ak Cami Vakfı görevlileri hakkında bilgi içeren arşiv kayıtlarından vakfiyede öngörülen görevler için atama yapıldığı ve görevlerine karşılık ödeneceği belirtilen ücretlerin de yine vakfiyede ifade edildiği biçimiyle verildiği tespit edilmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse bu konuda vakfiyeye uygun hareket edilmiş ve vakıf şartları yerine getirilmiştir. Ancak XX. yüzyıl başlarında mektep medreseye çevrildiğinden muallimlik görevinin yerini müderrislik almış, 1929 yılında ise vâizlik için yapılan atamayla ilk kez vakfiye şartlarının dışında bir görevlendirme yapılmıştır.⁴⁴

Vakfa ait görevlere getirilenler -nadir olarak kendiliğinden bırakanların dışında- genellikle yaşadıkları sürece görevlerini sürdürmüşlerdir. Kendilerinden sonra eğer görevi yerine getirmeye muktedir ise -pek çok vakıfta olduğu gibi- oğlu veya oğullarından biri görevlendirilmiştir.⁴⁵ Ölen görevlinin oğlunun olmaması durumunda ise "erbâb-ı istihkakdan" işi yapmaya layık bulunan şahıslar göreve getirilmiştir. Bir görevi üstlenen kimse genellikle birden fazla görevle sorumlu kılınmış, birkaç kişiyle vakfın bütün işleri yürütülmüştür. Örneğin; 25 Kasım 1785 (22 Muharrem 1200) tarihinde hatip, müezzin, müezzin-i sâni, kayyım, kandilci, devirhân-ı sâni ve sermahfil olarak -bütün bu hizmetler için belirlenen ücretleri almak kaydıyla- Süleyman Halife görevlendirilmiş, ölümünün ardından Ali Halife'ye de tüm görevler devredilmiştir. Onun ölümünden sonra ise yine sayılan görevleri yerine getirmek üzere Ahmed Besim Efendi tayin edilmiştir.⁴⁶ Bu konuda pek çok örnek mevcut olmakla birlikte imamlık ve mual-

⁴³ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 137, s. 86-87.

⁴⁴ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

⁴⁵ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 03652.00243.

⁴⁶ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00270.00021; VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070.

limliğin genellikle aynı şahıs tarafından sürdürülmesiyle ilgili bir tevcihten söz etmek yeterli görülmüştür. Şöyle ki, 13 Ocak 1787 (23 Rebiülevvel 1201) tarihinde Osman Halife, her iki görevi birlikte yürüten Mehmed Halife'nin feragat edip çekilmesi üzerine imam ve muallim olarak atanmıştır.⁴⁷ On yıl kadar sonra Osman Halife de kendi isteğiyle görevlerini yeğeni Seyyid Ahmed'e devretmiştir.⁴⁸

Aşağıda vakıf görevlilerini gösteren bir tablo düzenlenmiştir. Ancak ne yazık ki mevcut veriler, vakfın kuruluşundan itibaren kronolojik olarak yapılmış tüm atamaları içermemektedir. Yani görevleri sırasıyla kimlerin ifa ettiğini saptamak mümkün olmamıştır.

Tablo VI. Ak Camii Vakfı Görevlileri

<i>K â t i p l e r</i>		
<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Hasan oğlu Hacı Halil Efendi ⁴⁹	?	4
Hacı Halil oğlu İsmail ⁵⁰	?	4
Seyyid Ahmed oğlu Seyyid Mehmed Hasib Halife ⁵¹	3 Cemaziyelâhır 1211/4 Aralık 1796	4
Seyyid Mehmed Said oğlu Derviş Mustafa Efendi ⁵²	3 Muharrem 1219/14 Nisan 1804	4
Seyyid Ahmed oğlu Seyyid Mehmed Hasib Halife ⁵³	21 Safer 1230/2 Şubat 1815	4
Seyyid Mehmed Hasib'in oğulları Seyyid Süleyman Rafet ve Seyyid Mehmed Arif ⁵⁴	?	4
Seyyid Mehmed Hasib oğlu Seyyid Süleyman Rafet ve Mehmed Arif oğlu Mehmed Mesih Efendi ⁵⁵	26 Muharrem 1278/3 Ağustos 1861	4
Halil oğlu Yusuf Ziya Efendi ⁵⁶	14 Safer 1331/23 Ocak 1913	?

⁴⁷ VGMA, VGM. Defter, nr. 00265.00038.

⁴⁸ BOA, C.MF, nr. 1103.

⁴⁹ BOA, C.MF, nr. 5262.

⁵⁰ BOA, C.MF, nr. 5262.

⁵¹ BOA, C.MF, nr. 5262.

⁵² BOA, C.MF, nr. 5262.

⁵³ BOA, C.MF, nr. 5262; VGMA, OA, EV.MH, 00845.00164.

⁵⁴ VGMA, OA, EV.MH, 00845.00164.

⁵⁵ VGMA, Defter-i Esas, nr. 137, s.86-87; VGMA, OA, EV.MH, 00845.00164.

⁵⁶ VGMA, Defter-i Esas, nr. 137, s.86-87.

C â b i l e r

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Seyyid Hacı Ahmed Efendi ⁵⁷	17 Rebiülevvel 1201/7 Ocak 1787	4
Seyyid Hacı Ahmed oğlu Seyyid Mehmed Hasib Efendi ⁵⁸	5 Zilhicce 1218/17 Mart 1804	4
Mehmed oğlu Hafız Hasan Halife ⁵⁹	?	4
Hafız Hasan oğlu Seyyid Hacı İbrahim Şevket Efendi ⁶⁰	11 Receb 1290/4 Eylül 1873	4
Refik Bey ⁶¹	16 Muharrem 1307/12 Eylül 1889	4

İ m a m l a r

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Ali Efendi ⁶²	20 Cemaziyelâhır 1142/10 Ocak 1730	5
Ali oğlu Seyyid Mehmed Afif ⁶³	12 Ramazan 1162/26 Ağustos 1749	5
Ahmed oğlu Mehmed Halife ⁶⁴	?	5
Ali oğlu Osman Halife ⁶⁵	23 Rebiülevvel 1201/13 Ocak 1787	5
Seyyid Hüseyin oğlu Seyyid Ahmed Halife ⁶⁶	4 Ramazan 1211/3 Mart 1797	5
Seyyid Hüseyin oğlu Seyyid Ahmed Halife ⁶⁷	?	5
Hacı Mehmed oğlu Mustafa Halife ⁶⁸	20 Zilkade 1273/12 Temmuz 1857	5
Mehmed oğlu Hafız Ömer Efendi ⁶⁹	5 Zilkade 1328/8 Kasım 1910	5

⁵⁷ BOA, C.MF, 1565.

⁵⁸ BOA, C.MF, 1565.

⁵⁹ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00877.00017.

⁶⁰ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00877.00017; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 137, s. 86-87.

⁶¹ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 01841.00021; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 137, s. 86-87; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00583.00150; 00603.00013; 00631.00034; 00805.00133.

⁶² BOA, C.EV, 15673.

⁶³ BOA, C.EV, 15673.

⁶⁴ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00265.00038.

⁶⁵ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00265.00038.

⁶⁶ BOA, C.MF, nr. 1103.

⁶⁷ VGMA, OA, EV.MH, 00618.00184.

⁶⁸ VGMA, OA, EV.MH, 00618.00184; VGMA, *VG.M. Defter*, nr.00900.00032; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

⁶⁹ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

Hatipler

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Ali Efendi ⁷⁰	20 Cemaziyelâhır 1142/10 Ocak 1730	4
Ali oğlu Seyyid Mehmed Afif ⁷¹	12 Ramazan 1162/26 Ağustos 1749	4
Ahmed oğlu Süleyman Halife ⁷²	22 Muharrem 1200/25 Kasım 1785	4
Mehmed oğlu Ali Halife ⁷³	21 Zilkade 1215/5 Nisan 1801	4
Halil oğlu Ahmed Besim Halife ⁷⁴	?	4
Osman oğlu Zülali Hacı Mehmed Efendi niyabetiyle Ahmed Besim oğlu Ali Halife ⁷⁵	23 Zilkade 1282/9 Nisan 1866	4
Hacı İbrahim oğlu Hafız Mustafa Efendi ⁷⁶	13 Rebiülevvel 1303/20 Aralık 1885	4

Müezzinler

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Ahmed oğlu Süleyman Halife ⁷⁷	22 Muharrem 1200/25 Kasım 1785	2
Mehmed oğlu Ali Halife ⁷⁸	21 Zilkade 1215/5 Nisan 1801	2
Halil oğlu Ahmed Besim Halife ⁷⁹	?	2
Osman oğlu Zülali Hacı Mehmed Efendi niyabetiyle Ahmed Besim oğulları Ali, Ebubekir ve Halil İbrahim ⁸⁰	23 Zilkade 1282/9 Nisan 1866	2
Hafız Ali Efendi ⁸¹	20 Rebiülâhır 1332/18 Mart 1914	(Aylık 95 kuruş)

⁷⁰ BOA, C.EV, nr. 15673.

⁷¹ BOA, C.EV, nr. 15673.

⁷² VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00270.00021; BOA, C.EV, 18104.

⁷³ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00270.00021; VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; BOA, C.EV, 18104.

⁷⁴ VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153.

⁷⁵ VGMA, OA, EV.MH, 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153; VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00874.00044; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s.126-127.

⁷⁶ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00874.00044; VGMA, OA, EV.MKT, 01291.00154; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133.

⁷⁷ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00270.00021; BOA, C.EV, 18104.

⁷⁸ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00270.00021; VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; BOA, C.EV, 18104.

⁷⁹ VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153.

⁸⁰ VGMA, OA, EV.MH, 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133; VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00874.00044; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

⁸¹ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

Müezzin-i sâniler

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Ahmed oğlu Seyyid Süleyman ⁸²	22 Muharrem 1200/25 Kasım 1785	2
Mehmed oğlu Ali Efendi ⁸³	21 Zilkade 1215/5 Nisan 1801	2

Devirhânlar

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Müftüzâde Seyyid Mehmed Emin Efendi ⁸⁴	20 Cemaziyelâhır 1142/10 Ocak 1730	1,5
Süleyman Efendi ⁸⁵	10 Receb 1159/29 Temmuz 1746	1,5
Ahmed oğlu Hasan Efendi ⁸⁶	30 Muharrem 1250/8 Haziran 1834	1,5

Devirhân-ı sâniler

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Halil oğlu Hasan ⁸⁷	?	1,5
Yusuf oğlu Hamza Halife ⁸⁸	5 Rebiülevvel 1185/18 Haziran 1771	1,5
Ahmed oğlu Seyyid Süleyman ⁸⁹	22 Muharrem 1200/25 Kasım 1785	1,5
Mehmed oğlu Ali Efendi ⁹⁰	21 Zilkade 1215/5 Nisan 1801	1,5
Halil oğlu Ahmed Besim Halife ⁹¹	?	1,5
Osman oğlu Zülali Hacı Mehmed Efendi niyabetiyle Ahmed Besim oğulları Ali, Ebubekir ve Halil İbrahim ⁹²	23 Zilkade 1282/9 Nisan 1866	1,5
Hacı İbrahim oğlu Hafız Mustafa Efendi ⁹³	?	1,5

⁸² VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00270.00021; BOA, C.EV, 18104.

⁸³ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00270.00021; VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; BOA, C.EV, 18104.

⁸⁴ BOA, Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I), nr. 447.

⁸⁵ BOA, AE.SMHD.I, nr. 447.

⁸⁶ VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133.

⁸⁷ BOA, C.MF, nr. 7127.

⁸⁸ BOA, C.MF, nr. 7127.

⁸⁹ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00270.00021; BOA, C.EV, nr. 18104.

⁹⁰ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00270.00021; VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; BOA, C.EV, nr. 18104.

⁹¹ VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153.

⁹² VGMA, OA, EV.MH, 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153; VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00874.00044; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s.126-127.

⁹³ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00874.00044; VGMA, OA, EV.MKT, 01291.00154.

Sermahfiller

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Ahmed oğlu Seyyid Süleyman ⁹⁴	22 Muharrem 1200/25 Kasım 1785	2
Mehmed oğlu Ali Efendi ⁹⁵	21 Zilkade 1215/5 Nisan 1801	2
Halil oğlu Ahmed Besim Halife ⁹⁶	?	2
Osman oğlu Zülali Hacı Mehmed Efendi niyabetiyle Ahmed Besim oğulları Ali, Ebubekir ve Halil İbrahim ⁹⁷	23 Zilkade 1282/9 Nisan 1866	2
Hafız Ali Efendi ⁹⁸	20 Rebiülâhır 1332/18 Mart 1914	(Aylık 95 kuruş)

Muarrifler

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Mustafa oğlu Hasan Efendi ⁹⁹	1906 ?	1
Hacı Mehmed Efendi ¹⁰⁰	8 Rebiülevvel 1327/30 Mart 1909	1

Kayım ve Kandilciler

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Halil oğlu Hasan ¹⁰¹	?	3
Yusuf oğlu Hamza Halife ¹⁰²	5 Rebiülevvel 1185/18 Haziran 1771	3
Ahmed oğlu Süleyman Halife ¹⁰³	22 Muharrem 1200/25 Kasım 1785	3
Mehmed oğlu Ali Halife ¹⁰⁴	21 Zilkade 1215/5 Nisan 1801	3

⁹⁴ BOA, C.EV, nr. 18104; VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00270.00021.

⁹⁵ BOA, C.EV, nr. 18104; VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00270.00021; VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070.

⁹⁶ VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153.

⁹⁷ VGMA, OA, EV.MH, 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133; VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00874.00044; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

⁹⁸ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

⁹⁹ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00897.00123; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00623.00115; 00779.00139.

¹⁰⁰ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00897.00123; nr. 00900.00032; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s.126-127; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133; 00836.00008.

¹⁰¹ BOA, C.MF, nr. 7127.

¹⁰² BOA, C.MF, nr. 7127.

¹⁰³ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00270.00021; BOA, C.EV, nr. 18104.

¹⁰⁴ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00270.00021; VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; BOA, C.EV, nr. 18104.

Halil oğlu Ahmed Besim Halife ¹⁰⁵	?	3
Osman oğlu Zülali Hacı Mehmed Efendi niyabetiyle Ahmed Besim oğulları Ali, Ebubekir ve Halil İbrahim ¹⁰⁶	23 Zilkade 1282/9 Nisan 1866	3
Mehmed Ali Efendi ¹⁰⁷	16 Cemaziyelâhır 1335/9 Nisan 1917	?

Minare Kandilcileri

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Müftüzâde Seyyid Ahmed Şakir Efendi ¹⁰⁸	29 Receb 1244/4 Şubat 1829	1
Mehmed Ali Efendi ¹⁰⁹	16 Cemaziyelâhır 1335/9 Nisan 1917	?

Ferraşlar

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Müftüzâde Seyyid Ahmed Şakir Efendi ¹¹⁰	29 Receb 1244/4 Şubat 1829	2
Mehmed Ali Efendi ¹¹¹	16 Cemaziyelâhır 1335/9 Nisan 1917	?

Sıbyan Mektebi Hocaları

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Mehmed oğlu Süleyman Efendi ¹¹²	1 Rebiülevvel 1164/28 Ocak 1751	4
Süleyman oğlu Molla Veli ¹¹³	24 Zilkade 1179/4 Mayıs 1766	4
Ahmed oğlu Mehmed Halife ¹¹⁴	?	4
Ali oğlu Osman Halife ¹¹⁵	23 Rebiülevvel 1201/13 Ocak 1787	4

¹⁰⁵ VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153.

¹⁰⁶ VGMA, OA, EV.MH, 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133; VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00874.00044; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s.126-127.

¹⁰⁷ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

¹⁰⁸ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127; VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03656.00151; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133.

¹⁰⁹ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

¹¹⁰ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127; VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03656.00151; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133.

¹¹¹ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

¹¹² BOA, C.MF, nr. 7881; nr. 8406.

¹¹³ BOA, C.MF, nr. 8406.

¹¹⁴ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00265.00038.

¹¹⁵ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00265.00038.

Seyyid Hüseyin oğlu Seyyid Ahmed Halife ¹¹⁶	4 Ramazan 1211/3 Mart 1797	4
Seyyid Hüseyin oğlu Seyyid Ahmed Halife ¹¹⁷	?	4
Hacı Mehmed oğlu Mustafa Halife ¹¹⁸	20 Zilkade 1273/12 Temmuz 1857	4
Mustafa oğlu Hasan Efendi ¹¹⁹	?	4

Mektep Halifeleri

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Müftüzâde Seyyid Mehmed Emin Efendi ¹²⁰	20 Cemaziyelâhir 1142/10 Ocak 1730	2
Süleyman Efendi ¹²¹	10 Receb 1159/29 Temmuz 1746	2
Ahmed oğlu Hasan Efendi ¹²²	30 Muharrem 1250/8 Haziran 1834	2

Mütevelli Kaymakamı

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Seyyid Hüseyin oğlu Seyyid Ahmed Halife ¹²³	?	?
Hacı İbrahim Efendi ¹²⁴	?	?

Müderris

<i>İsmi</i>	<i>Göreve Getirildiği Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Hacı Mehmed Efendi ¹²⁵	8 Rebiülevvel 1327/30 Mart 1909	?

Vâiz

<i>İsmi</i>	<i>Göreve Getirildiği Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Hafız Ali Efendi ¹²⁶	26 Eylül 1929	?

¹¹⁶ BOA, C.MF, nr. 1103.

¹¹⁷ VGMA, OA, EV.MH, 00618.00184.

¹¹⁸ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00900.00032; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127; VGMA, OA, EV.MH, 00618.00184; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133; 00836.00008.

¹¹⁹ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00897.00123; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00623.00115; 00779.00139.

¹²⁰ BOA, AE.SMHD.I, nr. 447.

¹²¹ BOA, AE.SMHD.I, nr. 447.

¹²² VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133.

¹²³ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00299.00042; VGMA, OA, EV.THR, 00008.00039; 00196.00010.

¹²⁴ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03472.00109; VGMA, OA, EV.MH, 02410.00580.

¹²⁵ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00897.00123; nr. 00900.00032; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s.126-127; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133; 00836.00008.

¹²⁶ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

Yukarıda söz edildiği gibi tabloda isimleri verilen görevlilerin büyük kısmı yaşadıkları sürece görevlerini devam ettirmiş, bir kısmı da kendi arzularıyla çekilip görevi yerine getirebilecek başka şahıslara devretmiştir. Genellikle vakıf görevlisinin ölümü halinde kendi soyundan gelenlerin göreve getirilmesine özen gösterilmiş böylece aile bireyleri nesilden nesile vakfa hizmetlerini sürdürmüştür. Hatta küçük yaşta olan çocuklar dahi babalarının ardından göreve getirilmiş, onlar adına yetkin biri vekaletle görevi ifa etmiştir. Örneğin; Tablodan izlenebileceği üzere günlük 4 akçe ile hitabet, 2 akçe ile müezzinlik, 3 akçe ile kayyım ve kandilcilik, 1,5 akçe ile devirhân-ı sânilik ve 2 akçe ile sermahfillik görevlerini yürüten Ahmed Besim Halife'nin vefatının ardından büyük oğlu Mehmed yetersiz bulunduğu, diğer oğulları da küçük yaşta olduğu için küçükler göreve uygun yaşa gelinceye kadar Zülali Hacı Mehmed Efendi vekâletle vakıf görevlisi sayılmıştır. Buna göre hitabet görevi küçük oğul Ali'ye, diğer görevler ise müşterek olarak Ali ile beraber Ebubekir ve Halil İbrahim'e tevcih edilmiştir.¹²⁷ Ancak tüm görevleri ölünceye kadar Zülali Mehmed Efendi yürütmüş, Mehmed Efendi'den sonra söz edilen oğullardan Ali, debbağ olup taşrada bulunduğundan diğer kardeşler de vakfa ait görevler için yeterli görülmediğinden -kendileri bırakmak istemedikleri halde- başkaları atanmıştır.¹²⁸

Vakıf görevlisi olan kimsenin ölümünün ardından eğer liyakatli iseler kendi soyundan gelenlerin göreve devamı konusu muhtemelen ailenin mağdur olmaması için benimsenen bir uygulama olmuştur. Diğer yandan vakfın çalışanı olmak aile bireyleri tarafından da genellikle tercih edilmiştir ki yukarıdaki örnek bunu göstermektedir. Aslında vakfa ait görevleri ifa edebilecek birikime ve yeterliliğe sahip olan herkes bu görevleri talep etmiş hatta bazen aynı görev için birden fazla talibin ortaya çıkması anlaşmazlıklara neden olmuştur. Söz edilen görevlerin toplumda rağbet gördüğünü gösteren böylesi durumlar zaman zaman yaşanmıştır ki bunlardan biri vakfın kitabet göreviyle ilgilidir. Tablodan görüleceği üzere Mehmed Hasib Halife'nin vakfın kâtibi olduğu dönemde Derviş Mustafa adındaki şahıs kitabet kadrosunun boşaldığı iddiasıyla göreve talip olmuş ve kendisinin

¹²⁷ VGMA, OA, EV.MH, 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133; VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00874.00044; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

¹²⁸ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00874.00044; VGMA, OA, EV.MKT, 01291.00154.

atanmasını sağlamıştır. Bu durum müteveli kaymakamının müdahalesiyle düzeltilmiş ve görev tekrar Mehmed Hasib Halife'ye verilmiştir.¹²⁹ Bir başka örnek ise mektep hocası olarak görevlendirilen Süleyman adındaki şahsın beratının vakfın müteveli vekilinin kayınbiraderi olan Süleyman'ın eline geçmesi ve iki buçuk yıl bu görevi sürdürmesiyle ilgilidir. Gerçek hak sahibi olan Süleyman beratının dolayısıyla da görevinin kendisine iade edilmesini talep ederken bu durumun diğer Süleyman'ın müteveli vekilinin kayınbiraderi olmasından kaynaklandığını belirtip şikayetçi olmuştur. Sonuçta merkez tarafından haklı bulunarak görevin kendisine bırakılması ilgililere bildirilmiştir.¹³⁰

Vakıf görevleri ve görevlileri hakkında mevcut arşiv kayıtları başka örnekleri de içermektedir. Ancak makalenin hacmini artıracığı düşüncesiyle tamamına yer verilememiş, bir kısmı aktarılmaya çalışılmıştır.

III. 3. Vakfın Hayrat ve Akaratının Durumu: İshak Efendi'nin Ak Cami Vakfı için bağışladığı gayrimenkullerin akibetiyle ilgili tespit edilebilen en erken tarihli arşiv kayıtları 1848 (1264) yılına aittir. Bu verilerde vakfa ait Eskişehir merkezinde bulunan üç han ile caminin yanındaki hamamın harap durumda olduğundan söz edilerek bu taşınmazların tamirini yaptırması için imam ve mektep hocası olan Seyyid Ahmed Efendi'nin kaymakam sıfatıyla atandığı ifade edilmiştir. Vakfın mütevellilerinin İstanbul'da yaşaması nedeniyle kaymakama ihtiyaç duyulduğundan bahsedilen kayıtlarda gelir kaynakları arasında yine tamire muhtaç olduğu belirtilen birkaç dükkan da sayılmış, buğday mahzeninden söz edilmemiştir.¹³¹ Vakfiyede yer almayan dükkanların sonradan vakfa dahil olduğu tahmin edilmektedir.

Vakfın akaratı harap olduğundan uzun zaman kullanılamamış ve gelir elde edilememiştir. Bu nedenle vakıf görevlilerinin ücretleri ödenememiş, tamiri için de altmış-yetmiş bin kuruş kadar meblağa ihtiyaç duyulduğu tespit edildiğinden çare aranmaya başlanmıştır. Nitekim vakfiye şartı gere-

¹²⁹ BOA, C.MF, nr. 5262.

¹³⁰ BOA, C.MF, nr. 7881.

¹³¹ VGMA, VGM. Defter, nr. 00299.00042; VGMA, OA, EV.MH, 00182.00190; VGMA, OA, EV.THR, 00008.00039; 00196.00010.

ği icâre-i vâhideli¹³² olarak kiralanın akarâtın icâreteyn ile kiraya verilmesi uygun görülmüştür. Böylece alınacak peşin miktarla tamir giderlerinin önemli ölçüde karşılanacağı düşünülmüştür.¹³³

Bu çare muhtemelen pek işe yaramamış olmalı ki 1861 (1277) yılına ait bir kayıta, beş yıl kadar önce küçük pazarda bulunan han arsasıyla iki dükkanın mütevellinin izni olmaksızın Börekçizâde Hacı Halil Ağa'ya 7.500 kuruş karşılığında Kütahya Sancağı Evkaf Müdürü Hacı Aziz Ağa tarafından satıldığından söz edilmektedir.¹³⁴ Buna göre yukarıda bahsedilen kayıtlarda ifade edilen tamiratın gerçekleştirilemediği ve iki katlı, 40 odalı hanın yıkılmış olabileceği sonucuna varılmakta ve ilk kayıtlardan sekiz yıl kadar sonra arsa olarak yasal olmayan bir satışın yapıldığı anlaşılmaktadır. Arsayı satın alan Halil Ağa buraya tek katlı 30, 40 odalı bir han ile birkaç dükkan inşa ettirmiş, bu dönemde müteveli olan Ayşe Hanım ise duruma itiraz ederek satışın iptalini istemiştir. Yapılan tahkikat sonucunda Evkaf Müdürü Hacı Aziz Ağa'nın sancağa bağlı kazalarda yaptığı inceleme sırasında Eskişehir'deki bu arsa ile iki dükkanı mezada çıkardığı, Börekçizâde Halil Ağa'nın da peşin ödeme yaparak bahsedilen yerleri satın aldığı tespit edilmiştir.¹³⁵ Bu satışın geçerli olmadığı kabul edildiği halde Halil Ağa'nın arsaya yaptırdığı han ve dükkanlar nedeniyle müteveli Ayşe Hanım'ın veya onun adına bir vekilin Halil Ağa ile yüzleştirilmesine, yeni inşa ettirilen yerlerin kendileri tarafından bizzat görülmesinden sonra bu durumun çözümü için bir yol aranmasına karar verilmiştir.¹³⁶ Ne yazık ki 1904 yılı itibarıyla satışı yapılan akarât hâlâ vakfa dahil edilememiş, dönemin mütevellisi Hafız Fatma Hanım Evkaf Nezareti'ne müracaat ederek gayrimenkullerin vakfa iadesi için gereğinin yapılmasını istemiştir.¹³⁷

¹³² Vakıf akarâtının belirli ve kısa süreli olarak kiraya verilmesi yöntemidir (A. H. Berki, *a.g.e.*, s.25).

¹³³ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00299.00042; VGMA, OA, EV.MH, 00182.00190; VGMA, OA, EV.THR, 00196.00010.

¹³⁴ VGMA, OA, *EV.d.*, nr. 16860; VGMA, OA, EV.MKT, 00127.00064; 00131.00067; 00168.00094; 02922.00101.

¹³⁵ VGMA, OA, EV.MKT, 00131.00067; 00168.00094.

¹³⁶ VGMA, OA, EV.MKT, 00168.00094.

¹³⁷ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03650.00053; VGMA, OA, EV.MKT, 02922.00101.

Yukarıda bahsedilen küçük pazardaki han gibi hamam dışındaki diğer gayrimenkullerin de yıkılmış olması muhtemeldir. Zira vakfın muhasebesini içeren 1876 (1293) yılına ait bir kayıta sadece 11 dükkan gelirinden söz edilmiş,¹³⁸ daha 1848 (1264) yılında tamiri için çareler aranan yapılara yer verilmemiştir. Bu durum hanların arsa veya arsalarının üzerine 11 adet dükkan inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Tüm bunları açıklayan verilerin olmaması hatta kronolojik açıdan değerlendirme yapmaya imkan tanıyan düzenli kayıtların bulunmaması net bilgi vermeyi zorlaştırmaktadır. Aslında vakıf eserler ile vakfın gelir kaynaklarının durumuna dair söz edilen dönemdeki bilgi eksikliği Evkaf Nezareti'ni de harekete geçirmiş, cami ile muallimhanenin yani mektebin mamur olup olmadığını, vakıf görevlilerinin ücretlerinin ödenip ödenmediğini, gelirinin bulunup bulunmadığını soruşturarak Kütahya Evkaf Muhasebeciliği'nden vakfın - Rumi Takvim'e göre (R.)- 1248-1299 (1833-1884) yılları arasındaki gelir ve giderini içeren muhasebe kayıtlarıyla gelirin kimler tarafından alındığı bilgisinin gönderilmesini istemiştir.¹³⁹ Kurumlar arası yapılan yazışmalarda R.1247-1250 (1832-1835) yılları arasında vakfın gelirlerinin 15.163,5 kuruş olduğu ve bu meblağın ancak o dönemin giderlerini karşıladığı ifade edilmiştir.¹⁴⁰ Bu bilginin dışında vakfın R.1288 (1873) yılına kadar muhasebe bilgilerine ulaşılamamış, R.1288-1289 (1873-1874) dönemine ait bir yıllık kira gelirinin arşiv kaydında 400 kuruş olduğu, 17.200 kuruş da -hangi yıla veya yıllara ait olduğu kaydedilmemiş olan- bakayanın yani tahsil edilemeyen meblağın bulunduğu belirtilmiştir.¹⁴¹ Yaklaşık üç yıl sonrasında R.1292 (1876) yılından itibaren vakfın muhasebe bilgileri daha ayrıntılı olarak kaydedilmiştir ki R.1305 (1889)'a kadar olan on üç yıllık veriler aşağıdaki iki tabloda gösterilmiştir.

¹³⁸ VGMA, OA, EV.MH, 02410.00580.

¹³⁹ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03590.00088; nr. 03590.00466; nr. 03652.00143; nr. 03652.00158; nr. 03652.00166; nr. 03652.00194; VGMA, OA, EV.MH, 01902.00262; VGMA, OA, EV.MKT, 00844.00085; 00844.00096; 00852.00161; 00860.00143; 01234.00140; 01946.00079.

¹⁴⁰ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00299.00042; VGMA, OA, EV.MH, 00182.00190.

¹⁴¹ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 01827-0007.00041.

Tablo VII. Ak Cami Vakfı'nın R.1292-1300 (1876-1885) Yılları Muhasebe Bilançosu¹⁴²

Gelir Kalemi	Gelir		Harcama Kalemi	Gider	
	Kuruş	Para		Kuruş	Para
1292/1876-1877 yılında 11 adet dükkan kirası	7.590 ¹⁴³	-	1292-1300/1876-1885 yılları arasında imam ve hatip için ödenen ücret	27.475	30
1293/1877-1878 yılında 11 adet dükkan kirası	9.842	20	1292-1300/1876-1885 yılları arasında kayım ve müezzın için ödenen ücret	4.500	-
1294/1878-1879 yılında 11 adet dükkan kirası	10.700	-	1292-1300/1876-1885 yılları arasında mütevellı kaymakamı için ödenen ücret	3.766	20
1295/1879-1880 yılında 11 adet dükkan kirası	12.670	20	1292-1300/1876-1885 yılları arasında caminin aydınlatılmasında kullanılan yağ ve mum bedeli	4.551	-
1296/1880-1881 yılında 11 adet dükkan kirası	9.418	-	1292-1300/1876-1885 yılları arasında cami ve dükkanların tamiri için harcanan meblağ	32.254	20
1297/1881-1882 yılında 11 adet dükkan kirası	9.630	-	1292-1300/1876-1885 yılları arasında dükkanlar için ödenen vergi	6.834	-
1298/1882-1883 yılında 11 adet dükkan kirası	10.313	-	Vakfın işletilen parasının tahsil edilememesi üzerine mahkemeye müracaat edilmesi nedeniyle yapılan mahkeme masrafı	1.405	-
1299/1883-1884 yılında 11 adet dükkan kirası	9.927	-	1292-1300/1876-1885 dönemine ait muhasebe harcı	1.367	10
1300/1884-1885 yılında 11 adet dükkan kirası	8.490	-	-	-	-
Toplam	88.581¹⁴⁴	-	Vakıf Fazlası: 4.225 krs. 30 para¹⁴⁶	82.355¹⁴⁵	20

¹⁴² VGMA, OA, EV.MH, 02410.00580.¹⁴³ Dükkanlardan elde edilen bir yıllık gelirin bazı arşiv kayıtlarında 7.600 kuruş (VGMA, OA, EV.MH, 01902.00262; VGMA, OA, EV.MKT, 00860.00143), bir başkasında ise 7.690 kuruş (VGMA, OA, EV.MKT, 00852.00161) olarak kaydedildiği tespit edilmiştir.¹⁴⁴ Gelirlerin toplamı 88.580 kuruş 40 para'dır. 40 para bir kuruş olduğundan toplam kuruş cinsinden ifade edilmiş ve 88.581 kuruş biçiminde kaydedilmiştir.¹⁴⁵ Giderlerin toplamı yanlış hesaplanmıştır. Doğrusu 82.152 kuruş 80 para yani 82.154 kuruş olmalıdır.¹⁴⁶ Vakıf fazlası olarak kaydedilen ve 15 Şubat 1885 (3 Şubat 1300) tarihinde İstanbul'daki mütevellilere gönderildiği belirtilen (VGMA, OA, EV.MH, 02410.00580) meblağ da yanlış hesaplanmıştır. Doğrusu 6.427 kuruş olmalıdır.

Tablo VIII. Ak Cami Vakfı'nın R.1301-1304 (1885-1889) Yılları Muhasebe Bilançosu¹⁴⁷

Gelir Kalemi	Gelir		Harcama Kalemi	Gider	
	Kuruş	Para		Kuruş	Para
1301/1885-1886 yılında 13 adet dükkan kirası	10.692	-	1301-1304/1885-1889 yılları arasında imam için ödenen ücret	6.300	-
1302/1886-1887 yılında 13 adet dükkan kirası	12.908	-	1301-1304/1885-1889 yılları arasında hatip için ödenen ücret	6.000	-
			1301-1304/1885-1889 yılları arasında kayyım ve müezzın için ödenen ücret	3.650	-
			1301-1304/1885-1889 yılları arasında muallim için ödenen ücret	650	-
1303/1887-1888 yılında 13 adet dükkan kirası	13.056	20	1301-1304/1885-1889 yılları arasında mütevelli kaymakamı için ödenen ücret	3.200	-
			1301-1304/1885-1889 yılları arasında dükkanlar için ödenen emlak vergisi	3.202	20
			1301-1304/1885-1889 yılları arasında dükkanların tamiri için harcanan meblağ	15.024	-
1304/1888-1889 yılında 13 adet dükkan kirası	11.350	-	1301-1304/1885-1889 yılları arasında caminin aydınlatılmasında kullanılan zeytin yağı ve mum bedeli	3.822	5
			1301-1304/1885-1889 dönemine ait muhasebe harcı	548	-
Toplam	48.006	20	-	42.396	25
Vakıf Fazlası: 5.605 krş. 25 para¹⁴⁸					

¹⁴⁷ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 03472.00109; VGMA, OA, EV.MKT, 02516.00076.¹⁴⁸ 24 Mart 1889 (12 Mart 1305) tarihinde İstanbul'daki mütevellilere gönderildiği belirtilen (VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 03472.00109) vakıf fazlası olan meblağ yanlış hesaplamıştır. Doğrusu 5.609 kuruş 15 para olmalıdır.

Tablolardan görüleceği üzere 1876-1885 (1292-1300) yılları arasında 11 dükkandan kira geliri sağlanırken 1885-1889 (1301-1304) döneminde 13 dükkanın kirası vakfa kaynak oluşturmuştur. Atıl hale gelmiş olması muhtemel olan hamam gelirinden söz edilmeyen bu dönemde, vakfın giderleri karşılandıktan sonra artan meblağ İstanbul'da yaşayan mütevellilere gönderildiğinden yani artan parayla yeni dükkan satın alındığına dair bir bilgi bulunmadığından dükkan sayısındaki artışın nasıl olduğu tespit edilememiştir. Tablolarda dikkat çeken bir başka husus, yıllık kira gelirinin sabit veya artan miktarlarda olmamasıdır ki bu durum kira gelirlerinin her yıl tamamıyla tahsil edilemediğini düşündürmektedir. Yine de elde edilen gelir ihtiyaçlar için yeterli olmuş, fazlası vakfın yönetiminden sorumlu olanlara teslim edilmiştir.

Tablolara yansıyan vakfın giderleri incelendiğinde büyük harcamaların, hayratın ve gelir kaynakları olan dükkanların tamirine yapıldığı görülür. Daha sonraları da tamirat işleri devam etmiş, gelirlerin önemli kısmı tamir masraflarına kullanılmıştır. 1898 yılı Mayıs ayında Şefdal ve Şerife Ayşe Hanımlar ile Ömer Bey'in müteveli oldukları dönemde bu kez vakıf eserlerin yani cami ve mektebin tamiri meselesi gündeme gelmiş, mütevelliler bu işin suiistimal edildiğini düşündüklerinden hem Evkaf Nezareti'ne hem de Eskişehir Kaymakamlığı ile Evkaf Memurluğu'na müracaat ederek vakfa kendileri dışında başkalarının karışmasını istemediklerini belirtmişlerdir. Ömer Bey ayrıca Eskişehir'e gitmek ve tamiratı bizzat kendisi yaptırmak istediğini ifade ederek "ehl-i gazez ve fesad" olarak nitelediği kimse-lerin müdahalesinin engellenmesini istemiştir.¹⁴⁹ Bunun üzerine Evkaf Nezareti, Kütahya Evkaf Müdürlüğü'nden bu durumun araştırılmasını, gerçekten hayratın tamiri gerekiyorsa bununla ilgili tespitin yapılmasını ve eksiltmesinin (*münâkasa*) yapılarak sonucun bildirilmesini talep etmiştir. Ayrıca masraflar için kaynak bulunup bulunmadığı konusunun da cevabını arayan nazırlık hazineinden izin verilmedikçe bu işe başlanılmamasını belirtmiştir.¹⁵⁰

Kurumlar arası uzun yazışmalara rağmen 1898 yılı sonlarında hâlâ nasıl bir yol izleneceği netleşmemiş, nezaretin istekleri yerine getirilmemiştir.

¹⁴⁹ VGMA, OA, EV.MKT, 02374.00117; 02374.00118; 02377.00205.

¹⁵⁰ VGMA, VGM. Defter, nr. 03544.00018; nr. 03662.00004; VGMA, OA, EV.MKT, 02374.00100; 02377.00206; 02378.00154.

Kütahya Evkaf Müdürlüğü ile Eskişehir Evkaf memurunun konuyla ilgilenmeyip tehir etmeleri bunun nedeni olarak gösterilmiş ve bir an önce hayratın durumunu içeren keşif defterinin hazırlanarak gönderilmesi istenmiştir.¹⁵¹ Eskişehir Evkaf Müdürü işin aksamasının kendisinden kaynaklandığına dair suçlamayı reddetmiş, bu durumun mütevellî vekili Hacı Halil İbrahim Efendi'den kaynaklandığını belirten bir rapor düzenlemiştir.¹⁵² Sonunda vakfın mütevellîleri Eskişehir'e ulaşmış ve Evkaf Nezareti, Hüdavendigâr Vilayeti Evkaf Muhasebeciliği'nden vakfın geçmiş seneler muhasebeleriyle ilgili bilgilerin mütevellîlere verilmesini, tamirat ve vakıfla ilgili her konuda yardımcı olunmasını istemiştir.¹⁵³ Nitekim yapılan incelemeler sonunda caminin yıkılmak üzere olduğu anlaşılmış, Kütahya'dan getirtilen bir mühendisin tespitine göre mabedin enkazının da kullanılarak yeniden inşasının 83.000 kusura mümkün olacağı belirtilmiştir. Hazırlanan keşif defteriyle planı Eskişehir Kaymakamlığı'na teslim edilmiş, kış gelmeden inşaatın tamamlanmasına karar verilmiştir. Ancak mütevellîlerin -mühendisin önerisinin tersine- caminin az masrafla tamiri yolunu tercih etmeleri işi geciktirmiş ve tepkiye yol açmıştır. Kazanın ileri gelenleri mütevellîlerin vakfı tamamen ele geçirmeye çalıştıklarını ifade eden bir rapor düzenleyip Evkaf Nezareti'ne göndermiştir. Haziran-Temmuz 1899 (Haziran 1315) tarihli bu raporda mabedi mütevellîlerin istediği gibi tamir ettirmenin işe yaramayacağı dolayısıyla boşa masraf edilmiş olacağı belirtilerek vakfın yıllık kira gelirinin 200 Osmanlı Lirası'ndan fazla olduğu ve hali hazırda 400 lira kadar parasının bulunduğu, bu meblağın mühendisin önerdiği inşaatı yapmaya yeterli olmayacağı, daha sonraki yılların kiralardan açığın kapatılacağı bildirilmiştir.¹⁵⁴

Veri eksikliği nedeniyle tamiratın nasıl gerçekleştirildiği yani mütevellîlerin istediği gibi kısmi bir iyileştirme mi yapıldığı yoksa caminin yenilenmesi yoluna mı gidildiği veya hamamın mabede mi çevrildiği, işin ne zaman tamamlandığı, masrafların nereden karşılandığı gibi soruların cevaplarına ulaşamamıştır. Ancak aynı yılın sonlarına doğru minare için gerekli 700 kıyye kurşunun satın alınarak getirtilmesi için Rüsumat Daire-

¹⁵¹ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03538.00021; VGMA, OA, EV.MKT, 02427.00136.

¹⁵² VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03538.00021.

¹⁵³ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03544.00073; nr. 03642.00042; VGMA, OA, EV.MKT, 02435.00113.

¹⁵⁴ VGMA, OA, EV.MKT, 02516.00075; 02520.00052.

si'yle yapılan yazışmalardan¹⁵⁵ mühendisin tespitleri doğrultusunda büyük bir inşaatın yapıldığı dolayısıyla yukarıda söz edilen raporun etkili olduğu zannedilmektedir. Ayrıca günümüzde caminin bahçe kapısı üzerinde inşaatın bitiş zamanı olarak yazıldığını tahmin ettiğimiz 1900-1901 (H.1318) tarihi de büyükçe bir tadilatın yapılarak mabedin yenilendiğini veya hamamın ibadet mekanı haline getirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ancak onarım yılı sanki vakıf eser yeni inşa edilmişçesine yapım yılı gibi gösterilmiştir.

Hafız Fatma Hanım'ın müteveli olduğu dönemde yani 1903 yılı Ekim ayından itibaren vakfın durumuyla yakından ilgilenilmiş, hanımefendinin vekil tayin ettiği Tophane-i Amire Mektubi Kalemî memurlarından olan eşi İsmail Refik Bey aracılığıyla gelir kaynaklarının vakıf yararına kullanılması için çaba sarf edilmiştir. Önce durum tespiti yapılmış, vakfın sadece bir han arsası üzerinde geliri eğitime ayrılan 12 dükkan ile birkaç buğday mahzeninden başka akaratının bulunmadığı saptanmıştır. Mevcut gelir kaynaklarının zarar görmemesi için eksiklerinin giderilerek sigortalanması planlanmıştır. Ancak Evkaf Memuru Hacı Hüseyin Efendi'nin müdahalesi nedeniyle gayrimenkuller sigortalanamamış, 20, 25 gün kadar sonra çıkan bir yangında tamamıyla yanmıştır. Fatma Hanım vakfın uğradığı zararı ve içinde bulunduğu durumu içeren bir arzuhali Evkaf Nezareti'ne göndermiştir. Burada vakıf görevlilerine ödenen yıllık ücretin 10.000 ila 12.000 kuruş civarında olduğunu, bu ödemeler için kaynak kalmadığı gibi yangın nedeniyle oluşan zararın birkaç bin lirayı bulduğunu, kendisinden önceki mütevellilerin vakfın akaratına sahip çıkmadıklarını, vakıf fazlası olan meblağı vakıf şartı gereği kullandıklarını, zaten ölmüş oldukları için vakfa katkıda bulunamayacaklarını ifade etmiştir. Ayrıca kendisi göreve gelmeden önce Eskişehir Evkaf Memuru Hacı Hüseyin Efendi'nin vakfın akaratına müdahale ettiğini, evkaf-ı mazbuta muamelesi yaparak üç yıllık gelirlerine el koyduğunu, bu durumun önlenmesini, gelirin tahsil edilmesini ve masrafların bu paradan karşılanması gerektiğini belirtmiştir.¹⁵⁶

Müteveli Fatma Hanım kısa bir süre sonra ikinci bir arzuhal daha yazarak yanmış olan dükkanların arsasına herhangi bir tecavüzün vuku bul-

¹⁵⁵ BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT), 1266/37; 2265/63; 2266/54.

¹⁵⁶ VGMA, OA, EV.MKT, 02922.00101. Vakfa evkâf-ı mazbûte muamelesi yapılmasıyla ilgili ayrıca bkz. VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03650.00002; VGMA, OA, EV.MKT, 02922.00102.

maması için haritasının çıkarılmasını istemiştir.¹⁵⁷ Buna rağmen Köprübaşı'nda olduğu belirtilen arsa üzerine bazı kimseler tarafından muvakkat barakalar yaptırılmış ve bu durum vakfın 10.000 liradan fazla zarara uğradığı iddiasıyla mahkemeye yansımıştır.¹⁵⁸ Sadece bu arsaya değil vakfa ait diğer arsalar da müdahale ederek vakıf malını kendi mülkleri gibi kullanan hatta bunu iddia edenlere de rastlanmıştır. Bunlar Kütahyalı Rasih Efendi, vefat etmiş olan Zeytûnzâde Hacı İbrahim Ağa'nın varislerinden Zeytûnzâde Tevfik Efendi,¹⁵⁹ önceki mütevelli vekili Sarımfütüzâde Hacı Halil İbrahim ile Karnik Agobyan'dır. Bu şahıslar uzun yıllardan beri söz edilen arsaları mülkiyet üzere tasarruf ettiklerini ve ellerinde resmi senetler bulunduğunu ifade etmişlerse de bu durumun doğru olmadığı dolayısıyla arsaların vakfa ait olduğu anlaşılmıştır.¹⁶⁰ Fatma Hanım vakıf mallarını gasp edenlerin engellenmesi ve vakfa iadesi konusunda ısrarlı mücadelesini sürdürmüş,¹⁶¹ bir taraftan da yanan akaratın geri kazanılmasıyla ilgili girişimde bulunmuştur. Bunun sonucu olarak yanan dükkanların tamir ettirilmesinin mi yoksa yıktırılıp yeniden yaptırılmasının mı daha uygun olacağı konusunda inceleme başlatılmıştır.¹⁶² Gerekli tespitler yapıldıktan sonra 1906 yılı başlarında yanan dükkanların yerine -Sim Mecidiye 20 kuruş¹⁶³

¹⁵⁷ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03650.00053.

¹⁵⁸ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03650.00059; VGMA, *VGM. Defter*, nr.03627.00041; VGMA, OA, EV.MKT, 02968.00127; BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi(MF.MKT), 882/11.

¹⁵⁹ Özellikle 5 Ağustos 1905 (3 Cemaziyelâhir 1323) tarihli bir arşiv kaydında köprünün diğer tarafında olduğu belirtilen vakfa ait han arsasının Zeytûnzâde Tevfik Efendi tarafından gasp edildiği belirtilerek Tevfik Efendi'nin *nüfûz-ı tagallübünden* dolayı halkın bu duruma sessiz kaldığı ve görmezden geldiği bilgisine yer verilmiştir. Aynı kayıta yine çarşı içinde hamamın bitişiğinde olan diğer vakıf arsasının belediyenin mülkü gibi muamele gördüğünden, Eskişehir İdare Meclisi tarafından 350 lira değer atfedilmişken sonradan 150 liraya düşürülmesinden söz edilerek Tevfik Efendi ile hamamda hissesi olan bazı kimselerin arsaya binalar inşa ettirdikleri dolayısıyla arsanın tasarruf hakkının bu şahıslara bırakıldığının tahmin edildiği ifade edilmiştir (BOA, MF.MKT, 882/11).

¹⁶⁰ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03618.00010; BOA, Babıali Evrak Odası (BEO), 2476/185639; VGMA, OA, EV.MKT, 02993.00063; 03046.00182; BOA, MF.MKT, 882/11.

¹⁶¹ BOA, BEO, 2683/201206; BOA, MF.MKT, 882/11.

¹⁶² VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03627.00031; nr. 03627.00032; nr. 03663.00026.

¹⁶³ Gümüş sikkelerin esasları olan 20 kuruşluğa Sim Mecidiye, Beyaz Mecidiye veya sadece Mecidiye denilmiştir. Ağırlığı 24,055 gr. kutru 37 mm'dir. Ayrıca 10 kuruşluk Yarım

hesabıyla 69.311 kuruş masrafla- 21 kârgir dükkan inşası uygun görülerek belediye meclisi tarafından ihalesi yapılmış, teklif veren olmaması üzerine - Mecidiye farkının düşülmesiyle- 65.845,5 kuruşa mal olacak işin emanet usulüyle yaptırılmasına karar verilmiştir. Oluşturulacak mahalli bir komisyon tarafından yaptırılması planlanan inşaata mütevellinin nezaret etmesi uygun görülmüş, masrafların da vakfın gelecekteki gelirinden karşılanacağı bildirilmiştir.¹⁶⁴ Bu arada Fatma Hanım dükkanların inşası için gerekli paranın kazanın Belediye Reisi Hacı Halil İbrahim Efendi'den alınması gerektiğini zira daha önce müteveli vekili sıfatıyla vakfı idare ettiği dönemde vakfın gelirini kendi hesabına kullandığını bu nedenle muhasebesini yapmaktan kaçındığını ve zimmetinde epeyce vakıf parasının bulunduğunu bildiren bir arzuhal daha göndermiştir. Fatma Hanım bu arzuhalde ayrıca Halil İbrahim Efendi'nin yapılacak olan dükkan inşaatına ruhsat vermek konusunda da muhalefet ettiğini ve tüm sıkıntıların giderilmesi için gereğinin yapılmasını istemiştir.¹⁶⁵

İnşaat için oluşturulacak komisyona nezaret etme işini eşi Refik Bey'e havale eden Hafız Fatma Hanım vakfın davaya konu olan işlerini vekili sıfatıyla yürüten Onik Sarafyan'ı da görevlendirerek vakfa ait arsaları gasp edenlerle mücadeleye başlamıştır.¹⁶⁶ Müteveli tarafından İstanbul'dan gönderilen dava vekili Sarafyan akarata gasp edenlerle ilgili mahkemeye müracaat etmiş ve sadece Kadioğlu Ahmed'in zapt ettiği kısım geri alınmıştır.¹⁶⁷ Aşağı Çarşı denilen yerde bulunan yanan dükkanların bulunduğu arsaya yapıldığı iddia edilen tecavüz ile ilgili olarak 1 Şubat 1908 (28 Zilhicce 1325) tarihinde Cumartesi günü saat 10.00 civarında Belediye Memuru Zeharya Kalfa tarafından bir keşif gerçekleştirilmiş, arsanın eski sınırları dikkate alındığında böyle bir durumun söz konusu olmadığı görülmüştür. Ancak arsanın yangın sonrası bir mühendis tarafından hazırlanan resmi

---

Mecidiye, 5 kuruşluk Çeyrek Mecidiye, 2 kuruşluk İkilik, bir kuruşluk Kuruşluk ve 20 paralık Yarımlik denilen mecidiyeler kullanılmıştır. Ayrı binde 830 halis gümüştür (Nuri Pere, *Osmanlılar'da Madeni Paralar*, İstanbul 1968, s. 20).

¹⁶⁴ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 03663.00079; nr. 03618.00118; VGMA, OA, EV.MKT, 03081.00088; 03081.00092; 03081.00093; BOA, İrade Evkaf (İ.EV), 40/40; BOA, Şurayı Devlet (ŞD), 175/29.

¹⁶⁵ BOA, DH.MKT, 1023/52.

¹⁶⁶ VGMA, OA, EV.MKT, 03097.00231.

¹⁶⁷ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 03510.00097.

haritasına göre sınırları değişmiş, araziye gasp ettiği iddia edilenlerden Şamlızâde Hacı Hafız Mehmed Ali Efendi hariç Şehbenderzâde Esad Bey, Hacı Mustafa Efendi, Karaağaçlı Bakkal Ramazan Ağa, Musa Ağa ve Zeytûnzâde Tefvik Efendi'nin inşa ettikleri mağaza ve çeşitli binalarla belli oranlarda arsaya işgal ettikleri anlaşılmıştır. Buna göre Esad Bey ve Hacı Mustafa Efendi 5,75 m, Ramazan ve Musa Ağalar 3,20 m, Zeytûnzâde Tefvik Efendi ise 2,5 m vakıf arsaya girmiştir. Bu durumun nedeni kendilerine sorulduğunda yangından sonra belediye memurunun verdiği bilgi doğrultusunda eski sınırları esas alarak inşaatlarını yaptıklarını ifade etmişlerdir. Böylece mevcut durumun kasten yapılmadığı anlaşılmış ve bu doğrultuda bir rapor hazırlanıp sunulmuştur. Buna rağmen Eskişehir Kaymakamlığı İdare Meclisi 7 Mayıs 1908 (5 Rebiülâhır 1326) tarihinde belediyede bulunan arsaya ait resmi harita gereğince toplamda 11,45 m olan kaybın arazinin mütevacizleri tarafından vakfa iadesini emretmiştir.¹⁶⁸

Yine veri eksikliği nedeniyle bundan sonraki gelişmeleri takip etmek mümkün olmamakla birlikte vakfın mütevellisi Fatma Hanım'ın 13 Kasım 1909 (29 Şevval 1327) tarihinde Evkaf nazırına hitaben kaleme aldığı tespit edilebilen son arşiv kaydından hanımefendinin hâlâ kuruma ait dört arsadan zapt edilmiş olan üçünün vakfa iadesi için uğraştığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁹ Yanmış olan dükkanların yerine yenilerinin yaptırılıp yaptırılmadığına dair bilgi de mevcut değildir. Ancak 9 Haziran 1909 (20 Cemaziyelevvel 1327) tarihli Kütahya Evkaf Müdürlüğü'ne gönderilen bir kayıta R.1324 (1908-1909) yılında vakfın dükkanlarından birinde faaliyet gösteren Aşçı Tahir Ağa'nın 1.000 kuruş tutarındaki kira borcunu ödemediği bırakıp gittiği belirtilerek Kütahya'nın Saray Mahallesi'nde oturduğu tespit edilmiş olan ağadan borcun tahsili için gereğinin yapılmasının istenilmesi yapanların yerine yeni dükkanların inşa edildiğini göstermektedir.¹⁷⁰ Ayrıca 1909 yılı başından 1912 yılı sonuna kadar bağlı vakıflarla birlikte İshak Efendi Vakfı'nın muhasebesini içeren iki farklı arşiv kaydında "Eskişehir'de müsakkafât icârâtı" olarak yıllık 400 kuruş gelir¹⁷¹ elde edildiğinden

¹⁶⁸ VGMA, OA, EV.MKT, 03348.00077.

¹⁶⁹ VGMA, OA, EV.MKT, 03348.00078.

¹⁷⁰ VGMA, *VGM. Defter*, nr.03603.00065. 1.000 kuruşluk borcun 500 kuruşu Tahir Ağa'dan alınarak Eskişehir'e gönderilmiş, kalan 500 kuruşun da kısa sürede tahsil edileceğine dair bilgi verilmiştir (VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03603.00065).

¹⁷¹ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 01829.0023.00009; nr. 01829.0026.00045.

söz edilmesi de dükkanların inşa edilerek gelir sağlamaya başladıklarını kanıtlamaktadır. Zira yangın sonrasında arsalar dışında vakfa kira getirecek herhangi bir gayrimenkulün kalmadığı yukarıda ifade edilmiştir.

Evkaf Nezareti vakfa yukarıda söz edilen evkaf-ı mazbuta muamelesi yapılması konusuyla da ilgilenmiş ve Fatma Hanım'ı haklı bulmuştur. Vakfın hasılatından alınmış olan meblağın muhasebesi yapılarak mütevellie teslimi için ilgili kurumları harekete geçirmiştir.¹⁷² Nitekim yapılan inceleme sonunda vakfın 1321 senesi Mart ayında (14 Mart-13 Nisan 1905) Mütevellie Fatma Hanım'ın idaresine devredilmesine¹⁷³ kadar üç yıldan daha fazla süreyle R.1316-1320 (1900-1905) yılları arasında emaneten idare edildiği tespit edilerek evkaf sandığından -vakıf görevlilerine ödenen ücretler ve diğer harcamalar¹⁷⁴ dışında- 38.649,5 kuruş 10 para alacağı olduğu saptanmıştır. Ancak o dönemde sandığın nakit sıkıntısı içerisinde olması nedeniyle bu para mütevellie hemen ödenememiştir.¹⁷⁵ Mütevellinin paranın tahsili konusunda sabırsız davranması üzerine 1905 yılı sonlarında sandıktan birkaç bin kuruş ödeme yapılmış fakat hanımefendi bununla yetinmeyerek bütün borcun ödenmesi yolunda talebini tekrarlamıştır.¹⁷⁶ Bunun üzerine borcun kısa sürede mütevellie ödenebilmesi için vakfa ait dükkanların kiracılarından zamanında tahsil edilememiş 8.307 kuruşun bir an önce alınmasına ve sandığa kaynak sağlanmasına çalışılmıştır.¹⁷⁷ Ödenmesi gereken tüm borcun ne zaman verilebildiği saptanamamıştır.

¹⁷² VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03650.00002; nr. 03650.00053; nr. 03663.00005; VGMA, OA, EV.MKT, 02922.00102.

¹⁷³ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03529.00076.

¹⁷⁴ Vakfın emaneten idare edildiği R.1316 senesi başından yani 14 Mart 1900 tarihinden R.1320 senesi sonuna yani 13 Mart 1905 tarihine kadar masrafların toplamının 50.952 kuruş 30 para olduğu saptanmıştır. Bu meblağın 24.347 kuruş 30 parası vakıf çalışanlarına, 4.205 kuruş 20 parası aydınlatmaya, 1.293 kuruş 20 parası emlak vergisine, 9.622 kuruş 30 parası akaratın tamirine, 59 kuruş 30 parası diğer masraflara harcanmıştır. 11.423 kuruş 20 para da vakfın mütevellisi olan Fatma Hanım'a göreve geldiği tarihten yani 30 Eylül 1903'ten itibaren tevliyet ücreti olarak ödenmiştir (VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03529.00039).

¹⁷⁵ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03627.00049; nr. 03650.00072; nr. 03663.00005; VGMA, OA, EV.MKT, 02957.00123.

¹⁷⁶ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03627.00079.

¹⁷⁷ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03618.00119.

Muallimhanenin veya sıbyan mektebinin XX. yüzyıl başlarındaki durumu bu bölümün son konusudur. Muhtemelen XIX. yüzyıl sonlarından itibaren harap durumda olan mektep faaliyetlerine devam edememiştir. Caminin yenilediği dönemde mektebin ihmal edildiği düşünülmektedir zira onarıldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu nedenle olsa gerek buranın tamirata mahalle halkı tarafından yapılmış ve mektep medreseye çevrilmiştir. On odalı/hücreli bir medrese durumuna gelen kuruma yapılacak tayinlerle ilgili belgelerden öğrenilen bilgilere göre muallimlik ciheti müderrisliğe dönüştürülerek vakıf gelirinden ücretini almak kaydıyla Müftü Hacı Mehmed Efendi 30 Mart 1909 (8 Rebiülevvel 1327) tarihinde müderris ve aynı zamanda muarraf olarak görevlendirilmiştir.¹⁷⁸

Aslında dört-beş yıl kadar önce faaliyete geçtiği sanılan medresenin müderrisi Mehmed Efendi 30 Mart 1909'da resmen görevlendirilinceye kadar zaten vakıf yararına görevini ifa etmeye başlamış ve kendisine vakıf gelirinden ödeme yapılmıştır. Bunun üzerine Müteveli Fatma Hanım mektebin yıkılmış durumda olması yani mevcut olmaması, akarattının da iki sene öncesinde yanması nedeniyle müderrislik yapan kimseye ödeme yapılmamasını, kendisi durumdan haberdar oluncaya kadar ücret ödemeye devam edildiğini hatta müderrisin bundan sonra da vakıftan ücret almasına yönelik girişimde bulunulduğunu,¹⁷⁹ vakfın idaresinden sorumlu olduğuna göre buna izin vermeyeceğini ve vakıf şartlarının değiştirilemeyeceğini belirten arzuhalini 31 Ağustos 1905 (29 Cemaziyelâhir 1323) tarihinde Maarif Nezareti'ne göndermiştir.¹⁸⁰

Bu durum kurumlar arasında epeyce yazışmaya yol açmış nitekim Eskişehir Evkaf Memurluğu'ndan Kütahya Evkaf Müdürlüğü'ne yazılan bir tahriratta vakfın emaneten yani evkaf-ı mazbuta olarak idare edildiği dönemde müderris ve muarraf için düzenli ödeme yapıldığı ancak müteveli hanımın mektep yıkıldığı için bu görevleri yok saydığı, ücretleri kesinlikle

¹⁷⁸ VGMA, *VGMA. Defter*, nr. 00897.00123; nr. 00900.00032; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s.126-127; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00836.00008; BOA, MF.MKT, 882/11.

¹⁷⁹ Müteveli Fatma Hanım'a göre belirtilen görevlere Hacı Mehmed Efendi'nin devam etmesi ve vakıftan hizmetine karşılık ücret alması için Zeytünzâde Tevfik Efendi'nin emriyle Eskişehir İdare Meclisi'nde bir mazbata düzenlenmiş ve Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir (BOA, MF.MKT, 882/11).

¹⁸⁰ BOA, MF.MKT, 882/11.

ödemeyeceğini bildirdiği aslında vakfiye gereği bu görevlere karşılık ücret verilmesi gerektiği aksi halde vakıf şartına uyulmamış olunacağı ifade edilerek şikayette bulunulmuştur. Hatta aynı tahriratta bu konuda mütevellinin vekili olan Refik Bey'e defalarca yazıldığından bahsedilerek cevabın ret olması üzerine resmi yollara müracaat edildiği, vakfın kira gelirinden ücretin ödenmesi yönünde Eskişehir İdare Meclisi'nin karar verdiği ancak mütevellinin daha önce davranıp kiralari aldığı, belirtilen görevleri yürüten şahsın on dört aydır ücretini alamadığı ve mütevellinin tevliyet ücreti dışında tüm geliri kendi hesabına kullanma arzusunun vakıf şartlarına uygun olmadığı ifade edilmiştir.¹⁸¹

Tarafların birbirlerinden rahatsızlık duymalarına ve karşılıklı suçlamalara yol açan bu durum kurumları birkaç yıl meşgul ettikten sonra sonuçlandırılmış, vakıf geliri müderrislik ve muarriplik görevini sürdürecektir şahsa meşrut kılınarak Hacı Mehmed Efendi 30 Mart 1909 tarihli beratla her iki göreve birden resmen atanmıştır.

Tüm bu bilgilerden vakfın gerek hayratının gerekse akaratinin sahihsiz kaldığı, tevliyet görevini sürdürenlerin İstanbul'da yaşamalarının bunun büyük ölçüde nedeni olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen vakıftan geriye kalan mabet tarihi Odunpazarı semtinde bugün hâlâ işlevini sürdürmektedir.

S o n u ç

İshak Efendi Hayratı'nın ya da sonradan anılan adıyla Ak Cami Vakfı'nın hikayesi bir askeri sınıf mensubu başka deyişle yönetici zümreye dahil kalemiye erbabı olan Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi'nin Eskişehir yakınlarında yaptırdığı köprü ile Karacaşehir'e tâbi İki köy denilen yerde inşa ettirdiği cami ve mektep vakfıyla başlamıştır. İstanbul'da yaşayan bürokratik örgütün temsilcilerinden olan Mustafa Efendi'nin vakfı için neden Eskişehir'i seçtiği saptanamamıştır. Ancak onun bu girişimi oğlu İshak Efendi'nin Eskişehir'e yönelmesine yol açmış, eski yerleşim yeri olan Odunpazarı'na bir mabet ile mektep ve gelir için hamam yaptırmasını sağlamıştır. İshak Efendi sadece hamamdan elde edilecek gelirin yetersiz olacağını düşünerek babasının köprü ve köydeki hayratı için bağışladığı Eski-

¹⁸¹ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03529.00076.

şehir merkezde bulunan gayrimenkulleri kendi vakfına aktarmıştır. Gereke-
çe olarak da İkiköy halkının zamanla buradan göçüp gitmesini ve hayratın
harap hale gelmesini göstermiştir.¹⁸² Böylece 1729 yılı sonlarında tescil edi-
len vakfiyesiyle faaliyete geçen İshak Efendi Vakfı, babasının vakfıyla bir-
likte kendi soyundan gelenler tarafından idare edilmiş, gerek İstanbul'da
gerekse Eskişehir merkezde ve köyde bulunan baba ile oğluna ait vakıflara
sonradan banisinin Ayşe Hanım olduğu bilinen başka bir vakıf daha ek-
lenmiştir.¹⁸³

İshak Efendi'nin Eskişehir'deki vakfı genellikle İstanbul'da bulunan
mütevelli adına yerli halktan olan vekiller tarafından yönetilmiştir. Ancak
mütevelli kaymakamı olarak da anılan bu şahıslardan bazılarının kendi
menfaatleri doğrultusunda hareket ettiklerine dair mütevelliler tarafından
yapılan suçlamaların bulunduğu tespit edilmiştir. Bunların ne kadarının
doğru olduğu bilinmemekle birlikte mütevellilerin Eskişehir dışında ya-
şamaları hayratın ve akarâtının zarar görmesinde önemli ölçüde rol oyna-
mıştır. Vakfa gelir sağlayan hanlar yok olmuş, birinin arsası sahipsizlikten
satışa çıkartılmıştır. Arsalardan birine kira getirmesi için dükkânlar yaptı-
rılmış fakat XX. yüzyıl başlarında bunlar da bir yangında tamamen yan-
mıştır. Kurumları epeyce meşgul eden mütevelli şikayetlerine göre vakıf
arsalara yer yer el konulmuştur. Vakfın gayrimenkullerini kendi hesabına
kullandığı iddia edilen kimseler arasında en fazla adı geçen şahıs
Zeytûnzâde Tevfik Efendi olmuştur. Renkli bir kişiliğe sahip olan, toplum

¹⁸² Köydeki cami ile söz edilen köprü yine de varlığını devam ettirmiş, XX. yüzyıl orta-
larında hâlâ mevcut olan ve köy bütçesinden idare edildiği belirtilen camiye ait bazı
görevler vakıflar kanununun 17. maddesi uyarınca İdare Meclisi'nin 12.9.1952 gün ve
314/321 sayılı kararıyla Hacı Mustafa Efendi'nin artık faaliyetini sürdüremeyen İstan-
bul'daki dârülhadis vakfının görevleriyle birleştirilmiştir. Buna göre dârülhadis vakfı
cihetlerinden müderris, halife, muallim, muallim halifesi, ferraş, abkeş, su yolcu, su
nazırı, kuyucu ve şeyhülkurra şartları İkiköy Camii'nin müezzinlik hizmetiyle, med-
resenin 10 talebesi ile hafız-ı kütüplük hizmeti imamet göreviyle, kitabet ve cibayet
görevleri ise tevliyet cihetiyle birleştirilerek değiştirilmiştir (VGMA, *VGM. Defter*, nr.
1965, s. 255).

¹⁸³ Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi'nin soyundan geldiği ve tevliyet görevini yerine
getirdiği tahmin edilen Ayşe Hanım'ın İstanbul'da kurduğu vakfa ait vakfiyeye ulaşı-
lamamış dolayısıyla kuruluş tarihi de saptanamamıştır. Ayşe Hanım Vakfı'ndan söz
eden arşiv kayıtları için bkz. VGMA, *VGM. Defter*, nr. 01829.0023.00009;
01829.0026.00045; VGMA, OA, EV.MH, 00845.00164.

yararına işler yaptığı için devlet tarafından verilen rütbe ve nişanlarla ödüllendirilen buna karşın vakfa ait gayrimenkulleri tasarruf etmesi, taltif edilen yanı sıra bağdaşmayan Tevfik Efendi'nin¹⁸⁴ ve onunla beraber yukarıda adı geçenlerin, fuzuli yere işgal ettikleri belirtilen vakıf malını iade edip etmedikleri saptanamamıştır.

Gelir kaynaklarına yapılan bu müdahalelerin yanında camiye de ortadan kaldırmaya yönelik girişimde bulunulmuş, 1885 yılında Kütahyalı bir Halvetî şeyhi ile etrafındaki bazı kimseler Ak Cami'nin yerine tekke inşa etmek istemişlerdir. Mehmed Tevfik Efendi'nin mütevelliliği döneminde yaşanan bu durum vakfı yeni bir sorunla karşı karşıya getirmiştir. Mehmed Tevfik Efendi ilgili makamlara bunun vakıf şartlarına uygun olmadığını ve engellenmesi gerektiğini içeren dilekçeler yazıp göndermiştir. Nitekim çabası sonuçsuz kalmamış, teftiş mahkemesinden şeyhin müdahalesinin hiçbir şekilde caiz olmadığı ve men edilerek önlenmesiyle ilgili karar çıkmıştır.¹⁸⁵

Vakfın gelir kaynakları gibi vakıf eserler de ihmal edilmiş, zamanla bakımsızlıktan harap hale gelmiştir. Bunda gelir kaybının yanında yukarıda belirtildiği üzere vakfın uzaktan idare edilmeye çalışılmasının da etkili olduğu tahmin edilmektedir. Yine de yapılan tadilatlarla hayratın varlığını devam ettirmesi için gayret sarf edilmiş, kuruluş amacına uygun hizmetlerini sürdürmesine özen gösterilmiştir. Fakat XIX. yüzyıl sonunda gerek mabet gerekse mektep neredeyse kullanılamaz duruma gelmiş, yeni yüzyılın başlarında mektep halk tarafından onarılarak medrese haline getirilmiştir. Cami yıkılmak üzere olduğu ve yeniden inşa etmeye yetecek geliri bulunmadığı için ayrıca dönemin mütevellilerinin de büyük bir inşaatı kabul etmemeleri nedeniyle muhtemelen farklı bir yol denenmiş, vakfa artık gelir sağlamayan kurumun akarı durumundaki hamam camiye çevrilmiştir. Bugün klasik bir Türk hamamı planına sahip binada hizmet vermeye devam

¹⁸⁴ Hizmetlerinden dolayı Tevfik Efendi'ye 1901 yılında sâlise rütbesi verilmiş, 1902'de iftihar madalyası ile ödüllendirilmiştir. 1903'te sâlise rütbesi sâniye sınıf-1 sâni'si'ne; aynı yılın sonlarında da sâniye sınıf-1 mütemâyizi'ne yükseltilmiştir. 1907 yılında ise padişah tarafından III. rütbeden Osmânî nişanı verilerek taltif edilmiştir (M. Ş. Acar, *a.g.e.*, s.106-107, 110-111, 114). Zeytûnzâde Tevfik Efendi hakkında daha fazla bilgi için bkz. M. Ş. Acar, *a.g.e.*, s. 104-115.

¹⁸⁵ VGMA, OA, EV.MKT, 01317.00082; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00207.00012; 00207.00013.

eden caminin tam olarak hangi tarihte söz edilen yerde faaliyete geçtiği bilinmemektedir. Bununla beraber hamamın iptal edilerek mabede dönüştürülmesinin XX. yüzyıl başında olduğu zannedilmektedir.

Bulunduğu mahalleye adını veren, kitabesi olmayan, küçük ve tek minareli bir mabet olarak faaliyetlerini sürdüren Ak Cami hakkındaki bu araştırma, konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışmanın olmaması, bilinenlerin bir kısmının da yanlış olması nedeniyle yapılmıştır. Böylece şehre olan vefa borcumuzun hiç olmazsa bir kısmı ödenmeye çalışılmış ve vakfın kurucularını hayırla yad etme fırsatı bulunmuştur. Hacı Mustafa Efendi ile İshak Efendi'nin kamu yararına kurdukları vakıflarının ve bu çalışmanın makbul olması, bugün ismiyle mütenasip bembeyaz bir halde bulunan mabedin nice yıllar hizmetlerini sürdürmesi temennimizdir.

Ak Camii'nin Günümüze Ait Dış ve İç Mekan Görüntüleri

“THE STORY OF A CHARITABLE INSTITUTION IN ESKİŞEHİR AK CAMII
AND THE PRIMARY SCHOOL”

Abstract

Ishak Efendi, a bureaucrat of İstanbul, is known to have a mosque and a primary school constructed as waqf institution in the Karabaş quarter of Eskişehir. These buildings of charity, to serve the desired ends, were further complemented by a bath and some estates of Ishak Efendi's father Hacı Mustafa Efendi's waqf. The waqf of İshak Efendi, officially initiated by the statutes of late 1729's, has been mentioned as part of the Mustafa Efendi Waqf and all the assets of both waqfs were involved in "harameyn waqfs". With its limited assets, the Ishak Efendi (Ak Camii) waqf was administered by a local deputy acting in the name of trustees living in İstanbul, who was responsible for all kinds of charity and endowments. Aiming to serve the religious and social needs of the society, like many of its predecessors, has been subject to various losses. Both the buildings of the waqf and its non-movable properties either went gradually into ruin or were exposed to the intervention of third parties. The trustees and the people around often attempted to prevent such acts of intervention and tried to assure the continuity of the activities of waqf.

Keywords

Küçük Kale Tezkerecisi İshak Efendi, Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi, Ak Cami, Eskişehir, Karacaşehir, İki köy, Waqf

İSTANBUL-TEBRİZ TİCARET HATTINDA VALİDEHAN (XIX-XX. YÜZYIL)

Filiz DIGİROĞLU*

ÖZET

XIX. yüzyılın başlarından itibaren İstanbul'da ciddi bir Acem/İranlı nüfusun var olduğu bilinmektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki bazı siyasi ve ekonomik gelişmeler, İranlıların İran dışın-da ticaret toplulukları oluşturmalarını sağladı. Bu makale çerçevesinde Tebriz-İstanbul ticaret hattının nihai durağı olan Validehan'ın, Acem tüccar topluluğunun İstanbul'da kullandığı önemli bir iş mekanı olduğu tespit edilmiştir. *Annuaire Oriental* [Şark Ticaret Yıllıkları]'ın 1885-1921 yılları arasında basılmış nüshalarında Validehan taranarak oluşturulan tüccar listeleri, İstanbul ticaret tarihine katkı sağlaması amacıyla ekte sunulmuştur. Bu listeler sayesinde Validehan'daki tacir ve esnafın kimliği, meslekleri, işletme modelleri, ticari ilişkileri ve ticari bağlantıları tespit edilerek handaki tüccar/esnaf profili ortaya konmuştur. Bu makalenin sınırları dahilinde İstanbul'da yaşayan Acem topluluğu için Validehan'ın ticari olduğu kadar siyasi, sosyal ve dini bir merkez olduğu, bir takım ayrıntılarla ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler

Validehan, tüccar, İran, Tebriz, esnaf, han, İstanbul, Acem.

İstanbul'un iktisadi ve sosyal tarihine birçok açıdan tanıklık etmiş olan hanlar, şehrin ticari ve siyasi açıdan önemli mekanlarıdır. Hanlar tarih boyunca hem ikametgah hem de ticaretgah olarak kullanılmışlardır. İstanbul'daki hanlar esasen şehrin ticari ihtiyacını karşılamakla beraber, doğu-batı ticaretinin aktarma noktalarından biri olarak da kullanılmıştır. Hanların bu fonksiyonları sayesinde İstanbul, dünya ticaretine dahil olurken Tebriz gibi doğu şehirlerinin batı ile ticaretinde aracılık etmiştir. İstanbul'da bu aracılığın gerçekleştiği, önemli aktarma noktalarından biri de Validehan'dır. Bu nedenle çalışmada ilk olarak İstanbul-Tebriz ticaret hattının tarihi gelişiminden bahsedilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. filiz.digiroglu@marmara.edu.tr

İstanbul-Tebriz ticaret hattının nihai durağı olan Validehan hakkındaki bu çalışmanın asıl amacı, handaki esnaf profilini ortaya koymaktır. Çalışmanın zaman aralığı geç dönem Osmanlı İstanbul'u olup, bu dönemde handaki esnafın büyük çoğunluğu İran uyruklu olmakla birlikte, esasen bunların Azeri kökenli Türk tacirler olması, çalışmanın ilgi alanlarını Osmanlı başkentindeki İranlı tacirler ve faaliyet sahalarına doğru genişletmiştir. Sonrasında Validehan'ın tarihçesi ve fiziki özelliklerinden bahsedilmiştir. Ardından Validehan'daki esnafın kimlikleri, meslekleri ve Osmanlı makamları ile ilişkilerinden yola çıkarak bir esnaf profili ortaya konmaya çalışılmıştır. Acem hanı olarak da bilinen mekanın sosyal, siyasi ve dini bir merkez olarak ele alındığı son bölümde ise Validehan'daki İranlı tacirlerin ticaret dışı faaliyetlerinden bahsedilerek, hanın İstanbul'daki İranlılar için önemi ile İstanbul'un sosyo-ekonomik tarihindeki yeri anlatılmaya çalışılmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki çeşitli tasniflerde yer alan konu ile ilgili evrak ve literatürdeki Validehan anlatılarının değerlendirildiği bu makalenin esnaf profilini ortaya çıkarmada dayandığı ana kaynağı ise 1868-1920 yılları arasındaki *Annuaire Oriental [Şark Ticaret Yıllıkları]*¹ oluşturmaktadır. Araştırmacılar için çok kıymetli bir kaynak olan bu yıllıklarda, handa bulunan esnafın adı, dükkan numarası ve ne tür bir ticaretle iştiغال ettiği kaydedilmiştir. Esnafın isimleri, dinî ve bazen de etnik kökenlerini tahmin etmemizi sağlamaktadır. Bu yıllıklardan derlenen esnaf listeleri

¹ Bu yazı içinde genel olarak "Şark Ticaret Yıllıkları" olarak adlandırılacak kitaplar bir tür ticari rehber kitaplarıdır. Şark ticaret yıllıklarından ilki, *Indicateur Constantinopolitain* adıyla, Raphaël César Cervati ve N. C. Sargologo tarafından Türkçe ve Fransızca olarak 1868 yılında yayımlanmıştır. İlki sadece İstanbul şehri için bir kılavuz niteliği taşıyan bu rehber, 1880 yılından itibaren daha düzenli şekilde yayın hayatına girmiş ve Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesi hakkında bilgi vermeye başlamıştır. 1883 yılına kadar *Indicateur Ottoman Illustre*, 1887-1888 yılları arasında *Indicateur Oriental*, 1891-1930 yılları arasında *Annuaire Oriental* ve 1931-1945 yılları arasında *Şark Ticaret Yıllıkları* adı altında yayın hayatına devam etmiştir. Şark ticaret yıllıklarındaki bilgilerden hareketle İstanbul'daki iktisadi faaliyetler ve meslekler hakkında yapılan ilk vasıflı akademik yayın için bkz. Ayhan Aktar, "Şark Ticaret Yıllıklarında 'Sarı Sayfalar': İstanbul'da Meslekler ve İktisadi Faaliyetler Hakkında Bazı Gözlemler (1868-1938), *Toplum ve Bilim*, S. 76, İstanbul 1998, s. 105-143. Şark ticaret yıllıklarının tarihçesine değinip, tespit edebildiği ciltlerin bibliyografik künyelerini ve bunların hangi kütüphane, arşiv ve özel kitaplıklarda bulunduğunu tespit eden ilk yazı için bkz. Turgut Kut, "Indicateur Ottoman: Şark Ticaret Yıllıkları", *Simurg*, S. 1, Ekim 1999, s. 186-199.

sayesinde, Validehan'ın hangi odasında, hangi tüccarın, ne tür ticaretle iştigal ettiği öğrenilebildiği gibi, hanların yöneticileri sayılabilecek han odayaşlıklarının isimleri de tespit edilebilmektedir. Validehan üzerinden yapılacak böyle bir monografi sayesinde İstanbul'daki yabancı/ecnebitüccar profiline dair ortaya çıkacak bir takım ayrıntıların yayınlanmasının, İstanbul'un siyasi ve sosyal tarihi açısından olduğu kadar ticaret tarihi açısından da önemli olduğu düşünülmektedir.

XIX-XX. Yüzyılda İstanbul-Tebriz Ticaret Hattı: XIX. yüzyılın ilk yarısında İstanbul-Tebriz ticaret hattı canlanmıştır. Bu hattın canlanmasında en önemli etken, buharlı gemi teknolojisinin kullanılması ile birlikte Avrupa'nın Karadeniz ve İran ticaretine olan ilgisinin artmasıdır. İstanbul-Tebriz ticaret yolunun canlanmasındaki ikinci önemli etken ise İran'da yaşanan bir takım siyasi ve sosyal gelişmelerdir. İran'da Nasuriddin Şah döneminde (1848-1896) ekonomiyi iyileştirme gayretleri çerçevesinde sunulan imkanlar ve İran üzerindeki İngiliz-Rus ticari rekabetinin çatışma alanlarından doğan fırsatlarla yabancı sermayeden beslenen İranlı tacirler, İran dışında ticari koloniler oluşturmaya başlamışlardır. Bu nedenle Tahran, Tebriz, Reşt ve İsfahan gibi şehirlerde bu tür ticari ilişkiler tesis edenlerin refah seviyeleri yükselmiştir. Aynı zamanda bu ortam Tebriz gibi şehirleri, Asya ve Avrupa arasında önemli bir transit geçiş merkezi haline getirmiştir. İranlı tüccarların sayı ve nüfuzlarının artmasıyla beraber İstanbul, Bağdat, Bakü, Bombay ve Kalküta gibi şehirlerin yanında Londra, Marsilya ve Manchester gibi Avrupa şehirlerinin her birinde İranlı tüccarların sayıları topluluk/koloni oluşturacak kadar artmıştır.²

1830'da Trabzon-Tebriz transit yolunun açılışı³ ticari ilişkilerin daha da gelişmesine ve İranlı nüfusun İstanbul'da bir koloni oluşturacak kadar

² M. Pavlovic, V. Teria-S. İransky, *İnkılâb-ı Meşrutiyet-i İran*, çev. M. Hoşyar, Tahran 1331/1951, s.25,30'dan nakleden Rıza Kurtuluş, "1906-1911 İran Meşrutiyet Hareketinde Osmanlı Etkisi", Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 29-30. İstanbul'daki İranlı tüccarlar ve faaliyetleri hakkında bkz. Fariba Zarinebaf-Shahr, "The Iranian (Azeri) Merchant Community in the Ottoman Empire and The Constitutional Revolution", *Les Iraniens d'Istanbul*, (ed. Thierry Zarcone and Fariba Zarinebaf-Shahr), Paris 1993, s. 203-212.

³ İran şahı Abbas Mirza tarafından Trabzon ticaret yolu açıldığında, İstanbul limanından İngiliz malları ile dolu olan bir gemi, İran'a ulaştırmak üzere Trabzon limanına yaklaştığında yıl 1830'du (George N. Curzon, *Persia and The Persian Question*, 1966, II, 563-64).

büyümesine etki eden bir faktör oldu.⁴ 1836'da başlayan İstanbul-Trabzon arasındaki düzenli vapur seferleri, İran'ın kuzey bölgesinin dünya ticareti ile düzenli bağının kurulmasını sağladı. Tebriz'denkalkan kervanların yönünü İstanbul, İzmir ve Halep yerine Trabzon'a çevirdi⁵ ve bu sayede Trabzon İran'ın Avrupa'ya açılan önemli kapısı haline geldi. Buharlı gemilerin Karadeniz'de rahatlıkla işleminin ardından İstanbul ve Tebriz, İran-Avrupa ticaretinin en önemli iki şehri haline geldi.⁶

Tekstil fabrikası sahibi Avusturyalı Rudolf Gödel'in 1840'larda İstanbul-Tebriz ticaret hattı hakkında yazdıkları, İstanbul-Trabzon-Erzurum-Tebrizgüzergahında ticaret yapan İranlı ya da Avrupalı firma ve tacirler hakkında önemli ayrıntılar sunmaktadır. Gödel'e göre, Avrupalı şirketler İran'la doğrudan ticari temas kurmadılar. İranla ticaretlerini İstanbul'daki firmalar aracılığı ile sürdürdüler. İstanbul'daki bu tür firmalar, İran'ın Avrupa'ya satılacak mallarının toplandığı merkez haline gelen Tebriz ile temas kurarak aracılık vazifelerini ifa etmekteydiler. Doğrudan İranla ticareti olan Avrupalı şirketler ticaretlerini Tebriz ve İstanbul'daki İranlı ve Ermeni tacirlerle yazışarak sürdürmekteydiler ve bazılarının İstanbul'da şubeleri vardı.⁷ İstanbul'daki Avrupalı firmalardan T. Ralli&Co, G. Stefanovich, Ionides&Co ve E. Manuelovich&Radocanachi'nin Tebriz ile direkt bağlantısı olup,orada şubeleri vardı. İranla direkt teması olmamakla birlikte İranlı tacir ve firmalara satış yapan İstanbul'daki Avrupalı firmalar ise Ralli&Mavroyanni, E. Novico, N. Negroponti, P. Mavrocordato, Ienidunia Bros'du. İstanbul'daki İranlı işletmelerden Hacı Ali Ekber, Hacı Seyid Hüseyin ve Hacı Mahmud Nur'un Tebriz'de şubeleri vardı.⁸

Tebriz'deki yerleşik tüccar kadar seyyar tacirler de bu ticarete aktif rol almaktaydı. İranlı perakende satıcılar; silah, şal, halı, ipek, kalıçe, ibrişim başta olmak üzere İran'da üretilen tüm mallarla ilgilendiler ve bu mal-

⁴ Rıza Kurtuluş, *a.g.t.*, 175.

⁵ Charles Issawi, "European Economic Penetration", *The Cambridge History of Iran*, Cambridge University Press 1991, VII, 592.

⁶ XIX. yüzyılın ilk yarısındaki İran-Trabzon-İstanbul-Avrupa ticareti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *The Economic History of Iran 1800-1914*, edited by Charles Issawi, Chiago and London, The University of Chicago Press, 1971, s. 92-116.

⁷ *The Economic History of Iran 1800-1914*, s. 100.

⁸ İstanbul, Trabzon, Erzurum ve Tebriz'deki firmaların isimleri için bkz. *The Economic History of Iran 1800-1914*, s. 101.

ların bir kısmını Erzurum ve Trabzon'da, büyük bir kısmını ise İstanbul'da sattılar. Malların kalan kısmını da İzmir ve İskenderiye'de satan İranlı seyyar tacirler, kazançlarını Avrupa ürünleri almak için kullanırlardı.⁹ Ticari faaliyetlerinin büyük bir kısmını İstanbul'da yapmakla birlikte Viyana, Leibzig, Moskova, Lion, Manchester'da da ticaret yaparlardı.¹⁰

XIX. yüzyılın ortalarında Tebriz, İran'ın ihracatının bir kısmının ve ithalatının neredeyse yarısının merkeziydi.¹¹ 1869'da güneyde Süveyş kanalının açılması, 1872'de kuzeyde Poti limanının demiryolu bağlantısının kurulması ile Tebriz malları için Trabzon dışında da ticaret yolları devreye girmiştir.¹² Trabzon-Tebriz ticari hattı, alternatif yolların devreye girmesiyle birlikte XIX. yüzyılın ilk yarısındaki canlılığını kaybetse de Tebriz malları, Erzurum-Trabzon-İstanbul üzerinden dünya pazarları ile buluşmaya devam etti.

İşte bu şekilde bölgesel ve uluslar arası ticarete konu olan İran mallarının dünya pazarlarına aktarıldığı/dahil edildiği önemli şehirlerden birisi

⁹ Seyyar tacirlerin bireysel olarak küçük miktarlarda ticaret yapmaları, toplamda önemsiz bir yeküne tekabül ettikleri anlamına gelmemelidir. Seyyar tacirlerin her biri ortalama olarak 200 piastre[kuruş] değerinde mal ticareti yapmaktaydılar. 100 piastre[kuruş] 1 Türk pound[lira]'una -18 shilling- eşittir(*The Economic History of Iran 1800-1914*, s. 100).

¹⁰ *The Economic History of Iran 1800-1914*, s. 100.

¹¹ Charles Issawi, "European Economic Penetration", *The Cambridge History of Iran*, Cambridge University Press 1991, VII, 592. Tebriz'in İran'ın kuzey bölgesinin en büyük ticari dağıtım merkezi olması ile Tebriz-Trabzon, Tebriz-Tiflis, Tebriz-Astara ve Tebriz-İskenderiye ticaret hatları hakkında bkz. George N. Curzon, *Persia and The Persian Question*, II, 563-67.

¹² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Charles Issawi, "The Tabriz-Trabzon Trade, 1830-1900: Rise and Decline of a Route", *International Journal of Middle East Studies (IJMES)*(1970), I/1, s. 19; Üner Turgay, "International Politics, Economic Development and Social Change in Trabzon in The Nineteenth Century", University of Wisconsin, Unpublished Ph.D. thesis, Madison 1976; Üner Turgay, "Trabzon", *Doğu Akdeniz Liman Kentleri (1800-1914)*, (ed. Çağlar Keyder, Eyüp Özveren, Donald Quatert), İstanbul 1994, s. 45-73; Cumhuriyet Odabaşoğlu, "Trabzon-İran Transit Nakliyesi", *Çağmı Yakalayan Osmanlı*, İrcica 1995, s. 441-482; Haydar Kazgan-Ertuğrul Tokdemir, "Trabzon-Tebriz Yolu", *Bir Tutkudur Trabzon*, İstanbul 1997, s. 304-327; Filiz Dıñoğlu, "XIX. Yüzyıl Karadenizi'nde Yeni Bir Ticari Merkez: Samsun", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011; Masoumeh Daei, "XX. Yüzyılın Başlarında İran Ticaretinde Osmanlı-Rus Rekabeti", *Belleten*, S. 278 (2013), s. 239-269.

İstanbul'du. İstanbul'da ticaretin tüm boyutlarıyla yoğunlaştığı hanlar bölgesindeki Validehan, İran ticaretinin ve İranlı tacirlerin merkeziydi. Validehan, 1880'lerin sonuna kadar yıllık ticari hacmi 70.000 Osmanlı lirası olan Tebriz-İstanbul ticaret hattının önemli mekanlarından birisiydi.¹³ Söz konusu ticaret hattının yıllık ticari hacmi 70.000 Osmanlı lirası iken 1880'lerin sonunda 40.000'lere gerilemiştir. Bu gerilemenin en önemli sebebi, Tebriz'e giden malların sermayesinin bile İstanbul'daki tüccarın eline geçmemesidir.¹⁴ Bu da İstanbul'daki tacirlerin Tebriz'e mal göndermek hususunda isteksiz davranmasına neden olmaktaydı. Tebriz-İstanbul ticaret hacminde belirgin bir düşüş gözlenirse de ticaret devam etmiş ve Validehan'daki tacirler başta olmak üzere İstanbul'daki İranlı tacirlerin, I. Dünya Savaşı yıllarında bile İstanbul-Trabzon-Tebriz transit ticaretinin en önemli ayağını oluşturdukları görülmüştür.¹⁵

İstanbul-Tebriz ticaret hattının nihai noktası olan handa ticarete konu olan mallar başta halı ve kumaş olmak üzere her türlü ticari emtiadır. XIX.yüzyılın ilkyarısı boyunca İran'ın Avrupa ile olan ticaretine dair kıymetli bilgiler veren Avusturyalı tekstil firması sahibi Rudolf Gödel'e göre, İstanbul ve Tebriz'deki ticarethaneler mensucata özellikle de pamuklu kumaşlara hasredilmiştir. İstanbul'daki İranlıların satın alımları nakit üzerinden ilerlerken zamanla bu usul yerini kredili satış usulüne bırakmıştır.¹⁶

¹³ Hacı Muhammed Ali Pîrzâde, *Sefernâme-i Hacı Pîrzâde*, ed. Hafız Ferman Ferma-niyân, Tahran 1965, II, s. 88.

¹⁴ Hacı Muhammed Ali Pîrzâde, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁵ İran'daki Hacı Mehmed Ağa Harir Ticarethanesi adına Almanya'dan satın alınıp Triyeste yoluyla gönderilen sekiz denk yünden mamul birinci sınıf triko çukayı, İstanbul'da karşılayan, İstanbul'da ikamet eden İranlı Hacı İbrahim Ağa'dır. İstanbul'dan transit suretiyle Trabzon'a gönderilen mallar gümrükte transit işlemleri gerçekleştirdiği esnada savaşın çıkmasıyla ambara nakledilmişlerdir. Çünkü malları İran'a ulaştıracak kervanları, hükümet askeri malzeme sevkiyatında görevlendirdiği için 9-10 aydır depoda mallar beklemektedir. Ticareti kötü etkileyen bu şartlar, mal sahibi İranlı tacir Zeynelabidin Hariri'nin birçok defa dilekçe yazmasına sebep olmuştur. Mallarını depodan çıkarmak ve zararını tazmin etmek için Caferi Hanı'ndaki dükkanında oturan Zeynelabidin Hariri, birçok defa sefaret kanalıyla Osmanlı makamlarına müracaat etmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Belgeleri [DH İ.UM], 93-4/1-58, 29 Cemaziyelâhir 1334).

¹⁶ *The Economic History of Iran 1800-1914*, s. 101-102.

Han'daki İranlı komisyonculardan Eminzade Mirza Murtaza¹⁷ gibi birçok aracı/komisyoncu ve tacir vasıtasıyla İstanbul'dan Tebriz'e giden mallar arasında ipek, çuha, evde dokunan kaba bez, basma ve pamuklu beyaz bez vardır.¹⁸

Rudolf Gödel'e göre XIX. yüzyılın ilk yarısında Tebriz-Avrupa ticaretini yürüten tacir grubu İranlı, Ermeni ile Buhara ve Hive'den gelen Türkmenlerden oluşmaktaydı. Bu tacir grubunun içinde kaydadeğer ticaret yapan ve Avrupa pazarları ile düzenli temas kuranlar, Tebriz, Tiflis ve Eri- van'dan gelen Ermenilerdi. Onlar çoğunlukla İran'dan şal, değerli taşlar ve inci getirip satarlardı. Tebriz-İstanbul ticaret hattındaki canlanmadan önce Avrupa-İran ticareti neredeyse tamamıyla bu Ermeni tacirlerin elindeydi ve 1840'larda da elbise, züccaciye ve bazı lüks malların ticareti Ermeni tacirle- re mahsustu.¹⁹

İstanbul-Tebriz ticarî hattının İstanbul'daki en önemli ayağını oluştur- ran Validehan tüccarlarına dair Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler, tacir- lere dair birçok ayrıntıyı bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle Validehan tacirlerinin mallarını getirip götür- en adamlarının yollardan çalıntı ya da kayıp haberlerini verdikleri telgraflar; tacirlerin ne tür mallar sattıkları/aldıkları, malların maliyeti, ticaret güzergahları, tacirler adına işlerini yürüten elemanların kimlikleri gibi birçok ayrıntıyı içermektedir.²⁰ İranlı kervancı Hacı Hamdullah Tac Ahmedi vasıtasıyla Trabzon yolu üzerinden İran'a gönderdiği malların Aşkale'de çalınması, bu ticaretin aktörleri ve araçları hakkında bize bilgi vermektedir. Malların sahibi olan Valide- han'daki tacir İsfehanî Ahmed Ağa ve onun adına Validehan'daki işlere

¹⁷ Validehan komisyoncularından Eminzade Mirza Murtaza yaptığı işi "öteden beri tüccar-ı İraniye'den Tebriz'de mukim muteber tüccarlardan Mirza Muhsin Ağa ile sair zevatın malı olup emanet tarikiyle namıma gönderdikleri halı ve diğer emtia-i İraniyyenin furuhtu ve sipariş edecekleri emtia-i ticariyyenin iştirâ ve İran'a irsali su- retleri ile komisyonculuk ile meşgul bulunmaktayım" diye tanımlamaktadır(BOA, Hariciye Nezareti İdari [HR.İD], 279/32, 22 Kasım 1913).

¹⁸ Hacı Muhammed Ali Pîrzâde, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁹ *The Economic History of Iran 1800-1914*, s. 100.

²⁰ BOA, Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT), 1028/38, 28 Ekim 1905 (27 Şaban 1323); Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.M), 208/9, 19 Ekim 1905 (19 Şaban 1323); DH.TMIK.M, 234/72, 25 Ara- lık 1906 (9 Zilkade 1324).

bakan kişi Hacı Ahmed Nakkâş'e'dir. Tüccarın mallarını Trabzon'dan İran'a götüren İranlı kervancı Hacı Hamdullah Tac Ahmedî'dir.²¹ Kervancının ya da mal sahibi tacirin adamı olan Muhammed Avf, Erzurum'dan İstanbul'a çektiği telgraflamaların çalındığını bildiren kişidir.²² İranlı Taki'nin Erzurum'dan Validehan'daki patronu Feyazof'a çektiği telgrafta çalıntı halılardan hala bir haber olmadığını bildirmiştir.²³ İsimlerinden anlaşılacağı gibi İstanbul'daki İranlı tacirlerin kervancıları ve işlerini takip eden elemanları müslüman Azeri Türkleridir. Rudolf Gödel'in XIX. yüzyılın ilk yarısında tüccar grubunun etnik yapısı ile ilgili ifade ettiği tablonun yüzyılın ikinci yarısında değiştiği görülmektedir. Çünkü XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul-Trabzon-Tebriz ticaret hattının en önemli aktörleri, Azeri tüccarlar ve onların elemanlarıydı.

Dersaadet'teki Acemler: XIX. yüzyılın ortalarında sayıları iyice artan İranlı tacirlerin gayretleri ile İstanbul'da konsoloshanesi, hastanesi, okulu, kabristan gibi kurum ve mekanları ile son derece organize olmuş bir Acem topluluğu yaşamaktaydı.²⁴ 1908 yazında 20.000 İranlının yaşadığı belirtilen İstanbul'da²⁵ ağırlıklı olarak ikamet ettikleri semtler; Beyoğlu, Boğaziçi, Üsküdar, Kadıköy ve Adalar iken en yoğun buldukları iş yeri ise Validehan'dır.²⁶ XIX-XX. yüzyıl boyunca İstanbul'da yaşayıp, Acem ya da İranlı olarak tanımlanan bu topluluk, ağırlıklı olarak Tebriz'den gelen Azeri Türklerden oluşmaktaydı.²⁷ 1919-1921 yılları arasında İstanbul masla-

²¹ BOA, DH.MKT, 1028/38, 28 Ekim 1905 (27 Şaban 1323).

²² BOA, DH.TMIK.M, 208/9, 19 Ekim 1905 (19 Şaban 1323).

²³ BOA, DH.TMIK.M, 234/72, lef 2, 25 Aralık 1906 (9 Zilkade 1324).

²⁴ İstanbul'daki İran okulu ve hastanesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Han Melik Sasani, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir*, trc. Hakkı Uygur, İstanbul 2006, s. 81-85. Seyid Ahmed Deresi'ndeki İranlı kabristanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zekeriya Kurşun, "Üsküdar'da İranlılar ve İran Mezarlığı", *Üsküdar Sempozyumu, Bildiriler*, İstanbul 2007, IV, s. 195-212.

²⁵ Janet Afary, *The Iranian Constitutional Revolution 1906-1911*, Newyork 1996, s. 231.

²⁶ BOA, Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS), 25/34, 18 Temmuz 1914 (24 Şaban 1332). Validehan'daki dükkan sahiplerinden Ahund Resul Kadıköy Moda'da oturmaktaydı (BOA, Zabtiye Nezareti Evrakı [ZB], 55/72, 21 Şubat 1907 (8 Şubat 1322).

²⁷ 16. ve 17. yüzyılda bile Üsküdar'da Tebrizlilerin bulunduğu bilinmektedir. Bu Tebrizli İranlılar büyük bir olasılıkla Azerilerdir (Ahmet Güneş, "16 ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu", *Üsküdar Sempozyumu, Bildiriler*, İstanbul 2004, I, 52).

hatgüzarı olan Han Melik Sasani'ye göre, 1889 yılında İstanbul'daki 16.000 İranlının yüzde 80'i Azerbaycan'dan idi. Azeri kökenli İranlı Müslüman tüccarlar, Batı ve Doğu geleneklerini bünyesinde barındıran, Müslüman bir imparatorluğun [Osmanlı] başkentinde kendilerini daha rahat hissetmişlerdir.²⁸ Dersaadet'in içinde bulunduğu ticari ve diplomatik etkileşim ağı ile barındırdığı uluslararası toplulukların da İranlıları etkilediği bir gerçektir.²⁹ Burada Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemleri boyunca İran'ın dinî ve siyasî elitlerinin bir bölümü için Osmanlı Devleti'nin bir model oluşturduğu, batıya hayranlığın Osmanlı modeli üzerinden ifadesini bulduğu ve Osmanlı Devleti'nin batıyla İran arasında bir köprü vazifesi gördüğünü de eklemek gerekmektedir.³⁰

Dersaadet'teki İranlılar içerisinde başta tüccarlar olmak üzere birçok meslek grubundan kişi bulunmaktaydı. İpek ticareti önemini kaybettikten sonra 1870'lerden itibaren yükselişe geçen halı ticareti için İstanbul, II. Dünya savaşına kadar bir geçiş noktasıydı. İstanbul'un Avrupa ile olan halı ticareti İranlıların kontrolündeydi.³¹ Elbette İranlı halı tüccarlarının bir

²⁸ Avrupa'dan İstanbul'a gelip yerleşen Ali Ekber Dihhuda, İranlıların İstanbul'a geliş sebeplerini 30 Haziran 1909'da *Surûş*'ta yazdığı makalesinde şöyle izah etmiştir: "Adet, gelenek, edebiyat ve dillerindeki benzerlikler dolayısıyla Doğu ve İslam toplumları çizgisinde İran ve Osmanlı milletlerinin liderleri epey zamandır birbirleriyle münasebetlerini artırmaya çaba göstermişlerdi. Özellikle İran'da Meclis'in bombalanmasından [1908] sonra dünyanın her yerine dağılan hürriyet öncülerinin son aylarda Osmanlı topraklarında doğan özgürlük ateşinden sonra İstanbul'da toplanmaya başlamışlardı." (Rıza Kurtuluş, *a.g.t.*, s. 192).

²⁹ Fariba Zarinebaf, "Alternatif Moderniteler: Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da Meşrutiyetçilik", *Divan*, S. 24(2008/1), s. 58.

³⁰ Bir yandan Osmanlı ülkesinde çeşitli görevlerde bulunan İranlı memurlar, ülkelerine döndüklerinde İran'da da benzeri reformları buldukları pozisyonlarla orantılı olarak uygulamaya kalkışmışlardır. Örnek olarak Mirza Taki Han Emir-i Kebir, Mirza Hüseyin Han Müşirüddeve ve Malkom Han gösterilebilir. Diğer yandan Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti, özellikle İstanbul, İranlı rejim muhaliflerinin 'Paris'i haline gelecektir. Bunlar iki gruptur: Şah tarafından sınır dışı edilenler ve gönüllü sürgünlerini İstanbul'da yaşayanlar. Bunlar arasında hem devlet görevlileri hem de aydınlar (yazarlar-şairler) vardır (Gökhan Çetinsaya, "Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı-İran İlişkileri", *Kök Araştırmalar*, Osmanlılar Özel Sayısı, 2000, s. 13). İran meşrutiyetinde İstanbul'un yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rıza Kurtuluş, *a.g.t.*, s. 175-202.

³¹ Tsutomu Sakamoto, "Istanbul and the carpet trade of Iran since the 1870's", *Les Iraniens d'Istanbul*, (ed. Thierry Zarcone and Fariba Zarinebaf-Shahr), Paris 1993, s. 214.

kısmı İstanbul'da ikamet etmeyi tercih etmişlerdi. Halı tüccarlarından bir kısmı Validehan'da ticaretlerini sürdürmüşlerdir. İran Sefiri Han Melik Sasani'ye göre İstanbul'daki İranlılar her işe ve mesleğe girişmişler, hiçbir alandan geri durmamışlardır. İranlı tüccarlar arasında ikinci sırayı, kitap satıcıları ve kağıt imalatçıları almaktadır. Bunların hem sayısı çok fazladır, hem de aralarında muteber ve servet sahibi tüccar bulunmaktadır. Hacı Mirza Fethali İsfehani gibi deri, sabun, boyama, halı yıkama, helva vs. fabrikalarına sahip olup yıllar boyu yüzlerce İranlıyı dükkanlarında istihdam eden fabrikatörler de vardır.³² Tahran'da büyük ölçekli ticaret yapan tacir bir babanın oğlu olarak 1855'te İran'da dünyaya gelen Hacı Mirza Fethali İsfahanî, babasının iflası üzerine bir kumaşçıda çırak olarak iş hayatına atılmıştır. Babasından kalan mirasın cüzi bir miktarını ancak elde edebilen Hacı Mirza Fethali; İstanbul, Bulgaristan ve Balkan şehirleriyle ticarete girişerek elli yıl zarfında İstanbul'da hatırı sayılır bir mal varlığı elde etmiştir.³³

İstanbul'daki Acemler arasında hatırı sayılır miktarda tütün tüccarı vardı.³⁴ Bu nedenle olsa gerek sigara satıcılığı gibi bazı işler neredeyse yalnızca İranlılara aittir.³⁵ Beşiktaş'ta 30 yılı aşkın bir süredir İstanbul'da tütüncülükle meşgul olan Ali Papağani adlı bir İranlının tütün dükkanı vardı.³⁶ Çay ve kahve satıcılarının, araba ve fayton sürücülerinin de çoğu İranlı'dır.³⁷ Fayton sürücülerinin sayısı o kadar çok olmalı ki İstanbul'daki

³² Han Melik Sasani, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir*, trc. Hakkı Uygur, İstanbul 2006, s. 74-75.

³³ Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında İran'a İmam Rıza'nın kabrini ziyarete gittiği esnada, İstanbul'daki işlerin başında bıraktığı kardeşi Hacı Muhammed İbrahim vefat etmiştir. Bu vefatın ardından bir takım şaibeler çıkmış ve Mirza Fethali, servetinin bir kısmını geri almak için epeyce uğraşmak zorunda kalmıştır. Hacı Mirza Fethali İsfahanî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Han Melik Sasani, *a.g.e.*, s. 51-61.

³⁴ Tsutoma Sakamoto, *a.g.m.*, s.214.

³⁵ Han Melik Sasani, *a.g.e.*, s. 75.

³⁶ "Asla evlenmemiş ve geceleri dükkanında yatar. Sultan'ın sarayına yakın olduğu ve saray ehliyle alışveriş yaptığı için saray kadınlarının mücevherlerini onun yanına emanet olarak bıraktıklarını herkes bilirdi. İnsanlar arasında, parasının çok olduğu ve kasasında emanet olarak çok değerli mücevherler bulunduğu konuşulurdu. 1920 yılı Kasım'ında bir sabah Tütüncü Ali'nin gece vakti öldürüldüğü haberi duyuldu..." (Han Melik Sasanî, *a.g.e.*, s. 79-80).

³⁷ Han Melik Sasanî, *a.g.e.*, s. 75.

faytoncuların kahyası Abdülhalil Halil Hoi adlı bir İranlıydı. Birkaç kağnısı ve faytonu olup, Kasımpaşa'da bir kahvenin üstünde oturan Abdülhalil Hoi hakkında anlatılanlarabakılırsa, İstanbul'un işgali esnasında askeri malzeme taşımacılığından 200 bin lira para biriktirmişti.³⁹ Yukarıda sayılan meslek dallarının yanı sıra İstanbul'daki Acemler; hattatlık, mücellidlik, kağıtçılık, tablacılık/manavcılık, sakalık ve camcılık gibi mesleklerde de faaliyet göstermişlerdir.

Validehan'ın Tarihçesi ve Fizikî Özellikleri: Validehan, Eminönü'nde Mercan'da, Çakmakçılar Yokuşu ile Fırıncılar Yokuşu arasında, yolun şartlarına ve bulunduğu alanın topografyasına bağlı olarak konumlanmıştır. Vakfiyesine göre etrafı mescit ve vakıflarla çevrili olan hanınbirçok odası, dükkanları, kulesi ve mescidi bulunmaktadır.⁴⁰ Evliya Çelebi, hanın Kösem Sultan tarafından zamanın Cerrahbaşısı Mehmet Paşa Sarayı'nın yerine inşa ettirildiğinden bahsetmektedir. İnşa edildiği esnada Mahmudpaşa'daki en büyük han, Validehan'dı. İki katlı olarak inşa edilen hanın bir tarafında "cihannüma kulesi" bulunmaktadır. Develigi, 1000 adet at ve katır alabilme kapasiteli bir ahır ile ortasında da cami-i şerifi bulunmaktadır.⁴¹ Yapı, Kösem Sultan'ın Üsküdar'da inşa ettirdiği Çinili Külliyesi'ne vakfedilmek üzere inşa ettirilmiştir. IV. Murat döneminde (1623-1640) inşa edilmiş olan Validehan, en geniş yerinden alınan ölçüleri itibarıyla 98x168 m ölçüsünde bir alana, üç avlu üzerinde planlanmıştır.⁴²

³⁸ Tophane'de Karabaş mahallesinde İranî Samed'in kahvesi üzerindeki odada ikamet eden Rıza b. Tahir'in tabiyet değişikliği talebi üzerine yapılan 10 Ağustos 1908 tarihli sorgulamasında; İran'dan İstanbul'a sermayesi olmadan gelenlerin başlangıçta faytonculuğu tercih ettiği, belirli bir sermaye biriktirdikten sonra kahvecilik vb. işleri yaptığı görülmektedir. "Ben [Rıza b. Tahir] İran'ın Tebriz vilayeti dahilinde Hoy kazasının Sultan Ahmed Karyesi ahalisindenim. 20 sene evvel Dersaadet'e geldim evvela Kasımpaşa'da 7 sene bargirci sürücülüğü ettim. 3 sene de yine mahall-i mezkurda kendi hayvanımla bargircilik ettim. Bilahare bargirimi furuht ederek rıhtımda vesair mahallerde 6 sene sakalık ettim, üç buçuk sene de Galata merkezi altında ve Mumhane caddesinde hanın köşe başında kahvede çaycı ve kahvecilik ettim. 5-6 mahdan beri de ötede beride satıcılık ve manavcılık ederim." (BOA, ZB, 28/33, 5 Aralık 1908/22 Teşrinisâni 1324).

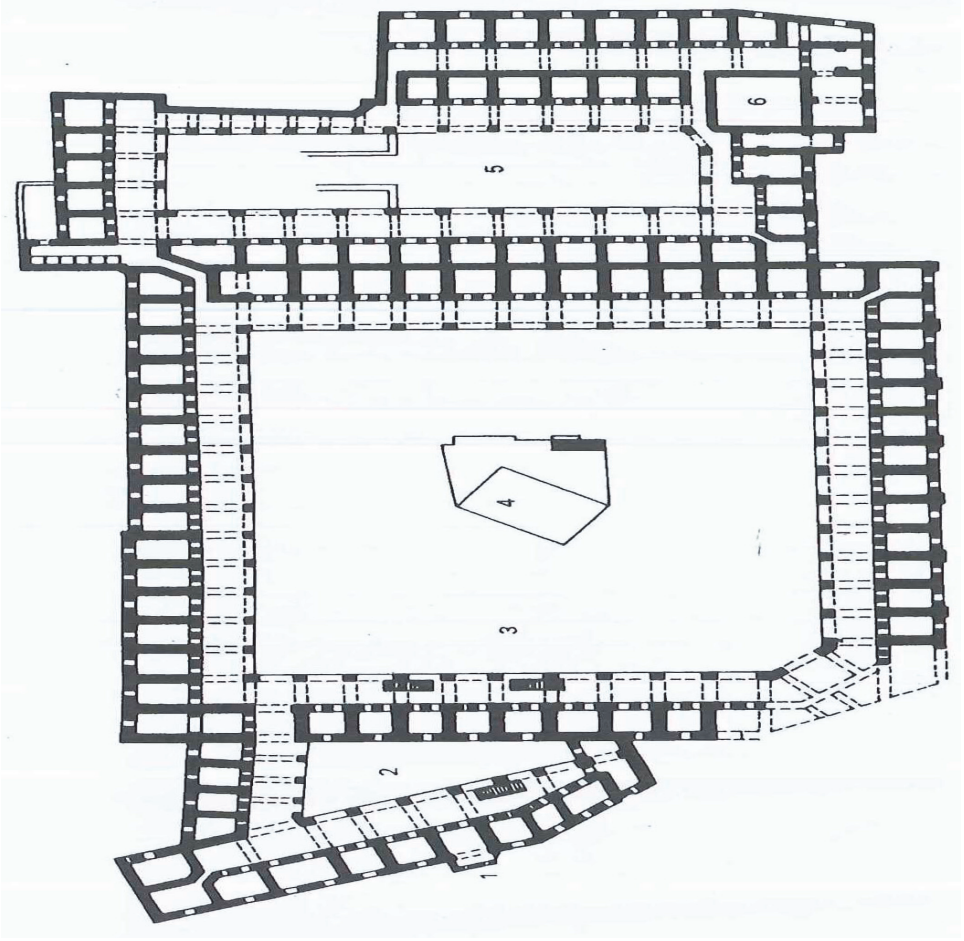
³⁹ Han Melik Sasani, *a.g.e.*, s. 80.

⁴⁰ Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan-Hayati, Vakıfları, Hayır İşleri ve Üsküdar'daki Külliyesi*, İstanbul 2014, s. 118-19.

⁴¹ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1996, I, s. 133-134.

⁴² Gönül Cantay, "Valide Hanı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VII, s. 362.

Şekil 1: Valide Han planı

Kaynak: Nursel Gülenaz, *Batılılaşma Dönemi İstanbul'unda Hanlar ve Pasajlar*, İstanbul 2011, s. 55.

Günümüzde de mevcut olan han iki katlı ve üç avluludur. Büyük ve Küçük Validehanı olarak isimlendirilen yapının plan kuruluşu, bütünüyle inşa alanının topografyasıyla ilgilidir. Çakmakçılar Yokuşu'na açılan cephesini oluşturan bölümde üçgen konumlu bir avlu etrafında revaklar ve revakların gerisinde iki kenar boyunca düzenlenmiş mekanlar yer alır. Bu revaklı avlu ve mekanlardan oluşan ön yapı, "Han-ı Kebir" denilenve 60x63 m ölçüsündeki revaklı büyük avlu etrafında yer alan mekanlardan

meydana gelen yapı bloğuna, revak altındaki tonozlu bir girişle bağlanır. Büyük Validehan'ın bu bölümünün, han-kervansaray mimarisinde çokça kullanılan revaklı kare avlu etrafındaki mekan sıralardan oluşan plan şemasında inşa edildiği görülür. "Han-ı Sağır" adı ile anılan Küçük Validehanı ise Fırıncılar Yokuşu'na kadar uzanan alanda, bulunduğu yerin imkan verdiği şekilde 15x56 m ölçüsündeki enine dikdörtgen, revaklı bir avlu etrafında yer alan, birer pencere ve kapı ile revak altına açılan mekanlar şeklinde planlanmıştır.⁴³ Validehan'ın yine Fincancılar Yokuşu'nda ikinci bir kısmı olan Küçük Han (Han-ı Sağır), bir kısmının çökmesi neticesinde yıkılmıştır. Validehan'ın üçüncü avlusunda diğer avlulardan farklı olarak bodrum kat mevcuttur. Rampa ile inilen bu bodrum kat hayvan barınağı olarak inşa edilmiştir.⁴⁴ Birinci ve ikinci avluda 153, üçüncü avluda 57 olmak üzere toplam 210 odası olduğu ileri sürülmektedir.⁴⁵

Büyük Validehan'ndaki odalarda genellikle bekarlar yaşıyordu. Bunlardan bazıları sonradan Osmanlı tarihinin tanınmış kişileri olmuşlardır (Lârî Mehmed Efendi, Yeğen Mehmed Paşa gibi). Fakat handa büyük ölçüde İranlılar ve Şiî Azerîler barınıyordu. Bunlar arasında bazı Ermeni tüccarların da varlığı bilinmektedir. J. de Thévenot'dan öğrenildiğine göre İstanbul'a gelen bazı yabancılar da XVII. yüzyılda bu handa kalıyorlardı. 1652 yılında, yani Validehan'ın inşasından pek az sonra İstanbul'a gelen Fransız seyyahı, padişahın annesi tarafından yaptırılan bu hanın şehirdekilerin en güzeli olduğunu belirterek yabancı tüccarların burada daima barınacak ucuz bir oda ile mallarını koyacak bir ardiye bulduklarını yazar. Burada o yıllarda her yolcuya bir yatak, örtü, halı ve yastık verilmekteydi.⁴⁶

⁴³ aynı yer, s. 362.

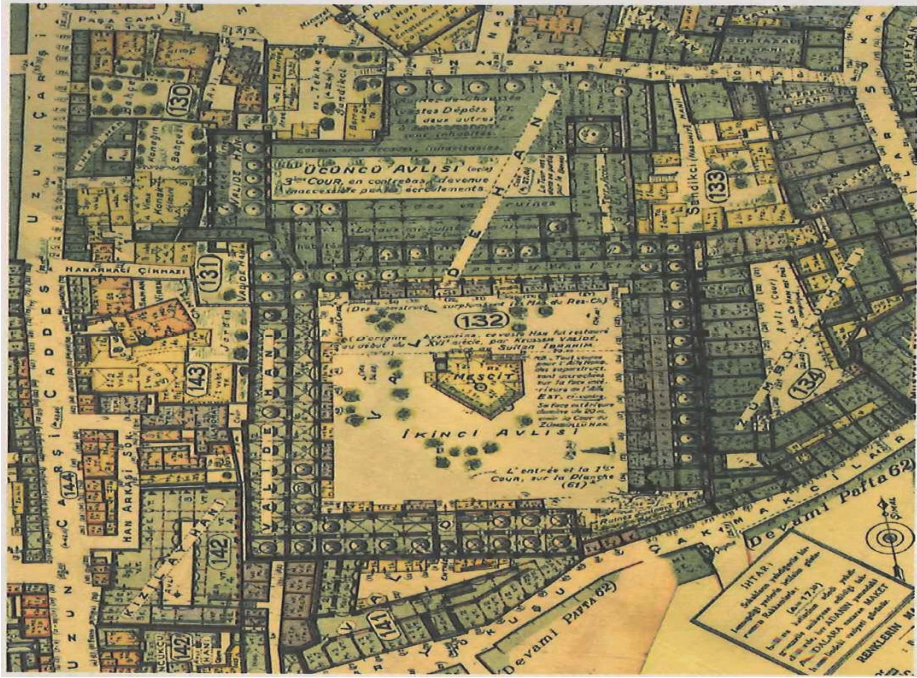
⁴⁴ Metin Erksan, "İstanbul Hanları", İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1956, s. 32.

⁴⁵ Semavi Eyice, "Büyük Valide Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, Ankara 1992, VI, 517. Han'daki oda sayılarını veren *İstanbul'un 100 Hamı* adlı kaynakta toplam oda sayısının 210 olduğu belirtilip bir ve ikinci avluda toplam 153 oda bulunduğu zikredildikten sonra üçüncü avludaki oda sayısı "37" olarak verilmiştir. Basit bir hesaplama hatası olarak 57 olması gereken üçüncü avludaki oda sayısı için verilen "37" rakamı sehven yazılmış görünmektedir (Sinan Ceco, *İstanbul'un 100 Hamı*, İstanbul 2012, s. 54). Handaki odaların sayısı için Evliya Çelebi 300 rakamını verirken, hanın bânisi Kösem Sultan hakkında son yıllarda yapılmış vasıflı bir çalışma olan Murat Kocaaslan'ın doktora tezinde Validehan'daki oda sayısı vakfiyesine dayandırılarak 227 olarak zikredilmektedir.

⁴⁶ Semavi Eyice, a.g.mad., s. 516-517.

Han, ikametgah özelliğini Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar sürdürmüştür. Vilayet tarafından ikametgah olarak kullanımı yasaklanıp, 1931’de Validehan’daki bekâr odaları boşaltılmış, ticarethanelere kiralanmıştır.⁴⁷ 27 yıl hanın odabaşılığını yapmış Ahmed Bahadır, 1931 yılına kadar İranlıların ikametgahı olan hanın, bu yıldan sonra alınan karar ile boşaltıldığını söylemiştir. 1937 yılında handa yapılan inceleme sonrasında hazırlanan raporda, vakıflar uhdesinde olan hanın “haraba yüz tuttuğundan belediyece görülen lüzum üzerine” tehlikeli yerlerinin yıkıldığı belirtilmiştir. Ancak 1948 yılında yine İranlıların ticaret merkezi olarak kullanılan hanın 126 hissedarı bulunup, 210 odasından 57 tanesinin harap olduğu kayıtlara geçmiştir.⁴⁸

Şekil 2: Validehan’ın Pervititch tarafından çizilmiş Planı (1944)

Kaynak: Sinan Ceco, *İstanbul'un 100 Hanı*, İstanbul 2012, s. 54.

⁴⁷ Nursel Gülenaz, *Batılılaşma Dönemi İstanbul'unda Hanlar ve Pasajlar*, İstanbul 2011, s.55.

⁴⁸ Murat Kocaaslan, *a.g.e.*, s. 129-131.

Validehan'daki Esnaf/Tüccar Profili: Validehan inşa edildiğinden beri İranlı tüccarların da aralarında bulunduğu birçok yabancı tacire ev sahipliği yapmıştır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Validehan'da ikamet eden tüccarlardan Hacı Abdullah İran asıllıdır. Ticaret için gittiği Edirne'de 1756 yılının sonlarında vefat ettiğinde üzerinde 13.970,5 kuruş nakit tespit edilmiştir. İranlı tacirin ardında bıraktığı eşya ve mal listesinde; şahsi eşyaları dışında, bir kölesi, bir atı, dört beygiri ile ham ipek, top kumaş, envai çeşit tülbent gibi mallar dikkatçektir. İranlı tacirin muhalefatında basmacı elinde bulunan 540 kuruş değerindeki 222 adet yemeni ile çeşitli tülbentlerin yer alması, tülbent ticareti ile uğraştığını düşündürmektedir.⁴⁹ 1764 yazında handaki İranlı tüccarlar Halep'teki ortakları için Bursa'dan ipek vesair eşyaları mekharilere yükleyip göndermişlerdir.⁵⁰ Her ne kadar Payas yakınlarında bu mal eşkiya tarafından gasp

⁴⁹ İran asıllı tacirin vefat ettiği Edirne'de yanında yer alan eşyaları ile Validehan'daki odasında bıraktığı eşya ve malların dökümü için bkz. BOA, *Bab-ı Defteri Başbakanlık Defterleri (D.BŞM.d)* nr.26430, 13 Kasım 1756 (19 Safer 1170).

⁵⁰ Tebriz-Bursa hattındaki ipek ticareti XV. yüzyılın ikinci yarısından beri Azeri Müslüman tacirler vasıtasıyla yapılmaktaydı (Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 210). XVI. yüzyılda Osmanlı-İran savaşları ve Sultan Selim'in İran ticaretini bloke etmesi, iki devlet arasındaki ticaret hacmini dalgalı bir seyre iterek İranlı göçmenlerin Osmanlı topraklarına gelişinde belirgin bir duraklamaya sebep oldu. Osmanlı yönetimi bu ticari kısıtlamalar çerçevesinde İran ipeğine ithal yasağı koymuştu. Yasağı ihlal edenlere para cezası getirince Bursa'daki İranlı tüccarlar İstanbul'a göç etmek zorunda kaldılar. Daha sonra İranlı tüccarların Tebriz-Halep yolunu kullanarak ipek ticaretini tekrar başlatmalarına rağmen bu durum genel olarak ticaret hacminin artmasında ciddi bir gelişme sağlamaya yetmedi (Halil İnalçık, "Harir", *Encyclopedia of Islam*, Leiden-London 1971, III, 213). İran ile Osmanlı arasındaki ticari ilişkiler, 1578-1639 yıllarında meydana gelen İran-Osmanlı savaşlarıyla ikinci kez darbe alınca Safevi Şahı I. Abbas ipek ticaret merkezini Tebriz'den İsfahan ve Basra Körfezi'ne kaydırarak ticaret üzerinde güçlü bir devlet tekeli kurdu. Bunun sonucunda Tebriz ve Bursa arasındaki ipek ticareti büyük bir kayba uğramış oldu. Üstelik Şah'ın İsfahan yakınlarına 6.000 Ermeni nüfusu yerleştirerek müslüman tüccarlar yerine Ermeni tüccarları tercih etmiş olması, Tebriz'in ticaretteki öneminin İsfahan'a geçmesine neden oldu. Ayrıca 1616'da İngiliz Doğu-Hint Şirketi'ne verilen ayrıcalıklar da İranlı tüccarların transit ticaretindeki etkisini iyice azaltmıştı. İpek'in yerini pamuğa bıraktığı 1769-1780 arasında Erzurum gümrük kayıtlarında görülmektedir. Bu kayıtlara göre Tebriz'den Erzurum'a gelen pamuk miktarı %1,650 artmıştır. İranlı tüccarlar İzmir ve Selanik gibi liman kentlerine yerleşmeye bu dönemde başlamışlardır. Bu da XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Azeri kökenli İranlı tüccarların, Osmanlı-İran arasındaki ticarete tekrar ağırlıklarını hissettirmeye başladıklarını göstermektedir (Fariba Zarinebaf-Shahr, "The Iranian [Azeri] Merchant Community in the Ottoman Empire and The Constitutional Revolution", *Les Iraniens*

edilse de ticaret güzergahları, tacirin ortaklıkları ve ilişkilerini gösterdiği için bu vaka önemlidir. Bu demek oluyor ki; 1764 yılında Validehan'daki İranlı tacirler, Halep'teki ortaklarına Bursa ipeği göndermekteydiler.⁵¹ XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Validehan'daki ipek tüccarlarından Mehmed Sadık'ın ipek ticaretindeki usulsüzlükleri sebebiyle Bursa'ya sürülmesi ile ilgili karar,⁵² ipek ticaretinin XIX. yüzyılın ilk yarısında canlı bir ticaret olarak Tebriz-İstanbul hattında devam ettiğini göstermektedir.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul için yapılan bir esnaf sayımında Validehan'da 123 esnaf tespit edilmiştir. Çok çeşitli esnafın bulunduğu handa; 31 sarraf, 4 dellal, 19 tüccar, 1 comesuyucu [çamaşırıcı], 18 terzi, 1 basmacı, 1 kalpakçı, 1 tütüncü, 1 berber, 1 çatıcı, 5 çanakçı, 7 çuhacı, 1 mübayaacı ve 32 muhtelif esnaf bulunmaktadır.⁵³ Bu sayım esasengayrimüslim esnafın kimliklerini tespit etse de, o dönemde Validehan'da Acemlerin bulunduğu şüphe yoktur. Çünkü XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'da yoğun bir biçimde İranlı tüccarın varlığından söz etmek mümkündür. Azeri kökenli İranlı tacirler; İran, Rus Transkafkasyası ve Osmanlı arasındaki gevşek sınırlardan, Kafkaslar üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'na geçip, büyük şehir ve kasabalarda kalmışlardır. Farsça ve Türkçe (kimi zaman da Rusça) konuşan Azerilerin iki dilli olmaları bu temasları kolaylaştırmıştır.⁵⁴

1851 yılında yapılan bir yoklamada, İstanbul'un çeşitli yerlerinde oturup ticaret ile uğraşan 243 İranlı tüccar tespit edilmiştir. İranlı tüccarın 85'i suriçinde, 11'i Üsküdar'da, 4'ü Beşiktaş'ta olmak üzere 100'ü tönbekici esnafını oluştururken, 143'ü de hanlar içindeki odalarda ticaret yapan esnafı teşkil etmekteydiler. Validehan'daki 59 İranlı tüccarın varlığı, 1851'de İstanbul'daki İranlı tacir ve esnaf grubunun %24'ünün Validehan'da ticaret yaptığını göstermektedir. Hanlar bölgesindeki İranlı tacirlerin Hacı Nazif

---

d'Istanbul, ed. Thierry Zarcone and Fariba Zarinebaf-Shahr, s. 204-206; Rıza Kurtuluş, *a.g.t.*, s. 174-175).

⁵¹ BOA, Cevdet İktisat (C.İKT), 3/118, 19 Ağustos 1764 (20 Safer 1178).

⁵² BOA, C. İKT, 27/1343, 18 Nisan 1825 (29 Şaban 1240).

⁵³ Bünyamin Demir, "XIX. Yüzyılda Tarihi Yarımada Hanlarının Ekonomik Yönü", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s.35.

⁵⁴ Zarinebaf, "Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da Modernite ve Meşrutiyet", *Tarih ve Toplum*, S. 166, İstanbul 2007, s.26.

Ağa Hanı, Büyük Yıldız Han, Mercan Bekçibaşı Hanı, Vezirhan, Cafer Ağa Hanı, Sünbül Han ve Validehan'da ticaret yaptıkları kaydedilmiştir. Hanlar bölgesindeki İranlı tacir yoğunluğu açısından da Validehan'ın % 41 oranındaki İranlı tacir varlığı ile öne çıktığı görülmektedir.⁵⁵ Bu sayımdan yaklaşık iki yıl sonra İstanbul'daki Acem topluluğun mezarlık taleplerini dile getiren dilekçenin altında imzası bulunan 75 İranlı tacirin bir kısmının Validehan'da ticaret yaptığını tahmin etmek zor değildir.⁵⁶

Tablo 1: 1851'de Validehan'da kiralanmış odalar ve Kiracıları Acem Tacirler

<i>Kiralanan oda</i>	<i>Kiracı</i>
Zaferiçe'nin odası	Tüccar İsmail Ağa
Palacı odası?	Tüccar Hacı İsmail
Sadullah Efendi haremının odası	Tüccar Abdürrahim Ağa
Hoca Bedros odası	Tüccar Abdülgaflar Ağa
...ci Yanko odası	Tüccar Abdullah Ağa
Meryem odası	Tüccar Hacı Rıza Ağa
Aznur oğlunun odası	Hacı Ağa Baba
Markaroğlu Mardiros odası	Tüccar Hacı Feracallah?
Hidayet oğlu odası	Tüccar Hacı Mirza Ağa
Ekmekçibaşı Mustafa Bey'in odası	Tüccar Ağa Rasul
Tahsin Beyefendi'nin odası	Tüccar Hacı Seyid Ağa
Celal Bey'in odası	Tüccar Ahmed Ağa?
Sadık Bey'in odası	Tüccar...?
Şakir Efendi odası	Dikimci Ali?
Tokadî Feylos odası	Tüccar Kürehciyan?
Kantar oğlu Bedoz odası	Tüccar Numan Ali Askar
Terzi Tordes odası	Dikimci Muhammed
“	Dikimci Kasım
Markaroğlu odası	.... Tüccar
Ekmekçi Kigork odası	Hacı Resul tüccar
Merkumun bodrumu	Dikimci Hasan Ali
Peştemalcioğlu odası	Ali Ağa
Misak odası	Dikimci Esad Ağa

⁵⁵ BOA İ.HR, 74/3603, 14 Ocak 1851 (11 Rebiülevvel 1267).

⁵⁶ BOA, İ.HR, 104/5103, 4 Aralık 1853 (3 Rebiülevvel 1270).

Şekerci odası	“
Terzi Tordes odası	Tüccar Mirza
Markaroğlu odası	Tüccar Ali Askar
“ diğer odası	Abdürrahim
“	Tüccar Hacı Ağa Taki
“	Tüccar Hacı Ali Ekber Ağa
Pekmezoğlunun odası	Tüccar Muhammed Ağa Taki
Şemsi Efendi'nin odası	Tüccar Hacı Ali Settar
Markaroğlu'nun odası	Tüccar Abdürrezzak Ağa
Çukacıoğlu Nikola'nın odası	Tüccar Ali Ekber Ağa
Sekyas'm? Odası	Tüccar Hacı Ali Ekber Ağa
Saatçi Yaşinik? Odası	Abdurrahman Seyit? Ağa
Ohannes kalfanın odası	Tüccar Feracallah? Ağa
Sekiz hisseli diğer oda	Tüccar Hacı Ahmed Ağa
... Ergalu'nun? Odası	Tüccar Hacı Muhammed Ağa
Uncu Meceder'in? Odası	Tüccar Hacı Abdürrahim Ağa
İplikçi Kostantin'in odası	Tüccar Seyyit Muhammed Ağa
Kuşakçı Hacı Mustafa odası	Tüccar Hacı Ahmed Ağa
Billur'un odası	Tüccar Hacı Rıza
Şamlı Hacı Necib Ağa odası	Tüccar Hacı Muhammed Ağa
Markaroğlu'nun odası	Tüccar Seyit Sadullah Ağa
Hanife Hanım odası	Tüccar Hüseyin Ağa
David'in odası	Tüccar Hacı Salih Ağa
Kadit odası	Tüccar Ahmed Ağa
Markaroğlu'nın odası	Tüccar Ebu't-turab?
Tülbentçi Mesrub odası	Tüccar Hacı Mir Fethallah
Mıgırdıç'in çameşûyhânesi	Tüccar Hacı Muhammed Ağa
Uncu Hacı Mehmed odası	Tüccar Seyit Kerim Ağa
Eğerci Zahar odası	Tüccar Ali Askar
Merkûmun diğer odası	Tüccar Muhammed Bakır
Şemsi Efendi odası	Tüccar Hasan Ağa
Hacı Namık Efendi odası	Tüccar Abdürrahim Ağa
Abdullah Ağa odası	Tüccar Hacı Ahmed Ağa
Veyis Molla odası	Tüccar Ali Ekber Ağa
Eğimli Kasab odası	Tüccar Mir Süleyman
Veyis Molla'nın diğer odası	Tüccar Ali Ağa

Kaynak: BOA, İ.HR.74/3603, 14 Ocak 1851 (11 Rebiülevvel 1267).

Yukarıdaki tablo 1851’de Validehan’daki odaları kiralamak suretiyle ticaretlerini devam ettiren Acem tüccarları göstermektedir. Ağırlıklı olarak tüccarlardan oluşan listede zanaatkâr olarak dikimciler de göze çarpmaktadır. Bu listede Validehan’daki Pekmezoğlu’nun odasını kiralamış görünen Muhammed Taki Ağa’nın, birkaç yıl sonra iflas ettiği için handaki odası kapatılan Acem tüccar olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁷

1851 sayımında tespit edilen 243 İranlı tacirin 100’ü tütün ticareti ile uğraşıyordu. Bu rakam İstanbul’daki İranlı tüccarın %41’inin yani neredeyse yarısının tütüncülükle geçindiğini göstermektedir.⁵⁸ 1873’e kadar İstanbul’daki İranlı tönbekici esnafı, yoğun olarak Tamburacı Han’da yaşamaktaydı. 1873’te Reji’ye karşı girişilen İranlı ayaklanmasında, handa yaşanan silahlı arbede neticesinde 145 İranlı, Osmanlı makamlarınca Zabtiye nezaretine götürülmüştür. Bu hadiseden sonra İstanbullu bir Rum olan Tamburacı hanın sahibi İranlıları handan çıkarmış, çıkarılan İranlıların büyük bir kısmı da Validehan’a gitmiştir.⁵⁹ Şark ticaret yıllıklarındaki verilerden yola çıkarak hazırlanan Validehan’a ait esnaf listelerinde, tütüncü/tömbekiciler için özel bir kayıt düşülmemiştir. Listelerde belirtilmese de “negociant [tüccar]” başlığı altındaki tacirlerden bir kısmının tütüncü olduğunu tahmin etmek zor değildir.

⁵⁷ Taki Ağa’nın biriken kirası hakkında Validehan odabaşısının kaleme aldığı dilekçe, 1856 Nisan’ında Ticaret Nezareti’ne sunulmuştur(BOA, HR.MKT, 356/53, 14 Nisan 1856 (8 Şaban 1272).

⁵⁸ Bu sayımda Üsküdar’da 11, Beşiktaş’ta 4 ve diğer tütüncü esnafı da Suriçinde olmak üzere ticaretlerini sürdürmüşlerdir. Ayasofya’da 6, Ahırkapı’da 1, Previz Ağa mahallesinde 1, Tavukpazarı’nda 4, Okçularbaşı’nda 4, Simkeş hanı civarında 3, Koska’da 2, Aksaray’da 4, Çukurçeşme’de 1, Direklerarasında 2, Beyazıt meydanında 3, Vezneciler’de 1, Mercan’da 4, Mahmutpaşa’da 3, Nuruosmaniye’de 1, Alacahamam’da 1, Mısır çarşısında 1, Balıkpazarı’nda 2, Balıkpazarı kapısı dışında 2, Bahçekapı’da 1, Hocapaşa’da 3, Tahtakale’de 6, Zindankapı’da 1, Yemi iskelesinde 1, Odun kapıda 1, Ayazma kapıda 1, Kantarcılarda 3, Kapan-ı dakikte 7, Tekfurdağı iskelesinde 2, Cibali kapısında 1, Sultan Mahmud’da 4, Sultan Mahmud civarında 4, Hafafhane’de 1, Saraçhane başında 2, Şehzadebaşı’nda 1 olmak üzere Suriçinde 85 İranlı tütüncü bulunmaktadır(BOA, İ.HR, 74/3603, 14 Ocak 1851/11 Rebiülevvel 1267).

⁵⁹ Sinan Kunalalp, “L’Affaire de Tahtakale: Relations de la Communauté Persane d’Istanbul Avec Les Autorités Ottomanes”, *Les Iraniens d’Istanbul*, ed.Thierry Zarccone and Fariba Zarinebaf-Shahr, Paris 1993, s. 253-254.

Aşağıdaki tablo 1884-1920 yılları arasında Validehan'daki esnafın ezici çoğunluğunun İranlı tacirler olduğunu bir kez daha göstermektedir. Elimizde düzenli verileri bulunan bu 36 yıl boyunca Validehan'daki Türk kökenli İranlı tüccarın handaki toplam esnaf içindeki sayısı %90 civarındadır. 1885'ten 1890'a kadarki beş yıllık dilimde İranlı tacir oranında iki kat artış görünse de bunu mutlak bir artış gibi algılamamak gerekir. 1890'da genel olarak hanın nüfusu ve İranlı tüccar nüfusu artmış olabileceği gibi, Şark ticaret yıllıklarının hazırlandığı ilk evreler olması başka ihtimalleri de akla getirmektedir. Han-ı Kebir, Han-ı Sağır gibi kısımlardan oluşan Validehan'ın bu kısımlarının ilk sayımlarda gözardı edilip 1890'da bu kısımlardan birinin hesaba katılması ile bu artış söz konusu olabilir. Bu ihtimali de göz önünde bulundurarak 1885-1890 arasında İranlı tacir sayısında ciddi bir artış iddiasına ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir. 1893-94 ile 1895 yıllıklarındaki rakamlar arasında genel esnafta 9 kişilik, İranlı esnaf da ise 10 kişilik bir düşüş görünmektedir. Bu düşüşün zarar eden tacirlerin işi bırakıp handaki odalarını terketmesi ya da 1894 İstanbul depreminin handaki bazı odaları kullanılamayacak duruma getirmesi gibi birçok nedeni olabilir.⁶⁰ 1896-97 yıllığındaki veriler ile 1903 yıllığındaki veriler Validehan'ın genel nüfusunda 17 kişilik bir artış olduğunu göstermektedir. Aynı yıllarda handaki İranlı esnafın artış oranına bakıldığında yeni gelen esnafın neredeyse tamamının İranlı olduğunu söylemek yanlış olmaz. 1908'den itibaren 1920'lere kadar handaki esnaf oranında düzenli bir düşüş görülmektedir. Bu düşüşün sebeplerini bilemesek de İranlı esnaf/tacir oranına yansımadağı açıktır. 1920'de handa kalan az sayıdaki esnafın tamamının İranlı olması, İranlı olmayan esnaf ve tacirlerin hanı terkettiklerini göstermektedir.

⁶⁰ Sema Küçükalioglu Özkılıç'ın 1894 depremi hakkındaki doktora tezinin ekler kısmında, Büyük Valide Hanı, depremden zarar gören binalar arasında zikredilmiş ve "deniz tarafına bakan kısmının tehlikeli şekilde yıkılmak üzere olduğu" belirtilmiştir (Sema Küçükalioglu Özkılıç, "1894 Depreminin İstanbul Üzerindeki Etkileri (Deprem Sonrası İmar Faaliyetleri)", Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 339).

Tablo 2. Validehan'daki İranlı esnaf miktarı

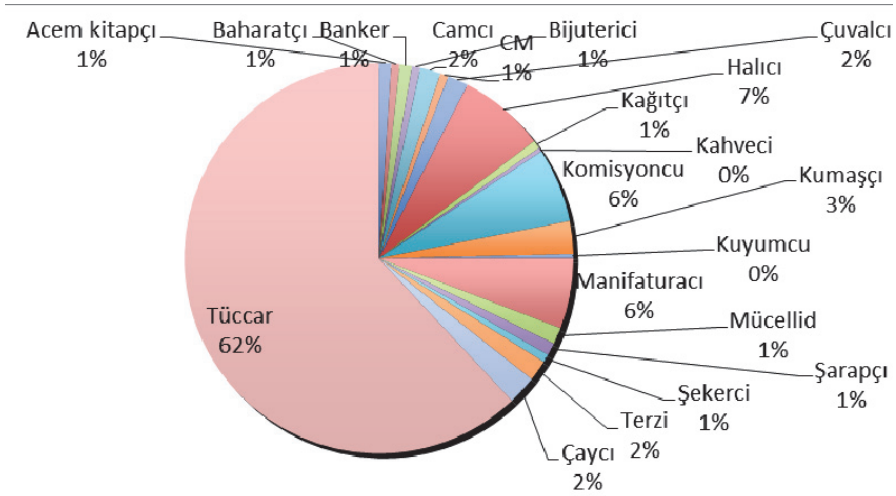
<i>Sene</i>	<i>İranî Tüccar</i>	<i>Toplam Tüccar</i>	<i>Acem Tüccarın Yüzdellik oranı</i>
1885	30	43	%70
1889-90	70	80	%88
1891	72	82	%88
1893-94	69	77	%90
1895	59	68	%87
1896-97	59	67	%88
1903	75	84	%89
1905	63	73	%86
1909	57	61	%93
1912	53	57	%93
1913	51	54	%94
1914	47	50	%94
1915	46	49	%94
1921	12	12	%100

Kaynak: *Indicateur Oriental* (1885), s. 401, *Indicateur Oriental* (1889-90), s. 518-519, *Annuaire Oriental* (1891), s. 620, *Annuaire Oriental* (1892-93), s. 620-21, *Annuaire Oriental* (1893-94), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1894), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1895), s. 673, *Annuaire Oriental* (1896-97), s. 798, *Annuaire Oriental* (1898), s. 796-97, *Annuaire Oriental* (1900), s. 896-897, *Annuaire Oriental* (1901), s. 912-13, *Annuaire Oriental* (1902), s. 921-22, *Annuaire Oriental* (1903), s. 1033-34, *Annuaire Oriental* (1904), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1905), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1909), s. 1311-12, *Annuaire Oriental* (1912), s. 1297, *Annuaire Oriental* (1913), s. 1313, *Annuaire Oriental* (1914), s. 1247-48, *Annuaire Oriental* (1915), s. 1144-45, *Annuaire Oriental* (1921), s. 1190-13.

Aşağıdaki grafik 1884-1913 yılları arasında Validehan'dabulunan esnafın mesleki dağılımını göstermektedir. Şark ticaret yıllıklarındaki veriler ışığında hazırlanan grafikte açıkça görülmektedir ki; Validehan'daki esnafın %62'sini tüccarlar oluşturmaktadır. Bu tüccarların ne tür mal ticareti yaptığı belirtilmeden sadece tüccar oldukları kaydedilmiştir. Özellikle tüccar olarak kaydedilenlerin dışında ticaretini yaptıkları mal ile birlikte kaydedilenler vardırki bunların başında halı, özellikle İran halısı ticareti yapanlar gelmektedir. Bunları kumaş ve manifatura türü mallar satanlar ile çok az da olsa külahi başlık, tülbent ve kanaviçe çuval [sac vides] ticareti yapanlar takip etmiştir. Halıcular(%7),manifaturacılar(%6),kumaşçılar(%3) ve çuvalcılarının(%2) da rahatlıkla eklenebileceği tüccar kategorisi, %80'lik bir oranile Validehan'da en fazla icra edilen meslek grubunu oluşturmaktadır. Han'daki geri kalan esnaf ise %6 komisyoncu, %2'lik oranlarda çaycı, terzi, camcı, %1'lik oranlarda mücellid, Acem kitapçı, kağıtçı,baharatçı, bijuteri, banker, dövizci (changeur de monnaies), şekerçi ve şarapçıdan

müteşekkildir. Bu listeye %1'lik dilimin de altında olduğu için yansımayan kuyumcu ve kahveciyi de eklemek gerekmektedir. Bu grafikte görülen %1'lik Acem mücellid ve %1'lik Acem kitapçı/matbaacı oranı, Validehan'ın Acem kitapçı ve matbaacıların merkezi olduğu genellemesini yanlışlama-makla beraber, genel mesleki dağılımda küçük bir yekün teşkil ettiklerini göstermektedir. Sayıları handaki genel esnafa oranla az da olsa *Ahter* gibi en uzun soluklu Farisî gazetenin basıldığı matbaa ile Şirket-i Sahhafiye-i İra-niye matbaasının burada olması, Validehan'ın Acem kitapçıların merkezi olarak algılanmasına neden olmuştur.

Grafik 1. Validehan'daki Meslekî Dağılım

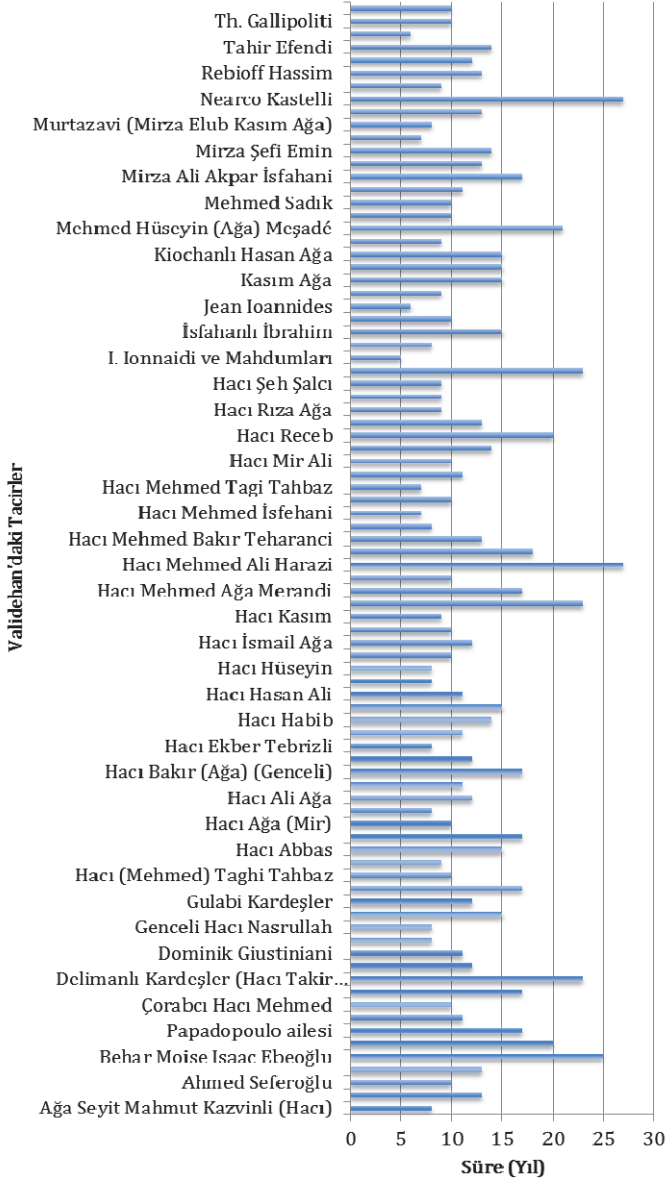

Kaynak: *Indicateur Oriental* (1885), s. 401, *Indicateur Oriental* (1889-90), s. 518-519, *Annuaire Oriental* (1891), s. 620, *Annuaire Oriental* (1892-93), s. 620-21, *Annuaire Oriental* (1893-94), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1894), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1895), s. 673, *Annuaire Oriental* (1896-97), s. 798, *Annuaire Oriental* (1898), s. 796-97, *Annuaire Oriental* (1900), s. 896-897, *Annuaire Oriental* (1901), s. 912-13, *Annuaire Oriental* (1902), s. 921-22, *Annuaire Oriental* (1903), s. 1033-34, *Annuaire Oriental* (1904), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1905), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1909), s. 1311-12, *Annuaire Oriental* (1912), s. 1297, *Annuaire Oriental* (1913), s. 1313, *Annuaire Oriental* (1914), s. 1247-48, *Annuaire Oriental* (1915), s. 1144-45.

Aşağıdaki 2 numaralı grafik, Validehan'daki esnafın handa buldukları süreleri göstermektedir. Grafikte Validehan'da on yılın altında ticaret yapan esnaf gösterilmemiştir. 26 yıl boyunca handa ticaret yapan Nearco Kastelli, Validehan'ı en uzun süreli kullanan tacir olarak görülmektedir. Mois Behar Isak Ebeoğlu'nun 21 yıllık ticaretini aynı aileden J. Ebeoğlu'nun üç yıl daha sürdürmesi ile, 24 yıllık bir ticari tecrübe ile çuka tüccarı

Ebeoğlu ailesinin Validehan'da ikamet ettiği tespit edilmiştir. Ticari hayatlarının 22 yılını Validehan'da geirdiğibelirlenen Delimanlı/Dilmanlı Kardeşler (Hacı Takır ve Hacı Rıza) ve Hacı Mehmed adlı tacirler, isimlerinden de anlaşılacağı üzere İran kökenlidir. 22 yıl boyunca ticaretini Validehan'ın 39 numaralı odasında sürdüren Hüseyin Said, şekerci olarak kaydedilmiştir. 21 yıl boyunca Validehan'da ticaret yapan Mehmed Hüseyin Ağa Meşade ile 20 yıl boyunca Validehan'da ticaret yapan Hacı Recep halı ticaretiyle uğraşmıştır. Hanın en eski sakinlerinden C. Eliasco 20 yıl boyunca Validehan'da bankerlik yapmıştır. İranlı tüccarlardan Hacı Abdül Rehim, Genceli Hacı Bakır Ağa, Hacı Mehmed Ağa Merandi, Hacı Mehmed Ali Harazi, Hacı Mehmed Bakır Hariri ve Mirza Ali Ekber İsfehanî ise 17 yıl boyunca Validehan'da ticaretlerini sürdürmüşlerdir.

Grafik 2. Validehan'da ticaret yapan tacirlerin handa buldukları süreler

Kaynak: *Indicateur Oriental* (1885), s. 401, *Indicateur Oriental* (1889-90), s. 518-519, *Annuaire Oriental* (1891), s. 620, *Annuaire Oriental* (1892-93), s. 620-21, *Annuaire Oriental* (1893-94), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1894), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1895), s. 673, *Annuaire Oriental* (1896-97), s. 798, *Annuaire Oriental* (1898), s. 796-97, *Annuaire Oriental* (1900), s. 896-897, *Annuaire Oriental* (1901), s. 912-13, *Annuaire Oriental* (1902), s. 921-22, *Annuaire Oriental* (1903), s. 1033-34, *Annuaire Oriental* (1904), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1905), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1909), s. 1311-12, *Annuaire Oriental* (1912), s. 1297, *Annuaire Oriental* (1913), s. 1313, *Annuaire Oriental* (1914), s. 1247-48, *Annuaire Oriental* (1915), s. 1144-45.

Şark ticaret yıllıklarından elde edilen tüccar listelerinde Validehan'da aile işletmelerinin yaygın bir işletme modeli olarak kullanıldığı görülmektedir. İşletme isimlerinde Delimanlı Kardeşler, Destmalcı Kardeşler, Gülabi Kardeşler, Taharancı Kardeşler ya da Ferid Basmacılar ve mahdumları, I. Ionnaides ve mahdumları gibi adlandırmalar, aile işletmelerinin varlığının kanıtıdır. Aralarındaki akrabalık ilişkilerinin derecesini/bağını, bu listelerden görebilmek mümkün değilse de, aynı soyadını taşıyan isimlerin bazen "... Kardeşler", bazen "... Mahdumları", bazen de "...Şirketi" olarak yıllıklarda yer alması, aynı aileden bireylerin bazılarının ortaklıklar kurmak suretiyle ticaretlerini Validehan'da sürdürdüklerini gösterir.

1885-1905 yıllıklarında isimleri kesintisiz zikredilen Papadopoulo ailesinde olduğu gibi, yıllıklarda kesintisiz olarak rastlanan aile isimleri takip edilerek işletmelerin devamlılığı sorgulanabilir. Kumaş taciri olan Papadopoulo ailesinden 1885-1893 yıllıklarında "C."nin ticaret yaptığı görülmüştür. Müteakip yıllarda işletmenin adına şirket ibaresi anlamına gelen "Cie" kısaltması eklenmiş, 1893-1897 yıllıklarında "Z.A. Papadopoulo et Cie", 1893-1905 yıllıklarında "D.A. Papadopoulo et Cie"olarak isimlerine rastlanılmıştır. İşletme sürekliliğinin gözlemlendiği bir diğer aile ise İran kökenli Taharancı ailesidir. 1889-1894 yıllıklarında Mirza Ali Ekber Taharancı'nın adı geçmektedir. 1900-1905 yıllıklarında Taharancı Kardeşler olarak yer alan aileden Hacı Mehmed Taharancı'nın adı ise 1898-1914 yıllıklarında zikredilmektedir. Dikkat çeken diğer bir İranlı aile olarak Çorapçı ailesinden yıllıklarda ilk görülen Hacı Said Çorapçı, 1893-1897 yıllıklarında zikredilmektedir. Ardından 1898-1902 yıllıklarında Hacı Sadık Çorapçı, 1904-1914 yıllıklarında Rıza Gulam Çorapçı ve 1905-1914 yıllıklarında ise Hacı Mehmed Çorapçı görülmektedir.

Çoğunluğunu Tebriz ve civarından gelen tüccarların oluşturduğu Validehan'da aynı aileden farklı bireylerin aile işletmelerini münavebe usulü yani nöbetleşesürdüğü görülmektedir.⁶¹ Çorapçı ailesine bakıldığında

⁶¹ Hacı Muhammed Ali Pîrzâde adlı seyyah İstanbul'a geldiğinde misafir olduğu Validehan'ın eski tacirlerinden Tebrizli Hacı Mir Cafer Ağa ve oğullarından bahsetmektedir. Tacir Hacı Mir Cafer Ağa'nın ilk hanımından Hacı Mir Kasım, Hacı Mir Muhammed Ağa, Hacı Mir Ağa ikinci hanımından Hacı Mir Nimetullah adlarında dört oğlu vardır. Tacirin oğullarından her yıl biri İstanbul'da olur ve Validehan'daki hususi odalarında [girişteki 21 numaralı oda] ticaretle meşgul olurlardı. Seyyah İstanbul'a geldiğinde oğullardan Hacı Mir Muhammed Ağa İstanbul'daydı. Seyyahı Validehan'da,

Validehan'ın 74 numaralı odasında 1893-1902 yıllıklarında önce Hacı Said, sonra da Hacı Sadık'ın ticaretlerini devam ettirdiği kaydedilmektedir. 1903 yıllığında Çorapçı ailesinin ismine Validehan'da rastlanılmamaktadır. 1904 yıllığında yine ailenin daha önceki üyelerinin kullandığı 74 numaralı odada Rıza Gulam Çorapçı'nın 1914'e kadar ticaretini sürdürdüğü görülmektedir. 1905 yıllığında Çorapçı ailesinden ikinci bir şahsın, Hacı Mehmed'in İstanbul'da ticarete atıldığı görülmektedir. 1905-1914 yıllıklarında Validehan'ın 25 numaralı odasında ticaret yapan ikinci bir Çorapçı ailesi ferdinin bulunması, Çorapçı ailesinin İstanbul'da ticaretlerini ilerlettiklerini göstermektedir.

Tebriz'e dönebilmek için kardeşi Hacı Mir Ağa'nın Tebriz'den gelmesini beleyen Mir Muhammed Ağa ağırlamıştır. Birkaç gün sonra da Hacı Mir Ağa'nın Tebriz'den gelmesiyle Mir Muhammed Ağa Tebriz'e dönmüştür(Hacı Muhammed Ali Pîrzâde, *a.g.e.*, s. 86-87).

Validehan tüccarlarından Hacı Rıza Çorapçı'nın antetli mektubu

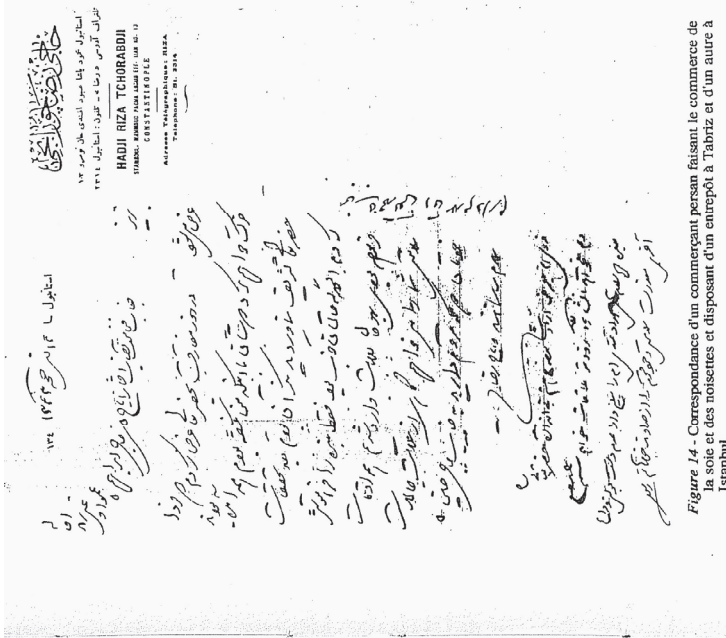

Figure 14 - Correspondance d'un marchand persan faisant le commerce de la soie et des noisettes et disposant d'un entrepôt à Tabriz et d'un aurre à Istanbul.

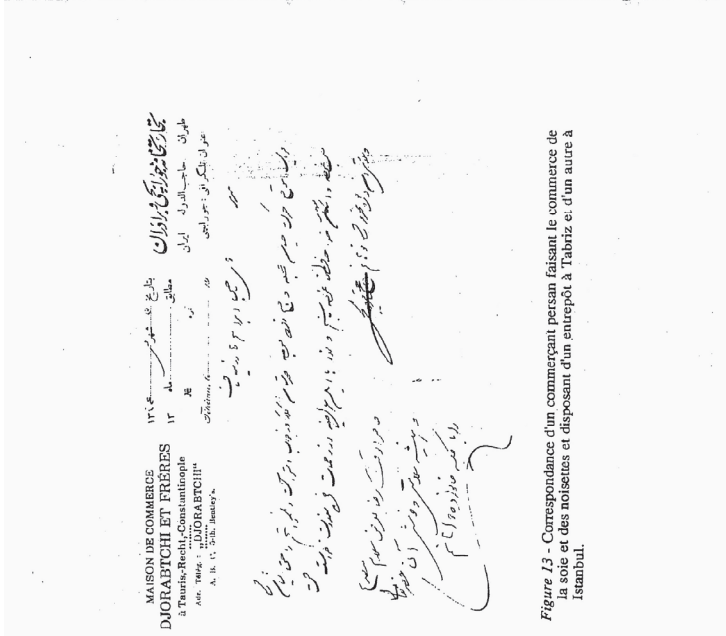

Figure 13 - Correspondance d'un marchand persan faisant le commerce de la soie et des noisettes et disposant d'un entrepôt à Tabriz et d'un aurre à Istanbul.

İstanbul'a yerleşip, Validehan'da ticaret yapan tipik bir Acem tacir olarak Hacı İbrahim Halil Ağa örneği zikredilmelidir. Kendisi İran tebasından olup, İstanbul'da ticaretle iştigal ederken Osmanlı vatandaşı bir hanımla evlenip İstanbul'a yerleşen Halil Ağa, 19 Ocak 1890'da Validehan'da işinin başında vefat edene kadar burada yaşamıştır. Şirket-i Sahhafiyye-i Osmaniyye'nin birinci hissedarı olan İbrahim Halil Ağa'nın asıl işi Validehan'daki odasında icra ettiği kaliçe ve eşya-yı saire ticaretidir.⁶² İbrahim Halil Ağa, İstanbul'daki Acem topluluğun gelişimine katkıda bulunan en önemli girişime ön ayak olmuş tacirlerden biridir. Şirket-i Sahhafiyye-i İraniyye gibi 25 yıl boyunca yayın faaliyetinde bulunacak bir şirketin kurucu unsurlarından biri olması, ileri görüşlü bir tacir olduğunu göstermektedir. Kendi asli ticaretinin yanı sıra İstanbul'daki en aktif kitap şirketlerinden birine ana hissedar olarak, oğlunun da matbaacılık/yayıncılık mesleğinde ilerlemesine yol açmıştır. Nitekim İbrahim Halil Ağa'nın oğlu İsmail, henüz 15 yaşında iken Şirket-i Sahafiyye-i İraniyye'de matbaacılık/kitapçılık yapmaya başlamıştır. İsmail daha sonraki mesleki hayatında bağımsız bir matbaa açmak istemiş ve kitapçılığa devam etmiştir.⁶³

1907 yılının başlarında Validehan'daki İranlılara ait bir dükkanın molozlarının satışı, handaki ilişkiler ağı ile İstanbul'daki Acem topluluğu arasındaki ilişkileri göstermesi açısından önemlidir. Dükkan sahibi İranlı Resul Ahund'un müzayede usulü ile satışa çıkardığı enkazı, hanın aşçısı olan İranlı Hacı Sadık b. Cafer, 260 kuruşa almıştır. Hacı Sadık enkazı alırken nakit parası olmadığı için hemşehrisi marangoz Hüseyin'den borç para alarak malı satın almıştır.⁶⁴ Bu olayda dikkati çeken hadise, alıcı İranî Sadık'ın nakit para ihtiyacını bir başka İranlı'dan yani hemşehrisi marangoz Hüseyin'den temin etmesidir. Muhtemel hemşehrilik dayanışması hem handaki esnaf arasında hem de İstanbul'daki Acem topluluğu içerisinde büyük ölçüde sürdürülmekteydi. Çünkü hanlarda öbeklenmenin gerekçelerinden biri de bu dayanışma anlayışıdır. Ayrıca hemşehrilik ilişkisinin hanın aşçısının işe girişinde de kolaylık sağladığı şüphesizdir. Ağırlıklı esnafın/tüccarın İranlı olduğu bir handa, aşçı tercihinin İranlı'dan yana kullanılması son derece doğaldır.

⁶² BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), 2970/31, 20 Temmuz 1895 (27 Muharrem 1313).

⁶³ BOA, DH.MKT, 927/55, 29 Ocak 1905 (23 Zilkade 1322).

⁶⁴ BOA, ZB, 55/72, 8 Nisan 1907 (26 Mart 1323).

İsimlerini tespit edebildiğimiz Validehan tüccarları hakkında maalesef elimizde çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu isim listelerinin sunduğu sınırlı bilgilerle, yine de tacirler hakkında bazı tahminler yürütebiliriz. 1909 yıllıklarında 37 numaralı odada ticaretini sürdüren Kazım Ağa'nın 1911'de evinde askeri elbiseler yakalandığı için sorgulanan İranlı Kazım olma ihtimali yüksektir.⁶⁵

Validehan'daki İranlı tüccarlar han yönetiminde aktif rol almış, odabaşılık⁶⁶ seçimlerinde taraflardan biri olarak taleplerini dile getirmişlerdir. Validehan'daki İranlı tacir yoğunluğundan olsa gerek odabaşı atamalarına, İran sefaretleri vatandaşları adına sık sık müdahil olmuştur.⁶⁷ Hem sermayeyi doğru kullanmak hem de şehrin ekonomik ilişkilerinde iyi bir yer edinmek açısından odabaşılık, oldukça avantajlı bir konumdu ve bu yüzden ciddi bir rekabet alanıydı.⁶⁸ Bu nedenle Validehan odabaşılığı her dönem çekişmelere konu olmuştur. Aşağıdaki tabloda 1888-1913 yılları arasında Validehan'ın odabaşılarının isimleri ve hizmet yılları gösterilmektedir. İsimlerden anlaşılacağı üzere söz konusu yıllarda hanın odabaşılığı Bournassian ve Chouchamian [Şuşamyan] adlı iki Ermeni aile tarafından yürütülmüştür. Bournassian ailesi, handaki odalardan birinde uzun süre hem hanın idareciliği olan odabaşılığı hem de kendi meslekleri olan "changeur money"i sürdürmüşlerdir.

⁶⁵ BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kısım-ı Adli Kalem (DH.EUM.KADL) 7/36, 19 Şubat 1911 (13 Safer 1329).

⁶⁶ Odabaşı: Han odacısı, bir handa odaların kiraya verilmesinde muhafaza ve idarelerine karışan ve anahtarlarını hıfz eden adam (Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, s. 208). Han yöneticileri ve odabaşılar hakkında yapılmış iyi bir çalışma için bkz. Nalan Turna, "Geç Dönem Osmanlı İstanbul'unda Han Yöneticileri-Odabaşılar", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 27, Ankara 2011, s. 195-216.

⁶⁷ "Validehan odabaşısı Mustafa Ağa'nın bazı muteber sarraf ve tüccarânın kefaletleriyle odacı esnafından Artin nam kimesneyi vekil tayin eylediğinden mukaddema müdahale olunmamasını müsted'i eylediği arzuhal ile olbâbda İran sefaretinden yazılan müzekkerenin sureti manzûr-ı vâlâları buyrulmak üzere leffen gönderilmiş olmağla merkûmun iktiza eden kefillerinin ahzi mutavakkıf-ı himem-i behiyyeleridir." (BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı [HR.MKT], 154/8, 1 Ağustos 1856/29 Zilkade 1272).

⁶⁸ Validehan odabaşılığı üzerine yaşanan bu tür bir olay için bkz. Nalan Turna, *a.g.m.*, s. 210-211.

Tablo 3. Validehan odabaşlarının isim ve görev yılları

<i>Odabaşı Adı</i>	<i>Odabaşı Görev Yılı</i>
H. ve M. Bournassian	1888-1899
Miguird Bournassian ve Stephan Chouchamian	1900- 1904
Stephan Chouchamian	1908-1913

Kaynak: *Indicateur Oriental* (1889-90), s. 518-519, *Annuaire Oriental* (1891), s. 620, *Annuaire Oriental* (1892-93), s. 620-21, *Annuaire Oriental* (1893-94), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1894), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1895), s. 673, *Annuaire Oriental* (1896-97), s. 798, *Annuaire Oriental* (1898), s. 796-97, *Annuaire Oriental* (1900), s. 896-897, *Annuaire Oriental* (1901), s. 912-13, *Annuaire Oriental* (1902), s. 921-22, *Annuaire Oriental* (1903), s. 1033-34, *Annuaire Oriental* (1904), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1905), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1909), s. 1311-12, *Annuaire Oriental* (1912), s. 1297, *Annuaire Oriental* (1913), s. 1313, *Annuaire Oriental* (1914), s. 1247-48.

Her ne kadar Validehan'daki ağırlıklı tacir grubunun İranlılar olduğu ortaya konduysa da, handaki diğer tacir ve esnaf gruplarından bahsetmek çalışmayı eksik kılacaktır. Bu nedenle Validehan'da İranlılar dışındaki tacir ve esnafdan da bahsedilmelidir. Çalışmanın ana kaynaklarından olan Şark ticaret yıllıklarının en eskisi 1868 tarihlidir ve bu yıllıktaki verilere göre hanın en eski tacir grubunu gayrimüslimler oluşturmaktadır. Osmanlı vatandaşı olup olmadıkları hakkında net bilgi verilmese de, yani hanın en eski yerleşimcilerine dair yabancı-yerli tacir ayırımını yapamasa da hanın XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki sakinlerinin bir kısmının gayrimüslim olduğu kesindir. Çünkü 1868 yılığında Validehan'daki tacir isimleri; M. Emmanuel Agelasto, S. G. Cartali, Elliasco Constantin, Fotiadi D.Fils, J. Kallipoti, G. Kamber, T. Miniati et Cie, Georges Piperoglu, M. Vassilliadi et Cie'den ibarettir.⁶⁹ İsimleri zikredilen bu gayrimüslim tacirlerin Tebriz-İstanbul ticaret hattında aktif ticaret yapıp yapmadıklarına dair maalesef yıllıklardaki bilgiler pek bir şey söylemezler. Yıllıklardaki sınırlı bilgiler ışığında 1868'den beri handa ticaretle iştigal eden C. Eliasco'nun, 1884-1904 yılları arasında bankerlik yaparak hayatını sürdürdüğü söylenebilir. Yunan devleti tebasından İlyasko [C. Eliasco] adına gelen klişesi Galata Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü'ne takılmıştır. Klişe ticarethenelerde kullanılan lastik harflerden ibaret olduğu ve tacirin kullanmasında bir mahzur bulunmadığı için sahibine teslim edilmiştir.⁷⁰ Bu belgedeki bilgiler, C. Eliasco'nun Validehan'daki varlığını 1906 Nisan'na kadar sürdürdüğünü göstermektedir. Validehan'da Acem olmayan esnaf arasında, Şark ticaret yıllıklarında adına rastlanmasa da Konstantin b. Dimitriyadis zikredilme-

⁶⁹ *Indicateur Constantinopolitain*(1868-69).

⁷⁰ BOA, DH.MKT, 1070/33, 19 Nisan 1906 (24 Safer 1324).

lidir. Validehan'ın 17 numaralı odasında bankerlik yapan Dimitriyadis, Kadıköy'de oturmaktadır.⁷¹

Validehan'ın Acem asıllı olmayan tacir ve esnafı içerisinde ismi zikredilmeyi en çok hakeden Mois Behar İsak Ebeoğlu olmalıdır. İsminden Musevi olduğu anlaşılan Ebeoğlu, Validehan'daki en geniş mekanı kullanan tüccar olduğu gibi en uzun süre ticaret yapan tacirlerden biri olarak da zikredilmelidir. Mois Behar İsak Ebeoğlu, 1888-1908 yılları boyunca Validehan'ın girişindeki dükkanlarında her türlü kumaşı alıp satmıştır. Yıllıklarda tacir ve kumaş taciri olarak iki türlü de kaydedilmesi kumaş dışında başka ürünlerin de ticaretini yaptığını düşündürmektedir. Girişteki 5, 11, 43, 45, 47 ve 50 numaralı dükkanlarda ticaretini sürdüren Ebeoğlu, Validehan'daki en fazla odayı işgal eden tacirdir. Handaki en büyük mekanı kullanan Ebeoğlu'nun 1890 yıllıklarında ismi sadece iki dükkanın karşısında yazıyorken bir yıl sonunda işleri ilerletmiş ve yan taraflardaki dükkanları da kiralarak beş dükkanda birden ticaret yapacak kadar büyümüştür. 1894 yıllığında handa altı dükkanda ticaret yapıyorken, 1903 yıllığındaki bilgilere göre sekiz dükkanda birden ticaret yapar hale gelmiştir. 1908'e kadar Mois Behar İsak'ın yaptığı ticareti, 1911'ten itibaren aynı aileden Jacques Behar-Ebeoğlu sadece kumaş ticareti yaparak sürdürmüştür.

Ebeoğlu'nun ticari bağlantılarını tam olarak bilemesek de Anadolu ve Rumeli başta olmak üzere ithalat ve ihracat işleri yaptığı düşünülmektedir. Zira taşraya gitmek için aldığı mürur tezkiresi⁷² ile ilgili bir evrak, onun sık sık İstanbul dışına çıktığını düşündürmektedir. Çuka tüccarı Moiz Behar İzak Ebeoğlu mürur tezkiresi için ödediği depozitoyu Şehremaneti'nden geri istediğinde hemen alamamıştır.⁷³ Görüldüğü üzere Validehan'da müslim, gayri müslim ya da Osmanlı tebası veya yabancı uyruklu tacirler birbirlerinden oldukça farklı alanlarda uzun yıllar bir arada ticari faaliyetlerini sürdürerek kent ekonomisine ve uluslararası ticarete katkıda bulunmuşlardır.

⁷¹ BOA, Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemî (DH SN THR), 33/49, 20 Mayıs 1912 (3 Cemaziyelâhir 1330).

⁷² Mürur tezkireleri hakkında son dönemde yapılmış vasıflı bir çalışma için bkz. Nalan Turna, *19. Yy'den 20. Yy'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri*, İstanbul 2013. Bu kitabın son bölümü olan mürur ekonomisi için ayrıca bkz. *a.g.e.*, s. 201-235.

⁷³ Dilekçesinde geri verilmesini istediği 600 kuruş için Dahiliye Nezareti, çuka tüccarı Ebeoğlu'nu haklı bulmuştur(BOA, DH.MKT, 2374/130, 17 Temmuz 1900 (19 Rebiülâhir 1318)).

Validehan'daki Acem Tacirlerin Ticaret Dışı Faaliyetleri: Validehan bir ticaret merkezi olduğu kadar, İstanbul ve civarında yaşayan İran vatandaşları için sosyalleşme imkanı buldukları bir mekan da olmuştur. İkametgâh özelliği sebebiyle İranlı siyasi muhalifler, tacirler, hacılar ve diğer misafirlerin uğrak yeri olmuştur.⁷⁴ XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde birçok İranlının tanıştığı, görüştüğü, haberleştiği bir merkez haline dönüşen Validehan, İstanbul'daki Muharrem törenlerinin de merkezi haline gelmiştir.

Ünlü İngiliz Şarkiyatçı E. Browne'ın İstanbul'a geldiğinde[1887?] tanıştığı ilk İranlı, Muhammed Ali isimli bir tüccardır. Muhammed Ali, onu Validehan'daki odasına götürmüş, orada başka İranlılarla tanıştırmıştır.⁷⁵ İstanbul'a seyahat eden Hacı Muhammed Ali Pîrzâde seyahatnamesinde kendisinin ve Hacı Mir Safa adlı bir başka İranlının, İstanbul'a geldiklerinde Tebrizli tüccar Hacı Mir Cafer Ağa'nın Validehan'daki odasında kaldıklarını kaydetmiştir.⁷⁶ Aynı şekilde Tebrizli Takizade, Avrupa'nın kapısı olarak tanımladığı İstanbul'a geldiğinde İranlıların kervansarayı olan Validehan'da altı ay kalmıştır.⁷⁷ İki yıl süren İstanbul sürgünü sırasında birçok kişi ile tanışma ve görüşme imkanı bulmuştur.⁷⁸ Elbetteki görüşme mekan-

⁷⁴ 19. yüzyıl sonuna doğru çoğunluğunu Şii Azerilerin oluşturduğu İstanbul'daki kalabalık İranlı cemaatin toplandıkları kahvehanelerin çoğu Kapalıçarşı'nın aşağısında bulunan, İranlıların kaldığı kervansaray olan Validehan'ın hemen yanında bulunurdu. İranlıların İstanbul'da toplandıkları diğer kahvehaneler ve bu kahvehanelerde yaptıkları etkinlikler için bkz. François Geogon, "İstanbul Kahvehaneleri", *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, ed. Hélène Desmet-Grégoire, François Geogon, İstanbul 1999, s. 55. Kahve konusunda değerli çalışmaları olan ve beni bu bilgiden haberdar eden Prof. Dr. Kemalettin Kuzucu'ya müteşekkirim.

⁷⁵ John Gurney, 'E. G. Browne and the Iranian Community in Istanbul', s. 151-152.

⁷⁶ Hacı Muhammed Ali Pîrzâde, *a.g.e.*, s. 87. Hacı Muhammed Ali Pîrzâde, Validehan'daki ikameti esnasında başka bir İranlı tacir Abbas Ali Kazirunî'nin de Validehan'ın ikinci katındaki odasında kendisine öğle yemeği yedirdiğinden bahsetmektedir (*a.g.e.*, s. 94).

⁷⁷ Vaktinin çoğunu Beyoğlu'ndaki kitapçılarda Namık Kemal'in yazdıkları gibi yasaklanmış kitapları ödünç alıp okumakla geçirdi. Aynı zamanda Farsça muhalif gazeteleri ve edebiyat okudu, yazarlarla tanıştı (Zarinebaf, "Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da Modernite ve Meşrutiyet", s.26).

⁷⁸ İran'daki karşı devrim sırasında İstanbul, İran'dan ve Avrupa'dan gelen İranlı sürgünlerin merkezi haline gelmişti. Takizade 1910'da İstanbul üzerinden İran'a giden Amerikalı hakim ve meclisin mali danışmanı Morgan Shuster'e rastladı ve Rus baskısından Tahran ve Bakü'ye kaçan Muhammed Emin Resulzade ile birlikte yaşamaya başladı (Zarinebaf, "Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da Modernite ve Meşrutiyet", s. 31).

larının başında Validehan yer almıştır. İranlı rejim muhaliflerinin İstanbul karargahı olarak da tanımlanan Validehan, siyasi ve sosyal bir baskı grubunun merkezi haline dönüşmüştür.⁷⁹ Validehan ve diğer hanlardaki büyük/zengin İranlı tacirler, başta *Ahter* olmak üzere gazetelere mali destek sağlamış, İstanbul'daki Farsça neşriyata katkıda bulunmuştur.⁸⁰

İstanbul'daki Acem topluluğun her türlü ihtiyacı ile ilgilenip, sponsor olan Validehan'daki tüccarlar 19 Nisan 1907'de Osmanlı hükümetine verdikleri bir dilekçede handaki iki toplantının amacını ve maksadını açıkça yazmışlardır. İlk toplantıdaki ziyafet o yıl hacca uğurlanacaklar için tertip edilirken, ikinci ziyafet İstanbul'daki İranlı topluluğa ait olan okul ve hastahanenin ıslahını tartışmak için tertip edilmiştir.⁸¹ Bu dilekçede imzası bulunan Tebrizî Hacı Mehmed Taki, Hacı Abbas Ali Taharanci, Zeynelabidin Tebrizî, Hacı Ahmed Tebrizî, Hacı Mehmed Cevad İsfahanî, Hacı İbrahim İsfahanî, Hacı Yusuf Ordubadî, Seyyid Gülabi, Hacı Muhammed Mehdi (Ahter), İsfahanî Seyyid Murteza, Mehdi Gaffar Karacadağı, Hacı Mehmed Bakır Harirî, Gulam Ali Tahranî, Mehmed Hüseyin Rebiyof, Rıza (?), Hacı Mirza Ali Taki Genceî'den müteşekkilbu 16 kişilik Validehanlı-tacir grubunu, ziyafetlerin düzenleyicisi ve sponsoru olarak düşünmek yanlış olmayacaktır.

Validehan'daki Muharrem törenlerine hem elçilik tarafından davet edilenler hem de bu handa yaşayan tüccarların davet ettiği müşterileri katılıyordu. Tüccarlar müşterileri için odalarını ya da dükkanlarını hazırlayıp çeşitli ikramlarda bulunuyorlardı.⁸² Muharrem alayı, yaklaşık üç saat süren bir yürüyüş yapardı. Validehan'dan çıktıktan sonra İranlıların yoğun olarak kaldığı diğer hanlara uğrardı ki, Çemberlitaş'taki Vezirhanı bunların başında gelirdi.⁸³ Validehan tüccarlarının Muharrem alaylarını maddi-manevi destekledikleri bilinmektedir. Muharrem taziyelerinin İstanbul'da revaç bulmasını sağlayan Hacı Mirza Safa, Validehan'ın etkili tüccarlarından

⁷⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Rıza Kurtuluş, *a.g.t.*, s. 193-202.

⁸⁰ Zarinebaf, "Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da Modernite ve Meşrutiyet", s. 28.

⁸¹ BOA, ZB, 27/47, 19 Nisan 1907 (6 Rebiülevvel 1325).

⁸² Erika Glassen, "Muharram ceremonies (Azadari) in Istanbul at the end of the XIXth and the beginning of the XXth century", *Les Iraniens d'Istanbul*, ed. Thierry Zarcone and Fariba Zarinebaf-Shahr, Paris 1993, s. 119.

⁸³ Erika Glassen, *a.g.m.*, s. 124.

Tebrizli Hacı Mir Ağa'nın yakın dostuydu. Hacı Mirza Safa ne zaman İstanbul'a gelse tacirin Validehan'daki odasında kalır ve kazancının bereketi için dua ederdi.⁸⁴ Validehan'da kaldığı süre boyunca İstanbul'daki ulema ve meşayih ile temaslarda bulunurdu. Bu temaslara sayesinde İstanbul'da her sene Muharrem'de yapılan taziyelerin revaç bulmasını sağladı.⁸⁵

S o n u ç

İstanbul'daki Acem tacir grubu, İranlıların İran dışında oluşturdukları ticaret topluluklarından birisidir. Bu makalede Tebriz-İstanbul ticaret hattının nihai durağı olan Validehan'ın, Acem tüccar topluluğunun İstanbul'da kullandığı en büyük ve en önemli iş mekanı olduğu tespit edilmiştir. Şark ticaret yıllıklarındaki verilerden yola çıkarak hazırlanan listeler sayesinde kent ekonomisinin önemli bir parçası olan Validehan'daki tacir ve esnafın kimliği, meslekleri, işletme modelleri, ticari ilişkileri ve ticari bağlantıları ortaya konarak handaki tüccar/esnaf profili tespit edilmiştir. Böylece İstanbul'daki yabancı/ecnebi tüccar profiline dair ortaya çıkacak bir takım ayrıntılar yayınlanmış, İstanbul ticaret tarihi açısından Validehan monografisinin önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Bu makale İranlıların "Mader Han" dedikleri Validehan'ın İstanbul'da yaşayan Acem topluluğunun ticari olduğu kadar siyasi, sosyal ve dini bir merkezi de olduğunu bir takım ayrıntılarla ortaya koymuştur. Çünkü Validehan, XIX. yüzyıl boyunca İran'dan gelip, İstanbul'da belli bir süre ikamet etmek zorunda kalan siyasi sürgünler, muhalifler, hacılar ve tacirlerle ev sahipliği yapmıştır. İran'ın kuzeyinden gelip İstanbul'a yerleşen Azeri Türklerinin yoğunluklu iş mekanı olan bu han, İstanbul'daki Acem topluluğunun sosyal, siyasi, dini birçok faaliyetinin bizzat destekçisi hatta yönlendiricisi olmuştur. Faaliyetleri ve etkileri sadece İstanbul'daki İranlılarla sınırlı kalmayıp özellikle destek verdikleri matbaacılık ve yayıncılık sayesinde İran bölgesine kadar uzanmıştır. İranlı tacirlerin Muharrem alaylarından gazete çıkarmaya, ticari faaliyetten hacılar ve siyasi muhaliflere ev sahipliği yapmaya kadar her türlü faaliyetin içinde aktif olarak rol aldıkları görülmektedir.

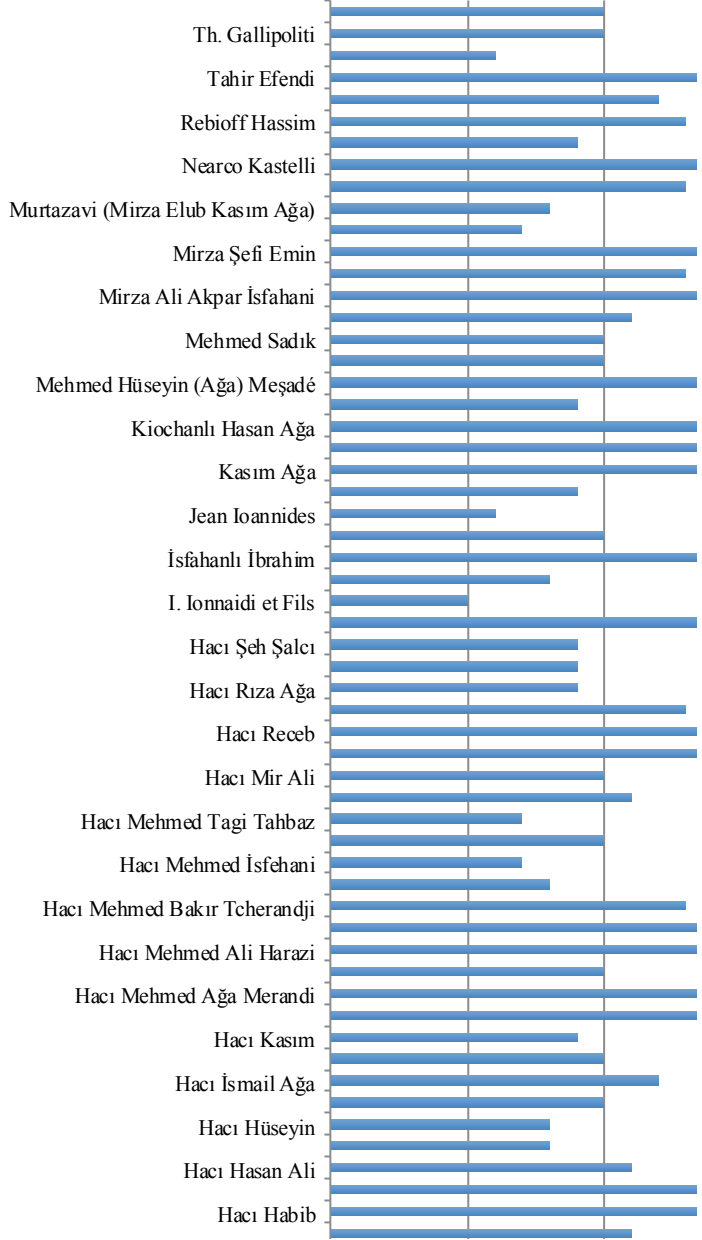
⁸⁴ Hacı Muhammed Ali Pîrzâde, *Sefernâme-i Hacı Pîrzâde*, ed. Hafız Ferman Ferma-niyân, Tahran 1965, II, s. 87.

⁸⁵ Hacı Muhammed Ali Pîrzâde, *a.g.e.*, s. 113.

EKLER

EK 1

Validehan Tacirleri

EK 2

Validehan'da ticaret yapan tüccarların listesi⁸⁶

<i>İsim</i>	<i>Meslek</i>	<i>Yıllar</i>
A. Hüdaverdiyan	Camcı	1909-1915
A.K. Alexiadi et Cie	Tüccar	1885
Abbas Ali Sahim/Ali Sahim Abbaz	Tüccar	1889-1894
Abdül Ağa	Çaycı	1902
Abdül Kasım	Komisyoncu/Simsar	1909-1915
Abdülgafar Ağa	Tüccar	1889-1893
Abdülhüseyin	Tüccar	1904
Abdülkasım Ağa	Takke, külah taciri	1901-1903
Ağa Seyit Mahmut Kazvinli (Hacı)	Tüccar	1893-1900
Ahmed Ağa	Tüccar	1885
Ahmed Harirfuruş	Tüccar	1893-1905
Ahmed Rehber [Mirza]	Halıcı	1900-1905
Ahmed Seferoğlu	Tüccar	1885-1894
Alex. D. Fotiadi	Tüccar	1904-1905
Alex. Vasiliyadis	Kumaşçı	1893-1905
Ali Akpar Seraf	Tüccar	1889-1894
Ali Bey	Mücellid	1893-1895
Ali Ekber Ağa	Tüccar	1898
Ali Ekber Karadağlı	Halıcı	1889-90
Ali Resul Efendi	Halıcı	1900
Ali Usta	<i>Ahter Gazetesi</i> 'nde	1909
Ali ve İbrahim	Tüccar	1904-1905
Alioff Keplessan	Tüccar	1909-1915
Ant. N. Seimiri	Halı simsarı	1902-1905
Baghir Efendi	Tüccar	1900-1904
Basile Dais	Şarapçı	1889-1893
Basmacızade Ferid Bey	Tüccar	1889-1893
Behar Moise Isaac Ebeoğlu	Tüccar/Kumaş tüccarı	1889-1909
Behar-Ebeoğlu (Jacques)	Kumaşçı	1912-1915
Boghos H. Kürkciyan	Tülbent Tüccarı	1903-1905
Brice Giustiniani	Tüccar	1901-1904
C. Eliasco	Banker	1885-1905
C. Fotiadis	Simsar/Komisyoncu	1896-1898
C. Papadopoulo	Kumaşçı	1885-1893

⁸⁶ Fransızca yayınlanan *Annuaire Oriental/Şark Ticaret Yıllıkları*'ndan hazırlanan bu listelerde, tacirlerin isimleri tespit edilirken kaynağın Fransızca imlası esas alınmıştır.

<i>İsim</i>	<i>Meslek</i>	<i>Yıllar</i>
D.A. Papadopulo et Cie	Kumaşçı	1898-1905
Cafer Ağa	Tüccar	1885-1892 1900-1902
Cevat Ağa	Tüccar ve Manifaturacı	1885
Constantinidi ve Dimitriadi	Manifaturacı	1885, 1905
Çorabçı Hacı Mehmed	Tüccar	1905-1915
D. Fotiadi Mahdumları	Manifaturacı	1885-1895, 1900-1903
D. Karagheusian/Karagözyan	Banker	1891
Hovhannes Karagözyan	Banker	1901-1902,1904
D. Tapino	Tüccar	1885
Delimanlı Kardeşler (Hacı Takir ve Hacı Rıza)	Tüccar	1893-1915
Destmalcı Kardeşler	Tüccar	1904-1915
Dominik Giustiniani	Tüccar	1905-1915
Echrek Ali	Tüccar	1903-1905
Esfehani Hüseyin Ali	Simsar/Komisyoncu	1885-1891
F.S. Basmacılar	Manifaturacı	1885
Ferac Efendi	Manifaturacı	1896-1900
Ferid Basmacılar ve Mahdumları Said	Tüccar	1893-1900
G. Xenaki	Tüccar ve Kumaşçı	1885
Gafur Abdül	Tüccar	1885
Genceli Hacı Nasrullah	Tüccar	1895-1901,1903
Genceli Hacı Rıza	Tüccar	1889-1903
Gulabi Kardeşler	Tüccar	1904-1915
Gulam Ali	Komisyoncu/Simsar	1909-1915
H. Ve M. Bournassian	CM ve Odabaşı	1889-1905
Hacı (Mehmed) Taghi Tahbaz	Tüccar	1889-1891,1893-97, 190. 1905
Hacı Abbas	Kağıt Toptancısı	1901-1915
Hacı Abbas	Çuvalcı	1909-1915
Hacı Abbas	Camcı	1912-1915
Hacı Abbas	Komisyoncu/Simsar	1909-1915
Hacı Abbas Ali	Çaycı	1889-1894
Hacı Abdullah	Tüccar	1898
Hacı Abdül Ağa	Tüccar	1885
Hacı Abdül Hüseyin	Tüccar	1889-1893, 1903
Hacı Abdül İsfehani	Tüccar	1912-1915
Hacı Abdül Rehim	Tüccar	1889-1905
Hacı Ağa (Mir)	Tüccar	1889-1897
Hacı Ağa Erdebili	Tüccar	1889-1894
Hacı Ahmed Baar	Tüccar	1895-1898

<i>İsim</i>	<i>Meslek</i>	<i>Yıllar</i>
(Hacı) Mirza Ahmed İsfehani	Tüccar	1904-1915
Hacı Ali	Tüccar	1889-1893,1903-1905
Hacı Ali	Manifaturacı	1892-93,1909
Hacı Ali Ağa	Acem kitapçı	1889-1900
Hacı Ali Efendi	Tüccar	1901-1904
Hacı Ali İpekçi	Çaycı	1895-1905
Hacı Ali İskendeni	Tüccar	1903-1905
Hacı Aşım	Acem halıcı	1901
Hacı Baghir (Genceli)	Tüccar	1889-1905
Hacı Bakır Ağa Gencei	Tüccar	1898-1902
Hacı Cafer	Komisyoncu/Simsar	1900-1905
Hacı Cafer	Çuvalcı	1909-1915
Hacı Cafer Hatayi	Tüccar	1904-1915
Hacı Cevad İsfehanlı	Tüccar	1909-1915
Hacı Chehkevat Kerbachi	Tüccar	1904-1905
Hacı Ekber Ağa	Tüccar	1898-1900
Hacı Ekber Tebrizli	Tüccar	1893-1900
Hacı Esad Şalcı	Tüccar	1893-1898
Hacı Essed Ağa	Tüccar	1885-1895
Hacı Habib	Tüccar	1885-1898
Hacı Habib	Camcı	1909-1913
Hacı Halil	Acem halıcı	1901-1915
Hacı Hasan	Bijuterici	1889-1894
Hacı Hasan	Tüccar	1900
Hacı Hasan Ali	Tüccar	1889-1893, 1909-1915
Hacı Hassim ve Hacı Mahmud	Tüccar	1891-1898
Hacı Hüseyin	Simsar/Komisyoncu	1891-1898
Hacı Hüseyin	Camcı	1909-1915
Hacı Hüseyin Ağa	Tüccar	1909-1915
Hacı Hüseyin Kuli	Tüccar	1900-1905
Hacı Hüseyin Tebrizli	İplik, tuhafiyeci	1896-1905
Hacı İbrahim	Tüccar	1889-1893
Hacı İbrahim	Mücellid	1901-1905
Hacı İbrahim Ağa	Tüccar ve Manifaturacı	1885
Hacı İbrahim Ağa	Tüccar	1900-1902
Hacı İbrahim Ağa Tebrizli	Tüccar	1893-1898
Hacı İsmail Ağa	Tüccar	1904-1915
Hacı İsmail Baar	Tüccar	1900-1902
Hacı İsmail Odobadi	Tüccar	1893-1902

<i>İsim</i>	<i>Meslek</i>	<i>Yıllar</i>
Hacı Kasım	Tüccar	1885-1890,1896-1898
Hacı Kasım Hetayi/H.Kazım Hatai	Tüccar	1889-1895
Hacı Kasım İbrahimioğlu	Tüccar	1885
Hacı Kerim	Çuvalcı	1909-1912
Hacı Kerim Ağa	Tüccar	1900-1905
Hacı Lütüfî Ali	Tüccar	1889-1893
Hacı Lütüfî	Tüccar	1900
Hacı Mahmud	Baharatçı	1909-1913
Hacı Mahmud	Tüccar	1900
Hacı Mahmud Ağa	Tüccar	1901-1905
Hacı Mahmud Tahbaz	Tüccar	1909-1915
Hacı Mehdi	Tüccar	1889-1893
Hacı Mehmed	Çuvalcı	1893-94
Hacı Mehmed	Tüccar	1893-1915
Hacı Mehmed	Tüccar	1909-1914
Hacı Mehmed	Şekerci	1909-1915
Hacı Mehmed	Çaycı	1909-1915
Hacı Mehmed (Hüseyin Hindi)	Tüccar	1885
Hacı Mehmed Ağa Merandi	Tüccar	1889-1905
Hacı Mehmed Ali Feyazof	Tüccar	1895-1904
Hacı Mehmed Ali Harazi	Tüccar	1889-1915
Hacı Mehmed Bakır	Tüccar	1889-1893
Hacı Mehmed Bakır Hariri	Tüccar	1898-1915
Hacı Mehmed Bakır Teharancı	Tüccar	1903-1915
Hacı Mehmed Barla	Hahıcı	1896-97
Hacı Mehmed Cafer	Tüccar	1893-1900
Hacı Mehmed Herazi	Tüccar	1889-1893
Hacı Mehmed Hüseyin	Tüccar	1896-1898
Hacı Mehmed İbrahim Herazi	Tüccar	1900-1903
Hacı Mehmed İbrahim İsfehanlı	Tüccar	1893-1898
Hacı Mehmed İsfehani	Tüccar	1909-1915
Hacı Mehmed Marandi	Tüccar ve Manifaturacı	1885
Hacı Mehmed Sadık	Tüccar	1893-94
Hacı Mehmed Sadi Harir Furus	Tüccar	1889-1898
Hacı Mehmed Tagi Tahbaz	Tüccar	1898-1904
Hacı Mermehti Ağa	Tüccar	1893-1903
Hacı Mir Ali	Tüccar	1893-1902
Hacı Mir Hassim Kehnemeli	Tüccar	1903-1904
Hacı Mir Mahmud	Camcı	1909-1915

<i>İsim</i>	<i>Meslek</i>	<i>Yıllar</i>
Hacı Mirza Abdülkerim	Tüccar	1900-1905
Hacı Mirza Abdülkerim	Tüccar	1889-1893
Hacı Mirza Ali	Tüccar	1889-1893
Hacı Mirza Cevat Kehnemeli	Tüccar	1889-1902
Hacı Mirza Hüseyin İsfahanlı	Tüccar	1889-1893
Hacı Mirza İbrahim	Tüccar	1889-1893
Hacı Mirza Mahmud	Tüccar	1889-1891
Hacı Mirza Mahmud	Tüccar	1909-1915
Hacı Mirza Thefi	Tüccar	1885
Hacı Muhtar	Tüccar	1912-1913
Hacı Receb	Tüccar/Halıcı	1885-1904
Hacı Rehim	Tüccar	1889-1893
Hacı Resul Ağa	Tüccar	1889-1895,1900-1905
Hacı Rıza	Tüccar	1889-1894
Hacı Rıza Abdülkerim	Tüccar	1889-1893
Hacı Rıza Ağa	Tüccar	1889-1897
Hacı Rıza Kuli	Halıcı	1895-1900
Hacı Rızaguli Horasani	Tüccar	1895-1900
Hacı Said Çorabçı	Tüccar	1893-1897
Hacı Sadık Çorabçı	Tüccar	1898-1902
Hacı Senghoul Ağa	Tüccar	1898
Hacı Şeh Cevad Ağa	Tüccar	1889-1893,1900-1903
Hacı Şeh Şalçı	Tüccar	1895-1903
Hacı Tahbaz Meşhet Taghi	Tüccar	1889-1893
Hacı Tave	Tüccar	1900-1901
Hacı Yusuf	Acem halıcı	1901-1905
Hacı Yusuf Kuli	Tüccar	1900-1903
Hacı Yusuf Ordubathı	Tüccar	1904-1905
Hacı Zeynelabidin	Tüccar	1889-1893
Halil Ağa	Silah tüccarı	1889-1893
Hamdi Ali	Tüccar	1901-1903
Hamid Ağa	Tüccar	1889-1893
Hasan Ağa	Tüccar	1885
Hasan Ağa	Çaycı	1902-1905
Hasan Kuli	Terzi	1900-1905
Hassim Ağa	Komisyoncu/Simsar	1900-1905
Hindi Abdül Rahim	Komisyoncu/Simsar	1901-1905
Hüseyin Ali Efendi	Komisyoncu/Simsar	1900-1905
Hüseyin Efendi	Tüccar	1900

<i>İsim</i>	<i>Meslek</i>	<i>Yıllar</i>
Hüseyin Said	Şekerci	1893-1915
Hüsnî Mehmed Efendi	Kumaşçı	1900
I. Ionnaidi et Fils	Komisyoncu/Simsar	1900-1904
İbrahim Ağa	Çaycı	1901
İbrahim Efendi	Mücellid	1898-1905
İsfahanlı Cevat	Halicı	1902-1903
İsfahanlı Hasan	Tüccar	1904-1905
İsfahanlı İbrahim	Tüccar	1901-1915
İsfehani Cafer Ağa	Tüccar	1898-1903
İsfehani Cafer Mehmed	Tüccar	1898-1902
İsfehanlı Cevad	Tüccar	1896-1901
İsfehani Hüseyin Ali	Komisyoncu/Simsar	1892-93
İsmail Ağa et Cie	Halicı	1889-1898
İsmail Ali	Terzi	1901-1903
İsmail Efendi	Kağıtçı	1900-1902
İsmail Hasan	Terzi	1909
İsmail Ordubath	Tüccar	1895-1898
İsrail Yomtov	Tüccar	1903-1905
Jean Ioannides	Simsar/Komisyoncu	1893-1898
K. Madros/Mardiros	Kahveci	1885-1893
K. Papachrissantou	Şarapçı	1893-1898
Kasım Ağa	Tüccar	1885
Kasım Ağa	Halicı	1893-1895
Kasım Ağa	Çuvalcı	1901-1915
Kasım Ağa	Tüccar	1909-1915
Kazım	Terzi	1889-1894
Kazım Ağa	Tüccar	1909-1913
Kebehat Dervizli	Tüccar	1896-1898
Keble Yusuf Şalçı	Tüccar	1893-1898
Kebli Kasım	Tüccar	1909-1915
Kebri Ahmed	Tüccar	1889-1903
Kehnemuyi Ali Ağa	Tülbent Taciri	1903
Kehnemuyi Hacı Mahmud	Tüccar	1903-1905
Kehnemuyi İbrahim	Tüccar	1909-1915
Kehnemuyi Musdeli	Tülbent Taciri	1901-1902
Kiochanlı Hasan Ağa	Tüccar	1889-1903
M.A. Harentz et Cie	Manifaturacı	1885
Mahmud Ağa	Bijuterici	1901-1904
Mehmed Bakır İsfehani	Tüccar	1903-1905

<i>İsim</i>	<i>Meslek</i>	<i>Yıllar</i>
Mehmed Beghian	Tüccar	1885
Mehmed Cafer	Tüccar	1889-1894
Mehmed Essen Ağa	Tüccar	1885-1893
Mehmed Habib Ağa Zenguianlı	Tüccar	1889-1893
Mehmed Hüseyin (Ağa) Meşade	Halicı	1889-1909
Mehmed Hüseyin Ağa	Tüccar	1900-1905
Mehmed Hüseyin İbrahimoğlu	Çaycı	1901-1905
Mehmed Kieblemir	Tüccar	1885-1894
Mehmed Kuli	Tüccar	1900
Mehmed Sadık	Acem kitapçı	1889-1898
Mehmed Tahir Ağa	Tüccar	1909-1915
Messet Tagi Tahpaz	Tüccar	1885
Meşed Abbas Şerbetoğlu	Tüccar	1893-94
Meşed Resul Ağa	Tüccar	1889-1894
Meşhed Rıza	Tüccar	1889-1893
Mir Hacı Ağa	Tüccar	1898
Mir Yahya	Tüccar	1900-1902
Miryahyas Genceis	Halicı	1895-1898
Mirza Ali İsfهانlı	Tüccar	1900-1905
Mirza Abdullah İsfهانî	Tüccar	1903-1905
Mirza Abdülkerim	Tüccar	1885
Mirza Ahmed İsfهانî	Tüccar	1905-1909
Mirza Ali Akpar İsfهانî	Tüccar	1885-1901
Mirza Ali Akpar Teharancı	Tüccar	1889-1894
Mirza Ali Ekber Harazi	Komisyoncu/Simsar	1909-1915
Mirza Ali Nagi	Tüccar	1885
Mirza Gulam	Manifaturacı	1909
Mirza Mahmud	Tüccar	1895-1898
Mirza Mahmud Kessani	Tüccar	1904-1905
Mirza Mehmed Ali Tebrizli	Tüccar	1898-1903
Mirza Mehmed Hüseyin	Tüccar	1889-1893
Mirza Rehber Terazi	Tüccar	1893-1905
Mirza Sami Tebrizli	Tüccar	1912-1915
Mirza Şefi Emin	Tüccar	1902-1915
Mised Rıza Ağa	Tüccar	1885
Molla Ali	Tüccar	1889-1893
Molla Hasan Tahranlı	Komisyoncu/Simsar	1904
Molla Semet	Baharatçı	1909-1915
Muhsinzade Efendi	Halicı	1892-93

<i>İsim</i>	<i>Meslek</i>	<i>Yıllar</i>
Murtazavi (Mirza Elub Kasım Ağa)	Tüccar	1893-1900
Mustafa Mir	Tüccar	1893-94
Mücellid Kebeli Rıza	Mücellid	1893-1905
N.S. Damsa	Tüccar	1889-1893
Nearco Kastelli	Tüccar	1889-1915
Nicolas Sotriyadis	escomp. de. bons	1904-1912
Odissefs Seymiris	Komisyoncu/Simsar	1909
Papachrissantou, K.	Şarapçı	1900
R. Kallipoliti	Manifaturacı	1885
Rebioff Hassim	Tüccar	1903-1915
Rıza Gulam Çorabcı	Tüccar	1904-1915
Salih Tebrizli	Terzi	1889-1891
Sani Olmamalek et Fils	kuyumcu	1903-1905
Stamati Agelasto	Tüccar	1885
Sul. Subai et Fils	Tüccar	1889-1895
Şekerci Abdürrahim	Halıcı	1909-1915
Şerif Ağa	Tüccar	1889-1894
Tahir Efendi	<i>Ahter</i> Müdürü	1885-1898
Teherandji Kardeşler	Tüccar	1900-1905
Th. Gallipoliti	Manifaturacı	1889-1898
Th.R. Pervanoğlu	Tüccar ve Manifaturacı	1885-1894
Yanko Pervanoğlu	Kumaşçı	1889-1891
Z.A.Papadapulo et Cie	Kumaşçı	1893-1897
Zeynelabidin	Acem halıcı	1901-1903
Zizzias	Tüccar	1885

Kaynak: *Indicateur Oriental* (1885), s. 401; *Indicateur Oriental* (1889-90), s. 518-519, *Annuaire Oriental* (1891), s. 620, *Annuaire Oriental* (1892-93), s. 620-21, *Annuaire Oriental* (1893-94), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1894), s. 672-73, *Annuaire Oriental* (1895), s. 673, *Annuaire Oriental* (1896-97), s. 798, *Annuaire Oriental* (1898), s. 796-97, *Annuaire Oriental* (1900), s. 896-897, *Annuaire Oriental* (1901), s. 912-13, *Annuaire Oriental* (1902), s. 921-22, *Annuaire Oriental* (1903), s. 1033-34, *Annuaire Oriental* (1904), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1905), s. 1044, *Annuaire Oriental* (1909), s. 1311-12, *Annuaire Oriental* (1912), s. 1297, *Annuaire Oriental* (1913), s. 1313, *Annuaire Oriental* (1914), s. 1247-48, *Annuaire Oriental* (1915), s. 1144-45.

“VALIDEHAN AT ISTANBUL-TABRIZ TRADE ROUTE (XIX-XXTH CENTURY)”

Abstract

Since the beginning of the 19th century there is an important Acem/Iranian population in Istanbul. Iranians founded merchant communities outside the Persia, because of economic and political conditions of the second half of the 19th century. This paper established that the Validehan, which was the end-point of the Tebriz-Istanbul trade route, was the main business center of the Acem merchants in Istanbul. The Acem merchants traded in Valide Han are identified from the Annuaire Oriental [Şark Ticaret Yıllıkları] (dated to 1885-1921). The information related to these merchants give idea about the identities of the merchants and artisans, their jobs, models of their business, trade relations and their commercial networks. These informations expose the merchant/ artisan profile in Valide Han and are listed at the end of the paper to contribute to the commercial history of Istanbul. This paper put forward that the Valide Han was a commercial, political, social and religious center for Acem merchants in Istanbul.

Keywords

Valide Han, Merchant, Iran, Tabriz, Artisan, Khan, Istanbul, Acem.

İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Ekonominin ve İktidarın Temel Dayanağı:

MİLLİ KORUNMA KANUNU

Sabit DOKUYAN*
Fatih ÖZÇELİK**

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı Türkiye’yi her açıdan doğrudan etkilemiştir. Savaşa katılmayan ülke, her an katılabilme ihtimali dolayısıyla askeri harcamalarını en üst seviyede tutmuştur. İthalat ve ihracat dengeleri bozulmuştur. Genç nüfusun silah altına alınmasıyla tarımsal üretim büyük oranda düşmüştür. Hem vatandaş hem de ülke güvenliğinin teminatı olan ordu temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlükler çekmiştir. Savaş sürecinde hükümet kuran Refik Saydam ve ardından Şükrü Saraçoğlu, içinde bulunulan ekonomik çıkmazlara çare bulabilmek adına Milli Korunma Kanunu olarak bilinen çok yönlü ve katı kurallı uygulamaları yürürlükte tutmuşlardır. İlgili kanunla birlikte; üretim ve tüketim arasında geçen tüm ekonomik safhalar, iç ve dış ticaret değişkenleri hükümetin kontrolüne geçmiştir. Bu tarz, devletçilik ilkesinin en katı anlayışı olarak kendini göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı bitmesine rağmen, dünya siyasi dengelerinin tam olarak yerine oturmaması ve iktidar sahiplerinin kanun maddelerini gerektiği zaman kullanabilme rahatlığı kanununun 1960 yılına kadar yürürlükte kalmasına ortam hazırlamıştır. Bu makalede; Milli Korunma Kanunu’nun içeriği, uygulama alanları, kanuna bağlı diğer ekonomik uygulamalar, kanunun yargıdaki yansımaları detaylı olarak ele alınmıştır. Dönem aydınlatılırken; arşiv belgeleri, resmi yayınlar ve dönem basınından örnekler öncelikli olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Milli Korunma Kanunu, İkinci Dünya Savaşı, Refik Saydam Hükümeti, Şükrü Saraçoğlu Hükümeti.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’nın başladığı 1939 yılında hem ekonomik hem de askeri anlamda savaşa hazır değildir. Başta Almanya olmak üzere birçok Avrupa devleti ise çeşitli hazırlıklarla savaşı karşılamışlardır.

* Yard. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
sabidokuyan@gmail.com

** Yard. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
fatihozcelik@duzce.edu.tr

Türkiye savaşın dışında kalmakla birlikte, uyguladığı silahlı tarafsızlık politikasıyla askeri anlamda büyük bir harcamayla karşı karşıya kalmıştır. Üretimi zayıf olan ülke, ithalatın kısıtlanması ile birlikte sıkıntılı bir sürece girmiştir.¹ İthalat iyice daralmıştır ve genç nüfusun askerde oluşu, tarım üretimini büyük oran düşürmüştür. Planlı ekonomi dönemi, askeri harcamalar nedeniyle askıya alınmıştır. Böylece iktisadi ilerleme anlamında bir kesinti dönemi başlamıştır. Savaş öncesinde uygulanan müdahaleci-devletçi ekonomi, savaş sürecinde daha etkili olarak uygulanmış, geniş yetkilere sahip olan bürokrasi, savaş ekonomisi içerisinde bir baskı unsuru olarak ortaya çıkmıştır.² Devletçilik ilkesi ve savaşın etkileri Türkiye’yi, 1950 yılına kadar; kendine yetmeye çalışan, içine kapalı ve durgun bir iktisadi yapılanma görüntüsü çizmeye zorlamıştır. Dış ekonomik ilişkiler sınırlı seviyelerde tutulmuştur ve dış ticaret açıklarının kapatılabilmesi için önemli çabalar sarf edilmiştir.³

Savaş döneminde yürütme görevinde bulunan Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetleri; ithalatı ve üretimi artırma, enflasyonu ve fiyat artışını azaltarak halkı rahatlatma, büyük kentlerin yiyecek-giyecek ve ısınma ihtiyaçlarını karşılayabilme gibi ortak sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır.⁴ Savaşın başladığı dönemde iktidarda olan Saydam Hükümeti, savaşın getirdiklerine karşı ilk ekonomik mücadeleyi vermiş, tüketim mallarının kıtlığından kaynaklanan sıkıntıları azaltmak ve haksız kazanç elde edenleri caydırmak için çaba sarf etmiştir.⁵ Milli Korunma Kanunu, yaşanan olağanüstü durumla baş etmek amacıyla, 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilmiş ve 26 Ocak 1940 tarihinde 3780 sayılı kanun olarak yürürlüğe girmiştir.⁶

¹ Günver Güneş, “Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşama Etkileri”, *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 2002, XVII, s. 616.

² Mete Tunçay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir vd, *Çağdaş Türkiye(1908-1980)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, IV, s. 304.

³ İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi(1923’ten Günümüze Türkiye’de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları)*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1998, s. 59.

⁴ Tunçay vd., *a.g.e.*, s. 305.

⁵ Mustafa Yahya Metintaş ve Mehmet Kayıran, “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 9, Sayı 2, s. 175.

⁶ İbrahim Mert Öztürk, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 54, Ankara 2013, s. 140.

Kanunun çıkarılış nedeni ise şu şekilde izah edilmiştir: “İkinci Dünya Savaşı nedeniyle halkın ve ülkenin korunması için gerekli tedbirleri anayasa mutabık kalacak şekilde almak, gayrimeşru yollarla kâr elde edenlerle mücadele edebilmek, ihtikar ve istismarlar karşısında mevcut kanunları desteklemek.”⁷ Bu kanuna bağlı olarak çıkarılan diğer kanunlar ve karar-nameler, savaş süresince, Türkiye ekonomisini yönlendirmiştir.⁸ Bir nevi savaş ekonomisi uygulanmış, hükümete ekonomiye doğrudan müdahale etme yetkisi tanınmıştır.⁹ Kanuna bağlı uygulamalardan, büyük sermaye sahiplerinden küçük üreticiler çok daha olumsuz etkilenmiştir.¹⁰

Milli Korunma Kanunu 72 maddeden meydana gelmiştir. Kanunun birinci maddesiyle Bakanlar Kurulu’na; seferberlik, devletin savaşa katılma ihtimali veya ülkeyi ilgilendiren devletlerin savaşa katılması durumunda iktisadi tedbirler alma yetkisi verilmiştir.¹¹ 3. maddeye göre de; fevkalade haller ortadan kalkınca kanunun uygulanmasına lüzum kalmadığının hükümet tarafından meclise bildirileceği belirtilmiştir. Kanunun diğer bazı önemli maddeleri ise özetle şu şekildedir: Kanuna bağlı uygulamaların yürütülmesi için bir büro tesis edilecektir (5. madde). Hükümet halk yararı ve müdafaa ihtiyaçları için gerektiği zaman sanayi ve maden müesseselerini kontrol edebilecektir (7. madde). Sanayi ve maden müesseselerinde üretimi artırmak için gereken elemanları ve ihtisas sahiplerini, çalışanların mesai sürelerini ve üretim miktarlarını hükümet tayin edecek, bu maksatlarla vatandaşa ücretli iş mükellefiyeti yükleyebilecektir (9. madde). Sanayi ve maden işletmelerinde çalışanlar kabul edilebilir bir mazeret olmadan ve habersiz olarak işyerlerini terk edemeyeceklerdir (10. madde). Hükümet, üretilen mamulleri kendi belirleyeceği bir kâr ile üreticiden alabilecektir (11. madde). Hükümet, üretim işlerini yürütürken gerekli gördüğü kişi ve

⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 18 Ocak 1940, 6. Dönem, TBMM Basımevi, VIII, s. 139.

⁸ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri (1920-1946)*, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 412.

⁹ Mehmet Kayıran, *Türk Tarımında Modernleşme Çabaları (1923-1950)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995, s. 158.

¹⁰ Bülent Duru, “1941: Kıtık Yılında Milli Korunma Kanunu Uygulamaları”, *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini (1940-1949)*, (Editör: Birgül Ayman Güler), AÜSBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2008, s. 162.

¹¹ Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Goloğlu Yayınları, Ankara 1974, s. 63.

müesseselere kredi verebilecektir (12. madde). Hükümet, halk ve milli müdafaa için gerekli stokları oluşturabilecektir(13. madde). Mal ve mamullerin bir elde toplanması engellenecek, bu ürünler bedeli karşılığında el konulup gereken yerlere dağıtılabilecektir (14. madde). Herhangi bir şekilde terk edilmiş ya da tamamlanmamış olarak atıl durumda bulunan işyerleri hükümet tarafından işletilebilecektir (15. madde). Sahiplerinin zarar etmesine imkân vermeyecek şekilde, şahısların ellerinde bulunan alet, tesisat ve makinelere bedeli karşılığında el konulabilecektir (17. madde). Verilen emirlerle uymayan işletmelere el konulacak, buralar devlet tarafından işletilebilecek ve sahibine bu süre içerisinde tazminat verilecektir (18. madde). Müesseselerde, ihtiyaca göre, çalışma süresi 3 saat artırılabilir(19. madde). İthal mallarının cinsi ve miktarını hükümet belirleyecek, gerekli olmayan ithalleri kısıtlayabilecek ya da yasaklayabilecektir (20. madde). İhtiyaç fazlası ürünlerin ihracatının düzenlemesini, mal sahibi zarar görmeyecek şekilde, hükümet yapacaktır(24. madde). İhracatı yasaklandığı için fiyatı düşen mallardan üreticinin zarar etmemesi için hükümet, değeriyle bu ürünleri alacak ya da ilgililerin zararını ödeyecektir(26. madde). Hükümet, bir malın fiyatının; ithalatta belirlenen fiyatın üstünde, ihracatta ise altında olmasını engelleyebilecektir (29. madde). Gayrimenkullerin kira fiyatları, kanunun çıkmasından önceki yıl ne ise kanunun yürürlükte kaldığı müddetçe de o miktarda kalacaktır (30. madde). Hükümet,dâhildeki lüzum gördüğü maddelerin azami fiyatlarını, cinslerini ve vasıflarını tayin edebilecektir (31. madde). Hükümet, her türlü özel nakil vasıtaları ile ilgili karar verebilecek, gerektiğinde bunların ücretini ödeyerek devlet yararına kullanabilecektir (36. madde). Hükümet,ziraatta çalışabilecek her vatandaş, gerektiği durumda, ikametgâhına 15 kilometreyi geçmeyecek mesafedeki devlet ve özel ziraat işletmelerinde, kendi işlerini aksatmayacak şekilde, ücretle çalıştırabilecektir (37. madde). Hükümet, üzerinde ekim yapılmayan 500 hektarı geçen toprakta,bedelini ödeyerek ekim yapabilecektir (39. madde). 8 hektar ve yukarısında arazi sahibi olanlara, bu arazinin yarısı kadarında hububat üretmesi zorunluluğu uygulanabilecektir (40. madde). Ekilen her dört hektar arazi için bir çift öküz mükellefiyet dışı tutulacaktır (41. madde). Kanunun 8, 24, 29, 31, 38. maddelerine uyulmaması halinde 25 liradan 250 liraya kadar para cezası, tekrarı halinde 100 liradan 500 liraya kadar para ile bir haftadan bir aya kadar hapis cezası verilecektir(53. madde). 9, 10,11, 15, 17, 36,ve 40. maddelere uymayanlar 50-500 lira arasın-

da, tekrarı halinde 100-1000 lira arasında para cezası ve 15 gün-2 ay arasında hapis cezası ile cezalandırılacaktır(54. madde).¹²

Kanunun birinci maddesinde yer alan ve Türkiye'yi alakadar eden devletler arasında savaşın başlaması ilkesine dayanılarak, Bakanlar Kurulu'nun 19 Şubat 1940 tarihli toplantısında kanunun yürürlüğe girmesine karar verilmiş ve bu karar Cumhurbaşkanı'nın onayı ile 17 Mart 1940 tarihinde uygulanmaya başlanmıştır.¹³ Milli Korunma Kanunu(MKK), tek başına bir kanun olmaktan öte, mevcut bulunan birçok kanunla ilişkili olarak yürürlüğünü sürdürmüştür. MKK ile irtibatlı olan kanunlardan bazıları şunlardır: Hafta Tatili Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Muhasebe-i Umumiye Kanunu, Askerlik Mükellefiyeti Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Artırma-Eksileme ve İhale Kanunu, Meşhut Suçların Muhakeme Usulü Kanunu, İş Kanunu, Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu.¹⁴

Kanunun Maddelerinde Yapılan Değişiklikler (1940-1945)

Kanun maddeleri, savaş sırasında yaşanan ekonomik gelişmeler karşısında ve kanunun eksik taraflarının giderilmesi adına çeşitli zamanlarda değişikliğe uğramıştır. Maddelerdeki ilk değişiklik 25 Aralık 1940 tarihinde gerçekleşmiştir. 5, 6, 11, 14, 16, 18, 19, 21, 26, 30, 31, 32, 33, 36, 43, 44, 47, 50, 53, 59, 66. maddelerde değişikliğe gidilmiştir. Bu değişikliklerden öne çıkanlar şu şekildedir: 14. maddenin ilk halinde, bir mamulün tekel olması halinde devlete, bu malları alabilme imkânı tanınırken, maddenin yeni halinde; ihtiyaç durumunda her türlü mal ve mamulün değeri karşılığında alınabileceği belirtilmiştir. 18. maddenin eski halinde sanayi ve maden işletmelerine el konulması yolu açıkken, yeni halinde un fabrikaları ve değirmenler de el konulabilecek işletmeler içerisine alınmıştır. 36. maddenin eski halinde devlet, özel vasıtaların kullanımı ile ilgili uygulama hakkına sahipken, maddenin yeni halinde bu hakka ecnebilere ait deniz nakil araçları da eklenmiştir. 43. maddenin eski halinde MKK'nın uygulanması

¹² *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 18 Ocak 1940, 6. Dönem, TBMM Basımevi, VIII, s. 141-158; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi(1938-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, II, 373-378; Mustafa Albayrak, "Demokrat Parti Döneminde Milli Korunma Kanunu Uygulamaları", <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-67-68-69>.

¹³ *TBMMZC*, 18 Mart 1940, 6. Dönem, IX, s. 4.

¹⁴ *Resmi Gazete*, 31 Ekim 1940, s. 8.

için 25 milyon liraya kadar bütçe ayrılmışken, bu miktar yeni madde ile 50 milyona kadar yükseltilmiştir.¹⁵

Kanunla ilgili ikinci değişiklik 19 Aralık 1941 tarihli meclis görüşmelerinde gerçekleşmiş, kanunun 14, 55 ve 65. maddeleri üzerinde değişikliğe gidilmiştir. 14. maddeye yapılan ekleme ile devletin el koyup satın alacağı malların yer değiştirmesi ve başka birine satılması yasaklamıştır. Elde mevcut bulunan mal ve mamullerin miktar ve cinslerinin devlete bildirilmesi şartı konulmuştur. İhtiyaç duyulan malların hükümet tarafından ihtiyaç sahiplerine düşük fiyatlarla veyahut bedava olarak verilmesi sonrasında, teslim alan şahıslara, bu malları amacına yönelik kullanma zorunluluğu getirilmiş, amacı dışında kullanılan malların geri iadesine veyahut değerinin devlete ödenmesine karar verilebileceği belirtilmiştir. 55. maddedeki değişiklikle ise, maddenin önceki halinde yer alan cezaların miktarlarının ve kapsamının artırılmasının yolu açılmıştır. Özellikle devletten mal kaçıranlara 250 liradan 10.000 liraya kadar ağır para cezası getirilmiştir. Bunun yanı sıra, 3 aydan 1 seneye kadar da ağır hapis cezası konulmuştur. Ele geçirilen malların tamamının ise müsadere edileceği belirtilmiştir. Yeni 65. maddeyle; şahısların mülklerinde arama yapabilme şartları sıralanmıştır. Buna göre; vali ve kaymakamların izni dairesinde, görevli memurlar aramaları yapabilecektir. Mahalli zabıta amiri ve memuru da bu aramaya katılacaktır. Gecikmesinde mahzur görülen durumlar haricinde aramalar gece yapılmayacaktır. Elde edilen mallar önceden belirlenen yerlere gönderilecektir.¹⁶

MKK üzerinde yapılan üçüncü değişiklik, 30 Ocak 1942 tarihli meclis oturumunda gerçekleşmişti. Savaşın şiddetinin artması ve uzaması sonrasında, ülke şartlarının daha da kötüye gitmesiyle doğan yeni ihtiyaçları karşılayabilmek için, kanunda tadilat yapılması gündeme gelmiştir. Konuyla ilgili meclis görüşmelerinin yapıldığı 30 Ocak günü söz alan vekiller; halkın temel ihtiyaçlarının karşılanmasında yaşanan güçlüklerden bahsetmişler, kendileri için stok yapan varlıklı kimselerin ve devlet adamlarının ise toplum nazarında itibarsızlaştığını dile getirmişlerdir. Bu şekilde mal kaçırın ve stoklayan insanların ağır cezalarla cezalandırılması gerektiğine

¹⁵ TBMMZC, 25 Aralık 1940, 6. Dönem, XV, 167-175; Koçak, *a.g.e.*, s. 384-385.

¹⁶ TBMMZC, 19 Aralık 1941, 6. Dönem, XXII, 110-111; Koçak, *a.g.e.*, s. 385.

de vurgu yapmışlardır. Konuşmalar sırasında, yaşanan sıkıntıların nedenlerinden birisi olarak ise lüks hayat merakı gösterilmiştir. Özellikle kadınların ev ekonomisinin temeli olduğuna ve harcamalardaki israfın onlar tarafından azaltılabileceğine vurgu yapılmıştır. Bu konuda söz alan CHP Bursa Milletvekili Naci Tınaz ilginç cümleler sarf etmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: “...Efendim, israfın membaı bizde kadın israfıdır...Vurgunculuğun membaı budur, kadın israfı...Efendim kadın ruhu zayıftır, hassastır, onlar modaya tabidir...Bir yere gittikleri zamanda o kadının ahlakı, fazileti, vatanperverliği ev kadınlığı ile, çoluk çocuğunu iyi yetiştirmesi ile ölçülüyor. Kadın üzerindekiyle, kıyafetiyle ölçülüyor...Biz kadınlarımızın bu israfını bir itidal dairesine sokarsak emin olunuz ki yüzde elli işler doğru gidecektir. O halde ne yapalım, bunun reçetesi nedir? Arkadaşlar bunun reçetesi emirdir, hükümetin emridir. Şu elbiseyi giymek lazımdır, bunu giymeyenler ayıp yapmış olur (denmelidir).”¹⁷

Yapılan konuşmaların ardından Milli Korunma Kanunu'nun 6, 18, 19, 21, 25, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 38, 42, 43, 44, 47, 50, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 63, 66, 67 ve 68. maddeleri değiştirilmiştir. Değişikliklerden öne çıkanlar şu şekildedir: 19. maddeye yapılan ekleme ile hükümet, müesseselerin hangi zamanlarda ve ne kadar açık kalabileceğini belirleme hakkına sahip olmuştur. Belirlenen sürelerle uyulması zorunlu hale getirilmiştir. 25. maddede yapılan değişiklikle; bir ticaret ya da zanaat erbabının kendi faaliyet alanı dışında da stok yapması engellenmiştir. 31. maddenin yeni halinde, her ticari malın üzerine fiyat etiketi konulması zorunluluğu getirilmiştir. 38. maddeye eklenen bir cümleyle hükümete, herhangi bir ürünün ekimini yasaklama hakkı verilmiştir. 42. maddeye eklenen bir ibare ile hükümete, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların alım, satım ve kesimini de kontrol etme yetkisi sağlanmıştır. 43. maddeyle Milli Korunma Kanunu harcamaları için hazineden ayrılacak miktar 100 milyon liraya kadar artırılmıştır. 53,54,56,57,58,59,63,66, 67 ve 68. maddelerde,kanuna uymayanlara verilecek olan cezalar detaylandırılmış ve artırılmıştır. Ceza verilebilecek kalemler çoğaltılmıştır ve Milli Korunma Mahkemeleri'nin kuruluş ve çalışma koşulları belirlenmiştir. Yapılan bu değişikliklerin yanı sıra 9 yeni madde de kanuna eklenmiştir. Eklenen maddelerden bazıları şöyledir: Hükümet tarafından yaptırılan stokların habersiz kullanımı yasaktır(Ek madde 1).

¹⁷ TBMMZC, 30 Ocak 1942, 6. Dönem, XXIII, 173.

Malî müesseselerin açtıkları ticari kredileri hükümet sınırlayabilir veya yasaklayabilir(Ek madde 3). İhtikâr ve istismar durumunda tüccar, mağdurdan para almış ise geri iade edecektir(Ek madde 5). Kanunun uygulanması sürecinde kullanılan evraklar, mal alımında kullanılan vesika ve karneler üzerinde sahtekârlık yapanlar Ceza Kanunu'nun resmi evrakta sahtecilik hükümlerine tabidirler(Ek madde 8).¹⁸ Yapılan değişiklikler ve eklemeler 3 Şubat 1942 tarihli *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁹

Diğer bir değişiklik ise 3 Ağustos 1944 tarihli meclis görüşmelerinde gerçekleşmiştir. Bu oturumda kanunun 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 20, 21, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68 ve 69. maddeleri değiştirilmiştir. Yapılan değişikliklerden öne çıkanlar şu şekildedir: 21. maddede yapılan değişiklik ile hükümete; daha önceden verilmiş olan, istediği maddelerin imal ve satışı konusunda izin verme hakkına ek olarak, tüccarlara ticaretini yaptıkları mallarla ilgili bir vesika hazırlatma zorunluluğu yüklemeye hakkı da tanınmıştır. 32. maddeye eklenen bir ifade ile malları piyasadan toplayarak darlığa sebep olmanın yanı sıra, bu malları imha etmek de yasaklanmıştır. 68. maddeye eklenen bir fıkra ile 15 güne kadar hapis ve 500 liraya kadar olan para cezaları ile ilgili temyiz yolu kapatılmıştır.²⁰ Yapılan değişiklikler 11 Ağustos 1944 tarihli *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.²¹

Milli Korunma Kanunu'nun Uygulanması

Milli Korunma Kanunu ile ekonomik alanda karar verme konusunda Bakanlar Kurulu'na geniş yetkiler verilmiştir.²² Kanunun 4. maddesine uygun olarak hükümet içerisinde bir koordinasyon heyeti oluşturulmuştur. Milli Savunma, Maliye, İktisat, Ziraat, Ulaştırma ve Ticaret Bakanlarından oluşturulan ve 20 Şubat 1940 tarihinde belirlenen heyetin²³ aktif görev alacak olan bakanlıklarının vazifelerinden bazıları ise şu şekilde tespit edilmiştir: Ziraat Bakanlığı; doğrudan doğruya işlettiği arazide kulla-

¹⁸ *TBMMZC*, 30 Ocak 1942, 6. Dönem, XXIII, 183-191; Koçak, *a.g.e.*, s. 386.

¹⁹ *Resmi Gazete*, 3 Şubat 1942, s. 1-5.

²⁰ *TBMMZC*, 3 Ağustos 1944, 7. Dönem, XIII, s. 64-84.

²¹ *Resmi Gazete*, 11 Ağustos 1944, s. 1-8.

²² Makal, *a.g.e.*, s. 412.

²³ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Dosya: 262, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 90.16..11.

nılmak ve kanunun gerektirdiği yardımlarda bulunmak için ihtiyaç duyulan araçların teminini sağlayacak, gerekli yedek parçaları satın alacak, makine hangarları ile yakıcı madde sarnıçları inşa edecek, teşkilatın kadro masraflarını karşılayacaktır. Ticaret Bakanlığı; fiyat murakabesi yapacak ve bununla ilgilenecek kişilerin ücretlerini karşılayacak, ülkenin iâşe işlerini düzenleyip idare edecek bir teşkilat oluşturup bunun masraflarını karşılayacaktır. İktisat Bakanlığı; bakır, kömür ve gerekli maden stoku oluşturacaktır. Ulaştırma Bakanlığı; yol inşaatına mahsus malzemeleri temin edecektir.²⁴

Kanun ilk olarak; piyasadaki her türlü maddenin belli ellerde toplanmasını engellemeyi, halkın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bu ürünlere değer fiyatında el koymayı ve ihtiyacı olan aracı müesseselere kârsız olarak verebilmeyi görev edinmiştir.²⁵ Bu işleri yürütürken de; ithalatın darlığı, üretimin düşüşü ve enflasyon karşısında zor durumda kalan halkın korunması için Fiyat Murakabe Komisyonları kurulmuştur. 8 Haziran 1940 tarihinden itibaren çalışmaya başlayan komisyonlar, gıda ve diğer ticari malların fiyat ve kâr miktarlarını belirleme yetkisine sahip olmuştur. Fakat fiyat tespiti sürecinde koordinasyonun sağlanamaması sonrasında, el altından karaborsa satışlar bir şekilde devam etmiştir. Kontrol memurlarının yetersizliği ve kurumdaki teşkilatsızlık başarısızlığı artırmıştır. Çıkan sorunların çözümü ve haksız kazanç elde edenlerin yargılanması için 8 adet Milli Korunma Mahkemesi açılmıştır.²⁶

Üreticiden mal alımının gerçekleşmesinin şahısların isteklerine bırakılmasının uygun ve geçerli bir yol olmayacağı düşüncesiyle, 1940 yılı Aralık ayında, çiftçilerin ellerindeki hububatı mecburi olarak devlete satması karara bağlanmıştır. 6 Aralık 1940 tarihinde Başbakanlık tarafından yayınlanan bir tebligatla; buğday fiyatlarının aşırı yükseldiği, çiftçilerin mallarını piyasaya sürmekte ağır davrandığı, bazı tüccarın da stoklarını satmayarak fiyat artışını körüklediği belirtilmiştir ve stoklarda bulunan hububat ürünlerine el konulmasının gerekçeleri duyurulmuştur.²⁷ Çiftçilerin stokların-

²⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 6 Haziran 1945, 7. Dönem, TBMM Basımevi, Ekler Bölümü, XIII, 4/1-7.

²⁵ Kayıran, *a.g.t.*, s. 159.

²⁶ Güneş, *a.g.m.*, s. 617.

²⁷ *Vatan Gazetesi*, 6 Aralık 1940, s. 1.

daki tohumluk ve yemeklik ürünlere el konulmasının koşulları ise Bakanlar Kurulu tarafından 12 Şubat 1941 tarihinde tespit edilmiştir. Bu karara göre: Ankara, Afyon, Amasya, Burdur, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, Isparta, Kayseri, Kırşehir, Kütahya, Mardin, Niğde, Sivas, Urfa ve Yozgat illeri ile Bilecik, Çankırı, Tokat ve Konya illerinin bazı ilçelerinde bulunan çiftçiler ellerinde bulunan buğday, arpa, çavdar ve yulaf miktarlarını 5 gün içerisinde bir beyanname ile bildirmekle mükellef kılınmışlardır. İlgili vatandaşların; bakmakla yükümlü oldukları kişilerin, çalıştırdıkları işçilerin, sahip oldukları hayvanların sayılarını(atlar ve büyük baş koşum hayvanı için günlük 5 kilo, bunun dışındaki büyük baş hayvanlar için günlük 3 kilo, küçük baş hayvanlar için ise yeni mahsul dönemine kadar toplam 10 kilo arpa ve yulaf hesaplanacaktır) ve ekilmek için gereken tohumluk miktarını dabeyannemelerine eklemeleri istenmiştir. Verilen beyannameye dayanılarak, mal sahibinin ihtiyacı dışında kalan tüm buğday, arpa, yulaf ve çavdara el konulacaktır. El konulan mallar, mal sahipleri tarafından demir yollarına en yakın Toprak Mahsulleri Ofisi şubelerine getirilecektir. Taşıma imkânları olmayanların ürünlerinin nakli resmi makamlar tarafından gerçekleştirilecek, yapılan masraf taşınan malın fiyatından düşülecektir. Belirlenen el koyma fiyatlarına mal sahibi itiraz eder ise durum TMO Genel Müdürlüğü'ne iletilecek ve Ticaret Bakanlığı ile sürdürülen istişare sonrasında fiyat konusundaki sorun çözümlenecektir. Bu uygulamaya muhalif davranan ya da gerçek dışı beyanatta bulunanlar Milli Korunma Kanunu'na göre yargılanacaklardır. Valiler illerde işlerin yürütülmesinden sorumlu olacaklardır.²⁸ Bu uygulama, 15 Mayıs 1942 tarihinde yayınlanan bir kararname ile tüm yurt genelinde uygulanmaya başlanmıştır.²⁹ Hububatın toplanmasının yanı sıra, halkın ihtiyacı olan un stokları oluşturabilmek için ise 30 Ocak 1941 tarihinde Bakanlar Kurulu, TMO'yu; un stokları meydana getirebilmek adına gereken tedbirleri almak için sorumlu kılmıştır.³⁰ 1942 yılı Ocak ayında ise; hububat, bakliyat, patates ve pirincin; un ve ezmelerinden pasta, çörek ve bunlara benzer mamullerin yapılması ve satılması yasaklanmıştır.³¹

²⁸ *Resmi Gazete*, 14 Şubat 1941, s. 2-3; Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi*, Yurt Yayınevi, Ankara 1986, s. 223.

²⁹ Kayıran, *a.g.t.*, s. 161.

³⁰ *Resmi Gazete*, 14 Şubat 1941, s. 1.

³¹ *Resmi Gazete*, 30 Ocak 1942, s. 3.

Hububat ve un stoku için alımlara başlayan TMO, üreticinin elindeki ürünleri piyasa fiyatının altında toplamıştır.³² Buğday, pamuk ve şeker pancarı gibi ham maddeler düşük fiyatlarla alınmış, pamuklu dokuma, gıda ürünleri ve şeker olarak işlenmiş, yüksek fiyatlarla piyasaya ürün olarak sunulmuştur. Halkın temel ihtiyaçları olan ekmek ve kömürde ise düşük satış fiyatı politikası belirlenmiştir.³³ Büyük fedakârlıklar ve zorluklar içerisinde ürünlerini devlete satan köylü; piyasadaki ürünleri yüksek fiyattan almaya başlayınca bu durumu hoş karşılamamış³⁴ ve ürününü düşük fiyata devlete vermek yerine, toprağa gömme yolunu tercih etmiştir.³⁵ TMO ise halktan topladığı ürünleri kimi zaman ihraç etmiş ve ülkede kıtlık yaşanmasında etkin rol oynamıştır.³⁶ Serbest piyasada hububat fiyatları artmaya devam etmiş ve belediyeler tarafından ekmek yapılacak un bulunamaz hale gelmiştir. Kentlerde ekmek tüketimi karneye bağlanmaya başlanmış, karaborsacılık ve istifçilik artmış, rüşvet ve nüfuz ticareti azaltılamamıştır.³⁷ Fırsattan yararlanan ve taşra kentlerinde yoğunlaşan, üreticinin mallarını büyük şehir piyasalarına sunarak zengin olan karaborsacılar ise yeni bir sınıf olarak ortaya çıkmıştır.³⁸

Milli Korunma Kanunu'yla hükümet, gerekli gördüğü alanlarda, yapılacak tarımsal faaliyetlerin üretim cinsini belirleyebilme yetkisine de sahip olmuştur. Ziraat yapılmayan 500 hektardan fazla toprak ise devlet tarafından bedel ödenerek işletilebilmiştir. Kanuna uymayanlar için tespit edilen cezalarda ertelenme yolu kapatılmıştır. Kanunun 41. maddesi ile 4 hektardan az toprağı olan çiftçinin bir çift öküzüne devlet tarafından el konulma hakkı tanınmıştır. Çiftçilerin büyük bölümünün, belirlenen miktarın altında toprağa sahip olmasından dolayı, üretim kaynağı olan öküzlerine el konulmuştur ve bu uygulama büyük tepki toplamıştır.³⁹

³² Oğuz Ünal, *Türkiye'de Demokrasi'nin Doğuşu*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, s.19-20.

³³ Parasız, *a.g.e.*, s. 60-61.

³⁴ Ünal, *a.g.e.*, s. 19-20.

³⁵ Parasız, *a.g.e.*, s. 61.

³⁶ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 208.

³⁷ Kayıran, *a.g.t.*, s. 163.

³⁸ Ronnie Margulies ve Ergin Yıldızoğlu, "Tarımsal Değişim: 1923-70", *Geçiş Sürecinde Türkiye* (Derleyen: İrvın Cemil Shick, E. Ahmet Tonak), Belge Yayınları, İstanbul 1992, s. 295.

³⁹ Kayıran, *a.g.t.*, s. 159; Güneş, *a.g.m.*, s. 616; Cahit Talas, *Ekonomik Sistemler*, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, s. 377; Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-*

Sanayi ve maden kuruluşlarının neyi ne kadar üreteceğini belirleme, işletmelerde hedeflere yönelik değişiklikler yapma, üretim programlarını dayatma yetkileri de hükümetin eline geçmiştir. Devlet, gereken düzenlemeleri yapmayan ve belirlenen miktarlarda üretim sağlayamayan kuruluşlara el koyarak işletme hakkına sahip olmuştur. Bu el koyma sürecinde, kurum sahibine uygun miktarda tazminat verilmesi öngörülmüştür. Devlet, maden ocaklarında gereken miktarda üretim sağlayabilmek için madenleri birleştirerek el koyup işletmiştir.⁴⁰ Kanununa bağlı olarak el konulan fabrika ve tesislerden bazıları şunlardır: Yalvaç Deri Fabrikası, Ereğli kömür havzasındaki ocaklar, Nadire Cenani Ercan'a ait ispirto fabrikası, Zeytinburnu Türk Çimentosu ve Kreci Anonim Ortaklığı'na ait çimento fabrikası.⁴¹ Bunların dışında; kamyonlar, gemiler, tankerler, jeneratörler, motorlar ve orman ürünleri de devlet tarafından el konulan kalemler arasında yer almıştır.⁴²

Benzin ve akaryakıtla çalışan nakil vasıtalarının seyrüseferi kısıtlanmıştır. Taksilerin ise bir gün çift bir gün tek plakalı olanlarının çalışmasına izin verilmiştir.⁴³ Resmi Gazete hariç olmak üzere diğer gazetelerin ebatlarına da sınırlama getirilmiştir. Buna göre: 42x58cm ebadından büyük gazetelerin günlük 4 sayfayı geçmeleri yasaklanmıştır. Bu ebatlardan daha küçük olanlar ise en fazla 6 sayfa çıkabilmiştir. *Ulus* gazetesi ise resmi tebligat ve ilanların çok olduğu günlerde 8 sayfaya kadar basılmıştır.⁴⁴ Tüccarların vergi kaçırmasını ve yüksek fiyattan mal satmasını engellemek amacıyla ise; kanununun 31. maddesine dayanılarak, 5 Mart 1940 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında, fatura kesme zorunluluğu karara bağlanmıştır.⁴⁵ Karara

---

1960), Alfa Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 173; Cahit Kayra, *Savaş-Türkiye-Varlık Vergisi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 323.

⁴⁰ Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974, s. 327.

⁴¹ Gül Yetim, *1939-1950 Arasında Türkiye'deki Sosyo-Ekonomik Durumun Çok Partili Hayata Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 86-91.

⁴² Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 190.

⁴³ Yetim, a.g.t.s. 99.

⁴⁴ *Resmî Gazete*, 10 Temmuz 1940, s. 11.

⁴⁵ *BCA*, Dosya: 262, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 90.23..1.

gerekçe olan Milli Korunma Kanunu'nun 31. maddesinin üçüncü ve dördüncü fıkrası şu şekildedir: "Toptan, yarı toptan ve perakende ticarete, tacir sıfatını haiz hakiki ve hükmi şahıslar arasında yapılan alım ve satım muamelelerinde satılan mal için satıcı tarafından fatura verilmesi ve faturaların muayyen bir müddet zarfında satan ve satın alan tarafından muhafaza edilmesi hükümetçe mecburi kılınabilir. Yüz kuruştan fazla yapılan alışverişlerde müşterinin talebi üzerine satıcı fatura vermeye mecburdur."⁴⁶ İlgili maddeye dayanılarak çıkarılan fatura uygulamasının detayları ise genel hatlarıyla şu şeklide belirlenmiştir: Kesilecek olan fatura içerisinde; malın nitelik ve niceliği, satış fiyatı, satış tarihi, kime satıldığı, bedelinden ne kadarının tahsil edildiği bilgileri yer alacaktır. Faturanın aslı alıcıda, kopyası satıcıda kalacak ve kanun yürürlükte kaldığı müddetçe saklanacaktır.⁴⁷

Kanunun, toplumun büyük bölümünü etkileyen diğer bir uygulaması ise zorunlu çalışma yükümlülüğü başlığı altında yürürlüğe girmiştir. Bu uygulama, ziraatta çalışan kadın ve erkeğin, kendi işlerini aksatmamak kaydıyla, yaşadıkları yerin 15 km çevresinde bulunan devlet ya da şahıslara ait işletmelerde uygun ücretle çalıştırılabilmesi mecburiyeti şeklinde olmuştur. 15 km sınırı zaman içerisinde genişletilmiştir. Hükümet bu karara dayanarak; fabrikalarda ve işyerlerinde, uygun görülen zamanlarda, fazla mesai yaptırma ve hafta tatillerini iptal uygulamasına gitmiştir. Kadınlar ve küçük yaştaki (alt sınır 12 yaş) vatandaşlar da ağır sanayi kollarında çalışmak zorunda bırakılmıştır. Zaman içerisinde; yol, köprü ve maden gibi alanlarda da zorunlu çalışma yükümlülüğü getirilerek kanun genişletilmiştir. Zorunlu çalışma yükümlüsü olan kişiler zor şartlarda, yiyecek ve barınma konusunda büyük sıkıntılar içerisinde çalıştırılmışlardır. İşçileri koruyacak ciddi bir yasal düzenleme olmadığı için bu gidişata engel olan çıkmamıştır.⁴⁸ Angarya ile ilgili uygulamalardan birkaçı şu şekilde gerçekleşmiştir: 15 Mart 1940 tarihinde inhisar idaresine ait işyerlerinde⁴⁹ ve 24 Eylül 1940 tarihinde ise şeker fabrikalarında⁵⁰ üç saate kadar fazla mesai yapılmasına müsaade edilmiştir. 5 Ocak 1943 tarihinde demiryollarının tamirine

⁴⁶ *TBMMZC*, 18 Ocak 1940, 6. Dönem, VIII, 147.

⁴⁷ *BCA*, Dosya: 262, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 90.23..1.

⁴⁸ Akandere, *a.g.e.*, s. 193-201.

⁴⁹ *Resmî Gazete*, 15 Mart 1940, s. 1.

⁵⁰ *Resmî Gazete*, 24 Eylül 1940, s. 1.

gerek duyulan yerlerinde iş mükellefiyeti uygulaması getirilmiştir. Uygulamaya göre tamir edilecek demiryolunun sağ ve sol tarafında 15 kilometrelik alan içerisinde kalan şehir, köy ve kasabalarda silah altında olmayan 18 ile 40 yaş arası kimseler (işsiz, amele ve rençperlik yapanlar) mükellefiyete tabi tutulmuştur. İşçilerin günlük çalışma ücretlerini, ekmeklerini ve katkılarını devlet karşılamıştır. İş mükellefiyetine tabi tutulan kişinin; hastalanması, doğal bir afete uğraması ya da ikinci dereceye kadar akrabalarından birisinin ölümü çalışmamasının mazereti olarak kabul edilmiştir.⁵¹

Milli Korunma Kanunu'ndan en çok etkilenen köylü kesiminin üzerindeki diğer bir baskı unsuru ise, her köyün kendi okulunun yapımında köylülere çalışma yükümlülüğünün getirilmesi şeklinde olmuştur. 18-50 yaş arasındaki köylüler, yılda 20 günü geçmemek kaydıyla, okul ve resmi görevlilerin (öğretmen, sağlık memuru, ebe gibi) kalacakları yerlerin yapımında çalışmışlardır ya da yerlerine birisini bulma veya nakdi ödemelerle bu sorumluluklarından kurtulabilmişlerdir. İlgili kanuna göre; kadın, yaşlı ve çocukların bina yapımlarında çalıştırılmayacağı belirtilse de çoğu kez bu kurala uyulmamış ve bu kimseler de güç şartlar altında okul inşaatlarında çalıştırılmıştır. Şehir ve kasabalardaki okullar devlet tarafından yapılırken, köy okullarının halka yaptırılması köylü ile devletin arasını açmıştır.⁵²

Refik Saydam'ın ani ölümünün ardından 1942 yılında hükümet kuran Şükrü Saraçoğlu döneminde, ekonominin yönetilmesi konusunda önceki döneme taban tabana zıt bir uygulama içerisine girilmiştir.⁵³ Bu değişiklikler MKK'ya da yansıtılarak, kanun uygulamalarında belli oranlarda yumuşama gerçekleştirilmiştir. Çiftçinin tüm ihtiyaç fazlası ürününe el koyma yerine, % 25 kararı uygulanmaya başlanmıştır. Yeni sisteme göre çiftçi; 50 tona kadar olan ürününün %25'ini, 50-100 ton arasındaki ürününün %35'ini, 100 ton üstü ürünün ise %50'ini devlete satmıştır. Geriye kalan miktar ise mal sahibi tarafından serbestçe satılabilmektedir. %25 kararı daha çok büyük çiftlik sahiplerinin işine gelmiştir. Çiftçi, devlete sattığı ürünün dışında kalan ürününü daha fazla fiyata satmış, tüccar da bu ürüne kâr koyunca tüketicinin eline geçen ürünün fiyatı oldukça artmıştır.⁵⁴ Kanunda

⁵¹ *Resmî Gazete*, 5 Ocak 1943, s. 2.

⁵² Akandere, *a.g.e.*, s. 193-201.

⁵³ Tezel, *a.g.e.*, s. 224.

⁵⁴ Kayıran, *a.g.t.*, s. 164-166; Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 313.

yapılan gevşeme sonrasında 1942 yılı içerisinde tüketici fiyatlarında %100 artış görülmüştür. Böylece; “*üretici kâr etmeye başlayınca üretim artar*” düşüncesi sonuç vermemiştir.⁵⁵ 1942-43 yılları savaş döneminin en yüksek enflasyonunun yaşandığı dönem olmuştur. Bu gidişatın bir sonucu olarak Varlık Vergisi getirilmiştir ve yüksek kazanç elde edenlerden bu vergi yoluyla tahsilat yapılmaya çalışılmıştır.⁵⁶

Saraçoğlu Hükümeti'nin Milli Korunma Kanunu'nda yapmış olduğu yumuşamalardan diğer birkaç tanesi ise şu şekilde gerçekleşmiştir: Öncelikle, başarısız ve gerçeği yansıtmayan uygulamaları dolayısıyla Fiyat Mura-kabe Komisyonları kaldırılmıştır.⁵⁷ 1943 yılı sonuna doğru ise muhtaç durumdaki çiftçiye, bir sonraki hasat döneminde geri alınmak üzere, Ziraat Bankası vasıtasıyla tohumluk temini kararlaştırılmıştır. Bu amaçla TMO ambarlarından Ziraat Bakanlığı emrine 35.000 tona kadar tohumluk ayrılmıştır.⁵⁸ Diğer yandan 26 Ocak 1944 tarihli meclis görüşmelerinde, Milli Korunma Kanunu hükümlerine göre 1942 yılı hububat borcunu ödeyemeyenlerin bu borçlarını affeden bir kanun meclisten geçmiştir.⁵⁹ Affin sebebi olarak ise; ilgili yılda hem hububattan alınacak vergilerin memurlar tarafından doğru tahmin ve tespit edilememesi hem de iyi verim alınan bir yıl olmaması sebep gösterilmiştir. İlgili dönemde, verginin tespitinde uygulanan tahmin usulüne göre; tarlada bulunan hasat yapılmamış ürünün miktarı göz kararı ile belirlenmiştir. Belirlenen miktarlar gerçek ürün miktarını tespit edebilmekte geçerli bir yöntem olmadığından, üretici mağdur olabilmektedir. Hükümet bu yanlış uygulamayı telafi edebilmek için çiftçinin borcunu silme yolunu seçmiştir.⁶⁰ Yine 1 Kasım 1944 tarihinde yürürlüğe giren Bakanlar Kurulu kararıyla; daha önceden yasak getirilen pasta, çörek, simit, peksimet, bisküvi, börek, baklava gibi hamur işlerinin ticari olarak üretilmesine, bazı şartlar dairesinde, izin verilmiştir. Buna göre; Ankara, İstanbul ve İzmir şehirlerinde talep miktarı dikkate alınarak, bahsi geçen ürünleri üretmek için, TMO tarafından hububat verilmeye başlanmıştır.

⁵⁵ Nazif Ekzen, *1946-1958-1970 Devalüasyonları*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1980, s. 13; Parasız, *a.g.e*, s. 61.

⁵⁶ Tunçay vd., *a.g.e*, s. 306.

⁵⁷ Güneş, *a.g.m*, s. 617.

⁵⁸ *Resmî Gazete*, 5 Kasım 1943, s. 1.

⁵⁹ *TBMMZC*, 26 Ocak 1944, 7. Dönem, VII, s. 140.

⁶⁰ *TBMMZC*, 26 Ocak 1944, 7. Dönem, Ekler Bölümü, VII, 6/1-3.

Diğer illerde ise talepler TMO ve serbest piyasa ortamından karşılanmıştır. Verilen hububat ve unların amaçları dışında kullanılması yasaklanmıştır. Ürünlerin fiyatları ise resmi makamlarca (Ticaret Bakanlığı veya mahalli belediyeler tarafından) belirlenmiştir.⁶¹

Saraçoğlu dönemi bir yumuşama dönemi olsa da kimi zaman, ihtiyaçlara bağlı olarak, bazı sert uygulamaların olduğu da görülmüştür. Ordunun ihtiyaç duyduğu ya da üretiminin az olması dolayısıyla karaborsaya düşen ürünlere, halkın bulmakta çok fazla güçlük çektiği hammadde ve mamulle-rezaman zaman bütünüyle el konulmuştur. Buna örnek olarak; pamuk mahsulüne yönelik el koyma uygulaması gösterilebilir. Milli Korunma Kanunu'nun 7 ve 14. maddelerine dayanılarak İzmir, Balıkesir, Kütahya, Manisa, Aydın, Denizli, Antalya, İçel, Seyhan, Hatay, Gaziantep, Maraş, Malatya, Elazığ illerinde 1945-1946 rekolte mahsulü bütün pamuklara el konulması, 6 Eylül 1945 günlü Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmiştir. Pamukların, belirlenen fiyatlardan toplanması ve ihtiyaç sahiplerine satılması görevi Sümerbank'a bırakılmıştır. Kararın yürürlüğe girmesi itibariyle Sümerbank'ın izni olmadan, pamuk ve pamuk ürünlerinin deniz ya da kara vasıtalarıyla taşınması yasaklanmıştır.⁶²

Milli Korunma Kanunu'na Bağlı Diğer Ekonomik Uygulamalar

Milli Korunma Kanunu'na yardımcı olacağı düşünülerek bazı önemli ekonomik tedbir uygulamaları da yürürlüğe konulmuştur. Bunlardan bir tanesi ekmek karnesi uygulamasıdır. İlk etapta, tek tip ekmek çıkarılması yönünde adım atılmıştır. 18 Şubat 1941 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından verilen bir kararla İstanbul, Ankara ve İzmir'de tek tip ekmek üretimi uygulaması başlatılmıştır.⁶³ Fakat üretilmeye başlanan ve buğday unu hariç katkı maddelerinin de kullanıldığı ekmekler (mısır, palamut, küspe, arpa gibi) halk tarafından pek de hoş karşılanmamıştır ve büyük memnuniyetsizlikler doğurmuştur.⁶⁴ Ekmekte tek tip uygulaması beklenen hububat

⁶¹ *Resmi Gazete*, 1 Kasım 1944, s. 1.

⁶² *BCA*, Dosya: 75130, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 109.55..2.

⁶³ *Resmi Gazete*, 21 Şubat 1941, s. 2.

⁶⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1938-1950)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, II, s. 203.

tasarrufunu sağlayamamıştır. Vatandaş ise aç kalacağı korkusuyla gıda maddelerini stoklama yoluna giderek yaşanan sıkıntıları daha da artırmıştır. Artan ekmek sıkıntısı üzerine Refik Saydam Hükümeti ekmek dağıtımında karne uygulamasına geçmek zorunda kalmıştır.⁶⁵ Uygulama ilk olarak Ankara ve İstanbul'da başlatılmıştır. Bu şehirlerin dışında; Diyarbakır, Edirne, Kayseri, Samsun, Zonguldak, Bursa da kısa süre içerisinde uygulamanın yürürlüğe girdiği şehirler arasında yer almıştır.⁶⁶ İstanbul'da 11 Ocak 1942 günü karne dağıtımı yapılmıştır. Gazeteler aracılığıyla yapılan duyurularda, yeteri derecede ekmek çıkarılacağı ve vatandaşların telaşa düşmemesi gerektiği telkin edilmiştir.⁶⁷ 14 Ocak günü ise, karne sahibi İstanbul halkı ilk kez olmak üzere ekmeklerini karneyle almaya başlamıştır.⁶⁸ Uygulamanın ilk gününde yaşananlar ve elde edilen başarı ertesi günkü gazetelerde kendisine geniş yer bulmuştur.⁶⁹ 17 Ocak 1942 tarihinde Ankara'da da ekmek karnesi dağıtılmaya başlanmıştır.⁷⁰

Kısa sürede ülke sathına yayılan ekmek karnesi uygulaması ile dağıtılacak olan ekmeklerin gramajları da tespit edilmiştir. Tespite göre: 7 yaş altı çocuklara 187,5 gram, 7 yaş üstü kişilere 375 gram, ağır işçilere 750 gram günlük ekmek hakkı tanınmıştır.⁷¹ Bu miktarlar zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. İlk olarak ordu mensupları için uygun görülen 750 gram ekmek; çalışma şartlarının ağırlığı ve sürekli manevra yapılması dolayısıyla az bulunarak miktar 900 grama çıkarılmıştır.⁷² Halk için dağıtılan ekmeklerde ise, gelen taleplerin karşılanamamasından dolayı eksiltmeye

⁶⁵ M. Selçuk Özkan ve Abidin Temizer, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, II/9, Fall 2009, s. 323.

⁶⁶ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s. 108; Fatih Tuğluoğlu, "Tek Parti Döneminde Hükümet Memur Dayanışması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 362.

⁶⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Ocak 1942, s. 1.

⁶⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Ocak 1942, s. 1.

⁶⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Ocak 1942, s. 1.

⁷⁰ *Ulus Gazetesi*, 17 Ocak 1942, s. 1.

⁷¹ Tayfun Çınar, "1942: A'dan Z'ye Bozuk Devletin Yeniden Yapılanması Girişimlerinin Yükselişi ve Düşüşü", *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini(1940-1949)*, (Editör: Birgül Ayman Güler), AÜSBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2008, s. 241-242.

⁷² *TBMMZC*, 2 Şubat 1942, 6. Dönem, XXIII, s. 240.

gidilmiştir. 27 Şubat 1942 tarihli bir kararla ekmek miktarlarında %20'lik bir azaltma gerçekleştirilmiştir. Böylece yetişkinlerin 300, çocuklar için ise 150 gram uygun görülmüştür. Ağır işçiler için ise bir değişiklik yapılmamıştır.⁷³ 6 Mayıs 1942 tarihinden itibaren ise bir gün tam diğer gün %50 az olmak üzere dönüşümlü gramajla verilmeye başlanmıştır. Büyükler için yarı miktar verildiği gün 150 gram ekmek dağıtılmıştır.⁷⁴ Hububat sıkıntısının bir miktar aşılması sonrasında 3 Haziran 1942 günü %50 uygulaması sonlandırılmıştır. Ayrıca ekmek içerisindeki arpa miktarı da azaltılmıştır.⁷⁵ 8 Ocak 1945 tarihinde yetişkinlere verilen miktar 450 grama, ağır işçilerin istihkakı ise 900 grama yükseltilmiştir.⁷⁶ 24 Mart 1945 tarihinde devlet madenlerinde çalışan işçilerin günlük hakları 1.000 grama yükseltilmiştir.⁷⁷ Ekmekte karne uygulaması İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte gereksiz görülmüş ve öncelikle Ankara, İstanbul ve İzmir dışında karne ile ekmek satışı kaldırılmıştır. Bu üç şehirde ise Ticaret Bakanlığı tarafından yayınlanan 9 Eylül 1946 tarihli tamimle karne ile ekmek satışına son verilmiştir.⁷⁸

Milli Korunma Kanunu'nun diğer bir uygulaması ise Varlık Vergisi olarak ortaya çıkmıştır. Devlet hazinesinin eksikliğini tamamlamak amacıyla çıkarılan vergi⁷⁹, 11 Kasım 1942 tarihinde Şükrü Saraçoğlu Hükümeti tarafından hayata geçirilmiştir. 4305 sayılı kanun 17 maddeden oluşmuştur. Kanunun 1. maddesinde; servet ve kazanç sahiplerinin malları ve fevkalade kazançları üzerinden bir defaya mahsus olmak üzere vergi alınacağı bildirilmiştir. Kanunun 7. maddesinde; vergi mükelleflerinin mükellefiyet derecelerinin tespiti için vilayet ve kaza merkezlerinde en büyük mülki memurun başkanlığında; en büyük mal memuru, ticaret odaları ve belediye temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. 11.

⁷³ Kazım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, II, 1252; *Ulus Gazetesi*, 28 Şubat 1942, s. 1.

⁷⁴ Karabekir, *a.g.e.*, s. 1262; İsmet İnönü, *Defterler(1919-1973)*, (haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, I, 324.

⁷⁵ *Son Telgraf Gazetesi*, 3 Haziran 1942, s. 1.

⁷⁶ Yetim, *a.g.t.*, s.140.

⁷⁷ *Akşam Gazetesi*, 24 Mart 1945, s. 2.

⁷⁸ *Tanin Gazetesi*, 9 Eylül 1946, s. 1; *Vatan Gazetesi*, 9 Eylül 1946, s. 1.

⁷⁹ Murat Koraltürk, "Türkiye Ekonomisi (1923-1960)", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XVII, s. 591-592.

maddeyle; komisyonun aldığı kararların vergi dairelerine veya köylerde münasip yerlere asılmak suretiyle duyurulması kararlaştırılmıştır. Komisyonların aldığı kararlar kesinlik taşıyacaktır. Sadece mükerrer vergi yazılımlı halinde itiraz yapılabilecektir. 12. maddeyle; vergi 15 gün içinde ödenecek, ek olarak uzayan ilk hafta için %1, ikinci hafta için %2 faiz işletilecektir. 30 gün içinde borcunu ödemeyenler ise askeri işleri dışında, umumi hizmetlerde bedeni olarak çalıştırılacaklardır. Kanunun, 17. maddede yer aldığı şekliyle, Bakanlar Kurulu tarafından uygulanması kararlaştırılmıştır.⁸⁰

Tüccar, emlak sahibi ve büyük çiftçiler vergi alınacak hedef kitleyi oluşturmuştur. Hedef zenginler olmasına rağmen yer yer zor durumda bulunan esnaf da bu vergilerden nasibini almıştır. Vergi miktarları kesinlik taşımadığı için, kimi zaman komisyonlar mükelleflerin üzerine çok yüksek miktarda vergi yükü bindirmiştir.⁸¹ Saraçoğlu, 21 Ocak 1943 tarihinde yaptığı bir açıklamada azınlıkların vergilendirilmesi mevzusundan bahisle şu ifadeleri kullanmıştır: “Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun bütün şiddetiyle tatbik edilecektir.”⁸²

Azınlıkların askerlik yapmadıkları, bu vatan için kan dökmedikleri, halkın elindekileri sömürdükleri için artık bu memleket adına fedakârlık zamanlarının geldiği söylentileri artmış ve Varlık Vergisi'nin haklılığı anlatılmaya çalışılmıştır. Vergilerini ödeyemeyenlerin Palu, Elazığ, Diyarbakır, Bitlis, Van, Erzurum, Ağrı transit yollarında ve Kop, Zigana, Deveboyu geçitlerinin kışın temizlenmesinde çalıştırılması planlanmıştı.⁸³ Borçlu kişiler valiliklere gönderilen listeler çerçevesinde polis tarafından toplatılmıştır. İstanbul'da toplatılan mükellefler sevk günlerine kadar Sirkeci Tren Garı yakınında bir ambarda bekletilmişlerdir.⁸⁴ Çalışma yükümlüleri ba-

⁸⁰ *TBMMZC*, 11 Kasım 1942, 6. Dönem, XXVIII, 29-32; Kayra, *a.g.e.*, s. 49-50; Nevin Coşar, *Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası (1926-1950)*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2004, s. 104-106; Goloğlu, *a.g.e.*, s. 174; Koçak, *a.g.e.*, s. 482-485.

⁸¹ Akandere, *a.g.e.*, s. 174-177.

⁸² *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Ocak 1943, s. 1.

⁸³ Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 442-451.

⁸⁴ Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 197.

rınma ve yeme giderlerini kendileri karşılamışlardır. Aldıkları ücretin yarısı ise vergi borçlarından düşürülmüştür. Fakat bu miktarlarla yüksek vergi borçlarının sıfırlanması pek de mümkün görünmemiştir.⁸⁵ Vergi mükelleflerinin ve miktarlarının tespitinde yaşanan sıkıntılara birlikte,⁸⁶ 1942-44 yılları arasında vergi dahilinde 114.368 mükellefe 465.384.820 lira vergi tarh edilmiştir. Bu miktarın 314.920.940 lirası tahsil edilmiştir.⁸⁷ Ekonomide istenilen rahatlama sağlanamayınca ve gelen tepkiler sonrasında 15 Mart 1944 tarihinde 4530 sayılı “Varlık Vergisinin Bakayasının Terkinine Dair Kanun” ile vergi yürürlükten kaldırılmıştır.⁸⁸

Milli Korunma Kanunu’na bağlı başka bir uygulama ise Toprak Mahsulleri Vergisi olarak hayat bulmuştur. Savaş sırasında büyük kazançlar sağlayan toprak sahiplerinin vergilendirilmesi gündeme gelmiştir. Bu vergi 4 Haziran 1943 tarihinde çıkarılmış, üç mahsul dönemi uygulanmıştır.⁸⁹ Vergi çoğunlukla aynı olarak alındığı için aşar vergisine benzetilmiştir.⁹⁰ 26 Nisan 1944 tarihinde vergi miktarları biraz daha artırılmıştır(%8 den %10’a çıkarılmıştır) ve vergisini zamanında ödemeyenlerin cezalı olarak ödeyecekleri hakkında bir tasarı kabul edilmiştir.⁹¹ Toprak Mahsulleri Vergisi büyük-küçük çiftçi ayrımı yapılmadan alındığı için en büyük zararı küçük çiftçi grubuna vermiştir. Kanun gereğince vergi, daha ürün tarladayken, yetkili kişilerce tahminen belirlenen ürün miktarı üzerinden alınmıştır. Gerçek mahsulün tahmin edilmesinde yaşanan sıkıntılar çiftçiyi perişan etmiştir. Gelen görevli bazen tarladaki ürünü çok miktarda göstererek çiftçiyi fazla vergi vermek zorunda bırakmıştır. Kimi zaman da memurlar vergiyi düşük miktar gösterme karşılığında rüşvet istemişlerdir. Vergisini aynı olarak verecek olan çiftçi, ürününü kendisi götürerek TMO’ya teslim etmek

⁸⁵ Akandere, *a.g.e.*, s. 204.

⁸⁶ Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951, s. 81-82.

⁸⁷ *TBMMZC*, 15 Mart 1944, 7. Dönem, Ekler Bölümü,VIII, 1/1, Tahsil edilen vergi miktarı ile ilgili olarak 13 Kasım 1950 tarihli Meclis Tutanağı’nda farklı bir rakam sunulmaktadır. Bu bilgiye göre toplanan vergi miktarı 317.509.114 liradır(*TBMMTD*, 13 Kasım 1950, 9. Dönem, II, 80-83).

⁸⁸ *TBMMZC*, 15 Mart 1944, 7. Dönem, VIII, 45-46.

⁸⁹ Bedrettin Kolaç, “Türkiye’de Hububat Politikaları (1923-1950)”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XVII,674.

⁹⁰ Türkan Başyigit, “Türkiye’de Kırsal Kalkınma Planları (1923-1950)”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XVII,s. 693. (Sayfa Aralığı 687-696).

⁹¹ Kayıran, *a.g.t.*, s. 167-168.

zorunda bırakılmıştır. Bu ürünlerin taşınması-teslimi için günlerce beklenmesi ve teslim sırasında görevli memurların çıkardıkları sıkıntılar köylü için büyük eziyet olmuştur.⁹² Milli savunma giderlerinin karşılanması amacı da güden bu kanunun uygulaması, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, 23 Ocak 1946 tarihinde kaldırılmıştır.⁹³

Kanuna Bağlı Olarak Verilen Cezalar

Milli Korunma Kanunu'nun uygulanması sürecinde çıkan sorunların halledilmesi için açılmış olan 8 adet mahkeme, İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda çok sayıda davaya bakmıştır. Fakat mahkemelerin çalışmalarıyla ilgili sıkıntılar bir türlü aşılamamıştır. Bu sıkıntılar meclis görüşmelerine dahi yansımıştır. 26 Mayıs 1942 tarihli meclis oturumunda CHP Kastamonu Milletvekili Abidin Binkaya, Milli Korunma Mahkemelerinin çalışmasıyla ilgili sıkıntıları dile getirmiştir. İstanbul'daki mahkemeyi örnek gösteren vekil, bu mahkemeye 500 kadar ihtikar davasının gelmiş olduğunu ve mahkemenin bu sayının ancak yarısı kadarını sonuçlandırabildiğini ifade etmiştir. Mahkemelerin rahat çalışabilmesi için, kanunu uygulayan memurların sayısının yeterli olması gerektiğini belirten Binkaya, İstanbul'da 30 kadar memur bulunduğunu ve bunun ancak yarısı kadarının faal olarak görev yaptığını, bu rakamın da yetersiz olduğunu belirtmiştir. Bu kişilere tek tip kıyafet giydirildiği ve bunun da ihtikar yapan kimseler tarafından kolaylıkla tanınmalarına neden olduğunu konuşmalarına eklemiştir. Daha sonra söz alan Adalet Bakanı Hasan Menemencioğlu özetle şu ifadeleri kullanmıştır: Milli Korunma Mahkemeleri İstanbul, Ankara ve İzmir'de kurulmuştur. Bu mahkemelerin olmadığı yerlerde ise diğer mahkemeler Milli Korunma Kanunu icabınca hüküm vermektedirler. Mahkemeler yeni kurulduğu için elde tam bir malumat yoktur.⁹⁴

Milli Korunma Mahkemeleri ve diğer yerel mahkemeler tarafından kanuna uymadığı gerekçesiyle birçok ticaret erbabına ve yükümlülüğünü yerine getirmeyen vatandaşa değişik miktarlarda cezalar vermiştir. Bu cezalardan örneklem oluşturmak üzere aşağıdaki mahkeme kararları seçilmiştir:

⁹² Akandere, *a.g.e.*, s. 169-170.

⁹³ *TBMMTD*, 23 Ocak 1946, 7. Dönem, XXI,s. 91-92.

⁹⁴ *TBMMZC*, 26 Mayıs 1942, 6. Dönem, XXV,s. 302-303.

1. Karaman'da bakkal Hüseyin Ekzin belirlenen fiyatın üstünde fiyata sadeyağ sattığı için 500 lira ağır para ile iki yıl Adana'ya sürülme cezası almıştır.⁹⁵

2. Ergani'den esnaf Tursun Özbek'e şeker ihtikârı yapmaktan dolayı 16 lira 30 kuruş ağır para ve dükkânının yedi gün kapatılması cezası verilmiştir.⁹⁶

3. Elmalı'dan seyyar manifatura tüccarı Mahmut Yelten, 55 kuruşa satması gereken Merzifon keteninin metresini 90 kuruştan 7 metre satmıştır. Bu sebeple 5 lira ağır para cezası ve yedi gün dükkânının kapatılması ile cezalandırılmıştır. Ayrıca, basma müsadere edilmiş, basma bedeli olan 630 kuruş ise satıcıdan alınıp alıcıya verilmiştir.⁹⁷

4. Hüseyin Doymuş isimli şahıs evinde bulunan buğday hakkında beyanname vermeyerek kanuna karşı gelmiştir. 670 kilo olan buğday müsadere edilmiş; 25 lira ağır para cezası verilmiş; mahkeme masrafları da şahsa ödettilmiştir.⁹⁸

5. İsmail Sezgin ismindeki bakkal, elindeki çay miktarını belirtilen tarihler içerisinde bildirmemiştir. Elinde fazladan bulunan 13 paket ve 65 gram çay için 25 lira ağır para cezası verilmiştir.⁹⁹

6. Amasya'dan esnaf Hüseyin Burgaz piyasayı daraltmak adına manifatura eşyası toplamış ve fatura kesmemiştir. Bu hareketleri dolayısıyla 55 lira ağır para ve iki hafta dükkân kapatma cezası almıştır.¹⁰⁰

7. Vatandaş Ahmet Karakuş ilgili memurdan müsaade almadan harmanını kaldırıp arpasını evine taşımıştır. Bu hareketiyle 25 lira ağır para cezasıyla cezalandırılmıştır.¹⁰¹

8. Elmalı'dan Eczane sahibi Hoşyar Tanrısever, 24 adedi 250 kuruşa satılması gereken bir ilacın 10 adedini 250 kuruşa satmıştır. Kanuna muha-

⁹⁵ *Resmi Gazete*, 15 Ağustos 1941, s. 8.

⁹⁶ *Resmi Gazete*, 28 Şubat 1942, s. 3.

⁹⁷ *Resmi Gazete*, 14 Mart 1942, s. 4.

⁹⁸ *Resmi Gazete*, 18 Nisan 1942, s. 8.

⁹⁹ *Resmi Gazete*, 1 Haziran 1942, s. 54.

¹⁰⁰ *Resmi Gazete*, 11 Ağustos 1942, s. 7.

¹⁰¹ *Resmi Gazete*, 22 Ağustos 1942, s. 7.

lif bu davranışı sebebiyle 6 lira 20 kuruş ağır para cezası almıştır. Fazla aldığı 150 kuruşu müşteriye iade etmiştir. Kalan 100 liraya ise müsadere uygulanmıştır. Eczaneye, halkın sıhhatiyle ilgili olması nedeniyle kapatma cezası verilmemiştir.¹⁰²

9. Fırınacı Mustafa Sezgin, fırınında ekmek olduğu halde satışa sunmayarak kanuna muhalif davranmıştır. Şahıs 5 lira ağır para ve 7 gün dükkânının kapatılması cezası almıştır.¹⁰³

10. 10 Metresi 56,5 kuruş satılması gereken Sümerbank malı kol astarının 10 metresini 90 kuruşa satarak kanuna karşı gelen tüccar Osman Karaöz, 3 ay 15 gün hapis, 116 lira 60 kuruş ağır para, 1 ay müddetle dükkânının kapatılması ve bu müddet zarfında ticaretten men cezası almıştır. Ayrıca bu şahsın dükkânına, büyük harflerle yazılı levhalar asılarak cezasıhalka duyurulmuştur.¹⁰⁴

11. Milli Korunma Kanunu'na daha önceden muhalif olan Akşehir'den Mahmut Berber; dükkânında mevcut bulunan alkol, çekirdek, kahve ve kesme şekeri sebep olmadan satışa sunmadığı için 7 ay 1 gün hapis, 300 lira ağır para cezasıyla cezalandırılmıştır. Ayrıca dükkân dört ay kapatılmıştır ve şahıs bu müddet zarfında ticaretten men edilmiştir.¹⁰⁵

12. Seferihisar'dan manav Mustafa Aldemir, satışa sunduğu lahanalara etiket koymadığı için 25 lira ağır para cezasına çarptırılmıştır ve bu cezanın gazeteyle ilanına karar verilmiştir.¹⁰⁶

13. Amasya'da esnaf Yunus Düzgün, yüksek fiyatla gaz yağı satmaktan suçlu bulunmuş ve üç ay hapis, 100 lira ağır para cezasıyla cezalandırılmıştır. Ayrıca dükkânı bir ay müddetle kapatılmıştır ve şahıs bu süre zarfında ticaretten men edilmiştir.¹⁰⁷

14. Tavşanlı'da linyit işletmesinde, iş mükellefiyeti sırasında mazeretsiz ve izinsiz çalışma alanını terk eden Ahmet Kahraman 66 lira 60 kuruş ağır para cezasıyla cezalandırılmıştır.¹⁰⁸

¹⁰² *Resmi Gazete*, 17 Ekim 1942, s. 5.

¹⁰³ *Resmi Gazete*, 27 Ekim 1942, s. 8.

¹⁰⁴ *Resmi Gazete*, 18 Kasım 1942, s. 8.

¹⁰⁵ *Resmi Gazete*, 12 Aralık 1942, s. 6.

¹⁰⁶ *Resmi Gazete*, 11 Şubat 1943, s. 4.

¹⁰⁷ *Resmi Gazete*, 26 Şubat 1943, s. 4.

¹⁰⁸ *Resmi Gazete*, 13 Mart 1943, s. 5.

15. Hükümete borçlandığı hububatı, belirtilen tarihler içinde teslim etmeyen Akşehir'den Mehmet Kızmaz, 1 ay 15 gün hapis ve 166 lira 60 kuruş para cezası almıştır.¹⁰⁹

16. Haklı bir sebep olmaksızın fazla fiyata çavdar satmaktan suçlu bulunan İbrahim Kurnaz'a, 5 ay hapis ve 200 lira ağır para cezası verilmiştir.¹¹⁰

17. 103 kuruşa aldığı demir civatanın kilosunu 300 kuruşa satarak kanuna muhalif davranan Bandırma'dan Naip Erkovansuçlu bulunmuş; 3 ay hapis, 100 lira ağır para ve çalıştığı dükkanın 1 ay kapatılması cezasıyla cezalandırılmıştır.¹¹¹

18. Dükkânında bulunan yağı herhangi bir sebep göstermeden satışa sunmayan Muş'tan esnaf Selim Yılmaz ve ortağı Sadullah Şahin suçlu bulunmuşlar, 3'er ay hapis ve yüzer lira ağır para cezası almışlardır. İlgili şahısların bir ay müddetince hem işyerleri kapatılmıştır hem de iki şahıs ticaretten men edilmiş, ellerindeki 3 teneke yağ müsadere edilmiştir. Asliye Ceza Mahkemesi'nin kararının, şahısların dükkânının görünen yerlerine asılması da hükme bağlanmıştır.¹¹²

19. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin ve devlet hissesinin tahsili sırasında memuriyet vazifelerini suiistimal eden Bilecik'ten muhtar Ahmet Özdemir ile muhtarlık azalarından Hüsamettin Konmaz 6'şar ay hapis cezasıyla cezalandırılmışlardır.¹¹³

20. Amasya'dan Abdullah Özdemir'e, evini fazla fiyata kiraya verdiği için 210 lira ağır para cezası verilmiştir. Sanığın yaşının ileri olması dolayısıyla miktarda indirime gidilmiş, ceza 175 liraya düşürülmüştür.¹¹⁴

21. Çörek yaparak satışa sunan Amasya'dan İbrahim isimli şahıs kanuna karşı geldiği için 25 lira para cezası ile cezalandırılmıştır.¹¹⁵

22. Ilgın'dan esnaf Mehmet Ilgın, kilosunu 6 liraya satması gereken kahvenin kilosunu 8 liraya satarak kanuna karşı gelmiştir. Bu suçuna karşı-

¹⁰⁹ *Resmî Gazete*, 28 Nisan 1943, s. 3.

¹¹⁰ *Resmî Gazete*, 22 Ekim 1943, s. 3.

¹¹¹ *Resmî Gazete*, 13 Kasım 1943, s. 5.

¹¹² *Resmî Gazete*, 22 Aralık 1943, s. 3.

¹¹³ *Resmî Gazete*, 12 Temmuz 1944, s. 6.

¹¹⁴ *Resmî Gazete*, 11 Aralık 1944, s. 8.

¹¹⁵ *Resmî Gazete*, 14 Aralık 1944, s. 7.

lık 15 gün hapis ve 100 lira para cezasıyla cezalandırılmıştır. Suçlunun 15 gün ticaretten menî ve masrafları şahıs tarafından karşılanarak kararın *Resmî Gazete*'de yayınlanması kararlaştırılmıştır.¹¹⁶

23. İzinsiz olarak benzinle çalışan motosikletini kullanan Akşehir'den Haşim Aka 250 lira para cezası almıştır. Daha önceden infaz edilmiş cezası bulunduğundan, ceza altıda bir oranında artırılarak 291 lira 60 kuruş olarak belirlenmiştir.¹¹⁷

İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Milli Korunma Kanunu

Milli Korunma Kanunu savaşın sona ermesine rağmen varlığını devam ettirmiştir. Kanun içerisinde yapılan değişikliklerle, kanunun yeni oluşan şartlara ayak uydurmasına çalışılmıştır. Bu amaçla ilk olarak 1946 yılı Haziran ayında değişiklik girişimi gündeme gelmiştir. Savaş sonrasında üretim ve ithalat yoluyla ana ihtiyaç mallarının serbest temini yolu açılmıştır. Fakat vurguncular bu imkanlar dahilinde kendilerine önemli kâr alanları bulmuştur. Kanunda yapılacak değişikliklerle haksız kazanç elde etme yolunun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ayrıca rüşvet ve zimmete para geçirmek gibi suçların işlenmesinin de en asgariye indirilmesi amaçlanmıştır.¹¹⁸ Meclis görüşmelerinin ardından, kanunun 51, 10, 31, 32,57, 66, 67 ve 68. maddeleri 14 Haziran tarihli oturumda değiştirilmiştir.¹¹⁹

Milli Korunma Kanunu'nun 30. maddesi en fazla mağduriyet yaratan kanun hükümleri arasında yer almıştır. İlgili madde ile gayrimenkullerin kira fiyatları 1939 yılına endeksli olarak bırakılmıştır. Bu durum, mülk sahipleri için büyük sıkıntılar doğurmuştur. Savaşın bitmesine rağmen ilgili maddenin varlığı kirada oturanlar ve özellikle ticarethane kiracıları için büyük rahatlık olurken, mal sahiplerini maddi anlamda sıkıntıya sürüklemiştir. Bu sıkıntılara örnek teşkil etmesi adına Topçu Binbaşı ve malul subaylardan Ahmet Rasim Öçalan'ın CHP Milletvekili Hilmi Uran'a gönderdiği 26 Ekim 1946 tarihli mektupta geçen ve kira fiyatlarıyla ilgili yaşanan sıkıntıları özetleyen bazı cümleler şu şekildedir: "...Bendeniz, savaş meydanlarında sağ ayağını kaybetmiş malul bir topçu binbaşısıyım.

¹¹⁶ *Resmî Gazete*, 27 Haziran 1945, s. 7.

¹¹⁷ *Resmî Gazete*, 10 Temmuz 1945, s. 8.

¹¹⁸ *TBMMTD*, 13 Haziran 1946, 7. Dönem, Ekler Bölümü, XXIV, 3/1-7.

¹¹⁹ *TBMMTD*, 14 Haziran 1946, 7. Dönem, XXIV, 335-342.

Maluliyetim nedeniyle çalışıp kazanamıyorum. Ancak ufak bir maaş ile babadan kalma iki dükkân ve bir evin kira parası ile sekiz baş nüfusunun idare-i maişetini evvelce temin ediyorduk. Fakat 1939'u takip eden yıllardan bugüne kadar geçim zorluğu yüzünden en feci bir duruma düşmüş bulunmaktayım...Kendi tapulu mülkümden, yani yukarıda maruz gayrimenkulden yedi seneden beri tek kuruş maişetime medar olmadığını esefle bildirerek, bunun amillerini ve gayrimenkul gelirlerini harpten evvelki fiyattan artırılmasını meneden ve modası geçmiş, unutulmuş Koruma Kanunu'ndan ve kanununun tatbikinden dolayı tahaddüs etmiş olan elim ve feci vaziyetlerden bahsedeceğim...Kiralara harpten evvelki fiyattan fazlaya çıkarılması memnudur...Hayat şartları değişmiş, insanoglunun yaşayabilmesi için kullanabileceği her şey yüzde beşyüz ve bin nispetinde artmış ve bina vergileri dahi birkaç misli yükselmiş ve tamir masrafları ise hepsinin fevkinde artmış olduğundan bendeniz tapulu mülküm olan iki dükkandan aldığım ayda otuz lira ile evimden aldığım on lira icar mülkün vergisi ile masraflarını zor karşılıyor...”Şikayet sahibi Öçalan bundan sonra,1939 ile 1945 yılları arasında bazı giderlerin fiyat karşılaştırmasını yapmıştır. Buna göre; ekmeğin kilosu 1939 yılında 4 kuruş iken 1945 yılında 70 kuruşa çıkmıştır. Şekerin kilosu ise 25 kuruştan 500 kuruşa yükselmiştir. Bina vergisi 15 liradan 48 liraya, ayakkabı fiyatı 400 kuruştan 4.000 kuruşa çıkmıştır. Öçalan, yapılan uygulamanın cumhuriyet, anayasa ve adalet kavramlarıyla çeliştiğini belirterek cümlelerine şu şekilde devam etmiştir: “...Kendim harp malulüyüm ve iki çocuğumdan birisini de şehit verdim. Diğeri de halen hudutta askerdir. Şehit oğlumun üç tane yavrucağı var ki şimdi bütün gözlerim bu talihsiz çocukların üstündedir. Zavallı annelerine tahsis ettiğim günde 200 gram ekmeği de benden gizli çocuklara yedirmiş. Bu yüzden az zaman sonra anneleri açlıktan öldü...”. Binbaşı; kiradaki dükkanlarında oturanların yüzbinlerce lira kazandıklarını, dükkanı terk ederken de başkasına 1.500 lira hava parasına teslim ettiklerini, mahkemeye başvurduğunu fakat kira artıramayacağı yönünde karar çıktığını eklemiştir.Öçalan, askerdeki oğlundan da bahsetmiş ve izin için geldiğinde gördüğü durumdan duyduğu rahatsızlığı belirten şu cümlelerini aktarmıştır: “Baba, mademki bu hareketler var. Daha ben ne diye askere gideyim? Ne diye hudut bekleyeyim. Bir düşman da gelse maazallah işgal etse Korunma Kanunu'nun bu muamelesinden farksız bir muamele yapacağını tahmin etmiyorum”. Binbaşı bu haksız uygulamaların derhal sonlandırılmasını, kendisi gibi mağdur olan ve başka geçim kaynağı bulunmayan kim-

selerin mağduriyetlerinin giderilmesini CHP Meclis Grubu'ndan rica etmiştir.¹²⁰

Gayrimenkul kira fiyatlarından doğan sıkıntıların giderilmesi konusu 20-21 Şubat 1947 tarihli meclis görüşmelerinde gündeme gelmiştir. 20 Şubat tarihli meclis oturumunda kanunun gayrimenkul kiralari ile ilgili olan 30. maddesi görüşölmeye başlanmıştır. Maddenin önem arz eden birinci fıkrası şu şekilde tespit edilmiştir:“Milli Korunma Kanunu'nun uygulanacağı süre içinde şehir, kasaba, iskele, liman veistasyonlarda gayrimenkullerin(tarla, bağ, bahçe, bostan gibi musakkaf olmayanlar hariç) kira bedelleri Milli Korunma Kanunu'nun uygulanmaya konmasına takaddüm eden yıl içindeki son kira sözleşmesiyle belli oran kira bedellerine; konutlarda %20 ve konuttan başka yerlerde %50 zammı ile bulunacak kirabedellerinden hiçbir suretle fazla olamayacağı gibi sözleşme şartlarında kiracılar aleyhine değışiklik yapılamaz.”¹²¹ 30. maddenin değıştirilen tüm fıkraları incelendiğinde; savaş yıllarında artırımına izin verilmeyen kira fiyatlarına makul ölçülerde artış sağlanmasının yolunun açıldığı görölmektedir. Bu şekilde, kira fiyatların bir anda serbest bırakılmasının sebep olacağı sosyal ve iktisadi çıkmazların önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹²² 21 Şubat 1947 tarihinde ise 30. madde ve ekleriyle ilgili diğere değışiklikler tamamlanarak kanunlaşmıştır.¹²³

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Milli Korunma Kanunu'nun bazı maddelerinde yumuşamalara gidilse de kanun varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu durum vatandaşın CHP iktidarını şiddetli şekilde eleştirmesine neden olmuştur. İktidar ise kendisini ve kanunun varlığını savunmaya çalışmıştır. Bu manada, CHP Genel Sekreterliği'nden yayınlanmış, partiye mensup vekillere hitap eden 9 Temmuz 1945 tarihli bir yazı önem arz etmektedir. İlgili yazıda, savaş sırasında izlenen ekonomi politikası hakkında genel bir değerlendirme yapılmış, bu değerlendirmenin vekiller tarafından seçim bölgelerinde halka iletilmesi istenmiştir. Değerlendirme metni içerisinde; Milli Korunma Kanunu uygulamaları hatırlatılmış ve devletin halkın mağduriyetini gidermek için böyle bir uygulamaya gittiği, yaşanan

¹²⁰ *BCA*, Dosya: C1,Fon Kodu: 30..1.0.0,Yer No: 42.249..14.

¹²¹ *TBMMTD*, 20 Şubat 1947, 8. Dönem, IV, 334

¹²² *TBMMTD*, 20 Şubat 1947, 8. Dönem, Ekler Bölümü, IV, 3/1.

¹²³ *TBMMTD*, 21 Şubat 1947, 8. Dönem, IV, 353-383.

aksaklıklar karşısında kanununda gereken değişikliklerin yapıldığı, köylünün mallarını şehirlerde pazarlayan araçların yüksek kâr arzularının köylüyü mağdur ettiği ve üzdüğü belirtilmiştir. Devletin köylüden satın aldığı ürünlerle hem köylüye yüksek fiyattan destek olduğu hem de oluşabilecek bir kıtlık için tedbir aldığı, kimi ekonomik sıkıntılar yaşansa da Türkiye'nin savaşın getireceği yıkımdan uzak kalmayı başardığı anlatılarak, halkın fedakârlığı için onlara minnettar olunduğu ifade edilmiştir.¹²⁴

Kanun aleyhinde yapılan ve meclis raporlarına da yansıyan eleştiriler ilgili komisyonlar tarafından(maliye, ticaret, tarım komisyonları gibi) gerekçeleriyle savunulmaya çalışılmıştır. Savaş yıllarının ağır şartları altında milli bünyeyi korumak, milli ekonomiyi sarsacak, halkı ve milli savunma ihtiyaçlarını zora sokacak girişimlere karşı gerekli tedbirler alınmak zorunda kaldığı için kanunun çıkarıldığı, savaş bitmesine rağmen dünyanın tam anlamıyla huzura kavuşmadığı ve bunun ne zaman olacağına da bilinmediği, bu nedenle de alınan tedbirlerin tam olarak terk edilemeyeceği vurgulanmıştır.¹²⁵

Kanunun yürürlükte olması sadece vatandaş değil, meclis içerisindeki bazı vekilleri de rahatsız etmiştir. Bu manada Seyhan Milletvekili Ahmet Remzi Yüreğir, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu'ya konuyla ilgili yönelttiği bir sözlü soruyla, kanunun hâlâ niçin uygulamada olduğu noktasındaki merakını belirtmiştir. Bakanın soruya verdiği cevap ise özetle şu şekilde olmuştur: Kanun; seferberlik, savaş hali ya da Türkiye'yi ilgilendiren devletlerin savaş içinde olması şartlarıyla çıkarılmıştır. Savaş bitmiş olmasına rağmen siyasi gerginlik devam etmekte, ülkede ise ekonomik görüntünün tam olarak düzene girmediği görülmektedir. Ticari ve ekonomik durumun gelişmesinde Milli Korunma Kanunu olumsuz bir etkiye sahip değildir. Kanunun verdiği yetkilerle, dış politikada mevcut belirsizlik ortamında, ekonominin gelişmesi adına adımlar atılmaktadır. Fakat savaş yıllarında uygulanan el koyma, ticaret maddelerinin alım ve satımından men, nakil vasıtaları, fabrika ve depolara el koyup işletme gibi uygulamalar son bulmuştur. Uygun şartlar oluşuncaya kadar kanunun yürürlükte kalacaktır.¹²⁶

¹²⁴ *BCA*, Dosya: ?, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 5.26..30.

¹²⁵ *TBMMTD*, 13 Haziran 1946, 7. Dönem, Ekler Bölümü, XXIV, 3/1-7.

¹²⁶ *TBMMTD*, 8 Kasım 1948, 8. Dönem, Cilt: XIII, 32-33.

Sonuç

Milli Korunma Kanunu, Meclis içerisinde ve halk nezdinden büyük eleştirilere sebep olsa da, dönem iktidarları için büyük bir güç dayanağı olması hasebiyle uzun yıllar varlığını devam ettirmiştir. O kadar ki; muhalefet yıllarında kanununu şiddetle eleştiren Demokrat Parti'nin iktidarı döneminde dahi kanun yürürlüğünü korumuştur. Milli Korunma Kanunu ile ek ve tadillerinin kaldırılmasına ancak 16 Eylül 1960 tarihli Bakanlar Kurulu'nda karar verilmiştir. Verilen kararın gerekçesinde; İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik yapıya tesirlerinden dolayı ihtiyaç duyulduğunda uygulanmak üzere oluşturulan fevkalade yetkilerin, bahsedilen şartların son bulması nedeniyle, 20 yılın sonunda kaldırıldığı belirtilmiştir. Şiddetli cezalar ve normal iktisadi gidişatın dışında uygulamalarıyla ekonomik ve sosyal bünye üzerinde oluşturduğu baskının kaldırılması için de kanunun iptaline karar verildiği metne eklenmiştir.¹²⁷

İkinci Dünya Savaşı sırasında kabul edilen Milli Korunma Kanunu devlete, ekonomi alanında sınırsız müdahale hakkı tanımıştır. Bu durum, tek parti dönemi olmasına rağmen, meclis içinde ciddi bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır. Kanun tüm eleştirilere rağmen savaş dönemi ekonomisinin temel unsurlarından birisi olmuş, üretim alanında nitelik ve nicelik olarak tespit çalışmaları kanuna göre yapılmıştır.¹²⁸ Kanun, yürürlükte bulunan 1924 anayasasına aykırı hükümler de içermiştir. Hükümet ekonomiyi düzene sokmak için birçok sınırlama getirmiştir. Devletçilik sertleştirilmiş ve özel sektör devlet denetimi altına alınmaya çalışılmıştır. Hükümet ise bu kanunu zor zamanlar için çıkardığını ve bu dönemler geçince normale döneceğini söyleyerek kendini savunmuştur.¹²⁹

Kanun uygulamaları, toplum için önemli bir yere sahip olan ekonomik sınıfları olumsuz etkilemiştir. İşçilere fazla mesai, istifa edememe gibi ekstra yükler getirilmiş, enflasyon sebebiyle işçi ücretleri yarı oranında değer kaybetmiş, pahalılık-kıtlık-karaborsa ise onları daha zor hayat şartlarına sürüklemiştir. Küçük toprak sahipleri hem kanunun genel hükümlerinden hem de bu kanuna bağlı olarak çıkarılmış bulunan Toprak Mahsulleri Vergisi'nden ciddi zararlar görmüşlerdir. Jandarma ve devlet memurlarının

¹²⁷ BCA, Dosya: 7519, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 156.16..19.

¹²⁸ Tefvik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*, İmge Kitabevi, Ankara 1992, s. 219.

¹²⁹ Akandere, *a.g.e.*, s. 206-207.

baskıları bu sınıfı zor durumda bırakmıştır. Esnaf ve zanaatkârlar kanununun ticari serbestliği engellemesiyle istedikleri kârları elde edememişlerdir. Orta ve Büyük Toprak Sahipleri ise savaş dönemini kârla kapatmışlar fakat Toprak Mahsulleri Vergisi onları da iktidara karşı gelmeye yöneltmiştir.¹³⁰ CHP iktidarı ve İsmet İnönü kanun uygulamalarının halk içerisindeki olumsuz etkileri sonrasında büyük destek kayıplarına uğramıştır. 1950 yılında yapılan genel seçimlerde de uzun süren Halk Partisi iktidarı, iktidar mevkiini kaybetmiştir.

“THE MAINSTAY OF ECONOMY AND POWER IN TURKEY DURING THE SECOND WORLD WAR:
PROTECTION LAW”

Abstract

The Second World War influenced Turkey in every respect (political, social, economic, etc.), directly. Non-combatant country, due to probability of crusading, kept a highest rank its military spendings, at any time. Imports and exports equalisations were broken down. Agricultural production was cut to the bone within calling to arms for young population. Military service, which was assurance of both citizen and security of country, had difficulty in compensation its basic needs. During the war, Refik Saydam and after Şükriü Saraçoğlu, who both of them formed a government alone, retained in force multi-directional and strict ruled implementations which are known as The Protection Law on behalf of finding a way for current economical impasses. With applicable legislation; the whole economical phase, that is passed through between production and consumption, domestic and foreign trade parameters are brought under control by the cabinet. This kind of procedure show edit self as the most rigid understanding of the principle of Statism. Eventhough the Second World War was over, world political balances not falling into place entirely and the cabinet members' comfort using articles easily at any time position themselves to keep this legislation until 1960. In this article; the content of The Protection Law, scopes of implementation, other economical implementations depended on legislation, reflections of legislation in judge were discussed in detail. While the term was being illuminated; archives, official broad castings, and the examples from that term's press were examined, primarily.

Keywords

The Protection Law, Second World War, Refik Saydam Government, Şükriü Saraçoğlu Government.

¹³⁰ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1839-1950)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 447.

YÛNUS EMRE DİVÂNI'NIN YENİ BİR NÜSHASI VE YÛNUS'UN YAYIMLANMAMIŞ ŞİİRLERİ*

M. Fatih KÖKSAL**

ÖZET

Türk tasavvuf edebiyatının en önemli simalarından olan Yunus Emre, duru Türkçesi, samimi üslûbu ve coşkun lirizmiyle her dönemde halkın gözdesi olmuş, onun şiirleri dilden dile okunarak bugüne ulaşmıştır. Geniş kitlelerin teveccühünün yanı sıra edebiyat araştırmacılarının da ilgi odağı hâline gelen Yunus'un gerek Risâletü'n-nüşhiyye'si gerekse Divân'ı üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Yunus Emre Divânı, Cumhuriyet öncesi ve sonrasında defalarca yayımlanmıştır. Yunus Emre'ye ait şiirlerin basılı Divân nüshalarında bulunanlardan daha fazla olduğuna kuşku yoktur. Bunlar arasında, her nasılsa Divân'a girememiş, şiir mecmuaları ve cönklerin yaptıkları arasında günümüze kadar gelmiş olanlar da vardır. Bundan başka, tespit edilemeyen Divân nüshalarında da farklı şiirlerin bulunduğu muhakkaktır.

Bu yazıda, yeni bulunan bir Yunus Emre Divânı nüshası tanıtılarak bu nüshada bulunduğu hâlde bugüne kadar yapılan Divân neşirlerinde yer almayan bazı şiirlerin metinlerine yer verilmiştir. Şahsî kütüphanemizde bulunan söz konusu Divân nüshasında Yunus Emre'ye ait toplam 174 şiir bulunmaktadır. Bu 174 şiirin 17'si gerek Yunus Emre Divânı neşirlerinde, gerekse diğer Yunus'lara ait olduğu kaydıyla yayımlanan şiirler arasında bulunmamaktadır. Bu yazıda, bahsedilen şiirlerin metinlerine yer verilmiş ve bu şiirlerin Yunus Emre'ye aidiyeti meselesi dipnot açıklamalarında vuzuha kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Yunus Emre, Divân, Yunus Emre Divânı, Türk tasavvuf edebiyatı.

Büyük Türk mutasavvıfı Yunus Emre, pek çok bakımdan diğer şairlerden ayrılan, öne çıkan ve farklılıkları olan bir değerimizdir. Üzerine en çok araştırma ve yayın yapılan Türk şairlerinin başında yer almasının sebebi de budur. Yunus'un şöhreti Anadolu sınırlarını taşımış, hususiyile

---

* Türk edebiyatı tarihi için son derece önem arzeden bu makale dergimizin bir önceki sayısında (30) yayımlanırken sehven bir bölümü çıkarılmıştır. Bu yüzden tam olarak tekrar yayımlama ihtiyacı duyulmuştur.

** Prof. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü.
mfkoksal@gmail.com

Balkanlar olmak üzere Türk dünyasının pek çok yerine ulaşmıştır. Tesirlerinin çağıyla sınırlı kalmaması, devirler, ülkeler, hanedanlar, rejimler aşan olağanüstü bir teselsül halkasıyla günümüze kadar taşınması da Yûnus'un büyüklüğünü gösteren önemli işaretlerdendir. Günümüzde hâlâ camilerde, muhtelif dinî toplantılarda, dost meclislerinde, yaran sohbetlerinde, kadınların gezmelerinde onun ilâhileri okunmakta, şiirleri dilden dile, nesilden nesile geleceğe taşınmaktadır.

“Yapılan bunca çalışmaya rağmen Yûnus Emre, büyüklüğü nispetinde araştırılmış mıdır?” sorusunun cevabı, bilim dünyasının ülkemizdeki genel görünümüyle doğru orantılıdır, diyebiliriz. Yapılanların yeterli olduğunu söylemek zordur. Hele Batı'nın en büyük şair ve yazarları üzerine yapılan yayınlarla bizim Yûnus Emre çalışmaları kıyaslandığında çok çok gerilerde olduğumuz açıkça görülecektir. Bu, elbette sadece Yûnus Emre çalışmalarına mahsus bir hâl değildir. Devletin eğitim, kültür ve bilim politikaları, bilimsel çalışmaların devlet ve toplum katındaki önem ve değeri, diğer konularda olduğu gibi bu hususta da önemli bir belirleyici olarak görünmektedir.

Yunus Emre Dîvânı, Arap harfleriyle Dîvân-ı Âşık Yûnus, Dîvân-ı Âşık Yûnus Emre ve Yûnus Emre Dîvânı adları altında, çoğu birbirinin aynı olmak üzere yedi kere basılmıştır (Özege 1979: 5/2099). Harf inkılâbından sonra da Yunus Emre Dîvânı neşirleri devam etmiştir. Bunlar arasında -araştırma ürünü olarak- kronolojik sırayla Burhan Ümit Toprak (1933), Abdülbaki Gölpinarlı (1943), Faruk Kadri Timurtaş (1972) ve Mustafa Tatçı (1990) tarafından yapılan neşirler sayılabilir.

Arap harfli Türkçe matbu Dîvânlardan günümüze doğru gelindikçe yapılan her neşirde şiir sayısının tedricî olarak arttığı gözlenmektedir. Nitekim Yûnus Emre Dîvânı üzerine yapılan neşirlerde en çok şiir doktora tezini de (1990c) bu konuda yapan Mustafa Tatçı'nın neşirlerinde bulunmaktadır. Tatçı'nın ilk defa Kültür Bakanlığı Yayınları arasından çıkan Yûnus Emre Dîvânı'nda 415, Kültür Bakanlığı e-kitap projesi çerçevesinde internet ortamında bulunan neşrine göre (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10663,metinpdf.pdf?0>) ise toplam 417 manzume bulunmaktadır.

Tarihe mal olmuş şahsiyetlere ait yeni bilgi ve belgelere, bulgulara her an için ulaşmak mümkündür. Genel manada bu böyle olduğu gibi şair

ve yazarlarla eserlerine dair durum da aynıdır. Pek çok eski şairin yeni şiirleri, bilinmeyen eserleri gün yüzüne çıkarılmış ve çıkarılmaktadır. Bu yazının konusunu da Yûnus Emre Dîvânı'nın yeni bulunan bir nüshası ve bu nüshadaki neşredilmemiş şiirler oluşturmaktadır.

Bu girişten sonra bu yazıya konu olan şiirler hakkındaki tespit ve kanaatlerimize geçelim. Aşağıda tam metni transkribe edilen bu şiirler, şahsî kütüphanemizdeki yazmalar arasında Yz. 304-D 25 numarada kayıtlı Yûnus Emre Dîvânı'nda bulunmaktadır. Dîvân'da Yûnus Emre'ye ait toplam 174 şiir mevcuttur. Bunların 141'i Yûnus, 12'si Miskîn Yûnus, 10'u Âşık Yûnus, 10'u Yûnus Emre, biri Dervîş Yûnus mahlasıyla kaleme alınmıştır.¹ Nüshada ayrıca, diğer mutasavvıf şairlerden de önemli sayıda manzume mevcuttur. Diğer şairler arasında Azîz Mahmûd Hüdâyî 18 manzumeyle en başta gelmektedir. Kaygusuz Abdâl'in ve Nûrî'nin üçer2 adet şiirinin bulunduğu nüshada Şemsî ve Şemseddîn mahlaslarıyla yazılmış birer şiir ve yine Şeyyad Hamza, Şa'bân, Kemal Ümmî, İmamoglu, Şeyhülislâm Yahyâ ve Gafûrî'nin birer manzumesi yer almaktadır. Bunlardan başka Kemal Paşazâde'ye ait "Pend-i Kemâl Paşazâde" başlıklı ve şairin Dîvân'ında yer almayan 17 beyitlik mesnevi tarzında yazılmış bir manzume de mevcuttur. Bu durumda elimizdeki yazmada Yûnus'a ait 174 şiirin yanı sıra başka şairlerin de toplam 32 adet şiiri bulunmakta, altı adet şairi tespit edilemeyen (mahlassız) şiirle birlikte nüshadaki şiir yekûnu 212'ye ulaşmaktadır.

¹ Yûnus'un mahlasları meselesi hâlâ ortak kanaate varılamamış bir husustur. Dervîş Yûnus, Âşık Yûnus, Miskîn Yûnus... gibi Yûnus adının başına gelen sıfatları -Âşık Ömer gibi- mahlas mı addedeceğiz, yoksa Yûnus'u mahlas, diğerlerini sıfat olarak mı kabul edeceğiz? Bize göre Yûnus Emre, şiirlerinde sadece Yûnus ve Yûnus Emre mahlaslarını kullanmıştır. Birkaç şiirindeki Emrem Yûnus'u da bu çerçevede telakki etmeliyiz. Nitekim Mustafa Tatçı neşrinde yedisi "Yûnus Miskîn" şeklinde olmak üzere mahlas beytinde / dörtlüğünde geçen 45 Miskîn Yûnus vardır. Fakat burada asıl sorun şudur: "Âşık Yûnus, Dervîş Yûnus" gibi tamlamaları mahlas kabul ettiğimiz takdirde Dîvân'daki bu Miskîn Yunus'ları, biri "Yûnus-ı Bîçâre" olarak geçen sekiz adet Bîçâre Yûnus'u hatta iki adet Zaîf Yûnus'u da mahlas kabul etmemek için bir gerekçe kalmaz. Mustafa Tatçı da bu tereddütten olsa gerek bazı şiirlerde "Miskîn Yûnus", bazılarında "miskîn Yûnus" imlâsını kullanmıştır. Gölpinarlı da bu konuda "Yunus birçok şiirinde adına 'miskin' sıfatını takmadadır, bazı şiirlerinde de 'bîçâre' sıfatını görüyoruz. Bunları adına ekleyen şair pekâlâ 'âşık' sıfatını da ekleyebilir, 'dervîş' sıfatını da..." demektedir (1961: 127) ki bizim de kanaatimiz aynı yöndedir.

² Nûrî mahlaslı şiirlerden biri Abdulahad Nûrî'nin Dîvân'ında da mevcuttur. Diğer ikisi başka bir Nûrî'ye ait olabileceği gibi Abdulahad Nûrî'nin Dîvân'ında bulunmayan şiirleri de olabilir.

Bu durumda nüshayı başka şairlerin de şiirlerinin bulunması hasebiyle bir şiir mecmuası addetmek mümkünse de Yûnus Emre Dîvânı olarak kabul etmek daha doğru olacaktır. Zira bir dîvânda başka şairlerin de yer yer şiirlerinin bulunması, -özellikle mutasavvif şairlerin dîvânlarında olmak üzere- sıkça karşılaşılan bir durumdur. Dîvân'ın başında şairin "Bir avuç toprağa bunca kıl u kâl / Neye gerek iy Kerîm-i öu'l-celâl" beytiyle biten mesnevi tarzında yazdığı münâcâtının son dokuz beyti bulunmaktadır. Yani nüshanın baş tarafında eksiklik olduğu anlaşılmaktadır. Gerek münâcâtın gelenek içinde bulunması gereken yeri, gerekse nazım şeklinin farklı oluşundan dolayı aslı 28 beyit olan bu şiirin muhtemelen ilk şiir olduğunu, yani baştan eksikliğin bir yaprak olduğunu tahmin ediyoruz.³ Söz konusu nüshada şiirlerin sıralanışında belli bir tertip yoktur; diğer bir deyişle bu yazma, gayri mürettep bir Yûnus Dîvânı nüshasıdır.

Nüshada mevcut Yûnus şiirlerinin 157 adedi yayımlanan Yûnus Emre Dîvânı baskılarında mevcut şiirlerdir. 17 adedi ise bu neşirlerin hiçbirinde yer almamaktadır.

N ü s h a t a v s i f i : 150x105mm, 110x70 mm ölçülerinde, 60 yaprak, 15 satır, mahlas beyitleri dışındaki beyitler çift sütun hâlinde yazılmış. Sırtı sonradan tamir görmüş üst deffenin üçte biri kadarı yırtılmış kahverengi kaba bir meşin cilt içinde, suyollu, muhtelif fligranlı (üç hilâl, AB harf ve tavsukuşu) kalın, hemen her sayfasının özellikle üst kenarları okumaya fazla engel teşkil etmeyecek şekilde nem lekeli, kirli beyaz kâğıda, siyah mürekkeple ve talik hatla yazılmıştır. Baştan -muhtemelen bir yaprak- eksik olan nüshanın ayakların takibinden arada eksik varak bulunmadığı ve eserin son sayfasında (60b) şiir bulunmamasına nazaran sondan da eksiksiz olduğu anlaşılmaktadır. 11a sayfasının alt tarafından kabaca kazanmış "Alî" yazılı bir mühür mevcuttur. Ketebe kaydı mevcut değildir. Dolayısıyla nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi tespit edilememiştir. Ancak kâğıt, yazı, cilt vb fizikî durumuna bakarak ama özellikle de şiirleri bulunan diğer şairlerin ölüm tarihlerine nazaran bu dîvân nüshasının XVII. yüzyılda istinsah edildiği kanaatini taşıyoruz.

³ Timurtaş neşrinde bu şiir bizdeki nüsha gibi "Bir avuç toprağa bunca kıl u kâl / Neye gerek iy Kerîm-i öu'l-celâl" beytiyle bitmektedir ve şiirin tamamı 22 beyittir (Timurtaş 1972: 231-232). Tatçı neşrinde ise 28 beyit tutarındaki bu manzumede bu beyitten sonra üç beyit daha vardır (Tatçı 1990a: 412-413).

Burada şiiri bulunan şairlerden İmamoglu mahlaslı şair hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Şa'bân mahlaslı şairin ise -nüshadaki Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin şiirlerinin çokluğuna nazaran- Hüdâyî Dergâhı zakirbaşısı olup Hüdâyî'nin şiirlerini besteleyen ve kendisi de şair olan Şa'bân (ö. 1650)⁴ olması gerekir. Zaten Şeyh Şa'bân-ı Velî hariç Şa'bân mahlaslı başka da şair bilinmemektedir Birbiri ardına Şemsî ve Şemsüddîn mahlaslarıyla kaydedilmiş şiirlerin sahibi muhtemelen aynı kişidir. Ancak bu şairlerin kimliği tespit edilememiştir. Diğer şairlerin ve ölüm tarihleri ve/ya yaşadıkları yüzyıllar şöyledir:

Şeyyâd Hamza: 14. yy

Kaygusuz Abdal: 14-15. yy.

Kemâl Ümmî: ö. 1475

Kemal Paşa-zâde: ö. 1534

Şeyhülislâm Yahyâ: ö. 1644

Abdulahad Nûrî: ö. 1651

Aziz Mahmûd Hüdâyî: ö. 1651

Gafûrî: ö. 1667

Burada neşredeceğimiz 17 adet şiirin çoğunun Yûnus Emre'ye aidiyeti tereddüde mahal olmayacak derecede açıktır. Bazıları ise Yûnus'un alışkın olduğumuz dili, edası ve anlam derinliğinden uzaktır. Bununla birlikte bu şiirler için de "Yûnus'un değildir" demek iddialı bir yaklaşım olur. Bu şiirlerin hangileri olduğu, metin notlarında gerekçeleriyle birlikte izah edilmiştir. Kısmen o notlarda da serdedildiği üzere bu türden şiirlere dair bakışımızın birkaç dayanağı vardır:

- 1) İfade tarzı, üslûp özellikleri, kelime kadrosu, işlenen mevzu vb. hususlarda tereddütlü olduğumuz şiirler, dış yapı özellikleri bakımından Yûnus'un tercihleriyle örtüşmektedir.
- 2) Yûnus'un şiirlerinde çoğunlukla var olan derinliği yakalayamayan, bir dervişten ziyade vaiz ağzından söylenen manzumelere Yûnus Emre Dîvânı'nda da rastlanır.

⁴ İsmail Kara, "Şaban", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 8. Cilt, Dergâh Yay., İstanbul 1982, s. 82.

- 3) Bu tür manzumelerin Yûnus'un anlık hassasiyetleriyle söylenmiş olabileceği gibi ilk dönemlerinde yazılmış olması da düşünülebilir.
- 4) Yine bu tür manzumelerin bir bölümünün Yûnus'a aitken bazı beyit veya dörtlüklerin başka şairlerden aktarılması, yani bazı şiirlerin kısmen Yûnus'a ait olması da söz konusu olabilir.
- 5) Aslında Yûnus Emre'ye ait bazı şiirlerin geçen zaman içerisinde okurlar ve müstensihlerce anlaşılacak için kendi döneminin diline çevrildiği de yazmaların takibinden anlaşılır.⁵ Yani gerçekte Yûnus'a ait bir şiirin geçen zaman sürecince aslının kaybolması ve devrin ihtiyaçlarına göre farklı bir çehreye bürünerek tahrif edilmesi de söz konusu olabilir. Demek ki "kelime kadrosu" da tek başına bir belirleyici kabul edilemez.
- 6) Burada neşredilen 17 şiirin şiir mecmuaları veya cönklerde değil, müstakil bir Yûnus Emre Dîvânı nüshasında bulunması da şiirleri değerlendirirken öncelikle "Neden Yûnus'a ait olsun?" değil, "Neden Yûnus'a ait olmasın?" sorusunu sormamızı gerektirir.

Bütün bunlarla birlikte buradaki şiirlerin bazılarının Yûnus Emre'ye mal edilmiş olması, yani aslında başkaları tarafından yazılıp şu veya bu şekilde Yûnus mahlasıyla bu Dîvân nüshasına girmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Bununla birlikte elimizdeki nüshada bulunan yayımlanmamış Yûnus şiirlerinin hepsini neşretmenin faydadan hâli olmayacağı kanaatine vardık. Netice olarak "vallâhu a'lem bi's-savâb" demek herhâlde en doğrusu olacaktır.⁶

⁵ Bu konuda bkz. Gölpinarlı 1961: 117-118.

⁶ Yûnus Emre Dîvânı üzerinde yayın çalışmalarının devam ettiğini bildiğim değerli meslektaşım Prof. Dr. Orhan Kemal Tavukçu'nun "Yunus Şiirlerini Ayırt Etmeye Yönelik Bazı Tespitler" başlıklı makalesiyle (2004) yine bu konudaki yayımlanmamış tebliğlerinin (2009a, 2009b) ve doğrudan bu şiirler üzerine yaptığı kişisel değerlendirmelerinin makaleye kayda değer katkıları oldu. Keza Tavukçu gibi Yûnus Emre Dîvânı'nı yeniden yayımlama çalışması içinde olan bir diğer değerli meslektaşım Prof. Dr. Hüseyin Akkaya'nın da bu yazının son şeklini almasında önemli payı vardır. Her ikisine de teşekkür ediyorum.

METİN*-1-⁷

-
- * 1. Şiir metinlerinin sıralanışında yayına esas olan Dîvân nüshasındaki sıra gözetildi ve 17 şiir buna göre numaralandırıldı.
2. Dîvân nüshasında şiirlerin hepsi beyit şeklinde olduğu için, kafiye gereği dörtlük şeklinde de yazılması mümkün olanlar da dâhil olmak üzere bütün şiirler beyit düzeninde yazıldı.
3. Metinlerde, doğrudan şiirle ilgili olan açıklamalar (vezin kusurları, imlâ hataları vb.) dipnotlarda; şiirlerin Yûnus Emre'ye aidiyetine dair, başka bir deyişle muhtevaya ait kanaatlerimiz ise son notlarda ifade edildi. "Açıklama" şeklinde verilen bu görüş ve tespitlerde dip notu yerine son notun tercih edilmesinin esas sebebi, notların hem sayıca çok hem de uzun oluşlarıdır.
4. Her şiirin başında nüshadaki sayfa numarası ve vezni gösterildi. Her beytin başına beyit numarası verildi.
5. Metinlerde alt çizgiyle ( ) birleştirilmiş kelimeler, vezin gereği tek hece okunması gereken ünlü ulamalarını, italik karakterde dizili harfler ise zihafılı heceleri ve medli olduğu hâlde med yapılmayan heceleri gösterir (Bkz. Köksal 2012: 63-82).
6. Bazı aparatlarda meselâ "ıapuya: ıapuyı, nüsha." benzeri notlar mevcuttur. İlk kelime bizim -vezin, mana vb. sebeplerle yapılan- tasarrufumuzu, (:) işaretinden sonra o kelimenin yayınımıza esas olan Dîvân nüshasındaki -bize göre yanlış istinsah edilmiş- şekli gösterir. Virgül işaretinden sonraki "nüsha" ibaresi ise anlaşılacağı üzere ikinci kelimenin "nüsha"daki şekline işaret eder.
7. Metinlerin dipnotlarında ve son notlarda Yûnus Emre Dîvânı, Dîvân vb. ifadelerle kastedilen Dîvân metni Mustafa Tatçı tarafından hazırlanmış olup Kültür Bakanlığı tarafından e-kitap olarak internet ortamında yayınlanan neşirdir (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10663,metinpdf.pdf?0> Erişim tarihi: 07.01.2014) Makale boyunca atfı yapılan bütün manzume ve beyit / dörtlük numaraları da bu yayından yapılan alıntılardır.

⁷ Dîvân nüshasının ilk parçası olan bu manzumenin dört beyti (4, 6, 7 ve 8. beyitler) bazı nüsha farklılıklarıyla birlikte Tatçı neşrinde de bulunmaktadır. Bu şiiri "yayımlanmamış şiirler"den bâhis bu makaleye alıp almamakta tereddütlerimiz oldu. Ancak bu nüshada altı beyit tamamen farklı olduğu için almayı uygun gördük. Aynı beyitlerin değişik şiirlerde müştereken yer almasının Yûnus Dîvânı'nda başka örnekleri de vardır. Kaldı ki Tatçı neşrinde bu şiir için anlama tesir eden bir nüsha farkının gösterilmemiş olması (Tatçı 1990a: 158) da bunun farklı bir şiir olduğunu teyit eder mahiyettedir.

Vezin bakımından sorunsuz olan bu şiir kayda değer kafiye kusurları barındırmaktadır. Tatçı neşrindeki söz konusu metinde de aynı / benzer kafiye kusurları vardır. Bu durum, şiirin zamanla müstensihler elinde değişime uğramasından veya başkalarına ait beyitlerin şiire dâhil edilmesinden kaynaklanmış olabileceği gibi Yûnus'un dilinden çıkan şeklin böyle olması ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir. Zira Dîvân'da buna benzer kafiye kusurları görülen çok sayıda şiir mevcuttur. Fakat genel olarak kelime kadrosu, muhteva ve eda olarak şiirin Yûnus'a ait olduğu rahat-

Ve zin: 14'lü hece ölçüsü

- 1a 1 Kimseler iremedi sırrına dervîşlerüñ
Degmeler varamadı yirine dervîşlerüñ
- 2 Şerî'ati tutdılar tarîķati_ unıtdılar
Dalâlete batdılar münkiri dervîşlerüñ
- 3 Görüñ Resül'e n'itdi Şafî Âdem'i gitdi
Âhîr 'Uşâme yitdi serveri dervîşlerüñ
- 4 Resül ağdı Mi'râc'a dîdâr gösterdi hoca
Gör e gör e ne yüce meydânı dervîşlerüñ⁸
- 5 Üveys yirinde tırdı 'arşa na'lin şavurdi
Muhammed anda gördi seyrini dervîşlerüñ
- 6 Resül eydür yâ Kayyûm anlar nicesi kavim
Sır deñizinde kıdum gönlini dervîşlerüñ⁹
- 7 Resül geldi tapuya¹⁰ elin urdı kapuya
Şordılar kimsin diyü miskîni dervîşlerüñ¹¹
- 8 Resül girdi içerü dervîşler tırdı örü
Ol sâ'at dîdâr gördi bâtını dervîşlerüñ¹²

---

hıka söylenebilir. Dört beyti Tatçı neşrinde kullanılan üç nüshada daha bulunan bu şiirin Yûnus'a aidiyeti hususunda -aşağıdaki diğer şiirler için yapılacak olan- "açıklama"lara gerek görülmedi.

⁸ Tatçı neşri 149. manzumede de bulunan bu beyit şu şekildedir:

Resül ağdı Mi'râc'a nazar eyledi hoca
Görün görün kim niçe vafını dervîşlerün (149/3)

⁹ Tatçı neşri 149. manzumede de bulunan bu beyit şu şekildedir:

Resül eydür iy Kayyûm bunlar 'acâyib kavim
Sır denizi kılmışsın gönlini dervîşlerün (149/7)

¹⁰ tapuya: tapuyı, nüsha.

¹¹ Tatçı neşrinde bu beyit şu şekildedir:

Resül indi tapuya elin urdı kapuya
Didiler kimsin ana miskîni dervîşlerün (149/5)

¹² Tatçı neşrinde bu beyit şu şekildedir:

Resül girdi içerü yârenler tırdı örü
'Âşıklar dîdâr gördi visâlin dervîşlerün (149/6)

- 9 Çalap eydür bunlara ne şoru var ne perde
 udret eliyle açdum gözini dervîşlerüñ
- 10 Yünus söyle sözüñi toprak eyle yüzüñi
 Fâş eyleme ‘äleme râzını dervîşlerüñ

-2.ⁱ

Vezin: 8+8= 16’lı hece ölçüsü

- 3a 1 Eglen[i]mez [iy] yârenlerⁱⁱ ‘aceb derdümⁱⁱⁱ vardır benüm
 Mecnün^{iv} olmuş dir görenler ‘aceb derdüm vardır benüm
- 2 Derdine düşdüm Mevlâ^vnuñ âvâresiyem sevdânuñ
 Talğası artdı deryânuñ^v ‘aceb derdüm vardır benüm
- 3 Bu deryânuñ mevc çağlar hasret cigercigim çağlar
 Hâlümüz bilenler^{vi} ağlar ‘aceb derdüm vardır benüm
- 4 Ben bir toğrı yâr^{vii} isterem bülbülem^{viii} gülzâr isterem
 Manşür oldum dâr isterem^{ix} ‘aceb derdüm vardır benüm
- 5 ‘Âşık olan ‘âr eylemez^x derd olmayan zâr eylemez
 Heķimler tîmâr eylemez^{xi} ‘aceb derdüm vardır benüm
- 6 Hey dostlar uyuñ sözüme bakmañ nâ-merdüñ yüzine
 Uyķu mı gelür gözüme ‘aceb derdüm vardır benüm
- 7 Yünus kaynayup çoşalı^{xii} mevc urup taşra taşalı
 Şeyhinden ayru düşeli ‘aceb derdüm vardır benüm

-3.^{xiii}

Vezin: - . . / . - - - / - . . / . - - -

- 4a 1 Yanmağa iver cânum pervâne miyem bilmem
 Zencîre düşer göñlüm dîvâne miyem bilmem
- 2 Esrâr-ı ğam-ı ‘ışķuñ sînemde nihân oldu
 albümde hüznüm vardır vîrâne miyem bilmem¹³

¹³ Mısranın vezni kusurlu.

- 3 Hüm-hâne-i vahdetde içdüm yine peymâne^{xiv}
Yâ hû diyüben döndüm mestâne miyem bilmem
- 4 Hep yansun içüm taşum aşsun sel¹⁴ olup yaşum^{xv}
Meydâna şodum başum merdâne miyem bilmem
- 5 Kapuñda Yûnus gibi var nice biñ hizmetkâr
Görmedi gözüm dîdâr bigâne miyem bilmem

-4-¹⁵

Vezin: - - - / - . - / - - - / - . -¹⁶

- 18a 1 ‘Âşık mıdur ol kişi kim nāmūs u ‘ârı var^{xvi}
Eyü adın^{xvii} şaķının ‘ışkdan ne haberi var
- 2 ‘Âşık aña diyeler^{xviii} cân vire cefâ ala
Şatı anuñ cânına vallâh hoş bâzârı^{xix} var
- 3 Her kim ‘ışk kadehinden bir cur’a içdi-y-ise
Ne ‘aql u bili aña ki esrûkdür humârı var
- 4 Dil bağladı cân gönül¹⁷ ma‘şûka^{xx} dîdârına^{xxi}
Ma‘şûķına cân fedâ benüm gibi şad hezâr¹⁸

¹⁴ sel: seyl, nüsha. Aslı “seyl” olan bu kelimeyi Yunus’un Türkçe söylenişıyla -ki bugün de böyle söyleriz- “sel” olarak okuduğu vezinden anlaşılmaktadır. Bu yüzden bu kelimeyi nüshadaki imlâsının (seyl) yerine böyle almayı yeğledik.

¹⁵ Bu şiir, Dîvân’daki 26. şiire vezin ve kafiye olarak benziyorsa da başka bir şiirdir. Söz konusu manzumede bu beyte lafzen de çok benzeyen bir beyit vardır:

Tek ben degilem ‘âşık ol ma‘şûk nazarında
‘İşk yolına cân fidî benüm gibi sâd-hezâr (26/6)

¹⁶ Şu mısralarda vezin kusurludur: 2/1, 3/1, 3/2.

¹⁷ cân gönül: cânum gönülüm, nüsha

¹⁸ Nüshada bu şiirin devamında şairin başka bir şiirinden (Bkz. Dîvân 39. şiir) buraya nakledildiği anlaşılan şu iki beyit bulunmaktadır:

Çoyup naķş u nigârı naķş-ıla ķalma zînhâr
Naķş-ıla yola giren ‘âķıbet dünyâ sever

Dünyâyı sen bırak elden dünyâ hicâb bu yolda
Biz nebîden velîden öyle işitdik haber

26a

-5-

Ve zin: - - . - / - - . - / - - . - / - - . - xxii

- 1 Dostı taleb idenlere^{xxiii} gelün benden şoruñ diyem
Dört yaña çevre (.....)¹⁹ Hakk'ı sende görüñ diyem^{xxiv}
- 2 Kallâşlık itmek yolında tâ ki maşşud hâşıl ola
Himmet kuşağın kuşanup^{xxv} dost iline^{xxvi} varuñ diyem
- 3 Dostuñ iline varsañuz ol dost yüzini^{xxvii} görseñüz
Hâş bakçaya bir girseñüz dost gülini deruñ^{xxviii} diyem
- 4 İsrâfîl şûrı urıcağ^{xxix} ölüler yirden tırıcağ
Ferîşteler[i] çağırâm halkı dosta sürün diyem
- 5 Münker ü nekir sinüme girüp su'âl kıılır-ısa
Tıram yapuşam bunlara dostdan haber viruñ diyem^{xxx}
- 6 Ferîşteler gelicegez baña su'âl şorıcegez
Ben dost[um] ile söyleşem siz e girü tıruñ diyem^{xxxi}
- 7 Şeyhüm Tıbtuğ kıapusına yüz urayum kıapusına^{xxxii}
Yünus Emre'nüñ cânına 'ışk odını^{xxxiii} uruñ diyem^{xxxiv}

-6-

Ve zin: 8+8= 16'lı hece ölçüsü²⁰

- 27a 1 Sen cânuñı cânâna vir bî-câna cân gerek-ise^{xxxv}
Nefsüñ arzúsın terk eyle saña cânân gerek-ise
- 2 'İşka ikrâr ider-iseñ âhir saña müşsid ola^{xxxvi}
Var benligüñi²¹ terk eyle^{xxxvii} saña İmân gerek-ise
- 3 Nefsüñe aldanup kıalma er etegin^{xxxviii} elden kıoma^{xxxix}
'İşk-ıla sen seyr ide gör saña seyrân^{xl} gerek-ise

¹⁹ Buradaki kelime okunamadı.

²⁰ Şiirin bazı mısraları *müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün* kalıbına da uymaktadır.

²¹ benligüñi: benliğini, nüsha.

- 4 Gönülün evini^{xli} yuğıl cânun gözini uyarğıl
‘İşkla gönüller ele al beyt-i Raḥmān gerek-ise
- 5 Gökler²² üzre feriştehler Allāh’ı tesbīh iderler
Sen daḥı bu ‘ışka ğarğ ol ulı sulṭān gerek-ise
- 6 Yūnus eydür^{xlii} ben o yüzden ezelden ‘ışk-ıla geldüm
Ṭapduġuna secde eyle Ḥağ dīvānı gerek-ise^{xliii}

-7-

Vezin: . . . . / . . . . / . . . .²³

- 27a 1 Zihī^{xliiv} kim cānlara cāndur ‘āriflik
Gönül içinde sulṭāndur ‘āriflik
- 2 Ne yazmağ oğımağ Ḥağ’dan hidāyet
Anun-çün biñde bir cāndur ‘āriflik
- 3 Degme baḥrī ṭalup gevher bulımaz
Zirā deryā-yı ‘ummāndur^{xlv} ‘āriflik
- 4 Yetmiş²⁴ iki dille bir olamazsañ^{xlvi}
Bu yolda saña bühtāndur ‘āriflik
- 5 Benī Ādem’e bu Ḥağ’dan naşībdür
Ki ḥayvānlarda gümāndur (?)²⁵ ‘āriflik^{xlvii}
- 6 Erün erligine mürşidlik delīl
Ḥağ’uñ varlıġna²⁶ bürhāndur ‘āriflik
- 7 Yūnus sen^{xlviii} yol içinde²⁷ ğuşşa yime
Başuñ üstinde sāy-bāndur ‘āriflik

²² Gökler: Gönül, nüsha.

²³ Şu mısralarda vezin kusuru vardır: 3/1, 4/1, 6/1.

²⁴ Bu kelime vezni aksatmaktadır.

²⁵ Bu kelimenin okunuşundan emin olunamadı.

²⁶ “varlıġına” kelimesi vezin gereġi bu şekilde okundu.

²⁷ sen yol içinde: yol içinde sen, nüsha.

-8-xlix

Vezi: - - . - / - - . - / - - . - / - . . -²⁸

- 31b 1 Biz k̄amu ışk̄ kullarıyuz ışk̄dur bizüm sultānumuz
‘İşk̄ elinden ölür isek ‘ışk̄a helāldür’ k̄anumuz²⁹
- 2 Ne k̄ışadur ne güzedür³⁰ ne meylümüz h̄ūb yüzedür
Dā’imā şolmaz tāzedür bu bezm-i gülsitānumuz³¹
- 3 K̄almaduğ dünyā āline barmağ banmaduğ balına
Girdük erenler^{li} yolına der-dest olup³² ĩmānumuz
- 4 Feryādum çıkar ün gibi aķar yaşum Ceyhūn gibi
Leylā ile Mecnūn gibi^{liii} söyleniser destānumuz
- 5 Dilüm bülbül^{liiii} olup öter^{liv} yanar şu yüregüm düter
Her lahza tāze gül biter ma‘mūr olur bostānumuz
- 6 Kim buldı dermān ecele gitse gerek her kim gele
Biz de giderüz ol ile gitmekdedür kerbānumuz
- 7 ‘Āşık̄ Yūnus eydür nice dostdur o³³ kim gözin aça
Bir dem ola gele geçe bu yalancı devrānumuz

-9-

Vezi: 7+7= 14’lü hece ölçüsü

- 32a 1 Yine ben āşık̄ oldum yine ben bendekine
Gayrı kimesne degül cān-ıla tendekine³⁴

²⁸ Şu mısraların vezni kusurludur: 1/2, 3/1, 4/1, 7/2.

²⁹ Mısranın vezni kusurlu.

³⁰ Bu ibareyi vezin ve anlam bakımından “Ne kaşadur, ne gözedür” şeklinde okumak da mümkündür ancak “k̄ışadur” kelimesi nüshada açıkça (قيشه در) şeklinde yazıldığı için bu şekilde okuduk.

³¹ Bu ibareyi “bizim gülsitānumuz” şeklinde okumak da mümkün ve makul ise de vezin böyle okumayı gerektirmektedir.

³² olup: oldı, nüsha.

³³ dostdur o: dost oldur, nüsha.

³⁴ İmlâ ve anlam olarak bu kelimeyi “tende gine” şeklinde okumak da mümkündür.

- 2 'Âşıkam gözüm görmez kimse nişānum virmez
Bu 'aceb elüm irmez^{lv} kendi kendimdekine^{lvi}
- 3 Ben direm derdüm bitsün derdüme dermān yitsün
Taşradag³⁵ merhem n'itsün içerü_öykendekine
- 4 Gönlüm melül açılmaz ne idügi³⁶ seçilmez
Düşdüm kaldum geçilmez 'ār nāmūs³⁷ hendegine^{lvii}
- 5 Miskīn Yūnus gel imdi terk eylegil benligi³⁸
Qoğıl bu ḥabīs şey'i sendeki bendeki ne^{lviii}

-10^{lix}

Vezin: 8+8= 16'lı hece ölçüsü

- 37b 1 Ey Allāh'um benüm ḥālüm kimse bilmez sen bilürsin
Benüm ḥālüm saña ma'lüm kimse bilmez sen bilürsin
- 2 Gelmişleri gelecegi toğmışları toğacağı
Kim ölüp kim qalacağı kimse bilmez sen bilürsin
- 3 Çarḥ çevrilüp devrān döner mevt şarābın içer qanar
Ya bu yirde kimler qonar kimse bilmez sen bilürsin
- 4 İblīs şeytān durmuş bakar aña uyan yoldan şapar
Ya kıyāmet ne gün qopar kimse bilmez sen bilürsin
- 5 Oqudum ismūñ virdini öğrendüm dīnūñ şartını
'Âşık Yūnus'un derdini kimse bilmez sen bilürsin

-11-

Vezin: 8+8= 16'lı hece ölçüsü

- 38a 1 Sulṭānum^{lx} senūñ yoluña yana yana^{lxi} küľ olayum
'İlm-i tevḥīd olan yerde şoḥbetlerde^{lxii} bile_ olayum

³⁵ Taşradag: Taşradagı, nüsha. Kelime vezin gereği bu şekilde okundu.

³⁶ idügi: idigi, nüsha.

³⁷ 'ār nāmūs: 'ār u nāmūs, nüsha.

³⁸ Terk eylegil benligi: Benligi terk eylegil, nüsha.

- 2 Şoĥbetlerde olsam günde³⁹ Ĥaĥĥ'uñ maĥabbeti cānda
Şu ĥalkuñ nesi var bende uşlı _olayum deli _olayum
- 3 Gōñlümi bek baĥlayayum añduĥumca aĥlayayum
Bulanayum çaĥlayayum taşşun aĥan sel olayum^{lxiii}
- 4 Seni gerek-ise saña^{lxiv} ĥul iseñ Allāh[ı] añ a
Bir mürşid bulıvir baña^{lxv} ĥapusında ĥul olayum
- 5 Ĥoñuz 'Āşıĥ Yūnus tütsün dürlü cefāları yutsun
Şeyĥüm baña himmet itsün tāze _açılmış gül olayum^{lxvi}

-12-^{lxvii}

Vezin: - - - / - - - / - - - / - - - .⁴⁰

- 40b 1 Bir ĥarībsin bu dünyāda aĥla gözüm var yan yürü^{lxviii}
Derdüñ dahı olsun cānda aĥla gözüm var yan yürü
- 2 Dünyā kime ĥıldı vefā işi güci cevri [ü] cefā
Ĥanı Muĥammed Muştafā aĥla gözüm var yan yürü^{lxix}
- 3 Ebū Bekir oldur velī Peyĥamberüñ toĥrı yǔrı
Ĥanı 'Ömer 'Oāmān 'Alī^{lxx} aĥla gözüm var yan yürü
- 4 Anlar cihāna geldiler aĥladılar [hem] güldiler
Gitdiler ĥiĥ ĥalmadılar aĥla gözüm var yan yürü
- 5 Bir gün evüñ vīrān olur hem cigerüñ biryān olur
Topraĥ döşek yorĥan olur aĥla gözüm var yan yürü^{lxxi}
- 6 Miskīn Yūnus söyler sözün hemān kendü bilür özin^{lxxii}
Tırma gōñül güzin yazın aĥla gözüm var yan yürü

³⁹ “günde” kelimesi burada “her gün” anlamında (Dilçin 1983: 103) kullanılmış olabilir. Dīvān’da da bu anlamda iki yerde (56/6, 318/4) kullanılmıştır. Ancak beytin kafiyeye sistemine ve müstensihinden kaynaklanan çok sayıda imlâ hatasında nazaran “günde” kelimesinin aslında “güyende” olması ve mısranın da ilk iki kelime arasına vezin gereği ulama yapılarak “Şoĥbetlerde_olsam güyende” olarak okunması da makul görünmektedir.

⁴⁰ Şu mısralarda vezin kusurludur: 1/1, 1/2, 4/2, 6/1.

-13-^{lxxiii}**Veziin:** 8+8= 16'lı hece ölçüsü

- 40b 1 Nişânı vardur sözinde Allâh ile⁴¹ olanlaruñ^{lxxiv}
 Hâk nûr^{lxxv} vardur yüzinde Allâh ile olanlaruñ
- 2 Vardur bir gizli sırları tâ 'arşa çıkar elleri
 Halkdan gizlidür yerleri Allâh ile olanlaruñ
- 3 Be hey^{lxxvi} 'âşıklar şâdıklar Hâk dîdârına^{lxxvii} lâyıklar
 Ne bilsün hâlin ayıklar Allâh ile olanlaruñ
- 4 Bize tã'n iden münkirler ider mi ma'nâ fikirler
 Ne bilsün hâlini körler Allâh ile olanlaruñ
- 5 Yünus Emre'm kıılır zârı Hâk nazarıdur nazarı
 Hâk-ıla olur bâzârı^{lxxviii} Allâh ile olanlaruñ

-14-^{lxxix}**Veziin:** 8+8= 16'lı hece ölçüsü⁴²

- 41a 1 Aşkdan esrük olanların esrükliği gitmez cânum^{lxxx}
 Girçeğ âşik olan kişi^{lxxxi} ölüyüben yitmez cânum
- 2 Bu uyuyup yatanlaruñ bu ğaflete batanlaruñ
 Bu küfr-ile bitenleruñ hiç imânı artmaz cânum^{lxxxii}
- 3 Artura gör imânuñı şâd eylegil sen cânuñı
 Sil gönülден gümanıñı inkâr eyü olmaz cânum
- 5 İnkârları elden bırağ dimegil sen yakın ırağ
 Ol-durur kim çoptolu Hâk^{lxxxiii} ansuz nesne bitmez cânum
- 5 Âhîr ölüm dur[ur] işüñ hem 'amelüñdür yoldaşuñ
 Anañ atan qarındaşuñ senüñ-ile gitmez cânum

⁴¹ sözinde Allâh ile: Allâh ile sözinde, nüsha.

⁴² Şiirin bazı mısraları *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* kalıbına da uymaktadır.

- 6 Kim ki gele bu cihāna gele giçe yana yana^{lxxxiv}
Ecel irişecek cāna çekişini (?)⁴³ tuymaz cānum
- 7 Yūnus uzatma sözüñi toprağa urğıl yüzüñi^{lxxxv}
Toprağa düşmeyen dāne bil ki girü bitmez cānum^{lxxxvi}

-15-

Vezi: 8 + 8 = 16'lı hece ölçüsü⁴⁴

- 41b 1 Dervîş olan kişilerün^{lxxxvii} hāşā gönli büyük ola
Çamulardan alçağ gerek^{lxxxviii} andan Hağ'a lāyık ola
- 2 Evvel duta şerī'āt[i]^{lxxxix} gözede farzı sünneti
İde şabr u kanā'atı^{xc} māsivādan⁴⁵ iraç ola
- 3 Andan giçe tariķata^{xcii} bil bağlaya^{xcii} ol hizmete
Nazarında reyhān bite yüzi şuyı⁴⁶ gülzār ola
- 4 Andan giçe haķiķate dünyāyı ardına ata
Çarışa cümle millete her biriyle bal yağ ola^{xciii}
- 5 Yūnus eydür^{xciv} ol er kanı kendi-y-ile 'aql u cānı
İşidenler gerek anı görmeklige müştāk ola^{xcv}

-16-

Vezi: 8 + 8 = 16'lı hece ölçüsü

- 42a 1 Ne 'ilmüm var ne tā'atüm^{xcvi} şöyle [bir] bī-çāreyin ben^{xcvii}
Hasret bağrum yāreledi ucdan uca yāreyin ben
- 2 A benüm bağrum pāresi gitmez gönüm āvāresi
Arçurup zaħmum yāresi derde merhem urayın ben

⁴³ Kelime metinde böyle görünmekle birlikte anlam bizi pek tatmin etmemektedir.

⁴⁴ Şiirin bazı mısralaları *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* kalıbına da uymaktadır.

⁴⁵ māsivādan: mesāvīden, nüsha.

⁴⁶ yüzi şuyı: yeri şuyı, nüsha.

- 3 Bu derde dermân bulunmaz^{xcviii} ‘âşıkunñ kadri bilinmez
Hâkķ’a toĝrı yol varamaz şeyhe çok yalvarayın ben
- 4 Şeyhsüz işlerimüz bitmez şeyhsüz kimse yola gitmez
Kimse beni kabûl itmez şöyle yüzi karayın ben
- 5 Uyalum şeyhün sözine baçalum ol hûb yüzine
Şimdi ayaĝı tozına kara yüzüm süreyin ben
- 6 Yûnus Emre’m söyler özden erenler yolın gözeden
Kaldır niķabuñ[1] yüzden cemâlünü göreyin ben

51b -17-

Vezin: 7+7= 14’lü hece ölçüsü

- 1 Gönül gönüle yitmez gönülsüz nesne^{xcix} bitmez
Emek çekme cāhile çürük tohumdur bitmez^c
- 2 Yaĝmur taşa kār itmez taşdan hod nesne bitmez
Cāhilün baĝrı taşdur^{ci} bu ma’niden işitmez
- 3 Ben yügrük ata bindüm erün etegin aldum^{cii}
Erün işi mürvetdür⁴⁷ yolda koyuban gitmez
- 4 İçünde od’un yok mı ya oĝunun eksük mi
Nazar kıldum^{ciii} bacaña öerrece tütün tütmez^{civ}
- 5 Yûnus gönül sūd⁴⁸ gerek bişürmege od gerek^{cv}
Bilir-iseñ şevķ sūdi çalsañ tamuzlık tutmaz

⁴⁷ Aslı “mürüvvet” olan kelime vezin gereĝi bu şekilde okundu.

⁴⁸ gönül sūd: gönülsüz, nüsha.

KAYNAKÇA

- Akkaya, Hüseyin (2003), *Abdülhad Nûri ve Divanı*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Alptekin, Turan (2000), “Yunus Şiirlerinin Stilistik ve Karşılaştırmalı Bir Çözümleme Denemesi İçin Giriş”, *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Volume: 24/I (Agâh Sırrı Levend Özel Sayısı), s. 9-56.
- Dilçin, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay. Ankara.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1943), *Yunus Emre Divanı*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1961), *Yunus Emre ve Tasavvuf*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1965), *Yunus Emre Risâlat al-Nushiyye ve Divan*, Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yayını, Eskişehir.
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10663,metinpdf.pdf?0> Erişim tarihi: 07.01.2014
- Kara, İsmail (1982), “Şaban”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 8. Cilt, Dergâh Yay., İstanbul, s. 82.
- Köksal, M. Fatih (2012), “Metin Neşrinde Vezinle İlgili Problemler ve Bazı Tespit ve Teklifler”, *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Özege, M. Seyfettin (1979), *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, Beşinci Cilt, İstanbul.
- Tan, Nail (2012), “Bu Şiir Âşık Paşa’nın mı, Yunus Emre’nin mi Kaygusuz Abdal’ın mı?”, *Türk Halk Edebiyatı Dedğin Bir Sarp Kale*, Kültür Ajans Yayınları, Ankara, s. 11-15.
- Tatçı, Mustafa (1990a), *Yunus Emre Divânı I- Tenkitli Metin*, C.II, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Tatçı, Mustafa (1990b), *Yunus Emre Divânı II- İnceleme*, C.II, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Tatçı, Mustafa (1990c), *Yunus Emre Divânı*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tavukçu, Orhan Kemâl (2004), “Yunus Şiirlerini Ayırt Etmeye Yönelik Bazı Tespitler”, *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Volume: 28/II (IV), 59-84.
- Tavukçu, Orhan Kemâl (2013a), “Hangi Yunus”, *Yaşayan Manevî Miras: Yunus Emre, [Panel] 16 Mayıs 2013*, Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ.
- Tavukçu, Orhan Kemâl (2013b), “Yunus Emre Üzerine Yeni Dikkatler”, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*, 17-19 Mayıs 2013, [UTEK 13], International Burch University, Saraybosna, Bosna Hersek.
- Timurtaş, Faruk K. (1972), *Yunus Emre Divanı*, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Burhan Ümit (1933), *Yunus Emre Divanı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

“A NEW COPY OF THE DIWAN OF YUNUS EMRE AND UNPUBLISHED
POEMS OF YUNUS”

Abstract

Yunus Emre, who is one of the most important personalities of Turkish Sufi literature has been the favorite of the people in each period with his clear Turkish, hearty wording and ardent lyricism; his poems have reached today through reading in different languages. As well as the kind regard of the broad masses Yunus poems became the focus of attention by literary researchers, many studies have been done on both his Diwan and Risaletü'n-nushiyye. The Diwan of Yunus Emre has been published many times before and after the Republic. There is no doubt that Yunus Emre's poems are more higher than found in the printed copies of the Diwan. Among these poems, somehow those which did not take place in the Diwan, have also come up today in the leaves of meşmuahs and conks. Furthermore, it is certain that there are also different poems in undiscovered copies of the Diwan.

In this paper, a recently found copy of Yunus Emre's Diwan is introduced and some poem texts, which are not included in the publications of the Diwan but included in this copy are given place. The said Diwan copy which is in our personal library comes in a total of 174 poems of Yunus Emre. 17 out of in these 174 poems are found neither in the published Divans of Yunus Emre nor among the poems which are claimed to belong to other Yunuses. In this paper, text of the said poems have been given place and the issue whether these poems belong to Yunus Emre or not is attempted to be clarified in footnotes.

Keywords

Yunus Emre, Diwan, Yunus Emre's Diwan, Turkish sufi literature.

SON NOTLAR

- ⁱ Açıklama 1: Bu şiir de şekil özellikleri bakımından Yunus'un mütekerrir musammat tarzında yazılmış (dörtlük düzenine de uyarlanabilecek) şiirlerle aynı yapıdadır. Şiir, Tatçı neşrinde dörtlükler hâlinde verilen 22 şiirle (88, 98, 123, 160, 184, 218, 219, 238, 272, 275, 277, 314, 315, 322, 343, 347, 373, 381, 384, 404, 405 ve 413 numaralı şiirler) hem vezin, hem kafiye yapısı (musammat: aBaB, cccB...) bakımından aynıdır. Buradaki şiirlerden 10, 12, 13, numaralı şiirler de aynı kafiye düzenindedir. Yunus Emre Divanı'ndaki manzumelerin çoğu da bu formatta yazılmıştır.
- ⁱⁱ Açıklama 2: “İy yârenler” ve “yârenler” hitabı Yunus'un başvurduğu hitap şekillerindedir. Divân'da 65, 66, 225, 300, 390 numaralı şiirlerde bu görülmektedir.
- ⁱⁱⁱ Açıklama 3: “Aceb derd” tabiri Divân'da da bir yerde geçer: “Sataşdum bir 'aceb derde” 184/12.

- iv Açıklama 4: Mecnûn mazmunu Yûnus'un sıklıkla başvurduğu bir metafordur. Dîvân'da 25 yerde geçmektedir.
- v Açıklama 5: "Yûnus şiirlerinde bazı kavramların ve bunları simgeleyen kelimelerin / kelime gruplarının sıklıkla kullanıldığını, edebî sanatlar yapılırken bu unsurların mana arka plânlarından, çağrışımlarından -genellikle aynı tarzda- yararlanıldığını görmekteyiz. Dîvân'da bu şekilde kullanım sıklığı gösteren unsurlardan bir tanesi de "deniz" kavramıdır. Yûnus, şiirlerinde bu kavramı su damlası seviyesinden alarak pınar-ırmak-göl-deniz (bahr-deryâ) ve nihayetinde umman boyutunda sıkça ve benzer çağrışımlarla kullanmıştır. (Tavukçu 2004: 74; Tavukçu 2013a)"
- vii Açıklama 6: "hâlümüz(i) bil-", "hâlümüz(i) sor-" şeklinde kullanım için bkz. 92/5, 184/13, 231/2, 231/7, 297/3, 374/9.
- viii Açıklama 7: "doğru yâr" (toğrı yâr – toğru yâr) kavramı Yûnus'un sıkça kullandığı söz kalıplarındandır. Bkz. 51/2, 300/5, 398/10, 413/9.
- xiii Açıklama 8: "Bülbül" metaforu da Yûnus'un çok kullandığı kavramlardandır. Dîvân'da yaklaşık 70 yerde geçmektedir.
- ix Açıklama 9: "Yûnus'un şiirlerindeki hâkim nazariyelerden vahdet-i vücûd, bu anlayışın önde gelen temsilcilerinden Hallâc-ı Mansur üzerinden dile getirilir." Tavukçu 2013a; Tavukçu 2013b. Yûnus, Mansûr'u Dîvân'ında birkaç yerde zikretmiştir: Bkz. 56/11, 185/7, 187/9, 191/13, 406/5, 408/5.
- x Açıklama 10: Âşık olanın "âr ve namus" kaydından geçmesi gerektiği düşüncesi Yûnus'ta çok görülür. Birkaç örnek:
- 'Âr-nâmusı bıraktım
Külümü suya atdım
Dervîşlige el katdım
Allah görelüm n'eyler (72/10)
- Dosta bilişene irsem dostun yolına yürisem
'Ârıla nâmûsı kosam dervîş olubilsem dervîş (123/5)
- Anun gibi dîn ulusu hâç öpdî çaldı nâkûsı
Sen dahı bırak nâmûsı nefsün itini oda yak (130/6)
- Yine Yûnus başdan çıkıp 'âr u nâmûsı yıkup
'Âşıklarun cur'asından ulu kadeh içdi yine (312/8)
- xii Açıklama 11: "Hekîmin tumar etmesi" (iyileştirmesi) yine Dîvân'da görülen benzetme unsurlarındandır:
- İşkuna düşen 'âşık derdüne yanar her dem
Vaslundur ana dermân *hekîm ne tîmâr itsün* (232/2)
- Bu çeşniyi tadana bu gevheri yudana
Derdüne düşen câna *hekîm ne tîmâr itsün* (232/5)
- xiii Açıklama 12: Yûnus, Dîvânı'nda vecd ve coşku hâli genellikle "kaynamak" fiiliyle anlatılmıştır:
- 'İşkdur kudret körüğü *kaynadur* 'âşıkları
Niçe kapdan geçürür andan gümüşe benzer (66/6)

Her kim ‘ışka sataşdı ol dem *kaynadı* taşdı
Kim delü dir kim uslu dört yanında turmuşlar (68/3)

‘İşksuzlara göynür özüm anunçün fâş olur râzum
Göricegiz ‘âşıkları *kaynar* içüm taşum benüm (204/2)

Dünyâya çok gelüp gitdüm erenler etegin tutdum
Kudret ünini işitdüm *kaynayuban* cûşa geldüm (224/2)

Mülk-i fenâdan geçeyin ol dost iline uçayın
Talayın ‘ışk ‘ummânına denizlerin *kaynadayın* (283/2)

Gâfil olma ‘ömr geçdi bir niçe yılun aşdı
‘İşkdur *kaynadı* taşdı buldum bulmadum dime (336/2)

Şâhum senün ‘ışkun odı düşdi gönül deryâsına
‘Aceblemen *kaynayuban* ma’rifetler bitdüğini (401/2)

^{xiii} Açıklama 13: Şiir, Yûnus’un sıkça kullandığı “musammat gazel” formunda yazılmıştır. Dîvân’da bu kalıpta yazılmış üç şiir daha mevcuttur (Tatçı 1990b: 56). Abdulahad Nûrî’nin de bu şiirle aynı vezinde ve redifte bir manzumesi vardır (Bkz. Akkaya 2003: 300). İlk beytinin (Yanmağdan uşanmazam pervâne miyem bilmem / Hiç soñumı şaymazam dîvâne miyem bilmem) kelime kadrosu olarak da benzeresi dışında diğer beyitler tamamen farklıdır. Nûrî’nin Yûnus’u tanzir etmiş olması mümkündür.

^{xiv} Açıklama 14: Yunus şiirlerinde “Elest meclisi” doğrudan veya mazmun düzeyinde sıkça yer alan bir unsurdur.

^{xv} Açıklama 15: “Yunus şiirlerinde tabiat unsurları (bulutlar, dağlar, yağmur, sel halinde akan nehirler vs.), çiftçilikle ilgili unsurlar (*göğ ekin, salkım salkım, üzüm, erik, ceviz* vs.), hayvancılık ve Türklüğün binlerce yıldır sürdürdüğü yaylak-kışlak hayatına dair unsurlar (*İndük Rûm’ı kışladuk çok hayr u şer işledük / Uş bahâr geldi girü göçdüük el-hamdüli’llâh*) farklı yönleriyle ele alınarak teşbih ve istiare gibi sanatlarla malzeme yapılır.” Tavukçu 2013a; Tavukçu 2013b.

^{xvi} Bkz. Açıklama 10.

^{xvii} Açıklama 16: “eyü addan sakınmak” (şöhretten, makamdan ferâgat, iyi anılmak gibi bir kaygı gütmemek) ve bu manaya gelen “eyü ad” kavramı da Yûnus şiirinin belirleyici söyleyiş kalıplarındandır:

Zâhirüm *eyü adda* gönlüm fâsid tâ’atda
Bulunmaya Bagdâd’da bencileyin bir ‘ayyâr (41/3)

Taşum biliş içüm yâd dilüm hoş gönlüm mürted
Yavuz işe *eyü ad* böyle fitne kanda var (41/4)

Yûnus eydür ol melâmet şeyhligi ‘âşıklığa sat
‘Âşık da n’ister *eyü ad* bed-nâmı hoşdur ‘âşıkun (146/7)

Yûnus miskîn mestânesin sen seni gör ko bunları
Dünyâda riyâlu dirlik kişiye *eyü ad* degül (154/6)

‘İzzet ü erkân eyü ad ‘ışk yolına noksân durur

Ben n’iderem *eyü adı* çün terbiyet ‘ışkdan yirem (209/4)

^{xviii} Açıklama 17: “Âşık” kavramıyla “âşıklık”ı tanımlamak, âşıklığın ne olduğunu ve ne olmadığını bildirmek Yûnus şiirinin muhteva çerçevesini belirleyen önemli özelliklerdendir. Dîvân’ın pek çok şiirinde gerçek âşığın vasıfları hususunda örnek bulmak mümkündür. Meselâ bkz. 1/4, 1/8, 2/2, 3/7, 3/10, 3/12, 17/1, 17/2, 39/8, 44/8, 47/3, 56/1, 59/1, 4, 66/7, 70/7...

^{xix} Açıklama 18: ‘Pazar’ Yunus’un sık kullandığı kavramlardandır. Dîvânda genellikle Tanrı ile ilişki (alış-veriş) manasına; bazen de dünya / dünya işleri (“*Aşk oduna düşüp yanam sük u bazar nemdür benüm*”) manasına gelecek şekilde ele alınır. Bkz. Tavukçu 2013a; Tavukçu 2013b. Buradakine benzer ifadelere Dîvân’dan birkaç örnek:

Ol kıyâmet bâzârında her bir kula baş kayısı

Yûnus sen ‘âşıklarıla hiç görmeyesin kıyâmet (17/8)

Cân u gönül ‘akl u fehim nisâr olsun ma’şûkaya

Pes ‘âşıkun andan ayru dahı ne mülk ü mâlı var (32)

İşk bâzârıdır bu cânlar satılır

Sataram cânımı hiç kimse almaz (113/5)

Dünyâ cefâsın almak sonucu vefâyımış

Cefâyı virübenin seni satın aldum ben (280/7)

^{xx} Açıklama 19: Normalde “ma’şûk” olarak kullanılan “sevgili” kavramı Yunus’a özgü bir biçimde, müennes şekliyle “ma’şûka” kelimesi ile karşılanmıştır. Bkz. Tavukçu 2004: 78-79.

^{xxi} Bkz. Açıklama 9.

^{xxii} Açıklama 20: Yûnus’un en çok kullandığı aruz kalıbıdır. Dîvân’daki şiirlerin yaklaşık 1/5’i (95 şiir) bu kalıpla yazılmıştır (Bkz. Tatçı 1990b: 55). Fakat Yûnus’un özellikle bu kalıpta yazılan ve çoğu da musammat gazel tarzında olan şiirlerinde vezin aksaklığı sık görülmekte hatta bazı mısralar aruzdan çok heceyle yazılmış algısı uyandıracak derecede kusurlar içermektedir. Şu mısralarda vezin kusurludur: 1/1, 1/2,, 2/1, 4/1, 4/2, 7/1, 7/2.

^{xxiii} Açıklama 21: Yûnus dilinde “dost” Allah’tır. Dost kelimesi Dîvân’da yüzlerce yerde geçer. Vahdet-i vücüt inancının temsil edildiği bu beyitte de aynı anlamda kullanılmıştır.

^{xxiv} Bkz. Açıklama 21.

^{xxv} Açıklama 22: Bugün muhtemelen Kırşehir-Aksaray sınırındaki Ulupınar kasabasında yatmakta olan Yunus Emre, Ahilerle yakın ilişki içerisinde yaşamış olmalıdır. Zira hem buradaki “kuşak kuşanmak” ifadesi, hem de Ahmet Yesevi’den adapte ettiği “Bana seni gerek seni” nakaratını muhtevi manzumesinde (“Sûflere sohbet gerek / *Ahilere âhret gerek / Mecnûn’lara Leylâ gerek / Bana seni gerek seni*”) Yesevi’nin ifadelerinden farklı olarak “Ahiler”e yer vermesi bu ilgiye işaret etmektedir. Tavukçu 2013a; Tavukçu 2013b. Dîvân’daki şu beyit -kısmen lafız olarak da- bu beyitteki düşüncüyü yansıtmaktadır:

‘İşk kuşagın kuşangıl dostun yolını vargıl
Mücâhede çekersen müşâhade idesin (242/3)

^{xxvi} Açıklama 23: “dost ili”: Dîvân’da bu tamlama birkaç yerde mevcuttur: 93/6, 139/4, 160/6, 175/2, 283/2, 329/3, 404/9.

^{xxvii} Açıklama 24: “dost yüzi” bir kalıp ifade olarak Dîvân’da onlarca kez tekrar edilir: 4/3, 7/1, 20/1-5, 26/3, 55/5, 73/4, 75/3, 104/9, 128/1, 135/1-3-7, 135/16, 171/1, 187/1, 191/1, 214/2, 242/2-14-15, 255/4, 259/1-4-5-7, 275/6, 308/2, 337/5, 360/2, 394/4, 401/7, 408/1.

^{xxviii} Açıklama 25: “Dost gülünü dermek”:

Her ki bu dünyâdan geçer ‘ışk kadehin tolu içer
‘İşka cânun saçu saçar *dost gülünü dîren* kişi (372/4)

^{xxix} Açıklama 26: Dîvân’da İsrâfil’in sura üflemesi (Sûrı urması) sıkça geçer. Buradakıyla aynı söyleyişin örnekleri de vardır:

İsrâfil sûrın urıcak mahlûkât turugelicek
Senün ününden artuk hiç kulagum işitmeye (3/8)

İsrâfil sûrın urıcak cümle mahlûk uyanıcak
Soru hisâb sorılıcak ‘Arab dili lisân gerek (138/2)

İsrâfil sûrı urıcak her bir sûret nefsum diye
Ben anmayam hiç Yûnus’ı Tapduk gele ol dem dile (317/10)

^{xxx} Açıklama 27: Dîvân’daki şu beyitler aynı düşüncenin lafzen farklılaşmış ifadesidir:

‘Azrâil gelmez cânuma sorucu gelmez sinüme
Bular benden ne sorisar anı sorduran ben oldum (176/3)

Yûnus yoldan ırmasun yüksek yirde turmasun
Sinle Sırât görmesün sevdüğü didârısa (299/8)

^{xxxi} Açıklama 28: 3-5. beyitler anlamca birbirini bütünler şekilde devam etmektedir. Bu beyitte olduğu gibi “Yûnus’un manzumelerinde, vahdet-i vücud nazariyesinin bir yansıması olarak, şair Allah ile birlikte olduğunu, onunla arasına Cebrail dâhil kimsenin giremeyeceğini, arada tercümana ihtiyaç olmadığını ifade eden onlarca ibare vardır. Burada da aynı tarzda üst perdeden bir söylem karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Yûnus’un üslubunun öne çıkan taraflarındandır.” Tavukçu 2013a; Tavukçu 2013b.

^{xxxii} Açıklama 29: “Makam, huzur, nezd, ön” anlamlarındaki “tapu”, Yûnus’un çok kullandığı kelimelerdendir. Dîvân’da bu beyte benzer söyleyişler de vardır:

Ol sultân *kapusunda* ol Hazret *tapusunda*
‘Âşıklarun ılduzu her dem çavuşa benzer (66/4)

Resûl indi *tapuya* elin urdı *kapuya*
Didiler kimsin ana miskîni dervîşlerün (149/5)

Yûnus Hakk’a kıldı *tapu* Hak Yûnus’a açdı *kapu*
Bâkî devlet benüm imiş ben kul iken sultân oldum (176/7)

Tapdug'un *tapusunda* kul olduk *kapusunda*

Yûnus miskîn çigidük bişdük el-hamdü'lîllâh (292/8)

xxxiii Açıklama 30: "ışk odi" kavramı Yûnus'un en çok kullandığı teşbihlerdendir. Bkz. 10/3, 50/3, 67/3, 144/8, 146/1-2, 170/7, 186/3, 196/9, 214/6, 226/7, 294/1-3-5-8, 307/6, 326/2, 327/5, 329/1, 371/1-8, 403/7, 416/1-2.

xxxiv Açıklama 31: Yunus Emre ve Yesevi'yi aynı çizgide birleştiren hususlardan biri de mürşid (şeyh, eren, er vs.) kavramıdır. Dîvân'da "uygun bir mürşid bulmak, ona hizmet etmek, onun kapısında kul olmak, onun himmetine mazhar olmak" gibi birçok düşünce bu kavram etrafında ele alınır. "Mürşid" Yunus'un dünyasında önemli bir meseledir. Bu yüzden bazen kelime oyunları ile mürşid olarak "Taptuk"u da zikreder. Bazen de mürşidin bizatihi "aşk" olacağını söyler. Tavukçu 2013a; Tavukçu 2013b.

xxxv Açıklama 32: Dîvân'daki benzer söyleyişler:

İy gönül bize kerem kıl bile seyrân idelüm

Cân u tenden geçübem gel 'azm-i cânân idelüm (200/1)

Sen cânundan geçmedin cânân arzû kılursın

Bilden zünnâr kesmedin îmân arzû kılursın (255/1)

İy bî-çâre Yûnus hemân

Dost yolına gerek kurbân

Vir cânunı iste cânân

Gel yanalum dostlarıyla (322/6)

Eşkere kıldum bugün pinhânunı

Cân virüben buldum ol cânânunı (389/1)

xxxvi Bkz. Açıklama 31.

xxxvii Açıklama 33: "Benliği terk etmek" düşüncesi dosta kavuşmanın temel şartıdır ve Dîvân'da pek çok yerde bu düşünce görülür. Bkz. 4/7, 56/4, 84/4, 142/2, 151/4, 201/27, 213/5, 252/5, 369/1.

xxxviii Açıklama 34: "Er eteğin(i) tutmak". Bkz. 166/5, 309/1, 325/2. "Etek tutmak" tabiri Yûnus Dîvânı'nda aynı anlama gelmek üzere "erenler eteğin tutmak", "evliya eteğin tutmak", "pîrlere eteğin tutmak", "ulular eteğin tutmak" gibi değişik şekillerde de geçmektedir.

xxxix Açıklama 35: Dîvân'daki şu beyit hem lafız, hem eda, hem de kısmen de olsa mana itibarıyla bu beyti çağrıştırmaktadır:

Yûnus imdi bildüm dime miskînlig(e) elden koma

Kimde miskînlik varısa Hak didârın ol göriser (63: 7)

xl Açıklama 36: "seyr" ve "seyrân" kavramları da Yûnus'un "seyr ü sülûk"u ifade etmek üzere çokça kullandığı kavramlardır. Bkz. 46/3, 118/6, 150/3, 118/12, 177/3, 195/6, 200/1, 201/7, 253/5, 255/2, 282/4, 295/19, 332/4, 372/11.

xli Açıklama 37: "Gönül evi" terkibi Dîvân'da 93/1 ve 295/5'de de geçmektedir.

Zinhâr gönül evinde tutma yavuz endîşe

Biregüçün kuyı kazan 'âkıbet kendü düşe (293/1)

Evvel kapu şeri'at geçse andan tarikat
Gönül evi ma'rifet 'ışk hakikat içinde (295/5)

xlii Açıklama 38: Yûnus şiirlerinin belirleyici üslûp özelliklerinden biri de “hitap” tarzıdır. Hemen bütün şiirlerinde tecrit sanatını kullanarak kendisini üçüncü şahıs gibi göstermesi, özellikle de “Yûnus eydür” hitabı dikkat çeker. Dîvân'da bu beyitte olduğu gibi “Yûnus eydür” şeklinde seslenilen 19 şiir mevcuttur.

xliii Bkz. Açıklama 28.

xliv Açıklama 39: “Ne hoş, ne güzel” anlamındaki “zihî” kelimesi Dîvân'da 17 yerde geçmekte, iki şiir de (318, 411) burada olduğu gibi “zihî” ile başlamaktadır.

xlv Bkz. Açıklama 5.

xlvi Açıklama 40: “Yetmiş iki dil” ibaresi Dîvân'da da birkaç yerde geçer:

Degülem kâl ü kilde yâ *yitmiş iki dilde*
Yad yok bana bu ilde anda bilişüp geldüm (181/2)

Yaratdı *yitmiş iki dürlü dili*
Arada üstün kodı müsülmânı (379/3)

Yitmiş iki dil seçdi aramıza söz düşdi
Ol bakışı biz bakduk yirmedik 'âm u hâsı (382/4)

xlvii Açıklama 41: “Aşksız / gönülsüz insan hayvandır” gibi ifadelerle karşımıza çıkan aşksız insanın insan olmadığı, kör olduğu, bunların arif olamayacağı, sırrı anlayamayacağı vs. anlayışı, Yunus şiirlerini ayırt etmekte kullanılabilir özelliklerdendir. Tavukçu 2013a; Tavukçu 2013b.

xlviii Açıklama 42: Hitapların üslûp belirlemesindeki öneminde değinmiştik (Bkz. Açıklama 37). Bu beyitteki “Yûnus sen... (seni, senün...)” söyleyişi de mahlas beyitlerinin ortak söz kalıplarından biridir. Dîvân'da 39 yerde bu kullanımın olması dikkat çekicidir: 3/13, 4/8, 7/9, 8/6, 11/8, 17/8, 35/7, 36/7...

xlix Açıklama 43: Bu şiir, Abdülbaki Gölpinarlı'nın kendisinde bulunan bir mecmuada Âşık Paşa'ya ait olarak görünmektedir (Yunus Emre ve Tasavvuf, s. 333). Gölpinarlı'nın neşrettiği bu şiirin mahlas beytinde “Âşık Yûnus” yerine “Âşık Paşa'm” yazmaktadır. Âşık Paşa'nın Yûnus Emre'den çok etkilendiği malumdur. Âşık Paşa'yla Yunus'un karışan başka şiirleri de vardır (Msl. Bkz. Tan, 2012: 11-17). Âşık Paşa ve eserleriyle yakından ilgilenmiş biri olarak bu şiirin gerek kelime kadrosu, genel üslûp bakımından Âşık Paşa'dan ziyade Yûnus tarzında olduğunu ifade etmek gerekir. Nitekim aşağıda bu kanaatimizi teyit edici unsurlar sunulacaktır.

¹ Açıklama 44: “Kanın helâl olması” Yûnus Dîvânı'nda iki yerde buradaki söyleyişe benzer şekilde geçer:

'İşk Yûnus'ı eyledi lâl Yûnus *kam* 'ışka *helâl*
Kon varın itsün pâyimâl görmesün ayrılduğunu (390/5)

Helâl kıldı ma'sûka 'âşık kendü *kanını*
Ma'sûk nakşından okur her 'âşık Kur'an'ını (398/1)

- ⁱⁱ Açıklama 45: “erenler” kelimesi iki şairin şiirlerini ayırmada önemli bir ölçüt olarak kullanılabilir. Bu kelime Yûnus Dîvânı’nda tam 66 yerde geçerken Âşık Paşa’nın 10600 beyitlik Garîb-nâme’sinde sadece 21 yerde geçer (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10669,garib-namepdf.pdf?0> Erişim tarihi: 07.01.2014). Eşdeğer şiirler olması hasebiyle mukayesenin daha anlamlı olacağı Âşık Paşa’nın gazellerinde ise “erenler” kelimesi bir kez bile geçmemektedir.
- ⁱⁱⁱ Açıklama 46: “Leylâ vü Mecnûn” motifi Yûnus’ta en çok görülen benzetmeliklerdendir: 40/4, 46/6, 71/11, 90/5, 95/4...
- ⁱⁱⁱⁱ Açıklama 47: “bûlbûl” kelimesi Yûnus Dîvânı’nda 70 defa geçerken Dîvân’ın yaklaşık 10 katı hacmindeki Garîb-nâme’de sadece 24 yerde geçmektedir. Öyle ki Garîb-nâme’nin 8. bâbındaki “Gül-Bûlbûl” kıssasının anlatıldığı bölüme gelene kadar “bûlbûl” kelimesi hiç geçmez. Garîb-nâme’de bûlbûl kelimesinin ilk geçişi ancak 6010. beyittir. Keza Elif-nâme de dâhil olmak üzere Âşık Paşa’nın diğer şiirlerinde de bûlbûl yok denecek kadar az geçer.
- ^{liv} Açıklama 48: “Bûlbûl olup ötmek” tabiri Yûnus Dîvânı’nda da aynen burada kullanıldığı gibi kalıp ifade olarak birkaç yerde geçer:
- Hürîlerle bile yatan Uçmak kokusına batan
Anda *bûlbûl olup öten* bunda zinâ kılmayandır (99/6)
- Bûlbûl olubam ötem* gönül olam cânlar ütem
Başımı elümde tutam yoluna varam yürüyem (213/3)
- Halvetlerde meşgûl olam dâim açılım gül olam
Dost bâğında *bûlbûl olam ötem* hey dost diyü diyü (291/3)
- ^{lv} Açıklama 49: “eli irmemek” deyimini, Dîvân’da aynen buradaki gibi “elüm irmez” şeklinde üç yerde daha geçer (104/4, 270/2, 329/4).
- ^{lvi} Açıklama 50: Dîvân’daki şu beyit manen de lafzen de bu beyitle örtüşmektedir:
- Cümle göz anı gözler kimse yok nişân virür
Gören kim görmeyen kim kalduk müşkil içinde (305/3)
- ^{lvii} Bkz. Açıklama 10.
- ^{lviii} Bkz. Açıklama 28.
- ^{lix} Açıklama 51: Bu şiir şekil bakımından Dîvân’daki mütekerrir musammat tarzındaki şiirlerle uyuşmaktadır (Bkz. Açıklama 1). Teknik olarak kusursuz olmakla birlikte eda ve muhteva olarak Yûnus’a aidiyeti hususunda tereddüt doğuran bir şiirdir. Ne var ki Yûnus’un buna benzer şiirleri Dîvân’da da yok değildir. Nitekim Dîvân’daki 272, 275, 384 numaralı şiirler de hem mevzu, hem eda ve hem de şekil bakımından bu şiirden farklı değildir. Her üç şiirin de ilk dörtlüklerini vermekle yetinelim:
- Anup kıyâmet gününü
Ağlaşalum ol gün için
Ol gün melâmet gündür
Ağlaşalum ol gün için (271/1)
- Yokdur bende ‘amel tâ’t
Ben n’ideyüm n’eyleyeyin

Kopıcak rûz-ı kıyâmet
Ben n'ideyüm n'eyleyeyin (275/1)

'Ömrüm beni sen aldadun
Âh n'ideyin 'ömrüm seni
Beni deprenimez kodun
Âh n'ideyin 'ömrüm seni (384/1)

^{lx} Açıklama 52: “Sultân” da Yûnus’un çok kullandığı kelimelerdendir. Kimi yerlerde gerçek anlamında kullanmakla beraber genellikle sultandan maksadı “Allah”tır. Dîvân’da üç yerde de (114/4, 226/7, 397/9) burada olduğu gibi doğrudan doğruya “sultânüm” şeklinde hitap edilmektedir.

^{lxi} Açıklama 53: “yana yana” ikilemesi Dîvân’da altı yerde geçer. Şu beyitte de buradaki gibi “yana yana kül olmak” şeklinde geçmektedir:

Yana yana kül oluban sen ma'sûkanun yolına
Günde bin kez yanarısam dostdan yüzüm dönmez benim (226/3)

^{lxii} Açıklama 54: “Sohbet” kavramı Yûnus’un sık kullandığı kelimelerdendir. Özellikle evliya sohbeti, erenler sohbeti gibi tamlamalarla olmak üzere 24 yerde geçmektedir.

^{lxiii} Bkz. Açıklama 15.

^{lxiv} Açıklama 55: Yunus şiirlerini ayırmakta önemli bir ölçüt olarak kullanabileceğimiz bu gramatikal yapı [(sen + i = şahıs zamiri + nesne eki) + gerek] bilindiği kadarıyla sadece Yunus’un şiirlerinden birinde “*Bana seni gerek seni*” ifadesinde karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Tavukçu 2013a; Tavukçu 2013b.

^{lxv} Bkz. Açıklama 31.

^{lxvi} Açıklama 56: “tâze açılmış gül” benzetmesi Yûnus Dîvânı’nda iki yerde daha geçer:

Yûnus er nazarında *tâze güller açılmış*
Sen gerçek bülbülisen nazarda ötmek gerek (141/6)

Bizüm ilün bâğçeleri turmaz öter bülbülleri
Açılmış tâze gülleri gülistânüm solmaz benim (226/6)

^{lxvii} Bkz. Açıklama 1.

^{lxviii} Açıklama 57: “Git derdine yan” anlamında kullanılan “yan yüri” ibaresi Dîvân’da bir yerde geçer:

Var derdile *yan yüri* dermâna irişince
'İşkıla kullik eyle sultâna irişince (309/1)

^{lxix} Açıklama 58: Aşağıdaki beyitle bu beyit arasında hem eda, hem lafız, hem mana benzerliği bariz şekilde görünmektedir:

Kanı Muhammed Mustafâ hüküm itdi Kâf'dan Kâf'a
Dünye kime kuldı vefâ aldanuban kalanı gör

^{lxx} Açıklama 59: Dîvân’da da dört halifenin isimlerinin sayıldığı beyitler ve dörtlükler vardır. Bkz. 31/3, 86/5, 396/7.

^{lxxi} Açıklama 60: Bu beyit Dîvân’daki şu dörtlüğü çok andırıyor:

Ol gün katı efgân ola

İrkek dişi ‘uryân ola
Cümle ciger biryân ola
Ağlaşalum ol gün için

lxxii Açıklama 61: Dîvân’da da bu beyittekine benzer söyleyişler vardır:

Yûnus sana tutdı yüzün unıtdı cümle kendözin
Cümle sana söyler sözün sensün söz söyleden bana (8/6)

Miskîn Yûnus söyler sözi kan yaşıla toldı gözi
Bilmeyen ne bilsün bizi bilenlere selâm olsun (231/9)

lxxiii Açıklama 62: Bkz. Açıklama 1. Gerek kelime kadrosu, gerek anlam derinliği ve gerekse eda bakımından bu şiirin Yûnus Emre’ye ait olmama ihtimali söz konusudur. Ancak özellikle son beyit Yûnus şiirinin bütün karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Mahlasın, Dîvân’daki 12. şiirde bu şiirdeki gibi “Yûnus Emre’m” olarak geçmesi ve son iki beyit ve özellikle son beyit, şiirin Yûnus’a ait olması ihtimalini güçlendiriyor. Bu durumda şiir Yûnus’un “Açıklama 51”de örneklerini verdiğimiz Dîvân’ında da bulunan şiirlerinden olabileceği gibi bir kısmı Yûnus’a ait olmak üzere başka bir şiirle karıştırılarak buraya aktarılmış olması ihtimali de mümkün olabilir. Bir başka ihtimal de şairin ilk dönemlerine ait şiirlerinden olmasıdır.

lxxiv Açıklama 63: Dîvân’daki benzer ifadeler:

‘Âşık olanun nişâmı vardır
Melâmet olur bellü beyânı (353/6)

‘Âşıkam diyen cânların nişâmı vardır anların
Eti teni arı olur hem palâs olur tonları (415/5)

lxxv Açıklama 64: “Hak nûru” tamlaması Dîvân’da da birkaç yerde geçer: 196/11, 302/11, 352/1.

lxxvi Açıklama 65: “be hey” hitabı Yûnus’un sıkça başvurduğu hitaplardan olmamakla birlikte Dîvân’da şu beyitlerde mevcuttur: 99/8, 414/3 ve 414/4

lxxvii Açıklama 66: “Hak dîdârı” tamlaması da Dîvân’da yedi yerde geçer: 36/4, 63/7, 293/5, 322/3, 325/7, 335/11, 375/8.

lxxviii Bkz. Açıklama 18.

lxxix Açıklama 67: Bu şiir bazı yönleriyle Yûnus’a ait oluşu intibasını verirken bazı yönleriyle de Yûnus üslûbundan ayrı düşmektedir. Yûnus’a aidiyeti ihtimalini güçlendiren hususlara açıklamalarda işaret edildi. Ancak, özellikle redifin (cânun) Yûnus’un hitap tarzına benzemediğini ifade etmek gerekir.

lxxx Açıklama 68: “Aşk esrıklığı= aşk sarhoşluğu” Yûnus’un başka şiirlerinde de vardır. Mesela bkz. 4/5, 47/6, 118/2, 165/7, 202/9. Bu beyitlerde / dörtlüklerde kastedilen, Yûnus şiirlerinin önemli temalarından olan “elest bezmi”nin esrıkliğidir.

lxxxi Açıklama 69: Burada da Yûnus’un gerçek bir dervişin nasıl olması gerektiğine dair düşünceleri söz konusudur ve ideal tipin adı burada “girçek âşık” tır. Dîvân’da da “girçek / gerçek âşık” birçok yerde geçer: 39/8, 56/1, 93/7, 131/3, 158/6, 219/5, 254/2, 372/11, 377/1, 2, 3, 402/5, 408/5, 408/7, 410/1. Şu iki beyitte ise tıpkı burada olduğu gibi “Girçek ‘âşık olan kişi” şeklindedir:

Girçek 'âşık olan kişi anmaya dünyâ-âhiret
'Âşık degüldür ol kişi yüriye 'izzeti kova (2/2)

Şol kim sorar dost kandadır kanda dirisen andadır
Ma'sûkıla seyrândadır *girçek 'âşık olan kişi* (372/11)

lxxxii Açıklama 70: Mısra başı tekrarları Yûnus üslûbunun belirleyici özelliklerindedir. Buradaki "bu" sıfatlarının kullanımı da bu türdendir.

lxxxiii Açıklama 71: Divân'daki şu beyitler, hem söyleyiş, hem mana ve hem de lafiz olarak bu beyte çok yakın görünmektedir:

İstemegil Hak'ı ırak gönüldedir Hakk'a turak
Sen senligün elden bırak tenden içerü cândadır (54/2)

Dünyâyı elden bırak olmagıl Hak'dan ırak
Ser-mâye kendüs'olmuş varlıklar yuyanlara (331/4)

lxxxiv Bkz. Açıklama 52.

lxxxv Açıklama 72. Dîvân'dan buradakine benzer bir söyleyiş:

Yûnus Emre kendözün *topraga urgil yüzün*
Ma'sûkaya yaraşur bir miskinligüm vardır (51/7)

lxxxvi Bkz. Açıklama 13.

lxxxvii Açıklama 73: Yunus Divânı'ndaki şiirlerin önemli bir çoğunluğu, burada olduğu gibi bir derişin nasıl olması veya olmaması gerektiği yolundadır.

lxxxviii Açıklama 74: Dîvân'da benzer bir beyit şöyledir:

Korkarısın sen Tamu'dan (gel) *alçak olgil kamudan*
Ol günü ince köpriden (bil) kamular geçmek gerek (137/5)

lxxxix Açıklama 75: Buradan itibaren tasavvufta "dört kapı" olarak ifade edilen şariat, tarikat, hakikat ve marifet kademelerinden ilk üçü birer dörtlükle anlatılmıştır ki, bu unsurlar Yûnus'ta çokça zikredilir (bkz. Tavukçu 2004: 65).

xc Açıklama 76: Bu şiirde olduğu gibi Dîvân'da yine derişliğin anlatıldığı bir şiirde aynı düşünce benzer bir söyleyişle şöyle dile getirilmiştir:

Çeke sabr u kanâ'atı tâze-kârlık ide katı
Bu yola vireler iti bu yola yüz tutmak gerek

xcii Açıklama 77: Dîvân'da benzer bir ifade:

İkincisi tarikat kulluga bil bağlaya
Yolu togrı varanı yarlıgaya hocası (301/3)

xciii Bkz. Açıklama 22.

xciiii Açıklama 78: "Bal-yağ" metaforu Yûnus Dîvânı'nda dört yerde geçer: 55/4, 57/5, 102/2, 166/6.

xcv Bkz. Açıklama 38.

xcvi Açıklama 79: Dîvân'daki şu beyit hem mana, hem lafiz olarak bu beyti andırmaktadır:

Dînün îmânun varısa hor görmegil derişleri
Cümle 'âlem müştâk durur görmeklige derişleri (374/1)

^{xvii} Açıklama 80: İlmin, bilginin tek başına bir değeri olmadığı, amelle ve özellikle de “gönül”le birleşmediği zaman bir faydası olamayacağı düşüncesinden hareketle bilgisizlikle, ümmilikle tefahür, Yûnus’ta çok görülür. Zira bilgi, mutlak varlık olan Allah’a ulaşma yolunda bir perde kabul edilir. Dîvân’da bu düşünce pek çok kere dile getirilmiştir. Aşağıdaki beyitte de -bir bölümü aynen olmak üzere- aynı bakış açısı mevcuttur:

*Ne ‘ilmüm var ne tâ’atüm ne gücüm var ne tâkatüm
Meger kıla ‘inâyetün yüzümüzü ak Çalab’um (186/6)*

^{xviii} Açıklama 81: Yûnus, Dîvân’da pek çok kere kendisini burada olduğu gibi “bî-çâre” olarak ifade eder. Bkz. Dîvân 71/ 11, 213/6, 229/5, 246/5, 250/5, 277/5, 285/5, 289/8, 404/9, 413/9 . Hatta öyle ki bu kullanımlarda “bî-çâre” kelimesi Miskîn Yûnus, Âşık Yûnus, Derviş Yûnus... gibi isminin başına iliştirilmiş, kalıplaşmış bir sıfat gibidir (69/1, 93/7, 81/7, 95/13, 123/7, 125/7, 130/9, 258/5, 322/6, 325/7, 343/8, 404/7. Nitekim aşağıdaki dördünlüğün bu beyitle hem lafız, hem mana bakımından benzerliği açıktır:

*Ben Yûnus-ı bî-çâreyem
Başdan ayaga yâreyem
Dost ilinde âvâreyem
Gel gör beni ‘ışk n’eyledi (404/9)*

^{xix} Açıklama 82: Bu şiir, Yûnus’un şeyhe tabiiyetin önem ve değerini anlattığı diğer şiirleriyle tamamen aynı muhtevadadır.

^{xx} Açıklama 83: Dîvân’da yüzlerce yerde geçen “gönül” ile 40 defa geçen “nesne”, Yûnus’un lugatında kelime sıklığı en fazla olan kelimeler arasındadır.

^{xxi} Açıklama 84: “Cehl” ve “câhilller” meselesi Yûnus Emre’nin temel dertlerindedir. Dîvân’ında onlarca defa cahillere söz anlatmanın zorluğundan, onların anlayışsızlığından ve onlar için çekilen emeğin nafililiğinden söz eder.

^{xxii} Açıklama 85: Dîvân’da iki yerde “bağır” taş benzetilmektedir:

*Ben toprak oldum yoluna sen aşuru gözedürsün
Şu karşıma göğüs gerüp taş bağırlu taglar mısın (270/4)*
*Namâz kılmayana sen müsülmândur dimegil
Hergiz müsülmân olmaz bagrı dönmişdür taşa (341/6)*

^{xxiii} Bkz. Açıklama 34.

^{xxiv} Açıklama 86: “Nazar kılmak” fiili de Yûnus’ta sıkça geçer: 12/6, 24/3, 28/1, 29/10...

^{xxv} Açıklama 87: Yûnus’a göre aşk ateştir (od), maşukun âhı, diğer bir deyişle aşkın tezahürleri de o odun dumanıdır (tütün). Tütün âşıklığın nişanesidir. İçinde od olmayanın tütünü de çıkmaz. Dîvân’da da bu düşünce birkaç yerde ifade edilir:

*‘İşkun odı yüregümde yandığına ‘âlem tanuk
Kanda bir od yanarısa nişânı var düttün tüter (78/2)*

*Devlet durur ol kişiye yanarısa ‘ışk odına
Acı tütünü çıkıcak aydın olısar bu hâne (284/5)*

*İçümde yanar ‘ışk odı gönlümde anun hasadı
‘İşk odının tütününden Yûnus’un benzi sarara (307/6)*

Ne kim senün cevrünile geçürmişem ben günümü
'İşkun *odı* çıkarısar 'Arş'a degin *dütinümü* (409/1)

^{cv} Açıklama 88: Gerçek Hak yolunu ve tasavvufu anlatma gayesinde olan Yûnus, hâliyle "gerek" kelimesine sıkça başvurmuştur. Bu kelimeyi kullanması hususunda Dîvân'da "gerek" redifli sekiz şiir olduğunu söylememiz kifayet edecektir. Nitekim burada da Dîvân'dakilere benzer surette gönlünü "süt"e benzetmektedir.

DİVAN ŞİİRİNDE “BEND GEÇMEK”, “HURDE GEÇMEK” VE “KAPI GEÇMEK” DEYİMLERİ ÜZERİNE

Murat A. KARAVELİOĞLU*

ÖZET

Türkçenin zengin bir dil oluşunun belirgin göstergelerinden olan deyimler hakkında pek çok çalışma yapılmış olmakla birlikte, bunların bazılarının birbirini tekrardan öteye geçmeyen tanımlamaya ve sıralamaya yönelik çalışmaları olduğu görülmektedir. Özellikle bugün çoktan unutulmuş bazı deyimlerin, eski devirlerdeki edebiyatımızın yapı taşları arasında olduğunu biliyoruz. Klasik Türk Edebiyatı metinlerinin anlaşılmasında, döneminde kullanılan fakat günümüzde çoktan kullanımdan düşmüş deyimlerin varlığı ve bunların metin içindeki kullanımlarının tespitinin, metnin anlaşılmasındaki önemi, üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur. Çünkü dili bir kuyumcu titizliği ile işleyen şairin/yazarın başarısı, derin manaları az sözle ifadeye muktedir olması bir yönüyle deyimleri kullanmadaki başarısına/becerisine bağlıdır. Bu makalede klasik edebiyat metinlerinin anlaşılmasında, çoğu kullanımdan düşmüş birçok deyim anlaşılması gereği üzerinde durulacak ve seçilen üç deyim, örnek beyitler üzerinden ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler

Deyim, Klasik Türk Edebiyatı, kalıp ifade, 15-16. yüzyıl.

Giriş

Atasözleri ve deyimler konusu üzerine en kapsamlı ve muteber çalışmalardan birini yapan ve adı bu kitap ile özdeşleşen Ömer Asım Aksoy, deyim için, “bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” demektedir. Türk

---

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / mkveli@istanbul.edu.tr

¹ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 1993, I, s. 52.

Dili üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Doğan Aksan, deyimlerin birden çok sözcükten meydana geldiği üzerinde durmaktadır.² Deyimlerin dil içerisindeki görev ve işlevleri ile ilgili olarak da “Deyimler bir dili konuşan toplumun dünya görüşünü, yaşam biçimini, çevre koşullarını, gelenek, görenek ve inançlarını, önem verdiği varlık ve kavramlarını, kısacası maddî ve manevî kültürünü yansıtan, o toplumun düşünme biçimini, hatta nükte ve buluşlarını ortaya koyan, dilbilim açısından olduğu kadar yazın ve halkbilim açısından da önemli olan sözlerdir”³ ifadelerine yer verir. Türk Dil Kurumu’nun *Büyük Türkçe Sözlüğü*’nde “genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir” tanımına yer verilirken deyimlerin en önemli özelliklerinden olan “az veya çok mecaz anlam taşıma” ve “kalıplaşmış söz öbeği halinde olma” yönlerine dikkat çekilir.⁴

Dil, meramı anlatmak üzere kelimeleri dizip cümle, cümleleri sıralayıp paragraflar elde etmek suretiyle mekanik ve modüler bir ifade işinden ibaret değildir. Tam tersine benzetmelere, mecazlara, yakıştırmalara, telmihlere, ünlemlere, tasvirilere yer verdikçe zenginleşir; işlevi ve ifade kudreti artar. İşte edebi sanat veya ahenk öğeleri dediğimiz her çeşit kullanımın dışında bir de kalıp ifadeler vardır. Kalıp halinde kullanılan söz öbekleri olduğu için atasözleri ile deyimler daima birlikte anılmış, beraber ele alınmıştır.

Deyimler de atasözleri gibi, kalıplaşmış sözlerdir; atasözleri gibi kısa ve özlü anlatım araçlarıdır. Deyimler en az iki sözcükle kurulurlar ve biçim bakımından iki bölüğe ayrılabilirler: Sözcük öbeği durumundaki deyimler ve Tümce durumundaki deyimler.⁵ “Deyim, bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel bir anlatım kalıbıdır; genel kural niteliğinde bir söz değildir. Deyimi atalarsözünden ayıran en önemli özellik budur. Deyimlerin amacı, bir kavramı ya özel kalıp içinde ya da çekici, hoş bir anlatımla belirtmektir. Atasözlerinin amacı ise yol göstermek, ders ve öğüt vermek, ibret almamız için gerçekleri bildirmektir. Görülüyor ki deyimle atasözü, amaçta da birbirinden ayrılmaktadır. Deyimlerin çoğunda kalıp-

² Doğan Aksan, *Türkçe’nin Gücü*, Ankara 1987, s. 88.

³ Doğan Aksan, *a.g.e.*, s. 89.

⁴ TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, www.tdk.org.tr

⁵ Ömer Asım Aksoy, *a.g.e.*, s. 38-39.

laşmış sözden çıkan anlam, sözcüklerin gerek anlamları dışındadır; kimi zaman ise gerçek anlamları dışında olmadığı görülür.”⁶

Bu izahlardan anlaşıldığına göre deyimlerin belirgin özelliklerinden biri söz öbeği şeklinde olmaları, bir başka özelliği ise özlü ve yoğun manalar içermesidir. Bu anlam katmanlarının genellikle mecaza dayanması da deyimlerin özelliklerindedir. “Tanımlarda karşılaştığımız belirleyici özellikler, kelimelerin gerçek anlamlarından sanatsal bir değerle yararlanarak gerçek anlamlarının dışında kullanılmaları, kalıplaşmaları, tek bir durumu anlatmak üzere kullanılmaları, öğelerinin değiştirilemezliğidir.”⁷

Bir dilde deyimlerin bolluğu, hali hazırda kullanımı, çağrıştırdığı anlam katmanları o dilin köklü ve zengin bir dil olduğunun bir işareti sayılır. Hatta deyimler, milletin zekâsının, espri anlayışının, tasvir ve takhiye gücünün, idrak olgunluğunun, ifade zenginliği ve dili kullanmadaki yüksek seviyesinin en önemli göstergelerindedir. Bu bakımdan kültür tarihi araştırmalarında, özellikle edebi metin inceleme ve yorumlamalarında bu dil malzemesinin dikkatle değerlendirilmesi gerekir.

Öte yandan deyimlerin de atasözleri gibi milli yanları vardır. Bu dil varlıkları milletin ortak kültürüne has özellikler taşırlar. Bir dilde kullanılan deyim bir benzerini başka dillerde bulmak bazen mümkün olmaz. Çünkü deyimler milletin ortak zekâsının yansımalarıdır. “Deyimler de ulusal damga taşıyan dil varlıklarıdır. Ulusun söz yaratma gücünden doğarlar. Her deyim hoş bir buluştur. Bir küçük söz dağarcığına koca bir âlem sığdırılmıştır. En uçucu kavramlar, en ince hayaller, en güzel benzetmeler, çeşit çeşit mecazlar ve söz ustalıkları mini mini bir deyim yapı harçları arasında parlar.”⁸

Çeşitli bölgelere has, memleketin başka yörelerinde kullanılmayan, dolayısıyla herkesçe bilinmeyen deyimler de vardır. “Deyimler, atasözleri kadar eskimeden dile yerleşirler. Yurdun her yerinde kullanılan deyimler vardır, sadece bir bölgede bulunan deyimler vardır, Türkiye dışındaki Türk lehçelerinde yaşayan deyimler vardır, eski zamanlarda kullanılmış

⁶ Ömer Asım Aksoy, *a.g.e.*, s. 40-43.

⁷ A. Deniz Abik, “Nevâî’nin Üç Eserindeki Deyimlerin Farsça ile Karşılaştırılması”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/1, 2004, s. 213.

⁸ Ömer Asım Aksoy, *a.g.e.*, s. 47.

iken bugün bırakılmış olan deyimler vardır.” “Her dilde var olan atasözleri ve deyimler, toplumların inançlarını, duygu ve düşüncelerini, gelenek ve göreneklerini, günlük yaşantılarını ve pek çok kültür unsurunu yansıtan dil yapılarıdır. Özlü ve kalıplaşmış birer anlatım aracı olan bu yapılar, ifade güzelliği, anlatım gücü, kavram zenginliği bakımından büyük bir öneme sahiptir. Atasözleri gibi deyimler de bir milletin söz yaratma gücünden doğmuşlardır. Her dilin kendi özelliğine göre kurulan ve dolayısıyla ulusal bir nitelik taşıyan deyimlerin, yapısı değiştirilmeden ve anlam kaybına uğramadan başka bir dile çevrilmesi çok güçtür. Bu yönüyle deyimler, bir dili başka bir dilden ayıran en önemli faktörlerdendir.”¹⁰

“Deyimler, milletlerin karakterleri, millî ruhları hakkında önemli ipuçları veren dil birlikleridir (...) Deyimler, ‘ana dil’i bir başka dilden ayıran en temel farklılıklardandır (...) Öteden beri söylenip bugüne kadar gelen deyimlerin yanı sıra, ‘arkaik’ tabir edilen kelimelerde olduğu gibi, dilin tarihî seyri içinde belli bir zaman diliminde kullanıldıktan sonra değişik sebeplerle kullanımdan düşmüş olan deyimler de vardır. Böylesi deyimleri bugün için ancak eski metinlerimiz içinden bulup çıkarmak yoluyla tanımak ve tanıtmak şansına sahibiz.”¹¹ Eski metinlerin layıkıyla anlaşılabilmesi, bünyesinde yoğun ve katmanlı anlamlar, ince zekâ mahsulü söyleyişler ve ironiler barındıran bu türden kalıp ifadelerin çözümlenmesine bağlı görünüyor. Şair/yazarın dili kullanımındaki başarısının en sağlam ölçütlerinden olan deyim ve atasözü kullanımı eski şairlerimizde adeta bir kuyumcu inceliği ve titizliğindedir. Zaten belirli kullanım alanları olan mahdut sayıdaki -birkaç istisnası dışında asla değişmeyen- mazzunlarla, herkesçe bilinen bir şeyi başkasından farklı ve daha güzel söyleme kabiliyetlerinin tezahürüne matuf bulunan klasik edebiyat, böyle yoğun ve mecazlı söyleyişlerle kendisine alabildiğince geniş bir inkişaf alanı bulur.

⁹ Ömer Asım Aksoy, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁰ Ülkü Çetinkaya, “Divan Şiirinde Çok Başlı (Ziyade-Ser) Deyimi Üzerine”, *Turkish Studies International Periodical Forth Language, Literature and History of Turkish Turkic*, Volume: 4/2, Winter 2009, s. 278.

¹¹ M. Fatih Köksal, “Klâsik Şiirimizden Bilinmeyen Bir Deyim: El Oyunu”, *Bilgi*, 16, Kış 2001, s. 128.

Klasik Türk Edebiyatı metinlerinde deyim, “tabir” yahut “ıstılah” diye adlandırılır.¹² “Divan şiirinin çok zengin ve çok renkli vokabülerini, söz dağarcığını, kabaca iki bölüme ayırmak mümkündür: Bu şiirin söz varlıklarının birinci kısmı neredeyse her şâir tarafından kullanılmıştır. Kelime tabanında “müsteâr”, hatta “mîrî malı” imiş izlenimi veren bu gruptakiler; terkip, birleşik kelime... olmaları durumunda çoğunlukla kalıp(laşmış) ifadelerdir. Bu özellikleri dolayısıyla -hemen hemen her şahsî kütüphanede bulunabilen- eldeki sözlüklerde de yerlerini almış ve yeterli (sayılabilecek) tanımlar yapılmıştır. İkinci bölümde değerlendirilebilecek kelime kadrosunun ise, bize göre, başlıca özelliği şudur: (Birinci gruptakilere nazaran) az kullanılmışlardır; başka bir ifadeyle bunlarla az sayıda karşılaşılır; doğal olarak birinci gruptakilerden nicelik bakımından daha az olmakla ayrılırlar; sınırlı sayıda şâirin eserlerinde görülür.”¹³ Bu durumun araştırmacıların işini güçleştirdiği doğrudur; fakat insan açtığı yeni ufuklarla klasik metinlerin anlaşılabilirliğini artırır. “Eski Türkçe dönemine ait olup bugün artık kullanılmayan bazı deyimler, bilhassa 15 ve 16. yüzyıl şairlerinin şiirlerinde yer bulur.”¹⁴ “Atasözü ve deyimlerin bir anlatım özelliği olarak divan şiirinde kullanılması 15 ve 16. yüzyıllarda daha belirgindir.”¹⁵

“Millet dehasının uzun asırların birikimiyle ortaya çıkardığı ve divan şairlerinin de türlü söz oyunları ile işleyerek malzeme olarak değerlendirdikleri atasözleri, deyimler, deyim dışı kimi tabirler, ikilemeler vs. söz kalıplarının zenginliği, dilin zenginliğiyle de doğrudan ilişkilidir. Çünkü başta deyimler olmak üzere kalıplaşmış sözler veya söz kalıpları, lisanların ikinci dili, ikinci gözüdür; dilin fikre dönüştüğü saha, farklı iklimlere açılan imkânlar kapısıdır. Sözü yeni mânâlara bürüyen deyimler, kelimelerin emaneten aldıkları anlamlarını en güzel teşbih, mecaz ve istiarelerle süslerler. Bu mânâda deyimler bir dilin rûhu, ifade kabiliyetinin can da-

¹² Süreyya Beyzadeoğlu, “Divan Şiirinde Bir Deyim ‘Taş Yatur’”, *Türk Edebiyatı*, 269, Mart 1996, s. 55.

¹³ Ali İhsan Öbek, “Arkaik Deyimlerimizden: Kadem Renc etmek”, *Türk Kültürü*, 477-478, XLI, s. 25.

¹⁴ Ozan Yılmaz, “Klasik Türk Edebiyatı’nda Bir Deyim: Ter Düşmek”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 21, İstanbul 2009, s. 156.

¹⁵ Ali Yıldırım, “Bâkî Divanında Deyimlerin Kullanımı”, *BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi (Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağanı)*, 9-10, 1998, s. 639.

marıdır. Deyimleri ve diğer söz kalıplarını yaşatmak, dili diri tutmak; kaybolmuş olanları yeniden ortaya çıkarmak, dile can suyu vermek gibidir. Bu yitik değerlerimiz, eski eserlerimizin tozlu yaprakları arasında, can sularını beklemektedirler.”¹⁶ Bu bakımdan kültür tarihi adı verilen ve dilin, edebiyatın, tarihin, sanatın, geleneğin ve hayatın tümünü içine alan kavram, işte bu yapı taşlarının farkına varılmasıyla gerçek manada anlaşılabilir. Mesela bu deyimlerin ne manalara geldiğini örnekleriyle ortaya çıkarmakla aslında kullanılan dilin zenginliğinin farkına, ortaya konulan sanatın çeşnisine ve hatta yaşanan hayatın tadına varılabilir.

“Atasözleri, deyimler ve halk söyleyişleri; şairler tarafından duygu ve düşüncelerin daha açık ve rahat açıklanmasına, az sözle çok şey anlatılmasına ve sanatsal söyleyişe yardımcı olmasından dolayı edebiyatımızın her döneminde ve her alanında bolca kullanılmıştır. Bu kullanımın yoğunluğu edebî türe, zamana ve edebî anlayışa göre farklılık gösterir. Özellikle manzum şekillerdeki kullanımı, şairler tarafından daha fazla rağbet görmüştür.”¹⁷

“XV.-XIX. yüzyıllar arasında yaşamış klâsik şâirlerimiz arasında birçokları atasözleri ve deyimlerden faydalanmışlar, bunları ulusal varlığın güçlü sembolleri olarak ve söylediklerine inandırıcı bir hava verebilmek isteğiyle rahatça kullanmışlardır. Bunlar arasında ilk plânda, şu adları anabiliriz: Ahmed Paşa (ö.1497), Necâtî (ö.1509), Güvâhî (ö.1519), Figanî (ö.1532), Bâkî (1526-1600), Taşlıcalı Yahya (ö.1575), Nevî-zâde Atayî (1583-1635), Nefî (ö.1635), Nâbî (1642-1712), Sâbit (ö.1712), Nazîm (ö.1727), Münif (ö.1743), Ragıp Paşa (1699-1763), Şeyh Gâlib (1757-1799), Sünbül-zâde Vehbî (ö.1809), Enderunlu Fâzıl (ö.1810) ve Enderunlu Vâsif (ö.1824).”¹⁸ Abdülkadir Karahan’ın saydığı bu isimler, edebiyat tarihimizde eserlerinde atasözü ve deyimlere en çok yer veren şairler olarak bilinirler. Görüldüğü gibi Anadolu sahasında divan edebiyatının kuruluşunu tamamladığı 15. yüzyıldan itibaren -hatta Erzurumlu Darir örneğinde

¹⁶ M. Fatih Köksal, “Edebiyatımızda Kalıp Sözler ve Divan Şiirinden Dört Örnek”, *TDED*, 30, 2003, s. 332.

¹⁷ Yunus Kaplan, “Sâbit’in Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri”, *Turkish Studies International Periodical Forth Language, Literature and History of Turkish Turkic*, Volume: 4/4, Summer 2009, s. 600.

¹⁸ Abdülkadir Karahan, “Trabzonlu Figanî’de Atasözleri ve Deyimler”, *TDED*, 23, 1979, s. 165-166.

olduğu gibi kısmen 14. yüzyıldan- edebiyatta Batı etkisinin başladığı 19. yüzyıla kadar her asırda bu yönüyle temayüz etmiş şairler vardır.

“Deyimlerin genellikle konuşma dili içerisinde, halk arasında meydana gelip anlam kazandığı, asırlardır halkın konuştuğu dilde ifade vasıtaları olarak bulunduğu göz önüne alınarak divan şairlerinin deyimleri kullanmaları mahallî kaynaklara ve konuşma diline yönelme şeklinde yorumlanmıştır. Her divan şairinin eserinde az ya da çok deyim kullandığı görülür. Deyimler gerçek manasının yanında mecaz mana da ifade ettikleri, ayrıca iki ya da daha fazla anlama geldikleri için şairler, genellikle kinayeli söz söyleyerek, az sözle çok anlam ifade etmek, söze anlam zenginliği ve nükte katmak amacıyla deyim kullanmışlardır.”¹⁹ Bu sebeple eski metinlerin ve özellikle edebi metinlerin anlaşılmasındaki en etkili anahtarlar deyimlerdir. Mazmunlarla birlikte deyimler, gerçekten de edebi metinlerin şifreleri, kodlarıdır.

Burada paylaşmayı yararlı bulduğumuz bir husus daha var: Atasözü ve deyimleri listeleyen, örnekleyen yazma veya matbu eserler. Yazma eser kütüphanelerimizde atasözü ve deyim gibi kıymetli söz varlıklarımızı toplayan eski eserlere rastlanır. Sayıca çok olmayan bu tür eserlerin birinden Günay Kut bahsetmektedir. Bu ilginç yazma ile ilgili değerlendirmesinin bir kısmını buraya alıyoruz: “Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Bölümü 1711 numarada kayıtlı yazma nüsha içinde iki eser bulunmaktadır. Bu makalenin konusu yazmanın ikinci eserini teşkil eden atasözleri ve deyimleri ile ilgili eserdir. Yazmanın 38b-54b yaprakları arasında bulunan 16 yapraklık bu eserde, 267 atasözü ve deyim bulunmaktadır. Fakat eserin sondan ve ortadan bir yerden eksik olması nedeniyle eserin tamamında ne kadar atasözü ve deyim bulunduğunu tahmin etmek imkânsızdır. Eser konularına göre sistematik olarak hazırlanmış olup tamamı 5 bâbdan oluşmaktadır. Bu bilgiyi derleyicisinin giriş kısmından sonra koymuş olduğu Arapça başlıktan öğrenmekteyiz. Yine aynı başlıkta her bâbın kendi arasında birtakım fasıllardan meydana geldiği de kayıtlıdır.”²⁰ Bu değerlendirmelerin ardından bâb ve fasılların konularına geçilir.

¹⁹ Zülfi Güler, “Şeyh Galib Divanında Deyimler”, *e-Journal of New World Sciences Academy*, Volume: 6/3, 2011, s. 434.

²⁰ Günay Kut, “Atasözleri ve Deyimlere Ait Manzum ve Minyatürlü Yazma Bir Eser”, *Topkapı Sarayı Müzesi: Yıllık*, 1, İstanbul 1986, s. 73.

Eserin fiziksel özellikleri hakkında da ayrıntılı bilgi verilir. Atasözü ve deyim içeren bazı yazma ve basma eserlerin listesi de bu çalışmada sunulur. Kut'un listesi şöyledir:

Atasözü ve Deyim İçeren Bazı Yazma Eserler²¹: 1. Kitâb-ı Atalar, Süleymaniye Ktp. Fatih Bölümü 3543/2, 115b-136a. 2. Müstakim-zâde, Durûb-ı Emsâl, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa Bölümü, 614/13, 308b-316a. 3. Yeşil-zâde Mehmed Salih, Durûb-ı Emsâl, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar Bölümü, 290.

Atasözü ve Deyim İçeren Bazı Basma Eserler²²: 1. Hıfzı, Manzume-i Durûb-ı Emsâl (İstanbul: Tab'hane-i Âmire, 1262/1846), 25 s. 2. Vâcid, Durûb-ı Emsâl (İstanbul: Âşir Efendi Matbaası, 1275/1858), 31 s. 3. Şinasi, Durûb-ı Emsâl-i Osmaniyye, Ebüzziya Tevfik ilâveleri ile (İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1302/1885), 510 s. 4. AhmedVefik Paşa, Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl (y.t.y.), 303 s. 5. AhmedVefik Paşa, Atalar Sözü, Türkî Durûb-ı Emsâl (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288/1871), 168 s. 6. Teke-zâde M. Said, Durûb-ı Emsâl-i TürkiyyeyahudAtalarsözü (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1311/1893), 384 s.

*****

Deyimlerle ilgili yapılan yayımlara bakıldığında kültür tarihimizin belirli bir dönemde kullanılmış, sonra gelen uzun yüzyıllar boyunca kullanımına hiç rastlanmamış ve dolayısıyla bugünkü deyim sözlüklerine girmemiş deyimler, klasik metinlerimizde karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Mehmed Çavuşoğlu'nun dediği gibi: "Türkçemizde, edebî dilde bir zaman kullanılmış fakat sonradan ya dil zevkine uygun gelmediği veya yerini aynı manada başka deyimler aldığı için zamanla terk edilmiş ve unutulup gitmiş deyimler vardı."²³ Kullanımdan düşüşünün üzerinden çok uzun zaman geçtiği için de ne anlam taşıdığı tam olarak bilinmemektedir. Yapılan taramalarda varlıklarından haberdar olursa da sözlük ve yayımlara girememekte, zira ne söylediği, hangi nükteli manayı ifade ettiği tam olarak anlaşılammaktadır. Bu makalede söz konusu ettiğimiz "bend geçmek", "hurde geçmek", "kapı geçmek" deyimleri de arkaik kabul edebile-

²¹ Günay Kut,*a.g.m.*, s. 79.

²² Günay Kut,*a.g.m.*, s. 79.

²³ Mehmed Çavuşoğlu, "Gen Yakadan", *Dîvanlar Arasında*, Ankara 1998, 98.

ceğimiz deyimlerdendir. Nitekim bu deyimlerin hiçbirinin 16. yüzyıldan sonra kullanılmadığı görülmektedir. İhtimal halk arasında bir süre daha kullanılmış olsalar da 17. yüzyılın başlarından itibaren devirlerinin aydınları olan şairlerin, yazarların dilinde yer almamış olmalıdırlar. Bu sebeple günümüzde deyimler üzerine yapılan ve bizim de tek tek incelediğimiz çalışmaların neredeyse hiçbirinde bu türden eski deyimlere rastlamak mümkün olmamıştır.²⁴ Şu halde bu türden deyimlerin tam olarak hangi

²⁴ A. Deniz Abik, “Nevâî’nin Üç Eserindeki Deyimlerin Farsça ile Karşılaştırılması”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/1, 2004, 211-222; Hüseyin Adıgüzel, *Deyim Hazinesi: Açıklamalı, Örneklî, Türkçe*, İstanbul 1990; AHMED BÂDÎ, *Armağan: Divan Şiirinde Atasözleri ve Deyimler*, (hazırlayanlar: S.A. Beyzadeoğlu, M.Gürgendelenli, F.Günay), (yayımlayanlar: Ş.Tekin-G.Alpay Tekin), Harvard 2004; Yaşar Akdoğan, “Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdi’nin Eserlerindeki Atasözleri ve Deyimlerden Seçmeler”, *Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1990, s. 204-227; Eyüp Akman, “Necati Beğ Divanı’nda Deyimler ve ‘Tebbeti Ters Okutmak’ Deyimi Üzerine”, *Ölümünün 500. Yılında Şair Necati Beğ Anısına 1. Uluslar Arası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu*, Kocaeli Üniversitesi, İzmir 15-17 Nisan 2009, s. 68-76; Mustafa Aksoy, “XVI. Yüzyıl Şuarâ Tez-kireleri ile Necâtî’nin Şiirlerine Göre Anadolu Türk Edebî Dilinin Gelişiminde Deyim ve Atasözü Kullanımı”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, Aralık 2007, s. 141-162; Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, İstanbul 1993 (her ne kadar iç kapakta 1988 tarihi yazılı ise de bu 7. baskı 1993 yılında yapılmıştır ve yazarının bu baskıya yazdığı 1993 tarihli önsözü içerir.); Ömer Asım Aksoy, *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*, Ankara 1969; Necmi Akyalçın, *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri, Deyimlerimiz*, Ankara 2012; M. Fatih Alkayış-A. Turan Doğan, “el-FerecBa’de-ş-Şidde’de Geçen Deyimler”, *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkishor Turkic*, Volume: 6/3, Summer 2011, s. 461-487; Melih Alptekin, *Garib-nâme’de Deyimler ve Atasözleri*, YYÜ SBE, (yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Van 2003; Mustafa Aslan, “Nazım Divanı’nda Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 139, Ağustos 2002, s. 53-74; Besim Atalay, *Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri*, Ankara 1968; M. Ziya Bağrıaçık, “Yerel Malzemeyi Önemseyen Bir Şair: Ahmed-i Daî (Divanında Kullandığı Atasözleri ve Deyimler)”, *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkishor Turkic*, Volume: 4/5, Summer 2009, s. 60-75; Yusuf Ziya Bahadınlı, *Deyimlerimiz ve Kaynakları*, İstanbul 1958; Dilek Batislam, “Nedim’in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler”, *Türkoloji Araştırmaları*, 1997, s. 107-123; Yusuf Okan Bayramoğlu, *Ahmed Paşa Divanı’nda Atasözleri ve Deyimler*, (Danışman: Mertol Tulum), (İ.Ü. SBE yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul 1996; Süreyya Beyzadeoğlu, “Divan Şiirine Yansıyan Yirmi Deyimin Manzum Şekillerinin Yorumu”, *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan’ın Anısına Uluslar arası Divân Edebiyatı Sempozyumu*, Beykoz Belediyesi 27-28 Mayıs 2008, s. 81-87; Süreyya Beyzadeoğlu, “Halkın Dilinde Yaşayan Deyimlerin Bursalı Şair Ahmet Paşa’nın Şiirlerindeki Yansımaları”, *II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 2, Bursa 2005, s. 473-483; Süreyya

Beyzadeoğlu, “Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimlerinden Dîvân Şiirinde Yer Alan 20 Atasözü ve Deyim”, *Türk Kültürü*, 470, Haziran 2002, s. 350-358; Süreyya Beyzadeoğlu, “Toplum Yaşayışında Manzum Deyimlerin Yeri, En Çok Deyim Kullanan Divan Şairleri ve Müşterek Kullandıkları Deyimler”, *Kayseri Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, (12-13 Nisan 2001), Kayseri 2001; Hüseyin Bilgen, *Ahmed-i Dâî'nin Türkçe Divanında Tabiat Eşya ve Renk Unsurları ile Deyimler ve Atasözleri*, (Danışman: A. Nihad Tarlan), İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (yayımlanmamış Lisans tezi) İstanbul 1967; Ethem Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul 2004; Hasan Hüseyin Cesur, *Yunus Emre Divanı'ndaki Deyimlerin Yapı ve Anlam Bakımından İncelenmesi*, (Danışman: H. İbrahim Delice), Cumhuriyet Üniversitesi SBE (yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Sivas 2010; Ali Osman Coşkun, “KafzadeFa'izi Divanı'ndaki Atasözleri ve Deyimlere Dair”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, Haziran 1997, s. 63-74; İlhan Çeneli, “Zâtî Divanı'nda Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Kültürü*, 123, Ocak 1973, s. 153-157; Yusuf Çotuksöken, *Deyimlerimiz*, İstanbul 1988; Sabahat Emir, *Örnekleleriyle Açıklamalı Deyimler Sözlüğü*, İstanbul tarihsiz; Dilek Erenoğlu, “Güvâhî'den Günümüze Atasözleri ve Deyimler”, *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 2/4, 2007, s. 1150-1167; E. Kemal Eyüboğlu, *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler I-II*, İstanbul 1975; Harid Fedai, “Mihaloğlu Ali Bey Gazavat-nâme'sindeki Özdeyişler ve Deyimler”, *Prizrenli Sûzî Gazavat-nâme'sinin 500. Yılı ve Prizren ile Çevresinde Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 9-11 Ekim 1998, s. 9-37; Orhan Şaik Gökyay, “Birkaç Deyim Üzerine”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1975*, Ankara 1976, s. 67-73; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977; H. Fethi Gözler, *Türkçe Deyimler-Türkçe ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1966; H. Fethi Gözler, *Türkçemizin Açıklamalı Büyük Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 1975; Zülfi Güler, “Şeyh Galib Divanında Deyimler”, *e-Journal of New World Sciences Academy*, Volume: 6/3, 2011, s. 433-455; Mehmet Gürbüz, “Remzî Divanı'nda Deyimler”, *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 7/1, Winter 2012, s. 1231-1267; Abdurrahman Güzel, “Kaygusuz Abdal'ın Eserlerinde Bazı Tasavvufî Deyimler”, *Millî Kültür*, 2/9, Şubat 1981, s. 31-33; Hatice İcel, “NecatîBeğ Divanı'ndaki Deyimler”, *TÜBAR*, XV, Bahar 2004, 175-230; Ömer İnce, “Necatî'nin Şiir Dilinde İşlemeyi Başardığı Türkî-i Basit'in Başaramadığı Dil Malzemesi: Deyimler ve Atasözleri”, *Ölümünün 500. Yılında Şair Necatî Beğ Anısına 1. Uluslar Arası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu*, Kocaeli Üniversitesi, İzmit 15-17 Nisan 2009, İzmit 2009, s. 132-148; Devrim Kalaycı Sevinç, *18. Yüzyıl Şairlerinden Sümbülzade Vehbi (Lutfiyye), Bosnalı Sabit, Enderunlu Vasıf ve Nedim'in Divan ve Mesnevilerinde Atasözleri ve Deyimler*, (Danışman: Süreyya Beyzadeoğlu), Trakya Üniversitesi SBE, (yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Edirne 2007; Kâzım Karabörk, “Şecere-i Türk'teki Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Dili*, 600, Aralık 2001, s. 777-784; Yunus Kaplan, “Sâbit'in Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri”, *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 4/4, Summer 2009, s. 599-635; Abdülkadir Karahan, “Trabzonlu Figani'de Atasözleri ve Deyimler”, *TDED*, 23, 1979, s. 165-174; Metin Karayazgan, *Denizci Sözlüğü (Gemici Dili) Terimler Deyimler*, 1981; Bayram Ali Kaya,

“Azmi-zâde Hâletî Divânı’nda Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 118, Şubat 1999, s. 149-168[ayrıca: *BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* (Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağan), 9-10, 1998, s. 369-392; Bayram Ali Kaya, “Atasözleri ve Deyimlerin Divân Şiirinde Kullanımı ile Divânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, İstanbul 2011, 11-54; Doğan Kaya, “Âşık Veysel’in Şiirlerinde Yöresel Kelimeler ve Deyimler”, (*Türk Dili*, TDK’nin 70. Yılı Özel Sayısı) 607, Temmuz 2002, s. 259-262; Doğan Kaya, “Battal Gazi Destanında Deyimler”, *III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 1989, s. 157-160; Hasan Kaya, “Emrî Divanı’nda Deyimler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, İstanbul 2011, s. 55-130; Filiz Kılıç, “Âşık Çelebi Divanında Atasözü ve Deyimler”, *Bilig*, 1, Bahar 1996, s. 24-30; Aziz Kılınç, “Fuzûlî’nin Şiirlerinde Deyimler ve Halk Söyleyişleri Üzerine”, *Fuzûlî’nin Türk Kültür ve Sanat Dünyasındaki Yeri Bildiriler Kitabı*, 28-31 Mayıs 2008 Lefkoşa, s. 163-178; Cemal Kurnaz, “Taşlıcalı Yahyâ Beğ Divanı’nda Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, (Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş’ın Hatırasına Armağan), XVII-XXI/1-2, 1979-1983, s. 195-207; Ağâh Sırrı Levend, “Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 188, 1962, s. 137-146; Mithat Makal, *Denizli Atasözleri ve Deyimler*, Denizli 2001; Nejat Muallimoğlu, *Deyimler, Atasözleri, Beyitler ve Anlamdaş Kelimeler*, İstanbul 1983; Mehmet Oymak, *Şanhurfa’dan Derlenen Atasözleri ve Deyimler*, Şanhurfa tarih yok; Sevil Öge, *15. Yüzyıl Divân Şairlerinden Mesihî, Cem Sultan, Ahmed Paşa, Necatî Beğ, Üsküblü İshak Çelebi ve Şeyhî’nin Divanlarında Atasözleri ve Deyimler*, Trakya Üniversitesi SBE, (yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Edirne 2011; Emin Özdemir, *Açıklamalı, Örneklî Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 1981; Vicdan Özdingiş, “Güvâhî’nin Pend-nâme’sinde Deyimler”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 3, Temmuz 2006, s. 62-75; Can Özgür, “Necati İle Hüseyin-i Baykara’nın Kullandığı Atasözleri ve Deyimler Üzerine Bir Karşılaştırma”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 4/3, Spring 2009, s. 1744-1754; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III*, İstanbul 1993; İsmail Parlatur, *Atasözleri ve Deyimler: Deyimler*, Ankara 2008; İskender Pala, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, İstanbul 2000; Yakup Poyraz-Ayhan Tergip, “18. Yüzyıl Divân Şairlerinden Hâkim’in Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, Volume: 3/5, s. 188-202; Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Ankara 1995; Necdet Sakaoğlu, “Mecmuâ-i Letâiften Adlar, Deyimler, Terimler”, *Müteferrika*, 5, Bahar 1995, s. 139-146; M. Ertuğrul Saraçbaşı, *Örnekleleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 2010; M. Ertuğrul Saraçbaşı, *Örneklî ve Açıklamalı Türkçe Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 1978; M. Nejat Sefercioğlu, “Helâkî Divanı’nda Türkçe Deyimler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4, İstanbul 2010, s. 155-202; Osman F. Sertkaya, *Çukurova’da Derlenmiş Mahalli Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul 1968; Şaban Sezgin, *Deyimler ve Kelime Grupları Sözlüğü*, İstanbul 1968; Fikri Silahdaroğlu, *Divanü Lugatî’t-Türk’ten Derlemeler ve Uyarlamalar: Savlar, Deyimler, Öğütler İle Atasözleri Olarak Bugüne Kalanlar*, Ankara 1985; Ahmet Turan Sinan, “Necati Beğ Divanındaki Deyimler Üzerine”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/2, Elazığ 2005, s. 107-114; Vural Sözer, *Dil Haşlama: Geniş Kapsamlı Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 1997; M. Ali Tanyeri, *Örnekleleriyle*

manaya geldiği yahut hangi anlam katmanlarına sahip bulunduğunun tespiti ancak metinlerin bizzat tetkikiyle mümkün görünmektedir. Klasik Türk Edebiyatı metinleri, kendi kendilerinin çözümlenmesine yardımcı olurlar. Çünkü şair, bir deyim ya söylemini güçlendirmek ve örneklemek için kullanmıştır yahut metin, kullandığı deyimde karine olabilecek başka ifadeleri barındırmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus daha vardır. Mesela bir beyitte yer alan bir deyim, içerdiği farklı anlam ve çağrışımlarla başka bir beyitte daha değişik bir anlamda kullanılmış olabilir. Bu bakımdan çok sayıda tarihi metin üzerinde bir tarama yapmadan sağlam ve sağlıklı sonuçlara ulaşmanın imkânı yoktur.

Cumhuriyet Şiirinde Deyimler, İstanbul 2006; M. Ali Tanyeri, *Örnekleriyle Türk Halk Şiirinde Deyimler*, İstanbul 1996; M. Ali Tanyeri, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Ankara 1999; İbrahim Taş, “Şeyyâd Hamza'nın Yusuf ve Zelihâ Mesnevisinde Yer Alan Yardımcı Eylemler ve Deyimler”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, Kış 2010, s. 193-244; Çilem Tercüman, *İstanbul'un 100 Deyimi*, İstanbul 2013; Belgin Tezcan Aksu, “Hâzık Mehmed Efendi, Divanı ve Şiirlerinde Kullandığı Deyimler”, *Türk Dili*, 622, Ekim 2003, s. 598-609; A. Naci Tokmak, *Telaffuzlu Türkçe-Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 2001; Refik Topkan, *Hiçbir Yerde Yayımlanmamış Atasözleri ve Deyimler*, Ankara 1976; Ayla Tutanak, *Süheyl ü Nevbahar'da Deyimler*, (Danışman: Saadettin Buluç), İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul 1965; F. Fazıl Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul 1963; *Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II*, İstanbul 1992; Aysan Türkhan, *Konuşan Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1980; Ayten Türkmenoğlu, *Fıkra ve Öyküleriyle Deyimlerimiz*, İstanbul 2002; Mehmet Ulucan, “Muvakkitzade Mehmed Pertev'in Divanında Atasözleri ve Deyimlerin Kullanımı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2, 2005, s. 49-80; Müjgân Üçer, “Kadı Burhaneddin Divanı'ndaki Atasözleri ve Deyimler Üzerine”, *Uluslar Arası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, 4-7 Eylül 1989 Ankara, s. 269-296; Ülkü Ürek, *Süheyl ü Nevbahar'da Deyimler, Birleşik Fiiller, Atasözleri*, (Danışman: Saadettin Buluç), İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (yayımlanmamış Lisans tezi) İstanbul 1965; Ahat Üstüner, *XV. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Edebiyatında Atasözleri ve Deyimler*, (Danışman: Tuncer Gülensoy), Fırat Üniversitesi SBE, (yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Elazığ 1989; www.tdk.gov.tr / (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü); www.tdk.gov.tr / (Büyük Türkçe Sözlük); Sevinç Yakut, “Garib-nâme'de Deyimler”, 38. *ICANAS*, 10-15.09.2007 Ankara, 1923-35; Muhammet Yelten, “Nev'î-zâde Atâyî'nin Sohbetü'l-Ebkârî ve İçindeki Atasözleri İle Deyimler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Bellelen*, 1985, s. 171-191; Ali Yıldırım, “Bâkî Divanında Deyimlerin Kullanımı”, *BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi (Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağanı)*, 9-10, s. 631-642; Mestan Yıldırım, *Deyim Yerindeyse: Türk Halk Şiirinden Açıklamalı Örneklerle Deyimlerimiz*, İstanbul 2008; Roza Yusupova, “Türkçede Deyimler ve Bileşik Fiiller”, *Onbirinci Türk Dil Kurultayında Okunan Bildiriler*, Ankara 1968, s. 249-250; Muna Yüceol Özen, “Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz”, *Türk Dili*, 600, Aralık 2001, s. 869-879.

Bend Geçmek

Özellikle 15. ve 16. yüzyıl metinlerinde rastladığımız bu deyim, tahminimize göre en az dört asırdır kullanılmamaktadır. Bu sebeple gerek yöresel, gerekse genel manada deyimleri içeren eserlerde bu deyime rastlanmaz. Farsça sözlüklerde ise yalnızca “bend” kelimesinin anlamları sıralanır. Buna göre mesela *Ferheng-i Ziya*’da bend “1. İki azâ arasındaki ek yeri, boğum, (ar.) mefsal. 2. Suçluları yahut delileri bağladıkları zincir ve ip, pranga. 3. Kilit. 4. Kaygı, Keder. 5. Düşünce, kuruntu. 6. Suyu akmaktan men’ için yapılan set. 7. Besten’den emir” şeklinde tanımlanır.²⁵ *Burhân-ı Katı*’da çoğu birbirinden mülhem 22 mana sıralanmaktadır.²⁶ Keza *Steingass* da farklı değildir. Bu verilerden hareketle “bend geçmek” deyiminin tam olarak neyi kastettiğini kestirmek zordur. Deyimin ne manaya geldiğini yine klasik metinler söylemektedir. Buna göre “bend geçmek” deyiminin, 1. Hile etmek, oyun etmek, tuzak kurmak, kandırmak. 2. Kötülük etmek, zararı dokunmak. 3. Sihir yapıp göz boyamak anlamlarına geldiği anlaşılmaktadır.

Örnek metinlere bakıldığında “bend geçmek” deyiminin hemen daima sevgilinin en önemli güzellik unsurlarından olan “zülf” ile birlikte geçtiği görülür. Bunda şüphesiz saçın uzunluğu, erişilmezi ifade etmesi, engel olma özelliği gibi niteliklerinin payı vardır. Upuzun saç, sanki bitmez tükenmez uzunluktaki meşakkatli bir yolu temsil eder. Saç, divan şiirinde âşığın boynunun bağlı bulunduğu iptir, tül-i emeldir; divane âşığın bağlandığı zincirdir; zavallı âşığın asıldığı darağacıdır. Âşığın, sevdiğine kavuşmasını engelleyen fitneler yuvasıdır, karanlıklar ülkesidir. Gönül sevgilinin saçının telleri adedince paramparça olan âşık, her bir parçayı her bir tele asmıştır. Kısacası zülf, edebiyatta daima müşkilâtı ifade eder. Bu sebeple içerdiği anlamlar bağlamında “bend geçmek”, âşığa göre sevgilinin genellikle saç ile yaptığı bir iştir.

15. yüzyıl şairlerinden Mesihî, “Ey sevgili, saçın gönül ve can boynuna kement saldı. Bu iki divaneye bir kıl ile (kılca bir şeyle) tuzak kurdu /

²⁵ Ziya Şükûn, *Gencine-i Güftar Ferhengi Ziya, Farsça-Türkçe Lûgat*, İstanbul 1996, I, s. 362.

²⁶ Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, (haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs), Ankara 2000, s. 64-65.

bu iki divaneyi zincire çekti” dediği beytinde her şeyden önce âşığın canını, gönlünü av gibi düşünür. Sevgili ise saçlarını kement yapmış bir avcıdır:

Saldı zülfün dil ü cân boynına ey dost kemend
Geçdi işbu iki divâneye bir kıl ile bend (g. 33/1)

Saç dediğimiz şey nihayet bir kıldır. “Kılca”, miktar yahut etki olarak küçük veya az oluşu ifade eder. Şu halde şaire göre sevgili, âşığın gönlüne saç kemendini atarak onu avlamak gibi -en azından âşık açısından- büyük bir işi küçücük bir şeyle, saçının bir kılıyla/teliyle yapıvermiştir ve dahası her zaman yapmaktadır. Burada dikkatten uzak tutmamak gereken bir kelime var: “divane.” Bu kelime ile beytin anlam katmanı değişiyor, genişliyor. Âşığın gönlü divanedir, aşktan ne yaptığını bilmez ve yapıp ettiklerinde mazurdur. Eskiden akıl hastalarının bağlandığı, zincirlendiği bilinen bir şeydir. İşte sevgili de divane âşıklarının saçı zinciriyle bağlamıştır.

Deyimin Mesihî'nin beytine en uygun anlamı “hile ile tuzak kurmak”tır. Hiçbir şeyden haberi olmayan âşık, hile ile kurulan bu tuzağa düşmüş, oynanan bu hileli oyuna gelmiştir. Böylece sevgili, âşıklarına bend geçmiştir.

Yalnızca 16. yüzyılın değil belki bütün bir edebiyat tarihinin büyük şairlerinden biri olduğu kabul edilen Baki, yaşadığı dönemde İstanbul Türkçesinin de zirvesiydi. Kullandığı hiçbir mazmun, hiçbir deyim iğreti değildir. Örnek olarak aldığımız beyitte “Ey Baki, sevgilinin saçı kemendi sana çok tuzaklar kurmuştur, fakat sen onun kan dökücü yan bakışının cevriğini gör de geçmişî unut” derken kelimelerle nasıl oynadığı görülür. Sevgilinin, âşıklarının avlamakta kullandığı en iyi silahlarından biri saçlarıdır. Çünkü saç, tuzak demektir. Fakat sevgili bundan daha güçlü ve etkili bir silaha daha sahiptir: gamze-i hûn-rîz! Bu silah öyle fecidir ki âşığa geçmişî (saçı tuzağını) unutturur. “Geçenden geçmek”, olup biteni unutmak, geçmişin üzerine bir perde çekmek anlamına gelir. Gerçekten de Baki “zülf, kement, bend, gamze, geçmek” gibi kelimelerle derin bir kurgu ortaya koymaktadır. Mesihî'nin beytinde olduğu gibi saç kementtir, âşıkları avlamak için türlü türlü hilelerle tuzaklar kurar, oyun ve hile ile âşığı ele geçirir. Fakat şaire göre iş bununla bitmez. Çünkü sevgilinin saçından daha öldürücü bir silahı vardır: Kan dökücü yan bakışı. Bu silah

öyle etkili ve öldürücüdür ki, cefası öyle çoktur ki âşığa saç kemendinin tuzağını bile unutturur.

Baki'nin beytinde de “bend geçmek”, hile etmek, tuzak kurmak, hile ve oyun ile avlamak anlamlarına gelmektedir. Bunun yanı sıra işin içine “gamze” girdiğinde deyimim sihir yapıp göz boyamak anlamı da akla gelir. Böylece Baki hem zülf, hem gamze; hem kemend hem de kan dökücülük ile sevgilinin zalimliğini ve âşığın içine düştüğü durumu özetlemektedir:

Kemend-i zülf-i ey Bâkî sana çok bend geçmişdür
Velî sen gamze-i hûn-rîzi cevrin gör geçenden geç (g. 30/5)

Baki'nin hayalinin tersine Hayreti'de rastlıyoruz. “*Bana bu tuzağı (asıl tuzağı, kötülüğü), gönül asan saçının gamı kurar. Kan dökücü yan bakışın gazabı pek çabuk geçer*” diye günümüz Türkçesi ile nesre çevrilebilecek olan beyitte şair, Baki'nin aksine âşığa asıl tuzak kurup kötülük edenin zülf olduğunu, kan dökücü yan bakışın öfkesinin daha çabuk geçeceğini söylüyor. Bunu söylerken de bir yanda bend-saç-gönlün asılması, öte yanda ise yan bakışın bir anlık oluşu, hışmı ve hızı birleştiriliyor. Beyitteki “z” sesi ahengi ise bir akıcılık ve hatta “hız” veriyor. Saçın uzunluğunun zulmün sürekliliği, yan bakışın bir anlık oluşunun ise geçici bir öfke göstergesi olmağı şeklinde düşünülmüş olması beyte derinlik kazandırıyor.

Bana bu bendi gam-ı zülf-i dil-âvîz geçer
Gazabı gamze-i hûn-rîzün inen tîz geçer (g. 78/1)

“Bend geçmek” deyiminin metinlerde karşılaşılan manalarından biri de sihir/büyü yapmak, sihirle göz boyamaktır. Bunun böyle olduğunu bazı beyitlerde karşılaşılan ve göz üzerine kurulu anlatımlardan çıkarıyoruz. Mesela 15. yüzyıl şairlerinden Mihri Hatun, sevgilinin gözlerini işinde mahir bir büyücüye benzetirken, deymi bu manasına da atıfta bulunuyor. Öte yandan sihirbazlıklarıyla ünlü olan ve Babil Kuyusu'nda kıyamete dek asılı bırakılarak insanlara ve cinlere sihir öğrettiklerine inanılan Harut ile Marut isimli iki eski meleği anıyor:

İlm-i câzûlukda bir üstâddur çeşmün senün
Görse Hârût ile Mârûtı geçerd'anlara bend (g. 15/2)

“*Ey sevgili, senin gözün sihir yapma işinde öyle üstattır ki Harut ile Marut'u görse onlara da sihir yapardı.*” Bend geçmek bu beyitte sihir/büyü yapmak anlamını taşır. Sevgilinin gözü mahir bir büyücüdür. Âşıkları büyü-

leyip kendine hayran bırakır. Öyle bir büyücüdür ki sihir ve büyü yapmakta mahir olan iki meleği (Harut ile Marut'u) bile sihriyle etkisiz hale getirebilir.

Deyimin ilginç kullanımlarından biri yine 15. yüzyıl şairlerinden Ta-cizade Cafer Çelebi'ye ait aşağıdaki beyitte gizlidir:

Zülf-i fettândur geçen bi-dillere yüz dürlü bend
Hadd-i nâzûkdür kılan 'âşıklara sadgûne âl (k. 7/34)

“Gönlünü sevgiliye kaptıranlara yüz türlü tuzak kuran fitneci saçtır. Âşıklara yüz çeşit hile eden narin yanaktır.” Şaire göre bir yandan fitneci saç hileler yaparak tuzaklar kurmakla meşgulken öte yandan narin yanak âşıklara yüzlerce çeşit oyunlar etmektedir. Sevgilinin, güzelliğinin iki unsuru âşıkları hile ile kendine bağlamaktadır. Şu halde “bendgeçmek”in, esir etmek, hükmü altına almak anlamında bağlamak anlamı taşıdığı da anlaşılmaktadır.

Klasik Türk edebiyatının orijinal mazmunlar bulmada usta şairi Zati, sevgilinin uzun saçını hem âşıklar için tuzak, hem de ettiği zulümlerden dolayı ayağına dolaşan bir ceza olarak düşünmektedir. Sevgilinin saçlarını uzatması veya edebiyatta daima uzun saçlı sevgili olması, âşığa tuzak kurmak istemesindedir. Oysa yerlere kadar uzanan saç elbette kişinin ayağına dolaşır. Sevgilinin, âşığa ettiklerinin ayağına dolaşması, başına dert olması, âşığın ahının yerde kalmaması demektir. Bu durum, saçın ayağa dolanmasıyla açıklanıyor: “Âşıklara tuzak kurmak için saçını uzattın, fakat ettiklerinin ayağına dolaşmayacağını sanma.” Ayrıca sevgilinin zulmünün çokluğu ile saçının uzunluğu arasında ilgi söz konusudur:

Uzattı saçın kim geçe âşıklara bendi
İtdükleri sanman ki ayagına tolaşmaz (II, g. 517/5)

Sevgilinin saçı ile ilişkilendirmek suretiyle âşığın gönlünü, sevgilinin misk kokulu saçına dolanmaması konusunda uyarın 16. yüzyıl şairi Emri, kara saç, misk kokusu ve yüzü kara ifadelerini birlikte kullanırken “dolaşmak” fiilini hem saçta takılı kalmak hem de istekle etrafında dönüp durmak anlamlarında kullanmaktadır:

Tolaşma gönül turre-i miskin-i nigâra
Şâyed ki sana bend geçe ol yüzi kara (g. 505/1)

“*Ey gönül, sevgilinin misk kokulu saçına dolaşma; ihtimal ki o yüzü kara (saç) sana tuzak kurmuştur (seni avlar).*” Misk, karadır, saçla ve ben’le ilgisi biraz da bu yönüyledir. Şair, gönlünü, sevgilinin saçını misk kokuyor diye aldanıp ona takılmaması hususunda uyarıyor.

Zati’nin aşağıdaki beyti, “ney, bağı delinmek, fûrkat, bend, figân, beniz ve sâz” kelimeleriyle örölmüş olup çok değişik çağrışımları içermektedir. Ney’in bağı delinmesi çok eziyet görmesi, acı çekmesi demektir. Ney’in boğumları bulunur ki bend ile iham yoluyla ilişkilendirilir. Ayrılık ise bunların temel sebebidir. Benzin sararması âşığın fiziki özelliklerindedir, tıpkı ney gibi. Ney’in aslının sazlıkta bir saz (kamış) olması bir yana yanık sesli bir enstrüman olması da birlikte düşünüldüğünde fevkalade bir kompozisyon karşımıza çıkar.

Ney gibi bagrum delindi geçdi fûrkat bendler
Âlemi tutdı figânım oldı benzüm saz gel (II, g. 841/4)

“*Ey sevgili, bağrım ney gibi delindi; ayrılık çok sıkıntı verdi. İnlmelerim âlemi tuttu, benzim saza döndü, gel.*”

Ney’in çektiği sıkıntılarla âşığın katlandığı eziyetler aynıdır. İkisinin de en çok şikâyet edip inlediği ayrılıktır. *Mesnevi*’nin ilk on sekiz beytinin bu manaları anlattığı hatırlanabilir.

Deyimin ilginç kullanımlarından biri Hayali’ye aittir. Beyitte sevgilinin boyu, şeker kamışı, dudak ve şeker arasında bir kompozisyon kurulmuş; sevgilinin hem saçları hem de dudakları övölmüştür:

Geçmeyeydi kâmetün ney-şekkere bir ince bend
Devr-i la'lünde başı örtülü satılmazdı kand (dal: g. 2/1)

“*Ey sevgili, boyun şeker kamışına hile ile oyun etmeseydi dudağının devrinde şeker, başı örtülü satılmazdı.*”

Edebiyatta sevgilinin boyunun benzetildiği unsurlardan biri de şeker kamışıdır. İnce, pürüzsüz ve uzun boyu ile şeker kamışı sevgilinin boyunu temsil ederken tadı ile de onun şeker dudaklarını karşılar. Eskiden şeker, şekerçi dükkânlarında, topaklar halinde ve genellikle asılı halde satılırdı. Toz ve çeşitli kirli madde ve mikroplardan korunması için şeker topaklarının üzeri örtülü olurdu. Eski zamanlarda şimdiki gibi bembeyaz şeker yerine açık kahverengi renkte şeker bulunurdu. O günün imkânları bu kadarına yeter durumdaydı. İşte dudak, şekerdir. Bu gerçek, hüsn-i talil ile sevgilinin boyu şeker kamışına oyun edince şeker utancından yüzünü

örtmüştür diye ifade edilir. Şekerin üzerinin örtülmesi, tesettürlü sevgili olarak düşünülebilir. Zira bu tesettürde ağzın ve dudakların örtülmesi de söz konusudur.

“Bend geçmek” deyiminin divan şiiri metinlerindeki kullanımları bu örneklerden ibaret değildir. Yapmış olduğumuz taramalarda aynı manaları örnekleyen başka beyitler de vardır. Bunların hepsini burada değerlendirmek yerine sadece metinleri vermenin uygun olduğu kanaatindeyiz.

Kemend-i acz ile olmazdı dest ü pâ beste
Bu bendi geçmese bana zamâne-i muhtâl (Baki, k. 20/32)

Gözlerümün yaşına rahm itmedün iy bî-vefâ
Âkıbet bir bend geçer kanlu durur ol su sana (Nazire-i Hicabî, 77, 75/2)

Tolaşursın büyüçün zülfine yârün ey gönül
Âkıbet bir bend geçmeyince komaz bû sana (Nazire-i Fazlî-i İstanbulî,
83, 90/3)

Halka çok sünbüline baş koşup nergis-i döst
Halka çok bend geçer merdüm-i fettân ancak (Zâtî, II, g. 664/4)

Servi divâne kılup bîhini zencîr itdi
Kâmet-i yâr bu bendi nice âzâde geçer (AzmizâdeHâletî, g. 228/5)

Ca‘fere turren eliyle yine geçdün niçe bend
Baş açuk tarrâr imişsin böyle bilmezdüm seni (Cafer Çelebi, g. 225/8)

Kimine bend geçüp kimine ayak toladı
Enverî irdüğine zülf-i mutarrâ tolaşur (Enverî, g. 68/5)

İşde geldüm diyü ayagı bezimden götürüp
Bend geçdi bize bu zülf-i perîşân bu gice (Enverî, g. 235/4)

Gamzenle bana kâkülünün geçdüğü bendi
Bir bir diyeyin igneden iplige varınca (Enverî, g. 254/2)

Eyledi müşgîn saçın ol gözleri âhû kemend
Sayd idüp geçdi dil-i miskîne bend üstüne bend (Şem’i, g. 33/1)

Hurde Geçmek

Bu yazıda ele aldığımız deyimlerin ikincisi “hurde geçmek”tir. Deyimin esasını oluşturan “hurde”, Farsça sözlüklerde çok değişik anlamlarıyla verilmektedir. *Burhân-ı Katı*’da “Hurde: Murde vezninde. Dokuz manası var: 1. Her nesnenin ufağı ve küçüğü manasıdır. 2. Çörçöp, süpürüntü ve talaş manasıdır. 3. Kıvılcım ve şerare manasıdır. 4. Kavs-i kuzeh manasıdır ki eleğim sağma derler. Galat-ı fahiş-i alâyim-i semaviyedir. 5. Nükte ve câ-yımu’âhezeder ki esnâ-yımuhaberatta tutarlar. Mecazen dakik ve bârikte istimal olunur. Onun için dikkat sahibi, bârik-bîn kimseye hurde-bîn ıtlak olunur. 6. Diş ve dendân manasıdır. 7. Yirmi bir nüskü muhtevi olan Zend kitabından bir nüsk yani bir kısım isimdir. Azılar indinde hurde tercüme-i Zend’dir ki Pâzend dahi derler. 8. Ayıp, hefve ve hata manasıdır. 9. Davarın elinde ve ayağında pây-vend ve bukağı geçirecek mevzidir ki Türkîde dahi müstameldir. Mesela şu atın hurdesi uzun veya kısadır tabir ederler. Türkler bukağılık derler”²⁷ bilgileri yer alır. Ziya Şükûn da “hurde” için “Hûrd=hurden: 1. Yemekten mazi. 2. Taam, yiyinti. 3. Küçük”²⁸ manalarını vermektedir. Redhouse’da bu manaların yanı sıra “çiçek poleni” ve “şarap” anlamlarını da buluruz.²⁹

Verilen bütün bu anlamların en belirgin ortak noktası “hurde”nin küçük, kırıntı, azlık vb. manaları işaret ediyor olduğudur. Kelimenin, miktar veya cirm bakımından azlığı, küçüklüğü, tane tane oluşu, belirli bir noktayı (mesela 9. anlam), az ama öz sözü (5. anlam) karşılıyor olması, deyim olarak kullanımında belirleyici olacaktır.

Steingass Sözlüğü’ndeki “hurde” maddesi *Burhan*’da geçen maddelerin hepsini içerir. Burada “hurde geçmek” deyimi bulunmasa da “ince işçilik göstermek” manasını kuvvetlendiren “hurde-i elmâs”, “hurde-i dest”, “hurde-bîn”, “hurde-bînî”, “hurde-dân”, “hurde-kârî” gibi alt maddeler yer alır.³⁰ Nitekim deyimın dayandığı temel mana, “ince, dakik, nükteli olma, kılı kırk yarma, inceden inceden eğlenme vb.” çağrışımlar etrafında ortaya çıkmaktadır.

²⁷ Mütercim Âsım Efendi, *a.g.e.*, s. 371-72.

²⁸ Ziya Şükûn, *a.g.e.*, II, s. 822.

²⁹ Redhouse, *Turkish and English Lexicon*, Çağrı yayınları, İstanbul 2001, s. 839.

³⁰ F. Steingass, *a.g.e.*, s. 454.

Hurdenin bir manasının da “husye” olduğuyla *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*’ndeki şu değerlendirmeli satırlarda karşılaşılmaktadır: “**Hurde** husye, haya II 235a9 (Taşak-şahrâsı yer adının açıklanışı) Tatar derileri kîrleri ve hurde ve türtülleriyle yüzilüp sâyebân olduğundan, III 50a26 (ŞeyhBekkâr ‘Uryân) zengüle ve hurde türtülleri şalınup, IV 197a22 (bkz. şalâk), 303a28 benim hurdelerimi ve türtüllerimi ve ciger-güşelerimi ğarîb kıomagilen, IX 249b26 (550: yanlış okunmuştur) ‘uryânenhur[de] ve türtüllerin şallayarak dal yarağ olup. Krş. Rd2 493 hurde: small bit, trifle {bir parça, az bir şey}”³¹ Bu pasajda geçen “hurde” kelimesi açıkça “husye/erkeğin yumurtası” anlamında kullanılmakta olup yukarıda sıralanan manalardaki “kırıntı, ince, küçük, nükte vb.” çağrışımlara aykırı değildir. Aksine bu son mana, deyim’in içerdiği anlamla tam örtüşmektedir. Şöyle ki kelimenin, -velev ki belirli bir bölgede- “husye, taşak” anlamını taşımış olması, deyim’in “dalga geçmek, kale almamak, hatta nükteli söz söylemek” anlamlarını karşıladığını açıkça gösteriyor.

Verilen bu mahdut bilgi sayesinde “hurde geçmek” deyim’inin 1. Dalga geçmek, alaya almak, kale almamak. 2. Bıyık altından gülmek, taşak geçmek. 3. İnce işçilik ortaya koymak, sanatkârane bir işçilik göstermek. 4. Nükteli, ince ve kinayeli söz söylemek manalarına geldiği bilinmektedir. Burada örnek verilip izah edilecek metinler ve daha fazlası sayesinde, işaret edilen manalar ve bilhassa bugün dahi günlük hayatta argo olarak kullanılan “taşak geçmek” anlamı -ki bu mana sıralanan diğer manaları da kuşatıyor- tebellür etmiş oluyor.

“Hurde geçmek” deyimini ile ilgili olarak en çok dikkati çeken husus, “bend geçmek” deyimine benzer bir şekilde belirli bir unsurun ön plana çıkıyor olmasıdır. “Bend geçmek”te sevgilinin güzellik unsurlarından “zülf” ile örülü mazmunlar kullanılırken “hurde geçmek”te bir başka güzellik unsuru olan “dendân (diş)” merkezli hayaller anlatılır. İşin içinde dişin olması, şekil veya büyüklük olarak “hurde”nin sözlük anlamlarıyla olan ilişkisiyle açıklanabilir; fakat kastedilen asıl anlam, çizilen asıl resim “bıyık altından gülmek”tir. Bu, dişin de bir miktar görüldüğü, dalga geçen ve çok kinayeli bir gülüştür. İşte diş ve yanı sıra dudakların öylece

³¹ Robert Dankof, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, *Seyahatname’deki Eskicil, Yöresel, Yabancı Kelimeler, Deyimler*, (Katkılarla İngilizceden Çeviren: Semih Tezcan), İstanbul 2004, s. 148.

kıvrılması, deyimim tüm manalarını içeren fevkalade bir tabloyu ortaya koymaktadır.

Deyimleri bahis konusu eden kitapların, makalelerin ve tezlerin hiç birinde “hurdegeçmek”e rastlanmazken doğrudan atasözü, deyim ve halk inanışlarını konu edinen bir yüksek lisans tezinde “hurde geçmek” deyimini görülmektedir. Hazırlayan, deyimim “alaya almak, dalga geçmek; ince, nükteli, kinayeli söz söylemek, şaka yapmak” anlamlarına geldiğini söyledikten sonra Zâtî'nin bir beytini örnek olarak verir ve aşağıdaki açıklamaları yapar:

Yüregüniy dür delinmiş âşık-ı bî-çâre-veş
Hurde geçmişdür meger ol dişleri lü'lü' sana (I, g. 22/4)

“...beytinde Zâtî; ‘Ey inci! Meğer o dişleri inci (gibi olan sevgili) sana nükte yapmış (ve bu yüzden) bîçâre âşık gibi yüreğin delinmiş’ diyerek bu deyimle; denizdeki istiridyenin karnında acıyla oluşan incinin daha sonra da ortasından delinerek ipe dizilmesini; sevgilinin eziyetleriyle yüreği delinen âşığın, zavallı hâline benzetmiş ve inci dişleri olan sevgilinin onunla oynadığını söylemek istemiştir.

Bilindiği gibi inci, sadef denilen deniz hayvanının karnında oluşur. Nisan mevsiminde sahile çıkan sadef, midye gibi yapısıyla kapakçığını açarmış. O sırada karnına düşen nisan yağmurunun damlasını yutup denize dönermiş. Denizdeki tuzlu su nedeniyle bu saf yağmur tanesi hayvana ızdırıp verince sadef bunun acısından kurtulmak için bir sıvı salgılamış. Bir müddet sonra bu sıvının hükmü geçince sadef, tekrar sıvı salgılamış. Bu sıvılar katılaşıp birbirini üzerine yapışır ve böylece inciyi oluşturmuş. Yukarıdaki beyitte de sadefin inci oluşturmak için çektiği acı söz konusu edilmiş ve âşığın da sevgilinin inci dişlerinden çıkan sözleri nedeniyle yüreğinin delindiği söylenmek istenmiştir.

Dîvân edebiyatında inci; sevgilinin dişleri, teri, vuslatı, âşığın gözyaşı, şâirin şiiri ve güzel söz, vs. yerine kullanılır. Şâir de bu beytinde sevgilinin dişlerini şekli ve parlaklığı nedeniyle inciyeye benzetmiş ve onun ağzından çıkan nükteli sözlerin âşığın yüreğini deldiğini anlatmak istemiştir. Zirâ sevgili, söz verip de sözünde durmayarak, âşığı azarlayıp ona yüz göstermeyerek vs. ve vuslatını vaat edip âşığı aşkıyla oyalayarak; onunla oynamakta ve alay etmektedir. Yukarıdaki beyitte de sadefin inciyi oluşturmak için çektiği acıyla; âşığın bu yürek acısı arasında ilgi kurulmuş ve

sevgilinin alaycı ve nükteci oluşu söz konusu edilmiştir.”³² Bu açıklamalara biz de katılmakla birlikte beyitte “inci diş”ten hareketle öncelikli mananın “alay etmek, dalga geçip eğlenmek, bıyık altından gülmek” olduğunu düşünüyoruz. Bu ince gülüş, sevgilinin âşığa edeceği en büyük zulüm olmalıdır. Çünkü aslında iltifat gibi görünen bu durum, âşığı gerçekten de çaresiz bir duruma sokmaktadır. Gülümsemenin çağrışımı ilgidir, fakat bunu sevgili âşığa hurde geçerek yaptığında onu hiç kale almamak olur; bu tam kinayedir. Böylece “bî-çâre” sıfatının yerindeligi de ortaya çıkmış demektir. Bu mana, deyim geçtiği diğer beyitlerde de küçük nüanslarla yer bulur. Beyitte, incinin dizilmek üzere delinmesi, hüsnilalil ile inci dişli sevgilinin ona caka satması, onunla dalga geçmesi sonucu duyduğu üzüntüye bağlanmıştır; zira kişinin bağrının delinmesi, bir şeye çok üzülmesi demektir.

Baki'nin “Gönlümü esir eden o güçlü ve gür kâkül nedir? Canıma ince işçilikle şekil veren/canımla dalga geçip onu kale almayan o eşsiz mücevher (dudak, diş veya sevgili) nedir?” diye sorduğu beytinde “hurde geçmek”, “bende çekmek” deyimleriyle beraber kullanılmış ve sevgilinin yaptığı iki büyük iş dile getirilmiştir:

Gönlümü bende çeken kâkül-i pür-tâbnedür
Cânuma hurde geçen gevher-i nâ-yâbnedür (g. 172/1)

Daha önce söylenildiği üzere “hurde geçmek” ile inci, mercan vb. mücevherler hemen daima beraber kullanılıyor. Çünkü mücevheratta ince işçilik vardır. Üstelik mücevherin, bir kimseyi kandırmada çok etkili bir meta olduğu düşünülebilir. Saç-bent (tuzak) ilişkisi de edebiyatta çokça kurulan bir ilişkidir. Nitekim bunun örnekleri “bend geçmek” deyimini bahsinde de görülmüştü. Sevgilinin gür ve uzun saçı çok güçlü ve sağlam bir tuzağı ifade ederken, benzeri bulunmaz mücevher dişi âşığın haliyle eğlenir, gönlünü saçı sevdasıyla tuzağa düşürdükten sonra ona bıyık altından güler.

³² Nursel Uyanıker, *Pervâne Beğ Mecmuasının İlk Yüz Varağında (1a-100b) Halk Kültürü İle İlgili Unsurlar (Atasözleri-Deyimler-Halk İnanışları)*, (Danışman: Sebahat Deniz), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 297-98.

Baki, bir başka beytinde bu kez fahriye yapar. Şair, sevgilinin dişlerinin güzelliğini anlattığı bir şiir yazmıştır. Bu öyle ince bir iştir ki incinin ortasını delmek gibidir. İncinin delinip ipe dizilmesi gibi şair de ince manalar, güzel tasvirlerle sevgilinin inci dişlerini kalemiyle adeta delmekte ve inciler değerinde bir söz (şiir) ortaya koymaktadır. Çünkü eski şairler, şiiri ipe inci dizmek ve kendilerini de kuyumcu veya mücevher ustası olarak görürlerdi. Baki bunu şöyle ifade eder:

Hurdeler geçmiş-durur dendânun evsâfında kim
Hâme-i Bâkî delüpdür bagrını lü'lü'lerün (g. 253/5)

“(Ey sevgili), Baki'nin kalemi, senin dişlerinin güzelliğini anlatmak hususunda pek ince ve nükteli sözler söylemiş, böylece adeta incilerin bagrını delmiştir.”

Baki'nin şairlik kabiliyetinin yüksekliği, şiirlerinin ince ve orijinal hayallerle örülü oluşundan, sevgilinin inci dişlerini övmekte kılı kırk yarmasından bellidir. Sevgilinin inci dişi ile şairin ince işçiliği arasında benzerlik ilgisi kuruluyor. Şair, sevgilinin dişleri söz konusu olduğunda bir kuyumcu gibi ince işçilik sergiliyor. İncinin ortasından delinerek ipe dizilmesine atfen, bu delme işini Baki'nin kalemi yapıyor. Kuyumcunun elindeki alet gibi şairin elinde de kalem var ve bu kalem hem sevgiliyi övüyor, hem de kendisini...

Aynı manayı taşıyan bir fahriye de Hayali'ye aittir. Tıpkı Baki gibi o da sevgilinin dişlerinden bahsetmektedir. Onun bu ince hayallerle örülü anlatımı incinin bagrını delmiş, mücevher ocağı -utancından, kahrından-yere geçmiştir.

Hayâlî vâsf-ı dendânında yârün hurdeler geçtim
Dürün bagrı delindi yere geçti cevherin kânı (ye: g. 98/6)

“(Ey Hayali, sevgilinin dişleri vâsfında öyle ince ve nükteli sözler söyledim ki (bunları duyunca/görünce) incinin bagrı delindi, mücevher madeninin ocağı ise yere geçti.”

“Hurde geçmek”, burada da sevgilinin inci dişleriyle birlikte kullanılmıştır. Sevgilinin son derece güzel, muntazam ve parlak dişleri değerli birer inci tanesidir. Şair, bunu anlatırken çok ince ve harikulade bir işçilik ortaya koymuştur. Bunu duyan/gören incinin bagrının delinmesi, kıskançlığının göstergesi olmasının yanı sıra incinin ortasından delinmesi gerçeğine işaret etmektedir. Yer altında bulunan mücevher madeninin de bu doğal hali, hüsn-i talil ile şairin, şiirindeki ustalığa hayran olması ve ken-

dinden utanması şeklinde ifade edilmiştir. Bu beyitte deyim, “ince işçilik ortaya koymak, sanatkârane bir işçilik göstermek” ve “nükteli, ince ve kinayeli söz söylemek” manalarına gelmektedir.

Sevgilinin dişleri Aden incisini kıskandıracak kadar güzel ve kıymetlidir. Bilindiği gibi en değerli inci Aden sahillerinden çıkarılır. Tarihte Aden şehrinin incileri çok meşhurdur. Bugün de Aden sahillerinden inci çıkarılmaktadır.³³ Bu inciler her ne kadar çok kıymetli olsa da Zati’ye (ve bütün divan şairlerine) göre sevgilinin dişi bu incilerden daha değerlidir. Çünkü hem ince bir işçilik söz konusudur (yaratma), hem de sevgiliye aittir:

Hurde geçübün dendân-ı nigâr
Deldi yüregün dürr-i Adenün (g. 721/3)

“Sevgilinin dişi, (ince işçilik ve güzellikte) dalga geçerek Aden incisinin yüreğini deldi (onu kıskandırdı).”

Bu beyitte de diş ile inci arasındaki benzerlik ilgisi ve ardından incinin delinmesinin, sevgilinin dişini kıskanmasından kaynaklanması arasındaki ilgiler söz konusu edilir. Aden incisini, en değerli inci olmasına rağmen, sevgilinin dişleri kadar kıymetli değildir. Burada hurde geçen, sevgilinin dişidir. Diş, inciye bıyık altından gülüp onunla alay edecek ve dolayısıyla onu kıskandıracak kadar güzeldir.

Lârendeli Hamdi, ünlü *Leyla vü Mecnun* mesnevisinde³⁴ feleğin Mecnun’a akla hayale gelmedik kötülükler ettiğini, talihin ona gülmediğini anlatırken şöyle demektedir:

Aceb geçdi bu devrân ana hurde
Ki ne zinde-durur bellü ne mürde (beyit: 1400)

“Bu devran onu ne de alaya aldı, öyle ki yaşıyor mu ölü mü belli değil.”

Felek, insanlara daima oyunlar eder, tuzaklar kurar; dönüp durdukça değirmen gibi onu haberi olmaksızın öğütür. Felek, insana daima kötülük eder, bu yüzden de zalimdir. Hem zulmeder, hem de alaya alır. Âşığın başına gelenlere uzaktan bakıp alaycı bir şekilde güler.

³³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1995, s. 20.

³⁴ Abdel-Maksoud, *Leylâ İle Mecnûn Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatı’nda Ele Alınış Biçimi ve Lârendeli Hamdî’nin Eseri*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, II, s. 114.

Bütün bu örnekler ve bilgiler bir arada değerlendirildiğinde “hurde geçmek” deyiminin, divan şiirinin inceliğini, nüktelerini; divan şairinin titizliğini, nüktedanlığını ifade etmede önemli bir söz varlığı olduğu söylenebilir.

Kapı Geçmek

Az sayıda sözlükte geçen “kapı geçmek” deyimini, “baştan savmak, atlatmak, ihmal etmek” anlamlarına gelmekte olup yine âşığın sevgiliye sitemini ifade eden bir deyimdir. Ne yazık ki uzun zamanlardan beri kullanılmayan bu deyim de deyim sözlüklerine girmiş değildir. *Tarama Sözlüğü*³⁵ ve *Ötüken Türkçe Sözlük*’de³⁶ ise klasik metinlerde geçtiği şekliyle anlamlandırılmıştır.

Divan şiirinde deyimlerin kullanımı üzerine çalışmaları bulunan rahmetli M. Ali Tanyeri, “kapı geçmek” deyimine de yer vermiştir. *Zâtî Divanı*’ndan almış olduğu bir beyit, sevgilinin âşığı ihmal ettiği, hatta başından savdığı manasını duvar-kapı ilişkisini kullanarak dile getirmiştir³⁷:

Yine bir kapu geçdi bana ol yâr
Beni gördi kapuyu itdi dîvâr (I, g. 216/1)

“O sevgili beni yine baştan savdı; beni görünce kapıyı duvar gibi yüzüme kapattı.”

Beyitte “kapı geçmek” deyimindeki “kapı” kelimesi ile ikinci mısradaki “kapı” özellikle birlikte kullanmıştır. Sevgili, âşığı (şairi) baştan savmakta, ona en küçük bir ilgiyi dahi çok görmektedir. Beytin anlamı, birinin görmek istemediği biriyle veya düşmanı ile karşılaştığında kapıyı yüzüne çarpması ile güçlendirilmektedir. Aynı manayı yine Zâtî,

Ne aceb kapu geçdi bana o yâr
İtdi şefkat kapusını dîvâr (I, g. 177/1)

“O sevgili şefkat kapısını bana duvar ederek beni ne de acayip atlattı, nasıl da umursamazca davrandı” diye dile getirmektedir.

³⁵ Yeni Tarama Sözlüğü, (Düzenleyen: Cem Dilçin), Ankara 2013, s. 137.

³⁶ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük (Orhun Yazutlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı)*, İstanbul 2007, III, s. 2406.

³⁷ M. Ali Tanyeri, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Ankara 1999, s. 165.

Zâtî'nin bir başka beytinde, karşılaşp görüşme bahsinden söz açılmıştır. Sevgilinin bir bakışı, bir görüşmeyi uzun uzun açıklayıp, hep bu küçük görüşmeden söz edip âşığa zulmetmesini şairin gözyaşları yüzü sahifesine yazmaktadır:

İhtilâtı faslidüp bana kapular geçdüğün
Yüzüm üzre surh ile yazupdur eşküm bâb-veş (II, g. 592/2)

“Görüşme bahsini açıp da bana umursamazlık gösterdiğini gözyaşım, yüzüm üstüne kırmızı mürekkep ile başlık gibi yazmaktadır.”

Şaire göre âşğın yüzü sayfa, akan kanlı gözyaşları da kırmızı mürekkeple yazılmış başlık satırlarıdır. Buna sebep sevgilidir, çünkü o hep bir görünüp bir daha görüşmeye yanaşmama bahsindedir, yani âşığa vuslatı değil ayrılığı lâyık görmekte, ona daima umursamazlık göstermektedir. Bilindiği gibi yazma eser bölümlerine “fasl” veya “bâb” denir. Şair bu iki kelimeden ilkini sevgili, ikincisini ise âşık açısından değerlendirmekte ve önümüze adeta açılmış bir yazma eser koymaktadır. Ayrıca bilindiği gibi “bâb” kapı demektir. Burada eskiden bazı yapıların kapıları üzerine yazılan yazıları da hatırlamak gerekir. Bütün bunları değerlendirdiğimizde deyimim ustaca kullanıldığı ve derin anlam katmanlarına büründürüldüğü anlaşılmaktadır.

Zâtî aynı manayı başka bir gazelinde tekrar eder. Buna göre sevgilinin ettiklerini âşğın kanlı gözyaşları kitapların bölüm başlıkları gibi bölüm bölüm yazmaktadır:

Ne kadar kapu geçersen yüzüm üstünde yaşım
Varak-ı asfere sürh ile yazar bâb gibi (III, g. 1539/2)

“Ey sevgili, ne kadar ihmal edersen et, gözümden akıp yüzüme süzülen yaşım, sapsarı sayfaya kırmızı mürekkeple başlık gibi yazar.”

Ayrılık ve hasret acısıyla, aşkın ağır dert ve yüküyle gözyaşı döken âşık kan ağlamaktadır. Benzi ise sararıp solmuştur. Sarı beniz hastalık göstergesidir. Eskiden yazma eserlerde kullanılan kâğıt cinslerinden en yaygını sarımtırak, fildişi veya nohudî renklerde olanları idi. Şair, sararmış yüzünü sayfaya, akan kanlı yaşlarını da yazma eserlerde rastladığımız ve kırmızı mürekkeple yazılan başlık satırlarına benzetmektedir.

Zâtî'nin hem sevgiliden kan ağladığını, hem de ona “iki gözüm” diye seslendiği beytinde şair yine kanlı bir tabloyu çizmektedir:

İşiginde dem-be-dem ben meste kapular geçüp

Kana müstagrak iden iki gözümün biridir

(I, g. 242/3)

“Sevgilinin eşiginde ben aşk sarhoşunu daima baştan savıp kanlara gark eden iki gözümün biridir.” Kanlı gözyaşı döküp şairi kana gark eden gözdür; fakat gözün de kanlı ağlamasına sebep sevgilidir ki şair ona “iki gözüm” diye seslenir. Sarhoş (mest) olmak ile göz arasındaki ilişki ise beyte farklı bir anlam katmaktadır.

Az sayıdaki bu örneklerden hareketle “baştan savma”nın, “ihmal etme”nin; “kapı geçmek” demek olduğu, bunun da “kapıdan içeri almak”la birlikte düşünülmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Bir dilin en önemli söz varlıklarından olan deyimlerden günümüzde kullanımdan düşmüş üçü üzerinde durulan bu yazıda klasik metinlerin layıkıyla anlaşılmasında bu türden dil unsurlarının iyi bilinmesinin ne denli önem arz ettiği görülmektedir. Çünkü deyimler, az sözcük ile çok anlamlar ifade etmeye muktedir söz öbekleridir. Bilhassa mecaz anlamlar taşır ve metindeki anlamı katmanlaştırırlar.

Dil, mekanik bir yapıda değildir. Tüm öğeleriyle dil, muazzam bir organizmayı andırır. Bu yapının tüm yaşamı (sürekliliği), kendi içinde ortaya koyduğu kurallar manzumesine ve bu kuralların işletilmesine dayanır. Hiçbir yapı taşının rastgele kullanımı söz konusu değildir. Yazı dili bir yana konuşma dilinde dahi esası oluşturan kurallar geçerlidir. Öğelerin ancak yerleri değiştirilebilir, tümüyle yok sayılmaları mümkün değildir. İşte bu organizma içerisinde yer alan deyimler, gerçekten de özellikli yapılarıdır.

Bir dilde deyimler çoksa bu durum büyük bir zenginlik demektir. O dili konuşanlar, okuyup yazarlar; hele aydınlar, şair ve yazarlar deyimlerden yararlandıkları ölçüde kaliteli bir dil kullanımı ortaya çıkarmış olurlar. Çünkü deyimler hem yoğun anlam içeriğine sahiptirler, hem de belirli bir nükte anlayışının ve zekâ seviyesinin ürünüdürler. Dile kattıkları asıl değer buradan ileri gelmektedir.

Deyimler, ait oldukları dilin öz varlıklarıdır ve o dili konuşan, yazar milletinin milli değerleri arasındadırlar. Milli karakteri haiz olmaları

milletin müşterek kültür havzasına ait oluşlarından. Deyimlerde, tüm milletin ortak paydalarından biri olmak gibi önemli bir özellik göze çarpar.

Uzun asırlar içinde dile yerleşen deyimlerin zaman içinde ve değişen şartlar muvacehesinde kullanımdan kalktığı, unutulduğu görülmektedir. Özellikle kültürel dokuda meydana gelen değişme ve bozulmalar yahut zaruri ve hatta gerekli dönüşümler dile de yansır. Atasözleri, deyimlere göre çok daha uzun zaman dilimlerinde ve daha kalıp ifadeler halinde, üstelik çoğu zaman belirli bir olay üzerine söylenip dile yerleştikleri için bu tür değişim ve dönüşümlerden deyimler kadar etkilenmezler. Oysa deyimler, aşınmaya biraz daha açıktırlar. Böyle bir durum karşısında tarihi metinleri okumak ve anlamak noktasında bugün unutilan deyimlerin bilinmesi büyük bir önem taşır.

Divan edebiyatının, Anadolu'da teşekkülünden Tanzimat sonrasına kadar her devresinde deyim kullanmada başarılı olan, bu yönüyle öne çıkan şairler/yazarlar olmuştur. Bizim bu yazıda ele aldığımız deyimler ise 17. yüzyılın başlarından itibaren kullanımdan düşmüş görünüyor. Eski yahut arkaik denilebilecek deyimlere özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda rastlıyoruz. Klasik şiirin kuruluş ve zirve dönemleri olan bu asırlar, deyim kullanımını bakımından da incelenmeye değer görünüyor.

Divan şiiri metinlerinin anlaşılması, mazmunların ve deyimlerin anlaşılmasına bağlıdır denilebilir. Çünkü bu unsurlar asıl hayal zenginliğini, anlam derinliğini ve tasvir gücünü taşıyan unsurlardır. Metnin şifresi ve kodu işte bu söz öbekleridir. Klasik edebiyat metinleri kendi şifrelerini yine kendileri çözerler. Okuyucu metne nasıl yaklaşacağını bildiği sürece beyti kendi içindeki çağrışımlarla çözümleyebilir. Şairin koyduğu karinelerin peşine takılarak doğru sonuçlara ulaşabilir. İşte unutulduğunu düşündüğümüz üç deyim örneklerle değerlendirme düşüncemiz, bu kanıdan hareketle ortaya çıkmış oldu.

“Bend geçmek”, bunlar içinde nispeten fazla kullanılan bir deyimdir. Hemen her seferinde sevgilinin saçları ile birlikte kullanılması, bend'in tuzak oluşu ile doğrudan ilgilidir. Keza sevgilinin gözleri ve yan bakışı sihirdir, büyüdür. Âşıkları derhal teshir eder ve böylece ele geçirir. Klişe birkaç mazmun ile deyim meydana getiren iki unsurdan birincisine bera-

berce yaklaşıldığında anlam(lar) belirir ve metin kendiliğinden çözülmeye başlar.

“Hurde geçmek”, ne anlama geldiği kolay kestirilebilir, kimi çalışmalarda anlamı doğru verilmiş eski bir deyimdir. Anlamları arasındaki nüanslar, metin içerisindeki diğer unsurların doğru anlaşılması ile fark edilebilir. Hurde’nin sözlüklerde verilen anlamları, tıpkı bend’de olduğu gibi metin içinde değerlendirildiğinde doğru bir yaklaşım sergilenmiş olacaktır. Örneğin hurdenin “diş” ile olan ilişkisi, bu deyimden geçtiği beyitlerin çoğunda karşımıza çıkmaktadır. Şairler, şiirlerini ipe inci dizmek olarak görünce söz inci, şiir de kuyumcu olur. Dolayısıyla deyim, inci ve diş çevresinde değerlendirilip, bir de hurdenin “kırıntı, küçük, nükte vb.” manaları düşünüldüğünde metnin arka planı ve anlam katmanları mazmun ve deyim çözümlenmesiyle gün yüzüne çıkmış olur.

“Kapı geçmek”, kullanım alanı daha kısıtlı bir deyim olsa da Zati’nin sevdiği ve zaman zaman kullandığı bir deyim olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bildiğimiz kapı kelimesiyle birlikte kullanılmakta ve kapıdan içeri almamak veya kapıdan kovmak gibi anlamlarla “baştan savmak” manasına ulaşılmaktadır. Acaba Zati’nin yetişme çevresinde kullanılan mahalli bir deyim mi sorusu ise şimdilik “öyle görünüyor” diye cevaplanırsa da ileride yapılacak çalışmalar, deyimden kullanım alanını tespit etmeye bir aşamayı sağlayabilir.

Mahdut sayılabilecek örnekler ve bazı bilgi kırıntıları, deyimlerin klasik şiir metinlerindeki kullanımları hakkında bir nebze bilgi sunmaktadır. Böylece sahada çalışmak isteyen genç araştırmacıların, bir beyti anlamak için “sözlük kullanmanın yeterli olduğu” düşüncesinden sıyrılmalarına ve metni bir bütün olarak ele almalarına yardımcı olunabilecektir.

“ON THE IDIOMS "BEND GEÇMEK", "HURDE GEÇMEK" AND "KAPI GEÇMEK"
IN DIVAN LITERATURE”

Abstract

Although there have been conducted many studies about the idioms that are one of the most distinctive sign of the abundance of Turkish language, some of the mar every similar and reputative, only aiming at defining and collocating. We known that some of the expressions already forgotten today were among the building blocks of Turkish literature in the past. It is an important issue to detect the existence and usage in the text of the idioms once used in the past but already forgotten nowadays in order for the Classical Turkish works of literature to be comprehended. Because the success of the poet/author working on the language with a jeweller's preciseness is about expressing a deeper meaning by using less words therefore it comes down to their ability to use the idioms properly. In this article, to understand the Classical Turkish Literature texts, the need of comprehending the idioms, which are mostly forgotten today, is going to be emphasized and studied with three chosen idioms with the examples of couplets.

Keywords

Idiom, Classical Turkish Literature, expressions, 15th-16th century.

FİHRİST-İ MAKÂMÂT AHMED AVNİ KONUK'A MI AİTTİR?

Hakan YEKBAŞ*

ÖZET

Bir kültür hazinesi olan divan şiirinin faydalandığı zengin kaynakların başında musiki ilmi gelmektedir. Bazı divan şairleri, şiirlerinde musiki terimlerini kullandığı gibi kâr-ı nâtikler da kaleme almışlardır. Öncelikle makamları öğretmek amacıyla yazılan kâr-ı nâtikler, bugün kullanılmayan veya unutulmuş makamları da muhtevasında bulundurduğu için musiki tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Abdülkadir Merâî ile başlayan bu geleneğin en meşhur örneklerinden biri de mesnevi şâirî ve musiki üstadı Ahmed Avni Konuk'a aittir.

Ahmed Avni Bey ve kâr-ı nâtiklerle ilgili yapılan çalışmalarda onun musiki sahasındaki en önemli eserinin 119 beyitlik "Fihrist-i Makâmât" olduğu bilgisi tekrarlanmıştır. Bu eser, söz konusu çalışmalarda aynı zamanda bilinen kâr-ı nâtiklerin en uzununu ve en çok makam ihtiva eden örneği olarak kabul edilmektedir. Ancak 19. asırda yaşamış Enderunlu İbrâhîm Râsîh adında bir şairin Divân'ında yer alan kâr-ı nâtik, bu konudaki mevcut bilgilerin doğru olmadığını ve "Fihrist-i Makâmât"ın giftesinde yer alan 60 beyitlik bölümün aslında Râsîh'e ait olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Divan şiiri, musiki, kâr-ı nâtik, Ahmed Avni Konuk, Fihrist-i Makâmât, Enderunlu İbrâhîm Râsîh, Ebyât Der-Ta'dâd-ı Makâmât.

Giriş

Divan edebiyatı dinden tasavvufa, felsefeden hikmete, mitolojiden tarihe, ıptan musikiye kadar sosyal ve kültürel hayata dair zengin muhtevasıyla bugün bile bizleri hayrete düşüren bir kültürel derinliğe sahiptir. Birçok ilme vakıf olan divan şairleri, kültürel birikimleriyle şiirlerinde eskinin ilim ve sanat kavramlarını bir kaynak olarak kullanmışlardır. Bunların başında özellikle musiki makamları, terimleri ve onların farklı anlamlarından yola çıkılarak yazılan *kâr-ı nâtik* formunda kaleme alınmış

* Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sivas. hyekbas@gmail.com

manzumeler gelmektedir. Farsça “iş, güç, kazanç, bir sözlü beste şeklinin adı” anlamlarına gelen *kâr* ile Arapça “söyleyen, gösteren, bildirici” anlamındaki *nâtık* kelimesiyle birleşerek oluşan bu kavram, sözlük anlamı itibarıyla “konuşan, öğreten *kâr*” manasında kullanılan sözlü beste şeklinin adıdır. İstilahî olarak ise “sözlerinde açık ya da gizli olarak makam adları bulunan ve bu adlara göre makam değiştiren din dışı tür” şeklinde tanımlanmaktadır. *Kâr-ı nâtıklar*, nazarî eserler dışında amelî olarak makam seyirlerinin makam adları belirtilerek ve makam akrabalıkları gözetilerek, belli bir form ve usûl ile yer aldığı bir güftedir. Bu tür eserlerde her beyitte farklı bir makam (bazen de usûl) adı geçmekte ve söz konusu beyit, adı geçen makam veya usûlle bestelenmektedir.² “*Kâr*” ve “*kârçe*”den usûl ve güfte yönünden ayrı bir özellik arz eden *kâr-ı nâtıkların* hemen her satırında değişik usûllere rastlanıldığı gibi her satırda değişik makamlara geçilmesi de bu formun özelliklerindedir.³ Bu tür eserler, adlandırılırken genellikle başladıkları makamın ismi ile anılırlar. “*Râst Kâr-ı Nâtık, Nevâ Kâr-ı Nâtık...*” gibi.

Osmanlı döneminde ve günümüzde genellikle aruzla yazılan *kâr-ı nâtıklar*, öncelikle musiki eğitimini amaçlamış eserlerdir. Makam hazinesinin genişliği ve bestecilikteki geçki ustalığı ile bugün kullanılmayan veya repertuvarda çok az eser örnekleri bulunan makamların tanınması ve makamların yüzyıllar içinde ne gibi değişikliklere uğradığını göstermesi bakımından didaktik yönü kuvvetli eserlerdir.⁴ Bundan dolayı *kâr-ı nâtıklar*da fazla bir akıcılık yoktur. Ancak divan şiiri geleneği doğrultusunda yazılmış olmaları, aynı zamanda müelliflerin edebî gücünü de yansıtmaktadır. *Kâr-ı nâtıklar*, özellikle musiki terimlerinin ve makam isimlerinin farklı anlamlara da gelmesinden yararlanılarak yazıldığından sadece didaktik ve kuru eserler olmamış, aynı zamanda tevriye sanatının ustalıkla sergilendiği şiirler olmuşlardır. Genellikle kıt'a, gazel, gazel-i müzeyyel veya mesnevî nazım şekliyle yazılan bu uzun güftelerin hemen her mısra

¹ Kâzım Uz, *Musiki İstılâhatı*, Ankara 1964, s. 38.

² A. Başak Harmancı, “Türk Musikisinde Seyir Kavramı ve Yeni Bir Form: Seyr-i Nâtık”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 2, 2011, s. 221.

³ Zeki Yılmaz, *Türk Müsîkîsi Dersleri*, İstanbul 1994, s. 243.

⁴ Ş. Pınar Varol, *Kâr-ı Nânklar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir 1993, s. 6.

veya beytinde tevriye, mecaz ve cinas gibi edebî sanatların yer alması, kâr-ı nâtıkların şiirsel yönünü kuvvetlendirmiştir. Kâr-ı nâtıklar, edebî sanatları kullanmada yeterli bilgi ve becerinin yanı sıra makam ve usûller arasındaki ilişkiyi ve her mısradaki bir veya birkaç makam seyri ile bunlar arasındaki geçişleri göstermeyi gerektirdiğinden edebiyat ve musiki sahasında ustalık gerektiren eserler olmuşlardır.

Bunların dışında bazı kâr-ı nâtıklarda, güftede adı geçen makam ve usûl isimlerinin sözlük anlamlarına, söz konusu makamların insanlar üzerindeki tesirlerine ve icra edileceği vakitlere⁵ dair bilgi verilmesi bu eserlerin edebî ve didaktik değerini artıran diğer etkenlerdir.

Kâr-ı nâtıkların bir diğer önemli özelliği ise Osmanlı musikisinde kullanılmış, fakat bugün birçoğu unutulmuş makamları muhtevalarında barındırmalarıdır. Ayrıca güfte olarak yazılmalarının yanı sıra müelliflerinin aynı zamanda musiki-şinâs olmaları, bu eserlerin bestelenmesini dolayısıyla musiki eğitiminde kullanılmasını da sağlamıştır.

Kâr-ı nâtık formunun ilk örneklerine ünlü musiki nazariyatçısı Abdülkadir Merâğî'nin eserlerinde rastlanmaktadır. Kâr-ı nâtığın atası olduğu anlaşılan “külli'n-nagam” formunda en beğenilen 12 makam, 6 avâze ve 24 şube Merâğî'nin bir bestesi içinde yer almaktadır.⁶

Bir gelenek hâlinde günümüzde de yazılan bazı kâr-ı nâtıklar ile ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda detaylı bir şekilde gösterilmiştir:

⁵ Makamların tesirleri ve icra edileceği vakitlere dair geniş bilgi için bk.: Kubilay Kolukırık, *Abdülkadir Merâğî ve Şerhu'l-Edvârı*, Ankara 2012, s. 245-247; Bayram Akdoğan, “Fethullah Şîrvânî'ye Göre Makamların Tesirleri ve İcra Edileceği Vakitler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, 2007, s. 77-82; Mehtap Erdoğan, “Divan Şiirinin Kaynaklarından Musiki İlmi ve Musiki Terimleriyle Yazılmış Bazı Manzumeler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı –Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı-)*, Yıl: 3, Sayı: 15, 2010, s. 28-54).

⁶ Ş. Pınar Varol, *a.g.t.*, s. 9-10.

No	YY	Müellif	Kâr-ı Nâtiğin Türü	Nazım Şekli	Beit veya Dörtlük Sayısı	Makam Sayısı
1	17	Nevres	Râst Kâr-ı Nâtik	Kıf'a	15 beyit	15
2	18	Hâfız Şeydâ Dede	Hüzzâm Kâr-ı Nâtik	Kıf'a	14 beyit	41
3	19	?	Nişâburek Kâr	?	7 beyit	18
4	19	Keçeci-zâde İzzet Molla	Râst Kâr-ı Nâtik	Kaside	12 beyit	25
5	19	?	Sabâ Kâr-ı Nâtik	Kaside	19 beyit	34
6	19	Râsih	Ebyât Der-Ta'dâd-ı Makâmât	Mesnevî	100 beyit	100
7	20	Rıza	Râst Kâr-ı Nâtik	Mesnevî	22 beyit	43
8	20	Manisalı Âlim Efendi	Hicâz Kâr-ı Nâtik	Kıf'a	15 beyit	15
9	20	Ahmed Avni Konuk	Râst Kâr-ı Nâtik (Fihrist-i Makâmât)	Mesnevî	59 ⁷ beyit	59
10	20	?	Şehnâz Kâr	Nazım	6 beyit	7
11	20	Yenişehirli Ferid Hoca	Râst Kâr-ı Nâtik	Kaside	18 beyit	48
12	21	Mehmet Turan Yarar	Beyâtî Kâr-ı Nâtik	Mesnevî	28 beyit	25
13	21	Mehmet Turan Yarar	Nikriz Kâr-ı Nâtik	Mesnevî-Gazel	24 beyit	19
14	21	Faruk Şahin	Sâz-kâr-ı Nâtik	Mesnevî	20 beyit	20
15	21	Osman Nuri Özpekel	Ez-Nâtik-ı Kâr-ı Râst-ı Zâkir-i Esâtîz ü Makâmât	Mesnevî	37 beyit	66
16	21	Necdet Varol	Uşşâk Kâr-ı Nâtik	Kıf'a	2 beyit	4
17	21	İsmet Tahtacıoğlu	Segâh Kâr-ı Nâtik	Mesnevî	29 beyit	25
18	21	Mustafa Tahralı	Rast Kâr-ı Nâtik	Mesnevî	63 beyit	63

⁷ Aslında bu eser, bütün kaynaklarda 119 beyit olarak Ahmed Avni Bey'e ait gösterilmektedir. Ancak söz konusu kâr-ı nâtiğin 60 beyitlik bölümü yukarıdaki tabloda yer alan Râsih isimli şaire aittir ki yazımızın da konusu olan bu eserle ilgili tespitler aşağıda yer almaktadır.

19	21	Mustafa Tahralı	Rast Kâr-ı Nâtik	Müstezâd	10 beyit	9
20	21	Mustafa Tahralı	Rast Kâr-ı Nâtik	Müseddes	22 beyit	18
21	21	Mustafa Tahralı	Uşşâk Kâr-ı Nâtik	Mesnevî-Kıt'a	28 beyit	24
22	21	Mustafa Tahralı	Segâh Kâr-ı Nâtik	Müstezâd	12 beyit	12
23	21	Mustafa Tahralı	Dügâh Kâr-ı Nâtik	Müstezâd	25 beyit	24
24	21	Mustafa Tahralı	Hüzzâm Kâr-ı Nâtik	Müstezâd	10 beyit	9
25	21	Mustafa Tahralı	Kâr-ı Nâdirât	Mesnevî	70 beyit	60
26	21	Mustafa Tahralı	Rast Kâr-ı Nâtik	Murabba	13 bend	12
27	21	Mustafa Tahralı	Mâhur Kâr-ı Nâtik	Müstezâd	20 beyit	18
28	21	Mustafa Tahralı	Hüseyinî Kâr-ı Nâtik	Murabba-	10 bend	18
29	21	Mustafa Tahralı	Nevâ Kâr-ı Nâtik	Murabba-Mesnevî	3 bend- 3 beyit	7
30	21	Mustafa Tahralı	İsfahân Kâr-ı Nâtik	Murabba	10 bend	18
31	21	Mustafa Tahralı	Sabâ Kâr-ı Nâtik	?	7 bend	24
32	21	Mustafa Tahralı	Penc-gâh Kâr-ı Nâtik	Murabba	13 bend	24
33	21	Mustafa Tahralı	Beste-nigâr Kâr-ı Nâtik	Murabba-Kıt'a	8 bend-4 beyit	16
34	21	Mustafa Tahralı	Hicâz Kâr-ı Nâtik	Murabba-Kıt'a	9 bend-5 beyit	18
35	21	Mustafa Tahralı	Acem ² Aşîrân Kâr-ı Nâtik	Murabba-Kıt'a	9 bend-4 beyit	18
36	21	Mustafa Tahralı	Hisâr Kâr-ı Nâtik	Müseddes-Kıt'a	8 bend-6 beyit	24

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere kâr-ı nâtığın bugünkü bilinen formuyla ilk örneklerine, 17. yüzyıldan itibaren rastlanılmaktadır. Ancak 20 ve 21. yüzyıl, kemiyet bakımından kâr-ı nâtıkların en çok yazıldığı dönemdir. Tabloda yer alan 36 kâr-ı nâtığın bazıları şekil özellikleri bazıları da muhtevalarıyla farklı hususiyetlere sahip önemli eserlerdir. Bunlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

a. Râst makamındaki ilk kâr-ı nâtığın güftesi Nevres'e aittir. Bu kâr-ı nâtığın güftesinin ilk satırında makam ismi, ikinci satırında ise usûl ismi geçmesi, onu diğer benzerlerinden ayırmaktadır.

b. Manisalı Âlim Efendi'nin "*Hicâz Kâr-ı Nâtk*"ında ise beyitlerin ilk satırında usûl, ikinci satırında ise makam ismi geçmesi suretiyle Nevres'in eserindeki uygulamanın zıddı yapılmıştır.

c. Tablodaki kâr-ı nâtıklar arasında en çok makamdan bahsedeni ve en hacimli olanı ise incelememize konu olan Enderunlu İbrâhîm Râsih'e aittir. Manzume, 100 beyittir ve 100 makamı içermektedir. En kısa kâr-ı nâtk ise Ahmed Avni Konuk'un 6 beyitlik "*Şehnâz Kâr*"ıdır.

d. Osman Nuri Özpekel'in "*Ez-Nâtk-ı Kâr-ı Râst-ı Zâkir-i Esâtîz ü Makâmât*" başlıklı kâr-ı nâtığı, 66 makamı içermesinin yanı sıra seksen altı bestekâr ve müzisyen ile iki devlet adamından bahsetmesi yönüyle diğerlerinden farklıdır.

e. Keçecizâde İzzet Molla'nın "*Râst Kâr-ı Nâtk*"ı Hammâmî-zâde İsmail Dede Efendi tarafından iki defa bestelenmiştir. Ayrıca bazı beyitlerinde makam adı ile birlikte saz adları da geçmektedir.

f. 21. yüzyılda kâr-ı nâtıkların sayısında belirgin bir artış görülmektedir ki bunun en önemli sebebi Mustafa Tahralı'nın kaleme almış olduğu 19 eserdir.

g. Mustafa Tahralı'nın "*Kâr-ı Nâdirât*" isimli eserinde, sadece Türk musikisinde az kullanılan makamlar yer almaktadır.

Ahmed Avni Konuk ve Fihrist-i Makâmât³¹

Son yüzyılın çok yönlü ve müstesna kişiliklerinden olan Ahmed Avni Bey; devlet adamı, hukukçu, şair, mutasavvıf ve Mesnevî şârihi kimliğinin yanı sıra musiki alanında yaptığı unutulmaz hizmetlerle Türk kültür ve

sanat hayatına önemli katkıları olmuş bir isimdir.⁸ Eskilerin deyimiyle hezâr fen bir âlim ve ârif olan Ahmed Avni Konuk'un, kaynaklara göre musiki sahasında en bilinen, orijinal ve meşhur eseri 119 beyitlik *Fihrist-i Makâmât* isimli kâr-ı nâtıdır. *Fihrist-i Makâmât*, kâr-ı nâtıklardan ve Ahmed Avni Konuk'dan bahseden hemen hemen bütün çalışmalarda sadece bestesiyle değil güftesiyle de ona atfedilen bir eserdir.⁹ Mesnevî nazım şekliyle kaleme alınan 119 beyitten müteşekkil eserin 1930'larda yazıldığı bilinmektedir. Yine bu eser, mevcut kâr-ı nâtıkların en uzununu olarak kaydedilmektedir. Rahmetli Konuk'un eğitim amaçlı yazdığı, her makamın özelliklerini, seyrini ve çeşnisini gösterdiği söylenen *Fihrist-i Makâmât*, Saadetin Kaynak tarafından "musikimizin alfabeti" olarak nitelendirilmiştir. Öyle ki *Fihrist-i Makâmât*, talebeleri ve tasavvufî eserleri dışında musiki alanında geriye bıraktığı en önemli sadaka-i cariyesi olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu eser, Ahmed Avni Bey'in talebelerinden Hacı Emin Dede tarafından Hamparsum notasıyla kaydedilmiştir. *Fihrist*, daha sonra fotokopi yolu ile çoğaltılarak musiki-şinâslar arasında yayılmıştır. Ancak Hacı Emin Dede'nin Hamparsum notasına aktardığı nüsha

⁸ Ahmed Avni Konuk'un hayatı ve eserleriyle ilgili olarak bk.: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, *Ahmed Avni Konuk Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Cilt: 1, İstanbul 1987; Mustafa Tahralı, *Ahmed Avni Konuk Tedbîrât-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi*, İstanbul 1992; Selçuk Eraydın, *Fihri Mâ Fih*, (tercüme: Ahmed Avni Konuk), İstanbul 1992; Sezai Fırat, *Aziz b. Muhammed Neseft Aziz Neseft İnsân-ı Kâmil*, (tercüme: Ahmed Avni Konuk), İstanbul 2004; Turgut Karabey, *Gülşen-i Râz, Şeyh Mahmud-ı Şebüsterî*, Erzurum 2007; M. Kemal Karaosmanoğlu, *Ahmet Avni Konuk 119 Makamlı Fihrist-i Makamat*, İstanbul 2007; Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî Mesnevî-i Şerif Şerhi*, (tercüme ve şerh: Ahmed Avni Konuk), Cilt: 1, İstanbul 2011; Ercan Alkan, *Fahreddin-i Irâkî Lemaât*, (tercüme ve şerh: Ahmed Avni Konuk), İstanbul 2011; Savaş Ş. Barkçin, *Ahmed Avni Konuk Görünmeyen Umman*, İstanbul 2011.

⁹ Söz konusu eserlerden bazıları için bk.: Ş. Pınar Varol, *Kâr-ı Nâtıklar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir 1993; Gönül Paçacı, *Kâr-ı Nâtık Formu Üzerine Bir Çalışma ve Yeni Bir Kâr-ı Nâtık: Rast Kâr-ı Nâdirât*, Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi SBE, İstanbul 1994; Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Ankara 2000; Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, *Ahmed Avni Konuk Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Cilt: 1, İstanbul 1987; M. Kemal Karaosmanoğlu, *Ahmet Avni Konuk 119 Makamlı Fihrist-i Makamat*, İstanbul 2007; Savaş Ş. Barkçin, *Ahmed Avni Konuk Görünmeyen Umman*, İstanbul 2011; Ahmet Şahin Ak, *Türk Musikisi Tarihi*, Ankara ?.

ile bugün kullanılan bazı nüshalarda beyit sayısında bir değişiklik olmakla birlikte birtakım farklar bulunduğu da ifade edilmektedir.¹⁰ Bu farklılıkların başında beyitlerin yer değiştirmeleri gelmektedir. M. Kemal Karaosmanoğlu'nun çalışmasında beyitler, makam kollarına göre sıralanmışken Ş. Pınar Varol'un Ege Üniversitesi Türk Müziği Konservatuvarı Öğretim Görevlisi Ali Rıza Avni'nin arşivinden aldığı nüshada ise usûllere göre sıralanmıştır.

Sonuç itibarıyla hemen hemen bütün kaynaklarda, 119 beyitlik bu manzumenin tamamının sadece bestesiyle değil güftesiyle de Ahmed Avni Konuk'a ait olduğu tekrar edilegelmiştir. Ancak bu bilginin tam anlamıyla doğru olmadığı, “*Râsih*” mahlaslı şairlerle ilgili bir araştırmamız esnasında ortaya çıkmıştır. “*Fihrist-i Makâmât*”ın 60 beyitlik kısmının, aslında 1838 yılında vefat eden Enderunlu İbrâhîm Râsih adında bir divan şairine ait olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu beyitler, kendisi de musiki-şinas bir şair olan Enderunlu İbrâhîm Râsih'in *Dîvân*'ının bilinen dört nüshasında da “*Ebyât Der-Ta'dâd-ı Makâmât*” başlığı altında yer alan 100 beyitlik bir kâr-ı nâtığın mündericatında bulunmaktadır. Bu manzume sebebiyle aralarında yaklaşık bir asır bulunan iki musiki-şinâsın kâr-ı nâtığında, 60 beytin birebir aynı olması doğal olarak *Fihrist-i Makâmât*'ın güftesinin en azından tamamının Ahmed Avni Konuk'a ait olup olmadığı sorunu aklımıza getirmiştir. Ulaşabildiğimiz hiçbir kaynakta Ahmed Avni Bey'in, *Fihrist-i Makâmât*'ın sözlerinin tamamen kendisine ait olduğunu beyan eden bir ifadesine rastlayamadığımızı belirtmek istiyoruz. Buna karşın eserden bahseden kaynaklar, *Fihrist-i Makâmât*'ın güftesinin Ahmed Avni Bey'e ait olduğunu kesin cümlelerle ifade etmektedir. (İlgili eserlerden bazıları için 3. dipnota bakılabilir.) Bu bilgi yanlışlığının kaynağını bütün araştırmalarımıza rağmen tespit edemediğimizi belirtelim. Bu arada özellikle şunu da ifade edelim ki Ahmed Avni Konuk'un *Fihrist-i Makâmât*'ın sözlerinin tamamıyla kendisine ait olduğunu herhangi bir şekilde söylediğini veya eseri tamamıyla kendisine mâl ettiğini asla düşünmüyoruz. Çünkü yaşamı, kişiliği ve eserleriyle gerçek anlamda âlim ve ârif olan bir zatın böyle bir şeye tenezzül edeceğini düşünmek, onun aziz hatırasına ve talebelerine büyük bir haksızlık olacaktır. Öyleyse bu bilgi yanlışlığının kaynağı nedir, neden yıllardır bu eserin güftesinin tamamı

¹⁰ Savaş Ş. Barkçin, *Ahmed Avni Konuk Görünmeyen Umman*, İstanbul 2011, s. 159-162.

Ahmed Avni Bey'e atfedilmiştir? Bu konuda elimizde kesin bir yargı bulunmasa da biz araştırmacıların aşağıdaki sebeplerden dolayı *Fihrist-i Makâmât*'ın tamamının Ahmed Avni Bey'e ait olduğu bilgisini tekrar ettikleri kanaatindeyiz:

1. Eserin bestesinin Ahmed Avni Konuk'a ait olması nedeniyle özellikle talebeleri böyle bir hüküm vermiş olabilirler. Çünkü kâr-ı nâtık bestecilerinin birçoğu, özellikle makamları öğretmeyi amaçladığından güftelerini de kendileri kaleme almışlardır. Hâfız Şeydâ Dede, Manisalı Âlim Efendi, Faruk Şahin gibi isimlerin kâr-ı nâtıklarında hem güfte hem de bestenin aynı kişiye ait olması, böyle bir geleneğin var olduğunu göstermektedir.

2. Bu karışıklığın diğer bir önemli sebebi de Hafız Şeydâ Dede, Yenişehirli Ferid Efendi ve Mehmet Turan Yarar gibi birkaç isim dışında kâr-ı nâtıkların birçoğunda müelliflerin mahlas kullanmamalarıdır. Yukarıda sayılan isimler gibi bazı müelliflerin mahlas kullanmaması, söz konusu eserin güftesinin de bestekârına atfedilmesine sebep olmuş olabilir.

Her iki eser arasındaki benzerliklerden bahsetmeden önce kısaca İbrâhîm Râsîh ve Dîvân'ı hakkında bilgi vermek istiyoruz.

Enderunlu İbrâhîm Râsîh³'in Hayatı ve Dîvân³ı

Asıl adı İbrâhîm Râsîh olan şair, Enderun'da mehterbaşı ve serzurnazenlik yapmış olan Osman Ağa'nın oğludur. Doğum tarihi bilinmemekle beraber *Mir'ât-ı Şi'r*'in müellifi Âkif, onun gençlik döneminin, Sultan I. Abdülhamid Hân'ın (sal. 1774-1789) saltanatının sonlarına denk geldiğini ifade etmektedir.¹¹ Buna göre 18. yüzyılın son çeyreğinde doğduğu anlaşılmaktadır. Babasının mesleği dolayısıyla sarayda yetişmiş, genç yaşta Enderun'a Seferli Koğuşu'na alınmıştır. 1234/1819 yılında Peşkîr Ağası, 1236/1821 yılının Rebîülâhîr'inde rikâbdâr, 1237/1822 yılının Safer'inde çukadar ağası olup 1239/1824 yılının Zilkade'sinde kendisine Hüdâvendigâr (Bursa) zeameti verilmiş ve Haremeyn muhasebeciliği payesine yükseltilmiştir.¹² 1253/1838 Zilkade'sinde İstanbul'da vefat etmiştir. Mezarı Rumeli Hisarı'ndadır.

¹¹ Âkif, *Tezkire-i Şu'arâ*, Milli Kütüphane Yz A 626, 1211, vr. 34a.

¹² Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, Cilt: II, İstanbul 1311, s. 348.

Enderunlu Râsih sanıyla tanınan şair, aynı zamanda Bursa valisi hekimbaşı Behcet Efendi'nin damadı ve Mir'ât-ı Şi'r'in müellifi Âkif'in yakın arkadaşıdır.¹³ Fatîn Tezkiresi'nden öğrendiğimize göre kendisi gibi Seferli Koğuşu'nda yetişen Sâmî (öl. 1260/1844) adında bir kardeşi vardır. Râsih'in ağabeyi olan şair, şiirlerinde İzzet ve Sâmî mahlaslarını kullanmıştır. Fatîn, onun makbul ve muteber bir şair olduğunu söylemektedir.¹⁴

Kendisinden bahseden hemen hemen bütün kaynaklar, onun musiki ilminde şöret sahibi olduğunu, bu konuda iyi bir eğitim aldığını özellikle ifade etmektedir.¹⁵ Şairin musikiye ilgisi, muhtemelen babası Osman Ağa'nın mehterbaşı ve ser-zurnazenlik yapmış olmasından ileri gelmektedir.

İbrahim Râsih'in bilinen tek eseri Dîvân'ıdır. Şairin Dîvân'ının tespit edilen dört nüshası bulunmaktadır:

1. Dîvân-ı Râsih. British Library. Or. 11223. (İ)

İngiltere Milli Kütüphanesinde kayıtlı bulunan eser, müellif nüshası olup 73 varaktır. Gayr-ı mürettep bir *Dîvân*'dır. Ta'lik hatla, çift sütun üzerine aharlı, ince, beyaz kâğıda istinsah edilmiştir. Her sayfada satır sayısı farklıdır. Bazı sayfalarda kelime, mısra ya da beyitlerin üstü çizilmiş, yenisi yazılmıştır. İstinsah tarihi bilinmemektedir. 1a'da "*İbtidâ söyledigim küt'adır*" başlığı altında müellife ait aşağıdaki kıt'a yazılıdır:

Varup ağıyâra bu şeb bezme leţâfet virdi

Mâye-i şevk-ı ruhu câma hâlâvet virdi

Toğmadı şubha dek aşlâ o meh-i burc-ı hüsn

Yine mâh-ı felege bu gice ruşsat virdi

¹³ Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, *Mehmet Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâilî*, Cilt: I, Ankara 2001, s. 207.

¹⁴ Fatîn Dâvud, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*, İstanbul 1271, s. 185.

¹⁵ Âkif, *a.g.e.*, vr. 34a; Fatîn, *a.g.e.*, s. 107; Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.*, Cilt: II, s. 348; Rıza Oğrak, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endüz'u*, Burdur 2001, s. 177; Şemsettin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Cilt: III, Ankara 1996, s. 2243.

Baş:

Ey haṭâ-pûş-ı Kerîm ü Hâlık-ı kevn ü mekân
 Hep sana ma'lûmdur zâr-ı derûn-ı ins ü cân
 'İlm-i zâtında seniñ her zerreniñ hâli 'ayân
 İtmege hâcet mi var derd-i dil-i zârı beyân
 Müznibim müznib bilürsin hâl-i zârım el-emân
 'Âcizim 'âciz emân ey çâre-sâz-ı 'âcizân

Son:

Bir şûh-ı melek-meşreb arardı dil-i Râsih
 Sultânımı afv eyle kulum gösteriverdim

2. Dîvân-ı Râsih, İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar, No: 232. (Ü)

105 varaklık nüsha, şirazesı sağlam, kırmızı meşin ciltte, miklepli, aharlı, ince bej renkli kâğıda rik'a hatla, kırmızı cetvelli, çift sütun üzerine yazılmıştır. Her sayfası 17 satır, 160x238 mm ölçülerindedir. Enderunlu Vâsıf Osmân Mîr tarafından rik'a hatla istinsah edilmiştir. İstinsah tarihi bilinmemektedir.

Baş:

Ey haṭâ-pûş-ı Kerîm ü Hâlık-ı kevn ü mekân
 Hep sana ma'lûmdur zâr-ı derûn-ı ins ü cân
 'İlm-i zâtında seniñ her zerreniñ hâli 'ayân
 İtmege hâcet mi var derd-i dil-i zârı beyân
 Müznibim müznib bilürsin hâl-i zârım el-emân
 'Âcizim 'âciz emân ey çâre-sâz-ı 'âcizân

Son:

Mâ-fi'z-zamîrim oldı târih-i tâm Râsih
 Kıldı imâm-ı evvel icrâ bu câya kevser

3. Dîvân-ı Râsih, İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar, No: 10527.
 (Ü1)

104 varaklık nüsha, şirazesı sağlam, sonradan yapıldığı anlaşılan karton kapak ciltte, aharlı, ince bej renkli kâğıda rik'a ve ta'lik hatla, çift sütun üzerine istinsah edilmiştir. Başlıklar, kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Her sayfası 20 satır, 212x142 mm ölçülerindedir. İstinsah tarihi ve müs-

tensihî kayıtlı değildir. Vikâyede Râsih'in Fatîn Tezkiresi'ndeki biyografisi yer almaktadır.

Baş:

Varup ağıyâra bu şeb bezme leţâfet virdi
Mâye-i şevk-ı ruĥı câma ĥalâvet virdi

Son:

Kenzü'l-cevâhir dinse ger
Târîĥine Râsiĥ deger
Nev-sâlini tebrîk ider
Maĥmûd Ĥân'ın mâh-ı nev

4. Dîvân-ı Râsih, Taksim Atatürk Kitaplığı, No: T 811. (T)

70 varak olan nüsha, şirazesî sağlam, yeşil deri ciltte, ince bej renkli kâğıda, rik'a hatla, çift sütun üzerine yazılmıştır. Her sayfası 20 satır, 205x190-150x120 mm. ölçülerindedir. İstinsah tarihi ve müstensihî bilinmemektedir. 68b-70a varakları arasında Râgıb'a ait gazeller bulunmaktadır.

Baş:

Nigâh-ı raĥmiñ oldı destġir-i 'aşî vü mücrim
'İnâyet luţf-ı çeşmiñden 'ibâret yâ Resûlallâĥ

Son:

Görmesün ĥarf-i keder mecmû'a-i ħalbi anîñ
Dem-be-dem şîrâze-bend-i şevk olup itsün şafâ

Dîvân'ın müellif nüshasında; 9 kaside, 1 terhib-i bend, 76 tarih, 1 mesnevi, 5 müseddes, 6 tesdîs, 4 muhammes, 5 tahmîs, 10 murabba, 72 gazel, 28 kıt'a, 27 beyit bulunmaktadır. Bu manzumeler arasında oldukça ilginç muhtevaya sahip örneklere rastlanmaktadır. Gemicilik, okçuluk¹⁶ ve

¹⁶ Enderunlu İbrâhîm Râsih'in gemicilik ve okçuluk terimleriyle ilgili şiirleri için sayın Abdullah BULUT, iki makale neşretmiştir: Abdullah Bulut, "Râsih'in Okçulukla İlgili Bir Manzumesi", *Atatürk Üniversitesi TAED*, Sayı: 17, 2001, s. 95-104; Abdullah Bulut, "Râsih'in Gemi ve Gemicilikle İlgili Bir Tarih Manzumesi", *Atatürk Üniversitesi TAED*, Sayı: 21, 2003, s. 73-83.

mevlevilik terimleriyle ilgili yazmış olduğu manzumeler, şairin farklı alanlara vukûfiyetine işaret ettiği gibi sanatlı manzumeler yazma konusundaki kabiliyetini de göstermektedir. Bunlar dışında *Dîvân*'da rama-zâniyye, cülûsiyye gibi nazım türleri bulunmaktadır. *Dîvân*'da diğer bir dikkat çeken husus ise tarih manzumelerinin fazlalığıdır. Şair, çoğunluğu kıt'a olmak üzere kaside, terci-i bend ve murabba nazım şekilleriyle veldet, fetih, çeşme yapımı, cülûsiyye, yeni yıl gibi birçok olaya tarih düşürmüştür. Bunlar arasında "Esber" adında bir kanaryanın ölümü üzerine söylemiş olduğu tarih çok ilginçtir. Bu manzume, Necâtî Bey'in "Katır Mersiyesi" ve Meâlî'nin "Kedi Mersiyesi"ni hatırlatmaktadır.

İbrâhîm Râsih ve Kâr-ı Nâtığı

Kaynakların İbrâhîm Râsih'in musikiye olan ilgisinden ve yeteneğinden övgüyle bahsettiğini hayatı bahsinde ifade etmiştik. Râsih'in *Dîvân*'ın yer alan "Ebyât Der-Ta'dâd-ı Makâmât" başlıklı mesnevisi, onun musiki ilmine olan vukûfiyetini göstermektedir. Her beytinde farklı bir makamın adının geçtiği bu eser, 100 beyitten ibarettir. Kâr-ı nâtıkta aruzun dört farklı kalıbı kullanılmıştır:

1. Fâ 'î lâ tün / Fâ 'î lâ tün / Fâ 'î lâ tün / Fâ 'î lün
2. Fe 'î lâ tün / Fe 'î lâ tün / Fe 'î lâ tün / Fe 'î lün
3. Me fâ 'î lün / Fe 'î lâ tün / Me fâ 'î lün / Fe 'î lün
4. Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün

İbrâhîm Râsih, kâr-ı nâtığında makam isimlerinin üstünü çizmiştir.¹⁷ *Tablo: 1*'de kalın punto ile gösterilen makamların bulunduğu beyitler, aynı zamanda Ahmed Avni Konuk'un *Fihrist-i Makâmât*'ında da aynı şekilde yer almaktadır.

İbrâhîm Râsih'in ve Ahmed Avni Bey'in¹⁸ kâr-ı nâtığındaki makam isimleri beyit sırasına göre şunlardır:

¹⁷ Osmanlı Türkçesi metinlerinde bir kelimeye dikkat çekmek için yapılan işaretlemelerde, günümüz Latin alfabesinde olduğu gibi kelimenin altı değil üstü çizilmektedir.

¹⁸ Ahmed Avni Konuk'un "Fihrist-i Makâmât"ında beyit sayısında bir değişiklik olmamakla birlikte bazı nüsha farkları olduğu daha önce ifade edilmişti. (Başta M. Kemal Karaosmanoğlu'nun "119 Makamlı Fihrist-i Makamat" adlı çalışması ve <http://turkmusikisivaqfi.org> gibi musiki siteleri olmak üzere konuyla ilgili birçok araştırmada

Tablo 1: İbrâhîm Râsîh ve Ahmed Avni Konuk'un Kâr-1 Nâtıklarındaki Makam İsimleri

<p>İbrahim Râsîh'in Kâr-1 Nâtığında Adı Geçen Makamlar</p>	<p>1. Râst, 2. Rehâvî, 3. Sâz-kâr, 4. Büzürg, 5. Sâz-kâr-ı Cedîd, 6. 'Irâk, 7. Mâhûr, 8. Sultânî 'Irâk, 9. Zîrgûle, 10. Gerdâniyye, 11. Isfahân, 12. Zemzeme, 13. Segâh, 14. Bûselik, 15. Ferâh-fezâ, 16. Beyâtî, 17. 'Acem Bûselik, 18. Horâsânî, 19. 'Arabân, 20. Evc Mâye, 21. Gerdâniyye Kürdî, 22. 'Arazbâr, 23. 'Acem 'Aşîrân, 24. Sûz-ı Dil-ârâ, 25. 'Arabân-ı Cedîd, 26. Müste'âr, 27. Nişâbü, 28. Hisârek, 29. 'Uşşâk, 30. Hümâyûn, 31. Gül-'izâr, 32. Şevk-i Cedîd, 33. Hicâz, 34. Sipîhr, 35. Sünbûle, 36. Râhat-fezâ, 37. Dil-güşâ, 38. Şûrî, 39. Yegâh, 40. Tâhir, 41. Zîr-efkend, 42. Acem Kürdî, 43. Evc Bûselik, 44. Çâr-gâh, 45. Evc-ârâ, 46. Şehnâz Bûselik, 47. Nevrûz-ı 'Acem, 48. Muhayyer Bûselik, 49. Nühüft, 50. Şehnâz, 51. Beste Nigâr, 52. Beste Isfahân, 53. Muhayyer, 54. Bâd-ı Sabâ, 55. Hüseyinî, 56. Râhatü'l-Ervâh, 57. Muhayyer Sünbûle, 58. Evc, 59. Cihân-ârâ, 60. Dilkeş Hâverân, 61. Vech-i 'Arazbâr, 62. Hûzî, 63. Hicâz Zemzeme, 64. Kürdî, 65. Isfahâne, 66. Müberka', 67. Hicâz, 68. Nişâbürek, 69. Şevk-efzâ, 70. Kûçek, 71. Penc-gâh, 72. Hisâr, 73. 'Aşîrân Bûselik, 74. 'Acem, 75. 'Arazbâr Bûselik, 76. Şevk u Tarab, 77. Nevâ Kürdî, 78. Sûz-nâk, 79. Şevk-âver, 80. Nihâvend-i Cedîd, 81. Gerdâniyye Bûselik, 82. Nevâ Bûselik, 83. Dügâh, 84. Nevâ, 85. Sûz-ı Dil, 86. Zâvil, 87. Şevk-i Dil, 88. 'Uzzâl, 89. Şet 'Arabân, 90. Hüzâm-ı Cedîd, 91. Şevk Mâye, 92. Hisâr Bûselik, 93. 'Aşîrân Zemzeme, 94. Hüzâm, 95. Pesendide, 96. Nihâvend, 97. Beyâtî Bûselik, 98. Nevâda Hicâz, 99. Nîkrîz, 100. Hüseyinî 'Aşîrân.</p>
	<p>1. Râst, 2. Rehâvî, 3. Sâz-kâr, 4. Penc-gâh-ı Asl, 5. Penc-gâh-ı Zâ'id, 6. Râst Mâye, 7. Râst-ı Cedîd, 8. Sûz-ı Dil-ârâ, 9. Büzürg, 10. Nîkrîz, 11. Nihâvend-i Kebîr, 12. Rûmî Nihâvend, 13. Hicâzkâr, 14. Kürdîlî Hicâzkâr, 15. Sûz-nâk, 16. Mâhûr, 17. Zâvil, 18. Pesendide, 19. Şevk-i Dil, 20. Zîrgûleli Sûz-nâk, 21. Nev-Eser, 22. Tarz-ı Nevîn, 23. Dil-nişîn, 24. Zevk-i Dil, 25.</p>

söz konusu nüsha farklarının genellikle beyitlerin sıralanmasındaki farklılıklar olduğu görülmektedir.) Bu çalışmada Ahmed Avni Bey'in kâr-1 nâtığıyla ilgili metinde ve beyitlerin sıralanmasında, ilmî bir çalışma olması sebebiyle Ş. Pınar Varol'un "Kâr-1 Nâtıklar" başlıklı yüksek lisans tezinde yer alan metnin esas alındığını belirtmek istiyoruz. Ş. Pınar Varol, Ahmed Avni Bey'in kâr-1 nâtığının metnini ve notasını, Ege Üniversitesi Türk Müziği Konservatuarı Öğretim Görevlisi Ali Rıza Avni'nin arşivinden aldığını söylemektedir (Ş. Pınar Varol, *a.g.t.*, s. 233).

<p>Ahmed Avni Konuk'un Fihrist-i Makâmât'ında Adı Geçen Makamlar</p>	<p>Mâverâü'n-Nehr, 26. Dügâh, 27. Hüseynî, 28. 'Uşşâk, 29. 'Acem, 30. Muhayyer, 31. Sabâ, 32. İsfahân, 33. İsfahâne, 34. Tâhir, 35. Kârcıgâr, 36. Gerdâniyye, 37. Beyâtî, 38. 'Arazbâr, 39. Nevâ, 40. Gül-'izâr, 41. Hisâr, 42. Muhayyer Sünbüle, 43. Küçek, 44. Sultânî 'Irâk 45. Dügâh Mâye, 46. Beyâtî 'Arabân, 47. Hicâz, 48. Bahr-i Nâzik, 49. Hümâyûn, 50. Şehnâz, 51. Sipîhr, 52. Nişâbürek, 53. Vech-i Şehnâz, 54. 'Uzzâl, 55. Hicâz Zîrgüle, 56. 'Arabân, 57. Nişâbü, 58. Gonca-i Ra'nâ, 59. Çâr-gâh, 60. Kürdî, 61. Kürdî, 62. Acem Kürdî, 63. Muhayyer Kürdî, 64. Sabâ Zemzeme, 65. Zevk u Tarab, 66. Nevâ Kürdî, 67. Gerdâniyye Kürdî, 68. Şevk-i Cedîd, 69. Büselik, 70. Hisâr Büselik, 71. Tâhir Büselik, 72. Muhayyer Büselik, 73. 'Acem Büselik, 74. Sabâ Büselik, 75. Nevâ Büselik, 76. Evc Büselik, 77. Beyâtî Büselik, 78. 'Arazbâr Büselik, 79. Hicâz Büselik, 80. Mâhûr Büselik, 81. Gerdâniyye Büselik, 82. Beyâtî 'Arabân Büselik, 83. Şehnâz Büselik, 84. Segâh, 85. Mâye, 86. Müste'âr, 87. Hüzzâm, 88. Vech-i 'Arazbâr, 89. 'Irâk, 90. Beste Nigâr, 91. Evc, 92. Dilkeş Hâverân, 93. Ferah-nâk, 94. Rûy-ı 'Irâk, 95. Râhatü'l-Ervâh, 96. Beste İsfahân, 97. Râhat-fezâ, 98. Revna-nümâ, 99. Evc-ârâ, 100. Hüseynî 'Aşîrân, 101. Zîr-efkend, 102. Sûz-ı Dil, 103. Büselik 'Aşîrân, 104. Nühüft, 105. 'Aşîrân Mâye, 106. Hicâz 'Aşîrân, 107. Tarz-ı Cedîd, 108. Cân-fezâ, 109. 'Acem 'Aşîrân, 110. Şevk-efzâ, 111. Şevk u Tarab, 112. Şevk-âver, 113. Yegâh, 114. Sultânî Yegâh, 115. Ferâh-fezâ, 116. Dil-keşide, 117. Bend-Hisâr, 118. Şet 'Arabân, 119. Gülzâr.</p>
--	--

Râsîh'in kâr-ı nâtığında yer alan ve yukarıdaki *Tablo: I*'de kalın puntuyla gösterilen; 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 13, 16, 19, 21, 22, 24, 26, 27, 29, 30, 31, 34, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 60, 61, 64, 65, 68, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 89 ve 94. beyitler, Ahmed Avni Bey'in 119 beyitlik "*Fihrist-i Makâmât*"ında da aynen yer almaktadır. Tabloda Râsîh'e ait beyitlerin, Ahmed Avni Konuk'un kâr-ı nâtığındaki beyit numaraları da kalın puntuyla gösterilmiştir. Sadece bu 60 beyit arasında 16, 29, 46, 86, 87 ve 94. beyitlerde bazı kelime farkları tespit edilmiştir ki bu farkların muhtemel sebebi Ahmed Avni Bey'in Râsîh'in kâr-ı nâtığındaki tasarruflarından kaynaklanmaktadır. Söz konusu beyitler, Râsîh ve Ahmed Avni Bey'de aşağıdaki şekildedir:

Râsîh:

Muṭribâ sevdâsını ḥalkın beyâtî tâzeler

Âteş-i 'aşkın dem-â-dem şevk ile yelpâzeler

(16. beyit)

Ahmed Avni Konuk:

Muṭribâ sevdâsını ḥalkın beyâtî tâzeler
Âteş-i 'aşkın devâm-ı şevk ile yelpâzeler (37. beyit)

Râsih:

Şanma uşşâkın hemân bu bende-i âzâdedir
Zîr-i destârında қаşbaşdın daḥi dil-dâdedir (29. beyit)

Ahmed Avni Konuk:

Şanma uşşâkın hemân bu bende-i âzâdedir
Ârızın gülgûnuna zülfün dahi dildedir¹⁹ (28. beyit)

Râsih:

Bûselikle ol mehe çatlatsa muṭrib râzını
Artırır gitdikçe bezm-i meyde ol şeh nâzını (46. beyit)

Ahmed Avni Konuk:

Bûselikle ol mehe çatlatsa muṭrib râzını
Artırır gitdikçe bezm-i meyde ol şah sâzını (69. beyit)

Râsih:

Şanma ey meh-rû maḥabbet cevr ile zâ'il olur
Nâle vü âh u figânım nağme-i zâvil olur (86. beyit)

Ahmed Avni Konuk:

Şanma ki mihr-i muḥabbet cevr ile zâ'il olur
Nâle vü âh u figânım nağme-i zâvil olur (17. beyit)

Râsih:

Diñleyenler guşşa-i devrândan âzâdedir
Şevk-i dil şevk-i dil-i üftâde vü dil-dâdedir (87. beyit)

Ahmed Avni Konuk:

Diñleyenler guşşa-i devrândan âzâdedir
Şevk-i dille zevk-i dil üftâde vü dil-dâdedir (19. beyit)

Râsih:

Sâzın âl âgûşa mızrâbın ile del sînemi
Nağme-i hüzzâm ile def eyle dilden bu gamı (94. beyit)

¹⁹ Ahmed Avni Konuk'a ait bu mısırada vezin bozuktur.

Ahmed Avni Konuk

Sâzîñ âl âğûşa mızrâbîn ile del sînemi

Nağme-i hüzzâm ile def eyle gönülden bu gamı (87. beyit)

Buna göre tamamı Ahmed Avni Bey'e ait olduğu iddia edilen “*Fihrist-i Makâmât*”ın sadece 59 beytinin onun kaleminden çıkmış olduğu görünmektedir. Burada doğal olarak şu soru akla gelmektedir. Acaba Râsîh'in kâr-ı nâtığındaki 60 beytin, Ahmed Avni Bey'in eserinde aynen yer alması bir tevârüd müdür yoksa intihal midir?

Her şeyden önce 60 kadar beytin bir tevârüd sonucu “*Fihrist-i Makâmât*”ta yer alması mümkün görünmemektedir. Sonuçta literatürde tevârüd diye ifade ettiğimiz kavram, iki şairin birbirinden habersiz olarak en fazla bir mısra veya beyti farkına varmadan yani tesadüfen aynı söylemeleridir.²⁰ Burada söz konusu olan 60 beyit olduğundan tevârüdden bahsetmek mantıklı bir yaklaşım olmayacaktır. Peki, bu benzerliğin sebebi bir intihâl midir? Bunu söylemek de mümkün değildir. Çünkü daha önce ifade edildiği gibi karakteri ve yaşam tarzıyla gerçekten nev'i şahsına münhasır bir insan olan Ahmed Avni Bey'in böyle bir şey yapacağını düşünmek bile en azından onun aziz hatırasına büyük bir haksızlık ve iftira olur. Muhtemelen Ahmed Avni Bey, Râsîh'in bu eserini görmüş ve eserde kendisinin kullanabileceği makamları ihtiva eden 60 beyti, kendi eserine dahil ederek yeni bir kâr-ı nâtık güftesi kaleme almıştır. Zaten yukarıda Ahmed Avni Konuk'un, “*Fihrist-i Makâmât*”ın tamamıyla kendisine ait olduğunu hiçbir eserinde söylemediği ve böyle bir cümle asla sarfetmediği ifade edilmişti. Eserin ona ait olduğu, Ahmed Avni Bey'in hayatı ve eserleri hakkında çalışma yapan ve musikiyle ilgilenen araştırmacılar tarafından söylenmektedir. Ancak konuyla ilgili ulaşılan hiçbir eserde araştırmacıların bu bilginin kaynağını belirtmedikleri de görülmektedir.²¹

Her iki eserde söz konusu 60 beyit dışında sadece Râsîh ve Ahmed Avni Bey'in kâr-ı nâtığında geçen makam isimleri de bulunmaktadır.

²⁰ Mehmet Çavuşoğlu, *Divanlar Arasında*, İstanbul 2006, s. 89.

²¹ Bu konuda Sayın Savaş Ş. Barkçin, internet üzerinden yaptığımız yazışmada, *Fihrist-i Makâmât*'ın sözlerinin Ahmed Avni Konuk tarafından yazıldığı bilgisinin Neyzen Dr. Emin Kılıç Kale tarafından kendisine şifahi olarak aktarıldığını söylemektedir.

Tablo 2: Râsih ve Ahmed Avni Bey³’in Kâr-ı Nâtlıklarındaki Farklı ve Ortak Makam İsimleri

Sadece İbrahim Râsih’in Kâr-ı Nâtuğında Adı Geçen Makamlar	1. Sâz-kâr-ı Cedîd, 2. Zîrgûle, 3. Zemzeme, 4. Horâsânî, 5. Evc Mâye, 6. ‘Arabân-ı Cedîd, 7. Hisârek, 8. Dil-güşâ, 9. Şûrî, 10. Nevruz-ı ‘Acem, 11. Cihân-ârâ, 12. Hûzî, 13. Hicâz Zemzeme, 14. Müberka’, 15. Nihâvend-i Cedîd, 16. Hûzzâm-ı Cedîd, 17. Şevk-Mâye, 18. ‘Aşîrân Zemzeme, 19. Nihâvend, 20. Nevâda Hicâz.
Sadece Ahmed Avni Konuk’un Fihrist-i Makâmât’ında Adı Geçen Makamlar	1. Râst Mâye, 2. Râst-ı Cedîd, 3. Nihâvend-i Kebîr, 4. Rûmî Nihâvend, 5. Hicâzkâr, 6. Kürdilî Hicâzkâr, 7. Zîrgûleli Sûz-nâk, 8. Nev-Eser, 9. Tarz-ı Nevîn, 10. Dil-nişîn, 11. Zevk-i Dil, 12. Mâveraü’n-Nehr, 13. Kârcıgâr, 14. Dügâh Mâye, 15. Beyâtî ‘Arabân, 16. Bahr-i Nâzik, 17. Vech-i Şehnâz, 18. Gonca-i Ra’nâ, 19. ‘Acem Kürdî, 20. Muhayyer Kürdî, 21. Sabâ Zemzeme, 22. Zevk u Tarab, 23. Gerdâniyye Kürdî, 24. Tâhir Büselik, 25. Sabâ Büselik, 26. Hicâz Büselik, 27. Mâhûr Büselik, 28. Beyâtî ‘Arabân Büselik, 29. Mâye, 30. Ferah-nâk, 31. Rûy-ı ‘Irâk, 32. Revnak-nümâ, 33. ‘Aşîrân-Mâye, 34. Hicâz-‘Aşîrân, 35. Tarz-ı Cedîd, 36. Cân-fezâ, 37. Dil-keşîde, 38. Bend- Hisâr, 39. Gülzâr.
Her İki Eserde de Geçen Makam İsimleri	1. Penc-gâh (Penc-gâh-ı Asl, Penc-gâh-ı Zâ’id) ²² , 2. Râst, 3. Rehâvî, 4. Sâz-kâr, 5. Büzürg, 6. ‘Irâk, 7. Mâhûr, 8. Sultânî ‘Irâk, 9. Gerdâniyye, 10. Isfahân, 11. Segâh, 12. Büselik, 13. Ferâh-fezâ, 14. Beyâtî, 15. ‘Acem Büselik, 16. ‘Arabân, 17. Gerdâniyye Kürdî, 18. ‘Arazbâr, 19. ‘Acem ‘Aşîrân, 20. Sûz-ı Dil-ârâ, 21. Müste’âr, 22. Nişâbûr, 23. Uşşâk, 24. Hümâyûn, 25. Gül-‘izâr, 26. Şevk-i Cedîd, 27. Hicâz, 28. Sipîhr, 29. Sünbûle, 30. Râhat-fezâ, 31. Yegâh, 32. Tâhir, 33. Zîr-efkend, 34. ‘Acem Kürdî, 35. Evc Büselik, 36. Çâr-gâh, 37. Evc-ârâ, 38. Şehnâz Büselik, 39. Muhayyer Büselik, 40. Nühüft, 41. Şehnâz, 42. Beste Nigâr, 43. Beste Isfahân, 44. Muhayyer, 45. Bâd-ı Sabâ, 46. Hüseyî, 47. Râhatü’l-Ervâh, 48. Muhayyer Sünbûle, 49. Evc, 50. Dilkeş Hâverân, 51. Vech-i ‘Arazbâr, 52. Kürdî, 53. Isfahâne, 54. Nişâbürek, 55. Şevk-efzâ, 56. Kûçek, 57. Hisâr, 58. ‘Aşîrân Büselik, 59. ‘Acem, 60. ‘Arazbâr Büselik, 61. Şevk u Tarab, 62. Nevâ Kürdî, 63. Sûz-nâk, 64. Şevk-âver, 65. Gerdâniyye Büselik, 66. Nevâ Büselik, 67. Dügâh, 68. Nevâ, 69. Sûz-ı Dil, 70. Zâvil, 71. Şevk-i Dil, 72. ‘Uzzâl, 73. Şet ‘Arabân, 74. Hûzzâm, 75. Nîkrîz, 76. Hüseyî ‘Aşîrân, 77. Büselik ‘Aşîrân ²³ .

²² Râsih’in kâr-ı nâtuğında “*penc-gâh*” olarak geçen makam, Ahmed Avni Bey’de bu makamın iki alt şubesi olan “*penc-gâh-ı asl*” ve “*penc-gâh-ı zâ’id*” şeklinde geçmektedir. Musiki teorisi ile ilgili kitaplarda “*penc-gâh-ı asl*” ve “*penc-gâh-ı zâid*” makamları, “*penc-gâh*” içinde yer almaktadır. (bk.; Yakup Fikret Kutluğ, *Türk Musikisinde Makamlar*, İstanbul 2000, s. 295-296.)

²³ Bu makam, Râsih’in eserinde eski kullanımıyla “*‘aşîrân büselik*” şeklinde geçmektedir.

Tablodan da anlaşılacağı üzere İbrâhîm Râsîh'in eserindeki 20 makamın yer aldığı beyitler, Ahmed Avni Bey'in kâr-ı nâtığında bulunmamaktadır. Ahmed Avni Bey'in eserindeki 39 makam ise Râsîh'in kâr-ı nâtığında yoktur. İbrâhîm Râsîh ve Ahmed Avni Bey'in kâr-ı nâtıklarında 77 makamın ismi ise ortak olarak geçmektedir.

Tabî bu arada şu soru da akla gelmektedir. Ahmed Avni Bey, Râsîh'in 100 makamlık kâr-ı nâtığından neden sadece 60 makamı içeren 60 beyti almıştır da diğerlerini almamıştır? Yukarıda *Tablo 2'*de sadece İbrâhîm Râsîh'in eserinde bulunan ancak Ahmed Avni Bey'in eserinde yer almayan makam isimleri bulunmaktadır. Bu makamların sayısı ise 20'dir. Söz konusu makamların ortak özelliği nihâvend makamı dışındakilerin genelde unutulmuş, kullanılmayan veya günümüze örnekleri çok az ulaşan makamlar olmasıdır.²⁴ Kaldı ki Ahmed Avni Bey, yine *Tablo 2'*de görüldüğü gibi Râsîh'in eserindeki bazı beyitleri beğenmemiş olmalı ki aynı makamları bu sefer kendisinin yazdığı beyitlerle anlatma yoluna gitmiştir.

Ahmed Avni Bey'in kendisinin eklediği beyitlerde dikkat çeken bir diğer husus ise, sadece kendi eserinde bulunan 39 makamın, aynı zamanda söz konusu makamın zümresinde yer alan formlar olmasıdır. Örneğin, "*tâhir bûselik, sabâ bûselik, hicâz bûselik, mâhûr bûselik, beyâtî 'arabân bûselik*" makamları bûselik zümresi içinde bulunan ve bûselik takısı ile karar veren makamlardır. Aynı şekilde kürdî makamıyla başlayıp düğâh perdesinde kürdî 4'lüsü ile karar veren "*acem kürdî, muhayyer kürdî, gerdâniyye kürdî*" makamları da kürdî zümresi içinde yer almaktadır. Dolayısıyla Ahmed Avni Bey'in sonradan eklediği 59 beyitlik bölüm, Râsîh'in eserini tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Avni Bey, Râsîh'in kâr-ı nâtığında bugün kullanılmayan birçok makamın bulunduğu beyti almamasının en önemli sebebi de muhtemelen bu yaklaşım olmalıdır.

Sonuç

Divan şiirinin musiki ilmiyle yakın münasebetini gösteren edebî manzum türlerden kâr-ı nâtıklar, aynı zamanda musiki eğitiminde kullanılan önemli formlardır. Kâr-ı nâtıklar, Abdülkadir Merâgî'den itibaren bir taraftan musiki-şinâsların eğitim aracı olarak kullanılmış, diğer bir

²⁴ Söz konusu makamlarla ilgili bilgi için bk.: Yılmaz Öztuna, *Türk Müsîkîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Ankara 2000; Yakup Fikret Kutluğ, a.g.e., s. 295-296.

tarafından da aruz vezniyle ve divan şiiri nazım şekilleriyle kaleme alınmış olmaları dolayısıyla edebiyat araştırmalarının konusu olmuştur.

Bu eserler içerisinde Ahmed Avni Konuk'un "*Fihrist-i Makâmât*"ı, hem musiki nazariyatı hem de edebiyat araştırmaları bakımından önemli bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserle ilgili şimdiye kadar yapılan çalışmalarda "*Fihrist-i Makâmât*"ın bilinen en uzun ve en çok makamı ihtiva eden kâr-ı nâtık olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu araştırmalarda bu eserin bugün kullanılmayan hatta birçoğu unutulmuş makamları ihtiva etmesinden dolayı musiki tarihi açısından ayrı bir önemi olduğu da belirtilmiştir. Ancak 19. asır şairlerinden Enderunlu İbrâhîm Râsîh'in *Dîvân*'ında bulunan bir manzume, birçok çalışmada güftesi de Ahmed Avni Konuk'a ait olduğu söylenen "*Fihrist-i Makâmât*"ın 60 beyitlik bölümünün aslında onun tarafından yazılmadığını göstermektedir.

Râsîh'in *Dîvân*'ında yer alan "*Ebyât Der-Ta'dâd-ı Makâmât*" başlıklı kâr-ı nâtıkla, Ahmed Avni Bey'in "*Fihrist-i Makâmât*"ı değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

a. Birçok çalışmada güftesi Ahmed Avni Konuk'a ait olduğu söylenen "*Fihrist-i Makâmât*"ın tamamının onun kaleminden çıkmadığı tespit edilmiştir. Eserin 60 beyitlik bölümü, 18. asrın son çeyreği ile 19. asrın başlarında yaşamış Enderunlu İbrâhîm Râsîh'e aittir. Râsîh'in "*Ebyât Der-Ta'dâd-ı Makâmât*" başlıklı bu kâr-ı nâtığı, *Dîvân*'ının dört nüshasında da bulunmaktadır. Çalışmamızın sonunda söz konusu eserin, dört nüshadan hareketle hazırlanan tenkitli metni verilmiştir.

b. Bu bilgidен hareketle en uzun ve en çok makamı ihtiva eden kâr-ı nâtığın aslında Ahmed Avni Bey'in "*Fihrist-i Makâmât*"ı olmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu eserden Râsîh'e ait 60 beyit çıkarılınca 59 beyitlik bir kâr-ı nâtık ortaya çıkmaktadır. Buna göre Râsîh'in 100 beyitlik eseri, elimizdeki bilinen en uzun ve en çok makamı ihtiva eden kâr-ı nâtıktır.

c. Kanaatimize göre Ahmed Avni Bey, Râsîh'in eserinden 60 beyti kendi eserine eklemek suretiyle büyük bir kâr-ı nâtık oluşturmak istemiştir. Bunu yaparken de eserin güftesinin tamamını, kendisinin kaleme aldığı asla iddia etmemiştir. Bu iddia veya bu bilgi, onun hayatı ve eserleriyle ilgili çalışmalar yapan araştırmacılara aittir. Bunun aksini düşünmek veya söylemek Ahmed Avni Konuk gibi bir şahsiyeti zan altında bırakmak ve ona iftira etmektir ki bizim amacımız sadece bu yanlış bilginin düzeltilmesini sağlamaktır.

METİN**Ebyât Der-Ta'dâd-ı Maqâmât**

(İ: 11b-14a; Ü: 17b-20b; Ü1: 1b-4a; T: 7a-10a)

(Fâ 'î lâ tün / Fâ 'î lâ tün / Fâ 'î lâ tün / Fâ 'î lün)

- 1 Kavlî de kaddî gibi râst olsa ger ol meh-veşiñ
Hiç bükülmezdi belî üftâde-i hasret-keşiñ
- 2 Va'd-i vaşl itmiş iken ol döndi dólâb eyledi
Ol rehâvî dilberi 'uşşâkı bî-tâb eyledi
- 3 Her ne dem sîne-kemân ile o meh sâz-kâr ider
Cânına üftâde-gânîñ nağme-i sâz kâr ider
- 4 Sursal itdi gûsfend-i şabrîma mânend-i gürg
Ġamzesi gûyâ o şâhîñ leşker-i hân-ı büzürg
- 5 Düş olaldan hecrüñe ey muṭrib-i âşüfte-ter
Elde sâz-kâr-ı cedîd midir benim şâm u seher
- 6 Pür-'araḳ keyf-i 'araḳla gülden ol şûḥ-ı 'Irâk
Eyledi üftâde-gânîñ ṭâḳatin cevriyle ṭâḳ
- 7 Her ne dem ol 'işve-sâziñ nağmesi mâhûr olur
Şabr u ṭâḳat âşîḳ-ı miḥnet-keşândan dûr olur
- 8 Şâh u sultânı 'irâka gönderir şûḥ-ı 'Irâk
Olmaz ey 'âḳıl bilürsin 'âşîḳa Bağdâd irâḳ
- 9 Başlasun zîrgûleden feryâda söyle bülbüle
Zîr-i lebden tâ ki ol şûḥ-ı şeker-ḥandım güle
- 10 Perde-i pestden nezâketle o meh çok iş yapar
Faşl-ı gerdâniyyede 'uşşâḳ-ı zâra dik çıkar
- 11 İttifâḳan seyr iden ol meh-veşi dirdi hemân
Sürme-i çeşm-i siyâhına fedâdır İsfahân

(Fe 'i lâ tün / Fe 'i lâ tün / Fe 'i lâ tün / Fe 'i lün)

- 12 Eşk bârân u dil 'ummân u ebir dîdemdir
Mâ-ğaşal kûs-ı ra'id zemzeme-i sînemdir

(Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lün)

- 13 Virse ol meh bende-i ğam-h^ıârına bir bûse-ğâh
Perde-i âhım benim olmazdı böyle tîz segâh

- 14 Olsun olsunla şavarsın bendeñi şâm u seher
Yoğ mıdur bir büselik üftâde-i ğam-h^ıâra yer

(Me fâ 'i lün / Fe 'i lâ tün / Me fâ 'i lün / Fe 'i lün)

- 15 Ruhuñ gibi dil-i zâra ferah-fezâ mı olur
Şafâ-yı şafvet-i rûyuñ gibi şafâ mı olur

(Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lün)

- 16 Muṭribâ sevdâsını halkın bevâtî tâzeler
Âteş-i 'aşkın dem-â-dem şevk ile yelpâzeler

(Fe 'i lâ tün / Fe 'i lâ tün / Fe 'i lâ tün / Fe 'i lün)

- 17 Başla gel nağmeye sevdâ-yı ğamım var serde
Aman ey şûh-ı 'Acem büselik olsun perde

- 18 Horasânî güzele kim ki olursa 'âşık
Ḥorasânî eger ol tâc-ı ser itse lâyıķ

- 19 İtse bir kerre eger nâz ile faşl-ı 'arabân
Şaşırır Türkcesin i'râb-ı gürûh-ı 'urbân

- 20 Ey meh âğâzeñi ğuş itme gibi yoğdur zevk
Oldı hep tâhir-i evce nağamñ mây-e-i şevk

(Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lün)

- 21 Gördüm âğâz eyliyor bir Kürdî gerdâniyyeden
Rağş ider şevk-i şadâsıyla bütün şahn-ı çemen

- 22 Ol kadar olmuş ruhuñ şâf u laţif ey meh-likâ
Mâ-ھاşal reng-i 'arazbâr-1 girân olmuş saña
(Me fâ 'i lün / Fe 'i lâ tün / Me fâ 'i lün / Fe 'i lün)
- 23 Alınca destîne sâziñ cihânı hayrân it
Amân ey âfet-i mülk-i 'Acem 'aşîrân it
(Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lün)
- 24 Mutribâ meclisde her bir nağme-i âteş-feşân
'Âşık-1 bî-çâreye sûz-1 dil-ârâdır hemân
(Me fâ 'i lün / Fe 'i lâ tün / Me fâ 'i lün / Fe 'i lün)
- 25 Nağamla def-i ğam it vir derûna şevk-i cedîd
Neşâtıñ it 'arabân-1 cedîd ile tecdîd
(Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lün)
- 26 Kimden aħz itdiñ ne olsun böyle bigâne edâ
Öyle tavr-1 müste'âr ey şûh lâyık mı saña
- 27 Bezm-i meyde faşlı ol şûh-1 nişâbûr eylesün
'Âşık-1 mehcûrını luţfiyla mesrûr eylesün
- 28 Keyf-i meyle sine-i şâfin açup ol gül-'izâr
Germ olup faşl-1 hişârekle ider 'azm-i hişâr
- 29 Şanma 'uşşâkın hemân bu bende-i âzâdedir
Zîr-i destârında kaşbaşdıñ daħi dil-dâdedir
- 30 Yalınız bir ben miyem ey şâh meftûnuñ seniñ
Oldı cârî 'âleme emr-i hümâyûnuñ seniñ
- 31 Âh ider n'eyler firâkuñdan seniñ ey gül-'izâr
Husretinle kan döker mînâ-yı mey leyl ü nehâr
- 32 Yâr meclisde hemân şunduğca destin bâdeye
Geldi bir şevk-i cedîd üftâde vü âzâdeye

- 33 Ehl-i ıtab'a pek muhâlifdir Hicâz'ın dilberi
Arturur sevdâsını halkıñ o vech-i esmeri
- 34 Her ne dem düşmen fetîliyle o meh bağrım yaçar
Tob gibi tağ-ı sihire gülle-i âhım çıkar
- 35 Diğkat eyle 'arız-ı şad-bergine ol kâküle
Rağbet eyler mi görenler gayrı verd ü sünbüle
- 36 İtse âgâze eger hey hey deyü ol hoş-edâ
Nağmesi üftâde-i zâra olur râhat-fezâ
- 37 Yâr sâkî bâde 'aks-i reng-i rûy-ı meh-likâ
Görmemiş kimse cihânda böyle bezm-i dil-güşâ
- 38 Luğf idüp 'arz-ı cemâl it bende-i gam-dîdeñe
Bârî bir gün toğsun ey meh 'âşık-ı şûrîdeñe
- 39 Cevr-i pey-der-peyle şimdi 'âşık-ı zârıñ sesi
Çıkmaz oldu 'âkıbet indi yegâha perdesi
- 40 Al al olmuş kızarmış şerm ile rûyı hemân
Böyle bir tâhir-neseb görmüş degil çeşm-i cihân
- 41 Pertev-i ruhsârına halk-ı cihân hep bendedir
Şevk ile şems ü meh 'âlemde zîr-efkendedir
- 42 Bezmimiz muğrib ile hayret-fezâ-yı bezm-i Cem
Diñle ey şûh-ı 'Acem kürdîdir işte bu nağam
- 43 Âh o mâh-ı evc-i nağvet 'âşık-ı gam-h'ârına
Virmedi bir bûselik ruşşat şavar hep yarına
- 44 Bezl ider geh bir nigâh-ı yâra mâl u cânını
İstemez üftâde-i nâ-çâr gâh ihsânını
- 45 Kaddi bâlâ hoş-edâ âfet-nigeh yoşma-reviş
Böyle bir hürşîd-i evc-ârâ cihâna gelmemiş
- 46 Bûselikle ol mehe çatlatsa muğrib râzını
Artırır gitdikçe bezm-i meyde ol şeh nâzını

- 47 Faşl-ı nevrûz-ı 'Acemdir luţf idüp gül-zâra gel
Muţrib ü h'ânende hâzır meclis-i gam-h'âra gel
- 48 Bûselik icrâsın ol şûha niyâz itdüm bugün
Ol muhayyerdir kabûl itsün dilerse itmesün
- 49 İtme ruhsârın nühüft üftâde-i nâ-çârdan
Kırtar ey gül-ruh dil-i şeydâyı âh u zârdan
- 50 Bezme luţf it virme gel redd-i niyâz ile kesel
Meclis-i 'uşşâka ey sehnâz ile gâhîce gel
- 51 Kim olursa şevk ile beste nigârîñ zülfine
Muntazır olsun hemân va'd-i vişâlin hulfüne
- 52 İsfahânlı²⁵ bir güzel gördüm su'âl itdim bugün
Eylemiş gîsûya beste İsfahân halkın bütün
- 53 N'ideyim ister tarıl ister hemân ey gonca gül
Sen muhayyersin ferâgat eylemez senden göñül
- 54 Ğayrı sen de ol birâz ey bülbül-i göñlüm hamûş
Vaşfını ol goncanıñ bâd-ı şabâdan eyle güş
- 55 Pesden eylerdi niyâzı şayd içün ol dilberi
Dil bulup ruşşat hüseynîye çıkardı işleri
- 56 Hiç söz olmaz hâşılı muhriķ şadâli tâzeye
Râhatü'l-ervâh olurdı başlasa âğâzeye
- 57 İster aşsun ister âzâd eylesün ben mücrimi
Bend-i zülf-i sünbüle itdim muhayyer kendimi
- 58 Ol hümâ-pervâze evc-i vahşet olmuşken mekân
Diñlese sâz-ı dili âğûşum eyler âşiyân
- 59 Dîde nergis kad fidan leb gonca ruh gül la'²⁶ mül
Böyle bir şûh-ı cihân-ârâya kim virmez göñül

²⁵ T nüshasında "İsfahân" kelimesinin de üstü çizilmiştir.

²⁶ la'l mül / la'li mül T

- 60 'Âlemiñ 'aqlıñ alur bî-hûş ider haylî zamân
İtse ol hûrşîd-i dil-keş faşl-ı dilkeş-hâverân
- 61 Vechi var vech-i 'arazbâr itse şûh-ı muṭribân
Diñleyenler mest olur seyr itmeden vechin hemân
- 62 İñleden nâyı o şûhuñ nağme-i dil-sûzıdır
Tab'-ı 'uşşâka muvâfık bu maqâmda hûzîdir
- 63 Bezm-i meyde şevk virmek içün ol gönca-feme
İtdi haylî muṭribân faşl-ı hicâzla zemzeme
- 64 'Âşık-ı ğam-h'ârına raḥm eyle sen ey gül-beden
Bârî ol çihre zügürdi düşmene yüz virme sen
- 65 Tûtüyâ-yı dîde-i üftâdesin muṭrib hemân
Isfahânekle şafâ vir bezme gel luṭf it emân
- 66 Ol müberka' şûha 'arz itdim bugün ḥâl-i dili
Eyleyüp ref'-i hicâb iḥsânın oldum nâ'ili
- 67 Bir Hicâz maḥbûbı âġâz-ı hicâz idüp gider²⁷
Diñleyen ḥaqqâ ki bu ṭavrı hicâzın²⁸ didiler
- 68 Faşl-ı nîşâbüreki kim gûş idüp nûş itse mül
Hüküm ider tâ semt-i Nişâbûr'a şevk ile gönül
- (Me fâ 'i lün / Me fâ 'i lün / Me fâ 'i lün / Me fâ 'i lün)
- 69 Seniñ teşrîfîni gözler ser-â-pâ 'âşık-ı şeydâ
Kudûmuñla kerem kıl bezmi ey meh eyle şevk-efzâ
- (Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lün)
- 70 Bezme gel ey mâh-rûyum sen hemân zevk ile tek
Muṭribân çalsun çağırsun oynasun rakḫâş kûçek

²⁷ gider / güzer (İ)

²⁸ ṭavrı hicâzın / ṭavr-ı hicâzın T

- 71 Geh figân geh girye geh eyvâh gâhî âh u vâh
Dinleyenler nâlemi dirler bu faşl-ı penc-gâh
- 72 Mâh-tâb olsun cihân zevk eylesün üftâdeler
Nâz ile ey meh buyur semt-i hisârı kıl maçar
- 73 Bûselikden itse üftâde niyâz ol dik çıkar
Giderek yumşar virür sonra 'aşîrânda karar
- 74 Zülfini taşvîr için gelseydi Bihzâd-ı 'Acem
'Acz ile ditrerdi destinde görince kıl kalem
- 75 Bûse fikriyle hülûş 'arz itmek için muṭribân
Bir uşûl ile 'arazbâr-bûselik eyler hemân
- 76 Virme gel redd-i niyâz ile dil-i zâra kesel
Nağmeñ ile muṭribâ şevk u tarab vir bezme gel
- 77 Bir uşûl ile nevâ-yı muṭribi dinleyerek
Dil gider şevk-i nevâ-kürdiyle Kürdistân'a dek
- 78 Nağme-i hunyâ-ger ile oldı şabrım çâk çâk
Gûş idince yandı tekrâren bu cism-i sûz-nâk
- 79 Halka-ı meclisde mest itmek için ol dilberi
Faşl-ı şevk-âverle şun şâkî mey-i şevk-âveri
- 80 Hayr-mağdemle o şûha faşl idüp hânendeler
Virde meclisde nihâvend-i cedîd şevk-i diger
- 81 Oturup bir şûh muṭribile dün İhsâniyye'de
İtdik icrâ bûselik faşlını gerdâniyyede
- 82 Bûse ümmîdiyle ey meh kalmadı dilde karar
Bûselik oldı nevâ-yı murğ-ı dil leyl ü nehâr
- 83 İtdigim-çün 'aşk ile şubh u mesâ feryâd u âh
Oldı ey çeşm-i gazâlım perde-i âhım dügâh
- 84 Bezme gel ben zârı bekletme amân ey gonca-leb
Vaşf-ı hüsnündür nevâ-yı murğ-ı dil her rûz u şeb

- 85 Yandı 'âlem nağme-i dil-sûzuñ ile ben degil
Ehl-i 'aşka oldı²⁹ hep ey âteşîn-ruḥ sûz-ı dil
- 86 Şanma ey meh-rû maḥabbet cevri ile zâ'il olur
Nâle vü âh u fiğânım nağme-i zâvil olur
- 87 Dinleyenler guşsa-i devrândan âzâdedir³⁰
Şevk-i dil şevk-i dil-i üftâde vü dil-dâdedir
- 88 Gûş idenler nağme-i 'uzzâlî cünbiş kesb ider
'Azl ider dilden ğamı şevki yerine naşb ider
- (Fe 'i lâ tün / Fe 'i lâ tün / Fe 'i lâ tün / Fe 'i lün)
- 89 Diñlese şet-'arabânî³¹ 'Arab andan bir kez
Terk ider mâ-meleki ğayrı Hicâz'a gitmez
- (Fe 'i lâ tün / Fe 'i lâ tün / Fe 'i lâ tün / Fe 'i lün)
- 90 Cûş ider deryâ-yı dil mânende-i baḥr-i Sefid
Tâzeler sevdâsını ḥalkıñ bu hüzzâm-ı cedîd
- 91 Ârzû itse 'aceb mi bezmiñi ḥalk-ı cihân
Mâye-i şevk oldı her bir nağmeñ ey muṭrib amân
- (Fe 'i lâ tün / Fe 'i lâ tün / Fe 'i lâ tün / Fe 'i lün)
- 92 Ruḥun öpsem o meh itdikçe hisâr-bûseligi
Yüz biñ altun ider ol ḥâl ile bir bûsecigi
- (Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lün)
- 93 İtse meclisde o meh bir kez 'aşîrân-zemzeme
Hây u hûy-ı 'âşîkânî neşr olur hep 'âleme

²⁹ Ehl-i 'aşka oldı / Oldı ehl-i aşka Ü, T

³⁰ âzâdedir / âzâde olur T

³¹ şet-'arabânî / şed-'arabânî İ

- 94 Sâzın âl âğûşa mızrâbın ile del sînemi
Nağme-i hüzzâm ile def eyle dilden bu gamı
- (Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün / Me fâ 'î lün)
- 95 Görüp âh itmek mümkün midir 'uşşâk-ı ğam-dâde
Cihân görmüş degildir böyle bir şûh-ı pesendîde
- 96 Nağmesin ol şûh-ı hunyâ-ger nihâvend itse ger
Dinleyen mülk-i Nihâvend ü 'Irâk'ı bahş ider
- 97 Tâze tâze şevk virsün nağmeñ ey meh bezme gel
Eyle bir tâze beyâtî-bûselik gitsün kesel
- 98 Pek mü'eşşirdür nevâ³²-yı nağme-i şûh-ı Hicâz³³
Dinse lâyıkdır şadâ-yı muhriki tâkat-güdâz
- (Fe 'î lâ tün / Fe 'î lâ tün / Fe 'î lâ tün / Fe 'î lün)
- 99 Ol cüvân nâz ile âğâze-i nikrîz itdi
Nağmesin sîne-i mecrûha nemek-rîz itdi
- (Me fâ 'î lün / Fe 'î lâ tün / Me fâ 'î lün / Fe 'î lün)
- 100 O meh hüseynî-'aşîrân iderse ger taqsîm
Fütâde-gânına şevk u sürûr olur taqsîm

³² "nevâ" kelimesinin üstü Ü nüshasında çizili. T nüshasında çizili değil.

³³ "nevâ" ve "Hicâz" kelimelerinin üstü İ ve Ü1'de çizili değil.

اشك ازان دون امان ابر دریدم
 دو سده اولمه سینه نغمه زبانه بوسه گاه
 اولسون اوسوله صولارسن بیکه شکار
 رخل کی دال زاره فرختر علی اولو
 مطربا سورا سینه خلاق آتاق تاراج
 باشله کل نغمه سورا عجم و ارسره
 خرسا ن کوزلریم که اولور سه عاشق
 ایسه برکه آکر انا زایله فضل عریان
 ای همه آغا نکی کوشا نتمه کی بوقدر تو
 کوردم آنا زالیورم کورکه کر آینه دن
 اؤقردا اوشن خک صان و طیفان
 الخیره سینه سازان جهان خیر ازان
 مطربا عجمه هر بزمه آتش نشان
 نغمه و غم آیت درود زه شوق عید
 کیمیا خنایلیک ناله اولور بولسا کازان
 بزم عیده ضعی و شمع نسا بولسا
 کیم سینه سینه ضایع ابلول کلدار
 ما حاصل کوس عدل زبانه سینه دار
 بوزده اجم اولور ی بولده بوسه گاه
 بوقدر بوسلاک آناه عجزه بر
 صفای صیوت درونک کی صفا اولو
 آتش شمشک دمامه شوقه لیلاره
 اما ن غم عجم بوسلاک اولور بوز
 خرسا ن اکر اولنج سراسیمه ایله
 شاشنده رنجه سبک عرب و کوه بول
 ولدی هه طرا زوجه خولک ما شوق
 رض اید شوق صلد سینه بوز عجم
 ما حاصل ناک عرض اکر انا اوشن کا
 اما ن غم ابلول عجم عسیر ازان
 عاشق عجزه سوز اولار در امان
 نسا خلک اینجه انا عید لیله عید
 اوله حضور ستمغا ایشخ لایون کا
 عاشق عجزی طلیله مستور اولور
 کرم اولور فصل صفا اکر اید عجم

دیو لیکر ناسخ غلام طیم سولیا ناسخ
 صیبه عشقی ناسخ کونک و ناسخ
 ناله واقعه عالمده تشبیه اولدی
 قطعه
 کچه احسانه همزه بیات یاقه
 اسیر غم طیفله قار غم طوقده
 انصافا ناسخ انا کی انا ناسخ
 ناسخ زاره اقدم برادر چقدر
 ایات ده تعداد مقامات
 قویله قدیمی راستا اولسه کرا اولسا
 و عدول بوشکرا اولدی و ناسخ اولور
 هر دم سینه کازایله اوسه ناسخ کازایله
 سورسا لایسته کوشنده صیده ما کلک
 دوش اولد انجر کرا عجزیا شفته
 بر عریک عجزه کله کلدی اولشخ عزان
 هر دم اولور سناهان عجمی اهل
 شاه بوطلا نغمه کورده ناسخ عجزه
 باشلور کورده ناسخ سولیا
 بزه ناسخ کرا کله اومه ناسخ ایشخ
 انصافا سینه ایدنا اولور بوزی هه
 سوره چشم سینه صفا اکر اید
 هیچ بولور ی غانا حسته کوشنده
 اول رجا وی دله ی نسا ناسخ اید
 جالنه انا ناک نغمه ناسخ کازایله
 غزه عجمی کرا اوشانک لشکر خان کور
 اده ناسخ اکر صیده ناسخ ناسخ
 ایدلی ناسخ انا ناک عجزه ناسخ
 صیده و طاق عاشق عجم ناسخ اید
 اولور عجمی ایشخ ناسخ اید
 نیر لیلیه ناسخ اکر اید
 فصل کرا ناسخ ده نسا زاره ایشخ
 سوره چشم سینه صفا اکر اید

اشک

ادر کتیبیکه بزم سیده اول شه آتانه
 مطرب خوشننده خاطر علی خجوره کل
 اول خجوره دعوت لشدیلر ایشلسون
 قوزنار ای کلخ لشدیلر ایه و در اول
 مجلس عشاقی نه آزار ایلد کاهیجه کل
 منتظر اولدیلهرمان وعظمت اولد خلتنه
 ایلنک کسیر بستانه اصغنا غلتنه کل
 سنج قوسکله قوزنار ایلر سنه کل کل
 وصفی اولغجه ناک بار صبا دنا ایلد
 دن بولون دخصت حسینی چنورین ایلد
 ران لایلیج اولور کباشله آقاره
 سید زلف سته اندم مخمک کندی
 دکسه سنا زلفی عوتم ایلر ایشاد
 بولبله برضیح جهانا ایلر کومر کل کل
 ایتسه اولغوز قشیا کونصلر کیشور
 کلکله مستی اولور سیر ایلر ایلر ایلر
 طبع عشاقی قوزنار بو مقامده خوزنید

بوسلکله اولبله جان طاعت مطرب زلفی
 فصل زور زلفجه لطف ایلر کلراره کل
 بوسلک اجراسینا لشفوه سنا ایلر ایشاد
 ایتدی رخسار ل تهنقا آقاره اولجا اول
 بزلف طبات بزم کل دقنا زایل کیشور
 کلیم و لور سینه زلف ایلد سنا کل کل
 اصغنا کل کلور کوزم سنا ایلر ایشاد
 بنده جم سنا زلف سنا زلف ایلر ایشاد
 عیوی سنده اولدی زلف ایلر کل کل کل
 بسلر ایلر یزای سید ایلر ایشاد
 هیچ سوز اولور کل محرم صفا ایلر ایشاد
 استراصلر سنا زلف ایلر زلفی کل کل
 اولار بر اولر ایلر ایشاد ایلر ایشاد
 دید کس قند ایلر ایشاد کل کل کل
 عاله عقال اولر بوش ایلر ایشاد
 ایلر ایشاد ایلر ایشاد ایلر ایشاد
 ایلر ایشاد ایلر ایشاد ایلر ایشاد
 ایلر ایشاد ایلر ایشاد ایلر ایشاد

صنه سنا زلف ایلر ایشاد ایلر ایشاد
 بالکر بزم سید ایشاد سنا زلف ایلر ایشاد
 آید زلف ایلر ایشاد ایلر ایشاد
 بار علی سده ایلر ایشاد ایلر ایشاد
 اهل طبعه ایلر ایشاد ایلر ایشاد
 هر بزم خوش تیلیله ایلر ایشاد ایلر ایشاد
 دقنا ایلر ایشاد ایلر ایشاد ایلر ایشاد
 ایتسه آقاره ایلر ایشاد ایلر ایشاد
 بار سنا قی ایلر ایشاد ایلر ایشاد
 لطف ایلر ایشاد ایلر ایشاد ایلر ایشاد
 خور سینه سیدی ایلر ایشاد ایلر ایشاد
 ایلر ایشاد ایلر ایشاد ایلر ایشاد
 بوز رخسار ایلر ایشاد ایلر ایشاد
 بزم مطرب ایلر ایشاد ایلر ایشاد
 ایلر ایشاد ایلر ایشاد ایلر ایشاد
 بیلدیلر کس کل ایلر ایشاد ایلر ایشاد
 دقنا ایلر ایشاد ایلر ایشاد ایلر ایشاد

وردی عطفله نه اولد جدید شوق بکر
اشاطا جر اوسال عطفله کر ایدنه
بوسلک ولدی توغ مرغ دل لیل و نهار
اولدی چشم غزل پرده اهر دوگاه
وصف حسنکد توغ مرغ دل لیل و نهار
اولدی اهل مشتقه هبای ایشینغ
ناله راه و فغانم نغمه ز اول اولور
شوق دل شوق دل انا دانه دله دهر
عزل اولد دلدل نغمی شوق برینه نصیب
زلان بد رما سلیک غیری عجا و کفر
تازه لوسو ایشی خلفک بوهرام جدید
ما یه شوق اولدی هر نغمه ک طرف اولد
بوریلان اوزون لیلان حال بله بر توغ
های هوئی عاشقان شوق لور لور عاقد
نغمه هر دم ابله دفع ابله دلدل نغمی
چمان کروش کله بر بوله شوغ
دکین ملک نهار د و عرق خشنلیله

خبر عطفله اوشوخه فضال اولد
اوزوب شوغ مطر بله زول حسالیه
بوسدا ایشیدایا همه قالدی دلدی غزل
ایشینکچن شوق ایلی صبح و مسنا فراید
برنگل ز لاری کلیمه امان غنچه
یادلی عالم نغمه ز لوسوز لایله بن کل
صنعه ی مهر و حجب جور لایله زلال اولور
رکلینه عصفه دور لاندن آرد پر
کوشاید ناله نغمه غزل ایشینک کس لایله
دکله شش عرابی عرب لاندن برکز
جوش ایدور دواغی امانه عطفله
آردو ایشیه عجبی نغمی خان جهان
رخک اوسوم اوسا اید که حصا اید
ایشیه مجلسه ادرم کرک شوق
سازک لاله عرشه حضرت لایله اید
کوزوا اجمار کلیمه عشا اید
نغمه سینا اوشوخه عشا اید
نغمه سینا اوشوخه عشا اید

ایشی خلی مطران فصل حجاز لاله زومه
داری اهر چور زور کورک و نغمه بوز و بومه
اصفا کلکه صفا بوز بومه کلک ایل
المیوب رغبت با حبس املک اولدم ناله
دکین مختا کر بوهر حجاز بن دیدیل
حکم ایدرنا مست نهار بومه شوق ایدر
قد و حکله کر چیل نغمی ایل شوق
مطر بله ایل شوق غزل ایل لیل و نهار
رکلینه ناله دی بر بول بوهر حجاز
نار ایله همه بر بوسه حضرت ایل
کده رک بوهر و بوسکه عطفله اید
عجز لایله زور دی و سنده کورک
براصول لایله عصبیا بوسا لایله اهر
نعل لایله مطر بله شوق بوهر و بومه
دکین رشوق ناکور کورک دور سنه
کوش ایدجه ناله دی کورک بوسه
فصل شوق و لاله صون ساقی نغمی

بزم سیده شوق و بریک اهران ایل
فاشینغ لایله رحیم الیسن ای کلیمه
نوشای بد انا هه سین مطر بله
اولد بوغ شوخه عرض ایدم کورک
برخا عجب با غنا حجاز ایدوب کیدر
فصل نغمه بوز کی کوش اید و نغمه
سنک شوقی کوز لوسو ایل شوق
برمه کلایله دوم شوق انا قالدیل
کوخا کورک اناه کلایله و واه
ماهاب اول شوق ایل نغمه ایل
بوسلکان ایشیه انا هه ناله اید
زلفی تصویر اهر کلیمه حجاز عجم
بوسه کورک لاله صوبه نغمه
بوز بومه کلایله ناله زور کورک
براصول لایله نغمی کلیمه
نغمه سینا اوشوخه عشا اید
نغمه سینا اوشوخه عشا اید

Dîvân-ı Râsîh, İstanbul
Üniversitesi Merkez
Kütüphanesi, Türkçe
Yazmalar, No: 232
içerisindeki *Kâr-ı nâtik*,
vt. 19^b-20^a.

بزم کرم خاصنه آردوکنش اکر دن وقش اولدی عسایر عده بوجمه بیچ بازار تخله عم آردوکر ذکر موصافی دی قویب قویب بولوصا کهرکی کعبه آخوشه قیادوق عقل نیک سبک خدای دن ظن کر	چرک روسی اولدی بلوق دلایع دست خلی ریش قیادوق اولدوق	غزل	بوش مجلسده سسلطاعتی بیخنده اتم قدم رونق اول بله تحسین اتم کرم قبل بولمه سؤنده بوزکم دفع اولدوق نهال قد جانان خدای شاک عم اولدوق ایچین چین لدره خال سالک شاقی بینه بهزوش صول کچین عدم اولدوق
سینا دشمنی وهده عمه لارم سناغرش بزم ارم جمه لارم خاله و یاره دکر کم دم عمه لارم تسلیمت حیا بایسه مرهم عمه لارم شوق ایچین دله بوغلمه لارم	فوق سؤزوک وصفی بکده غرض کویبه الایع رکل وصاف وحشا الایع لارم	غزل	

Dîvân-ı Râsîh, İstanbul
Üniversitesi Merkez
Kütüphanesi, Türkçe
Yazmalar, No: 232
içerisindeki *Kâr-ı nâtik*, vr.
20^b-21^a.

تاره تاره شوق و صولت ناک به بوزک بله بوزدور و توی غمی شیخ حجاز اول چنان اولدوق آخاره نکر باریتیک ایمه حسبتی شیدانا بیکار کیشیم خاره کانه شوق و سرور اولدوقشیم	ایله بزاره بیاق بوسلک کیشول دینسه لایقده صلاهی محرقی طایفیلر تعمه سبک سینه مجرعه نکر باریتیک	غزل	اولسا قافا زجام فخری هدر خلعت ز رنار کرور و قیادوق کویبه ایچین نا اناشان فاضی الخا خالک خی سخی لای کوزو طفیفه بوسلک کلر بکجه عسکله قلبه زاری فیض بهر اولدوق محظ ککله کور بینه طبع بکی کوه فیض لیکر محظ
کوک صوره بوش و قد کیم اولدوق اول انش بله بستر لذتینه به زایل	وبسه میان رو شیدو بکجه طبعیه تکدر اولدوشوره دشمن چرخ هدر	غزل	

“ DOES FİHRİST-İ MAKÂMÂT BELONG TO AHMED AVNİ KONUK? ”

Abstract

One of the leading rich sources of the Ottoman divan poetry which is a treasure of culture, is musical theory. Some Ottoman divan poets used musical terms and committed kar-ı natıks to paper as well. The kar-ı natıks, which were initially written to teach modes, are of great importance for musical history as they involved the modes not used or forgotten today. One of the most renowned examples of this tradition started by Abd al-Qadir Maraghi, belongs to Ahmed Avni Konuk, a masnavi commentator and a musical master.

In studies on Ahmed Avni Bey and kar-ı natıks, it has been repeatedly stated that his most significant masterpiece in the field of music is “Fihrist-i Makamat (Index of Modes)”, which is composed of 119 couplets. In these studies, this work is also regarded to be the longest kar-ı natık involving the highest number of modes. However, the kar-ı natık in the Divan of a 19th-century poet Enderunlu İbrahim Rasih indicated that current information about this issue is not correct and the part of the lyrics which corresponds to 60 couplets in “Fihrist-i Makamat” actually belonged to Rasih.

Keywords

Ottoman Divan poetry, music, kar-ı natık, Ahmed Avni Konuk, Fihrist-i Makamat, Enderunlu İbrahim Rasih, Ebyat Der-Ta‘dad-ı Makamat.

HÜSEYİN CAVID’İN İSTANBUL MEKTUPLARI VE OSMANLI MATBUATINDA “CAVID” İMZASI*

Mehdi GENÇELİ**

ÖZET

Hüseyn Cavid Rasizade (1882-1941), 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının önemli simalarından biridir. Cavid, lirik şiirleri ve felsefi içerikli manzum piyesleriyle Azerbaycan edebiyatına yeni bir nefes getirmiş, kendinden sonra gelen kuşağı derinden etkileyerek onlara müstesna bir edebiyat zevki aşlamıştır. Cavid’i Azerbaycan edebiyatında ayrıcalıklı kılan, bir dönem (1906-1909) içindeki bulunduğu ve havasını yakından teneffüs ettiği İstanbul muhiti için sade lisan, edebî zevk ve millî mefkûresini içtenlikle benimseyip bunları memleketi Kafkasya’ya taşımasıdır. Sovyet rejimi, İstanbul’u çağrıştıran “efendi” lakaplı Cavid’i ve onun fikriyatını bir türlü hazmedememiş, onu gözden düşürüp itibarsızlaştırmaya çalışmış, başaramayınca da vazgeçilmez olduğuna kanaat getirip kendi safına çekmenin yollarını aramıştır. Bu arayış, Cavid’in ölümünden sonra dahi devam etmiştir. Bu çalışmada şair Hüseyn Cavid’in Türkiye ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde Cavid’in hayat hikâyesine farklı yaklaşımlar sunan hatıra ve biyografi kitapları mukayeseli olarak incelenmiş, Sovyet döneminde yapılan tahrifler düzeltilmeye çalışılmış, yine Sovyet döneminde sakıncalı görülerek göz ardı edilen hususlar dikkat merkezine taşınmıştır. Cavid, öğrenim amacıyla 1906’da İstanbul’a gelmiş, Darülfünûn’un edebiyat şubesinde bir müddet tahsil almıştır. İstanbul’da bulunduğu yıllarda Nahçıvan’daki hocası ve hâmisî Kurbanali Şerifzade’ye mektuplar yazıp göndermiştir. Makalenin ikinci bölümünde de bu mektuplarda ifade edilen düşüncelerin özellikle dönemin Osmanlı hayatına müteallik kısımlarına yer verilmiştir. İncelemenin üçüncü bölümünün konusunu ise 1906-1923 yılları arasında Cavid’in Osmanlı matbuatında nesredilen toplam sekiz şiiri ve genel olarak Cavid hakkında Osmanlı matbuatında yer alan bilgi ve değerlendirmeler teşkil etmiştir. Daha önceki araştırmalarda, Cavid’in Osmanlı matbuatında sadece üç şiiri tespit edilebilmiştir. Yaptığımız kapsamlı taramayla beş şiir daha bulunmuş, bulunan şiirlerin İstanbul matbuatına geliş serüveni üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Hüseyn Cavid, Azerbaycan edebiyatı, Osmanlı matbaatı, İstanbul, mektup, şiir.

* Bu makale, 24-25 Ekim 2012 tarihlerinde Bakü’de düzenlenen “Hüseyn Cavid Yaratıcılığı: Çağdaş Tefekkür Işığında” konulu sempozyumda sunulan “Osmanlı Matbuatında Hüseyn Cavid İmzası” başlıklı bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. mgenceli@gmail.com

Giriş

Hüseyin Cavid, 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının en çok okunan ve hakkında en çok konuşulan şairlerinden biridir. Cavid, sadece şiir yazmakla kalmayıp tıpkı bir filozof gibi varlığı sorgulamış, anlamlandırmaya çalışmış; bunun neticesi olarak da ortaya kendi içinde tutarlı, özgün ve kapsamlı bir düşünce modeli çıkarmış mütefekkir bir şairdir. Cavid'in dünya görüşünün ve şiir dilinin teşekkülünde, II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası dönemde içinde bulunduğu İstanbul muhitinin derin tesiri vardır. Bu tesir, Sovyet dönemi dâhil olmakla beraber, hayatının sonuna kadar Cavid'de izini devam ettirmiş, onun sanat anlayışını ve fikriyatını sürekli beslemiştir.

Cavid'in eserlerinde belirgin bir tasavvuf damgası vardır. Cavid sadece eserlerini değil, hayatını da tasavvufun öngördüğü çizgiye oturtmaya çalışmıştır. Bu çizgi, 1920 yılına kadar tehlike arz etmese de Bolşevik Rusya'nın Azerbaycan'ı işgalinden bir süre sonra birtakım rahatsızlıklara yol açmış, Cavid'in hayatını tehlikeye sokmuştur. Sağlığında Cavid'in çizgisini ısrarla değiştirmeye çalışan sosyalist rejim, muvaffak olamayınca onu Sibirya'ya sürgün etmiş; ölümünden sonra da sipariş üzerine yazılan güdümlü hatıra kitapları vasıtasıyla aslında onun da ideolojik olarak kendileri ile aynı görüşte olduğunu göstermeye çalışmıştır.

1920 yılını Azerbaycan tarihinde bir milat olarak gören sosyalistler, bu tarihten önce hiçbir müspet gelişme görülmediği, asıl terakkinin Bolşevizm'in gelişile başladığı kanaati oluşturmaya çalışmıştır. Bu sebepledir ki en yakın arkadaşı Abdullah Şaik hatırlarında Cavid'in İran'a ve İstanbul'a eğitim için değil, mefruşat ticareti yapmak için gittiğini yazmıştır. Hüseyin Cavid, Mehmed Hâdi ve bunlar gibi 1920 öncesine uzanan diğer romantik şair ve yazarlar, Azerbaycan'da hâlâ Sovyet döneminde hazırlanan, dolayısıyla güdümlü olmaya mahkûm araştırmalar ve hatıra kitapları üzerinden mütalaa edilmektedir.

Eserlerini İsmail Gaspıralı'nın salık verdiği sade İstanbul Türkçesiyle kaleme alan Hüseyin Cavid, Millî Edebiyat akımının öngördüğü "sade lisan" anlayışının Kafkasya'daki en başarılı uygulayıcısıdır. Bir süre İstanbul'da bulunmuş ve eserlerini dönem itibariyle Türklerin neredeyse ortak dili hâline gelmiş olan İstanbul Türkçesiyle kaleme almış olmasından dolayı Cavid, Sovyet döneminde dahi yakınları tarafından "Cavid

Efendi” olarak anılmıştır. Azerbaycan edebiyatının yegâne “efendisi” ve “İstanbul mümessili” Cavid’in eserlerinin Türkiye’de yayınlanmamış olması ise bu alanda görülen önemli bir eksikliktir.

H a y a t ı

Hüseyin Câvid Rasizade, 24 Ekim 1882 tarihinde Azerbaycan’ın Nahçıvan kentinde dünyaya gelir. Mahalle mektebinde (molla-hânedede) klasik usulle beş yıl eğitim alır. On dört yaşına geldiğinde, Cavid gibi birçok Nahçıvanlı gencin rehberi ve fikir babası sayılan dönemin tanınmış muallimlerinden Muhammed Taki Sıdkî’nin Nahçıvan’da açmış olduğu Mekteb-i Terbiye adlı okula başlar ve eğitimini burada devam ettirir. Mekteb-i Terbiye, Nahçıvan’da faaliyet gösteren ender “Usul-i Cedid” mekteplerindenidir. Muhammed Taki Sıdkî, Türkçeye önem veren aydınlardandı. Ona göre Türkçe “evvelâ ana dilidir, sâniyen vatan dilidir, sâlisen millet dilidir.”¹ Cavid, 1898’de bu okuldan başarıyla mezun olur ve Tebriz’e gider.²

Cavid Tebriz’den Nahçıvan’a, Muhammed Taki Sıdkî unvanına mektuplar göndererek gördüğü işler konusunda hocasına bilgi verir. Mektuplardan Cavid’in Tebriz’den sonra Urmiye’de de bulunduğu, Rusya Türkleri tarafından neşredilen matbuatı burada takip etmeye çalıştığı anlaşılır: “*Tercüman*’dan bir haber yoktur, bilmiyorum belki İran’a bırakmıyorlar... *Süreyya* ve *Şark-ı Rus* gazetelerini komşum İrevanlı Kâzımov’dan alıp geceleri okuyorum.”

¹ Memmed Cefer, *Hüseyin Cavid*, Bakı 1960, s. 20. [M. T. Sıdkî’nin 1856’da “Mekteb-i Terbiye”de söylediği nutuktan. Respublika Elyazmaları Fondu, arşiv 7-G-3(33)]

² Hüseyin Cavid’in Tebriz’e gidiş amacı, kaynaklarda netlik kazanmamıştır. Abdullah Şâik hâtıralarında Cavid’in Tebriz’e ağabeyinin yanına gittiğini, Tâlibiye adlı mektepte Arapça ve Farsça öğrenmeye başladığını, gözlerindeki rahatsızlıktan dolayı da okulu bırakmak zorunda kaldığını yazar. Abdullah Şâik’e göre Cavid, okulu bıraktıktan sonra mefruşat ticaretine başlar. (Abdulla Şaiq, *Hatirelerim*, Bakı 1961, s. 201). Oysa Cavid, Tebriz ve Urmiye’den Muhammed Taki Sıdkî’ye gönderdiği mektuplarda ticarî faaliyetten söz etmez; bilakis orada okuduğu kitaplardan (*Emsile*, *Şerh-i Âmil*, *Sarf-ı Mîrî*, *Tasrif*) bahseder, Kafkasya’da neşredilen gazetelerden haberdar olmak istediğini yazar. Mektuplardan birinde göz ağrısından kurtulduğunu da kaydeder. Cavid, İran’da ticaretle uğraşmış olsa dahi şahsî çabalarıyla eğitim aldığı, matbuatı takip ettiği mektuplarından anlaşılmaktadır.

Cavid'in Urmiye'den gönderdiği mektupları Tiflis'te Azerbaycan Türkçesiyle neşredilen *Şark-ı Rus* gazetesinde derç edilir. Bu mektuplardan biri de çok sevdiği hocası Muhammed Taki Sıdkî'nin ölümü dolayısıyla yazdığı taziye mektubudur. Bu yazılar aynı zamanda Cavid'in matbuat sayfalarında görülen ilk yazı denemeleridir. *Şark-ı Rus* gazetesindeki bir yazısında yer alan "evlâd-ı vatan Türk dilini bilmelidir"³ vurgusu, Cavid'in ana diline verdiği önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. *Şark-ı Rus*'tan sonra Hüseyin Cavid ismine, bir tashih dolayısıyla *Hayat*'ta (21 Aralık 1905), "Sâlik" mahlasıyla yazdığı seksen beş mısralık bir şiirle de *İrşad* gazetesinde (18 Ocak 1906) rastlanır.

Hüseyin Cavid, Nisan 1906'da Darülfünun'da okumak amacıyla Nahçıvan'dan İstanbul'a gider.⁴ Nahçıvan'da aldığı diploma Darülfünun'a

³ Rasizade, "İslâm Tarihi, Maarif ve Türk Dili Hakkında", *Şark-ı Rus*, no: 146, 27 Ağustos 1904.

⁴ Kaynaklarda Hüseyin Cavid'in İstanbul'a gittiği tarih hakkında çelişkili bilgiler vardır. Memmed Cefer'e göre Cavid İstanbul'a ilk defa 1903 yılında gitmiş, hastalandığı için 1904'te dönmek zorunda kalmış, iyileştikten sonra tekrar İstanbul'a gitmiştir. Oysa Urmiye'den gönderdiği mektuplardan ve *Şark-ı Rus* gazetesindeki yazılarından Cavid'in 1904'te önce Urmiye'de, sonra da Nahçıvan'da olduğu anlaşılır. Gulam Memmedli, 30 Ağustos 1906 tarihli *İrşad* gazetesinde yer alan: "İstanbul muhbirlerimiz yazıyor: İkmâl-i tahsil için Bakü Müslümanlarının i'zâm ettikleri zevât, İstanbul'a vârid oldu. Bunlardan beşi Bakü'den, biri Gence'den, biri de Nahçıvan'dan gönderilmiştir." (*İrşad*, no: 204, 30 Ağustos 1906) şeklindeki haberi esas alarak Nahçıvan'dan gönderilen talebenin Hüseyin Cavid olma ihtimali üzerinde durur. (Gulam Memmedli, *Cavid-Ömrü Boyu: Heyat ve Yaradıcılıq Salnamesi*, Bakı1982, s. 34). Peki, bu ihtimal ne kadar doğrudur? Bu beş kişi kimdir? Cavid'le aynı yıllarda İstanbul'da bulunmuş Genceli bir talebenin de olduğu bilgisi doğrudur. Abdullah Tevfik isimli Genceli talebeyle Cavid, İstanbul'da tanışmış ve Abdullah Tevfik'in vefat ettiği tarihe kadar (1912) yakın dostlukları devam etmiştir. Diğer üç kişinin kimliği hakkında maalesef bilgi yoktur. Ancak mektuplarından Cavid'in İstanbul'a Bakü'den değil, Nahçıvan'dan gittiği, beraberinde başka öğrenci bulunmadığı anlaşılır. Yine mektuplarında Cavid'i İstanbul'a "Bakü Müslümanlarının i'zâm" etmediği, mâlî yardımların ona daha çok Nahçıvan ve Tiflis'ten geldiği görülür. Hüseyin Cavid'in yakın arkadaşı ve aynı zamanda edebiyat tarihçisi Eziz Şerif'in hâtırasında anlattıkları daha isabetli görünmektedir: "Benim hesabıma göre Hüseyin Cavid Nahçıvan'dan 10 Nisan 1906 tarihinde çıkmış, bir gün sonra Tiflis'e ulaşmış, burada Ahundov mihman-hanesinde konaklamış, 12 Nisan'da Batum'a geçmiş, burada da birkaç gün kalıp pasaport temin ettikten sonra 19 Nisan'da Pagi adlı Fransız gemisiyle İstanbul'a gitmiş, 24 Nisan'da İstanbul'a ulaşmıştır" (Eziz Şerif, *Keçmiş Günlerden*, Bakı 1977, s. 35-36). Eziz Şerif'in not ettiği bilgiler, Cavid'in İstanbul'a gidiş serüvenini yazdığı mektubundaki bilgilerle örtüşmektedir.

başlamak için yeterli görülmediğinden yaklaşık altı ay burada “idâdî programa” devam eder, bu programı ikmal ettikten sonra Darülfünun’a kabul edilir.⁵ Daha idadî programa devam ettiği sıralarda Rıza Tevfik’le tanışır ve onun özel derslerine katılır. Rıza Tevfik, 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet’ten sonra milletvekili seçilir ve dersleri bırakır.⁶

Hüseyin Cavid’in İstanbul’a gidiş amacı da bazı kaynaklarda farklı zikredilmiştir. Hüseyin Cavid’in en yakın dostu olarak bilinen Abdullah Şâik, hâtıralarında Cavid’in Tebriz’den döndükten sonra Gürcistan’a gittiğini, orada babasının arkadaşı bir tacirin şirketinde işe başlayarak o şirket aracılığıyla ticarî amaç için İstanbul’a gönderildiğini yazar (Abdulla Şaig, a.g.e., s. 291). Cavid’in İstanbul’dan gönderdiği mektuplardan, giderken beraberinde satılık birkaç halı (seccade) götürdüğü anlaşılrsa da nihâî amacının İstanbul’da eğitim almak olduğu hem mektuplarından hem de İstanbul’da kaldığı süreden net bir şekilde anlaşılmaktadır. Mişkinaz Hanım’ın hatıraları da Cavid’in İstanbul’a eğitim amacıyla gittiği kanısını desteklemektedir: “Cavid sohbetlerinde derdi ki beni Tebriz ve İstanbul’da okumaya babam sevk etti. Babamın vasiyeti üzerine ağabeyim Şeyh Muhammed, beni İstanbul’a okumaya gönderdi.” (Mişkinaz Cavid, “Cavid’i Hatırlarken”, *Cavid’i Hatırlarken*, Bakı 1982, s. 236).

⁵ Eğitim için İstanbul’a gelen Rusya Türklerinin burada birtakım bürokratik mâniyalara maruz kalmaları, dönemin bazı gazetelerinde haber konusu olmuştur: “Rusyalı yazık İslâm talebeleri az para ile yahut hiç parasız İstanbul’a gelmeye başladılar. Ancak Osmanlı vükela’sı, büyük memurları ve mektep müdürleri keyfi hareket ettikleri için Rusya’dan gelen İslâm talebeleri, mekteplere giremiyorlar; girseler dahi bin bir çeşit teftiş ve zaptiye nezaretlerinde süründürülüp rüşdî, idadî mekteplere kabul ediliyorlar” (*Tâze Hayat*, no: 67, 3 Temmuz 1907, İmza: İslâmoğlu). Memmedli: “İslâmoğlu’nun Cavid olma ihtimali var” der. (Gulam Memmedli, a.g.e., s. 36.) Mektubun İstanbul’dan gönderilmesi ve Cavid’in Darülfünun’dan önce İdadî mektebe devam etmiş olması, Memmedli’yi bu kanaata vardırması olmalı. Oysa Hüseyin Cavid’in bu imzayı kullandığına dair kanıt mevcut değildir.

⁶ Cavid, İstanbul edebî muhitiyle yakından alâkadar olmuş, Osmanlı muharrir ve şairlerini takip ederek mütalaa etmiş, edindiği tecrübe ve birikimlerini Kafkasya’ya döndüğü zaman yakın çevresiyle paylaşmaya çalışmıştır. Bu konuda Eziz Şerif’in anlattıkları kayda değerdir: “Gecenin ilerleyen saatine kadar Cavid bizde kaldı. Ahmed Hikmet’in *Hüsn ü Aşk* eserini okuduk. Bu kayda ilave edeyim ki Hüseyin Cavid Osmanlı edebiyatından, Osmanlı yazarlarından bize çok şey anlatırdı. Onun tahrikiyle ben o zaman İstanbul’dan birkaç kitap sipariş edip almıştım. Ahmed Hikmet’in *Hârîstan ve Gülîstan* adlı hikâyeler kitabı, Mehmed Emin Bey’in *Türk Sazı*, Abdülhak Hamid’in *Duhter-i Hindu*, *Nesteren*, *Tezer* vs. eserleri de vardı ki bu eserler şimdi de benim kütüphanemde korunmaktadır. Biz Cavid’e Rus edebiyatını ve Rus diline tercüme edilmiş Batılı yazarların eserlerini tanıttığımız gibi o da bize Şark edebiyatını, özellikle Türk yazarları, onların en kıymetli eserlerini tanıttırdı. 9 Kasım 1912. Tiflis.” (Eziz Şerif, “Hüseyin Cavid”, *Cavid’i Hatırlarken*, Bakı 1982, s. 269) Azerbaycan Edebiyatı üzerine çalışmalarlarıyla bilinen ve Moskova Devlet Üniversitesi’nde profe-

Cavid, 1909'da Nahçıvan'a döner, çalışmak ister; lâkin iş bulamaz. Mecbur kalarak kendi evinde ders vermeye başlar. Daha sonra Bakü'ye geçer. Bu yıllarda bazı eserler kaleme alır. "Mesud ve Şefika" başlıklı şiiri Bakü'de çıkan *Hakikat* gazetesinde Aralık 1909 tarihinde neşredilir. Mezkûr gazetede birkaç yazısı derç edilir. 5 Haziran 1910'da Nahçıvan'a gitmek üzere Bakü'den ayrılır. Abdullah Şaik'e gönderdiği mektupta Nahçıvan muhitini sıkıcı bulduğunu, bu sebeple orada fazla kalamayacağını ifade eder. Eylül 1911'de Tiflis'e gider. Tiflis'te faaliyet gösteren İttifak mektebi heyetinin rica ve arzusu ile mezkûr mektepte kalmaya ve "Osmanlı dilinde tefris" etmeye karar verdiğini 14 Eylül 1910 tarihli bir mektubunda Abdullah Şaik'e anlatır.

Cavid 1912'nin Ocak ayında Gence'ye geçer ve iş aramaya başlar. Cavid'in aradığı iş öğretmenliktir; ama amacına ulaşamaz.⁷ Osmanlı – Rusya münasebetlerinin iyi olmadığı bu dönemde, Rusya'da 1905 yılında ilan edilen Meşrutiyet'in olumlu etkileri ortadan kalkmış, Stolipin'in katı merkezîyetçi uygulamalarıyla Rusya hükümeti özellikle Müslümanlara karşı tutumunu bir hayli sertleştirmiştir. Bu sebeptendir ki Çarlık Rusya'sı Osmanlı'da tahsil alıp dönenlere müspet gözle bakmaz. Cavid'in kendi alanına uygun iş bulamamasının nedeni, bu hususta aranabilir.

Ekim 1912'de Cavid, Tiflis'e döner. Burada, Feridun Bey Köçerli'nin yardımıyla Mirze Feteli Ahundov'un da bir zamanlar ders vermiş olduğu mektepte Türk dili hocası olur. Daha önce yazmış olduğu *Ana*⁸ piyesi ile

---

sör olan Aziz Şerif (1895-1988), Cavid'in hâmisî ve İstanbul'dan gönderdiği mektupların muhatabı Kurbanali Şerifzade'nin oğludur. Cavid İstanbul'da bulunduğu yıllarda Aziz Şerif de İrevan'da eğitim almaktaydı. 1912 yılında Tiflis'te buluştukları anlaşılmaktadır. Cavid'le Aziz Şerif'in yakın dostluğu Cavid'in Sibirya'ya sürgün edildiği tarihe kadar devam etmiştir.

⁷ Memmed Cefer, Hanefi Zeynallı'nın makalesine istinat ederek Cavid'in bu yıllarda Gence Demiryolları'nda muhasip olarak görev yaptığını kaydeder. Cefer'e göre Cavid, Gence'de birkaç ay öğretmenlik yapmış, görevine son verildikten sonra muhasipliğe başlamıştır (Memmed Cefer, a.g.e., s. 340).

⁸ Eziz Şerif'in kaydına göre Tiflis'te kendi parasıyla neşrettirdiği bu esere Cavid, "hususî bir mülâhaza" da ilave etmiştir: "*Ana*, elfaz ve terkîbâtça, kavâid ve ta'biratça İstanbul Türkçesini hatırlatmakla beraber, Kafkasya'yı da bütün bütüne unutmak istemez. Parmak usulü yahut manzum yazılarda kafiyece takip edilen usul de pek sığ olmayarak oldukça serbest ve genişdir" (Eziz Şerif, "Hüseyn Cavid", *Cavid'i Hatırlarken*, s. 273).

*Geçmiş Günler*⁹ adlı şiir mecmuasını burada neşre muvaffak olur. 1915'te Tiflis'ten ayrılarak Bakü'ye gelir ve "Safa" mektebinde Türkçe hocalığı yapar. Aynı zamanda Bakü matbuatında çeşitli eserleri tefrika edilir. Bakü gazetelerinde Cavid'den bahseden yazılar yer alır; artık o Kafkasya'da çok sevilen bir muallim ve muktedir bir şair olarak tanınmaktadır.¹⁰ 1918'in Mart ayında Taşnak – Bolşevik birleşik güçleri Bakü'yü işgal eder, katliama sebep olur.¹¹ Bu hadiseden sonra Cavid, Bakü'yü terk etmek zorunda

⁹ Cavid, o döneme kadar, özellikle İstanbul'da yazdığı şiirleri, bu eserde bir araya getirir. Toplam 24 sayfadan oluşan kitabın sonuna müellif: "*Geçmiş Günler*'i şairane bir nazarla gözden geçirenler şiire benzer değerli bir şey bulamazlar. Şu yapraklar yalnız hikâye ve hasbihâl tarzında karalanmış birtakım parçalardır. Yazılışına gelince, *Ana*'daki 'mülâhaza'ya bir kere atf-ı nazar edilmesi kâfi olsa gerek." şeklinde bir de kayıt düşer (Hüseyin Cavid, *Geçmiş Günler*, Tiflis 1913, s. 24.). Kitap, İsmail Hakkı'nın Tiflis'teki Şark matbaasında basılır.

¹⁰ "Hüseyin Cavid Efendi, Kafkasya İslâmlarının en derin düşünceli ve ince duygulu, emel-perver, hakikî şairidir. Onun mümkün olduğu kadar sade Türkçe kelimelerden dizdiği selis ve âhenktar kıtaât-ı bediâsı, okuyanın karşısında maharet ve letafet, nezaket ve nezahet, mânâ ve hikmet, emel ve fikret gibi pek nadir mezâyâ-yı âliyesi canlanarak son derece parlak ve dil-nişîn levhalar tasvir etmektedir. Şu meziyetler bütün bir levhada âhenktar-âne bir surette çizilip gittiği gibi onun her bir kelimesinde, imlâsında, şivesinde, lisanında ve yalnız kendine has üslûb-ı fasihinde bile diri diri çırpınıp duruyor. Bundan dolayı biz Hüseyin Cavid Efendi'yi Kafkas Müslümanlarının en birinci meâlî-perver bir edib-i hikem-nisâr-ı bedîi ve şair-i suhantrâz-ı nezîhidir demek isterdik. Şair cenaplarını bu suretle karilerimize takdim ederek Bakü'ye vürudunu tebrik eyeriz." (*Yeni İktbal*, no:90, 13 Ağustos 1915)

¹¹ Tarihe "31 Mart 1918 Bakü Katliamı" adıyla geçen mezkûr hadise hakkında Nesrin Sarıahmetoğlu aşağıdaki bilgileri aktarır: "... Ermeni askerlerine Ermeni aydınları kumanda ediyorlardı. Evlere girerek pek çok insanı öldüren bu gruplar, aynı zamanda şehrin bütün sosyal yapılarını, millî sembollerini, kültür ocaklarını dağıttılar. *Kaspi* ve *Açık Söz* gazetelerinin yayın merkezleri, Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin bulunduğu İsmailiye binası yakıldı. Taşnak – Bolşevik grupların yarattığı terör hareketi şehirdeki Rusların tedirgin olmasına ve bu insanlık dışı katliamlar karşısında itirazlarını bildirmelerine sebep oldu. Kanlı bir karakter alan bu dönem, 2 Nisan 1918 gece yarısına kadar devam etti. Sağ kalan Müslümanlar Bakü'den ayrıldılar. Üç gün devam eden Mart olaylarında pek çok yazar farklı rakamlar vermiş olsa da resmî kayıtlara göre 12-19 binden, resmî olmayan kayıtlara göre ise 30 binden fazla insan hayatını kaybetmiştir." (Nesrin Sarıahmetoğlu, "Azerbaycan Tarihçiliğinde Bakü Mart Olaylarının Yeniden Değerlendirilmesi [31 Mart 1918]", *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, İstanbul 2010, s. 30). Cavid, Eziz Şerife gönderdiği 4 Mart 1923 tarihli mektubunda, yukarıda adı geçen *Açık Söz* gazetesinin 31 Mart 1918'de yakılan matbaasında sekiz bin kitabın yandığını yazmıştır.

kalarak¹² Tebriz'e gider¹³, oradan da Nahçıvan'a döner. Nahçıvan'da bir süre Rüşdiye mektebinde öğretmenlik yapar. 1918'in Ağustos ayında Mişkinaz Hanım'la evlenir. Bu yıllarda Cavid'in birçok eseri neşredilmiş, tiyatroları sahnelenmiştir.¹⁴

Çarlık Rusya'sının dağılmasından sonra 28 Mayıs 1918 tarihinde Tiflis'te Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilan edilir. 4 Haziran 1918'de Osmanlı Ordusu'nun Gence'ye (o zamanki adıyla Yelizavetpol) dâhil olmasının akabinde hükümet, Gence'ye nakledilir. Kafkas İslâm Ordusu'nun 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü'yü işgalcilerden tamamen temizlemesinden sonra Bakü başkent ilan edilir. Mehmed Emin Resulzade önderliğindeki Azerbaycan Millî Hükümeti, Hüseyin Cavid'i unutmaz ve onu Bakü'ye davet eder. Cavid, Mart 1919'da Bakü'ye gelir.¹⁵ Bakü'de sevdiği mesleği-

¹² Hüseyin Cavid, Mart 1918'de Bakü'de yaşadıklarını dostu Abdullah Şâik'e anlatmış: "Mart hadisesinin ikinci günü bir deste Taşnak askeri otelin kapısını kırıp içeri girdiler ve altmış kişiden ziyade misafiri esir aldılar. Ben vaziyetin vahim olduğunu bildiğimden gitmek istemiyordum. 'Ne yapacaksınız burada yapın!' dedim. Lâkin hepimizi mecburen çıkarıp götürdüler. Yolda her sokak başı üzerimize ateş edildiğçe hepimiz korkudan yerlere yatıp birbirimize yaslanıyorduk. 'Kalkın!' emri verilince arkadaşlarımızdan birçoğunun kurşunlara tuş olduğunu görürdük. Altmış kişiden sadece iki kişi kaldık. Bizi götürüp Mayılov tiyatrosuna bıraktılar. Ortalık yatışınca-ya kadar orada kaldık. Bu hadiseden çok müteessir oldum. Şimdi Hüseyin Sadık'la Enzeli'ye kaçmaya karar vermişiz. Sana da burada kalmamayı öneririm." Şâik, devamında kendisinin Bakü'den ayrılmadığını Cavid'le Hüseyin Sadık'ın Enzeli'ye, ordan da Tebriz'e gittiklerini anlatır. Şâik'e göre Cavid, meşhur drama eseri *İblis*'i bu acı olayların tesiriyle kaleme almıştır (Abdulla Şaiq, a.g.e., s. 205).

¹³ Gulam Memmedli, 1940'lı yıllarda Tebriz'de tanıştığı Hacı Muhammed Nahçıvani'den Cavid'e ait bir hatıra nakleder: "1918'de Hüseyin Cavid Tebriz'e geldi. Bir müddet bizim evde kaldı. O vakit Tebriz'de Şeyh Muhammed Hıyabanî'nin *Teceddüt* gazetesinde Cavid'in bir şiiri derç edildi. O, bir süre Tebriz'de kalıp Nahçıvan'a gitti." Memmedli, *Teceddüt* gazetesinin Cavid'in şiiri derç edilen nüshasını gördüğünü; ama malum sebeplere göre Bakü'ye getiremediğini de kaydeder (Gulam Memmedli, a.g.e.,s. 94-95).

¹⁴ Bahçesaray'da neşredilen 1 Ağustos 1918 tarihli *Millet* gazetesi, Cavid'in *Maral* adlı eserinin bir gün sonra Akmescit tiyatrosunda öğrenciler tarafından sahneleneceğini yazar. Bu aynı zamanda Kırım'da Tatarca oynanan ilk drama olacaktır (Gulam Memmedli, a.g.e., s. 96-97).

¹⁵ Cavid'in Bakü'ye gelişini yeni hükümetin yayın organı olan *Azerbaycan* gazetesi şöyle duyurur: "Mart (1918) hadisesinde düşmana esir düşen, şans eseri kurtularak Bakü'den İran tarihiyle Nahçıvan'a geçen, bir seneye yakın bir süredir arzuladığımız meşhur şair Hüseyin Cavid Efendi hazretleri, yeniden şehrimize vürüd etmiş ve dün

ne, öğretmenliğe devam eder; Abdullah Şâik'le beraber okullarda okutulmak üzere edebiyat dersliği hazırlar. *Şeyda* adlı eseri Aşkabat'ta, Taşkent'te ve Bakü'de oynanır. *İblis*, *Uçurum* ve *Afet* adlı meşhur eserlerini bu yıllarda kaleme alır.¹⁶

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni kuran ve yöneten isimlerin birçoğu Cavid'in yakinen tanıdığı kişilerdi. Cavid'in, en mutlu günlerini, Azerbaycan'ın bu sefer Bolşevik Rusya tarafından işgal edildiği tarihe kadar olan dönemde yaşadığı söylenebilir. Sovyetler kurulduktan sonra Cavid, 1920'den 1925'e kadar Bakü Darülfünununda Dil ve Edebiyat öğretmeni olarak görevde bulunur, okullara derslikler hazırlar. 1926'da emekli olur.

1922 yılında Bakü'de Türk alfabesinin ıslahı veya Latin alfabesine tebdili meselesi gündeme getirilir. Sovyetlere bağlı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin lideri Neriman Nerimanov önderliğinde bir komisyon kurulur ve bu komisyona uzman sıfatıyla Hüseyin Cavid de davet edilir. Komisyona gönderdiği cevaptan Cavid'in mevcut alfabenin ıslahına veya Latin alfabesini kabule taraftar olmadığı anlaşılır: "Latinciler komisyonu başkanına! Komisyonda arz ettiğim gibi ben ne Latinciyim ne de ıslahçı; olsa olsa ben yalnız Türk dünyasını hakkıyla anlayan, âlim, mütehassıs, lisancı ve alfabeci vatandaşların gelecekteki tecrübelerinden istifade eden bir muallim olabilirim ve şimdilik hiçbir komisyonda iştirak etmem."¹⁷ Bu itiraz Nerimanov'u memnun etmez; ama o yine vazgeçmeyerek Cavid'i kazanmak için farklı yöntemler düşünür. Nerimanov'un hususî talimatıyla 27 Mart 1922'de Bakü'de "Cavid Gecesi" tertip edilir. Aynı yılın sonlarına doğru neşredilen *Millî Kıraat Kitabı*'na Hüseyin Cavid'in geniş biyografisi

---

idaremize teşrif getirmişti. Hüseyin Cavid Efendi, üç yoldaşıyla beraber sâbık Aras Türk hükûmeti ve sonra millet-i umumî reyî ile Azerbaycan'ın bir kısmı ilan edilmiş olan Cenubî Kafkasya tarafından muayyen vekâlet ve vazife ile gelmişler" ("Hüseyin Cavid Efendi'nin Vürûdu", *Azerbaycan*, no: 52, 9 Mart 1919). Cavid, 1919 yılında Nahçıvan'da bulunan Kâzım Karabekir Paşa ile görüştüktan sonra Bakü'ye gitmiştir. Gazetede ki haberde yer alan "muayyen vekâlet ve vazife" vurgusundan Cavid'in Bakü'deki yeni hükûmete Kâzım Karabekir Paşa'dan mesaj götürdüğü anlamı da çıkarılabilir.

¹⁶ Ferhad Ağazade'nin 1912'de Bakü'de hazırladığı *Edebiyat Mecmuası* adlı ders kitabına konan "Ezik Palamut" hikâyesinin müellifi, Hüseyin Cavid olarak gösterilmiştir. Oysa "Ezik Palamut"un müellifi Hüseyin Cavid değil, Hüseyin Cahit'tir.

¹⁷ *Komünist*, 20 Ocak 1922.

ve “Öksüz Enver” adlı şiiri konur. Ders kitabı olarak hazırlanan bu eserin müellifi, Cavid’in yakın dostu Abdullah Şâik’tir.

Sovyet ideolojisi, Cavid’in fikirleriyle örtüşen bir ideoloji değildir. Rejim, halk tarafından iyice benimsenmiş bir düşünürü hemen gözden çıkarmak istemez, onu kendi safına çekmek için uğraşır; bu yolda belki de hiçbir edip ve düşünüre göstermediği kadar tolerans gösterir. Zira Cavid gibi mütefekkir bir şairin saf değiştirmesi, toplum üzerinde derin tesir uyandıracak ve yeni ideolojinin sahiciliği Cavid yoluyla da kanıtlanmış olacaktır. Ne var ki Cavid, yeni ideolojiyi benimsemekte bir hayli müte-reddit görünmektedir. Yeni rejim Cavid’in bu soğukluğunu Batı edebiyatını ve felsefesini tam anlamıyla idrak etmediğine vermiş olmalıdır ki 1926 yılında onu Avrupa’ya tedavi olmaya ve muasır Batı edebiyatını öğrenmeye gönderir. Cavid, 10 Nisan’dan 1 Ekim’e kadar Berlin’de kalır, gözlerini ve karaciğerini tedavi ettirir. Sovyet dönemi edebiyat araştırmacıları, Cavid’in daha sonra “semadan yere inerek Sovyet platformu cephesine geçip eserleriyle Sovyet devletine hizmet ettiğini” iddia ederler ki bu iddia hakikati yansıtmaktan bir hayli uzaktır.¹⁸ Cavid, hayatının sonuna kadar Sovyet ideolojisine muhalefetini sürdürmüş, özellikle İstanbul’dayken edindiği tasavvufî öğretiyeye sâdık kalmıştır. Nitekim binlerce Müslüman Türk aydını gibi Cavid de Stalin döneminde Sibiryaya sürgün edilmiş ve orada 1941 yılında vefat etmiştir.

¹⁸ 1930’lu yılların başında Azerbaycan Halk Maarifi Kurumu Başkanı Mustafa Kuli-yev, Cavid’i makamına çağırır. Çaylar içildikten sonra Kuli-yev Cavid’e der: “Yoldaş Cavid, siz hiç şüphesiz, çok büyük bir şairsiniz; halk bu nedenle sizi çok seviyor; fakat sizin şiirleriniz bizim yeni hayatımızdan bahsetmiyor. Siz kadın güzelliği, aşk, tabiat gibi apolitik konuları işliyorsunuz. Ülkemizde vuku bulan değişikliği, ilerlemeyi görmüyor musunuz? Kolhozlar teşkil ederek köylerimizin çehresini değiştiriyoruz, traktörlerle çölleri ekin hâline getiriyoruz; ama ne yazık ki sizin eserlerde traktöre rastlayamıyoruz. Siz ne zaman traktörden yazacaksınız?” Cavid, müdürün odasındaki tabloları göstererek cevap verir: “Ben de sizin tablolarında aşk, güzel kadın, kadeh, meyve gibi apolitik unsurlar görüyorum. Traktörlerimizin sesi çölleri inlettigi hâlde sizin duvarlarınızı traktör resmi süslememektedir. Neden traktör resmi asmadınız duvarlarınıza?” Kuli-yev: “Siz ne konuştuğunuzun farkında mısınız? Bunlar sanat eseridir, traktörün bunların yanında işi ne?” Cavid: “Peki benim şiirlerim sanat eseri değil midir? Neden tırtullı traktörlerinizi benim şiirlerime sokmak istiyorsunuz?” (Vahram Alazan, “Hüseyin Cavid’le Görüşlerim”, *Cavid’i Hatırlarken*, s.219).

İstanbul Mektupları

Hüseyin Cavid, Nahçıvan'da ikamet eden Kurbanali Şerifzade'ye¹⁹ yedisi İstanbul'dan, ikisi Tiflis'ten olmak üzere toplam dokuz mektup göndermiştir. Mektupların aslı Bakü'de Hüseyin Cavid Müzesi'nde korunmaktadır. Mektuplar, Cavid'in İstanbul hayatı ve Osmanlı ile alâkalı birtakım bilgiler ihtiva etmektedir. Bu hususa binaen mektupları kısmen sadeleştirerek ifade kusurlarını da bertaraf edip anlaşılır bir şekilde özetlemeye çalıştık. Mektupların tam metni Bakü'de 2007 yılında basılan "Hüseyin Cavid – Eserleri" serisinin beşinci cildinde mevcuttur.

Birinci Mektup: (Kurbanali Şerifzade'ye, Rebiyülevvel, 1324, Dersaadet)

Hüseyin Cavid, Şerifzade'ye gönderdiği ilk mektupta İstanbul yolculuğunu şöyle anlatır: Uluhanlı'dan Tiflis'e geldim. Orada Ahundov otelinde 2 gün kaldıktan sonra trenle Batum'a geçtim. Batum'da da birkaç gün kaldım, yurtdışına çıkış için pasaport edindim, iyi bir fes ve alafranga giysi aldım. Nihayet 19 Nisan akşamı Pagi adlı Fransız vapuruyla Batum'dan Dersaadet'e yola çıktık. Vapurda Moskova'da ticaretle uğraşan kültürlü dört Osmanlı Türk'üyle tanıştım. 20 Nisan sabahı Trabzon'a vardık. Vapur burada 6 saat kalacakmış. Biz de bunu fırsat bilip Trabzon'u

¹⁹ Kurbanali Şerifzade, 1854 yılında Nahçıvan'da doğmuştur. Temelini Muhammed Taki Sıdkî'nin attığı, Usul-i Cedit'le eğitim veren Mekteb-i Terbiye'nin Nahçıvan'da açılmasına katkı sağlamış, birçok önemli aydının yetişmesinde maddî ve manevî destekte bulunmuştur. Dönemin meşhur mizah dergisi *Molla Nasreddin*'de "Leylek", "Hacı Leylek", "Mozalan Bey" imzalarıyla yazıları çıkmıştır. Cavid'in eğitim için İstanbul'a gitmesini teşvik etmiş, onun hâmisî ve sırdaşı olmuştur. Şerifzade'nin vefatı üzerine Cavid'in, Bakü'de çıkan *Açık Söz* gazetesinde "M. Kurbanali Şerifzade'ye" başlıklı yazısı derç edilmiştir. Cavid yazısına: "Samimî millet hâdimlerinden biri de terk-i hayat etti" cümlesiyle başlamış, merhumu "Sağ elinle verdiğini sol elin duymasın usulüne en çok riayet eden sâdık, fedakâr, hamiyetli bir sîmâ" olarak tavsif etmiştir. Yazıda Şerifzade'nin hayatına dair kısa bilgiye de yer verilmiştir: "Merhum zengin bir aileye mensup değildi. Yoksul genç iken Nahçıvan'ı terk etmiş, Bakü'ye gelmiş, Türkistan'a geçmiş, yeni işletilmekte olan demiryollarında çalışmış, bir iki sene zarfında kendi itibar ve sebatı sayesinde maruf bir müteahhit kesilmiş ve büyük roller ifa etmeye başlamıştır" (Hüseyin Cavid, *Açık Söz*, no: 492, 9 Haziran 1917). Şerifzade bu müteahhitlik ve mühendislik bilgisini daha sonra yapılacak olan Tiflis – İrevan demiryolu hattının yapımında kullanacaktır.

gezmeye koyulduk. “Trabzon çok iyi ve sefalı, ruh-perver ve neş’et-güzer bir beldedir. Evvelâ denizden ufak bir kasaba gibi görünüyordu. Seyredip gezdikten sonra mülâhaza ettim. Büyük bir belde ve vilâyet mahsup olunur.”

Bilahare vapura döndük. Vapurda biri Mekteb-i Tıbbiye öğretmeni, diğeri Mekteb-i Harbiye talebesi olan 2 kişiyle daha arkadaş olduk. Samsun’da da vapurun bekleyeceğini öğrendikten sonra 6 arkadaş şehri gezmeye başladık. 9 saat gezip dolaştık, beraber yemek yedik, Rüşdiye mektebinin bahçesinde jimnastik yapan çocukları seyrettik. Birkaç küçük şehirde daha kısa süreli molalar verdik ve sonunda İstanbul Boğazı’na vardık. “Öyle ki subh açıldı, temaşa ettik: Boğaz ne Boğaz! Allah zeval vermesin!”

Üç saat bekledikten sonra topçu askerler ve iki kaptan gemiye teşrif etti, vapuru muayene edip geçişe izin verdi. Boğazın içiyle bir buçuk saat ilerledik ve nihayet köprüye yanaştık. “Boğaz’ın evvelinden köprüye kadar her taraf imaret, mescit, bulvar; seyahat etmeli ve sefalı yerler idi.”

Kayığa binip rıhtıma çıktım. Silah ve birtakım yazı dolayısıyla üstümüzü aramaya başladılar; bir şey bulamadılar. “Haydi yavrum, haydi oğlum; Allah’a ismarladık!” deyip serbest bıraktılar. Gümrükte çantalarımızı açmamız ve pasaportları hazırlamamız emredildi. Buldukları bir çert (?) tütün için 8 kuruş ceza yazdılar. Kanunlar muntazam ve takdire lâayık şekilde icra ediliyordu; lâkin yazıcılar, getirdiğim 11 seccadenin gümrük kaydı için benden 25 kuruş rüşvet adılar. Sukut-ı hayale uğradım.

Sirkeci’de Bâbıali Caddesi’nin karşısında İzmir adlı otelde 13 gün ikamet edip daha sonra Validehan’da bir oda konuştum ve tağyir-i mekân ettim. Birkaç gün içerisinde mühim yerleri gezip seyrettim: Büyük mescitler, antika-haneler, tramvaylar, yer altı makineleri, vapurlar... Kafkasya’dan tahsil için gelmiş ağaları, efendileri tek tek arayıp bazılarını bulmaya muvaffak oldum. Onlarla iki günde bir buluşup sohbet etmekteyiz. Yedi sekiz kişinin eğitim için Beyrut’a dahi gittiğini öğrendim. Bilgi düzeyi aşağı ve yaşça küçük olanlar, İstanbul’da bazı “küçük rütbeli” okullara kabul edilmiş ve buralarda tahsile devam ediyorlar. Malûmatlı bazı zevat ise hiçbir okula devam etmeyip İstanbul’da irtibat kurdukları edib ve fâzıllardan gayr-i resmî surette tahsil almaya gayret ediyorlar. Ben de evvelâ heveslendim ki her bir işten sarf-ı nazar edip sadece tahsille meşgul olayım; ama baktım ki elimdeki parayla sadece bir buçuk sene idare edebi-

lirim. Sonra nerden para bulacağım? Bu sebeple ticaret yapmayı planlıyorum ki bu da benim günde 6 saat vaktimi alacaktır. Geri kalan zamanımda komşum Şeyh Efendi'den günde 3 saat Fransızca dersi alacağım. Böylece Kafkasya'dan buraya okumaya gelenlerle yarışır hâle geleceğim. Kimin daha iyi tahsil aldığı ise Kafkasya'ya dönüşte anlaşılır inşallah!

“İstanbul'un havası güzel, Boğaz'ın havası pek güzel ve karşısının havası dahi güzel ve iyicedir vesselam.” Cavid, mektubun sonunda vakit darlığı nedeniyle tafsilatlı olarak ve okunaklı bir imlâyla yazamadığı için muhatabından özür diler, selam söylenecek isimleri sırayla zikrederek mektubunu bitirir. İmza: Hüseyin Sâlik Rasizade Nahçıvanî, Dersaadet, Vâlidehan'da.

İkinci Mektup

Cavid'in Meşhedî Kurbanali Şerifov'a gönderdiği ikinci mektup, 26 Şaban 1324 [15 Ekim 1906] tarihlidir. Cavid daha önce göndermiş olduğu mektuba cevap alamadığından şikâyet eder ve ilk mektubu bir bakıma özetler. Bu mektupta, kaldığı Validehan hakkında detaylı bilgi verir: “Validehan'da sâkin olanlar hep Acemler, İranlılar olduğundan devlet nezdinde o kadar mütenabih değil, ama dışarılarda olan arkadaşların menzillerinde bir gazete yahut istiklâle dair ber-akis [aksine]bir söz okunması ve konuşulması hep memnudur. Validehan ve İstanbul'un öte tarafı, yani köprünün diğer semti, “hür ve gür” olarak tesmiye olunur. Buralar bazı kuyudat ve can sıkıntısından âzâttir. Validehan'a, (burada İranlılar barındıkları için) karşıda ecnebiler sâkin olduğu semtlere ahrârâne gazeteler getirmek, ecnebi postaları tavassutu ile pek kolaydır. Buna binaen şimdi Kafkasyalıların, Kazanlıların çoğu karşıda;birkaçı da Validehan ve civarında mesken tutmuştur. Bu sebepten ve bana faydalı olacak muallimlerin buraya yakın olmasından dolayı Validehan'ı kendime mesken ettim.

Kasımın evvelinden derse başlayıp günde bir saat Fransızca, iki saat da Türk lisanında edebiyat ve tarihe dair bazı ilimleri okuyorum. Üç dört saat da mezkûr derslere hazırlanmakla meşgul oluyorum. Başka bir iş yapmaya vaktim olmuyor. Haftada ancak Cuma günü tatil edip birtakım ihtiyaçları karşıladıktan sonra dört beş saat da Kafkasyalı arkadaşlarımızın maiyetiyle Boğaziçi'ne ve bazı hissiyat artıran yerlere gidip bir nevi tağyir-i hava ediyoruz. Birkaç İranlı talebeyle müştereken Validehan'a *Hablü'l-Metin* gazetesi getirtiyoruz. *İrşad* da Mirza Abdullah'a geliyor.

Kafkas'ın mihnet-engîz haberlerini okudukça perişan-hâl olacağımızı nazara alıp bazı sıkıntıları refetmek için *Molla Nasreddin* amcaya yazdım ki dergiden Rusya'nın İstanbul'daki postasına yollasınlar.

Hâricî gazetelerden her türlü malûmat alıyoruz ve Cuma günleri bazen kıraathanelerde bazen de Kütüphane-i Umumiye-i Osmaniye'de oturup ahvâl-i dâhiliyeyi lâyıgınca mütalaa ediyoruz. Velhasıl asude bir vakit bulamıyorum. Nahçıvan'da mektebi bitirdikten sonra fevt ettiğim fırsatların ve vakitlerin telâfi-i mâfâtına [edilen bir ziyanın birazından faydalanma] burada çalışmalıyım.”

Cavid mektubunda gözlerindeki zayıflığın da zaman kaybına sebebiyet verdiğini, İstanbul'a geldikten sonra “Almanya'da göz doktorluğu mektebini imtiyazla bitirmiş” Ziya Efendi adlı doktora muayene olduğunu, onun önerdiği ilaçlarla şifa bulduğunu, yazdığı numaralı gözlüğü ise İstanbul'da bulamayıp Paris'ten on dört günde getirttiğini, bu uğurda 3 lira harcadığını ve nihayet saadete kavuştuğunu da belirtir.

“Boğaziçi'nin havası pek lâtif olduğundan Karadeniz'e kadar hep güzel güzel köyler, sayfiyeler tesis etmişler. 60 kadar ufak şirket vapuru -ki ancak 500 adamı hâvi olabilir- mahalle vapuru ismiyle ve ucuz fiyatla yolcuları şuraya buraya taşımaktadırlar. Geçen gün *İkdam*'da okudum ki yine büyük ve hızlı iki vapur gelmiş. “Tîr-i Müjgân” ve “Fez-i Âlem adlı bu vapurlar, Bahr-i Sefid'de kullanılmalıdır. İstanbul'da dört tramvay yolu var ki her birinde 24 kadar vagon oluyor. Karşıda, köprü'nün öbür tarafında, daha bir tünel yolu vardır ki on dakikaya kadar inişten yokuşa kalkıyor. İstanbul'da çok büyük kıraathane ve kütüphaneler var; ama lâyıklarınca kitapları ve gazeteleri yoktur. Çünkü her bir iyi münderecat ve matbuat yasaktır. Böyle anlaşılır ki dört beş sene bundan akdem Türkiye'de hür eserler varmış ve cemaat de böyle dehşetli surette sıkı tutulmazmış. Alelhusus Kütüphane-i Umumiye-i Osmaniye'nin bir tarafında yedi sekiz sandık kadar kitap vardır ki beş sene bundan akdem memnu değilmiş; ama şimdi yasak olmuş.

İstanbul'da müteaddit ve gûnâgûn tiyatrolar var. Alelhusus Ramazan'da büsbütün kesebe ve esnafın dükkânları geceler açık olduğuna göre tiyatrolar da ziyadeleşir ve Türkler o gecelerde tiyatroya gitmeye talip ve râğıp oluyorlar. Karşı, köprü'nün öbür tarafıdır ve sekencesinin çoğu ecnebi olduğundan içkiye ecnebilere mümanaat yok; ama Müslümanlara hep

yasaktır. Kimse ale'z-zâhir içemez; ama İstanbul'un bu nısfında -ki Peygamber'in abası, imâmesi, sancak-ı şerifi ve sair müteberrike şeyler oluyor- hiçbir dükkânda açık içki satılamaz. Bu taraf, o şeyler sebebiyle devlet ve cemaat indinde muhterem ve azametli hesap olunur. Böyle ki kerrât süferâ ve konsoloslar, bu semtte sâkin olmaya talip olsalar da devlet kimseye izin vermemiş. Kart varak bilumum yasaktır. İnâs fırkası, büsbütün hanımlar, yüzü açık ve hürdürlere; ama nâ-münasip bir şey yapamazlar. Hilâf-ı şer' bir iş neşet ediyorsa devlet çok sıkı tutuyor. Ama bazılarının da muhtasar bir yüz örtüsü vardır.

Türkiye'de müze sanatına terakki vermeye çok telaş ve sa'y olunur. Geçen günlerde bir tiyatroya gitmiştik. İran hürriyet-hâhlarının Fransızca sebihini çıkarırlardı. İstanbul'da debistan-ı İraniyan olduğu gibi Trabzon'da da var. İzmir'de de bugünlerde müşir-i huzur tavassutu ile tesis olundu.”

Hüseyin Rasizade Nahçıvanî, İstanbul

Üçüncü Mektup (16 Teşrin-i evvel 1906)

Bu mektupta Cavid, Nahçıvan'dan biri onu sevindiren diğeri ise kederlendiren iki mektup aldığını yazar. Yine bu mektuptan Şerifov'un, Cavid'in İstanbul'a gitme fikrini desteklediğini, hatta annesinin bu ayrılıktan dolayı çok üzüleceğini bildiği hâlde onu teşvik ettiğini öğreniriz. Şerifov'a teşvik ve desteğinden dolayı teşekkür eden Cavid, İstanbul'da arzularına nâil olmuşur; lâkin birtakım şikâyetleri de yok değil:

Bu ülkede yüreğim bin yere parçalanmış
Her biri bin nâzenin dilber elinde kalmış

Bu mektupta Cavid, Şerifov'a kardeşinden aldığı, moralinin bozulmasına sebep olan mektuptan bahseder; ondan kendisine yaptığı gibi onun da eğitimiyle ilgilenmesini ve ona yardımcı olmasını rica eder. Mektup, Namık Kemal'in “Tesâdüm-i efkârdan bârika-ı hakikat doğar” vecizesiyle hitam bulur.

Dördüncü Mektup: (Nahçıvan'da Mîr-i Muhterem, Vatan-düst-
1 Muazzam Meşhedî Kurbanalî Ağa Şerifov Hazretlerine Takdime-i
Âcizânem, Âd-i Adhâ 1326)

Bu mektup, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Şerifov'un mektubuna cevaben kaleme alınmıştır. Şerifov, mektubunda Cavid'i "mesut Türkiye'nin büyük bayramı ve Meclis-i Mebusan'ın küşadı dolayısıyla" tebrik etmiş, Cavid de cevabında "filhakika mesut gibiyim, belki de mesudum; fakat be-her-hâl bu mesudiyet, bu şeref; Şerifovların, Sıdkilerin terbiye-i nikbînânelerinin netice-i şa'şaadârı ile teşvikat-ı kıymetdârına râcidir" diyerek Meclis-i Mebusan'ın küşadına sanki pek sevinmediğini izhar etmiş, siyasete mesafeli duracağını daha o zamandan ortaya koymuştur.

Cavid bu mektubunda İstanbul'da bulunduğu bazı İran ahrârından bahseder. Onlarla beraber Boğaziçi vapuruyla "Kadıköyü isminde bir köye" gittiğini, orada ikamet eden İranlılarla görüşüğünü ve tekrar İstanbul'a döndüğünü anlatır. Bu uzun bahisten sonra Şerifov'a kendi maişetine dair bilgi verir: "Efendim, bendeniz ta Ramazan'a kadar beş altı ay "idâdî" programını ikmâle çalışırdım ve her hafta da meşhur filozof Rıza Tevfik Bey'den bazı hakâyika dair bir iki ders, program hâricinde okuyordum. Sonra hürriyet gelir gelmez Rıza Tevfik Bey Edirne mebusu intihap edildi, bazı âsâr-ı nâfia neşrine başladı, Darülfünun edebiyat şubesine profesör tayin edildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından millet vekâletine nâmzet oldu. Hülâsa iş aştı taşı; bize vakit kalmadı! Sonra Ramazan'da Darülfünuna istida takdimiyle edebiyat şubesine kayıt ve kabul olundum. Şimdiye kadar da devam ediyorum. Şimdilik benim takip ettiğim dersler: Edebiyat-ı Osmanî, Edebiyat-ı Fârisî, Tarih-i Edebiyat, Mâba'dî-i Felsefe, Tarih-i Umumî ve Siyasî, Coğrafyâ-yı Tarihî, Tabii ve Ümranî. Haftada 14 ders birinci sınıfta okuyorum. Fırsatı fevt etmemek için 7 ders de ikinci sınıfa devam ediyorum. Mektebimiz üç senelik ve üç sınıftan ibarettir. Eğer bu sene birinciden imtihan verecek olursam ve geçineceğim geçmişte olduğu gibi yolunda olursa gelecek sene de haftada 7 ders ikincide ve 14 ders üçüncüde istimâ' edip malûmat-ı lâzımeyle elde etmiş olurum. Fakat ikinciden şahadetnameye muvaffak olsam bile ihtimal ki üçüncüden olamam; fakat be-her-hâl her üç senelik malûmata dest-res olurum. Çünkü her senenin derslerini çocuk gibi ezberlemek lâzım (mademki bana ilim lâzımdır, şahadetname lâzım değil) o surette eğer muktedir olursam ikisini çocukçasına imtihana hazırlanırım; fakat üçüncüsünü bilip öğrenirim. Zehemât-ı meşakkasına pây-bent olmam. Bu program üstad-ı muhterem Rıza Tevfik Bey'in salâh gördüğü bir programdır (Şeb abistenest, ta çi zayed seher; Gece hâmilemdir; kim bilir seher ne doğacak).

Demek ki berhayat olursam ve geçinecekte zorluk çekmezsem topu topu benim İstanbul'daki evkat-ı tahsiliyem bir buçuk sene kadar küçük bir müddetten ibaret olacaktır. Fakat! İşte meselenin en yaralı noktası bu istifhamlı, bu hayretli "fakat"tan ibarettir. Çünkü bu "fakat" bendenizi çocukluğumdan beri görmediğim, bilmediğim, sevmediğim, sevemeyeceğim o korkunç, o müthiş hiçliye, dilencilik denilen o kuduz illete yalvartmak istiyor. Fakat efsus, hezar efsus, benim tabiatım, yaratılışım bütün bütüne bu illetten kaçır, bu zilletten korkar. Ben hamallığı, hizmetkârlığı pek ziyade severim; fakat böyle bir devr-i hürriyet ve zamânî-i saadette benliğimi satmak, esir olmak istemem. (Esir olduğum bir şey varsa o da hakikat ve muhabbettir). Esaret zincirine bağlanmaya, o mülevves kaydı çekmeye razı olamıyorum. Sebebi ise ağır yük taşımaya, mağrurâne bir minnet çekmeye gönlüm bir türlü kani olamıyor. Meşhur Kemal Bey demiş ki "Kimsenin lütfuna olma tâlip; ivazı cevher-i hürriyettir." Bilmem ki hiç ömrünüzde özgelere ihtiyaç hissiyle mütehassis oldunuz mu?

Sözün en kısası bendeniz şimdilik elimde olan beş üç liradan yemeye yemeye (daha doğrusu haftalarla peynir ekmekle kanaat ederek) kemâl-i sefâletle artırabildiğim cüzî bir meblağla birkaç ay kendimi idare edebilirim. Yalnız burası bilinmeli ki hayatım felâsife-i kelbiyyun -ki yaşayışları kelb yaşayışından tefrik olunmaz- hayatından pek farklı değil. Lâkin geçen sene yazdığınız programa tevfikeyen ve o taahhüdata istinaden yaptığım en büyük yanlış üç senelik geniş bir programdan ileri gelme bir hata oldu ki onu tahvil etmek imkân hâricinde addolunacak kadar güçtür. Fakat bununla beraber şu müddet-i malûmeyi her türlü felâkete göğüs germeli olsam bile devam ettireceğim, bu hususta her meşakkati bir yolluk göze aldırılmışım"

Mektubun alıntılanmayan kısmından Cavid'in ona vaat edilen bursu alamadığı, mektup yazıp durumunu hatırlatmaya da utandığı anlaşılır.

Beşinci Mektup: (Cenab-ı mahdum u muhterem Ağa-yı Şerifzade-i Kurbanali Hazretlerine arıza-ı âcizânemdir. 23 Şubat 1909)

Cavid, mektubuna Şerifzade'yi Nevruz Bayramı münasebetiyle tebrik ederek başlar. Devamında uzunca bir felsefî bahis açar ve bu bahiste daha sonra yazacağı eserlerinde çokça söz ettiği, âdeta hayat felsefesi hâline getirdiği "İnsan, daima aldanmaya mahkûmdur" fikri de yer alır. Cavid,

mektupta mâlî sıkıntı meselesine tekrar değinir. Kafkasya'dan beklediği para yardımını yine alamamıştır. Tanıdığı Osmanlılardan istediği kadar istiane edebileceğini, yani dilenebileceğini yazar, lâkin “mutî” tabiatı kabul etmeyip “saf ve pak vicdanla” yaşamayı arzu ettiği için buna teşebbüs etmez.

Cavid mâlî yetersizlik nedeniyle eğitime devam edemeyeceğini ve Kafkasya'ya dönmek istediğini şöyle ifade eder: “Şimdi ben, en lâzımlı tahsilime bitmiş nazarıyla bakıyorum. Bundan sonrası ise Dârülfünun dersleri peyderpey mecmua suretinde neşrolunacaktır. Ha mektepte hocadan dinlemek, ha defterden, mecmuadan tetkik ve tettebbu etmek; her ikisi bence müsavidir. O da hem burada mümkün hem Kafkas'ta. (...) Artık halka boyunduruk olmak istemem. İane torbasını da yırttım, parçaladım ki bir de gözüm görmesin, hissiyatım hırpalanmasın. Biz istikraza talip idik, ianeye ise talip olmadığımı tekrar arz ederim. Bir de hülâsa olarak, âcizane hem de pek âcizane rica ederim, pak vicdanınıza ant veririm, bir daha ne Rahim Han'a, ne Hacıyev'e, ne Hacı Resul'e, ne Cemiyet-i Hayriye'ye ne de cemiyet-i şeriyeye müracaat etmeyesiniz. Edecek olsanız hem sizden incinirim hem de kabul etmem. Burada kalmak iktidarım bittikten sonra orada arz-ı vücut ederim.”

Beşinci mektup, “mektub-ı âcizanemi kimseye okumayın” ricasıyla sonlanır. (Hulûskâr-ı bî-miktarınız Hüseyin Cavid Rasizade)

Altıncı Mektup: (Muhterem Şerifzade Hazretlerine hulûs-nâme-i âcizânem. 10 Mart 1909)

Altıncı mektuba iyimser bir hava hâkimdir: “Bugün fazilet-perver kardeşim Şeyh Muhammed Ağa cenaplarından bir mektup aldım. Temdid-i tahsil için harçlık göndereceğini temin ediyor. Üç dört gündür ki bir iki talebeye ders verip onlardan da elli altmış kuruş hakk-ı tedris alıyorum. İstikbalimiz iyileşecek gibi addolunabilir.”

Şerifzade, Cavid'e gönderdiği mektupta “Nahçıvan'a dair sathî bir malûmat” vermiştir. Cavid, Şerifzade'den bir sonraki mektubunda “İrevan'da Türkçe tahsil hakkında ve maarif-i İslâmiye nâmına hissolunan teşebbüsat ve ikdâmâta dair bir şeyler” yazmasını rica ederek mektubunu bitirir. (Lütf-dîdeniz Rasizade Hüseyin Cavid Nahçıvanî)

Yedinci Mektup: (Huzûr-ı hamiyet-mendânelerine. 14 Haziran 1909)

“Yalnız kendiniz okuyacaksınız” ihtarıyla başlayan yedinci mektup, Şerifzade’nin 20 Mayıs tarihli mektubuna cevap olarak yazılmıştır. Bu mektup öncekilere kıyasla epey uzundur. Mektupta sosyal meselelere temas edilerek Kafkasya ve İran, keskin ifadelerle tenkit edilir: “Her şeyde, her meslekte, her hususta bir terbiye-i muntazama, bir mûmârese-i mahsusa vardır ki insan, o terbiye ile takip edeceği meslekte kesb-i ihtisas etmelidir, büyük bir nüfuz-ı nazara mâlik olmalıdır. Bizim millet-i necibede bu ihtisasa, bu iktidara tesadûf edilmez. İran’ın ‘hezar-pîşe, kem-mâye’ sanatkârlarına mahsus bukalemun bir istidada mâlikiz ki cidden nazar-ı muhakemeye alınsa hiçbirimizde iki paralık fikir olmadığı tebeyün eder.”

Mektubun muhtevasından Şerifzade’nin Cavid’e yazmış olduğu mektupta Nahçıvan’da görülen “hiss-i millî”den bahsettiği anlaşılır. Cavid bu hususa: “Nahçıvanlılardaki hiss-i millî acaba bir terbiye-i medeniye mahsulü müdür yahut nâgehânî bir atıyye, bir ilham neticesi midir? Tabiidir ki bir ilham milham neticesi değil. O bir galeyân-ı muvakkat, bir heyecan-ı hevâiden başka bir şey değildir.” şeklinde cevap yazarak bu konuda karamsar olduğunu ifade eder.

Cavid, “hiss-i millî”nin ancak terbiye-i medeniye ile olacağı inancındadır. Bu terbiyeye ise maalesef ne Kafkasya’da tesadûf edilir ne de İran’da: “Terbiye-i medeniye gelince ki esas odur! Elhamdülillah; o, külliyyen mefkuttur. Bu sebeple bendeniz İranlıların ve Kafkas’ın henüz medeniyete yaklaşmamış taraflarının âtisini yirmi otuz seneye kadar pek zahmetli ve karanlık görüyordum. Niçin, diyeceksiniz. Çünkü esas yoktur, efendim, esas! Esası, kökü berkitmek için yalnız ‘evolution’, kanun-ı tekâmüle ihtiyaç vardır. Cüz’î ve sathî bir idman ve mûmârese ister. Yoksa işte esas olmaz ise inkılâp hiçbir fayda vermez. Fakat mamafih ben Kafkasya’nın istikbalini İran’a nispeten daha ziyade parlak görüyorum. Bize yalnız mektep lâzımdır. Bütün inkılâb-ı medeniye hep mektep mahsulüdür.”

Satır aralarında Sultan Reşad’ın ismine tesadûf edilir: “Türkiye’den de el öpmek, etek öpmek merasimi çoktan kalkmıştır. Bence temellük, müdahane bilmeyen ve kayd-ı minnetdârîden vareste olan bir çoban, Sultan Reşad gibi hür bir padişahdan daha hürdür, daha haysiyetlidir.”

Bu mektupta İstanbul'a dair çok kısa bilgi verilmiştir: "İstanbul'a dair hiçbir şey yazmak istemiyorum. İdâre-i Örfiye kalkmış, sükûnet ve emniyet hükm-fermâ, ciddiyet ve faaliyet azıcık görünmeye başlıyor. İngiltere'ye heyet-i mahsusa gönderiliyor. Zaten vukuat-ı hâzırayı siz de bizimle beraber biliyorsunuz, yazmak fazla."

Cavid, ileriye yönelik planlarından da bahseder: "Efendim, ben -sağlık olsun- marta kadar Kafkasya'yı ziyaret edeceğim, ziyaretinize -ki bence en büyük saadettir- nâil olacağım. Lâkin İstanbul'dan yavaş yavaş soğumaya başlıyorum. Sebebi ise meslekimize ait safahatı kısmen, yani bize lâzım olacak derecede görmüş gibi oldum ve kuvve-i mâliye de zaten yan bakmaya başlıyor; hatta kuvve-i mâliyeye mâlik olsam bile yine İstanbul'a veda etmeyi maslahat görüyorum. Şimdi mükemmelce bir ecnebi lisanına ihtiyacım var ki iki üç sene uğraşmak lâzım. Ona da para yok. En maslahatı bu ki Rusçayı öğrenmeye çalışayım. Eğerçi İngilizce, Almanca, Fransızca lisanlarından birini lâyığıyla öğrenmek vaciptir; fakat ne çare ki "Dest-i biçâre çün be câme nehed, çâre coz pirahen deriden nist" (Çaresiz adam etekten tuttuğu zaman gömleği yırtmaktan başka çare yoktur). Lâkin burası da var ki gelecek eylülde rüşdî mekteplerinden birinde ayda üç lira kadar, belki daha ziyade maaşla tedris edebilirim. Çünkü esnâ-yı müzakerede tanıdıklarımın bir ikisi bana söz verdiler. Zaten söze ne hâcet! Dârülfünun ve idâdî muallimlerine Fârisî tedrisatı nokta-ı nazarından fâik olmasam bile beraber olacağıma hiçbir şüphem yok. Şimdi ben düşünüyorum ki eğer bir ecnebi lisanını, o milletin kendisi gibi, yani lâyığıyla bilmek arzu etsem lâ-akall üç sene hiçbir şeye bakmadan onunla uğraşmalıyım. Şimdi burada her zahmete mütehammil olup da aldığım maaşla fakirane bir güzeranla burada üç dört sene dahi hem tedris hem de tederrüs edebilirim. Lâkin vâlidem, vatanım, vatandaşlarım bütün bütün unutulacak bir hâle gelir. Şimdi burada binlerce, iş başında sâhib-i haysiyet Tatar, Türkistanlı, Kafkasyalı, Kıvrımlı vardır ki tahsilini ikmal ettikten sonra İstanbullu olmuştur. Bu, bence pek güç. Şimdi benim son nokta-ı nazarım: Rusça gayet mükemmel bilmek. (...) Şimdi asıl maksat, vatana hizmet, hem de lâyığıyla hizmet etmektir. Bakü'de kâfi derecede muallim var, Gence'de hakeza. Şimdi bendeniz eğer mümkün olsa evvel Tiflis, sonra İrevan; bunlardan herhangisini maslahat görürseniz bence makbul olur."

İlginçtir ki ihtiyaç olduğu hâlde Cavid, “fakat Nahçıvan’da yaşamak bence muhâlâtandır” yazarak memleketine hizmet etmeyi düşünmemiştir. Nahçıvan’da Rusça öğrenmenin muhal oluşu, bu tercihte etken olabilir. Ancak “Nahçıvan’da her yazın tatil zamanları istediğimiz projeleri tertip eder, ziyalı gençlerin gözünü açmaktan geri durmayız.” cümlesinden Cavid’in Nahçıvan’ı tamamen göz ardı etmediği anlaşılır.

Bu, Cavid’in Şerifzade’ye İstanbul’dan gönderdiği son mektuptur.

Osmanlı Matbuatında Hüseyin Cavid

Hüseyin Cavid, şiir yazmaya çok erken yaşlarda başlamıştır. Daha mahalle mektebine devam ettiği sırada “Gülçin” mahlasıyla şiirler yazdığı bazı kaynaklarda zikredilse de bu şiirler derlenip neşredilmemiştir. Cavid’in Kafkasya matbuatında şair olarak imzasına ilk defa 23 Ocak 1904 tarihli *Şark-ı Rus* gazetesinde tesadüf edilir. “Sâlik” mahlasıyla Farsça yazdığı bu şiiri Cavid, hocası Muhammed Taki Sıdkî’nin hâtırasına ithaf etmiştir.

Cavid, Nahçıvan’da başladığı şairlik meşgalesine İstanbul’da da devam etmiştir. *Bahar Şebnemleri* adlı kitaptaki bazı şiirlerin altına not edilen İstanbul, Büyükdere, Kâğıthane, Büyükada gibi semt adlarını dikkate alarak bu şiirlerin İstanbul’da yazıldığını söylemek mümkündür. Cavid, İstanbul’da birçok şiir kaleme almasına karşın, bu şiirlerden sadece üçünü *Sırat-ı Müstakim* mecmuasında neşrettirmeye muvaffak olmuştur.²⁰ “Yad-ı Mazi” ve “İlm-i Beşer” şiirleri “Kafkasyalı Hüseyin Cavid”, “Sonbaharda” şiiri ise “Darülfünun edebiyat şubesinden Hüseyin Cavid” imzasıyla yayınlanmıştır.²¹ “Sonbaharda” şiiri, derginin tahrir heyeti tarafından “acıklı” addedilerek şiirin sonuna aşağıdaki dörtlük ilave edilmiştir.

²⁰1963’te İstanbul’da basılan bir kitapta *Sırat-ı Müstakim*, Bakü’de neşredilen bir mecmua olarak zikredilmiştir: “Cavid tarafından İstanbul’da yazılan ilk şiirlerin o zamanki Türkiye matbuatında intişar edip etmediğini bütün araştırmamıza rağmen maalesef tespit edemedik. Lâkin İstanbul’da yazılan bu şiirlerin o zaman Bakü’de münteşir *Sıratü’l-müstakim* ve *Füyuzat* mecmualarında basıldıkları malumdur” (Mustafa Hakkı Türkekul, *Azerbaycan Türk Şairi Hüseyin Cavid*, İstanbul 1963, s. 12).

²¹Yavuz Akpınar, *Sırat-ı Müstakim*’de çıkan üç şiir hakkında daha önce bilgi vermiştir. (Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, s. 435)

Bu bir neşîde-i giryân ki her enînden
 Sımâh-ı dehşete çarpar meâl-zâr-ı hayat
 Yazık ki şî'rimizin böyle en güzîninden
 Nasîbimiz oluyor en acıklı hissiyât.

Sırat-ı Müstakim, 1909 yılında İstanbul'da neşredilen en mühim dergilerden biridir. Muhtevasına bakıldığında derginin ilgi dairesinin geniş bir coğrafyayı kapsadığını söylemek mümkündür. Bu geniş coğrafya içerisinde özellikle Rusya Müslümanları çokça bahis mevzusu edilmiş, Rusyalı Müslüman münevverlerin yazılarına geniş yer verilmiştir. Derginin takip ettiği meslek ve özellikle Rusya Müslümanlarına yönelik tutumu, Cavid'in *Sırat-ı Müstakim*'i tercih etmesinde esas âmil olmuştur kanısına varılabilir.²²

Hüseyin Cavid, maddî ihtiyaç nedeniyle Darülfünun'daki eğitimini tamamlayamamış ve 1909 yılının sonbaharında Azerbaycan'a dönmek zorunda kalmıştır. Bu tarihten sonra da bir daha İstanbul'a gidememiştir. Buna rağmen Cavid'in bazı şiirleri İstanbul basınında yayınlanmaya devam etmiştir. 14 Kasım 1911 tarihli *İctihad* mecmuasında "Küçük Serseri" başlıklı şiir, "Kafkasyalı Hüseyin Cavid" imzasıyla neşredilmiştir. Bu şiirin *İctihad* mecmuasına nasıl ulaştığı merak edilebilir. Şiir, Bakü'de, *Hakikat* gazetesinde ilk defa 1910 yılında çıkmıştır. Cavid'in ilk şiir kitabı olan *Geçmiş Günler*'in neşir tarihi ise *İctihad*'daki tarihten daha sonradır. Dolayısıyla bu şiiri *İctihad* mecmuasına, İstanbul'da bulunan ve Cavid'i tanıyan birisi getirmiş olmalı. Bu ismin, o tarihte İstanbul'da bulunan ve *İctihad* mecmuasının nâşiri Abdullah Cevdet'e yakınlığıyla bilinen Kafkasyalı Ali Bey Hüseyinzade olduğu kuvvetle muhtemeldir.

"Kafkasyalı Hüseyin Cavid" imzalı "İhtiyar Bir Türk'ün Vasiyeti" başlıklı diğer bir şiir de 20 Kasım 1913 tarihli *Halka Doğru* gazetesinde çıkmıştır.

²² Cavid'in *Geçmiş Günler* kitabına aldığı şiirlerden biri de "Veremli Kız" şiiridir. Cavid hakkında yazılan hatıralarda bu şiirin İstanbul'da yazıldığına dair bir not yer alır. Memmed Rahim, Cavid'den naklen şöyle anlatır: "İstanbul'dayken bir gazetede şiir müsabakası ilan edildiğini okudum. Ben de bu şiirimi takdim ettim: Sarı gül, ey şikeste solgun nur! / Niçin âlûde-i gubâr oldun / Çeşm-i nâzında başka remz okunur / Söyle bir, söyle sen niçin soldun? Bu şiiri, verem hastalığına yakalanmış bir kıza yazmıştım. Hiç beklemediğim hâlde mükâfat aldığımı öğrendim" (Memmed Rahim, "Kudretli Yazıcı", *Cavid'i Hatırlarken*, s. 222-223).

Hüseyin Cavid'in *Bahar Şebnemleri* kitabında yer alan iki şiiri de 1918'de, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*'nda çıkmıştır. Her iki şiir, aynı sayıda derç edilmiştir. Kitapta "Pembe Çarşaf" adıyla yer alan şiir, dergide sadece "Çarşaf" başlığıyla verilmiştir. Dergide ayrıca *Bahar Şebnemleri* kitabının dergiye geliş serüveni anlatılmış, Kafkasyalı şairin Osmanlı edebiyatını örnek alması takdirle karşılanmıştır:

"Kafkasya'nın en muktedir şairlerinden Hüseyin Cavid Bey'in Bakı'de yeni neşredilen *Bahar Şebnemleri* unvanlı mecelle-i eş'arını [şiir kitabını] bu kere şehrimize gelen Kırım Harbiye Nâzırı Cafer Bey muhibbimiz [dostumuz] bize iâre etmek [ödünç vermek] lütfunda bulundu. Biz de bundan iki manzumeyi mecmuamıza naklediyoruz. Bunların mütalâasından karilerimiz anlayacaklardır ki Kafkaslı millettaşlarımız bizim edebiyatımızı temaşşuk etmeyi [örnek almayı] tekâmül için en kestirme tarik [yol] telakki etmişlerdir. Bu şeh-râhta [yolda] devam edildikçe beş seneye kalmaz Osmanlı, Kırım, Kafkas edebiyatları ittihat eder [birleşir]. Bugün yalnız Rusya'daki Müslüman "intelijansiya"sının (erbâb-ı dâniş) anlamakta olduğu bu tarz ve şive, halkça da anlaşılacak olursa Türk'ün câması için ne büyük mazhariyet!"

Bu dönemde Rıza Tevfik de *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası* yazarları arasındadır. Eski öğrencisinin Osmanlı Türkçesinde yazdığı şiirlerle yıllar sonra karşısına çıkması, Rıza Tevfik'i sevindirmiş olmalı.

Hüseyin Cavid'in "Necm-i Gîsûdâr" başlıklı diğer bir şiiri de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra "Muhaceret Matbuatı"nın ilki olan *Yeni Kafkasya* dergisinde neşredilmiştir. Dergide şiir hakkında aşağıdaki açıklama yer almıştır:

"Muhterem karilerimize [okurlarımıza] bugünkü Azerbaycan şiiri ve edebiyatı hakkında bir fikir hâsıl ettirmek için ara sıra Azerî şairlerinin bazı neşidelerini derç ve iktibas ediyoruz. Hüseyin Cavid Bey'in bu nefis parçası *Bahar Şebnemleri* nâm [adlı] mecmua-ı eş'arından [şiir kitabından] iktibas olunmuştur. "Necm-i Gîsûdâr", "Halley" nâm kuyruklu yıldızın zuhuru esnasında şâyi olan [yayılan] tehlike haberleri üzerine yazılmıştır."

Hüseyin Cavid, *Yeni Kafkasya* dergisinde Ahmet Cevat'tan sonra şiiri derç edilen ikinci şairdir. Ahmet Cevat'ın dergide daha önce iki şiiri çıkmıştır.

İstanbul'da 1918'de neşredilen *Yeni Mecmua*'da Hüseyin Cavid'e dair ufak bir kayıt mevcuttur. Bakü'de neşredilen bir derginin tanıtımı olan bu yazıda Cavid hakkında aşağıdaki ifadeye yer verilmiştir: "(...) Sonra 'Harb ve Felâket' serlevhali uzun bir şiir... 1917 Kânûn-ı Sâni'sinde yazılmış olan bu uzun şiirin sahibi Cavid Bey'de Hâmid'i çok okumuş bir Fikret talebeliği sezer gibi oluyorum. Çünkü şiir biraz sonra vezni değiştirerek insana Fikret'in *Tarih-i Kadim*'indeki feryatlarını hatırlatıyor:

Arkadaş, yoldaş, ey vatandaş uyan
Yatma artık yeter, değişti zaman²³

Hüseyin Cavid'in ismi Fuad Köprülü'nün de bir makalesinde geçer. Köprülü, Yusuf Bey Vezirof'un *Azeri Edebiyatı Tarihi* adlı kitabından bahseden yazısında Hüseyin Cavid ve Ahmed Cevad'ın ismini zikrederek: "Bu şairlerde kısmen eski İran mukallidi şairlerin, kısmen de Namık Kemal, Hâmid, Ekrem, hatta Tevfik Fikret, Mehmed Emin gibi muahher Osmanlı şairlerinin tesiratına bile tesadüf olunabilir" der.²⁴

Hüseyin Cavid'in Osmanlı Matbuatında Neşredilen Şiirlerinin Listesi

1. "Yâd-ı Mâzî", *Sırât-ı Müstakim*, no: 32, 19 Mart 1325 [1 Nisan 1909], s. 85-86.
2. "Sonbaharda", *Sırât-ı Müstakim*, no: 38, 14 Mayıs 1325 [27 Mayıs 1909], s. 180-181.
3. "İlm-i Beşer", *Sırât-ı Müstakim*, no: 53, 27 Ağustos 1325 [9 Eylül 1909], s.7.
4. "Küçük Serseri", *İctihad*, no: 34, 1 Teşrin-i Sâni 1327[14 Kasım 1911], s. 901.
5. "İhtiyar Bir Türk'ün Vasiyeti", *Halka Doğru*, no: 31, 7 Teşrin-i Sâni 1329 [20 Kasım 1913], s. 239.

²³ Ayn. Nun., *Yeni Mecmua*, no: 43, 9 Mayıs 1918, s. 337-338.

²⁴ Köprülüze Mehmed Fuad, "Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar", *İkdam*, no: 8708, 12 Haziran 1921.

6. “Çekinme Gül”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, no: 39 (80), 1 Haziran 1918, s. 754.
7. “Çarşaf”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, no: 39 (80), 1 Haziran 1918, s. 755.
8. “Necm-i Gîsûdâr”, *Yeni Kafkasya*, no: 5, 1 Kânûn-ı evvel 1339 [1 Aralık 1923], s. 8.

S o n u ç

Hüseyin Cavid eserlerini Çarlık Rusya’sı, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği olmak üzere üç farklı dönemin, üç farklı dünya görüşünün hâkim olduğu devirde kaleme almıştır. Devirler ve devrin icap ettiği telakkiler farklı olsa da Cavid kendi dünya görüşü ve edebiyat anlayışına uygun eserler yazmaya devam etmiştir. Cavid, olgunluk çağını sosyalist ideolojinin hâkim olduğu dönemde yaşadığı gibi önemli eserlerini de yine bu dönemde yazmıştır. Sovyetler Birliği, kendine has dünya görüşü olan bir ideolojinin savunucusu ve aynı zamanda uygulayıcısı bir ülkenin adıydı. Bu ideoloji kendi doğruları üzerine bir alan inşa etmiş, “tebaasını” da bu alana çekmek için her türlü tedbiri uygulamaktan geri durmamıştır. Alana sığınanları zamanla ötekileştirmiş, vatan haini addederek sürgüne göndermiş, gerektiğinde de sorgusuz sualsiz idam etmiştir.

Sovyet ideolojisi bütün çabalarına rağmen Cavid’i “alana çekme” konusunda başarılı olamamış, öngördüğü hizaya bir türlü oturtamamıştır. Cavid’i sağlığında sosyalist yapamayan resmî ideoloji, ölümünden sonra da faaliyetine devam edip netice almaya çalışmıştır. Zira Cavid gibi muktedir ve muteber bir fikir adamını resmî sınırların dışında bırakmak, rejimin karizması açısından hoş karşılanmayacaktı. Rejimin bütün çabası Cavid’i “ıslah ederek” alana oturtmaktı. Bu amaçla sipariş üzerine birçok hatıra ve biyografi kitapları hazırlanmış, Cavid’in eserlerini inceleyen kitaplarda sosyalist emareler ve temayüller aranmıştır.

“HUSEYIN CAVID'S LETTERS OF ISTANBUL AND 'CAVID' SIGNATURE IN
OTTOMAN PRESS”

Abstract

Huseyin Cavid is one of important personalities of 20th century Azerbaijani literature. Cavid breathed a new life into Azerbaijani literature with his lyrical poetry and dramas with philosophical content, deeply influencing the next generations after himself, inspired them with an outstanding literary enthusiasm. What makes Cavid an outstanding literary figure of Azerbaijani literature is that he had deeply adopted simple language, literary enthusiasm and nationalistic ideas of Istanbul's literary environment, within which he was present in between the periods of 1906-1909 and transferred these to his homeland Caucasus.

Soviet regime initially had not accepted “effendi”(master) nicknamed Cavid, which reminded of Istanbul and his mentality, had tried to disqualify him in the eyes of his people but not being successful in this and being convinced of invincibility of his legacy had tried to seek different ways to bring him in line with its own ideology. This trial had continued even after Cavid's death. In this work, relationship of poet Huseyin Cavid with Turkey has been studied.

In the first part of this work, memoirs and biographical books presenting different approaches to Cavid's life story, have been investigated in a comparative way, distortions made in Soviet period have been tried to be corrected and again, content being omitted in Soviet period have been brought to attention. In order to get an education, Cavid had arrived to Istanbul in 1906, had studied in the faculty of literature of Istanbul University. In those years, in Istanbul, he had written letters to his teacher and mentor Kurbanali Sherifzadeh who was in Nakhichevan.

In the second part of this article, attention has been given to the parts of thoughts expressed in these letters, regarding the life in Ottoman period.

The content of the third part of this work is composed by eight poems of Cavid, printed in Ottoman press in between the years 1906-1923 and in general, by information and critics given about Cavid in Ottoman press. Previous studies have established only three poems of Cavid in Ottoman press. By our broad efforts five more poems have been found and these found poems' adventure into Istanbul press have been brought to attention.

Keywords

Huseyin Cavid, Azerbaijani literature, Ottoman press, Istanbul, letter, poem.

BURSALI ŞÂİR NAKÎB-ZÂDE Nİ‘METÎ (Ö. 1060?) EFENDİ VE ONUN
SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ ESAD EFENDİ KOLEKSİYONU 3424
NUMARADA KAYITLI *MECMÛ‘A-İ KASÂ’İD* ADLI ŞİİR MECMUASININ
MUHTEVASI

Yılmaz TOP*

ÖZET

Bu makalede, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu 3424 numarada kayıtlı *Mecmû‘a-i Kasâ’id* adlı oldukça hacimli şiir mecmuasının içeriği tanıtılmakta ve bu mecmuanın, Bursalı bir şâir olan derleyicisi ve hattatı hakkında bilgi verilmektedir. Kaside mecmuası olarak başklandırılmasına karşın mecmuada; 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın ilk yarısında yetişen şâirlere ait gazel, kasîde, terkîb-bend, tercî‘-bend, tahmîs, tesdîs, muhammes, müseddes, rubâ‘î, matla‘ ve bahr-i tavîl gibi çok çeşitli şiir türlerinden örnekler yer almaktadır. 1629 (H. 1629) yılında tamamlanan bu mecmua; zengin bir şiir derlemesine sahip olmasının yanı sıra Bursalı Seyyid Nakîb-zâde Ni‘metullâh adlı, Ni‘metî mahlaslı, inşâ ve muammâ ustası, güzel ve gösterişli hattıyla meşhur önemli bir şâirin kaleminden çıkmış olması- dolayısıyla bir şâirin şiir beğensini yansıtması- yönüyle de önem arz etmektedir. Hakkında en geniş bilgilere İsmail Belîğ’in *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdirêdân* adlı biyografik eserinde ulaşılan Ni‘metî’nin, bu mecmua dışında *Dîvân’ı*, *Tuhfe-i Ni‘metî* adlı Farsça manzum bir liğati ve bu makalede tanıtımı yapılacak bir muammâ mecmuası (*Mecmû‘a-i Mu‘ammeyât*) vardır.

Anahtar Kelimeler

şiir mecmuası, Nakîb-zâde, kasîde, Ni‘metî, Dîvân, muammâ, Bursa, Güldeste

Giriş

Toplanmış, bir araya getirilmiş; seçilmiş yazılardan bir araya getirilmiş kitap, dergi, şiir antolojisi gibi anlamlarını¹ sözlüklerde görebileceğimiz mecmualar, Klâsik Türk şiiri bağlamında değerlendirildiğinde karşımızda eşsiz bir dil ve kültür hazinesi olarak boy gösterir. Şiir zevkinin

* Dr., Kartal Yüksel İlhan Alanyalı Fen Lisesi, İstanbul (yilmaz.top@hotmail.com)

¹ Mehmet Kanar, *Kanar Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2008, s. 540.

yönlendirdiği seçki halinde² içerisine yerleştirilen gazel, kasîde, terkîb-bend, muhammes, murabbâ, tahmîs, tesdîs, rubâ'î, matla', muammâ gibi pek çok şiir ve bu şiirlerin, kendilerini estetik bir dille inşa eden sanatkarları hakkında günümüze taşıdıkları bilgiler, mecmualara söz konusu bu kıymeti kazandıran unsurlardır. Dolayısıyla şiir mecmuaları, Klâsik şiirimizin zenginliklerini tanıtmaya çalışmalarına katkı sağlayan çok önemli başvuru kaynakları olarak değerlendirilebilir.³

Aynı ya da farklı yüzyıllarda yaşamış şâirlerin, çalışmalarını topladıkları dîvânlardan ve külliyyatlardan belirli bir dikkat doğrultusunda seçilen şiirlerin oluşturduğu mecmuaların Klasik Türk şiiri geleneği açısından taşıdığı önemi üç yönden ele almak mümkündür:

1. Şiir mecmualarında; şâirlerin dîvânlarında yer almayan, dîvân tertiplerini izleyen yıllarda kaleme alınmış olma ihtimali bulunan şiirlere rastlanabilmektedir. Hatta bu tarz mecmualardaki bazı şiirler, müelliflerine ait yayınlanmış dîvânlarda dahi bulunmayabilmektedir. Yayınlanmış dîvânlarda bulunmayan kısımlar, bazen gazel ya da kasîde şeklinde bir şiir olabileceği gibi bazen de bir şiirin tek bir beyiti şeklinde karışımıza çıkabilmektedir.

Şâirlerin mevcut dîvânlarından hareket edilerek yapılan tenkitli metin neşirlerinde, o şâirin dîvânına geçmemiş veya dîvânı tertip edildikten sonra yazılmış şiirler gözden kaçabilmektedir. Örneğin Ni'metî'nin tek nüsha olarak tespit edilen *Dîvân*'ı üzerinde 2007 yılında yapılan iki yüksek lisans çalışmasında;⁴ şâirin, *Dîvân*'ından önce kaleme aldığı ve bu

² Günay Kut'un, mecmua türünün oluşumuna dair vardığı sonuç, mecmuanın bu yönünü özlü bir şekilde açıklamaktadır: "*Mecmua genellikle kişilerin beğenilerini yansıtan bir not defteri olarak görevine başlamış ve bu görevini sürdürmüştür. O defter bitince de mecmua dediğimiz şey ortaya çıkmıştır.*" (Günay Kut, "Mecmua", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/ Terimler*, C. 6, Dergah Yayınları, İstanbul 1986, s. 170.

³ Ozan Yılmaz, "Metin Te'sisinde Şiir Mecmualarının Katkısına Bir Örnek: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 5214 Numaralı Mecmua ve Muhtevası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 1*, S.:1 Güz 2008, 255-261.

⁴ Gülden Esra Ersöz, *Ni'metî Divanı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Adana 2007, 360s.; Ahmet Gülen, *Seyyid Nakib-zâde Ni'metî, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Afyon 2007, 325s.

makalenin konusu olan mecmuada yer verdiği 58 adet matla' gözden kaçabilmiştir. İşte bu gözden kaçan şiirleri, şiir mecmualarında tespit edebilmek mümkündür. Ayrıca incelenen şiirlerde görülebilecek beyit, bent ve mısra eksikliklerini görebilmek veya kelime eksikliğinden doğan vezin aksaklıklarını giderebilmek açısından da şiir mecmuaları büyük bir önemi hâzidir. Dolayısıyla mecmualar sayesinde, Klâsik şiirimiz çerçevesinde tespit edilememiş birçok şiirin fark edilerek tanıtılabilmesi mümkün olmaktadır.

2. Şiir mecmuaları, şuarâ tezkirelerinde yaşamları ve edebî kişilikleri hakkında - sınırlı da olsa bilgi verilen; ancak -tezkirelerde alıntılanan örnek şiirleri ya da beyitleri dışında- şiirlerini inceleme ve değerlendirme fırsatı bulamadığımız, dîvânı bilinmeyen/olmayan şâirleri tanıyabilmemiz açısından son derece önemlidir. Söz konusu şâirlerin mecmuaya aktarılan şiirleri, bazen bu şâirin "dîvançe"sini oluşturabilecek bir hacimde de karışımıza çıkabilmektedir.⁵

3. Şiir mecmualarındaki şiirlerin belirlenmesinde genel beğeni ve nazîre geleneğinin öne çıktığını söylemek mümkündür.⁶ Bu yönüyle bu tarz mecmualarda, ortak beğeniye layık görülmüş şiirlere dair nazîre zincirleriyle karşılaşmak da doğal olacaktır. Bu nazîre zincirleri de tanzîr edilen şiirlerin gördüğü rağbete ışık tutması bakımından önem taşımaktadır.

Genel olarak, şiir mecmualarının içerikleri üzerinde yapılacak çalışmalar, Klâsik edebiyat incelemelerine büyük katkılar sağlayacak ve bu incelemeleri önemli ölçüde zenginleştirecektir.

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu
3424 Numarada Kayıtlı Mecmûa (Mecmû'a-i Kasâ'id)

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3424 numarada kayıtlı olan, 1^oda yazıldığı şekilde *Mecmû'a-i Kasâ'id* (1a-315a) olarak isimlendirilen mecmuanın derleme tarihi, H.1039 yılı Rebî'ülevvel ayınının 20'si (8 Kasım

⁵ Tezkirelerde hakkında çok fazla bilgiye yer verilmeyen ve bu makaleye konu olan *Mecmû'a-i Kasâ'id*'de 47 gazeli alıntılanan (*Mecmû'a-i Kasâ'id*, 232^b-237^{ab}) Derviş 'Ankâ adlı şâir, bu durum için güzel bir örnek oluşturmaktadır.

⁶ Yılmaz, a.g.m., 256.

1629)dir (314a). İstinsah kaydına göre mecmuanın derleyeni ve aynı zamanda hattatı, Ni'metî mahlaslı, Bursalı Seyyid Nakîb-zâde Ni'metullâh'tır.⁷ İstinsah kaydının hemen altında Ni'metî Efendi'nin mührü yer almaktadır (314a). Ni'metî'nin doğum tarihi H.1021-H.1025 aralığı olarak alınırsa, şâirin bu mecmûayı 14-18 aralığında bir yaşta tamamlamış olduğu söylenebilir.

Mecmû'a-i Kasâ'id'in ölçüleri 257x139 mm'dir; mecmuanın yazı türü nesihdir ve şiir başlıkları kırmızıdır. 315 varaktan⁸ oluşan mecmuada satır sayısı, 16-31 arasında çift sütun halinde değişiklik göstermektedir. Mecmuanın bazı yapraklarında, derkenarda farklı bir yazı stiliyle sunulan şiirlere rastlanmaktadır (2^a, 38a, 289bh-291ah...). Mecmuanın pek çok sayfasında, sayfa kenarlarının da şiir yazımında kullanıldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca mecmuada derlenen pek çok kasîdenin beyit sayılarının da şiirlerin sonunda belirtilmiş olduğu görülmektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi 3424 numarada kayıtlı mecmuada, 16. yüzyıla ve 17. yüzyılın ilk yarısına ait şairlerin şiirlerinden örnekler sunulmaktadır. Mecmuanın baş tarafında "*Mecmû'a-i Kasâ'id*" kaydı yer almaktadır. Ancak bu şiir mecmuası; kasîdenin yanı sıra gazel, muhammes, terkîb-bend, tercî'-bend, tahmîs, tesdîs, rubâ'î, kıt'a, matla' ve târîh gibi, divânlarda örneklerine çokça rastlayabileceğimiz nazım şekillerinden seçkiler içermektedir. Bu nazım şekillerine ek olarak mecmuada bahr-i tavîl örnekleriyle de karşılaşmak mümkündür. Mecmuanın müellifi olan Ni'metî, *Divân*'ında da bahr-i tavîl nazım şekliinden örnekler sunmaktadır.⁹

Mecmuada Ni'metî; Cinânî, Âzerî Çelebi, Edîbî Çelebi, Hâşimî, Ânî Çelebi, Rahmî, Haylî, Fûrûgî, Baldırzâde Selîsî, Meylî ve Hüdâyî gibi Bursalı şâirlerin şiirlerine de yer vermektedir. Câmileri, mescitleri, medreseleri, imâretleri, tekke ve hanları ile tam bir kültür ve medeniyet şehri olan Bursa, şâir yetiştirme bakımından da İstanbul'dan sonra ikinci

⁷ "...Es-Seyyid Ni'metullâh İbn es-Seyyid Muhammed el-Hüseynî el-Ma'rûf bi-Nakîb-zâde el-Burusevî..." (*Mecmû'a-i Kasâ'id*, 314^a).

⁸ *Mecmû'a-i Kasâ'id*'de bazı sayfaların eksikliğinden kaynaklanan karışıklıktan dolayı mecmua tanıtımında, yazma eserin bilgisayar ortamına aktarımındaki sayfa numaralandırması esas alınmıştır.

⁹ Ahmet Gülen, *a.g.t.*, s. 175-176.

sırada yer almaktadır.¹⁰ Bursa'da doğan ve yaşayan Ni'metî de bulunduğu ortamın ilmî ve kültürel zenginliğine katkı sağlayan şâirlerden seçkileri mecmuasında sunmayı önemli görmüş olmalıdır.

Mecmuanın naat türündeki iki kasîdeyle başlaması, şâirin, tertiplendiği mecmuanın yapısında klâsik eser girişlerine bağlı kalmaya çalıştığını göstermektedir. Ni'metî, ayrıca mecmuasında, *Dîvân*'ındaki şiir sıralamasını da genel itibarıyla takip etmektedir. Kasidelerle başlayan mecmua terkîb-bent, tercî'-bent, şikâyetnâme, tahmîs, muhammes, müseddes, bahr-i tavîl ve tesdîslerle devam ederek gazellere açılmakta ve kıt'a, rubâ'î, târîh ve matla'larla sona ermektedir. Mecmuada yer yer müfredlere de yer verilmektedir. Birtakım şiirler bu sıralamayı bozsa da genel diziliş, *Dîvân*'daki tertibe uymaktadır.

Mecmû'a-i Kasâ'id'de şiirleri bulunan şâirler ve bu şâirlerin şiirlerinin nazım şekillerine/türlerine göre dağılımı alfabetik olarak şöyle sıralanabilir:

---

¹⁰ Mustafa İsen, "Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar: Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, YKY, İstanbul 1999, s. 302.

Mecmû'a-i Kasâ'id'in Mürettibi ve Hattatı Bursalı Seyyid Nakîb-zâde Nimetullâh'ın Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği

Hayatı

Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi 3424 numarada kayıtlı *Mecmû'a-i Kasâ'id*'in derleyeni ve hattatı olan Nakîb-zâde Ni'metî, 17. yüzyılda Bursa'da doğmuş ve yaşamış önemli bir şâirdir ve asıl adı Seyyid Ni'metullâh (Ni'metî) Efendi'dir.¹¹ Nakîbü'l-eşrâf Alî Efendi ahfâdından Seyfullâh-zâde Mehmed Efendi'nin oğludur.¹² Babasının ve dedesinin nakîbü'l-eşrâf olması dolayısıyla Nakîb-zâde olarak tanınmıştır.¹³ Bursa Medresesi'nde kırk akçelik medrese pâyesiyle müderrislik¹⁴ ve Bursa Mahkemesi'nde başkâtiplik¹⁵ yapmıştır. İsmail Belîğ, Ni'metî hakkında en kapsamlı biyografik bilgileri içeren *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*'ında, Ni'metî'nin bizzat kendi el yazısı ile kaleme aldığı seyyidlik silsilesini vererek onun, on yedinci atadan Hazreti Hüseyin'e bağlı olduğunu belirtir.¹⁶

Ni'metî, şiirdeki ustalığının yanı sıra hoş ve gösterişli hattı ile de meşhurdur.¹⁷ Mahkemede başkâtip olmasının da Nimetî'nin hattaki yeteneğine katkı sağladığı söylenebilir. O, *Mecmû'a-i Kasâ'id* adlı mecmuayı ve

¹¹ İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyl-i Zübdeti'l-Eş'âr* (haz. Abdülkerim Abdülkadir-roğlu), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 508.

¹² Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâîlî – Divan Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri-II* (haz. Cemal Kurnaz - Mustafa Tatcı), C. 2, Ankara: Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001, s. 1082.

¹³ Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri-Vakayü'l-Fudalâ* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 709-710.

¹⁴ "...Mülâzîmîn zümresine duhûl ü pâye-i medrese-i çihil akçeden ma'zûl olup ..." (İsmail Belîğ, *a.g.e.*, s. 509.)

¹⁵ İsmail Belîğ *a.g.e.*, s. 509)

¹⁶ "...Kendi hatt-ı latîfleri ile silsile-i şerîfleri bu vech ile rakamzededür ki (es-Seyyid Ni'metullâh bin es-Seyyid Şeyhî el-ma'rûf bi-Nakîbzâde ibnû's-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid 'Alî bin es-Seyyid Hüseyin ibnû's-Seyyid Mukallid ibnû's-Seyyid Mehmed ibnû's-Seyyid el-Ecell eş-Şeyhü'l-İmâm Hadîdü'l-'Irâkî)dür ki on yidinci atadan İmâmü'l-hümâm (Sultânü's-Şühedâ Hazreti Hüseyin) şehîd-i Kerbelâ (rıdvânü'llâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'in) hazretlerine vâ-bestedür..." (İsmail Belîğ, *a.g.e.*, s. 508-509.

¹⁷ İsmail Belîğ *a.g.e.*, s. 509; Halit Karatay, *Hattat Divan Şâirleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2008, s. 317, 422.

Süleymaniye Kütüphanesi Giresun Yazmalar Bölümü 179'da kayıtlı *Mecmû'a-i Mu'ammeyât* adlı mecmuayı bu güzel hattıyla kaleme almıştır.

Nimetî; sakk,¹⁸ inşâ, târîh düşürme ve muammâ konusunda da önemli bir şahsiyettir.¹⁹ Dili kolay, akıcı ve tatlı kullanımıyla dikkatleri çeken Nimetî, bilhassa sakk ve inşâdaki geniş bilgisi ve ustalığıyla yüksek rütbeli kadı ve hâkimlerin yakın arkadaşlığını kazanmıştır.²⁰

İsmail Belîğ'in *Güldeste*'sinde Nimetî ile ilgili olarak verilen, *Güldeste*'yi kendilerine kaynak alan biyografik çalışmalarda ve Nimetî'nin *Divân*'ı üzerinde yapılan iki tez çalışmasında değinilmeyen önemli bir bilgi onun; ilim ve belâgat sahasındaki hüner ve olgunluğunun bir göstergesi olarak kendisine bir kitaphâne tesis edip bunun içerisinde -yeşil sarı-ğıyla- kitâbetle, nazım ve nesir tarzında ilim neşriyatıyla meşgul olduğu şeklindedir.²¹ Bunun yanı sıra Nakîb-zâde Ni'metî, Eyyûb-zâde Mîkâtî Muslî Çelebi adlı üstattan hesâba dair bazı ilimleri görerek taksîm-i guramâ²² alanında benzeri görülmemiş bir tarz geliştirmiş ve bunu manzum yolla açıklamıştır.²³

Nakîb-zâde Ni'metullâh Bursa'da vefat etmiş ve Pınarbaşı'nda akrabalarının yanına defnedilmiştir.²⁴ Şâirin vefat tarihi konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Vefat tarihi olarak bazı kaynaklar H. 1060/M. 1650,²⁵ bazı

¹⁸ **sakk**: Şeriat mahkemelerinden verilmiş olan hüccet, ilâm, berat; bu gibi yazıların kompozisyonu, bunlardaki terim ve deyimler (Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Genişletilmiş 2. Basım, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1955, s. 734) .

¹⁹ İsmail Belîğ *a.g.e.*, s. 509).

²⁰ İsmail Belîğ *a.g.e.*, s. 509).

²¹ İsmail Belîğ *a.g.e.*, s. 510).

²² **taksîm-i guramâ**: (matematik) 1. Kârı veya zararı ortaklar arasında koydukları sermaye nisbetinde taksim etme; (fıkıh) 2. Bir borçlunun terekesini alacaklıların borç miktarları nisbetinde aralarında taksim etme (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 14. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1997, s. 1027.)

²³ İsmail Belîğ *a.g.e.*, s. 510.

²⁴ İsmail Belîğ *a.g.e.*, s. 509.

²⁵ Haluk İpekten, Mustafa İsen, Recep Toparlı, Naci Okçu, Turgut Karabey, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 343-344; İsmail Belîğ, *a.g.e.*, s. 486-487, 509.

kaynaklar da H. 1070/M. 1659-1660 tarihini²⁶ vermektedir. *Tuhfe-i Nâîlî*'de 1060 tarihinin yanlış olduğu özellikle belirtilmiş²⁷ olsa da hemen bütün kaynaklar, Ni'metî'nin vefat tarihi olarak Sebzî'nin târîh beyitini- *Didî Sebzî vefâtına târîh / Gıdî ya âh Ni'metî Çelebi*²⁸ alıntılanmaktadır. Ni'metî'nin vefat tarihini H.1060 olarak gösteren kaynaklar, bu târîh beyitindeki ikinci dizenin ebced değeri olan 1070 sayısından, "*Gıdî ya*" işareti doğrultusunda (ى) nin ebced değeri olan 10 sayısını çıkararak bu sayıya ulaşmış olmalıdır. Nimetî'nin vefat tarihini H.1070 olarak gösteren kaynaklar ise, ikinci dizenin ebced değeri olan 1070 sayısını esas almış görünmektedir. İsmail Belîğ'in *Güldeste*'sinde, Ni'metî'nin vefatı hakkındaki "*Sinn-i şerîfleri vâsıl-ı hadd-i erba'în olmamış iken bin altmış senesinde ziyâfethâne-i bekâya intikâl ve ni'am-ı cinâna vusûl ile hoş-hâl oldî.*"²⁹ ifadesi, şâirin doğum tarihinin yaklaşık olarak belirlenebilmesine imkân vermektedir. Buna göre Ni'metî'nin doğum tarihi, yaklaşık olarak, H. 1060 vefat tarihine göre H. 1021-H. 1025 arasında; H. 1070 vefat tarihine göre de H. 1031-H. 1035 arasında olabilir. Bu noktada Ni'metî'nin, H.1039 yılı Rebî'ülevvel ayının 20'sinde (8 Kasım 1629) tamamlandığı istinsah kaydında belirtilen (*Mecmû'a-i Kasâ'id*, 315^a) ve bu yazının konusunu oluşturmuş *Mecmû'a-i Kasâ'id* adlı eseri, şâirin vefat tarihi hakkında daha kesin konuşabilmemizi sağlaması bakımından da önemlidir. Zira Ni'metî'nin, *Mecmû'a-i Kasâ'id*'i -H. 1031- H. 1035 aralığına göre- 4-8 yaşları arasında değil de -H. 1021- H. 1025 aralığına göre- 14-18 yaşları arasında kaleme almış olması daha muhtemel görünmektedir. Buradan hareketle Ni'metî'nin vefat tarihinin H.1060 olduğunu kabul etmek doğru olur.

Eserleri

Ni'metî'nin, bu yazıda tanıtılan mecmuası dışında tespit edilebilen eserlerinden ilki, onun *Dîvân*'ıdır. *Ni'metî Dîvânı*'nın bilinen tek nüshası,

²⁶ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i 'Osmânî (The Ottoman National Biography), IV, İstanbul 1308/1890 -1315/1897*, Westmead: Gregg International Publishers Limited, 1971, s. 574; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "Seyyid Nimetullah Efendi (Nakibzâde)", C.7, Dergah Yayınları, İstanbul 1990, s. 63; Mehmet Nâil Tuman, *a.g.e.*, s. 1082; Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 709-710.

²⁷ Mehmet Nâil Tuman, *a.g.e.*, 1082.

²⁸ İsmail Belîğ *a.g.e.*, s. 510.

²⁹ İsmail Belîğ *a.g.e.*, s. 509)

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 2661 demirbaş numarasında kayıtlıdır.³⁰ Bu dîvânda 13 kasîde, 1 mektûb-ı manzûm, 1 şikâyetnâme, 2 terkîb-bend, 1 bahr-i tavîl, 8 tesdîs, 1 müseddes, 2 tahmîs, 146 gazel, 3 târîh yer almaktadır.³¹ Manzum mektup ve bahr-i tavîl gibi, divanlarda sık rastlanmayan nazım şekillerini ihtiva eden *Ni'metî Dîvânı*'ndaki gazeller içinde noktasız gazel, muammâ gazel gibi değişik şekiller de bulunmaktadır.³² *Dîvân*'daki 146 gazelin 112'sinde aşk, sevgilinin güzelliği, bahar gibi konular ele alınırken; diğer gazellerde din, tasavvuf ve dünyânın fâniliği gibi konular işlenmektedir.³³ Üzerinde müstensih ya da temellük kaydı bulunmayan *Dîvân* nüshasındaki sahh kayıtlarından dolayı nüshanın mukabele edilmiş veya şâir tarafından incelenmiş olduğunu söyleyen Ahmet Gülen; Ni'metî'nin, *Mecmû'a'sı* ve *Dîvân*'ı dışında tespit edilen diğer eseri olan *Tuhfe-i Ni'metî*'nin ulaşılan tek nüshasında Ni'metî'nin kardeşi Şeyhî Mehmed Çelebi'nin³⁴ müstensih olduğunun belirtilmesine ve her iki eserdeki (*Dîvân* ve *Tuhfe-i Ni'metî*) hattın ve kısaltmaların benzetmesine dayanarak *Ni'metî Dîvânı*'nın da şâirin kardeşi Şeyhî Mehmed Çelebi tarafından istinsah edildiğini öne sürmektedir.³⁵

Ni'metî'nin *Dîvân*'ında yer alan, "*Kasîde-i Bî-Bahâne Der-Hakk-ı Mürteşîyân-ı Zamâne*" başlıklı kasîdenin "Su'âl idenlere sâl-i **gazâmı** aña târîhin / Di gâziyem ma'ârif ehli lâ-büd fehm ider anı" beyitinde "gâziyem" kelimesinin altı çizilerek yanına "sene 1058" tarihi düşürülmüştür.³⁶ Bu tarihin, miladî takvime göre 1638 yılını karşıladığını belirten Gülten Esra Ersöz, IV. Murat'ın bu tarihte Bağdat'a sefere çıktığı bilgisinden hareket ederek Ni'metî'nin de bu sefere katılanlar arasında olduğunu öne

³⁰ Gülten Esra Ersöz, *a.g.t.*, 15.

³¹ Ahmet Gülen, *a.g.t.*, s 25.

³² Gülten Esra Ersöz, *a.g.t.*, 18.

³³ Ahmet Gülen, *a.g.t.*, s 26.

³⁴ Ni'metî'nin kardeşi olan Seyyid Şeyhî Mehmed Çelebi de Bursa Mahkemesi'nin bâb kaleminde kâtiplik yapmış; sakk ve inşâ yazımında gösterdiği gayretli çalışmalarıyla dikkat çekmiştir. Kardeşi gibi şiirle de meşgul olan Şeyhî Çelebi, kırkılık medrese pâyesinde iken, H. 1080 tarihinde vefat etmiştir (Kadir Atlansoy, *Bursa Şairleri - Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri-*, Asa Kitabevi, Bursa 1998, s. 387).

³⁵ Ahmet Gülen, *a.g.t.*, s. 25.

³⁶ Gülten Esra Ersöz, *a.g.t.*, 111.

sürmektedir.³⁷ Oysa ki H. 1058 tarihi, miladî takvimde 1638 değil 1648 tarihine karşılık gelmektedir. Üstelik kasîdenin söz konusu beyitinden bir önceki beyitte Ni‘metî, mürteşîleri (rüşvet alanlar) hicvedişini “gazâ-i ekber” olarak değerlendirmekte ve bu hicviyesiyle keskin kılıcını /söz ustalığını yüce arşın zirvesine astığını/konuştuğunu söylemektedir.³⁸ Bu önceki beyitten hareket ederek Ni‘metî’nin; söz konusu beyitte, kendisini, mürteşîler üzerine kasîde yoluyla giriştiği “gazâ-i ekber”in gâzisi olarak tanıtip H.1058 tarihini işaret eden “gâziyem” kelimesiyle de “sâl-i gazâ”sını yani bu kasîdeyi yazdığı tarihi belirtmek istediğini düşünebiliriz. Eğer bu kasîdenin yazılış tarihi H. 1058 yılıysa; kasîdenin içerisinde yer aldığı, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 2661 demirbaş numarasında kayıtlı *Divân*’ın da H. 1058’de ya da bundan sonraki bir tarihte kaleme alındığını/istinsah edildiğini kabul etmek yerinde olacaktır.

Ni‘metî’nin, *Divân*’ı dışında, yalnızca bir nüshasına ulaşılan ikinci eseri, *Tuhfe-i Ni‘metî* adlı Farsça manzum lügattır.³⁹ Bu lügatın bilinen tek nüshası, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi 1898 demirbaş numarada kayıtlıdır.⁴⁰ Toplam 29 varak olan bu nüshanın telif tarihi, 29^b sayfasında H. 1047 (M. 1637) olarak kaydedilmiş olup aynı sayfada müstensih olarak da şâirin kardeşi Şeyhî Çelebi’nin adı geçmektedir.⁴¹ Bu lügatın, Muğlalı İbrâhim Şâhidî Dede’nin (ö.1550) *Tuhfe-i Şâhidî* adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğüne nazîre olarak yazıldığı, eserin tamamlanmasına düşürülen tarihte belirtilmektedir.⁴²

Ahmet Gülen; yazarını Arab-zâde Mehmed Efendi olarak tanıttığı, Süleymaniye Kütüphanesi Giresun Yazmalar Bölümü 179’da kayıtlı *Mecmû‘a-i Mu‘ammeyât* adlı yazmanın 51^a sayfasında Ni‘metî’ye ait 26 muammâ bulunduğunu belirtmektedir.⁴³ Söz konusu yazmanın kütüphanedeki katalog bilgileri incelendiğinde; yazar olarak Arab-zâde Mehmed

³⁷ Gülden Esra Ersöz, *a.g.t.*, 11.

³⁸ Gülden Esra Ersöz, *a.g.t.*, 111.

³⁹ Ni‘metî’ye ait bu Farsça manzum lügat, *Güldeste*’de şöyle tanıtlır: “... *Lisân-ı Fârisî’de bir lugât-i garîbe cem‘ itmişdür...*” (İsmail Belig, *a.g.e.*, s. 510).

⁴⁰ Ahmet Gülen, *a.g.t.*, s. 31.

⁴¹ Ahmet Gülen, *a.g.t.*, s. 32.

⁴² Ahmet Gülen, *a.g.t.*, s. 32.

⁴³ Ahmet Gülen, *a.g.t.*, s. 32,33.

Efendi ismi yazılı olmakla birlikte nüsha kaydı olarak Giresun Yazmalar Bölümü 179/1 ifadesiyle karşılaşılmaktadır. Yani *Mecmû'a-i Mu'ammeyât*; Giresun Yazmalar Bölümü 179'da kayıtlı, - içlerinden biri Arab-zâde Mehmed Efendi'ye ait olmak üzere - beş ayrı çalışmadan oluşan 200 varaklık yazmanın birinci bölümünü oluşturmaktadır. Ni'metî'ye ait muammâlar da 51^a'da değil, 51^b'de başlamaktadır. Üstelik sayfalar çevrildiğinde görülmektedir ki 51^b'de, Ni'metî'nin hâlen Bursa'daki bir medresede müderrislik yapmakta olduğunun da belirtildiği bir başlığın altında 53^b'ye kadar, Ni'metî'ye ait toplam 53 muammâyâ⁴⁴ yer verilmektedir. 53^b'deki ilk muammânın başlığı, "*Li-muharririhî bi-nâm Hâdî*" şeklindedir. Bu yazmanın 7^a sayfasında, "*Es-Seyyid Ni'metî eş-Şehîr bi-Nakîb-zâde*" ye ait muammâ mecmuasının H. 1046 (M. 1636) tarihli istinsah kaydı ve Ni'metî'nin, *Mecmû'a-i Kasâ'id* adlı mecmuasındaki istinsah kaydının (*Mecmû'a-i Kasâ'id*, 314a) hemen altında bulunan mührüne çok benzeyen mührü yer almaktadır. Bunların yanı sıra yazmanın 74^b sayfasında, "*Gazel-i Mu'ammâ li-Muharririhî ... Es-Seyyid Ni'metullâh eş-Şehîr bi-Nakîb-zâde*" başlığı altında, şâirin *Dîvân*'ında da yer alan ve her bir beyitinde bir ismin çıktığı muammâ gazeliyle⁴⁵ karşılaşılmaktadır. Ayrıca Giresun Yazmalar 179/1'in 2^b sayfasında verilen muammâlardan birinin başlığı da "*Li-muharririhî bi-Nâm Ni'metî*" şeklindedir. Bu bulguların ışığında Giresun Yazmalar 179'da kayıtlı yazmanın, 1^b-83^b aralığındaki 1 ve 2. bölümleri, başından itibaren taranarak 51^b-53^b aralığında görülen yazı stiline ve muammâ içeriğine sahip sayfaların izi sürüldüğünde; Ni'metî'ye ait, sayfaları dağınık vaziyette en azından 50-60 varaklık, derleyicisinin kaleminden çıkmış bir muammâ mecmuasının bu yazmada yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu 50-60 varaklık bir kısmının, yazmanın 3, 4 ve 5. bölümlerine karışmış olduğunu da eklemek gerekir. Yani Ahmet Gülen'in, Ni'metî'ye ait 26 muammâyı içerdiğini belirttiği *Mecmû'a-i Mu'ammeyât* adlı eser, derleyicisinin kaleminden çıkan nispeten hacimli bir muammâ mecmuası olarak boy göstermektedir. Ni'metî bu muammâ mecmuasında, kendi muammâları dışında, hemşehrisi/Bursalı olan Baldır-

⁴⁴ Giresun Yazmalar 179'da kayıtlı yazmanın 1 ve 2. bölümlerindeki yapraklarda Ni'metî'nin, bu 53 muammâ dışında kendisine ait birkaç muammâyâ daha yer verdiği görülmüştür.

⁴⁵ Yedi beyitlik bu gazelin (14. gazel) her bir beyitinden bir isim çıkmaktadır. Bu isimler: *İlyâs*, *Murâd*, *Selâm* (2 kere), *Hâver*, *Hüsâm* ve *'Âlî*'dir (Ahmet Gülen, a.g.t., s. 207-208).

zâde Selîsî'nin 60 kadar muammâsını (*Mecmû'a-i Mu'ammeyât*, 47b-49b), Hâşimî Efendi'nin 40 kadar muammâsını (*Mecmû'a-i Mu'ammeyât*, 66b-70b) ve 'Avnî Çelebi'nin 10 kadar muammasını (*Mecmû'a-i Mu'ammeyât*, 50a) da derlemesine dahil etmiştir. Bu muammâ mecmuası; Ni'metî'nin, İsmail Belîğ'in *Güldeste*'sinde "Fenn-i mu'ammâda dahî hayli nâm çıkarmış-dur."⁴⁶ cümlesiyle vurgulanan muammâ ustalığını da teyit etmektedir.

İsmail Belîğ'in *Güldeste*'sinde yer alan "Ve ba'zı ahhâb-ı ma'rifet-intisâba bî-nukat mektûb-ı belâgat-mashûb tarh ü inşâ idüp 'arz-ı hüner itmiş-dür." cümlesine dayanarak Ni'metî'nin; marifet ehlerinden olan bazı dostlarına noktasız, düzgün ve sanatlı mektuplar yazarak nesirdeki hünerini gösterdiği söylenebilir de bu mektuplara henüz ulaşılabilmiş değildir.⁴⁷

Edebî Kişiliği

Ni'metî'nin etkilendiği şâirler arasında öncelikle Fuzûlî'den bahsetmek gerekir. Rind-meşrep bir kişiliğe sahip olan iki şâirin hayata ve topluma bakışlarındaki ortak noktalar, onların şiir anlayışlarındaki birtakım benzerliklere de zemin hazırlamıştır. Ni'metî şiirlerindeki Fuzûlî etkisi özellikle gazellerde kendini göstermektedir.⁴⁸ *Divân*'ındaki bahâriye kasidesi,⁴⁹ Ni'metî şiirindeki Nef'î etkisini işaret eden örnekler içermektedir.

Ni'metî'nin, etkisi altında kaldığı şâirleri belirleyebilmek açısından onun yazdığı nazîre, tahmîs ve tesdîsler önemli ipuçları sunmaktadır. Bu noktada Bağdatlı Rûhî'nin ve Şeyhüslâm Yahyâ Efendi'nin gazellerine yazılan nazîreler; Bağdatlı Rûhî'nin terkîb-bendine yazılan nazîre; Veysî'nin, Vusûlî'nin, Bâkî'nin ve 'Ubeydî'nin beyitlerine yazılan tesdîsler; Nev'î'nin ve Râkım Efendi'nin beyitlerine yazılan tahmîsler öne çıkmaktadır.⁵⁰

Nakîb-zâde'nin yaşadığı devir, Osmanlı'nın ilerlemesinin durduğu bir devirdir. Siyasî, idarî, dînî ve toplumsal hayatta, hukuk sisteminde yaşanan sarsıntıların ve değer yargılarındaki yozlaşmanın çarpıcı izlerini

⁴⁶ İsmail Belîğ *a.g.e.*, s. 509.

⁴⁷ Ahmet Gülen, *a.g.t.*, s. 33.

⁴⁸ Ahmet Gülen, *a.g.t.*, s. 17-19.

⁴⁹ Ahmet Gülen, *a.g.t.*, s. 118-122.

⁵⁰ Gülden Esra Ersöz, *a.g.t.*, s. 14.

Ni‘metî’nin gazel, kasîde ve terkîb-bend türündeki şiirlerinde takip etmek mümkündür. Mürteşileri eleştirdiği 92 beyitlik hicviyesi,⁵¹ “zügürtlük” redifli 23 beyitlik kasîdesi,⁵² “rüşvet, yûf” redifli gazelleri,⁵³ İstanbul’daki âlimlerin ve kadıların hak yoldan saptıklarına dair eleştirileri, onun toplumsal konulara duyarsız kalamadığının ve gördüğü yanlışlıkları eleştirdiğinin bir göstergesidir. Devlet sistemindeki bozulmadan, insanların ehliyetle değil rüşvetle makam ve mevki elde etmelerinden, makamların rüşvetle satılmasından, hâkimlerin açıktan rüşvet almaya başlamalarından, iltimastan, câhillerin zühd ve riyâ perdesi arkasına gizlenerek kendilerini sâlih kişilermiş gibi göstermelerinden yakınması da şâirin sosyal meselelerdeki duyarlılığını gözler önüne seren diğer örneklerdir.⁵⁴ Onun, Bağdatlı Rûhî’nin meşhur terkîb-bendine nazîre yazan şâirler arasında yer alması⁵⁵ ve mürteşileri eleştirmek için yazdığı kasîdesini “gazâ-i ekber” olarak nitelemesi⁵⁶ de bu anlamda oldukça manidârdır.

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu 3424 Numarada Kayıtlı *Mecmû‘a-i Kasâ‘id’e* Ait Değerlendirme ve Bazı Tespitler

Sonuç olarak, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu 3424 numarada kayıtlı *Mecmû‘a-i Kasâ‘id* adlı mecmua; Ni‘metî mahlaslı, inşâ ve muammâ ustası, hattının güzelliğiyle meşhur, marifet ve kemal sahibi kıymetli bir şâir olan Bursalı Seyyid Nakîb-zâde Ni‘metullâh’ın şiir zevkinin yönlendirdiği seçkinin bir ürünüdür. Şâirlik yaradılışının kolay anlaşılabilirliği, akıcılığı ve tatlılığı ile dikkat çeken⁵⁷ Ni‘metî’nin bu hacimli mecmuayı -büyük ihtimalle- 14-18 aralığında bir yaşta derlemiş olması, onun, çağının şiir ortamını ne kadar yakından ve ilgiyle takip ettiğinin bir göstergesidir. Ni‘metî, *Mecmû‘a-i Kasâ‘id*’de kendisine ait 3 kasîde (*Mecmû‘a-i Kasâ‘id*, 92^a-92b , 143b-144b, 143bh-145ah), 3 gazel (*Mecmû‘a-i*

⁵¹ Ahmet Gülen, *a.g.t.*, s. 137-145.

⁵² Ahmet Gülen, *a.g.t.*, s. 134-136.

⁵³ Ahmet Gülen, *a.g.t.*, s. 212, 240.

⁵⁴ Ahmet Gülen, *a.g.t.*, s. 14, 15.

⁵⁵ Ahmet Gülen, *a.g.t.*, s. 157-170.

⁵⁶ Ahmet Gülen, *a.g.t.*, s. 145.

⁵⁷ İsmail Belig *a.g.e.*, s. 509)

Kasâ'id, 148bh, 249ah, 265b), 8 tesdîs (*Mecmû'a-i Kasâ'id*, 158a, 196^b, 197^a, 197^b, 198^a), 1 muhammes (*Mecmû'a-i Kasâ'id*, 258ah) ve 58 matla' (*Mecmû'a-i Kasâ'id*, 140b, 208^{bh}, 255bh, 263bh, 305b, 306a, 306b)a yer vermiştir.

Mecmû'a-i Kasâ'id'de Ni'metî; -15. yüzyıldan Ahmed Paşa, Mesîhî ve Şeyhî Efendi gibi birkaç şâirin dışında- genel olarak 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın ilk yarısında yetişen -kendisi de dahil- 191⁵⁸ şâire ait 2078 şiiri derlemiştir. Bu mecmuada derlenen nazım türleri/şekilleri; gazel (839 adet), matla' (330 adet), kasîde (214⁵⁹ adet), rubâ'î (208 adet), tesdîs (147 adet), tahmîs (112 adet), târîh (98 adet), kıt'a (41 adet), müfred (32 adet), terkîb-bend (23 adet), muhammes (12 adet), tercî'-bend (11 adet), müseddes (4 adet), müsemmen (3 adet), bahr-i tavîl (2 adet), muammâ (1 adet) ve mesnevî (1 adet) dir. *Mecmû'a-i Kasâ'id* bir kasîde mecmuası olmasına rağmen bu mecmuada en fazla derlenen nazım türü/şekli gazeldir. Gazelin dışında *Mecmû'a-i Kasâ'id*'de en fazla örneklerine yer verilen nazım şekilleri/türleri ise sırasıyla kasîde, rubâ'î, tesdîs, tahmîs ve târîhtir.

Mecmû'a-i Kasâ'id'de en çok şiiri bulunan şâir 'Azmi-zâde Hâletî'dir (317 şiir). 'Azmi-zâde Hâletî'den sonra mecmuada en çok şiiriyle karşılaştığımız şâirler sırasıyla Cinânî (146 şiir), Hâşimî (117 şiir), 'Âlî Efendi (116 şiir), Ümîdî (112 şiir) ve Nef'î'dir (101 şiir). Bu şâirlerden Cinânî ve Hâşimî, Ni'metî'nin hemşehrileridir.

Mecmû'a-i Kasâ'id'de 154 şiirde şâir ismi belirtilmemiştir. Şâirlerinin ismi belirtilmeyen ve belirlenemeyen bu 154 şiirden 61'i matla', 45'i târîh, 23'ü müfred, 13'ü kıt'a, 5'i gazel, 4'ü rubâ'î, 1'i tahmîs, 1'i tesdîs, 1'i muammâdır.

Nimetî, *Mecmû'a-i Kasâ'id*'de, hemşehrîsi olan şâirlerden Âzerî Çelebi'nin 11 tesdîs ve 8 kasîdesine; Cinânî'nin 34 gazel, 13 kasîde, 17 tahmîs, 37 tesdîs ve 38 matla'ına; Hâşimî'nin 14 gazel, 8 tesdîs, 17 târîh ve 75 matla'ına; Hüdâyî'nin 38 gazeline; Sırrî'nin 5 gazel ve 2 kasîdesine; Baldirzâde Selîsî'nin 10 gazel ve 3 kasîdesine yer vermektedir.

⁵⁸Bu sayı hesaplanırken, sadece *Mecmû'a-i Kasâ'id*'deki şiirlerin başlıklarında isimleri verilen şâirler değerlendirmeye alınmıştır.

⁵⁹Sâ'atî'nin *Şikâyetnâme*'si (*Mecmû'a-i Kasâ'id*, 76^b -78^a) de bu sayıya dahildir.

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu 3424 numarada kayıtlı *Mecmû'a-i Kasâ'id* adlı mecmua, diğer şiir mecmuaları gibi, Klâsik şiirimizin zenginliklerini tanıtmaya çalışmalarını önemli ölçüde zenginleştirecek bir içeriğe sahiptir.

Bunların dışında, *Mecmû'a-i Kasâ'id*'e dair bazı tespitler şöyle sıralanabilir:

1. *Mecmû'a-i Kasâ'id*'de yer alan 9-15 beyitlik bazı kasîdeler için “*kasîde-peççe*” başlığı kullanılmaktadır. Bâkî'ye ait 14 beyitlik, “Kasîde-peççe-i Merhûm Bâkî Efendi” başlıklı kasîde (*Mecmû'a-i Kasâ'id*, 33^b-34^a), bu tabir için bir örnek oluşturmaktadır.
2. Mecmuada Yahyâ Efendi'ye ait bir gazel, “**Nev-güfte-i Yahyâ Efendi**” (*Mecmû'a-i Kasâ'id*, 244^{ab}) başlığıyla verilmektedir.
3. Mecmuada Fuzûlî'ye ait olarak derlenen 4 matla' (*Mecmû'a-i Kasâ'id*, 309^a, 312^a) *Fuzûlî Divânı*'nda⁶⁰ bulunmamaktadır.
4. *Mecmû'a-i Kasâ'id*; nazîre geleneği örneklerine kaynaklık eden, dolayısıyla ortak şiir beğenisine ve iltifata mazhar olmuş şiirleri (gazeller, kasîdeler) tespit edebilmemizi sağlaması bakımından da önemlidir. Mecmuada kasîde nazîresine örnek olarak, Âgehî'nin kasîdesine Derûnî'nin ve Ni'metî'nin yazmış olduğu nazîreler alınabilir (*Mecmû'a-i Kasâ'id*, 91^a-92^b). Gazel nazîresine örnek olarak da Hayâlî'nin “koynına” redifli gazeline Ni'metî, Hüdâyî ve Bâkî'nin nazîre gazelleri verilebilir (*Mecmû'a-i Kasâ'id*, 249^a).
5. Mecmuada, Hasan Kavruk tarafından hazırlanan *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*'nda bulunmayan 2 tesdîse (*Mecmû'a-i Kasâ'id*, 155^b, 195^a) yer verilmektedir.
6. Mecmuada, Hasan Kavruk tarafından hazırlanan *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*'nın müfredât kısmında⁶¹ bulunmayan 2 matla' (*Mecmû'a-i Kasâ'id*, 303^a) yer almaktadır.
7. *Mecmû'a-i Kasâ'id*'de yer alan, Ni'metî'ye ait 5 beyitlik bir gazel *Ni'metî Dîvânı*'nda yoktur (*Mecmû'a-i Kasâ'id*, 148^{bh}).

⁶⁰ Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur, *Fuzûlî Divânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.

⁶¹ Hasan Kavruk, *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı Tenkitli Metin*, MEB Yayınları, Ankara 2001, s. 502-509.

8. Mecmuada Ni‘metî, *Dîvân*’ında yer almayan 58 adet matla‘ını vermektedir (*Mecmû‘a-i Kasâ‘id*, 140^b, 208^{bh}, 255^{bh}, 263^{bh}, 305^b-306^b). Bu da mecmuaların, şâirlerin tertipleedikleri divanlarda yer almayan şiirleri içerebildiklerine güzel bir örnek oluşturur.
9. Mecmuaların, belki de bir dîvân tertip edecek sayıda ürünü olmayan şâirlere ait şiirlerin tespit edilmesinde oynadığı önemli rolü örneklendiren bir şâir olarak *Mecmû‘a-i Kasâ‘id*’den Dervîş Ankâ verilebilir. *Mecmû‘a-i Kasâ‘id*’de 47 gazeli alıntılanan (*Mecmû‘a-i Kasâ‘id*, 232^b, 233^b-237^{ah}) Dervîş Ankâ’nın şiir anlayışı hakkında önemli verilere, onun bu mecmuada derlenen gazelleri vasıtasıyla ulaşmak mümkündür.
10. Ni‘metî, dîvânlarda çok fazla rastlanmayan bahr-i tavîl nazım şeklinin 9 beyitlik bir örneğini kendi *Dîvân*’ında vermiştir.⁶² *Mecmû‘a-i Kasâ‘id*’de de Gelibolulu ‘Âlî’ye (*Mecmû‘a-i Kasâ‘id*, 144^b-145^b, 6 beyitlik) ve Mîr Beyânî’ye ait (*Mecmû‘a-i Kasâ‘id*, 145^b-147^b, 12 beyitlik) iki bahr-i tavîle yer verilmektedir.
11. *Mecmû‘a-i Kasâ‘id*’de 310^a-310^b arasında verilen, Ümîdî’ye ait 37 beyitlik kasîdeden sonra, 311^{ab}’da “Velehu” başlıklı 29 matla‘ yer almaktadır. Bu matla‘ların Ümîdî’ye ait olduğu düşünülebilir. Muhammed Selvi tarafından hazırlanan *Ümîdî Dîvânı* 229 gazel, 4 kasîde ve 1 kıt‘adan oluşmaktadır.⁶³ Söz konusu bu 29 matla‘ –eğer Ümîdî’ye aitse- *Ümîdî Dîvânı*’nda bulunmamaktadır.
12. Ni‘metî, *Mecmû‘a-i Kasâ‘id*’de derlediği bazı şiirlerin başlıklarında, bu şiirlerin yazıldıkları tarih veya yazılış sebepleri hakkında kısa bilgilendirmelerde bulunmaktadır. Ni‘metî’nin kendisine ait 65 beyitlik kasîdenin (*Mecmû‘a-i Kasâ‘id*, 143^b-144^b), “*Bu Kasîde ‘İzzetlü vü Fazîletlü Ebu’s-su‘ûd-zâde Efendi’ye Virildi Anatoli Kâzî‘askeri İken*” şeklinde ve Hâfız Ahmed Paşa’ya ait 5 beyitlik gazelin (*Mecmû‘a-i Kasâ‘id*, 162^{bh}), “*Hâfız Ahmed Paşa Hazretlerinin Bagdâd’dan İrsâl Eylediği Gazeldür*” şeklinde takdimi bu hususta örnek gösterilebilir.

⁶² Gülden Esra Ersöz, *a.g.t.*, s. 135-137.

⁶³ Muhammed Selvi, *Ümîdî, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Dîvânı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2008, 252s.

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu
3424 Numarada Kayıtlı Mecmûayı Oluşturan Şiirler:

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3424 numarada kayıtlı *Mecmû'a-i Kasâ'id*'de yer alan şiirler; varak numaraları, şâirleri, nazım türleri/biçimleri, sayıları, beyit/bent sayıları ve başlıkları dikkate alınarak aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

MECMU' A-İ KASÁ'ID'DE YER ALAN ŞİİRLERİN VARAK NUMARALARINA GÖRE TANITILMASI

<i>Varak Numarası</i>	<i>Şiir/Şairler</i>	<i>Nazım Türü / Biçimi</i>	<i>Şiir Sayısı</i>	<i>Beyit/Bent Sayısı</i>	<i>Şiirin Başlığı</i>
1 ^a	Nizâmî	Gazel	1	9 beyitlik	–
1 ^b -2 ^b	Hayfî	Kasîde (Naat)	1	68 beyitlik	Kasîde-i Güzîde Der-Hakk-ı Fahr-ı Âlem Sallallâhu 'Aleyhi vü Sellem
1 ^{hh}	Mantıkî	Gazel	2	4'er beyitlik	–
2 ^{ah}	Nizâmî	Gazel	1	8 beyitlik	–
2 ^{ah}	–	Müfred	1	1 beyitlik	–
2 ^{ah}	Sûzî	Gazel	1	5 beyitlik	Müfred-i Bî-nazîr
2 ^b -4 ^a	Ganîzâde Nâdirî	Kasîde (Naat)	1	63 beyitlik	Kasîde-i Güzîde-i Gamîzâde Nâdirî Efendi Der Medh-i Seyyid-i Kâ'imât u Mehtar-ı Mevcûdât Salla'llâhu 'Aleyhi vü Sellem
4 ^a -5 ^a	Nef'î	Kasîde	1	83 beyitlik	Kasîde-i Güzîde-i Nef'î Efendi Berây-ı Şeh-süvâr-ı Zamân Sâhib-krân-ı Cihân Güzîde-i Âl-i 'Osmân Sultan Murâd Hân İbnü's-sultan Ahmed Hân Bâ-Fermân-ı 'Alî-şân
5 ^b -6 ^a	Makâlî	Kasîde	1	29 beyitlik	Kasîde-i Makâlî Der Hakk-ı Tâci-zâde Efendi
6 ^a -6 ^b ⁶⁵	Bâkî	Kasîde	1	40 beyitlik	Kasîde-i Bâkî Efendi
6 ^b -7 ^b	Bâkî	Kasîde	1	40 beyitlik	Kasîde-i Bâkî Efendi Berây-ı Sultan Süleymân Hân
7 ^b -8 ^a	Bâkî	Kasîde	1	33 beyitlik	Kasîde-i Bâkî Efendi Berây-ı Merhûm Ebussu'ûd Efendi 'Aleyhi'trahme
8 ^a -8 ^b	Bâkî	Kasîde	1	36 beyitlik	Kasîde-i Bâkî Efendi

⁶⁴ Varak numaraları verilirken kullanılan "h" harfî, tanıtılan şiirin derkenarda yazılı olduğuna işaret etmektedir.

⁶⁵ Mecmuanın 6^a sayfasında sayfa numarası "16^a" olarak verilmiştir.

8 ^{ah} -9 ^{bh}	Nev'îzâde	Kasîde	1	34 beyitlik	Kasîde-i Nev'î-zâde
8 ^b -9 ^b	Bâkî	Kasîde	1	33 beyitlik	Kasîde-i Merhûm Bâkî Efendi
9 ^b -10 ^a	Şeyhülislâm Yahyâ Efendi	Kasîde	1	23 beyitlik	Kasîde-i Şeyhü'l-İslâm Müftü'ü'l-enâm Hazreti Yahyâ Efendi Sellemehü
10 ^a -10 ^b	Mevcî Efendi	Kasîde	1	30 beyitlik	Kasîde-i Fahriyye-i Mevcî Efendi Sellemehu
10 ^b -11 ^a	Nef'î	Kasîde	1	43 beyitlik	Kasîde-i Nef'î Efendi Der-Medh-i Hazreti Fahr-i 'Âlem Sallallâhu 'Aleyhi vü Sellem
11 ^a -11 ^b	Nef'î	Kasîde	1	18 beyitlik	Kasîde-i Nef'î Der-Medh-i Hazreti Mevlânâ Kuddîsa'llâhu Sirruhu el-'Azîz
11 ^b -12 ^b	Nef'î	Kasîde	1	52 beyitlik	Kasîde-i Nef'î Efendi Berây-ı Merhûm Sultân Ahmed Hân Rahmeten Vâsi'aten
12 ^b -13 ^b	Nef'î	Kasîde	1	60 beyitlik	Kasîde-i Nef'î Efendi
13 ^b -14 ^b	Nef'î	Kasîde	1	53 beyitlik	Kasîde-i Güzîde-i Nef'î Efendi Der-Medh-i Sultân 'Osman Hân
14 ^{ah} -16 ^{ah}	Nef'î	Kasîde	1	43 beyitlik	Kasîde-i Nef'î Çelebi
14 ^b -15 ^b	Nef'î	Kasîde	1	59 beyitlik	Kasîde-i Nef'î Berây-ı Merhûm Sultân 'Osman Hân Rahmetullâhi 'Aleyh
15 ^b -16 ^b	Nef'î	Kasîde	1	39 beyitlik	Kasîde-i Nef'î Efendi Berây-ı Sultân Murâd Hân İbni Ahmed Hân
16 ^b -17 ^b	Nef'î	Kasîde	1	72 beyitlik	Kasîde-i Nef'î Efendi
17 ^b -19 ^a	Nef'î	Kasîde	1	67 beyitlik	Kasîde-i Temmüziyye-i Nef'î Efendi Der-Vasf-ı Merhûm u Magfür Sadra'zam Nasûh Paşa Rahmetullâhi el-Melîkî'l-Mennân
19 ^a -19 ^b	Nef'î	Kasîde	1	52 beyitlik	Kasîde-i Nef'î Çelebi
20 ^a -21 ^a ⁶⁶	Nef'î	Kasîde	1	63 beyitlik	Kasîde-i Nef'î Berây-ı Sultân Ahmed Hân
20 ^{ah} -22 ^{ah}	Nef'î	Kasîde	1	40 beyitlik	Kasîde-i Nef'î Der-Hakk-ı Merhûm Sultân Ahmed Hân

⁶⁶ Nüshada bu sayfa 30^a olarak geçmektedir.

21 ^a -22 ^a	Nefî	Kasîde	1	62 beyitlik	Kasîde-i Nefî Der-Medh-i Sultân 'Osman Hân
22 ^{ah} -25 ^{ah}	Nefî	Kasîde	1	52 beyitlik	Kasîde-i Nefî Çelebi Berây-ı Gâzî Merhûm Murâd Paşa Rahmeten Vâsî'aten
22 ^b -23 ^b	Nefî	Kasîde	1	60 beyitlik	Kasîde-i Nefî Der-Hakk-ı Sultân Ahmed Hân
23 ^b -25 ^a	Nefî	Kasîde	1	70 beyitlik	Kasîde-i Nefî Efendi Der-Hakk-ı Merhûm Sultân Ahmed Hân
25 ^a -26 ^a	Nefî	Kasîde	1	49 beyitlik	Kasîde-i Nefî Efendi
26 ^a -26 ^b ⁶⁷	Nefî	Kasîde	1	56 beyitlik	Kasîde-i Nefî
27 ^a -28 ^a	Nefî	Kasîde	1	53 beyitlik	Kasîde-i Nefî Efendi Berây-ı Merhûm u Magfir Şeyhü'l-İslâm Müftî'ü'l-enâm Hazreti Mehmed Efendi Rahmetullâhi el-Melikü'l-'allâm
28 ^a -29 ^a	Nefî	Kasîde	1	53 beyitlik	Kasîde-i Nefî Efendi Der-Hakk-ı A'lemü'l-'Ulemâ'î'l-Kirâm 'Umdetü'l-Fuzalâ'î'l-Fehlâm Şeyhü'l-İslâm Müftî'ü'l-Enâm Merhûm Es'ad Efendi 'Aleyhi'r-rahme
28 ^{ah} -30 ^{ah}	Nefî	Kasîde	1	52 beyitlik	Kasîde-i Nefî Efendi Berây-ı Sadra'zam Serdâr-ı Ekrem Hazreti Husrev Paşa
29 ^a -30 ^a	Nefî	Kasîde	1	47 beyitlik	Kasîde-i Nefî Der-Medh-i Merhûm Es'ad Efendi Rahmetullâhi 'Aleyh
30 ^a -31 ^a	Nefî	Kasîde	1	54 beyitlik	Kasîde-i Nefî Efendi Der-Hakk-ı Merhûm 'Azîz Efendi Rahmeten
31 ^a -31 ^b	Nefî	Kasîde	1	40 beyitlik	Kasîde-i Nefî Efendi Berây-ı Âgâ-yı Dârü's-sa'ade
32 ^a	Nefî	Kasîde	1	26 beyitlik ilk kısım	Kasîde-i Nefî Efendi Berây-ı Merhûm Mehmed Paşa

⁶⁷ Mecmuanın 36. yaprağından 39. yaprağına geçilmektedir. 37 ve 38. yapraklar kopmuş olmalıdır. 39^{ncü} mün üst yarısında taç beyti,

*Tab'ı Nefî bâbü'l-i gûvâdur ol gûlşende kim
Gonca-ves dem-bestedir anda dehân-ı şâ'irân*

— — — — — / — — — — — / — — — — — / — — — — —

olan, Nefî'ye ait bir kasîde 12 beyitle sona ermektedir.

46 ^a	Cimâni	Kasîde	1	12 beyitlik	Kasîde-peççe-i Merhûm Cimânî Efendi
46 ^b	'Azmi-zâde Hâlefi	Kasîde	1	23 beyitlik	Kasîde-i Sultânî'l-'Ulemâ'î'l-'Uzzâm Bûrhânî'l-Fuzalâ'î'l-Fehâm 'Azmi-zâde Hâlefi Efendi Berây-î Merhûm H'âce Efendi Rahmetullâhî 'Aleyh
46 ^{bh} -48 ^a	'Azmi-zâde Hâlefi	Kasîde	1	33 beyitlik	'Azmi-zâde Hâlefi Efendi'nün Mahdûmî Merhûm Oltukda Didükleri Kasidedir ki Mersiyye Vâdisindedür
47 ^a	'Azmi-zâde Hâlefi	Kasîde	1	23 beyitlik	Kasîde-i A'lemü'l-'Ulemâ'î'l-Mütebahîrîn Efdalü'l-Fuzalâ'î'l-Müteverri'în Hâlefi Efendi Sellemehû
47 ^a -48 ^a	'Azmi-zâde Hâlefi	Kasîde	1	40 beyitlik	Kasîde li'l-Mevlâ el-'Âlimü'r-Rabbânî ve'l-Kâmilü's-Samedânî Hâlefi Efendi Berây-î Sultân Mehemmed Hân
48 ^a -48 ^b	Nev'î	Kasîde	1	20 beyitlik	Kasîde-i Nev'î Der-Hakk-î Cülûs-î Merhûm Sultân Mehemmed Hân
48 ^b -49 ^a	'Azmi-zâde Hâlefi	Kasîde	1	33 beyitlik	Kasîde-i Hâlefi Efendi Berây-î Merhûm Lala Paşa
48 ^{bh} -50 ^{ah}	'Azmi-zâde Hâlefi	Kasîde	1	29 beyitlik	Kasîde-i 'Azmi-zâde Hâlefi Efendi Sellemehû
49 ^a -49 ^b	'Azmi-zâde Hâlefi	Kasîde	1	34 beyitlik	Kasîde-i 'Azmi-zâde Hâlefi Efendi
49 ^b -50 ^b	'Azmi-zâde Hâlefi	Kasîde	1	43 beyitlik	Kasîde-i 'Azmi-zâde Efendi
50 ^{ah} -51 ^{bh}	'Azmi-zâde Hâlefi	Kasîde	1	24 beyitlik	Kasîde-i Hâlefi Efendi
50 ^b -51 ^a	'Azmi-zâde Hâlefi	Kasîde	1	31 beyitlik	Kasîde-i Hâlefi Efendi
51 ^a -51 ^b	'Azmi-zâde Hâlefi	Kasîde	1	34 beyitlik	Kasîde-i 'Azmi-zâde Hâlefi Efendi
51 ^b -52 ^a	Şeyhülislâm Yahyâ Efendi	Kasîde	1	30 beyitlik	Kasîde-i Şeyhü'l-İslâm Yahyâ Efendi Der-Hakk-î Merhûm H'âce Efendi
51 ^{bh} -52 ^{ah}	Veysi	Kasîde	1	9 beyitlik	Kasîde-peççe-i Veysi Efendi
52 ^a -53 ^a	'Azmi-zâde Hâlefi	Kasîde	1	46 beyitlik	Kasîde-i 'Azmi-zâde Hâlefi Efendi
52 ^{ah} -53 ^{bh}	Figânî	Kasîde	1	18 beyitlik	Kasîde-i Figânî
53 ^a -53 ^b	'Azmi-zâde Hâlefi	Kasîde	1	39 beyitlik	Kasîde-i Hâlefi Efendi
54 ^a -54 ^b	Veysi	Kasîde	1	33 beyitlik	Kasîde-i Veysi Efendi
54 ^{ah} -56 ^{bh}	Cimâni	Kasîde	1	44 beyitlik	Kasîde-i Cimânî Efendi 'Aleyhi'r-rahme
54 ^b -55 ^a	Nev'î	Kasîde	1	43 beyitlik	Kasîde-i Nev'î Efendi Berây-î Sinân Paşa

55 ^b -56 ^a	Nev'î	Kasîde	1	53 beyitlik	Kasîde-i Nev'î Efendi: Berây-ı Vezîr-i a'zam Serdâr-ı ekrem Hazreti Husrev Paşa
56 ^b	Rahmî	Kasîde	1	33 beyitlik	Kasîde-i Merhûm Rahmî Çelebi Rahmetü'llâhi 'Aleyh
57 ^a -58 ^b	Nev'î	Kasîde	1	100 beyitlik	Kasîde-i Gül-i Sad-berg-i Merhûm Nev'î Efendi Berây-ı Sultân Murâd Hân
57 ^{ah} -58 ^{bh}	Nev'î	Kasîde	1	31 beyitlik	Kasîde-i Nev'î Efendi
58 ^a -59 ^a	Nev'î	Kasîde	1	39 beyitlik	Kasîde-i Nev'î Efendi
58 ^{bh} -60 ^{bh}	Nev'î	Kasîde	1	35 beyitlik	Kasîde-i Nev'î
59 ^b -60 ^a	Nev'î	Kasîde	1	54 beyitlik	Kasîde-i Merhûm Nev'î Efendi 'Aleyhi'rrahme
60 ^b	Nev'î	Kasîde	1	27 beyitlik	Kasîde-i Nev'î Efendi Der-Hakk-ı Merhûm Sa'deddîn Efendi 'Aleyhirrahme
61 ^a	Nev'î	Kasîde	1	27 beyitlik	Kasîde-i Merhûm Nev'î Efendi Der- Hakk-ı Ahmed Çelebi Rahmeten Vâsî aten
61 ^b	Makâlîf	Kasîde	1	13 beyitlik	Kasîde-peççe-i Makâlîf Der-Hakk-ı Sultân Murâd Hân
61 ^b -62 ^a	'Ulvi	Kasîde	1	38 beyitlik	Kasîde-i Hazân u Bahâr-ı Merhûm 'Ulvi Efendi Rahmetullâhi 'Aleyh Der-Hakk-ı Merhûm Sultân Selîm Hân İbnü's-Sultân Süleymân
62 ^b -63 ^a	'Ulvi	Kasîde	1	30 beyitlik	Kasîde-i 'Ulvi Efendi: Berây-ı Cülûs-ı Merhûm Sultân Selîm Hân
62 ^{bh} -63 ^{bh}	'Ulvi	Kasîde	1	22 beyitlik	Kasîde-i Merhûm 'Ulvi Efendi Rahmetullâhi 'Aleyh Der-Hakk-ı Fahr-ı 'Âlem ü Seyyid-i Âdem Salla'llâhu 'Aleyhi vüSellem
63 ^a -63 ^b	'Ulvi	Kasîde	1	29 beyitlik	Kasîde-i Merhûm 'Ulvi Efendi Rahmetullâhi 'Aleyh
63 ^b -64 ^a	'Ulvi	Kasîde	1	37 beyitlik	Kasîde-i Merhûm 'Ulvi Efendi
64 ^a -64 ^b	'Ulvi	Kasîde	1	34 beyitlik	Kasîde-i Tîr ü Kemân-ı Merhûm 'Ulvi Efendi
65 ^a -65 ^b	Ebussu'ûd Efendi	Kasîde	1	45 beyitlik	Kasîde-i Şeyhü'l-İslâm Müftü'ü'l-enâm Merhûm Ebussu'ûd Efendi Rahmetü'llâhi 'Aleyh
65 ^b -66 ^a	Sırrî	Kasîde	1	23 beyitlik	Kasîde-i Sırrî
66 ^a	Misâlif	Kasîde	1	20 beyitlik	Kasîde-i Merhûm Misâlif Çelebi

66 ^b	Bâkî	Kasîde	1	38 beyitlik	Kasîde-i Bâkî Efendi Berây-ı Cülûs-ı SultânSelîm Hân
67 ^a -67 ^b	Rûhî	Kasîde	1	40 beyitlik	Kasîde-i Merhûm Rûnî Berây-ı Merhûm 'Osmân Paşa
67 ^b -68 ^a	Rûhî	Kasîde	1	48 beyitlik	Kasîde-i Rûhî-i Bağdâdî 'Aleyhi Rahmeten Rabbenu'l-Hâdî
68 ^a -68 ^b	Rûhî	Kasîde	1	45 beyitlik	Kasîde-i Rûnî Der-Hakk-ı Merhûm Harîmî Beg Rahmeten
68 ^b -69 ^b	Rûhî	Kasîde	1	59 beyitlik	Kasîde-i Rûhî-i Bağdâdî
69 ^b -70 ^a	Rûhî	Kasîde	1	51 beyitlik	Kasîde-i Rûhî-i Bağdâdî 'Aleyhi Rahmeten Rabbenu'l-Hâdî
70 ^a -70 ^b	Rûhî	Kasîde	1	31 beyitlik	Kasîde-i Rûhî Der-Medh-i Hazreti İmâm 'Alî Kerrema'llâhu Veche
70 ^b -71 ^a	Rûhî	Kasîde	1	32 beyitlik	Kasîde-i Rûnî
71 ^a -71 ^b	Rûhî	Kasîde	1	40 beyitlik	Kasîde-i Rûnî Der-Medh-i Hazreti İmâm Hüseyin Rahmeten
71 ^b -72 ^a	Ahmed Paşa	Kasîde	1	34 beyitlik	Kasîde-i Merhûm Ahmed Paşa
72 ^a -72 ^b	'İlmî	Kasîde	1	38 beyitlik	Kasîde-i 'İlmî Efendi
72 ^b -73 ^a	Fuzûlî	Kasîde	1	40 beyitlik	Kasîde-i Fuzûlî
73 ^a -73 ^b	Ehîfî	Kasîde	1	34 beyitlik	Kasîde-i Ehîfî Efendi
73 ^b -74 ^a	Nef'î	Kasîde	1	54 beyitlik	Kasîde-i Güzîde-i Nef'î Çelebi
74 ^a -75 ^b	'Âlî	Kasîde	1	115 beyitlik	Kasîde-i 'Âlî Efendi Rahmeten
75 ^b -76 ^b	'Âlî	Kasîde	1	63 beyitlik	Kasîde-i Şikâyetnâme-i Merhûm 'Âlî Efendi Rahmeten
76 ^b -78 ^a	Sâ'atî	Kasîde ⁷¹	1	121 beyitlik	Kasîde-i Şikâyetnâme-i Sâ'atî

⁷¹ Bu kasidenin son beytinde, kasidenin yazılış tarihi:

Çin te emmîl olmdt evakinde

Dendi târih güftehâ-yı etemm (H.957)

olarak verilmektedir.

78 ^a	Kalender Efendi	Kasîde	1	14 beyitlik	Kasîde-peççe-i Kalender Efendi
78 ^b	'Azmi-zâde Efendi	Kasîde	1	35 beyitlik	Kasîde-i 'Azmi-zâde Efendi
79 ^a	'Âlî	Kasîde	1	37 beyitlik	Kasîde-i 'Âlî Çelebi Der-Hakk-ı Nef'î Efendi
	-	Müfred ⁷²	1	1 beyitlik	Müfred
79 ^b	Hısâfî	Kasîde	1	30 beyitlik	Kasîde-i Hısâfî Der-Vasf-ı Sadr-ı a'zam
79 ^b -80 ^a	Veysî	Kasîde	1	19 beyitlik	Kasîde-i Veysî Efendi
80 ^a	Âzerî	Kasîde	1	21 beyitlik	Kasîde-i Âzerî Çelebi
80 ^b -81 ^a	Nef'î	Kasîde	1	45 beyitlik	Kasîde-i Nef'î Efendi Der-Medh-i Merhûm 'Alî Paşa 'Aleyhi'r-rahmeti ve'r-rıdvân
81 ^a -81 ^b	Nef'î	Kasîde	1	41 beyitlik	Kasîde-i Nef'î Efendi Berây-ı Halîlî Paşa
81 ^b -82 ^a	Nef'î	Kasîde	1	54 beyitlik	Kasîde-i Nef'î Efendi Der-Hakk-ı Hüseyin Paşa
82 ^b -83 ^a	Mânî	Kasîde	1	40 beyitlik	Kasîde-i Şitâyye-i Mânî Berây-ı Monla Ahmed Efendi
83 ^a	Selîsî	Kasîde	1	30 beyitlik	Kasîde-i Baldır-zâde Selîsî Efendi Sellemehü
83 ^a -83 ^b	Selîsî	Kasîde	1	35 beyitlik	Kasîde-i Selîsî Efendi
83 ^b -84 ^a	Selîsî	Kasîde	1	24 beyitlik	Kasîde-i Selîsî Efendi el-Ma'rûf bi-Baldır-zâde
84 ^a -84 ^b	'Alî Efendi	Kasîde	1	25 beyitlik	Kasîde-i 'Alî Efendi
84 ^b -85 ^a	'Ulûvî	Kasîde	1	50 beyitlik	Kasîde-i 'Ulûvî Efendi Berây-ı Merhûm u Magfir-et-nişân Sultân Selîm Hân 'Aleyhi'r-rahmeti ve'r-rıdvân
85 ^a -85 ^b	Figânî	Kasîde	1	26 beyitlik	Kasîde-i Figânî Merhûm
85 ^b -86 ^a	Hısâfî	Kasîde	1	34 beyitlik	Kasîde-i Bahâriyye-i Hısâfî
86 ^a	Hayâlî	Kasîde	1	21 beyitlik	Kasîde-i Hayâlî

⁷² Mihnet-i derd ü gam-ı işkurıla oldum haste-hâl
Rahm idüp bînarûna bir kerre hâlim sormadın

86 ^a -87 ^a	Kadri Çelebi	Kasîde	1	58 beyitlik	Kasîde-i Su'ûdî-zâde Merhûm Kadri Çelebi 'Aleyhi'r-rahme
87 ^a -87 ^b	Mesfih	Kasîde	1	48 beyitlik	Kasîde-i Bahâriyye-i Mesîhî
87 ^b -88 ^b	Bâkî	Kasîde	1	52 beyitlik	Kasîde-i Bâkî Efendi
88 ^b	Edfîbî	Kasîde	1	32 beyitlik	Kasîde-i Bahâriyye-i Merhûm Bakkâl-zâde Edfîbî Çelebi Rahmeten
89 ^a -89 ^b	Nef'î	Kasîde	1	63 beyitlik	Kasîde-i Nef'î Der-Hakk-ı Merhûm Mehmed Paşa
89 ^b -90 ^a	Ziyetî	Kasîde	1	38 beyitlik	Kasîde-i Merhûm Ziyetî Efendi Berây-ı Merhûm u Magfûr Sultân Bâyezîd Hân İbnü'l-Merhûm el-Mebrûr Sultân Mehmed Hân
90 ^a -90 ^b	Misâfî	Kasîde	1	30 beyitlik	Kasîde-i Misâfî Çelebi Berây-ı Ca'fer Paşa
90 ^b -91 ^a	Rahmî	Kasîde	1	28 beyitlik	Kasîde-i Rahmî
91 ^a -91 ^b	Âgehî	Kasîde	1	29 beyitlik	Kasîde-i Merhûm Mevlânâ Âgehî Efendi Rahmetü'lâhi 'Aleyh
91 ^b -92 ^a	Derûnî	Kasîde	1	33 beyitlik	Kasîde-i Nazîre-i Derûnî Efendi
92 ^a -92 ^b	Nî'metî Efendi	Kasîde	1	27 beyitlik	Kasîde-i Nazîre-i Nî'metî Efendi
92 ^b	Bâkî	Kasîde	1	32 beyitlik	Kasîde-i Merhûm Bâkî Efendi Berây-ı Merhûm Sultân Süleymân Hân
93 ^a -93 ^b	Rahmî	Kasîde	1	44 beyitlik	Kasîde-i Rahmî Çelebi Berây-ı Sultân Süleymân Hân
93 ^b	Sırrî	Kasîde	1	29 beyitlik	Kasîde-i Sırrî Çelebi Berây-ı Sultân Murâd Hân
93 ^b -94 ^b	Cinâni	Kasîde	1	48 beyitlik	Kasîde-i Cinâni Efendi
94 ^b	Makâlîf	Kasîde	1	31 beyitlik	Kasîde-i Makâlîf
95 ^a -95 ^b	'Âfî	Kasîde	1	62 beyitlik	Kasîde-i 'Âfî Berây-ı Sultân Murâd Hân
95 ^b -96 ^a	'Âfî	Kasîde	1	24 beyitlik	Kasîde-i 'Âfî Merhûm
96 ^a	'Âfî	Kasîde	1	31 beyitlik	Kasîde-i 'Âfî Berây-ı İbrâhîm Paşa
96 ^b -97 ^a	'Âfî	Kasîde	1	43 beyitlik	Kasîde-i 'Âfî Efendi
97 ^a	'Âfî	Kasîde	1	16 beyitlik	Kasîde-i 'Âfî Efendi
97 ^a -97 ^b	'Âfî	Kasîde	1	23 beyitlik	Kasîde-i 'Âfî

97 ^b	‘Âlî	Kasîde	1	27 beyitlik	Kasîde-i ‘Âlî Efendi
97 ^b -98 ^a	‘Âlî	Kasîde	1	29 beyitlik	Kasîde-i Merhûm ‘Âlî Efendi Rahmetu’llâhi ‘Aleyh
98 ^a -98 ^b	Nef’î	Kasîde	1	47 beyitlik	Kasîde-i Nef’î Çelebi Berâyî-i Bayrâm Paşa
99 ^a	Gani-zâde Nadîrî	Kasîde	1	35 beyitlik	Kasîde-i Merhûm u Magfûr Gani-zâde Nadîrî Efendi Berâyî-i Merhûm Sultân Mehemmed ‘Aleyhi’i’-rahme
99 ^a -99 ^b	Makâlî	Kasîde	1	36 beyitlik	Kasîde-i Makâlî Beg Berâyî-i Sultân Selîm Hân
99 ^b -100 ^a	Makâlî	Kasîde	1	25 beyitlik	Kasîde-i Merhûm Makâlî Rahmetu’llâhi ‘Aleyh
100 ^a -100 ^b	Makâlî	Kasîde	1	19 beyitlik	Kasîde-i Makâlî
100 ^b	Makâlî	Kasîde	1	15 beyitlik	Kasîde-i Makâlî
101 ^a	Gani-zâde	Kasîde	1	10 beyitlik	Kasîde-i Merhûm Gani-zâde Efendi
101 ^a -101 ^b	Makâlî	Kasîde	1	35 beyitlik	Kasîde-i Makâlî Merhûm
101 ^b	Makâlî	Kasîde	1	22 beyitlik	Kasîde-i Makâlî Merhûm
102 ^a	Makâlî	Kasîde	1	36 beyitlik	Kasîde-i Makâlî Beg Der-Vasfî-i Merhûm Ma’rûf Efendi
102 ^b -103 ^a	Makâlî	Kasîde	1	40 beyitlik	Kasîde-i Makâlî
103 ^a	Makâlî	Kasîde	1	19 beyitlik	Kasîde-i Merhûm Makâlî
103 ^a -103 ^b	Âzerî	Kasîde	1	28 beyitlik	Kasîde-i Âzerî Çelebi
103 ^b	Âzerî	Kasîde	1	24 beyitlik	Kasîde-i Âzerî
104 ^a	Âzerî	Kasîde	1	30 beyitlik	Kasîde-i Âzerî Çelebi
104 ^a -104 ^b	Âzerî	Kasîde	1	28 beyitlik	Kasîde-i Âzerî Çelebi el-Bursevî
104 ^b -105 ^a	Âzerî	Kasîde	1	36 beyitlik	Kasîde-i Âzerî
105 ^a -105 ^b	Âzerî	Kasîde	1	37 beyitlik	Kasîde-i Âzerî
105 ^b -106 ^a	Makâlî	Kasîde	1	40 beyitlik	Kasîde-i Makâlî Beg Rahmetu’llâhi ‘Aleyh
106 ^a -106 ^b	Makâlî	Kasîde	1	31 beyitlik	Kasîde-i Merhûm Makâlî Beg
106 ^b -107 ^a	Sun’î	Kasîde	1	21 beyitlik	Kasîde-i Sun’î Merhûm
107 ^a	Bâkî	Kasîde	1	22 beyitlik	Kasîde-i Bâkî
107 ^b -108 ^a	Bâkî	Kasîde	1	31 beyitlik	Kasîde-i Bâkî Efendi

107 ^b		Gazel	1	5 beyitlik	
108 ^a	Bâkî	Kasîde	1	14 beyitlik	Kasîde-peççe-i Bâkî Efendi
108 ^c -109 ^a	Hudâyî	Kasîde	1	30 beyitlik	Kasîde-i Hudâyî Der-Hakk-ı Sultân Selîm Hân
108 ^{bb} -109 ^{bb}	Veysî	Kasîde	1	16 beyitlik	Kasîde-i Veysî Efendi Berây-ı Merhûm u Magfûr Sultân Ahmed Hân
109 ^a -109 ^b	Tıfî	Kasîde	1	43 beyitlik	Kasîde-i Tıfî Der-Hakk-ı Rızâyî Efendi
109 ^{bb} -111 ^{ah}	Nev'î	Kasîde	1	27 beyitlik	Kasîde-i Nev'î Efendi
110 ^a -110 ^b	'Âlî	Kasîde	1	43 beyitlik	Kasîde-i 'Âlî
110 ^b -111 ^a	'Âlî	Kasîde	1	26 beyitlik	Kasîde-i 'Âlî
111 ^a -111 ^b	'Âlî	Kasîde	1	17 beyitlik	Kasîde-i Merhûm 'Âlî Efendi
111 ^{ah} -112 ^{ah}	'Âlî	Kasîde	1	15 beyitlik	Kasîde-i 'Âlî
111 ^b -112 ^a	'Âlî	Kasîde	1	31 beyitlik	Kasîde-i 'Âlî
112 ^{ah} -113 ^{bb}	'Âlî	Kasîde	1	23 beyitlik	Kasîde-i 'Âlî
113 ^a	Veysî	Kasîde	1	24 beyitlik	Kasîde-i Veysî
113 ^b	Figânî	Kasîde	1	20 beyitlik	Kasîde-i Merhûm Figânî
113 ^{bb} -114 ^{bb}	'Âlî	Kasîde	1	23 beyitlik	Kasîde-i 'Âlî
114 ^a	Cinânî	Kasîde	1	25 beyitlik	Kasîde-i Cinânî
114 ^b	Cinânî	Kasîde	1	17 beyitlik	Kasîde-peççe-i Cinânî Efendi
114 ^b -115 ^b	Cinânî	Kasîde	1	47 beyitlik	Kasîde-i Merhûm Cinânî Efendi
115 ^b -116 ^b	Cinânî	Kasîde	1	45 beyitlik	Kasîde-i Cinânî Efendi
116 ^a -117 ^a	Cinânî	Kasîde	1	35 beyitlik	Kasîde-i Cinânî Efendi Der-Hakk-ı Sa'deddin Efendi
117 ^b -118 ^a	Cinânî	Kasîde	1	42 beyitlik	Kasîde-i Cinânî Efendi el-Bursevî
118 ^a -118 ^b	Rahmî	Kasîde	1	39 beyitlik	Kasîde-i Rahmî

119 ^a -119 ^b	Mevlânâ Gazâlî Efendi	Tercî'-bend	1	5 bentlik (ilk üç bendi 9'ar beyitlik, son iki bendi 10'ar beyitlik)	Tercî'-bend-i Mevlânâ Gazâlî Efendi	
120 ^a -121 ^a	Zâtî	Tercî'-bend	1	7 bentlik (1,3,6 ve 7. bentleri 8'er beyitlik; 2, 4 ve 5. bentleri 7'şer beyitlik)	Tercî'-bend-i Merhûm Zâtî Der-Medh-i Fahr-i 'Âlem Salla'lâhu 'Aleyhi vü Sellem	
120 ^{ab} -121 ^{bb}	'Ulvi	Tercî'-bend	1	5 bentlik (her bir bendi 6'şar beyitlik)	Tercî'-bend-i 'Ulvi	
121 ^a -121 ^b	Garîbî	Tercî'-bend	1	5 bentlik (her bir bendi 6'şar beyitlik)	Tercî'-bend-i Mevlânâ Garîbî	
121 ^b -122 ^a	Mânî	Terkîb-bend ⁷³	1	5 bentlik (her bir bendi 3'er beyitlik)	Terkîb-bend-i Mânî	
121 ^{bb} -123 ^{ab}	'Ulvi	Terkîb-bend	1	5 bentlik (her bir bendi 6'şar beyitlik)	Terkîb-bend-i 'Ulvi	
122 ^b -123 ^a	'Âlî	Tercî'-bend	1	5 bentlik (her bir bendi 6'şar beyitlik)	Tercî'-bend-i 'Âlî Der-Vasf-ı Bâde-i Hamrâ	
123 ^a -126 ^a	Rûhî	Terkîb-bend	1	17 bentlik (her bir bendi 8'er beyitlik)	Terkîb-bend-i Merhûm Rûhî-i Bağdâdî 'Aleyhi'r-rahmeti Rabbihî'l-Hâdî	
126 ^a -126 ^b	Gubârî	Tercî'-bend	1	5 bentlik (her bir bendi 7'şer beyitlik)	Tercî'-bend-i Gubârî	
126 ^{bb} -127 ^{bb}	'Âlî	Tercî'-bend	1	5 bentlik (her bir bendi 5'er beyitlik)	Tercî'-bend-i 'Âlî	
127 ^a -127 ^b	Nev'î	Tercî'-bend	1	5 bentlik (her bir bendi 6'şar beyitlik)	Tercî'-bend-i Merhûm Nev'î Efendi	
127 ^b -128 ^a	Nev'î	Tercî'-bend	1	5 bentlik (her bir bendi 6'şar beyitlik)	Tercî'-bend-i Merhûm Nev'î Efendi Rahmetu'llâhi 'Aleyh	
128 ^a -129 ^a	İshak Efendi	Tercî'-bend	1	5 bentlik (her bir bendi 10'ar beyitlik)	Tercî'-bend-i Merhûm İshak Efendi	

⁷³ Bu terkîb-bend, müseddes yapısına sahiptir.

129 ^a -129 ^b	Bâkî	Tercî'-bend	1	5 bentlik (her bir bendi 8'er beyitlik)	Tercî'-bend-i Merhûm Bâkî Efendi Berây-i Cülûs-i Sultân Murâd Hân
130 ^a -130 ^b	Nef'î	Terkîb-bend	1	5 bentlik (her bir bendi 8'er beyitlik)	Terkîb-bend-i Nef'î Efendi Der-Medh-i Bâde-i Hamrâ
130 ^{ab} -131 ^{bh}	Zihni-i Bağdâdî	Terkîb-bend	1	7 bentlik (her bir bendi 5'er beyitlik)	Terkîb-bend-i Zihni-i Bağdâdî 'Aleyhi'r-rahme
130 ^b -131 ^a	'Âlî	Terkîb-bend	1	5 bentlik (her bir bendi 6'şar beyitlik)	Terkîb-bend-i 'Âlî Efendi Ber-Su'âl ü Cevâb Der-Vasf-i Hâlet-i Bâde-i Nâb
131 ^a -131 ^b	'Âlî	Terkîb-bend	1	5 bentlik (her bir bendi 4'er beyitlik)	Terkîb-bend-i 'Âlî Efendi
131 ^b -132 ^b	Veysî	Terkîb-bend	1	9 bentlik (her bir bendi 6'şar beyitlik)	Terkîb-bend-i Veysî Efendi Der-Hakk-i Münâcât-i Kadî'ü'l-Hacât
133 ^a -134 ^a	Veysî	Terkîb-bend	1	12 bentlik (her bir bendi 6'şar beyitlik)	Terkîb-bendnâme-i Veysî Efendi
133 ^{bb} -134 ^{ah}	Semâ'î	Terkîb-bend	1	5 bentlik (her biri 3'er beyitlik)	Terkîb-bend-i Semâ'î
134 ^a	Nef'î	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Nef'î Efendi
134 ^b	Dânişî	Terkîb-bend	1	7 bentlik (her bendi 3'er beyitlik)	Terkîb-bend-i Dânişî
134 ^{bb}	—	Matla'	1	1 beyitlik	—
134 ^{bb} -135 ^{ah}	Semâ'î	Terkîb-bend	1	5 bentlik (her bendi 3'er beyitlik)	Terkîb-bend-i Semâ'î
135 ^a	Fuzûlî	Terkîb-bend	1	9 bentlik (her bendi 3'er beyitlik)	Terkîb-bend-i Merhûm Fuzûlî
135 ^b -136 ^b	Âzerî	Terkîb-bend	1	11 bentlik (her bendi 5'er beyitlik)	Terkîb-bend-i Merhûm 'Âzerî Çelebi Rahmetu'llâhi 'Aleyh
135 ^{bb} -137 ^{ab}	Âzerî	Terkîb-bend	1	6 bentlik (her bendi 6'şar beyitlik)	Terkîb-bend-i Merhûm 'Âzerî Çelebi Rahmeten Vâsi'aten

136 ^b	Sipâhî	Terkîb-bend ⁷⁴	1	5 bentlik (her bendi 3'er beyitlik)	Terkîb-bend-i Sipâhî	
137 ^a -137 ^b	Cinânî	Terkîb-bend	1	5 bentlik (her bendi 7'şer beyitlik)	Mersiyye-i Cinânî Efendi Berây-ı Merhûm Âzerî Çelebi Rahmetu'llâhî 'Aleyh	
137 ^b -138 ^a	Cinânî	Terkîb-bend	1	5 bentlik (her bendi 7'şer beyitlik)	Mersiyye-i Merhûm Cinânî Efendi Berây-ı Merhûm Vâhid Çelebi	
138 ^b -139 ^b	'Azmi-zâde Hâleîf	Terkîb-bend	1	7 bentlik (ilk beş bendi 10'ar beyitlik, son iki bendi 9'ar beyitlik)	Mersiyye-i 'Azmi-zâde Hâleîf Efendi Berây-ı المولى العولى el-Mûmâ'ileyh	
140 ^a -140 ^b	Zihmî-i Bağdâdî	Terkîb-bend	1	7 bentlik (her bendi 6'şar beyitlik)	Mersiyye-i Zihmî-i Bağdâdî Berây-ı Birâderân Halîf ü Ceîl Rahmehûma'llâh	
140 ^b	Nî'metî	Matla'	1	1 beyitlik	Matla' li-Muharririhî	
141 ^a -141 ^b	'Âlî	Terkîb-bend	1	5 bentlik (her biri 7'şer beyitlik)	Mersiyye-i Merhûm 'Âlî Berây-ı Hazret-i İmâm Hüseyn Radya'llâhu 'Anh	
141 ^b -142 ^b	Bâkî	Terkîb-bend	1	7 bentlik (her biri 8'er beyitlik)	Mersiyye-i Bâkî Efendi Berây-ı Merhûm Sultân Süleymân Hân Rahmetu'llâh	
142 ^b -143 ^a	Mânî	Terkîb-bend	1	5 bentlik (her biri 5'er beyitlik)	Mersiyye-i Mânî Berây-ı Merhûm Murtazâ Çelebi 'Aleyhi'rrahme	
143 ^b -144 ^b	Nî'metî	Kasîde ⁷⁵	1	65 beyitlik	Kasîde-i Bahâriyye li-Muharririhî e's-Şehîr e's-Seyyid Nî'metî el-Hüseynî el-Ma'rûf bi-Nakîb-zâde el-Bursevî	
143 ^{bb} -145 ^{ah}	Nî'metî	Kasîde ⁷⁶	1	33 beyitlik	Kasîde li-Kâtibihî e's-Seyyid Nî'metî el-Müderriis el-Ma'rûf bi-Nakîb-zâde	

⁷⁴ Bu terkîb-bend, aaaaa bbbbaa ... şeklinde uyaklanması itibarıyla bir müseddes-i müzdevic örneği olarak da değerlendirilebilir.

⁷⁵ Mecmuada, bu başlığın hemen üstünde bu kasîde için şu not kayıtlıdır:

“Bu kasîde ‘izzetlî vü fâzîletlî Ebu’s-su’ûd-zâde Efendi’ye virildi Anatolh Kâzî’askeri iken”

⁷⁶ Mecmuada, bu başlığın hemen üstünde bu kasîde için şu not kayıtlıdır:

“Bu kasîde hâlâ Anatolh Kâzî’askeri ‘izzetlî vü fâzîletlî Hâce-zâde ‘Abdullâh Efendi hazretlerine virildi.”

144 ^b -145 ^b	‘Âlî	Bahr-i Tavîl	1	6 beyitlik	Bahr-i Tavîl-i Merhûm ‘Âlî Efendi Rahmetu ‘Ilâhî ‘Aleyh
145 ^b -147 ^b	Mîr Beyânî	Bahr-i Tavîl	1	12 beyitlik	Bahr-i Tavîl-i Merhûm Mîr Beyânî ‘Aleyhi’î-rahmeti
147 ^b -148 ^a	‘Ulvi	Müsemmen	1	5 bentlik	Müsemmen-i Merhûm ‘Ulvi Efendi Rahmetu ‘Ilâhî ‘Aleyh
147 ^b -148 ^{bh}	Nev’î	Müsemmen	1	5 bentlik	Müsemmen-i Merhûm Nev’î
148 ^b	Sâ’î	Müsemmen	1	4 bentlik	Müsemmen-i Sâ’î Merhûm
148 ^{bh}	Nî’metî	Gazel ⁷⁷	1	5 beyitlik	Li-muharririhî
149 ^a	Meşrebî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Meşrebî
149 ^a	Selîsî	Gazel	1	5 beyitlik	Selîsî Efendi
	Tîrî Beg	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Tîrî Beg
	Nev’î	Gazel	1	5 beyitlik	Nev’î
149 ^b	Nizâmî Çelebi	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Nizâmî Çelebi Matla’-ı Veysî
149 ^{bh}	Ümîdî	Gazel	3	5’er beyitlik	Ümîdî
150 ^a	Sâdık	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Sâdık
150 ^{ah}	Tîgî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Tîgî
150 ^b	Azerî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Azerî Çelebi
150 ^{bh}	‘Ubeydî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i ‘Ubeydî
	Edfî	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i Edfî Çelebi
	Selîsî	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i Baldirzâde Çelebi
151 ^a	Kabûlî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Kabûlî
151 ^{ah}	Veysî	Gazel	3	5’er beyitlik	Veysî
151 ^b	‘Azmi	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i ‘Azmi
151 ^{bh}	Sırrî	Gazel	1	5 beyitlik	Sırrî

⁷⁷ Nî’metî, bu gazelini, 143^{bh}’deki kâsidesinin 1, 2, 3, 4 ve 8. beyitlerini hemen hemen aynen tekrarlayarak oluşturmuştur.

155 th	Kerîmî	Gazel	1	5 beyitlik	Kerîmî	
	Gubârî Efendi	Gazel	1	5 beyitlik	Gubârî Efendi	
	Âzerî	Gazel	1	5 beyitlik	Âzerî	
156 ^a	Gubârî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Merhûm Gubârî Efendi	
	Çarhî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Çarhî	
156 th	Rûhî	Gazel	1	5 beyitlik	Rûhî	
	Hayâlî	Gazel	1	5 beyitlik	Hayâlî	
156 ^b	Gani-zâde Nâdirî	Tesdîs	1	6 bentlik	Tesdîs-i Merhûm Gani-zâde Nâdirî Efendi Rahmetu'llâhi 'Aleyh	
156 th	Gani-zâde Nâdirî	Gazel	2	5'er beyitlik	Gani-zâde / Gazel-i Gani-zâde	
157 ^a	Nâdirî	Tesdîs	1	6 bentlik	Tesdîs-i Merhûm Nâdirî Efendi Matla '-i Bâkî	
157 th	Gani-zâde Nâdirî	Gazel	2	5 beyitlik ve 7 beyitlik	Nâdirî / Merhûm Gani-zâde Efendi	
157 ^b	Veçhî	Tesdîs	1	5 bentlik	—	
157 th	Gani-zâde	Gazel	1	5 beyitlik	Gani-zâde	
	'Azmi-zâde	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i 'Azmi-zâde Efendi	
	Nev'î	Gazel	1	5 beyitlik	Nev'î	
	Ni'metî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Ni'metî Matla '-i Bâkî	
158 ^a	Ümîdî	Gazel	3	5'er beyitlik	Ümîdî	
158 ^b	'Ulvi	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Merhûm 'Ulvi Efendi	
158 th	Veysi	Gazel	3	5'er beyitlik	Veysi	
159 ^a	'Ulvi	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i 'Ulvi	
159 th	Bâkî	Gazel	3	5'er beyitlik	Bâkî / Gazel-i Bâkî / Bâkî	
159 ^b	'Ulvi	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i 'Ulvi	
159 th	Fuzûlî	Gazel	1	5 beyitlik	Fuzûlî	
	Hüdâyî	Gazel	2	5'er beyitlik	Hüdâyî	
160 ^a	'Ulvi	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i 'Ulvi	
160 th	Bâkî	Gazel	3	5'er beyitlik	Bâkî	

160 ^b		Matla'	1	1 beyitlik		
	'Ulvi	Tesdis	1	7 bentlik	Tesdis-i 'Ulvi	
160 ^{hh}	Bâkî	Gazel	1	9 beyitlik	Bâkî Efendi	
161 ^a	'Ulvi	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i 'Ulvi	
161 ^{ah}	Kabûlî	Gazel	1	5 beyitlik	Kabûlî	
161 ^b	'Ubeydî	Gazel	2	5'er beyitlik	Gazel-i 'Ubeydî Velehu	
	'Ulvi	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i 'Ulvi	
	Sâdik	Kit'a	1	2 beyitlik	Kit'a-i Sâdik	
	'Abdî	Gazel	1	5 beyitlik	'Abdî	
		Müfred	3		Müfred	
		Matla'	2	1'er beyitlik	Matla'	
162 ^{ah}	'Ulvi	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i 'Ulvi	
		Matla'	1	1 beyitlik	Matla'	
162 ^b		Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Ra'nâ	
		Gazel	1	5 beyitlik	Cimâni	
162 ^{hh}	Hâfız Ahmed Paşa	Gazel	1	5 beyitlik	Hâfız Ahmed Paşa Hazretlerinin Bağdad'dan İrsâl Eylediği Gazeldür	
	Cüşî	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i Cüşî	
163 ^a	Fuzûlî	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Fuzûlî-i Bağdadî	
163 ^{ah}	Nev'î	Gazel	3	5'er beyitlik	Nev'î	
163 ^b	Kalender Efendi	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Merhûm Kalender Efendi Matla'-ı Merhûm Hâfîf	
163 ^{hh}	Ümîdî	Gazel	3	5'er beyitlik	Ümîdî	
164 ^a	'Âlî	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i 'Âlî Efendi	
164 ^{ah}	Selîsî	Gazel	3	5'er beyitlik	Selîsî Efendi/Velehü Sellenehu/Velehü	
164 ^b	Sâ'î	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Sâ'î	
164 ^{hh}	Hâşimî	Müfred	1	1 beyitlik	Müfred-i Hâşimî	

	Hâşimî	Matla'	1	1 beyitlik	Hâşimî	
	Hâşimî	Gazel	1	5 beyitlik		
	Cimânî	Matla'	1	1'er beyitlik	Cimânî	
	Cimânî	Gazel	1	6 beyitlik	Velehu	
165 ^a	Hâtîfî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Hâtîfî	
	Yahyâ	Gazel	1	5 beyitlik	Yahyâ	
	Tîğî	Gazel	1	7 beyitlik	Tîğî	
	Rahmî	Gazel	1	5 beyitlik	Rahmî Çelebi	
165 ^b	Âzerî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Âzerî Çelebi	
	Âzerî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Âzerî	
		Matla'	1	1 beyitlik	Matla'	
166 ^a	Âzerî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Âzerî	
	Âzerî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Âzerî	
		Matla'	1	1 beyitlik	Matla' -i Garrâ	
166 ^b	Âzerî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Âzerî Çelebi	
	Fürûğî	Gazel	1	5 beyitlik	Fürûğî	
	Bâkî	Gazel	1	5 beyitlik	Bâkî Çelebi	
166 ^{hh}	Vahdetî	Gazel	1	5 beyitlik	Vahdetî	
	Âzerî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Âzerî	
167 ^a	Âzerî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Âzerî	
	Âzerî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Âzerî	
167 ^b	Âzerî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Merhûm Âzerî Çelebi Rahmetu'llâhi 'Aleyh	
	Âzerî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Âzerî	
	Âzerî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Âzerî	
168 ^a	Kudûsî	Gazel	1	5 beyitlik	Dervîş Kudûsî	
	Haylî	Gazel	1	5 beyitlik	Haylî Efendi	
168 ^{hh}	Sırrî	Gazel	1	5 beyitlik	Sırrî	
	Beyânî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Beyânî	

168 ^{hh}	Riyâzî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Riyâzî Efendi
169 ^a	'Azmi-zâde Efendi	Gazel	2	5'er beyitlik	'Azmi-zâde/'Azmi-zâde Efendi
169 ^{ah}	Cinânî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîsât-i Merhûm Cinânî Efendi Rahmetu'llâhi 'Aleyh
169 ^b	'Ulvi	Gazel	3	5'er beyitlik	Gazeliyyât-ı 'Ulvi/'Ulvi
169 ^{bh}	Cinânî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Cinânî Efendi
170 ^a	'Ulvi	Gazel	2	5 beyitlik ve 9 beyitlik	'Ulvi
170 ^b	Cinânî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Cinânî
170 ^{bh}	'Ulvi	Gazel	3	5'er beyitlik	Gazel-i 'Ulvi/'Ulvi
171 ^a	Cinânî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Cinânî Efendi
171 ^{ah}	'Ulvi	Gazel	3	İkisi 5'er beyitlik; biri 7 beyitlik	'Ulvi Çelebi /'Ulvi
171 ^b	Cinânî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Cinânî Efendi
171 ^{bh}	'Ulvi	Gazel	3	5'er beyitlik	'Ulvi
172 ^a	Cinânî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Cinânî
172 ^{ah}	'Ulvi	Gazel	3	5'er beyitlik	'Ulvi
172 ^b	Cinânî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Cinânî
172 ^{bh} ⁷⁹	'Ulvi	Gazel	3	5'er beyitlik	'Ulvi
173 ^a	Cinânî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Cinânî Efendi
173 ^{ah}	'Ulvi	Gazel	3	5'er beyitlik	'Ulvi Efendi /'Ulvi
173 ^b	Cinânî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Cinânî
173 ^{bh}	'Ulvi	Gazel	3	5'er beyitlik	'Ulvi
174 ^a	Cinânî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Cinânî

⁷⁹ Mecmuanın 186 ve 187. yaprakları yoktur. 185. yaprakтан direkt olarak 188. yaprağa geçilmektedir.

174 ^{ah}	'Ulvi	Gazel	3	5'er beyitlik	'Ulvi	
174 ^b	Cinânî	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Merhûm Cinânî Efendi Berây-ı Mahdûm Bostanzâde Efendi	
174 ^{ah}	'Ulvi	Gazel	3	İkisi 5'er beyitlik; biri 7 beyitlik	'Ulvi/Gazel-i 'Ulvi	
175 ^a	Cinânî	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Cinânî Matla'-ı Bâkî	
175 ^{ah}	'Ulvi	Gazel	3	5'er beyitlik	'Ulvi	
175 ^b	Cinânî	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Cinânî	
175 ^{ah}	'Ulvi	Gazel	3	İkisi 5'er beyitlik; biri 7 beyitlik	'Ulvi	
176 ^a	Cinânî	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Cinânî	
176 ^{ah}	Bâkî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Bâkî	
	'Ulvi	Gazel	2	5'er beyitlik	Nazîre-i 'Ulvi/Gazel-i 'Ulvi	
176 ^b	Tîğî	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdisât-ı Merhûm Tîğî Beg Rahmeten Vâsi'aten	
176 ^{ah}	'Âlî	Gazel	3	5'er beyitlik	'Âlî/Gazeliyyât-ı Merhûm 'Âlî Efendi	
177 ^a	Tîğî	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Tîğî Beg	
177 ^{ah}	'Âlî	Gazel	3	5'er beyitlik	'Âlî	
177 ^b	Tîğî	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Tîğî	
177 ^{ah}	'Âlî	Gazel	3	5'er beyitlik	'Âlî	
178 ^a	Tîğî	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Tîğî	
178 ^{ah}	'Âlî	Gazel	3	5'er beyitlik	'Âlî	
178 ^b	Tîğî	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Tîğî	
179 ^a	Tîğî	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Tîğî	
179 ^{ah}	'Âlî	Gazel	3	5'er beyitlik	'Âlî	
179 ^b	Tîğî	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Tîğî	
179 ^{ah}	'Âlî	Gazel	3	5'er beyitlik	'Âlî	
180 ^a	Tîğî	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Tîğî Beg	

180 ^{ah}	'Âlif	Gazel	3	5'er beyitlik	'Âlif	
180 ^b	Tiğf	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Tiğf Beg	
180 ^{bh}	'Âlif	Gazel	3	5'er beyitlik	Gazel-i 'Âlif/'Âlif	
181 ^a	Tiğf	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Tiğf Matla'-i 'Ulvi	
181 ^{ah}	'Âlif	Gazel ⁸⁰	3	5'er beyitlik	'Âlif	
181 ^b	Tiğf	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Tiğf Matla'-i Merhûm Bâkî Efendi	
181 ^{bh}	'Âlif	Gazel	3	5'er beyitlik	'Âlif	
182 ^a	Tiğf	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Tiğf Matla'-i 'Ulvi	
182 ^{ah}	'Âlif	Gazel	3	5'er beyitlik	'Âlif	
182 ^b	Tiğf	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Tiğf Matla'-i Hâverî	
182 ^{bh}	'Âlif	Gazel	1	11 beyitlik	'Âlif	
183 ^a	Tiğf	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Merhûm Tiğf Beg Edirnevî	
183 ^{ah}	'Âlif	Gazel	2	5 ve 7 beyitlik	'Âlif	
183 ^b	Tiğf	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Tiğf Matla'-i Meşâmî	
184 ^a	Tiğf	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Tiğf Matla'-i Fuzûlî	
184 ^{ah} ⁸¹	'Âlif	Gazel	3	5'er beyitlik	'Âlif	
184 ^b	Tiğf	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Tiğf Beg	
184 ^{bh}	'Âlif	Gazel	3	5'er beyitlik	'Âlif/Velehu	
185 ^a	Tiğf	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Tiğf	
185 ^{ah}	'Âlif	Gazel	3	5'er beyitlik	'Âlif/Velehu	
185 ^b	Hâşimî	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdisât-ı Hâşimî Efendi Üsküdarî 'Aleyhi'r-rahmeti	
185 ^{bh}	'Âlif	Gazel	1	5 beyitlik	'Âlif	
	Vâlihî	Gazel	2	5'er beyitlik	Gazeliyyât-ı Vâlihî	

⁸⁰ Bu gazellerden üçüncüsü mükerrer yazılmıştır.

⁸¹ Mecmuada 200. yaprak kopuktur. 199. Yapraktan 201. yaprağa geçilmektedir.

186 ^a	Hâşimî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Hâşimî-i Üsküdarî	
186 ^{ab}	Vâlihî	Gazel	3	5'er beyitlik	Vâlihî	
186 ^b	Hâşimî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Hâşimî	
186 ^{bb}	Vâlihî	Gazel	3	5'er beyitlik	Vâlihî	
187 ^{a, 82}	Hâşimî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Hâşimî	
187 ^{ab}	Vâlihî	Gazel	3	5'er beyitlik	Vâlihî	
187 ^b	Hâşimî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Hâşimî-i Üsküdarî	
187 ^{bb}	Vâlihî	Gazel	3	5'er beyitlik	Vâlihî	
188 ^a	'Âsımî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i 'Âsımî el-İmâm	
188 ^{ab}	Hâşimî	Gazel	3	5'er beyitlik	Hâşimî	
188 ^b	Nev'î-zâde	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Nev'î-zâde	
188 ^{bb}	Hâşimî	Gazel	3	5'er beyitlik	Hâşimî	
189 ^a	'Azîz Efendi	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i 'Azîz Efendi Matla' -i Bâkî Efendi	
189 ^{ab}	Hâşimî	Gazel	3	5'er beyitlik	Hâşimî/Hâşimî Çelebi	
189 ^b	'Âlî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i 'Âlî Efendi	
189 ^{bb}	Hüdâyî	Gazel	1	5 beyitlik	Hüdâyî	
	Zâtî	Gazel	1	5 beyitlik	Zâtî	
	Hâşimî	Gazel	1	5 beyitlik	Hâşimî	
190 ^a	Cinânî	Tesdîs	2	5'er bentlik	Tesdîs-i Cinânî / Tesdîs-i Cinânî Efendi	
190 ^{ab}	Rûhî	Gazel	1	9 beyitlik	Rûhî-i Bağdatî	
190 ^b	Cinânî	Tesdîs	2	5'er bentlik	Tesdîs-i Cinânî	
190 ^{bb}	Rûhî	Gazel	1	11 beyitlik	Rûhî	
191 ^a	Cinânî	Tesdîs	2	5'er bentlik	Tesdîs-i Cinânî	
191 ^{ab}	Rûhî	Gazel	1	9 beyitlik	Rûhî	

⁸² Mecmuada 204, 205, 206, 207, 208 ve 209. varaklar kopuk olmalıdır. 203. yaprakтан direkt 210. yaprağa geçilmektedir.

191 ^b	Cinânî	Tesdîs	2	5'er bentlik	Tesdîs-i Cinânî	
191 ^{hh}	Rûhî	Gazel	1	8 beyitlik	Rûhî	
192 ^a	Cinânî	Tesdîs	2	5'er bentlik	Tesdîs-i Cinânî/Tesdîs-i Cinânî Merhûm	
192 ^{ah}	Rûhî	Gazel	1	8 beyitlik	Rûhî	
	-	Matla' ⁸³	1	1 beyitlik	-	
192 ^b	Cinânî	Tesdîs	2	5'er bentlik	Tesdîs-i Cinânî/Tesdîs-i Cinânî Matla'-i Ebussu'ûd Efendi	
192 ^{hh}	Rûhî	Gazel	1	8 beyitlik	Gazel-i Rûhî	
193 ^a	Cinânî	Tesdîs	2	5'er bentlik	Tesdîs-i Cinânî/Tesdîs-i Cinânî Efendi	
193 ^{ah}	Rûhî	Gazel	1	9 beyitlik	Gazel-i Rûhî-i Bağdâdî	
193 ^b	Cinânî	Tesdîs	2	5'er bentlik	Tesdîs-i Cinânî/Tesdîs-i Cinânî Matla'-i Bâkî	
193 ^{hh}	Rûhî	Gazel	1	8 beyitlik	Merhûm Rûhî	
194 ^a	Cinânî	Tesdîs	2	5'er bentlik	Tesdîs-i Cinânî	
194 ^{ah}	Rûhî	Gazel	1	9 beyitlik	Gazel-i Rûhî	
194 ^b	Cinânî	Tesdîs	2	5'er bentlik	Tesdîs-i Cinânî	
194 ^{hh}	Rûhî	Gazel	1	7 beyitlik	Rûhî	
195 ^a	Cinânî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Cinânî	
	Yahyâ	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Yahyâ	
195 ^{ah}	Rûhî	Gazel	1	7 beyitlik	Rûhî Merhûm	
	Sâ'î	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Sâ'î	
195 ^b	Nev'î-zâde	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Nev'î-zâde	
	Rûhî	Gazel	1	8 beyitlik	Rûhî	

⁸³ Bu matla' şöyledir:

*Sâyâ ümeğiçün murg-ı dil-i ehl-i hevâyâ
Ağız tîfegi cyledi neyzen yime nâyî*

196 ^a	Yakını	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Yakını	
196 ^{ab}	Rûhî	Gazel	1	8 beyitlik	Rûhî	
196 ^b	Ni'metî	Tesdis	2	5'er bentlik	Tesdis Matla' -i Fakîr / Tesdis li-Muharririhi Matla' -i Lâ-edfî	
196 ^{bb}	Rûhî	Gazel	1	7 beyitlik	Rûhî	
	-	Matla'	1	1 beyitlik	Matla'	
197 ^a	Ni'metî	Tesdis	2	5'er bentlik	Tesdis li-Muharririhi Matla' -i 'Ubeydî / Tesdis-i Fakîr Matla' -i Ustûfî	
197 ^{ah}	Rûhî	Gazel	1	8 beyitlik	Rûhî	
197 ^b	Ni'metî	Tesdis	2	5'er bentlik	Tesdis-i Fakîr Matla' -i Bâkî / Tesdis li-Kâtibihi	
197 ^{bh}	Rûhî	Gazel	1	8 beyitlik	Rûhî	
198 ^a	Ni'metî	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis li-Kâtibihi	
198 ^{ah}	Rûhî	Gazel	1	7 beyitlik	Rûhî-i Bagdâdî	
	-	Müfred	1	1 beyitlik	Müfred-i Garrâ	
198 ^b	Sâdik	Tesdis	2	5'er bentlik	Tesdis-i Sâdik	
198 ^{bh}	Rûhî	Gazel	1	8 beyitlik	Rûhî	
199 ^a	Hâşimî	Tesdis	1	5 bentlik	Tesdis-i Hâşimî Matla' -i Cinânî Efendi	
	Veysî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Veysî	
199 ^{ah}	Rûhî	Gazel	1	7 beyitlik	Rûhî	
199 ^b	Hâşimî Efendi	Müseddes	1	6 bentlik	Merhûm Hâşimî Efendi (Müseddes Oldı Evsâf-ı Cütüs-ı Şâh-ı Devlet-mend / Hesâb İtisen İki Târîh Olur Zey'inde Her Bir Bend)	
199 ^{bh}	Rûhî	Gazel	1	7 beyitlik	Rûhî	
200 ^a	Rûhî	Tesdis	1	6 bentlik	Tesdis-i Rûhî-i Bagdâdî	
	Hasan Efendi	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Hasan Efendi	
200 ^{ah}	Hâlefi Efendi	Gazel	1	9 beyitlik	Hâlefi Efendi	
200 ^b	Tigî	Tesdis	2	5'er bentlik	Tesdis-i Tig / Tesdis-i Tigî Beg	

200 ^{ab}	Hâşimî	Gazel	1	5 beyitlik	Hâşimî	
201 ^a	Kabûlî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Kabûlî	
	Za'î/Za'îfî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Za'îfî/Za'îfî	
201 ^{ab}	Hâletî Efendi	Gazel	1	8 beyitlik	Hâletî Efendi	
	Dervîş Hasan	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Dervîş Hasan	
201 ^b	Çinânî Efendi	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Merhûm Çinânî	
	Sun'î	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Sun'î	
	Hâletî Efendi	Gazel	1	5 beyitlik	Hâletî Efendi	
202 ^a	'Ulûî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i 'Ulûî	
	Garîbî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Mevlânâ Garîbî 'Aleyhî'rrahme	
202 ^b	Meylî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Meylî Efendi	
	'Âlî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i 'Âlî	
	Sabrî	Tesdîs	1	5 bentlik	—	
	Hâşimî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Hâşimî Burusevî	
203 ^a	Mânî	Tahmîs	1	7 bentlik	Tahmîs-i Mânî Gazel-i Fuzûlî	
	Medhî	Gazel	1	5 beyitlik	—	
203 ^b	Veysî	Tahmîs	1	5 bentlik	—	
	Veysî	Muhammes	1	5 bentlik	Muhammes-i Veysî	
204 ^a	Hâletî Efendi	Gazel	1	10 beyitlik	Hâletî Efendi	
	Defterî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Defterî Gazel-i Bâkî	
204 ^b	Fevrî	Tesdîs	1	5 bentlik	—	
	Tîgî	Tesdîs	2	5'er bentlik	Tesdîsât-ı Merhûm Tîgî Edirnevî / Tesdîs-i Tîgî Beg	
205 ^a ⁸⁴	Yahyâ Efendi	Gazel	1	5 beyitlik	Yahyâ Efendi	
	Hâlisî	Gazel	1	5 beyitlik	Hâlisî	

⁸⁴ Mecmuanın 228. yaprağı kopmuş olmalıdır. 227. yaprakın sonra 229. yaprak gelmektedir.

205 ^b	Hayfî Efendi	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Hayfî Efendi
	Yünnî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Yünnî
206 ^a	'Azmi-zâde	Gazel	1	8 beyitlik	'Azmi-zâde
	Mânî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Mânî
206 ^b	Ferîdî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Ferîdî Gazel-i Edîbî
	'Azmi-zâde Hâlefi Efendi	Gazel	1	8 beyitlik	'Azmi-zâde Hâlefi Efendi
206 ^{bb}	Azâkî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i İzâkî Gazel-i Tarzî
	Meşâmî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Meşâmî Gazel-i Nihâmî
207 ^a	Köşklî-zâde Berkî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Köşklî-zâde Berkî
	Kalender	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Kalender
207 ^{ah}	Haşimî Çelebi	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Hâşimî Çelebi
	Hâlefi	Gazel	1	8 beyitlik	Hâlefi Efendi
207 ^b	Cinânî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Cinânî
	Cinânî	Muhammes	1	5 bentlik	Muhammes-i Cinânî
207 ^{bb}	Rûhî	Gazel	1	7 beyitlik	Gazel-i Rûhî
208 ^a	Cinânî	Tahmîs	2	5'er bentlik	Tahmîs-i Cinânî Gazel-i Bâkî / Tahmîs-i Cinânî Gazel-i 'Ârifî
208 ^{ah}	'Avnî	Gazel	1	9 beyitlik	Gazel-i 'Avnî
208 ^b	Cinânî	Tahmîs	1	7 bentlik	Tahmîs-i Cinânî Gazel-i Fuzûlî
	Dânişî	Gazel	3	İkisi 5'er beyitlik; biri 7 beyitlik	Dânişî
208 ^{bb}	Nî'metî	Matla'	1	1 beyitlik	Matla' li-Muharririhi
209 ^a	Cinânî	Tahmîs	2	5 ve 6 bentlik	Tahmîs-i Cinânî Efendi Gazel-i 'Umrevî // Tahmîs-i Merhûm Cinânî Efendi Burusevî
	Hâşimî	Matla'	2	—	Hâşimî / Velehu
209 ^{ah}	Ânî Çelebi	Matla'	1	—	Ânî Çelebi

	Cinânî	Matla'	1	Cinânî	Matla'	1	Cinânî	
209 ^b	Cinânî	Tahmîs	2	Cinânî	Tahmîs-i Cinânî Efendi el-Bursevî / Tahmîs-i Merhûm Cinânî Efendi	5'er bentlik	Cinânî	
210 ^a	Cinânî	Tahmîs	2	Cinânî	Tahmîs-i Merhûm Cinânî Efendi Burusevî / Tahmîs-i Cinânî Efendi Gazel-i Merhûm Bâkî Efendi	5'er bentlik	Tahmîs-i Merhûm Cinânî Efendi Burusevî / Tahmîs-i Cinânî Efendi Gazel-i Merhûm Bâkî Efendi	
210 ^b	Cinânî	Tahmîs	2	Cinânî	Tahmîs-i Cinânî Gazel-i 'Umrevî // Tahmîs-i Cinânî Efendi Gazel-i Midhafî	5'er bentlik	Tahmîs-i Cinânî Gazel-i 'Umrevî // Tahmîs-i Cinânî Efendi Gazel-i Midhafî	
210 ^{bh} -211 ^{ah}	Cinânî	Tahmîs	1	Cinânî	Tahmîs-i Cinânî Gazel-i Bâkî	5 bentlik	Tahmîs-i Cinânî Gazel-i Bâkî	
211 ^a	Cinânî	Tahmîs	2	Cinânî	Tahmîs-i Cinânî Gazel-i Fevrî / Tahmîs-i Cinânî Gazel-i Şem'î	5 ve 6 bentlik	Tahmîs-i Cinânî Gazel-i Fevrî / Tahmîs-i Cinânî Gazel-i Şem'î	
211 ^b	Gani-zâde	Tahmîs	1	Gani-zâde	Tahmîs-i Gani-zâde Gazel-i Bâkî	5 bentlik	Tahmîs-i Gani-zâde Gazel-i Bâkî	
	'Âlî	Tahmîs	1	'Âlî	Tahmîs-i 'Âlî Gazel-i İshâk	5 bentlik	Tahmîs-i 'Âlî Gazel-i İshâk	
212 ^a	Su'ûdî	Tahmîs	1	Su'ûdî	Tahmîs-i Su'ûdî Gazel-i Bâkî	5 bentlik	Tahmîs-i Su'ûdî Gazel-i Bâkî	
	Hısâfî Çelebi	Tahmîs	1	Hısâfî Çelebi	Tahmîs-i Hısâfî Çelebi Gazel-i Fuzûlî Efendi	5 bentlik	Tahmîs-i Hısâfî Çelebi Gazel-i Fuzûlî Efendi	
212 ^b	Sabrî	Muhammes	1	Sabrî	Muhammes-i Merhûm Sabrî Rahmetü'llâhî 'Aleyh	5 bentlik	Muhammes-i Merhûm Sabrî Rahmetü'llâhî 'Aleyh	
	Şeyhülislâm Yahyâ Efendi	Tahmîs	1	Şeyhülislâm Yahyâ Efendi	Tahmîs-i Şeyhülislâm Yahyâ Efendi Gazel-i Merhûm Âzerî Çelebi	5 bentlik	Tahmîs-i Şeyhülislâm Yahyâ Efendi Gazel-i Merhûm Âzerî Çelebi	
212 ^{bh} -213 ^{ah}	Hâşimî	Tahmîs	1	Hâşimî	Tahmîs-i Hâşimî-i Üsküdarî Gazel-i Dürrî	5 bentlik	Tahmîs-i Hâşimî-i Üsküdarî Gazel-i Dürrî	
213 ^a	Cemâlfî	Tahmîs	1	Cemâlfî	Tahmîs-i Cemâlfî Gazel-i Fuzûlî	5 bentlik	Tahmîs-i Cemâlfî Gazel-i Fuzûlî	
	Makâlfî	Tahmîs	1	Makâlfî	Tahmîs-i Merhûm Makâlfî Rahmetü'llâhî 'Aleyh	5 bentlik	Tahmîs-i Merhûm Makâlfî Rahmetü'llâhî 'Aleyh	
213 ^b	'Azmi	Tahmîs	1	'Azmi	Tahmîs-i 'Azmi Gazel-i 'Abdî	5 bentlik	Tahmîs-i 'Azmi Gazel-i 'Abdî	
	Sâdik	Tahmîs	1	Sâdik	Tahmîs-i Sâdik Gazel-i Bâkî	5 bentlik	Tahmîs-i Sâdik Gazel-i Bâkî	
213 ^{bh} -214 ^{ah}	Sâdik	Tahmîs	1	Sâdik	Tahmîs-i Sâdik Gazel-i Bâkî	5 bentlik	Tahmîs-i Sâdik Gazel-i Bâkî	
	Sâdik	Tahmîs	1	Sâdik	Tahmîs-i Sâdik Gazel-i Husrev	5 bentlik	Tahmîs-i Sâdik Gazel-i Husrev	
214 ^a	Âzerî	Tahmîs	1	Âzerî	Tahmîs-i Âzerî Gazel-i Mânî	5 bentlik	Tahmîs-i Âzerî Gazel-i Mânî	
214 ^b	Şerîfî	Tahmîs	1	Şerîfî	Tahmîs-i Şerîfî Gazel-i Bâkî Efendi	5 bentlik	Tahmîs-i Şerîfî Gazel-i Bâkî Efendi	
	Mânî	Tahmîs	1	Mânî	Tahmîs-i Mânî Gazel-i Fuzûlî-i Bağdâdî	5 bentlik	Tahmîs-i Mânî Gazel-i Fuzûlî-i Bağdâdî	
214 ^{bh} -215 ^{ah}	Ânî	Tahmîs	1	Ânî	Tahmîs-i Ânî Gazel-i Cinânî	5 bentlik	Tahmîs-i Ânî Gazel-i Cinânî	

215 ^a	Şerîfî	Tahmîs	2	5'er bentlik	Tahmîs-i Şerîfî Gazel-i Yahyâ Efendi / Tahmîs-i Şerîfî Efendi Gazel-i Merhûm Cemâlî
215 ^b	Edîbî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Edîbî Çelebi
	Meyfî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Meyfî Gazel-i 'Ulvi
215 ^{bb} -216 ^{ah}	Cevrî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Cevrî Gazel-i Münîrî
216 ^a	Yümmî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Yümmî Gazel-i 'Ubeydî
	Zihmî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Zihmî Gazel-i Pendi
216 ^b	'Akfî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i 'Akfî Gazel-i Murâdî
	Şerîfî Efendi	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Şerîfî Efendi Gazel-i Merhûm Bâkî Efendi
217 ^a	'Âlî	Tahmîs	2	5'er bentlik	Tahmîs-i 'Âlî Gazel-i Sâlih Efendi / Tahmîs-i 'Âlî Efendi Gazel-i Merhûm Mesîhî
217 ^b	Zeynî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Zeynî Gazel-i Bâkî
	Vahdetî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Vahdetî Gazel-i Bâkî Efendi
217 ^{bb} -218 ^{ah}	Behîştî	Muhammes	1	5 bentlik	Muhammes-i Behîştî
218 ^a	Behîştî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Behîştî
	Âzerî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Âzerî Gazel-i Subhî Efendi
218 ^b	'Âlî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i 'Âlî Gazel-i Hayâlî
	Vâlihî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Vâlihî Gazel-i Vusûlî
218 ^{bb} -219 ^{ah}	Vâlihî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Vâlihî Gazel-i Hayâlî
219 ^a	Resmî	Tahmîs	1	7 bentlik	Tahmîs-i Resmî Gazel-i Merhûm Nizâmî
219 ^a -219 ^b	Emrî	Tahmîs	1	7 bentlik	Tahmîs-i Merhûm Emrî Rahmetu'llâhî 'Aleyh
219 ^{ah}	—	Kit'a	1	2 beyitlik	Kit'a-i Ra'nâ
219 ^b -220 ^a	Gani-zâde Nâdirî	Tahmîs	1	7 bentlik	Tahmîs-i Gani-zâde Efendi Gazel-i Bâkî Efendi
220 ^a	Mâni	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Mâni Gazel-i Hüdüyî
	Râhî	Tahmîs	1	5 bentlik	—
220 ^b	Cimâni	Müstezad	1	6 beyitlik	—
220 ^{bb}	Cimâni	Tahmîs	1	5 bentlik	—

	Hâlefi Efendi	Matla'	1	1 beyitlik	Hâlefi Efendi	
221 ^a	'Ulvî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i 'Ulvî Gazel-i Meşâmî	
	Rûhî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Rûhî Gazel-i 'Ulvî Efendi	
221 ^{ab}	Cinâmî	Müstezad	1	5 beyitlik		
	Cevrî	Tahmîs	1	7 bentlik		
221 ^b	Âzerî	Tahmîs	1	5 bentlik		
221 ^{bh}	'Âlî	Gazel	1	5 beyitlik		
222 ^a	Şeyhî Efendi	Tahmîs	1	9 bentlik	Tahmîs-i Şeyhî Efendi Gazel-i 'Âlî Efendi	
		Kit'a	1	2 beyitlik	Kit'a-i Garrâ	
222 ^b	Rûhî	Tahmîs	2	5'er bentlik	Tahmîs-i Rûhî Gazel-i Merhûm Rahmî Çelebi / Tahmîs-i Merhûm Rûhî-i Bağdâdî Gazel-i Hükmî Rahmetümu'llâh	
222 ^{bh} -223 ^{ab}	Rûhî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Rûhî Gazel-i 'Azmi-zâde Efendi	
223 ^a	Rûhî	Tahmîs	2	5'er bentlik	Tahmîs-i Rûhî Gazel-i Nev'î / Tahmîs-i Rûhî-i Bağdâdî Gazel-i 'Ubeydî	
223 ^b	Tîgî	Tahmîs	2	5'er bentlik		
224 ^a	Tîgî	Tahmîs	1	7 bentlik	Tahmîs-i Tîgî Beg Gazel-i Nef'î	
224 ^a -224 ^b	Tîgî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Merhûm Tîgî Beg Rahmetu'llâhî 'Aleyh	
224 ^b	Bâkî	Tahmîs	1	8 bentlik	Tahmîs-i Merhûm 'Abdülbâkî Efendi Gazel-i Merhûm Sultân Selim Hân	
224 ^{bh} -225 th	Ânî Çelebi	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Ânî Çelebi	
225 ^a	Bâkî	Tahmîs	1	7 bentlik	Tahmîs-i Bâkî Efendi Gazel-i Merhûm Sultân Selim Hân	
225 ^a -225 ^b	Bâkî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Bâkî Gazel-i Sultân Murâd Hân	
225 th		Kit'a	1	2 beyitlik	Kit'a	
225 ^b	Bâkî	Tahmîs	1	6 bentlik	Tahmîs-i Bâkî Efendi Gazel-i Merhûm Necâfî	
	Zihnî	Tahmîs	1	5 bentlik		
226 ^a	'Azmi	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i 'Azmi Gazel-i Meşkî	

226 ^b -227 ^b	Zaîfî	Tahmîs	1	29 bentlik	Tahmîs-i el-Hâcc Zaîfî Kasîde-i Merhûm Âgehî Efendî Rahmetu 'İlâhî 'Aleyh
228 ^a	–	Tahmîs	1	5 bentlik	–
228 ^b	Hayîfî	Tahmîs	1	5 bentlik	–
229 ^a	Hayîfî	Tahmîs	1	5 bentlik	–
229 ^{ab}	Nev'î	Tahmîs	1	5 bentlik	–
	Süheylî	Gazel	3	5'er beyitlik	Gazel-i Süheylî
	Süheylî	Gazel	3	5'er beyitlik	Süheylî
229 ^b	'Ulvi	Gazel	1	7 beyitlik	Gazel-i Merhûm 'Ulvi Rahmetu 'İlâhî 'Aleyh
	Süheylî	Gazel	1	7 beyitlik	Nazîre-i Gazel-i Merhûm Süheylî Rahmetu 'İlâhî 'Aleyh Rahmeten Vâsiaten
229 ^{bb}	Süheylî	Gazel	1	5 beyitlik	Süheylî
	'Ulvi	Gazel	2	5'er beyitlik	'Ulvi
230 ^a	'Ulvi	Gazel	3	5'er beyitlik	'Ulvi / 'Ulvi Efendi
230 ^{ab}	'Ulvi	Gazel	3	5'er beyitlik	'Ulvi
230 ^b	'Ulvi	Gazel	3	5'er beyitlik	Gazel-i 'Ulvi / 'Ulvi Efendi
230 ^{bb}	'Ulvi	Gazel	3	5'er beyitlik	'Ulvi / 'Ulvi Çelebi
	Şevkî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Şevkî
231 ^a	'İsmetî Efendi	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Dede-zâde Merhûm 'İsmetî Efendi
	Âzerî	Gazel	1	5 beyitlik	Âzerî Çelebi el-Bursevî
231 ^{ab}	Âzerî	Gazel	3	5'er beyitlik	Âzerî
	Fâzîlî	Gazel	2	5'er beyitlik	–
231 ^b	Cinânî	Gazel	1	5 beyitlik	–
231 ^{bb}	'Ayvânî/'İyânî	Gazel	1	5 beyitlik	–
	Peyâmî	Gazel	1	5 beyitlik	–
	Nev'î	Gazel	1	5 beyitlik	–
232 ^a	Hâlelî	Gazel	3	5'er beyitlik	–

232 ^{ah}	Hâlefi	Gazel	3	5'er beyitlik	
232 ^b	'Ankâ	Gazel	2	5'er beyitlik	
	Re'yi	Gazel ⁸⁵	1	7 beyitlik	
232 ^{bh}	'Ankâ	Gazel	2	5'er beyitlik	
		Gazel	1	5 beyitlik	
233 ^a	'Âlif	Gazel	1	5 beyitlik	
	Sânî	Gazel	1	5 beyitlik	
233 ^{ah}	Fevri	Gazel	1	5 beyitlik	
	Rahmî	Gazel	1	5 beyitlik	
233 ^b		Müfred	1	1 beyitlik	
	'Ankâ	Gazel	2	7'şer beyitlik	Gazeliyyât-ı Merhûm Dervîş 'Ankâ Rahmetu'llâhi 'Aleyh
233 ^{bh}	'Ankâ	Gazel	3	5'er beyitlik	'Ankâ / Gazel-i 'Ankâ Merhûm
234 ^a	'Ankâ	Gazel	2	5 ve 7 beyitlik	
234 ^{ah}	'Ankâ	Gazel	2	5'er beyitlik	
	Emrî	Gazel	1	5 beyitlik	
234 ^b	'Ankâ	Gazel	3	5'er beyitlik	
234 ^{bh}	'Ankâ	Gazel	3	5'er beyitlik	
235 ^a	'Ankâ	Gazel	2	7'şer beyitlik	Merhûm 'Ankâ / Gazel-i Merhûm u Magfûr Dervîş 'Ankâ Rahmetu'llâhi 'Aleyh
235 ^{ah}	'Ankâ	Gazel	3	5'er beyitlik	'Ankâ / Gazel-i 'Ankâ
235 ^b	'Ankâ	Gazel	3	5,6 ve 7 beyitlik	'Ankâ / Gazel-i 'Ankâ
235 ^{bh}	'Ankâ	Gazel	3	İkisi 5'er beyitlik; biri 6 beyitlik	'Ankâ

⁸⁵ Bu gazelin Hayâlî'ye ait olma ihtimali de vardır.

236 ^a	‘Ankâ	Gazel	3	5’er beyitlik	–
236 ^b	‘Ankâ	Gazel	3	5’er beyitlik	–
236 ^b	‘Ankâ	Gazel	3	5’er beyitlik	Dervîş ‘Ankâ / ‘Ankâ
236 ^b	‘Ankâ	Gazel	3	İkisi 5’er beyitlik; biri 6 beyitlik	‘Ankâ
237 ^a	‘Ankâ	Gazel	3	5’er beyitlik	Gazel-i ‘Ankâ / Gazel-i Merhûm ‘Ankâ / Dervîş ‘Ankâ
237 ^b	‘Ankâ	Gazel	3	5’er beyitlik	‘Ankâ
237 ^b	Nev’î	Gazel	3	5’er beyitlik	Gazel-i Nev’î / Nev’î
237 ^b	Nev’î	Gazel	3	5’er beyitlik	Nev’î
238 ^a	Şeyhülislâm Yahyâ Efendi	Gazel	2	5’er beyitlik	Yahyâ Efendi / Gazel-i Şeyhülislâm Yahyâ Efendi Sellemehü’lîlâhi
238 ^b	Rızâyî Çelebi	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i Rızâyî Çelebi
238 ^b	Fürûğî	Gazel	1	5 beyitlik	Fürûğî
238 ^b	‘Âlî	Gazel	1	5 beyitlik	‘Âlî
238 ^b	Yahyâ Efendi	Gazel	1	5 beyitlik	Yahyâ Efendi
238 ^b	Zihnî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Zihnî Gazel-i Bâkî Merhûm
238 ^b	‘Âlî	Gazel	1	5 beyitlik	‘Âlî
238 ^b	Hâkâmî	Gazel	1	5 beyitlik	Hâkâmî
238 ^b	Bâkî	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i Bâkî
239 ^a	Peyâmî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Peyâmî Gazel-i Âzerî Çelebi
239 ^b	‘Âlî	Gazel	1	5 beyitlik	‘Âlî
239 ^b	Hâlisî	Gazel	1	5 beyitlik	Hâlisî
239 ^b	‘Azmi-zâde	Gazel	1	6 beyitlik	Nazîre-i ‘Azmi-zâde
239 ^b	Fazlî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Fazlî Gazel-i Zâfî

⁸⁶ Bu sayfada yer alan üç gazelden üçüncüsü, 234^a’da ‘Ankâ’ya ait ikinci gazelin aynısıdır.

239 ^{hh}	'Ubeydî Cinânî	Gazel	1	5 beyitlik	'Ubeydî	
240 ^a	Zihnî	Gazel Tahmîs	2 1	5'er beyitlik 5 bentlik	Gazeliyyât-ı Cinânî Burusevî / Cinânî Tahmîs-i Zihnî Gazel-i Makâlî	
240 ^{hh}	Cinânî	Gazel	3	Biri 5 beyitlik; ikisi 6'şar beyitlik	Cinânî	
240 ^b	Hilmî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Hilmî Gazel-i Bâkî Efendi	
240 ^{hh}	Cinânî	Gazel	3	5'er beyitlik	Cinânî	
241 ^a	Subhî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Subhî Gazel-i Misâfî	
241 ^{hh}	Cinânî	Gazel	3	5'er beyitlik	Cinânî / Gazel-i Cinânî	
241 ^b	Sâdük	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Sâdük Gazel-i 'Azîmî	
241 ^{hh}	Cinânî	Gazel	3	5'er beyitlik	Cinânî- Cinânî Bursevî	
242 ^a	Dervîş	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Dervîş Gazel-i Şemsî	
242 ^{hh}	Cinânî	Gazel	3	5'er beyitlik	Cinânî- Cinânî Merhûm	
242 ^b	Sirke-zâde	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Sirke-zâde Gazel-i Merhûm Ebu'ssu'üd-zâde Mustafâ Efendi Rahmeten Vâsihah	
242 ^{hh}	Cinânî	Gazel	3	İkisi 5'er beyitlik; biri 6 beyitlik	Cinânî	
243 ^a	Nihânî	Muhammes	1	5 bentlik	Muhammes-i Nihânî	
243 ^{hh}	Cinânî	Gazel	3	5'er beyitlik	Cinânî	
243 ^b	Şerîfî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Şerîfî Gazel-i Sa'dî	
243 ^{hh}	Cinânî Dervîş Kudsî	Gazel Gazel	1 1	7 beyitlik 5 beyitlik	Cinânî Dervîş Kudsî	
244 ^a	Fürûğî 'Âlî	Gazel Tahmîs	1 1	5 beyitlik 5 bentlik	Nazîre-i Fürûğî Tahmîs-i Merhûm 'Âlî	
244 ^{hh}	Yahyâ Efendi Mehemmed Efendi	Gazel Gazel	1 1	5 beyitlik 5 beyitlik	Nev-güfte-i Yahyâ Efendi Nazîre-i Mehmed Efendi	
	Selîsî	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i Baldirzâde	

244 ^b	Ânî Çelebi	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Ânî Çelebi el-Burusevî
	Bâkî	Gazel	1	5 beyitlik	Bâkî
244 ^{hb}	Ümîdî	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i Ümîdî
	Vahdetî	Gazel	1	5 beyitlik	Vahdetî
245 ^a	Cinânî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Cinânî Gazel-i Hayretî
	Vâlihî	Gazel	1	5 beyitlik	Vâlihî
245 ^{ah}	Cenâhî Beg ⁸⁷	Gazel	1	5 beyitlik	Cenâhî Beg
	Ümîdî	Gazel	1	5 beyitlik	Ümîdî
245 ^b	'Âlî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i 'Âlî Gazel-i Mânî
245 ^{bh}	Kâf-zâde Fâizî	Gazel	2	5'er beyitlik	Kâf-zâde / Fâizî Efendi
	Tab'î	Gazel	1	5 beyitlik	Tab'î
246 ^a	Harîmî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Harîmî Gazel-i Nev'î
246 ^{ah}	Himmâlîzâde Hasan Efendi	Gazel	3	5'er beyitlik	Himmâlîzâde Hasan Efendi / Hasan Efendi / Gazel-i Hasan Efendi
246 ^b	Kudûsî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Kudûsî Gazel-i Merhûm Hayretî
	Veysî	Gazel	1	5 beyitlik	Veysî
246 ^{bh}	Hasan Efendi	Gazel	1	5 beyitlik	Hasan Efendi
	Hevââyî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Hevââyî
247 ^a	Sun'î	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Sun'î Merhûm Gazel-i Hısâfî Efendi
	Cinânî	Gazel	1	5 beyitlik	Cinânî
247 ^{ah}	Mânî	Gazel	1	5 beyitlik	Mânî
	Meylî	Gazel	1	5 beyitlik	Meylî
247 ^b	Muhibbî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Merhûm Sultân Süleymân Hân Gazel-i Merhûm Yahyâ 'Aleyhî'r rahmeti ve 'rmdvân

⁸⁷ Bu şâirin adı, beş beyitlik gazelin makta beyitinde **Necâhî** şeklinde yazılmıştır.

247 ^{ah}	Makâfî Dervîş Hilmî	Gazel Gazel Gazel	1 1 1	5 beyitlik 5 beyitlik 5 beyitlik	Makâfî Nazîre-i Dervîş Hilmî
248 ^a	Beyânî Efendi	Muhammes	1	5 bentlik	Muhammes-i Beyânî Efendi
248 ^{ah}	Kâf-zâde Fâizî	Gazel	3	5'er beyitlik	Kâf-zâde Çelebi / Velehu
248 ^b	Sabrî	Muhammes	1	5 bentlik	Muhammes-i Sabrî
248 ^{ah}	Ümîdî	Gazel	1	5 beyitlik	Ümîdî
	Hâşimî	Gazel	2	5'er beyitlik	Hâşimî Bursevî / Hâşimî
249 ^a	-	Matla'	1	1 beyitlik	=
	Hayâlî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Hayâlî
	Bâkî	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i Bâkî
	Hüdâyî	Gazel	2	5'er beyitlik	Gazel-i Hüdâyî
249 ^{ah}	Nî'metî	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre li-Muharririhi
249 ^b	Zâtî	Gazel	1	5 beyitlik	Zâtî Merhûm
	Hüdâyî	Gazel	3	5'er beyitlik	Velehu eyzan / Velehu
249 ^{ah}	Hüdâyî	Gazel	3	5'er beyitlik	Velehu
250 ^a	Hüdâyî	Gazel	3	5'er beyitlik	Velehu
250 ^{ah}	Hüdâyî	Gazel	3	5'er beyitlik	Hüdâyî / Velehu
250 ^b	Hüdâyî	Gazel	2	6 ve 7 beyitlik	Gazel-i Merhûm Hüdâyî
250 ^{ah}	Hüdâyî	Gazel	3	İkisi 5'er beyitlik; biri 7 beyitlik	Hüdâyî
251 ^a	Hüdâyî	Gazel	3	5'er beyitlik	Gazel-i Hüdâyî / Hüdâyî Merhûm
251 ^{ah}	Hüdâyî	Gazel	3	İkisi 5'er beyitlik; biri 6 beyitlik	Hüdâyî – Gazel-i Hüdâyî
251 ^b	Hüdâyî	Gazel	3	İkisi 7'şer beyitlik; biri 5 beyitlik	Velehu
251 ^{ah}	Hüdâyî	Gazel	2	5 ve 6 beyitlik	Hüdâyî / Velehu
252 ^a	Hüdâyî	Gazel	1	7 beyitlik	Hüdâyî-i Bursevî

252 ^{ah}	Hüdayî	Gazel	3	5'er beyitlik	Hüdayî	
	Bâkî	Gazel	1	5 beyitlik	Bâkî Efendi	
	Nâîf	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i Nâîf Çelebi	
252 ^b	Nev'î	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i Nev'î	
	Fürûğî	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i Merhûm Fürûğî el-Kazî	
	Yümnî	Gazel	1	5 beyitlik	—	
253 ^a	Makâlî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Makâlî	
	Bâkî	Gazel	1	9 beyitlik	Gazel-i Bâkî Efendi Berâyî-i Merhûm Sultân Murâd Hân	
253 ^{ah}	Makâlî	Gazel	2	5 beyitlik	Makâlî	
	Kâmî	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i Kâmî	
253 ^b	Hâlefi	Gazel	1	5 beyitlik	Hâlefi Efendi	
	'Ulvi	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i 'Ulvi	
	Bâkî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Bâkî	
253 ^{bh}	Bâkî	Gazel	3	5'er beyitlik	Bâkî	
254 ^a	Mustafâ	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Mustafâ Gazel-i Kâmî	
254 ^{ah}	Ânî	Tahmîs	1	4 bentlik ⁸⁸	Tahmîs-i Ânî Gazel-i Nev'î	
254 ^b	Rahmî Çelebi	Muhammes	1	5 bentlik	Muhammes-i Rahmî Çelebi	
254 ^{bh}	'İzârî	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i 'İzârî	
255 ^a ⁸⁹	'Azmi Efendi	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i 'Azmi Efendi	
255 ^{ah}	Sâ'î	Tesdîs	1	5 bentlik	Tesdîs-i Sâ'î Merhûm	
255 ^b	Sâ'î	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Sâ'î Gazel-i Yahyâ	
255 ^{bh}	Behîştî	Muhammes	1	5 bentlik	Muhammes-i Behîştî	

⁸⁸ Bu tahmîsin bent sayısının en azından 5 olma ihtimali vardır. Çünkü mecmuuda, bu şiirin dördüncü bendinin ilk üç dizesinde şair Ânî'nin adı geçmemektedir. Ayrıca bu sayfanın derkenarında, dördüncü bendin altında bir iki bent yazmaya müsait bir boşluk da yer almaktadır.

⁸⁹ Bu sayfadaki Sâ'î ve 'Azmi Efendi'ye ait tesdîslere kaynaklık eden matla'lar ayndır.

	Ni'metî	Matla'	1	1 beyitlik	Matla' li-Muharririhî
256 ^a	Şeydâ	Muhammes	1	5 bentlik	Muhammes-i Merhûm Şeydâ
256 ^{ab}	'Âlî	Muhammes	1	5 bentlik	Muhammes-i 'Âlî
256 ^b	Nüşî	Tahmîs	1	7 bentlik	Tahmîs-i Nüşî Gazel-i Bâkî Efendi 'Aleyhi'rrahme
256 ^{bh}	Rûhî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Rûhî
257 ^a	Bâkî	Gazel	1	7 beyitlik	Gazel-i Bâkî Efendi
257 ^{ab}	Emrî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Emrî Gazel-i Nişânî
257 ^b	Makâlî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i Makâlî Gazel-i Cenâbî
	Rahmî Çelebi	Gazel	2	5 ve 6 beyitlik	Rahmî Çelebi- Gazel-i Rahmî
	Fevrî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Fevrî
257 ^{bh}	Sırrî	Gazel	1	5 beyitlik	Sırrî
	Cinânî	Gazel	1	5 beyitlik	Cinânî
	Rahmî	Gazel	1	6 beyitlik	Rahmî
258 ^a	'Ahdî	Tahmîs	1	5 bentlik	Tahmîs-i 'Ahdî Gazel-i Fuzûlî
258 ^{ab}	Ni'metî	Muhammes	1	5 bentlik	Muhammes li-Muharririhî
	Hâkânî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Hâkânî
258 ^b	Rûhî	Gazel	1	5 beyitlik	Rûhî-i Bağdâdî
	Kesbî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Kesbî
258 ^{bh}	Bâkî	Gazel	1	6 beyitlik	Bâkî Merhûm
	Figânî	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i Figânî
	Kesbî	Gazel	1	5 beyitlik	Kesbî
259 ^a	Fuzûlî	Gazel	3	7, 8 ve 9 beyitlik	Gazeliyyât-ı Fuzûlî-i Bağdâdî Münâcât-ı Kazîyü'l-Hâcât / Velehu Der-Medh-i Bârrî / Velehu Der-Medh-i Resûl 'Aleyhi'sselâm
259 ^{ab}	Fuzûlî	Gazel	1	9 beyitlik	Velehu

260 ^a ⁹⁰	Fuzûlî	Gazel	4	Üçü 6'şar beyitlik; biri 5 beyitlik	Velehu / Fuzûlî-i Bağdâdî / Gazel-i Merhûm Fuzûlî / Gazel-i Fuzûlî
260 ^{ah}	Fuzûlî	Gazel	1	7 beyitlik	Fuzûlî
260 ^b	Gani-zâde Efendi	Gazel	4	Üçü 5'er beyitlik; biri 8 beyitlik	Gazel-i Merhûm Gani-zâde Efendi / Velehu eyzan / Velehu 'Aleyhi'rrahme / Velehu eyzan
260 ^{bh}	Gani-zâde	Gazel	1	5 beyitlik	Gani-zâde
261 ^a	Fuzûlî	Gazel	3	İkisi 5'er beyitlik; biri 8 beyitlik	Gazel-i Fuzûlî-i Bağdâdî / Gazel-i Fuzûlî
261 ^{ah}	Fuzûlî	Gazel	1	7 beyitlik	Fuzûlî
261 ^b	Nev'î	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Nev'î
	Mânî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Mânî
	Münîrî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Münîrî
	Nev'î	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Nev'î
	'Ulvî	Gazel	1	9 beyitlik	Gazel-i 'Ulvî Efendi
261 th	Bâkî	Gazel	1	9 beyitlik	Bâkî Efendi
	Bâkî	Kasîde	1	10 beyitlik	Kasîde-peççe-i Bâkî Efendi Der-Hakk-ı Sultân Selîm Hân
262 ^a	Hâlisî	Kasîde	1	10 beyitlik	Kasîde Nazîre-i Hâlisî Berây-i Merhûm Sultân Selîm Hân 'Aleyhi'rrahme
	Âzerî Çelebi	Kasîde	1	13 beyitlik	Kasîde-peççe Nazîre-i Âzerî Çelebi Der-Hakk-ı Merhûm Sultân Selîm Hân
262 ^b	Gani-zâde Nâdirî	Gazel	4	Üçü 5'er beyitlik; biri 10 beyitlik	Merhûm Nâdirî Efendi 'Aleyhi'rrahmeten / Nâdirî Efendi / Velehu eyzan / Velehu
262 ^{bh}	Gani-zâde	Gazel	2	5'er beyitlik	Gani-zâde / Velehu eyzan
263 ^a	Nef'î	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Nef'î Çelebi

⁹⁰ Mecmuada 259^b sayfası boştur.

	Zihni	Gazel	1	5 beyitlik	
	Hâlisî	Gazel	2	5'er beyitlik	
263 ^{ah}	Edîbî Çelebi	Gazel	1	5 beyitlik	Edîbî Çelebi
	Selîsî	Gazel	2	5'er beyitlik	Selîsî Efendi / Velehu eyzan
263 ^b	Hısâlî	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i Hısâlî
	Edîbî	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i Edîbî
	Hasan Efendi	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Merhûm Hasan Efendi
263 ^{bh}	Selîsî	Gazel	1	7 beyitlik	Velehu
	Nî'metî	Matla'	1	1 beyitlik	Matla' li-muharririhi
264 ^a	Yahyâ Efendi	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Yahyâ Efendi
	Nef'î	Gazel	1	8 beyitlik	Nazîre-i Nef'î Efendi
	Ganî-zâde	Gazel	2	5'er beyitlik	Ganî-zâde Efendi / Gazel-i Ganî-zâde Nâdirî Efendi
264 ^{ah}	Tarzî	Gazel	1	8 beyitlik	Gazel-i Merhûm Tarzî Rahmetu'llâhî 'Aleyh
264 ^b	Nev'î	Gazel	4	Üçü 5'er beyitlik; biri 6 beyitlik	Gazel-i Nev'î / Nev'î Efendi
264 ^{bh}	Nev'î	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Merhûm Nev'î Efendi Rahmetu'llâhî 'Aleyh
	Hâlefi Efendi	Gazel	1	7 beyitlik	Hâlefi Efendi Sellemehü
265 ^a	'Ayânî / 'Iyânî	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i 'Ayânî / 'Iyânî
	Rûhî	Gazel	1	6 beyitlik	Nazîre-i Rûhî
	Vahdetî	Gazel	1	7 beyitlik	Nazîre-i Vahdetî
265 ^{ah}	Gubârî Efendi	Gazel	1	9 beyitlik	Gubârî Efendi
	Rûhî	Gazel	2	5 ve 6 beyitlik	Nazîre-i Rûhî
265 ^b	Bezmi	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i Bezmi
	Nî'metî	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre li-Muharririhi
265 ^{bh}	Hâdî	Gazel	1	6 beyitlik	Nazîre-i Hâdî
	Na'îmî	Gazel	1	5 beyitlik	Na'îmî Efendi
	Usûlî	Matla'	1	1 beyitlik	Matla' -i Usûlî

266 ^a	Hâşimî	Matla'	1	1 beyitlik	Hâşimî Busevî	
	Cinânî	Gazel	3	6, 7 ve 8 beyitlik	Gazelîyyât-ı Cinânî Efendi / Velehu eyzan	
		Matla'	1	1 beyitlik	Matla'-ı Garrâ	
266 ^{ah}	Cinânî	Gazel	1	6 beyitlik	Velehu	
		Rubâ'î	1		Rubâ'î	
266 ^b	Cinânî	Gazel	1	5 beyitlik	Cinânî	
	Dervîş Paşa	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Merhûm Dervîş Paşa	
	Mânî	Gazel	1	6 beyitlik		
266 ^{bh}	Fazlî	Gazel	1	5 beyitlik	Fazlî	
		Matla'	1	1 beyitlik	Matla'	
267 ^a	Veysî	Gazel	5	İkisi 5'er beyitlik; ikisi 7'şer beyitlik; biri 6 beyitlik	Gazel-i Veysî Efendi / Gazel-i Veysî / Veysî Efendi / Veysî Efendi Sellemehu	
267 ^b	'Âlî	Gazel	4	İkisi 5'er beyitlik; ikisi 7'şer beyitlik	Gazel-i 'Âlî / Velehu eyzan	
267 ^{bh}	'Âlî	Gazel	1	7 beyitlik	'Âlî	
268 ^a	'Âlî	Gazel	3	5, 7 ve 12 beyitlik	Velehu eyzan / Gazel-i 'Âlî / Gazel-i 'Âlî Efendi Berây-ı Sultân Murâd	
268 ^{ah}	'Âlî	Gazel	1	9 beyitlik	Gazel-i 'Âlî Berây-ı Sultân Selîm Hân	
	Nev'î	Gazel	1	7 beyitlik	Gazel-i Nev'î Efendi	
	Dervîş Paşa	Gazel	1	6 beyitlik	Nazîre-i Dervîş Paşa	
268 ^b	Tîgî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Tîgî Beg	
	Yahyâ Efendi	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Şeyhülislâm Yahyâ Efendi	
268 ^{bh}	Nef'î	Gazel	1	7 beyitlik	Nef'î	
	'Azmi-zâde	Matla'	2	1'er beyitlik	Matla'-ı 'Azmi-zâde / Velehu	
269 ^a	Nef'î	Gazel	4	İkisi 5'er beyitlik; biri 6 beyitlik; biri 7 beyitlik	Gazelîyyât-ı Nef'î Efendi Sellemehu'llah / Velehu eyzan / Velehu Selleme / Gazel-i Nef'î	
269 ^{ah}	Nef'î	Gazel	1	7 beyitlik	Velehu	

269 ^b	Nef'i	Gazel	5	Dördü 5'er beyitlik; biri 7 beyitlik	–
269 ^h	Be'ânî	Gazel	1	5 beyitlik	–
270 ^a	Nef'i	Gazel	4	Üçü 5'er beyitlik; biri 7 beyitlik	–
270 ^h	Hâlefi	Gazel	1	7 beyitlik	–
270 ^b	Nef'i	Gazel	5	İkisi 6'şar beyitlik; ikisi 7'şer beyitlik; biri 5 beyitlik	–
271 ^a	Nef'i	Gazel	5	Dördü 5'er beyitlik; biri 7 beyitlik	Nef'i Çelebi / Nef'i Efendi / Gazel-i Nef'i
271 ^h	Nigâhî Çelebi	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Nigâhî Çelebi
271 ^b	Nef'i	Gazel	5	5'er beyitlik	–
271 ^h	Nef'i	Gazel	1	9 beyitlik	–
272 ^a	Nef'i	Gazel	4	Üçü 5'er beyitlik; biri 7 beyitlik	–
272 ^h	Nef'i	Gazel	2	5'er beyitlik	–
272 ^b	Hâlefi	Gazel	4	5, 6, 7 ve 9 beyitlik	–
272 ^h	Hâlefi	Gazel	2	5'er beyitlik	–
273 ^a	Nef'i	Gazel	4	Üçü 5'er beyitlik; biri 9 beyitlik	–
273 ^b	Hâlefi	Gazel	5	Üçü 5'er beyitlik; ikisi 7'şer beyitlik	–
274 ^a	Nef'i	Gazel	5	Üçü 5'er beyitlik; ikisi 7'şer beyitlik	Velehu / Nef'i Efendi / Gazel-i Nef'i / Velehu eyzan
274 ^h	Nef'i	Gazel	1	7 beyitlik	Nef'i
274 ^b	Nef'i	Gazel	4	Üçü 5'er beyitlik; biri 7 beyitlik	–
274 ^h	Nef'i	Gazel	1	7 beyitlik	–

275 ^a	Nef'i	Gazel	4	5'er beyitlik	Nef'i Çelebi / Gazel-i Nef'i
	Nigâhî	Gazel	1	5 beyitlik	
275 ^{ab}	Nef'i	Gazel	1	5 beyitlik	
275 ^b	Nef'i	Gazel	5	5'er beyitlik	
276 ^a	Hâlefi	Gazel	5	Dördü 5'er beyitlik; biri 6 beyitlik	
276 ^{ab}	Hâlefi	Gazel	1	7 beyitlik	
276 ^b	Şeyhülislâm Yahyâ	Gazel	5	5'er beyitlik	Gazeliyyât-ı Şeyhülislâm Yahyâ Efendi Sellemehu 'İlâhi Te'âlâ / Velehu eyzan / V elehu Sellemehu
276 ^{bb}	Şeyhülislâm Yahyâ Efendi	Gazel	1	7 beyitlik	
277 ^a	Şeyhülislâm Yahyâ	Gazel	4	İkisi 5'er beyitlik; ikisi 6'şar beyitlik	
277 ^{ab}	Şeyhülislâm Yahyâ Efendi	Gazel	1	7 beyitlik	
277 ^b	Yahyâ Efendi	Gazel	2	5'er beyitlik	
	Nef'i	Gazel	1	5 beyitlik	
	Hâlefi	Gazel	1	7 beyitlik	
277 ^{bb}	Yahyâ Efendi	Gazel	1	6 beyitlik	
	Hâlefi	Gazel	1	5 beyitlik	
278 ^a	Hâlefi	Gazel	4	İkisi 7'şer beyitlik; biri 5 beyitlik; biri 6 beyitlik	
278 ^{ab}	Hâlefi	Gazel	1	8 beyitlik	
278 ^b	Hâlefi	Gazel	4	İkisi 7'şer beyitlik; biri 5 beyitlik; biri 6 beyitlik	
278 ^{bb}	Hâlefi	Gazel	2	5'er beyitlik	
279 ^a	Ümîdî	Gazel	5	5'er beyitlik	Gazel-i Merhûm Ümîdî Çelebi Rahmetu 'İlâhi 'Aleyh / Gazel-i Ümîdî

279 ^{ah}	Ümîdî	Gazel	2	5'er beyitlik	Ümîdî	
279 ^b	Ümîdî	Gazel	5	5'er beyitlik	Velehu / Velehu eyzan	
279 ^{bh}	Ümîdî	Gazel	1	5 beyitlik	Velehu	
280 ^a	Ümîdî	Gazel	5	5'er beyitlik	Gazeliyyât-ı Merhûm Ümîdî Çelebi / Velehu eyzan / Gazel-i Ümîdî / Ümîdî Çelebi	
280 ^{ah}	Ümîdî	Gazel	2	5'er beyitlik	Velehu / Gazel-i Ümîdî	
280 ^b	Ümîdî	Gazel	5	5'er beyitlik	Ümîdî / Gazel-i Ümîdî	
280 ^{bh}	Ümîdî	Gazel	2	5'er beyitlik	Ümîdî	
281 ^a	Ümîdî	Gazel	5	5'er beyitlik	Ümîdî / Ümîdî Çelebi / Ümîdî Merhûm	
281 ^{ah}	Ümîdî	Gazel	2	5'er beyitlik	Ümîdî	
281 ^b	Ümîdî	Gazel	5	Dördü 5'er beyitlik; biri 7 beyitlik	Velehu / Velehu eyzan	
281 ^{bh}	Ümîdî	Gazel	2	5 ve 6 beyitlik	Velehu	
282 ^a	Ümîdî	Gazel	5	5'er beyitlik	Ümîdî / Gazel-i Ümîdî	
282 ^{ah}	Ümîdî	Gazel	2	5'er beyitlik	Ümîdî / Gazel-i Ümîdî	
282 ^b	Ümîdî	Gazel	5	Dördü 5'er beyitlik; biri 7 beyitlik	Velehu / Ümîdî	
282 ^{bh}	Ümîdî	Gazel	1	7 beyitlik	Ümîdî	
283 ^a	Ümîdî	Gazel	5	Dördü 5'er beyitlik; biri 7 beyitlik	Ümîdî / Gazel-i Ümîdî	
283 ^{ah}	Ümîdî	Gazel	1	7 beyitlik	Ümîdî	
283 ^b	Ümîdî	Gazel	7	5'er beyitlik	Ümîdî / Velehu eyzan / Velehu	
284 ^a	Ümîdî	Gazel	5	Dördü 5'er beyitlik; biri 6 beyitlik	Ümîdî / Velehu	
284 ^{ah}	Ümîdî	Gazel	1	7 beyitlik	Ümîdî	
284 ^b	Ümîdî	Müfred	1	1 beyitlik	Müfred-i Ümîdî	
284 ^b	Ümîdî	Gazel	5	Dördü 5'er beyitlik; biri 7 beyitlik	Velehu / Velehu eyzan / Ümîdî Çelebi / Ümîdî Merhûm	

284 th	Ümîdî	Gazel	2	5'er beyitlik	Velehu	
285 ^a	Ümîdî	Gazel	5	5'er beyitlik	Ümîdî / Gazel-i Ümîdî	
285 th	Ümîdî	Gazel	2	5'er beyitlik	Ümîdî	
285 ^b	Ümîdî	Gazel	5	5'er beyitlik	Velehu / Velehu eyzan / Ümîdî Çelebi / Gazel-i Ümîdî	
285 th	Ümîdî	Gazel	2	5'er beyitlik	Velehu	
286 ^a	Sâmî Beg	Gazel	3	7, 9 ve 10 beyitlik	Gazelîyyât-ı Sâmî Beg / Sâmî Beg / Gazel-i Sâmî	
286 th	-	Matla'	1	1 beyitlik	Matla'	
286 th	Sâmî Beg	Gazel	1	5 beyitlik	_	
286 ^b	Sâmî Beg	Gazel	5	Dördü 5'er beyitlik; biri 6 beyitlik	Gazel-i Merhûm Sâmî / Sâmî Beg	
286 th	Sâmî Beg	Gazel	1	7 beyitlik	Sâmî	
287 ^a	Sâmî Beg	Matla'	1	1 beyitlik	Matla'-ı Garrâ	
287 ^a	Sâmî Beg	Gazel	4	İkisi 5'er beyitlik; ikisi 6'şar beyitlik	Gazel-i Sâmî Beg / Sâmî Beg / Gazel-i Sâmî	
287 th	Meşâmî Efendi	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Merhûm Meşâmî Efendi	
287 th	Sâmî Beg	Gazel	1	7 beyitlik	Sâmî Beg	
287 ^b	Sâmî Beg	Gazel	5	Üçü 6'şar beyitlik; ikisi 5'er beyitlik	Sâmî / Gazel-i Sâmî / Sâmî Beg	
287 th	Sâmî Beg	Gazel	1	6 beyitlik	Sâmî	
288 ^a	Sâmî Beg	Gazel	5	Üçü 5'er beyitlik; ikisi 6'şar beyitlik	Sâmî / Sâmî Beg / Velehu	
288 th	Sâmî Beg	Gazel	1	6 beyitlik	Sâmî	
288 ^b	Sâmî Beg	Gazel	4	Üçü 5'er beyitlik; biri 6 beyitlik	Sâmî / Velehu	
288 th	Hüdâyî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Hüdâyî	
288 th	Zihnî	Gazel	1	5 beyitlik	Zihnî	
289 ^a	Ishâk Efendi	Gazel	4	Üçü 5'er beyitlik; biri 6 beyitlik	Gazel-i Ishâk Efendi / Velehu eyzan / Gazel-i Ishâk / Ishâk Efendi	

289 ^{ah}	Ishâk Efendi	Gazel	2	5'er beyitlik	Velehu / Gazel-i Ishâk Efendi
289 ^b	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	9	–	Rubâ'yyât-ı A'lemü'l-'Ulemâ'î'l-Mütebahhîrîn Ef'âlâ'l-'Fudalâ'î'l-Müteverri'in Hâlefi Efendi el-Ma'rûf Beyne'l-'Ulemâ'î's-Sâde bi-'Azmi-zâde Efendi / Velehu
289 ^{ah}	–	Kit'a	2	2'şer beyitlik	–
290 ^a	–	Gazel	1	5 beyitlik	–
290 ^{ah}	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	10	–	Velehu
	–	Gazel	1	5 beyitlik	–
290 ^b	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	10	–	–
290 ^{ah-291^{ah}}	Enverî	Tesdîs	1	5 bentlik	–
291 ^a	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	11	–	–
291 ^b	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	10	–	–
292 ^a	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	11	–	–
292 ^b	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	10	–	–
293 ^a	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	11	–	–
293 ^b	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	10	–	–
294 ^a	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	11	–	–
294 ^b	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	10	–	–
295 ^a	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	11	–	–
295 ^b	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	10	–	–
296 ^a	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	11	–	–
296 ^b	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	10	–	–
297 ^a	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	11	–	–
297 ^b	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	10	–	–
298 ^a	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	11	–	–

	'Azmi-zâde Hâlefi	Rubâ'î	9	—	—
298 ^b					
299 ^a	Sâ'î	Târîh	3	İkisi 3'er beyitlik; biri 12 beyitlik	Târîh-i Merhûm Sâ'î Berây-î Sûr-î Hümayûn-î Sultân Murâd Hân / Târîh-i Sâ'î Berây-î Tecdid-i Sikke / Târîh-i Sâ'î Berây-î Sultân Murâd
299 ^{ah}	Tâlibî	Târîh	1	2 beyitlik	Târîh-i Tâlibî Berây-î Feth-i Burusa
	Tâlibî	Târîh	1	1 beyitlik	Berây-î Feth-i Tebrîz h.993
	Kalender	Târîh	1	1 beyitlik	Berây-î Feth-i Revân h.991
	—	Târîh	1	1 beyitlik	Berây-î Cülûs-î Sultân Ahmed Hân h.1012
	—	Târîh	1	1 dizelik	Târîh Berây-î Kaht-î Sultân Mustafâ h.960
299 ^b	Hâlefi Efendi	Târîh	4	İkisi 4'er beyitlik; biri 5 beyitlik; biri 6 beyitlik	Târîh-i Hâlefi Efendi Berây-î Vefât-î Fehmî Efendi / Velehi / Târîh-i Hâlefi Efendi
	Meylî Efendi	Târîh	1	3 beyitlik	Târîh-i Meylî Efendi Berây-î Fevt-i 'Ulvi
300 ^a	—	Mu'ammâ	1	2 beyitlik	Bi-nâm Hâfîz Mehmed Sellemehu 'llâh
	—	Târîh	2	3'er beyitlik	Târîh
300 ^b	Hâşimî	Târîh	6	Üçü 2'şer beyitlik; ikisi 5'er beyitlik; biri 3 beyitlik	Târîh-i Hâşimî Berây-î Cülûs-î Sultân Murâd Hân / Ma'lûzâde Anatolî'dan Nakîb Olup Nekâbetle Rûmî Oldugınadır / Berây-î Vefât-î 'Ulvi / Mîrzâ Mahtûm Nakîb Oldugına / Sultân Murâd'ın Sultân 'Osmân Nâm Şehzâdesine / Târîh-i Hâşimî
	Delü Brâder	Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Delü Brâder Berây-î Mescid-i Hod
	—	Târîh	1	1 beyitlik	Berây-î Vefât-î Cemâfî
	—	Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Feth-i Edirne
	—	Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Câmî'-î Kasaba-i Bergûs
301 ^a	Hâşimî	Târîh	8	İkisi 2'şer beyitlik; üçü 3'er beyitlik; ikisi 4'er beyitlik; biri 1 beyitlik	Berây-î Vefât-î Sabrî Çelebi / Berây-î Vefât-î Sâ'î / Berây-î Cülûs-î Sultân Mehmed Hân / Târîh Berây-î Vefât-î Cenânî Efendi / Berây-î Vefât-î Ahmed Beg / Abdülkâdir Efendi Nakîb Oldugına / Berây-î Vefât-î Âhi / Berây-î Sultân Murâd
	—	Târîh	1	2 beyitlik	Ma'rûf Efendi Mîsr Oldugına

301 ^b	Hâşimî	Târîh	3	İkisi 1'er dizelik; biri 5 beyitlik	Târîh-i Vefât-ı Bâkî Efendi / Târîh-i Hâşimî Lafzen ve Ma'nen / Târîh-i Hâşimî Berây-ı Fevt-i Vezîr Miüre Paşa
	'Azmîzâde	Târîh	1	2 beyitlik	Târîh-i 'Azmîzâde Efendi Berây-ı Vefât-ı Gamîzâde Efendi
	Fürûğî	Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Fürûğî Der-Hakk-ı Vefât-ı Bâkî
	Edâîyî	Târîh	1	2 beyitlik	Târîh-i Edâîyî Berây-ı Vefât-ı Bâkî Efendi
	'Allâme Efendi	Târîh	1	2 beyitlik	Târîh-i 'Allâme Efendi Berây-ı Feth-i Kal'a-i Erzurum
	Cinânî	Târîh	1	1 beyitlik	Târîh-i Cinânî Berây-ı Âzerî Çelebi
	Müftî Mehemmed Efendi	Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Feth-i Estergon li'l-Merhûm Muhammed Efendi el-Müftî
	Dîvâne Kadî	Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Sünnet-i Sultân Mehemmed Hân li-Dîvâne Kâzî
	Vahdetî	Târîh	1	1 beyitlik	Berây-ı Sun'ullâh Efendi
	—	Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Vefât-ı Hazreti Emîr Sultân
	—	Târîh	1	1 dizelik	Mustafâ Paşa Burusaya Geldügedür
	—	Târîh	1	1 dizelik	Berây-ı Fevt-i Şem'î Çelebi
	—	Târîh	1	1 dizelik	Berây-ı Feth-i Mîsr Kâhire
	—	Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Vefât-ı Sun'ullâh Efendi
	—	Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Diğer
	—	Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Ceng
	—	Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Diğer Lafzen ve Ma'nen
	—	Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Diğer
302 ^a	Sinân Efendi	Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Diğer li'l-Merhûm Sinân Efendi
	Kesbî/Kisbî	Târîh	1	3 beyitlik	Târîh-i Kesbî/Kisbî Berây-ı Cülûs-ı Ahmed Hân
	Dervîş 'Ankâ	Târîh	1	5 beyitlik	Kuş Yahyâ Râmîlî'nden Ma'zûl Oldugudur
	'Ulvi	Târîh	1	3 beyitlik	Çüy-zâde'nün Yirine Ma'îl-zâde Kadî'asker Olduguna 'Ulvi Dimişdür
	Hemdemî	Târîh	1	7 beyitlik	Târîh-i Fevt-i Fâzil Ahmed Efendi İbni Ebu's-su'ûd

			Târîh	1	1 dizelik	Berây-ı Cûlûs-ı Şâh 'Abbâs	
			Târîh	1	1 dizelik	Berây-ı Cûlûs-ı Merhûm Sultân Ahmed Hân h.1012	
			Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Diğer	
			Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Diğer	
			Târîh	1	1 beyitlik	Târîh-i Diğer	
			Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Cûlûs-ı Sultân Murâd	
			Târîh	1	1 dizelik	Kuş Yahyâ Kadî'-asker Oldugına	
			Târîh	1	1 dizelik	Kuş Yahyâ Rûmilî'nden Ma'zûl Olup Yirine Bâkî Efendi Kadî'-asker Oldugına	
		Tâlibî	Târîh	1	1 beyitlik	Târîh-i Feth-i Tebrîz	
		'Abdî	Târîh	1	1 beyitlik	Berây-ı Feth-i Tebrîz	
		Hâtîf?	Târîh	1	1 beyitlik	Berây-ı Şâhıglı/Şâh Oğlı	
302 ^b		Yahyâ Beg	Târîh	1	1 beyitlik	Târîh-i Binâ-yı Câmî'-i Süleymâniyye li'l-Merhûm Yahyâ Beg	
		Es'ad Efendi	Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Yeni Câmî' Merhûm Es'ad Efendi	
		Cinâmî	Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Cinâmî Der-Hakk-ı Vefât-ı Ebu'ssu'ûd	
		Ganizâde	Târîh	1	1 dizelik	Ganizâde Berây-ı Câmî'-i Sultân Ahmed	
			Târîh	1	1 dizelik	Sultân Murâd Şehzâdelelerinin Târîhi	
			Târîh	1	1 beyitlik	Berây-ı Cûlûs-ı Sultân 'Osman	
			Târîh	1	3 beyitlik	Târîh-i Binâ-yı Argandı Köprüsi	
			Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Fevt-i Kemalpaşazâde	
			Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Diğer	
			Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Diğer	
			Târîh	1	1 dizelik	Târîh-i Diğer	
			Târîh	1	1 dizelik	Feth-i Kostantiye	
			Târîh	1	1 dizelik	Diğer	
			Târîh	1	1 dizelik	Diğer	

306 ^a	Ni'metî	Matla'	22	1'er beyitlik	Velehu / Mükerrer
306 ^b	Ni'metî	Matla'	11	1'er beyitlik	li-Muharririhî / Velehu
307 ^a	Rahmî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Rahmî
	Âzerî	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Âzerî
	Selâsi Efendi	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Baldirzâde Selâsi Efendi
	Selâmî	Gazel	1	7 beyitlik	Nazîre-i Selâmî
	Nev'î	Gazel	1	5 beyitlik	Gazel-i Nev'î
	Cemâlf	Gazel	1	5 beyitlik	Cemâlf
	Figânî	Gazel	1	5 beyitlik	Figânî
307 ^b	Emrî	Gazel	1	5 beyitlik	Emrî
	'Atâullâh Efendi	Matla'	1	1 beyitlik	'Atâullâh Efendi
	Cimânî	Matla'	25	1'er beyitlik	Matla'-i Cinâmî / Velehu / Metâlî'-i Cinâmî
308 ^a	Hasım Yahyâ Efendi	Matla'	5	1'er beyitlik	Metâlî'-i A'lemü'l-'Ulemâ (Hasım) Efendi / Velehu / Velehu Sellemehü
	Hasım Yahyâ Efendi	Müfred	1	1 beyitlik	Velehu
	Yahyâ Efendi	Matla'	2	1'er beyitlik	Yahyâ Efendi
	Beyânî Çelebi	Matla'	1	1 beyitlik	Beyânî Çelebi
	Cârî Efendi	Matla'	1	1 beyitlik	Cârî Efendi
	Rûhî	Matla'	1	1 beyitlik	Rûhî
	Trîfî	Müfred	1	1 beyitlik	Trîfî
	Bâkî Efendi	Matla'	1	1 beyitlik	Bâkî Efendi
	Mustafâ Çelebi	Kıt'a	1	2 beyitlik	Kıt'a-i Mustafâ Çelebi
	Sâlih Çelebi	Kıt'a	1	2 beyitlik	Sâlih Çelebi
	Hâlerî Efendi	Matla'	4	1'er beyitlik	Hâlerî Efendi Sellemehü / 'Azmîzâde Hâlerî Efendi Sellemehü / Velehu eyzan
	Hâlerî Efendi	Müfred	1	1 beyitlik	Velehu

			Müfred	2	1'er beyitlik	Ferd-i Garrâ / Müfred-i Lâedri'	
			Matla'	3	1'er beyitlik	Matla' / Matla'-ı Garrâ	
308 ^b	'Azmtzâde Hâletî Efendi	Matla'	28	1'er beyitlik		Matâlî'-i 'Azmtzâde Hâletî Efendi Sellemehü	
	Fuzûlî	Kıt'a	5	Dördü 2'şer beyitlik; biri 3 beyitlik		Matâlî' ü Mukatta'ât-ı Merhûm Fuzûlî-i Bagdâdî 'Aleyhi'rrahmete'l-Melikü'l-Hâdî / Velehu / Kıt'a Velehu / Velehu Kıt'a-i Garrâ / Velehu Kıt'a	
	Fuzûlî	Matla'	2	1'er beyitlik		Velehu / Velehu Matla'	
309 ^a	Fuzûlî	Mesnevî	1	6 beyitlik		Velehu Mesnevî	
		Matla'	2	1'er beyitlik		Matla'	
		Kıt'a	3	2'şer beyitlik		Kıt'a / Kıt'a-i Mergûbe	
309 ^b	Fuzûlî	Kıt'a	2	3 ve 4 beyitlik		Fuzûlî	
	Rûhî-i Bagdâdî	Kıt'a	1	2 beyitlik		Rûhî-i Bagdâdî	
	Emrî	Matla'	1	1 beyitlik		Emrî	
	Âhî	Matla'	1	1 beyitlik		Âhî	
	Gubârî	Matla'	1	1 beyitlik		Gubârî	
	Nevâî/Nevâyî	Matla'	1	1 beyitlik		Nevâî/Nevâyî	
	Gazâlî	Matla'	1	1 beyitlik		Gazâlî	
	Helâkî	Matla'	1	1 beyitlik		Helâkî	
	Meyfî	Matla'	1	1 beyitlik		Meyfî	
	Veyfî Efendi	Matla'	1	1 beyitlik		Veyfî Efendi	
		Müfred	3	1'er beyitlik		Müfred	
		Rubâ'î	1			Rubâ'î	
		Kıt'a	1	2 beyitlik		Kıt'a	
		Matla'	1	1 beyitlik		Matla'	

310 ^a -310 ^b	Ümîdî	Kasîde ⁹¹	1	37 beyitlik	Kasîde-i Merhûm Ümîdî	
311 ^a	–	Matla ^a	29	1'er beyitlik	Velehu	
311 ^b	Süheylî Çelebi	Gazel	1	5 beyitlik	Süheylî Çelebi	
	Zuhûrî Efendi	Gazel	1	5 beyitlik	Nazîre-i Zuhûrî Efendi	
	–	Kıt'a	2	2'şer beyitlik	Kıt'a	
	–	Matla ^a	1	1 beyitlik	Matla ^a	
311 ^{bb}	–	Müfred	2	1'er beyitlik	Müfred	
312 ^a	'Azîmzâde Hâlelî Efendi	Kıt'a ⁹²	1	14 beyitlik	Kıt'a-i 'Azîmzâde Hâlelî Efendi	
	–	Matla ^a	6	1'er beyitlik	Matla ^a -ı Garrâ / Matla ^a / Matla ^a -ı Lâ-edrî	
	–	Müfred	3	1'er beyitlik	Müfred	
	Kemâlpâşazâde	Müfred	1	1 beyitlik	Kemâlpâşazâde Efendi	
	Sultân Selîm	Matla ^a	1	1 beyitlik	Sultân Selîm	
	Fuzûlî	Matla ^a	2	1'er beyitlik	Fuzûlî / Velehu	
312 ^b	Hâlelî	Matla ^a	9	1'er beyitlik	Hâlelî Efendi / Velehu	
312 ^{bb}	Hâlelî	Kıt'a	1	2 beyitlik	Kıt'a Velehu	
	–	Matla ^a	3	1'er beyitlik	Matla ^a / Lâedrî	
	–	Müfred	4	1'er beyitlik	Müfred	

⁹¹ İlk beyti:

*Bir seher gül-geşt-i gülzâr itdi bâd-ı neobahâr
Jâleden kıldı ayagına niçe gevher nisâr*

⁹² İlk beyti:

*Ey tabîb-i dil ü cân ummas-idim senden kim
Urasın zahm-ı ciger-dûz umarken merhem*

	Şemsî Paşa	Târîh	1	2 beyitlik	Zamân-ı Sultân Selm-i Sâmî'de Müftî-i 'Asr Olan Ebu'ssu'ûd Efendi Rihlet-i Dâr-ı Bekâ ... dukda Yirine Hâmid Efendi Müftî Oldıgına Bu Târîh Şemsî Paşa Dimişdür
313 ^a	Sâmî Beg	Kıt'a	5	Dördü 2'şer beyitlik; biri 3 beyitlik	Sâmî Beg Berây-ı Nürî Hatîât / Velehu Der-Hakk-ı Mezbûr / Velehu Berây-ı Mezbûr / Velehu Berây-ı Sultân Murâd
	Kalender Efendi	Matla'	3	1'er beyitlik	Merhûm Kalender Efendi / Kalender / Matla'-ı Kalender Efendi
	Hisâfî	Matla'	1	1 beyitlik	Hisâfî
	Nev'î	Matla'	1	1 beyitlik	Nev'î Merhûm
	'Azmîzâde Efendi	Matla'	1	1 beyitlik	Matla'-ı 'Azmîzâde Efendi
	Rûhî-i Bağdâdî	Matla'	1	1 beyitlik	Nazîre-i Rûhî- i Bağdâdî
	Ganîzâde	Kıt'a	1	2 beyitlik	Ganîzâde
	Ganîzâde	Matla'	1	1 beyitlik	Ganîzâde Nâdirî
	Veysî	Müfred	1	1 beyitlik	Veysî
	Firâğî	Matla'	1	1 beyitlik	Firâğî
	Resmîzâde Hasan Çelebi	Matla'	1	1 beyitlik	Resmîzâde Hasan Çelebi
	-	Kıt'a	1	2 beyitlik	Kıt'a-ı Lâ-edrî
313 ^b 313 ^b	Vâlihî	Matla'	4	1'er beyitlik	Vâlihî / Velehu
	Vâlihî	Kıt'a	3	İkisi 2'şer beyitlik; biri 3 beyitlik	Kıt'a-ı Vâlihî – Velehu
	'Âfî	Matla'	1	1 beyitlik	Matla'-ı 'Âfî
	'Ulvi	Matla'	1	1 beyitlik	Matla'-ı 'Ulvi
	'Azmî Gedûsî	Matla'	1	1 beyitlik	'Azmî Gedûsî
	Ref'î	Matla'	1	1 beyitlik	Ref'î

	Tursunzâde	Matla'	1	1 beyitlik	Tursunzâde	
	Meşâmî	Müfred	1	1 beyitlik	Müfred-i Meşâmî	
	Hudâyî	Matla'	1	1 beyitlik	Hudâyî	
	Emînî	Matla'	1	1 beyitlik	Matla'-i Emînî	
	Mamazâde	Matla'	1	1 beyitlik	Cevâb-ı Mamazâde	
	—	Matla'	2	1'er beyitlik	Matla'-i Lâedri / Matla'	
	—	Kit'a	1	2 beyitlik	Kit'a-i Lâedri	
	—	Rubâ'î	1	—	Rubâ'î	
314 ^a	Cinânî	Matla'	10	1'er beyitlik	Cinânî / Velehu	
	Bâkî	Matla'	1	1 beyitlik	Bâkî	
	Makâlî	Matla'	1	1 beyitlik	Makâlî Der-Hâlet-i Nez' Güft	
314 ^b	Şükûhî-i Hemedânî	Gazel	1	7 beyitlik	Şükûhî-i Hemedânî	
	Hümâyûn	Gazel	1	4 beyitlik	Hümâyûn	
	—	Rubâ'î	1	—	—	
315 ^a	—	Gazel ⁹³	1	4 beyitlik	—	

⁹³ Bu gazelin yer aldığı sayfa üzerinde 338 varak numarası yazılmıştır.

“NAKIBZADE Nİ'METULLAH (D.1060?), A POET FROM BURSA AND THE CONTENT OF HIS *MECMU'A-I KASA'ID*, REGISTERED IN NUMBER 3424 OF THE ESAD EFENDI COLLECTION OF SÜLEYMANIYE LIBRARY”

Abstract

This article presents a very voluminous poetry journal called: *Mecma'a-ı Kasa'id*, which is registered in number 3424 of the Esad Efendi Collection of the Süleymaniye Library, and provides information about its compiler and calligrapher, a poet from Bursa. Although it is called as an eulogy/kaside journal, it includes samples about numerous poetry types like ode, eulogy, *terkib-bend*, *terci'-bend*, *tahmis*, *tesdis*, *pentastich*, *müseddes*, *rubaie*, *matla'* and *bahr-i tavil* that belong to poets that came through during the 16th century and the first half of the 17th century. In addition to the rich poetry compilation it includes, this journal, which was completed in the year of 1629 (Hegira 1039), is also important due to the fact that it has been written by a talented, versatile and famous calligrapher poet named Seyyid Nakib-zade Ni'metullah Ni'meti, thus reflecting his taste of poetry. As a master of aesthetic prose/*inşâ* and *conundrum/muamma*, Ni'meti, most detailed information about whom can be found in the bibliographic work of art named *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan ve Vefeyat-ı Danişveran-ı Nadiredan* by İsmail Belig, additionally has a *Divan*, a poetical Persian dictionary named *Tuhfe-i Ni'meti* and a *muamma* journal (*Mecmu'a-i Mu'ammeyat*), the latter will be presented in this article.

Keywords

poetry journal, Nakib-zade, eulogy, Ni'meti, Divan, muamma, Bursa, Güldeste

TÜRK KÜLTÜRÜ İNCELEMELERİ DERGİSİ BİBLİYOGRAFYASI
(XXI-XXX)

Recep AHİSHALİ

XXX. sayısı çıkmış olan *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* bu son sayısı ile birlikte 15 yaşına da girmiştir. Bu güne kadar yayın hayatı hiçbir kesintiye uğramamış, faaliyetlerinde herhangi bir düzensizlik meydana gelmemiştir. Bu nedenle dergiyi tarayan ulusal ve uluslar arası indeks kuruluşları yine taramalarına devam etmektedirler. Bunlar: “MLA International Bibliography” ve “Turkologischer Anzeiger” adlı uluslar arası akademik yayın tarama kuruluşları ile, kısaca “ULAKBİM” adıyla bilinen Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi”dir.

Dergideki Türk tarihi ve Türk edebiyatı ile ilgili makalelerin sayılar içerisinde dengeli bir şekilde dağıtılarak yayımlanma politikasının sürdürüldüğü görülmektedir. Yine tercüme ve kitabiyat yazıları da yayınlanmaya devam etmektedir.

Daha önce derginin ilk 10 sayısının bibliyografyası X. sayıda; XI-XX. sayının bibliyografyası da XXI. sayıda verilmişti. Şimdi ise XXI-XXX. sayıları ihtiva eden bibliyografya İngilizce makale adları ile birlikte hazırlandı. Öncekilerde olduğu gibi, anahtar kelime, İngilizce anahtar kelimeler de aynı düzende verildi.

Bibliyografya kısmı, derginin yayın düzenindeki gibi “Tarih”, “Edebiyat”, “Tercüme”, “Kitabiyat” adlarıyla tasnif edilerek

---

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
ahishali@marmara.edu.tr

başlıklandırılmış, “Yazar SOYADI, Adı, Makale Adı [İngilizce Makale Adı], sayı, sayfa numaraları” şeklindeki bir düzenle verilmiştir. Anahtar kelimelerin indeksi de “kelime, Yazar Adının Baş Harfi, SOYADI, sayı, sayfa numaraları” şeklinde bir sıra hâlinde düzenlenmiştir.

Türk Kültürü İncelemeleri
Dergisi Bibliyografyası

T A R İ H

- AFYONCU, Erhan, İbrahim Müteferrika Hakkında Önemli Bir Vesika / An Important Document About İbrahim Müteferrika, XXVIII, 51-56.
- ANAY, Harun, Hilmi Ziya Ülken'in Yararcılığa Eleştirileri/ Hilmi Ziya Ülken's Critique of Utilitarianism, XXIV, 95-130.
- ARGIT, Betül İPŞİRLİ, 18. Yüzyıl'da Harem-i Hümayun'dan Çırag Edilen Cariyeler / Manumitted Female Slaves of the Ottoman Imperial Harem (*Sarayîs*) in the Eighteenth Century, XXV, 1-34.
- AYAR, Mesut, Osmanlı'da İlk Elektrikli Tramvay ve Şehir Elektriği İşletme: Şam'da Elektrikli Tramvay ve Şehir Aydınlatması / First Electric Trolley and Establishment of City Electricity in the Ottoman Empire: Electric Trolley and Urban Lighting in Damascus, XXIX, 107-144.
- AYDIN, Mustafa, Osmanlı Devleti'nin Rusya'da Elçilik Açması (1856) ve Elçi Yusuf Rıza Bey'in Faaliyetleri / Establishing an Ottoman Embassy Office in Russia (1856) and Activites of Ambassador Yusuf Rıza Bey, XXVI, 107-126.
- BAKAR, Bülent, Millî Mücadele'de Yunanistan'ın Son Teşebbüsü: Batı Anadolu'da Muhtariyet İlânı / The Last Attempt of Greece During The National Struggle: Declaration of Autonomy in West Anatolia, XXII, 127-166.
- BAYRAK (FERLİBAŞ), Meral, Alemdar Mustafa Paşa'nın Muhallefatı / The Inheritance of Alemdar Mustafa Pasha, XXI, 63-120.
- , Meral, Halep'te XVIII. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği: Vezir Osman Paşa Külliyesi / An XVIIIth Century Foundation in Aleppo: The Complex of Vizier Osman Pasha, XXII, 27-84.
- BİLGİLİ, Ali Sinan, Osmanlı ve Safevi Hâkimiyetlerinde Tiflis (XVIII. Yüzyıl) / Tbilisi Under Ottoman and Safavid Reigns (18th Century), XXI, 23-62.
- BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, İstanbul Sarrafları (1691-1835)/ Istanbul's Moneychangers, XXX, 19-96.

- , Osmanlı Taşra Darphaneleri (1697-1758) / Ottoman Provincial Mints (1697-1758), XXIX, 27-76.
- COŞAN, Leyla, 15. ve 16. Yüzyılda Alman Kültüründe Türklerle İlgili Astrolojik Kehanetler / Astrologic Prophecies About The Turks in The 15th and 16th Century, XXIX, 1-26.
- , 16.-18. Yüzyıllar Arasında Almanya’da Alkol Sorunu ve Bunun Türk Savaşlarına Yansımaları / The 16.-18. Century Alcohol Problem in Germany and Its Impacts on Wars Against Turks, XXVI, 1-18.
- , Sultan III. Mehmet’in Doğum (Yıldız) Haritası / The Horoscope of Sultan Mehmet III, XXX, 1-18.
- ÇELİK, Yüksel, Siyaset-Nasihat Literatürümüzde Nadir Bir Tür: Mısır’ın İşgali Üzerine III. Selim’e Sunulan Tesliyet-nâme / A Rare Genre Among the Mirrors for the Princes in the Ottoman Empire: A Tesliyet-nâme Presented to Selim III on the Invasion of Egypt, XXII, 85-126.
- ERDEM, Ş. Can, Lozan Barış Görüşmeleri Sürecinde Kritik Bir Diplomasi Örneği: İzmir Limanı Meselesi / A Critical Sample of Diplomacy in the Process of Lausanne Peace Talks: The Issue of Izmir Port, XXV, 77-98.
- ERDEM, Yasemin Tümer, Osmanlı Devleti’nin İlk Sivil Musikî Okulu: Dârülelhân / The First Official Music School of the Ottoman Empire: Dârülelhân, XXVII, 1-42.
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan, Bozgun Yıllarında (1683-1699) Rumeli’de Eşkîyalık Faaliyetleri / Activities of Banditry in Rumelia After the Setback of the Second Siege Of Vienna, XXVI, 19-66.
- , XVI. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı: Behram Paşa Külliyesi / An Ottoman Waqf in Aleppo in the 16th Century: The Behram Pasha Charitable Complex, XXII, 1-26.
- GÖLEÇ, Mustafa, Siyaset, İdeoloji ve Müzecilik: II. Meşrutiyet’te Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi / Politics, Ideology and Museology: Awqaf-ı İslâmî Museum in the Second Constitutional Era, XXX, 141-160.
- GÜLSOY, Ersin, Malatya Sancağı’nın İlk Tahrîri / The First Tahrir of Malatya Sandjak, XXI, 1-22.
- GÜMÜŞSOY, Emine, Halep’te Dukakinzâde Mehmed Paşa Külliyesi/The Religious Complex of Dukakinzade Mehmed Pasha in Aleppo, XXIV, 1-22.

- HUT, Davut, Doğu Karadeniz’de Geleneksel Dokumacılık: Rize Keten Bezi (Feretiko) ve Sosyo-Ekonomik Etkileri / Traditional Weaving in The Eastern Black Sea Region: Rize Linen Fabric (Feretiko)and Its Socio-Economic Effects, XXIV, 23-62.
- KANLIDERE, Ahmet, Ayaz İshakî (1878-1954) ve Türkiye’de Türkçülük Fikrinin Evrimi /Ayaz Ishaki (1878-1954) and The Evolution of Pan-Turkism in Turkey, XXVII, 77-124.
- , Radikal Sosyalizmden Milliyetçiliğe: Kazanlı Ayaz İshakî'nin (1878-1954) Fikrî Serüveni/ From Radical Socialism to Nationalism: Intellectual Adventure of Ayaz Iskhaki (1878-1954) , XXIV, 63-94.
- KARACAGİL, Ö. Kürşat, Osmanlı Havacılık Teşkilatının Kuruluşuna Dair Nizamnameler /Regulation on the Establishment of the Ottoman Aviation Organization, XXVII, 43-76.
- KESKİNKILIÇ, Erdoğan, Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Okullar (Eğitim-Yönetim-Denetim) / The Schools of Non-Muslim Communities in The Ottoman Empire (Education-Administration-Inspection) , XXIII, 69-98.
- NURDOĞAN, Arzu M., Abdülhamit Döneminde Devletin Kosova’da Açtığı Okullar / The Schools Established By The State in Kosovo in The Period of Abdulhamid II, XXV, 35-76.
- SAYLAN, Kemal, Ordu Yöresinde Yaşanan Göç Hareketleri (1877-1914) /Immigration Movements Around Ordu (1877-1914), XXVIII, 57-78.
- ULUSKAN, Murat, İstanbul’da Bir Afyonlu Macun İşletmesi: Berş-i Rahikî Macunhanesi (1783-1831) / An Opiate Paste Enterprise in Istanbul: Berş-i Rahikî Plant (Macunhane) (1783-1831), XXIX, 77-106.
- , İstanbul’un Yapı Sanatkârları: Nakkaşlar ve Sıvacılar (1700-1838)/ Construction Craftsmen of Istanbul: Wall-Decorators and Plasterers (1700-1838) , XXVIII, 11-50.
- VAROL, Muharrem, Osmanlı Devleti’nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih’in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi / The Control Policy of Ottoman State on the Sufi Orders and Two Regulations of the Sufi Sheikhs Council Known But Could Not Be Found, XXIII, 39-68.

- YENİDÜNYA, Süheyla, III. Selim Devri'nde Merkezî Yapının ve Rumeli'nin Yeniden Organizasyonuna Dair Bir Layiha / A Memorandum on Re-Organization of Central Structure and Rumelia During The Reign of Selim III, XXX, 97-140.
- YILDIRIM, Kürşat, Juan Juan Adı Üzerine / On The Name of Juan Juan, XXVIII, 1-10.
- YILDIZ, Murat, Bir Osmanlı Veziriazamının Mal Varlığı: Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Muhallefatı / The Wealth of a Ottoman Grand Vizier the Mukhallelfat of Amjazade Huseyin Pasha, XXVI, 67-106.
- , Vakfıyesi Kayıp Bir Vakıf: Köprülü Ailesi Vakıflarından Amca Hasan Ağa Vakfı / A Waqf Which its Waqfiye is Lost: of the Köprülü Family Waqfs Amja Hasan Agha Waqf, XXIII, 1-38.
- EFE, Ayla, Tensikat-ı Mülkiyye: İzmit ve Gelibolu Uygulaması / Application of Tensikat-ı Mulkiyye in Izmit and Gelibolu, XXI, 121-154.

E D E B İ Y A T

- AHMED, Asuman AKAY, Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymânnâmesi'nde İkilemeler / Hendiadyses in Suleymanname's Firdevsi-i Rumi, XXX, 193-216.
- AKGÜN, Adnan, Bir Soruşturma Çerçevesinde Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa Valiliği / Ahmet Vefik Pasha's Governorship of Bursa in Accordance With an Investigation, XXIX, 187-224.
- ASİLTÜRK, Baki, 1980 Kuşağı İçerisinde Kadın Şairler / Women Poets in the 1980 Generation, XXI, 221-238.
- ASLAN, Pelin, Pozitivist/Akılcı Cumhuriyet'in Gökyüzü Masallarına Bakışı: Reşat Nuri Güntekin'in Gökyüzü Romanı / Gökyüzü, A Novel by Reşat Nuri Güntekin: The Positivist/Rationalist Republic's Perception of 'The Tales of The Sky', XXV, 151-164.
- AVCI, İsmail, Telif Tarihi Tartışmalarına Ek: Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si Ne Zaman Yazıldı? / An Addition to the Compilation Year Debates: When Was Ahmed-i Rıdvân's Iskendername Written?, XXVIII, 79-96.

- AY, Ümran, Divan Şiirinde Âşık-Güneş Benzetmesi Üzerine Değerlendirmeler / Evaluations on the Relation Between Lover and Sun in Divan Poetry, XXII, 93-212.
- BALKAN, Ayşe Yılmaz, Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun Şiirlerinde Meyve Motifinin Kullanımı / The Usage of Fruit Motif in the Poems of Bedri Rahmi, XXV, 165-178.
- BERDENULU, Mansurov Batırcan, Hadislerin Kazak Atasözlerine Etkisi / Affect of Hadiths on Kazakh Proverbs, XXVIII, 97-112.
- COŞAN, Leyla, Alman Dilinde "Türk" Sözcüğünün Kullanım Alanlarına Geçmişten Günümüze Bir Bakış / An Historical Glimpse Into Usage of the Word 'Turkish' in German Language, XXII, 167-192.
- ÇİTÇİ, Selahattin, Yurt Dışı Eğitim ve Türk Romanına Aksi / The Overseas Education and it's Reflection to the Turkish Novel, XXVI, 173-206.
- ÇİTÇİ, Sinan, Mehmet Âkif'in Şiirlerinde Ağlama / The Crying in Mehmet Akif's Poems, XXIX, 225-255.
- DEMİRKAZIK, İbrahim, Divan Şiirinde Karga/ The Crow in The Divan Poetry, XXIV, 131-178.
- ELMALI, Murat, Göstergebilim Açısından Eski Uygurca Kuanşi İm Pusar / Kuanşi Im Pusar in Old Uighur Turkish on the Point of Semiology, XXX, 245-268.
- ENGİN, Ertan, Ali Ekrem'in Şiirlerinde Merhamet Temi / Compassion as a Theme in Ali Ekrem's Poems, XXVIII, 157-172.
- EROL, Kemal, Batılılaşma Sürecinde 'Feminizm'in Tehdidi Altındaki Türk Aile Yapısını ve Evlilik Kurumunu Belgeleyen Roman: Jön Türk / Feminism and Cultural Change in the Process of Westernization Documenting the Novel: the Young Turk, XXVII, 219-244.
- GÜNEŞ, Mehmet, İsmail Safa'nın Şiirlerinde Merhamet Teması/ The Theme of Mercy in the Poems of İsmail Safa, XXIV, 221-244.
- HARMANCI, M. Esat, "Mazmun"un Yolculuğu / Journey of "Mazmun", XXVII, 125-142.
- KARAVELİOĞLU, Murat A., Sâatî ve Şikâyet-nâmesi / Saati and His Shikayat-nama, XXIII, 131-166.
- KAYA, Bayram Ali, Necâtî Bey'in Şiir Anlayışı / Understanding Of Necati Bey's Poetry, XXVII, 143-218.

- KAYA, Hasan, 18. Yüzyıl Şairi Âsaf'ın Nazîreleri/ Naziras of the 18th Century Poet Âsaf, XXIV, 179-220.
- KAYTAZ, Fatma, Mohaç Savaşı'na Dair Fetih-nâmeler ve Bahârî Kadı Ali Efendi'nin Kıyâmet-nâme Adlı Fetih-nâmesi / Fetihnames Which Were Written About Battle of Mohocs and Bahari Kadı Ali Efendi's Fetihname Named Kıyametname, XXIX, 145-186.
- KOÇ, Murat, Ahmed Hamdi Tanpınar'ın Kültür ve Sanat Dünyasında Paris / Paris in Ahmet Hamdi Tanpınar's Cultural and Artistic World, XXV, 127-150.
- KOÇAK, Ahmet, Servet-i Fünûn Edebî Topluluğunun Dağılma Sürecinde "Şiirimiz" Makalesi / The Article Named "Our Poetry" in the Process of the Decay of Servet-i Fünun Literary, XXVIII, 113-156.
- KONCU, Hanife, Klasik Türk Şiirinde Hançer ve Figânî'nin Hançer Redifli Kasidesi Üzerine / On Dagger in the Classical Turkish Poetry and Figânî's Dagger Redif Kaside, XXIII, 99-130.
- KOŞAR, Emel, Tuğrul Tanyol'un Şiirlerinde Sevgili Tasvirleri/Love and Beloved Portrayal in Tugrul Tanyol's Poems, XXIV, 245-254.
- KÖKSAL M. Fatih, Yunus Emre Dîvânı'nın Yeni Bir Nüshası ve Yunus'un Yayımlanmamış Şiirleri / A New Copy of the Diwan of Yunus Emre and Unpublished Poems of Yunus, XXX, 161-192.
- KÜLTÜRAL, Zuhâl – KOÇ, Aylin, Ruhsal Hastalıklara Dair Bir Risâle: Sevdâ-yı Merâkiyye / A Treatise on Mental Diseases: Sevdâ-yı Merâkiyye, XXX, 217-244.
- SÖYLEMEZ, Orhan – KALE, Özlem, Roman Kahramanı 'At'lar: Cahil, Gülsarı, Dorukısrak ve Dilara / Horses as Protagonists: Cahil, Gülsarı, Dorukısrak and Dilara, XXI, 199-220.
- SUZUKİ, İkuo, Ahmet Haşim'in Estetik Anlayışını Besleyen Bir Kaynak Olarak Haiku / Haiku The Origin of Supportive in Ahmet Haşim's Aesthetics Opinion, XXVI, 207-228.
- ŞAKAR, Sezer ÖZYAŞAMIŞ, Bir Tür Fal Kitabı: İhtilâc-nâme / A Type of Fortune Book: İhtilâc-nâme, XXII, 213-228.
- TAŞ, Hakan, Necâtî Beg Divanı'nda Bir Düzeltme ve Tercemân ~ Tercümân Üzerine / A Correction in Divan Of Necati Beg [D. 1509] and About Tarcaman~Tarcuman Word, XXVI, 127-136.

- TURAL, Şecaettin, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Makale ve Denemelerinde İnşa Ettiği Roman: Huzur / 'Huzur' The Novel Than Ahmet Hamdi Tanpınar Built in His Essays and Articles, XXIII, 183-206.
- UYANIKER, Nursel, Türkiye'de Folklorla Yönelişin Kökleri / The Roots of Folklore Movement Toward Turkey, XXV, 99-126.
- ÜNER, Ayşe Melda, Âkile Hanım Sokağı'nın Kadınları / Women of Âkile Hanım Sokağı, XXII, 229-252.
- YEKBAŞ, Hakan, 16. Asırda Yaşamış Bir Şairin Sergüzeşti: Hindî Mahmûd ve Eserleri / Serguzest Which Belongs to a Poet Lived in the 16th Century: Hindi Mahmud and His Works, XXVI, 137-172.
- YILDIZ, Saadettin, Görüşler Dergisinde Arif Nihat Asya / Arif Nihat Asya in the Journal of Görüşler, XXIII, 167-182.
- YILMAZ, Ozan, Klasik Türk Edebiyatı'nda Bir Deyim: Ter Düşmek / An Idiom in The Classical Turkish Literature 'Ter Düşmek', XXI, 155-170.
- ZÜLFE, Ömer, Rahîkî [ö. 953/1546] ve Şiirleri / Rahîkî and His Poems, XXI, 171-198.

T E R C Ü M E

- KUDARA, Kōgi, (Çev. Murat ELMALI), Eski Uygurların Budist Kültürü, XX, 247-262.

K İ T A B İ Y A T

- AHISHALI, Recep, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi Bibliyografyası (XI-XX), XXI, 281-308.
- ASLAN, Üzeyir, Bir Sergüzeştname Yazısının Sergüzeştnamesi, XXX, 69-286.
- DEMİR, Uğur, Selim Karahasanoğlu, Kadı ve Günlüğü, Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735), İstanbul 2013, 234 sayfa, XXVIII, 173-180.
- ELİAÇIK, Muhittin, Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde Mahbubun Sıfatlarına Dair Risale Miftâhü't-Teşbih'ten Bir İntihal mi? , XXI, 239-280.

- ERSOY, Ersen, Memlûklüler Döneminde Yazılmış Bilinmeyen Bir Eser: Divan-ı Ruhi / An Unknown Literary Work of Mamlukian Period: Divan-ı Rûhî, XXV, 199-210.
- GEMİCİ, Nureddin, Dini, Felsefi ve Edebi Eserlerin Çevrim Yazılarında Sıkça Rastlanan Hata ve Eksikliklerin Ahmed Midhat Efendi'nin "Ben Neyim" İsimli Eseri Çerçevesinde İncelenmesi, XX, 263-285.
- KARATAŞ, Ahmet, Hindî Mahmûd ve Eserleriyle İlgili Yayımlanan bir Makale Hakkında, XXVIII, 181-194.
- KARAVELİOĞLU, Murat Ali, John Rylands Kütüphanesi'nde Bulunan Türkçe Yazma Şiir Mecmuaları / Journals of Turkish Manuscript Poetry in John Rylands Library, XXV, 179-198.
- TAŞ, Hakan, Durmuş Hocaoğlu [1948-2010] Bibliyografyası, XXIV, 255-357.

A n a h t a r   K e l i m e   İ n d e k s i

- 15.-16. yüzyıl, L. COŞAN, XXIX, 1-26
16. yüzyıl, , L. COŞAN, XXX,
- 16.-18. yüzyıl, , L. COŞAN, XXVI, 1-18
18. yüzyıl, B. İ. ARGIT, XXV, 1-34
- 18.-20. yüzyıl arası, L. COŞAN, XXII, 167-192
- 1980 Kuşığı, B. ASİLTÜRK, XXI, 221-238
- A(yın) Nâdir, A. KOÇAK, XXVIII, 113-156
- Abbas Sayar, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
- Abdülhamid I., Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- Adana, S. YILDIZ, XXIII, 167-182
- Adana Halkevi, S. YILDIZ, XXIII, 167-182
- âdetler ve inanışlar, İ. DEMİRKAZIK, XXIV, 131-178
- Adnan (Adivar) Bey, Ş. C. ERDEM, XXV, 77-98
- afyon, M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
- ağlama, S. ÇİTÇİ, XXIX, 225-255
- ahlâk felsefesi, H. ANAY, XXIV, 95-130
- Ahmed Vâsıf Efendi, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- Ahmed Vefik Paşa, A. AKGÜN, XXIX, 187-224
- Ahmed-i Rıdvân, İ. AVCI, XXVIII, 79-96
- Ahmet Hamdi Tanpınar, M. KOÇ, XXV, 127-150
- Ahmet Haşım, İ. SUZUKİ, XXVI, 207-228
- Ahmet Mithat, K. EROL, XXVII, 219-244
- aile kurumu, K. EROL, XXVII, 219-244
- Akif, S. ÇİTÇİ, XXIX, 225-255
- Âkile Hanım Sokağı, A. M. ÜNER, XXII, 229-252
- Alemdar Mustafa Paşa, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXI, 63-120
- Ali Ekrem, A. KOÇAK, XXVIII, 113-156; E. ENGİN, XXVIII, 157-172
- alkol ile mücadele, L. COŞAN, XXVI, 1-18
- Alman Dili, L. COŞAN, XXII, 167-192
- Alman imajı, L. COŞAN, XXVI, 1-18
- Almanya, L. COŞAN, XXIX, 1-26; XXVI, 1-18; XXX, 1-18
- Amca Hasan Ağa, M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- Anadolu, K. SAYLAN, XXVIII, 57-78
- Andi tezgahı, D. HUT, XXIV, 23-62
- Arguvan, E. GÜLSOY, XXI, 1-22
- Arif Nihat Asya (A.A., Asya), S. YILDIZ, XXIII, 167-182
- Arnavut, A.M. NURDOĞAN, XXV, 35-76

- arşiv belgeleri, A. AKGÜN, XXIX, 187-224
- arz-ı hâl, M. A. KARAVELİOĞLU, XXIII, 131-166
- Âsaf, divan edebiyatı, H. KAYA, XXIV, 179-220
- astroloji, L. COŞAN, XXX, 1-18
- âşık, Ü. AY, XXII, 193-212
- aşk, E. KOŞAR, XXIV, 245-254
- atasözleri ve deyimler, İ. DEMİRKAZIK, XXIV, 131-178
- atasözü, M. B. BERDENULU, XXVIII, 97-112
- Atlılar, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
- Avrupa, L. COŞAN, XXX, 1-18
- Avrupa ve Amerika, S. ÇİTÇİ, XXVI, 173-206
- âyan, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXI, 63-120; S. YENİDÜNYA, XXX, 97-140
- Ayaz İshakî, A. KANLIDERE, XXIV, 63-94; XXVII, 77-124
- ayrılıkçı hareketler, A.M. NURDOĞAN, XXV, 35-76
- Aziz Merlin, L. COŞAN, XXIX, 1-26
- Bâbiâlî, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- Bahârî Kadı Ali Efendi, F. KAYTAZ, XXIX, 145-186
- Balkan Savaşı, Ö. K. KARACAGİL, XXVII, 43-76
- balon, Ö. K. KARACAGİL, XXVII, 43-76
- Başgöz, M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- Batı Anadolu, B. BAKAR, XXII, 127-166
- Batı kültür ve sanatı, M. KOÇ, XXV, 127-150
- Batı musikisi, Y. T. ERDEM, XXVII, 1-42
- Bedri Rahmi, A. Y. BALKAN, XXV, 165-178
- Behram Paşa, M. K. ERDOĞAN, XXII, 1-26
- Bektaşılık, M. VAROL, XXIII, 39-68; H. TAŞ, XXVI, 127-136
- bencilik, H. ANAY, XXIV, 95-130
- berş, M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
- bezeme, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- bireycilik, H. ANAY, XXIV, 95-130
- bostancı, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- bozgun yılları, M. K. ERDOĞAN, XXVI, 19-66
- Budin, F. KAYTAZ, XXIX, 145-186
- Bursa valiliği, A. AKGÜN, XXIX, 187-224
- Ceditçilik, A. KANLIDERE, XXIV, 63-94
- Cengiz Aytmatov, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
- Cumhuriyet söylemi, P. ASLAN, XXV, 151-164
- Çağdaş Türk Düşüncesi, H. ANAY, XXIV, 95-130
- Çar II. Aleksandr, M. AYDIN, XXVI, 107-126
- Çay Name, İ. SUZUKİ, XXVI, 207-228
- Çerkez, K. SAYLAN, XXVIII, 57-78

- Çin Genel Tarihleri, K. YILDIRIM, XXVIII, 1-10
- Çin Yıllıkları, K. YILDIRIM, XXVIII, 1-10
- Çinliler, K. YILDIRIM, XXVIII, 1-10
- dağlı isyanları, S. YENİDÜNYA, XXX, 97-140
- Darbhâne-i Âmire, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXX, 19-96
- Dârülbedayi, Y. T. ERDEM, XXVII, 1-42
- Dârülelhân, Y. T. ERDEM, XXVII, 1-42
- David Herlitz, L. COŞAN, XXIX, 1-26
- Dekadanlık, A. KOÇAK, XXVIII, 113-156
- deneme, Ş. TURAL, XXIII, 183-206
- deniz, E. KOŞAR, XXIV, 245-254
- Dergi, S. YILDIZ, XXIII, 167-182
- Devlet-i Aliyye, S. YENİDÜNYA, XXX, 97-140
- Devne, M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- deyim, O. YILMAZ, XXI, 155-170
- dîvân şiiri, Ü. AY, XXII, 193-212; İ. DEMİRKAZIK, XXIV, 131-178; B. A. KAYA, XXVII, 143-218
- Dîvân, E. ERSOY, XXV, 199-210
- Doğu Karadeniz Yöresi, D. HUT, XXIV, 23-62
- doğum haritası, L. COŞAN, XXX, 1-18
- Dukakinzâde Mehmed Paşa, E. GÜMÜŞSOY, XXIV, 1-22
- Edirne, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXIX, 27-76
- eğitim kampanyası, A.M. NURDOĞAN, XXV, 35-76
- eğitsel işlev, L. COŞAN, XXVI, 1-18
- elektrikli aydınlatma, M. AYAR, XXIX, 107-144
- elektrikli tramvay, M. AYAR, XXIX, 107-144
- eleştiri, M. A. KARAVELİOĞLU, XXIII, 131-166
- Elveda Gülsarı, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
- emiyon, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXIX, 27-76
- Ergeş Uçkun, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
- Ermeni, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXX, 19-96
- Erzurum, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXIX, 27-76
- eser, İ. AVCI, XXVIII, 79-96
- esham, M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
- eski Uygurca, M. ELMALI, XXX, 245-268
- eşkıyalık, M. K. ERDOĞAN, XXVI, 19-66
- Etimolojik Analiz, K. YILDIRIM, XXVIII, 1-10
- Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi, M. GÖLEÇ, XXX, 141-160
- fal, S. Ö. ŞAKAR, XXII, 213-228
- fantastik/fantazi, P. ASLAN, XXV, 151-164
- felaket, S. ÇİTÇİ, XXIX, 225-255
- feminizm, K. EROL, XXVII, 219-244
- Fetih-nâme, F. KAYTAZ, XXIX, 145-186

- Figânî, H. KONCU, XXIII, 99-130
 Firdevsî-i Rûmî, A. A. AHMED, XXX, 193-216
 folklor, S. Ö. ŞAKAR, XXII, 213-228; N. UYANIKER, XXV, 99-126
 Fransa, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
 Gayrimüslim Okullar, E. KESKİNKILIÇ, XXIII, 69-98
 gazel, M. A. KARAVELİOĞLU, XXV, 179-198
 Geleneksel dokumacılık, D. HUT, XXIV, 23-62
 Gelibolu, A. EFE, XXI, 121-154
 Genç Türkler, A. KANLIDERE, XXVII, 77-124
 göç, K. SAYLAN, XXVIII, 57-78
 Gökyüzü, P. ASLAN, XXV, 151-164
 Görüşler, S. YILDIZ, XXIII, 167-182
 gösterge, M. ELMALI, XXX, 245-268
 göstergebilim, M. ELMALI, XXX, 245-268
 Gümüşhane, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXIX, 27-76
 güneş, Ü. AY, XXII, 193-212
 günlük dua, H. TAŞ, XXVI, 127-136
 Gürcistan, A.S. BİLGİLİ, XXI, 23-62
 hadis, M. B. BERDENULU, XXVIII, 97-112
 haiku, İ. SUZUKİ, XXVI, 207-228
 hakim, S. YENİDÜNYA, XXX, 97-140
 Halep, M. K. ERDOĞAN, XXII, 1-26; M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXII, 27-84; E. GÜMÜŞSOY, XXIV, 1-22
 halk, , N. UYANIKER, XXV, 99-126
 halk edebiyatı, N. UYANIKER, XXV, 99-126
 halkçılık, A. KANLIDERE, XXVII, 77-124
 hançer, H. KONCU, XXIII, 99-130
 hançer redifi, H. KONCU, XXIII, 99-130
 Harbendelü E. GÜLSOY, XXI, 1-22
 Harem-i Hümâyun, B. İ. ARGIT, XXV, 1-34
 hasb-i hâl, M. A. KARAVELİOĞLU, XXIII, 131-166
 havacılık, Ö. K. KARACAGİL, XXVII, 43-76
 Hayâtîzâde Mustafa Feyzi, Z. KÜLTÜRAL- A. KOÇ, XXX, 217-244
 Haydar Efendi, M. AYDIN, XXVI, 107-126
 hazcılık, H. ANAY, XXIV, 95-130
 Hilal Görününce, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
 Hilmi Ziya Ülken, H. ANAY, XXIV, 95-130
 Hindî Mahmûd, H. YEKBAŞ, XXVI, 137-172
 hisse, M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
 Holstomer, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220

- Huzur, Ş. TURAL, XXIII, 183-206
- İbrahim Müteferrika, E.
AFYONCU, XXVIII, 51-56
- ihtilâc-nâme, S. Ö. ŞAKAR, XXII, 213-228
- ikilemeler, A. A. AHMED, XXX, 193-216
- ilm-i ihtilâc, S. Ö. ŞAKAR, XXII, 213-228
- İmar Meclisleri, A. EFE, XXI, 121-154
- imge, M. E. HARMANCI, XXVII, 125-142
- inşaat, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- İskendernâme, İ. AVCI, XXVIII, 79-96
- İslâmiyet, M. B. BERDENULU, XXVIII, 97-112
- İsmet Paşa, Ş. C. ERDEM, XXV, 77-98
- İstanbul, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50; XXIX, 77-106
- işletme, M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
- İtilaf Devletleri, Ş. C. ERDEM, XXV, 77-98
- İzmir, B. BAKAR, XXII, 127-166; Ş. C. ERDEM, XXV, 77-98; Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXIX, 27-76
- İzmir Limanı, Ş. C. ERDEM, XXV, 77-98
- İzmit, A. EFE, XXI, 121-154
- J.G. Herder, N. UYANIKER, XXV, 99-126
- Japon estetiği, İ. SUZUKİ, XXVI, 207-228
- Jeremy Bentham, H. ANAY, XXIV, 95-130
- John Rylands Kütüphanesi, M. A. KARAVELİOĞLU, XXV, 179-198
- John Stuart Mill, H. ANAY, XXIV, 95-130
- Joseph Kessel, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
- Jön Türk, K. EROL, XXVII, 219-244
- Juan-Juan adı, K. YILDIRIM, XXVIII, 1-10
- Juan-juanlar, K. YILDIRIM, XXVIII, 1-10
- kaçak sarraf, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXX, 19-96
- kadercilik, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- kadın şairler, B. ASİLTÜRK, XXI, 221-238
- kadınlar, A. M. ÜNER, XXII, 229-252
- kalemkâr, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- Kalkınma Planı, A. EFE, XXI, 121-154
- Kanuni Sultan Süleyman, F. KAYTAZ, XXIX, 145-186
- Kapalıçarşı, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXX, 19-96
- kapıkulu sipahisi, E. AFYONCU, XXVIII, 51-56
- Karakızlar, M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- Karalom, M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- karga, İ. DEMİRKAZIK, XXIV, 131-178
- kasar, D. HUT, XXIV, 23-62

- kaside, M. A. KARAVELİOĞLU, XXIII, 131-166; XXV, 179-198
- Kayıtbay, E. ERSOY, XXV, 199-210
- Kazak edebiyatı, M. B. BERDENULU, XXVIII, 97-112
- Kazan Tatarları, A. KANLIDERE, XXIV, 63-94; XXVII, 77-124
- kenevir (Kendir), D. HUT, XXIV, 23-62
- keten bezi ticareti, D. HUT, XXIV, 23-62
- Ksas-ı Enbiyâ, H. YEKBAŞ, XXVI, 137-172
- Kıyâmet-nâme, F. KAYTAZ, XXIX, 145-186
- Klasik Türk edebiyatı, O. YILMAZ, XXI, 155-170; M. E. HARMANCI, XXVII, 125-142
- Klasik Türk şiiri, H. KONCU, XXIII, 99-130; B. A. KAYA, XXVII, 143-218
- konservatuvar, Y. T. ERDEM, XXVII, 1-42
- Kosova, devlet eğitimi, A.M. NURDOĞAN, XXV, 35-76
- Kozluca (Suvorovo), M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- kozmpolit, A.M. NURDOĞAN, XXV, 35-76
- Kuanşi im pusu, M. ELMALI, XXX, 245-268
- kuş, İ. DEMİRKAZIK, XXIV, 131-178
- külliye, M. K. ERDOĞAN, XXII, 1-26; E. GÜMÜŞSOY, XXIV, 1-22
- kültürel değişim, K. EROL, XXVII, 219-244
- lisan, E. AFYONCU, XXVIII, 51-56
- Lozan Barış Antlaşması, Ş. C. ERDEM, XXV, 77-98
- Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi, E. KESKİNKILIÇ, XXIII, 69-98
- maaş, E. AFYONCU, XXVIII, 51-56
- macun, M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
- macunhane, M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
- mağduriyet, H. KAYA, XXIV, 179-220
- Mahallileşme cereyanı, N. UYANIKER, XXV, 99-126
- Mahmud II., M. VAROL, XXIII, 39-68
- makale, Ş. TURAL, XXIII, 183-206
- Malatya, E. GÜLSOY, XXI, 1-22
- Malûmat, A. KOÇAK, XXVIII, 113-156
- manzum hikâye, H. KAYA, XXIV, 179-220
- mazmun, M. E. HARMANCI, XXVII, 125-142
- mecaz, O. YILMAZ, XXI, 155-170
- Meclis-i Meşâyih, M. VAROL, XXIII, 39-68
- Meclis-i Meşâyih Nizamnâmesi, M. VAROL, XXIII, 39-68
- Mehmed Paşa, M. AYDIN, XXVI, 107-126
- Mehmet III., L. COŞAN, XXX, 1-18
- Memlükler, E. ERSOY, XXV, 199-210
- menzil külliye, M. YILDIZ, XXIII, 1-38

- meremmatçı, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- Merhamet, E. ENGİN, XXVIII, 157-172; H. KAYA, XXIV, 179-220
- Meşrutiyet II., M. GÖLEÇ, XXX, 141-160
- Mevlevilik, M. VAROL, XXIII, 39-68
- meyve, A. Y. BALKAN, XXV, 165-178
- Mısır, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- Michael von Aitzing, L. COŞAN, XXIX, 1-26
- mihaniki darp usulü, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXIX, 27-76
- Millî Mücadele, B. BAKAR, XXII, 127-166
- Millî ruh, N. UYANIKER, XXV, 99-126
- Milliyet, N. UYANIKER, XXV, 99-126
- modern Tatar edebiyatı, A. KANLIDERE, XXVII, 77-124
- Moğol ve Fars Kaynakları, K. YILDIRIM, XXVIII, 1-10
- Mohaç Savaşı, F. KAYTAZ, XXIX, 145-186
- Mondros Mütarekesi, Ş. C. ERDEM, XXV, 77-98
- Moskova, M. AYDIN, XXVI, 107-126
- motif, A. Y. BALKAN, XXV, 165-178
- Mudanya Mütarekesi, Ş. C. ERDEM, XXV, 77-98
- muhallefat, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXI, 63-120; M. YILDIZ, XXVI, 67-106
- muhtariyet, B. BAKAR, XXII, 127-166
- mukataa, M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
- mukayese, Ş. TURAL, XXIII, 183-206
- Musikî Encümeni, Y. T. ERDEM, XXVII, 1-42
- mücadele, S. ÇİTÇİ, XXIX, 225-255
- müderris, S. YENİDÜNYA, XXX, 97-140
- müellif, İ. AVCI, XXVIII, 79-96
- münşeât, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- müsadere, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXI, 63-120; M. YILDIZ, XXVI, 67-106
- müzik eğitimi, Y. T. ERDEM, XXVII, 1-42
- nakkaş, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- Nakşibendilik, M. VAROL, XXIII, 39-68
- Napolyon, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- Narodnik (Halkçılık) hareketi, A. KANLIDERE, XXIV, 63-94
- nasihat, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- nazire, H. KAYA, XXIV, 179-220
- nazire geleneği, H. KAYA, XXIV, 179-220
- nazire mecmuası, H. KAYA, XXIV, 179-220
- Necati Beg Divanı, H. TAŞ, XXVI, 127-136
- Necâtî Bey, B. A. KAYA, XXVII, 143-218

- nizam verme, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXX, 19-96
- nizâmname, Ö. K. KARACAGİL, XXVII, 43-76
- nücum, E. AFYONCU, XXVIII, 51-56
- okullaşma, A.M. NURDOĞAN, XXV, 35-76
- On altıncı asır, Ö. ZÜLFE, XXI, 171-198
- Ordu, K. SAYLAN, XXVIII, 57-78
- Ordu-yı Hümâyün darphanesi, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXIX, 27-76
- Osman Paşa Vakfı, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXII, 27-84
- Osmaniye Camii, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXII, 27-84
- Osmaniye Medresesi, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXII, 27-84
- Osmanlı, M. K. ERDOĞAN, XXII, 1-26; E. GÜMÜŞSOY, XXIV, 1-22; M. K. ERDOĞAN, XXVI, 19-66; K. SAYLAN, XXVIII, 57-78
- Osmanlı Devleti, A.S. BİLGİLİ, XXI, 23-62; E. KESKİNKILIÇ, XXIII, 69-98; M. AYDIN, XXVI, 107-126; Ö. K. KARACAGİL, XXVII, 43-76
- Osmanlı Dönemi tıp metinleri, Z. KÜLTÜRAL- A. KOÇ, XXX, 217-244
- Osmanlı İmparatorluğu, B. İ. ARGIT, XXV, 1-34
- Osmanlı Müzeciliği, M. GÖLEÇ, XXX, 141-160
- Osmanlı Şiiri, Ö. ZÜLFE, XXI, 171-198
- Öğünlü, M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- Ötekileştirme, E. KESKİNKILIÇ, XXIII, 69-98
- Özü, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- para vakfı, M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- Paris, M. KOÇ, XXV, 127-150; M. AYDIN, XXVI, 107-126
- patronaj B. İ. ARGIT, XXV, 1-34
- Petersburg, M. AYDIN, XXVI, 107-126
- Pilot Uygulama, A. EFE, XXI, 121-154
- pilot, Ö. K. KARACAGİL, XXVII, 43-76
- poetika, B. A. KAYA, XXVII, 143-218
- pozitivizm/akılcılık, P. ASLAN, XXV, 151-164
- pragmacılık, H. ANAY, XXIV, 95-130
- psikoloji, S. ÇİTÇİ, XXIX, 225-255
- Rahîkî, Ö. ZÜLFE, XXI, 171-198; M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
- resim, A. Y. BALKAN, XXV, 165-178
- Reşat Nuri Güntekin, P. ASLAN, XXV, 151-164
- Rızaiyye Camii, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXII, 27-84
- Rızaiyye Medresesi, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXII, 27-84
- Rize bezi, D. HUT, XXIV, 23-62
- Rize keten bezi (Feretiko), D. HUT, XXIV, 23-62
- Rock and Roll (Sallan ve Yuvarlan), A. M. ÜNER, XXII, 229-252

- roman, Ş. TURAL, XXIII, 183-206
- Rûhî, E. ERSOY, XXV, 199-210
- Rumeli, M. K. ERDOĞAN, XXVI, 19-66; S. YENİDÜNYA, XXX, 97-140
- Rus, K. SAYLAN, XXVIII, 57-78
- Ruşçuk (Pyce / Ruse), M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- Ruşçuk, Hezargrad, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXI, 63-120
- Rusya, M. AYDIN, XXVI, 107-126
- Sâatî, M. A. KARAVELİOĞLU, XXIII, 131-166
- sadekâr, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- Safevi Devleti, A.S. BİLGİLİ, XXI, 23-62
- sanat, Ş. TURAL, XXIII, 183-206; M. E. HARMANCI, XXVII, 125-142
- sanatkâr, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- sancak, E. GÜLSOY, XXI, 1-22
- saray, B. İ. ARGIT, XXV, 1-34
- saraylı cariyeler, B. İ. ARGIT, XXV, 1-34
- sarrafi gediği, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXX, 19-96
- seğirmek, S. Ö. ŞAKAR, XXII, 213-228
- Selim III., Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- sergüzeşt, H. YEKBAŞ, XXVI, 137-172
- sergüzeştname, H. YEKBAŞ, XXVI, 137-172
- Servet-i Fünûn, A. KOÇAK, XXVIII, 113-156; E. ENGİN, XXVIII, 157-172
- sevdâ-yı merâkiyye, Z. KÜLTÜRAL- A. KOÇ, XXX, 217-244
- sevgili, E. KOŞAR, XXIV, 245-254
- Sevinç Çokum, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
- sıvacı, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- siyaset, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- soruşturma, A. AKGÜN, XXIX, 187-224
- sözlü edebiyat, M. B. BERDENULU, XXVIII, 97-112
- Suriye, M. AYAR, XXIX, 107-144
- Süleymânâme, A. A. AHMED, XXX, 193-216
- süsleme, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- şair, B. A. KAYA, XXVII, 143-218
- Şam, M. AYAR, XXIX, 107-144
- şiir anlayışı, B. A. KAYA, XXVII, 143-218
- şiir mecmuası, M. A. KARAVELİOĞLU, XXV, 179-198
- Şiir, B. ASİLTÜRK, XXI, 221-238; H. KAYA, XXIV, 179-220; A. Y. BALKAN, XXV, 165-178; B. A. KAYA, XXVII, 143-218; E. ENGİN, XXVIII, 157-172
- Şiirimiz, A. KOÇAK, XXVIII, 113-156
- şikâyet-nâme, M. A. KARAVELİOĞLU, XXIII, 131-166
- Tabgaçlar, K. YILDIRIM, XXVIII, 1-10
- Tahrîr, E. GÜLSOY, XXI, 1-22

- Taň Yıldızı, A. KANLIDERE, XXIV, 63-94
- Tanpınar, Ş. TURAL, XXIII, 183-206
- Tanzimat Fermanı, N. UYANIKER, XXV, 99-126
- tarikatlar, M. VAROL, XXIII, 39-68
- taşra darphanesi, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXIX, 27-76
- tayyare, Ö. K. KARACAGİL, XXVII, 43-76
- tefif yılı, İ. AVCI, XXVIII, 79-96
- tema, H. KAYA, XXIV, 179-220
- temettuat sayımları, A. EFE, XXI, 121-154
- ter düşmek, O. YILMAZ, XXI, 155-170
- tercümân, H. TAŞ, XXVI, 127-136
- terim, M. E. HARMANCI, XXVII, 125-142
- Tesliyet-nâme, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- tezyin, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- tıp terimleri, Z. KÜLTÜRAL- A. KOÇ, XXX, 217-244
- Tırnova, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXI, 63-120
- Tiflis ekonomisi ve vergiler, A.S. BİLGİLİ, XXI, 23-62
- Tiflis tarihi, A.S. BİLGİLİ, XXI, 23-62
- Tiflis vakıf ve tarihi eserleri, A.S. BİLGİLİ, XXI, 23-62
- Tiflis'in idari yapısı, A.S. BİLGİLİ, XXI, 23-62
- Tiflis'in mahalleleri, A.S. BİLGİLİ, XXI, 23-62
- Tiflis'in nüfusu, A.S. BİLGİLİ, XXI, 23-62
- tîr-cân, H. TAŞ, XXVI, 127-136
- Tirsiniklize İsmail Ağa, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXI, 63-120
- tiryaki, M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
- Tolstoy, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
- toplumsal bütünleşme, A.M. NURDOĞAN, XXV, 35-76
- toplumsal değişim, A. M. ÜNER, XXII, 229-252
- Tuğrul Tanyol, E. KOŞAR, XXIV, 245-254
- Türk, K. YILDIRIM, XXVIII, 1-10
- Türk değer kavramları, A. M. ÜNER, XXII, 229-252
- Türk imajı, L. COŞAN, XXVI, 1-18
- Türk Milleti, K. SAYLAN, XXVIII, 57-78
- Türk musikisi, Y. T. ERDEM, XXVII, 1-42
- Türk Romanı, S. ÇİTÇİ, XXVI, 173-206
- Türk savaşları, L. COŞAN, XXVI, 1-18
- Türk tasavvuf edebiyatı, M. F. KÖKSAL, XXX, 161-192
- Türkçe yazma eser, M. A. KARAVELİOĞLU, XXV, 179-198

- Türkçülük, A. KANLIDERE,
XXVII, 77-124; N. UYANIKER,
XXV, 99-126
- Türkiye’de folklor, N. UYANIKER,
XXV, 99-126
- Türklerle ilgili astrolojik haritalar,
L. COŞAN, XXX, 1-18
- Türklerle ilgili kavram ve deyimler,
L. COŞAN, XXII, 167-192
- Türklerle ilgili kehanetler, L.
COŞAN, XXIX, 1-26
- vakfiye, M. K. ERDOĞAN, XXII,
1-26; E. GÜMÜŞSOY, XXIV, 1-
22
- Varna, M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- vergi, A. EFE, XXI, 121-154
- vezaret, S. YENİDÜNYA, XXX, 97-
140
- Veziriazam Amcazade Hüseyin Paşa,
M. YILDIZ, XXVI, 67-106
- Voyvoda, M. BAYRAK
(FERLİBAŞ), XXI, 63-120
- XVI. yüzyıl, M. K. ERDOĞAN,
XXII, 1-26; E. GÜMÜŞSOY,
XXIV, 1-22
- XVII.yüzyıl, M. K. ERDOĞAN,
XXVI, 19-66
- yapı, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- yararcılık, H. ANAY, XXIV, 95-130
- yazar, S. ÇİTÇİ, XXVI, 173-206
- Yeni Çağ Felsefesi, H. ANAY,
XXIV, 95-130
- Yenipazar (Novi Pazar), M.
YILDIZ, XXIII, 1-38
- Yılkı Atı, O. SÖYLEMEZ-Ö.
KALE, XXI, 199-220
- yolsuzluk, A. AKGÜN, XXIX, 187-
224
- Yunanistan, B. BAKAR, XXII, 127-
166
- Yûnus Emre Divânı, M. F.
KÖKSAL, XXX, 161-192
- Yurtdışı Eğitim, S. ÇİTÇİ, XXVI,
173-206
- Yusuf Rıza Bey, M. AYDIN, XXVI,
107-126

K e y w o r d s

- 15.-16. century, L. COŞAN, XXIX, 1-26.
- 16.-18. century, L. COŞAN, XXVI, 1-18.
- 16th century, E. GÜMÜŞSOY, XXIV, 1-22; L. COŞAN, XXX, 1-18.
- 17th century, M. KAÇAN ERDOĞAN, XXVI, 19-66
- 18.-20. centuries, L. COŞAN, XXII, 167-192.
- 18th century, B. İ. ARGIT, XXV, 1-34.
- 1980 Generation, B. ASİLTÜRK, XXI, 221-238.
- A(yn) Nâdir, A. KOÇAK, XXVIII, 113-156.
- Abbas Sayar, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220.
- Abdülhamid I, Y. ÇELİK, XXII, 85-126.
- Adana Halkevi “community centre”, S. YILDIZ, XXIII, 167-182.
- addicted, M. ULUSKAN, XXIX, 77-106.
- administrative structure of Tbilisi, A.S. BİLGİLİ, XXI, 23-62.
- Adnan (Adivar) Bey, Ş. C. ERDEM, XXV, 77-98.
- aftermath of the defeat, M. KAÇAN ERDOĞAN, XXVI, 19-66.
- Ahmed Vâsıf Effendi, Y. ÇELİK, XXII, 85-126.
- Ahmed Vefik Paşa, A. AKGÜN, XXIX, 187-224.
- Ahmed-i Rıdvan, İ. AVCI, XXVIII, 79-96.
- Ahmet Hamdi Tanpınar, M. KOÇ, XXV, 127-150.
- Ahmet Haşim, İ. SUZUKİ, XXVI, 207-228.
- Ahmet Mithat, K. EROL, XXVII, 219-244.
- Akif, S. ÇİTÇİ, XXIX, 225-255.
- Âkile Hanım Sokağı, A. M. ÜNER, XXII, 229-252.
- Alavi society, H. TAŞ, XXVI, 127-136.
- Albanian, schooling, A.M. NURDOĞAN, XXV, 35-76.
- Alemdar Mustafa Pasha, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXI, 63-120.
- Aleppo, M. K. ERDOĞAN, XXII, 1-26; M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXII, 27-84; E. GÜMÜŞSOY, XXIV, 1-22.
- Alexander II, M. AYDIN, XXVI, 107-126.
- Ali Ekrem, A. KOÇAK, XXVIII, 113-156; E. ENGİN, XXVIII, 157-172.
- Allied Powers, Ş. C. ERDEM, XXV, 77-98.
- Amja Hasan Agha, M. YILDIZ, XXIII, 1-38.
- Anatolia, K. SAYLAN, XXVIII, 57-78.
- Andi hand-loom, D. HUT, XXIV, 23-62.

- archive materials, A. AKGÜN, XXIX, 187-224.
- Arguvan, E. GÜLSOY, XXI, 1-22.
- Arif Nihat, S. YILDIZ, XXIII, 167-182.
- Armenian, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXX, 19-96.
- Armistice of Mudros, Ş. C. ERDEM, XXV, 77-98.
- art, Ş. TURAL, XXIII, 183-206; M. E. HARMANCI, XXVII, 125-142.
- article, Ş. TURAL, XXIII, 183-206.
- arz-ı hâl, M. A. KARAVELİOĞLU, XXIII, 131-166.
- Âsaf, H. KAYA, XXIV, 179-220.
- Astrologic Prophecies About The Turks, L. COŞAN, XXIX, 1-26.
- astrological maps about the Turks, L. COŞAN, XXX, 1-18.
- astrology, E. AFYONCU, XXVIII, 51-56; L. COŞAN, XXX, 1-18.
- author, İ. AVCI, XXVIII, 79-96; S. ÇİTÇİ, XXVI, 173-206.
- Autonomy, B. BAKAR, XXII, 127-166.
- aviation, Ö. K. KARACAGİL, XXVII, 43-76.
- Awqaf -i Islami Museum, M. GÖLEÇ, XXX, 141-160.
- ayan (provincial governor), M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXI, 63-120.
- Ayaz (Gayaz) Iskhakiy, A. KANLIDERE, XXIV, 63-94; XXVII, 77-124.
- Aziz Merlin, L. COŞAN, XXIX, 1-26.
- Bahari Kadı Ali Efendi, F. KAYTAZ, XXIX, 145-186.
- Baktashi order, H. TAŞ, XXVI, 127-136.
- Balkan War, Ö. K. KARACAGİL, XXVII, 43-76.
- balloon, Ö. K. KARACAGİL, XXVII, 43-76.
- banditry, M. KAÇAN ERDOĞAN, XXVI, 19-66.
- Bashgöz, M. YILDIZ, XXIII, 1-38.
- Battle of Mohocs, F. KAYTAZ, XXIX, 145-186.
- Bedri Rahmi, A. Y. BALKAN, XXV, 165-178.
- Behram Pahsa, M. K. ERDOĞAN, XXII, 1-26.
- Bektashi, M. VAROL, XXIII, 39-68.
- beloved, E. KOŞAR, XXIV, 245-254.
- berş, M. ULUSKAN, XXIX, 77-106.
- bird, İ. DEMİRKAZIK, XXIV, 131-178.
- Bleaching, D. HUT, XXIV, 23-62.
- Book of Tea, İ. SUZUKİ, XXVI, 207-228.
- Buda, F. KAYTAZ, XXIX, 145-186.
- building, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50.
- Bursa governorship, A. AKGÜN, XXIX, 187-224.
- cannabis (hemp), D. HUT, XXIV, 23-62.
- charitable complex, M. K. ERDOĞAN, XXII, 1-26; E. GÜMÜŞSOY, XXIV, 1-22.
- Cherkes, K. SAYLAN, XXVIII, 57-78.

- Chinese, K. YILDIRIM, XXVIII, 1-10
- Chinese Annals, K. YILDIRIM, XXVIII, 1-10
- Chinese Comprehensive Histories, K. YILDIRIM, XXVIII, 1-10
- Chingiz Aitmatov, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
- Classical Turkish Literature, O. YILMAZ, XXI, 155-170; M. E. HARMANCI, XXVII, 125-142
- Classical Turkish Poetry, H. KONCU, XXIII, 99-130; B. A. KAYA, XXVII, 143-218
- combat against alcohol, L. COŞAN, XXVI, 1-18
- compare, Ş. TURAL, XXIII, 183-206
- compassion, E. ENGİN, XXVIII, 157-172
- compilation year, İ. AVCI, XXVIII, 79-96
- concepts and phrases associated with the Turks, L. COŞAN, XXII, 167-192
- confiscation, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXI, 63-120; M. YILDIZ, XXVI, 67-106
- conservatory, Y. T. ERDEM, XXVII, 1-42
- Constitutional Era II. M. GÖLEÇ, XXX, 141-160
- construction, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- corruption, A. AKGÜN, XXIX, 187-224
- cosmopolit, A.M. NURDOĞAN, XXV, 35-76
- Countings of Temettuat, A. EFE, XXI, 121-154
- craftsman, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- critique, M. A. KARAVELİOĞLU, XXIII, 131-166
- crow, İ. DEMİRKAZIK, XXIV, 131-178
- cry, S. ÇİTÇİ, XXIX, 225-255
- cultural change, K. EROL, XXVII, 219-244
- cultural magazine, S. YILDIZ, XXIII, 167-182
- customs and beliefs, İ. DEMİRKAZIK, XXIV, 131-178
- dagger, H. KONCU, XXIII, 99-130
- dagger redif, H. KONCU, XXIII, 99-130
- dagli revolts, S. YENİDÜNYA, XXX, 97-140
- daily prayer, H. TAŞ, XXVI, 127-136
- Damascus, M. AYAR, XXIX, 107-144
- damnification, H. KAYA, XXIV, 179-220
- Dârülbeydi, Y. T. ERDEM, XXVII, 1-42
- Dârülelhân, Y. T. ERDEM, XXVII, 1-42
- David Herlitz, L. COŞAN, XXIX, 1-26
- Decadence, A. KOÇAK, XXVIII, 113-156
- decoration, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50

- Development plan, A. EFE, XXI, 121-154
- Developmental implemantation, A. EFE, XXI, 121-154
- Devne, M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- disaster, S. ÇİTÇİ, XXIX, 225-255
- discourse of the Republic, P. ASLAN, XXV, 151-164
- divan edebiyatı, H. KAYA, XXIV, 179-220
- Divan poetry, Ü. AY, XXII, 193-212; İ. DEMİRKAZIK, XXIV, 131-178; B. A. KAYA, XXVII, 143-218
- Dîvân, E. ERSOY, XXV, 199-210
- Diwan, M. F. KÖKSAL, XXX, 161-192
- Dukakinzade Mehmed Pasha, E. GÜMÜŞSOY, XXIV, 1-22
- Eastern Black Sea Region, D. HUT, XXIV, 23-62
- economy and taxis of Tbilisi, A.S. BİLGİLİ, XXI, 23-62
- Edirne, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXIX, 27-76
- education campaign, A.M. NURDOĞAN, XXV, 35-76
- egoism, H. ANAY, XXIV, 95-130
- Egypt, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- electrical lighting, M. AYAR, XXIX, 107-144
- electrical tramway, M. AYAR, XXIX, 107-144
- emission, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXIX, 27-76
- enterprise, M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
- Ergeş Uçkun, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
- Erzurum, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXIX, 27-76
- essay, Ş. TURAL, XXIII, 183-206
- ethics, H. ANAY, XXIV, 95-130
- Etymologic Analyze, K. YILDIRIM, XXVIII, 1-10
- Europe, L. COŞAN, XXX, 1-18
- Europe and America, S. ÇİTÇİ, XXVI, 173-206
- fantastic/fantasy, P. ASLAN, XXV, 151-164
- Farewell Gülsarı, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
- fatalism, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- Female Palace slaves, B. İ. ARGIT, XXV, 1-34
- feminism, K. EROL, XXVII, 219-244
- Fetihname, F. KAYTAZ, XXIX, 145-186
- Figânî, H. KONCU, XXIII, 99-130
- Firdevsî-i Rûmî, A. A. AHMED, XXX, 193-216
- First and The Second Regulation of Meclis-i Meşâyih, M. VAROL, XXIII, 39-68
- folk literature, N. UYANIKER, XXV, 99-126
- folklore in Turkey, N. UYANIKER, XXV, 99-126
- folklore, S. Ö. ŞAKAR, XXII, 213-228; N. UYANIKER, XXV, 99-126
- fortune, S. Ö. ŞAKAR, XXII, 213-228
- France, Y. ÇELİK, XXII, 85-126

- fruit, A. Y. BALKAN, XXV, 165-178
- Gayrimüslim Okullar, E. KESKİNKILIÇ, XXIII, 69-98
- Gelibolu, A. EFE, XXI, 121-154
- Georgia, A.S. BİLGİLİ, XXI, 23-62
- German image, L. COŞAN, XXVI, 1-18
- German Language, L. COŞAN, XXII, 167-192
- Germany, L. COŞAN, XXVI, 1-18; L. COŞAN, XXIX, 1-26; L. COŞAN, XXX, 1-18
- ghazal, M. A. KARAVELİOĞLU, XXV, 179-198
- giving order, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXX, 19-96
- Gökyüzü, P. ASLAN, XXV, 151-164
- Görüşler, S. YILDIZ, XXIII, 167-182
- Grand Bazaar, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXX, 19-96
- Grand Vizier Amjazade, M. YILDIZ, XXVI, 67-106
- Greece, B. BAKAR, XXII, 127-166
- Gümüşhane, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXIX, 27-76
- hadith, M. B. BERDENULU, XXVIII, 97-112
- haiku, İ. SUZUKİ, XXVI, 207-228
- Harbendelu E. GÜLSOY, XXI, 1-22
- has-b-i hâl, M. A. KARAVELİOĞLU, XXIII, 131-166
- Hayâtîzâde Mustafa Feyzi, Z. KÜLTÜRÂL- A. KOÇ, XXX, 217-244
- Haydar Efendi, M. AYDIN, XXVI, 107-126
- hedonism, H. ANAY, XXIV, 95-130
- Hemp mallet (Kopali), D. HUT, XXIV, 23-62
- hendiadyoins, A. A. AHMED, XXX, 193-216
- Hilal Görününce, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
- Hilmi Ziya Ülken, H. ANAY, XXIV, 95-130
- Hindî Mahmûd, H. YEKBAŞ, XXVI, 137-172
- historical works of Tbilisi, A.S. BİLGİLİ, XXI, 23-62
- history of Tbilisi, A.S. BİLGİLİ, XXI, 23-62
- Holstomer, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
- horoscope, L. COŞAN, XXX, 1-18
- Horsemen, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
- Huzur, Ş. TURAL, XXIII, 183-206
- Hüseyin Pasha, M. YILDIZ, XXVI, 67-106
- Ibrahim Muteferrika, E. AFYONCU, XXVIII, 51-56
- Imperial Army mint, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXIX, 27-76
- Imperial court, B. İ. ARGIT, XXV, 1-34
- Imperial Harem, B. İ. ARGIT, XXV, 1-34
- Imperial Mint, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXX, 19-96
- Improvement Comissions, A. EFE, XXI, 121-154

- Iskendername, İ. AVCI, XXVIII, 79-96
- İslam, M. B. BERDENULU, XXVIII, 97-112
- Izmir, Ş. C. ERDEM, XXV, 77-98
- Izmir Port, Ş. C. ERDEM, XXV, 77-98
- idiom, O. YILMAZ, XXI, 155-170
- ihtilâc-nâme, S. Ö. ŞAKAR, XXII, 213-228
- ilm-i ihtilâc, S. Ö. ŞAKAR, XXII, 213-228
- image, M. E. HARMANCI, XXVII, 125-142
- immigration, K. SAYLAN, XXVIII, 57-78
- individualism, H. ANAY, XXIV, 95-130
- inheritance, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXI, 63-120
- inquiry, A. AKGÜN, XXIX, 187-224
- institution of the family, K. EROL, XXVII, 219-244
- İsmail Agha of Tirsinikzade, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXI, 63-120
- İsmet Pasha, Ş. C. ERDEM, XXV, 77-98
- İstanbul, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50; M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
- İzmir, B. BAKAR, XXII, 127-166; Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXIX, 27-76
- İzmit, A. EFE, XXI, 121-154
- J.G. Herder, N. UYANIKER, XXV, 99-126
- Jadidism, A. KANLIDERE, XXIV, 63-94
- Japanese aesthetics, İ. SUZUKİ, XXVI, 207-228
- Jeremy Bentham, H. ANAY, XXIV, 95-130
- John Rylands Library, M. A. KARAVELİOĞLU, XXV, 179-198
- John Stuart Mill, H. ANAY, XXIV, 95-130
- Joseph Kessel, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
- Jön Türk, K. EROL, XXVII, 219-244
- Juan-juans, K. YILDIRIM, XXVIII, 1-10
- judge, S. YENİDÜNYA, XXX, 97-140
- kalemkâr, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- Kanuni Sultan Suleyman, F. KAYTAZ, XXIX, 145-186
- kapikulu sipahi (sipahi of Porte), E. AFYONCU, XXVIII, 51-56
- Karakızlar, M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- Karalom, M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- Kazakh literature, M. B. BERDENULU, XXVIII, 97-112
- kıyas-ı enbiyâ, H. YEKBAŞ, XXVI, 137-172
- Kıyametname, F. KAYTAZ, XXIX, 145-186
- Kosovo, A.M. NURDOĞAN, XXV, 35-76
- Kozluca (Suvorovo), M. YILDIZ, XXIII, 1-38

- Kuanşi im pular, M. ELMALI, XXX, 245-268
- language, E. AFYONCU, XXVIII, 51-56
- Lausanne Peace Treaty, Ş. C. ERDEM, XXV, 77-98
- Linen fabric trade, D. HUT, XXIV, 23-62
- literal work, İ. AVCI, XXVIII, 79-96
- love, E. KOŞAR, XXIV, 245-254
- lover, Ü. AY, XXII, 193-212
- Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi, E. KESKİNKILIÇ, XXIII, 69-98
- macunhane (plant), M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
- Mahallilesme draft, N. UYANIKER, XXV, 99-126
- Mahmud II., M. VAROL, XXIII, 39-68
- Malatya, E. GÜLSOY, XXI, 1-22
- Malûmat, A. KOÇAK, XXVIII, 113-156
- Mamluks, E. ERSOY, XXV, 199-210
- mazmun, M. E. HARMANCI, XXVII, 125-142
- mechanical minting method, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXIX, 27-76
- Meclis-i Meşâyih (The Sufi Sheikhs Council), M. VAROL, XXIII, 39-68
- medical manuscripts of the Ottoman era, Z. KÜLTÜRAL- A. KOÇ, XXX, 217-244
- medical terms, Z. KÜLTÜRAL- A. KOÇ, XXX, 217-244
- Mehmed Pasha, M. AYDIN, XXVI, 107-126
- Mehmet III, L. COŞAN, XXX, 1-18
- menzil külliye, M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- mercy, H. KAYA, XXIV, 179-220
- metaphor, O. YILMAZ, XXI, 155-170
- Michael von Aitzing, L. COŞAN, XXIX, 1-26
- modern philosophy, H. ANAY, XXIV, 95-130
- modern Tatar literature, A. KANLIDERE, XXVII, 77-124
- modern Turkish thought, H. ANAY, XXIV, 95-130
- money waqf, M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- money-changer's licence (Sarraf's gedik), Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXX, 19-96
- Mongolian and Persian Sources, K. YILDIRIM, XXVIII, 1-10
- moral philosophy, H. ANAY, XXIV, 95-130
- Moscow, M. AYDIN, XXVI, 107-126
- motif, A. Y. BALKAN, XXV, 165-178
- Mudanya Armistice, Ş. C. ERDEM, XXV, 77-98
- mukhalifat (the list of the dead's belongings), M. YILDIZ, XXVI, 67-106
- muqataa, M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
- music education, Y. T. ERDEM, XXVII, 1-42

- Musikî Encümeni, Y. T. ERDEM, XXVII, 1-42
- name of Juan-juan, K. YILDIRIM, XXVIII, 1-10
- Napoleon, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- Naqshbendi and Mevlevi orders, M. VAROL, XXIII, 39-68
- Narodnic movement, A. KANLIDERE, XXVII, 77-124
- Narodnichestvo (Populism), A. KANLIDERE, XXIV, 63-94
- national spirit, N. UYANIKER, XXV, 99-126
- National Struggle, B. BAKAR, XXII, 127-166
- nationality, N. UYANIKER, XXV, 99-126
- nazire geleneği, H. KAYA, XXIV, 179-220
- nazire mecmuası, H. KAYA, XXIV, 179-220
- nazire, H. KAYA, XXIV, 179-220
- Necati Bey, H. TAŞ, XXVI, 127-136; B. A. KAYA, XXVII, 143-218
- neighborhoods of Tbilisi, A.S. BİLGİLİ, XXI, 23-62
- notable, S. YENİDÜNYA, XXX, 97-140
- novel, Ş. TURAL, XXIII, 183-206
- old Uighur Turkish, M. ELMALI, XXX, 245-268
- opiate, M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
- opium, M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
- oral literature, M. B. BERDENULU, XXVIII, 97-112
- Ordu, K. SAYLAN, XXVIII, 57-78
- ornaments, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- Osman Pasha Waqf, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXII, 27-84
- Osmaniye Madrasah, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXII, 27-84
- Osmaniye Mosque, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXII, 27-84
- Ottoman, M. K. ERDOĞAN, XXII, 1-26; E. GÜMÜŞSOY, XXIV, 1-22; M. KAÇAN ERDOĞAN, XXVI, 19-66; K. SAYLAN, XXVIII, 57-78
- Ottoman Empire, A.S. BİLGİLİ, XXI, 23-62; E. KESKİNKILIÇ, XXIII, 69-98; B. İ. ARGIT, XXV, 1-34; Ö. K. KARACAGİL, XXVII, 43-76; M. AYDIN, XXVI, 107-126; S. YENİDÜNYA, XXX, 97-140
- Ottoman Museology, M. GÖLEÇ, XXX, 141-160
- Ottoman Poetry, Ö. ZÜLFE, XXI, 171-198
- overseas education, S. ÇİTÇİ, XXVI, 173-206
- Öghünlü, M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- ötekileştirme, E. KESKİNKILIÇ, XXIII, 69-98
- Özü, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- painting, A. Y. BALKAN, XXV, 165-178
- Palace gardener, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- Pan-Turkism, A. KANLIDERE, XXVII, 77-124

- Paris, M. KOÇ, XXV, 127-150
- paste, M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
- patronage, B. İ. ARGIT, XXV, 1-34
- people, N. UYANIKER, XXV, 99-126
- Petersburg, M. AYDIN, XXVI, 107-126
- pilot, Ö. K. KARACAGİL, XXVII, 43-76
- plane, Ö. K. KARACAGİL, XXVII, 43-76
- plasterer, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- poem, H. KAYA, XXIV, 179-220; A. Y. BALKAN, XXV, 165-178; B. A. KAYA, XXVII, 143-218
- poet, B. A. KAYA, XXVII, 143-218
- poetry, B. A. KAYA, XXVII, 143-218; E. ENGİN, XXVIII, 157-172; B. ASILTÜRK, XXI, 221-238
- poetry collection (majmua), M. A. KARAVELİOĞLU, XXV, 179-198
- political advice, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- politics, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- population of Tbilisi, A.S. BİLGİLİ, XXI, 23-62
- positivism/rationalism, P. ASLAN, XXV, 151-164
- pragmatism, H. ANAY, XXIV, 95-130
- professor, S. YENİDÜNYA, XXX, 97-140
- promotion, E. AFYONCU, XXVIII, 51-56
- prose (münşeât), Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- proverb, M. B. BERDENULU, XXVIII, 97-112
- proverbs and idioms, İ. DEMİRKAZIK, XXIV, 131-178
- provincial mints, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXIX, 27-76
- psychology, S. ÇİTÇİ, XXIX, 225-255
- public education, A.M. NURDOĞAN, XXV, 35-76
- publication director, S. YILDIZ, XXIII, 167-182
- Qaitbai, E. ERSOY, XXV, 199-210
- qasida, M. A. KARAVELİOĞLU, XXIII, 131-166; XXV, 179-198
- Rahîkî, Ö. ZÜLFE, XXI, 171-198; M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
- raven, İ. DEMİRKAZIK, XXIV, 131-178
- Razgrad, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXI, 63-120
- regulation, Ö. K. KARACAGİL, XXVII, 43-76
- repairer, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- Reşat Nuri Güntekin, P. ASLAN, XXV, 151-164
- Rızaiyye Madrasah, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXII, 27-84
- Rızaiyye Mosque, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXII, 27-84
- Rize fabric, D. HUT, XXIV, 23-62

- Rize linen fabric (Feretiko), D. HUT, XXIV, 23-62
- Rock and Roll, A. M. ÜNER, XXII, 229-252
- Rûhî, E. ERSOY, XXV, 199-210
- Rumelia, M. KAÇAN ERDOĞAN, XXVI, 19-66; S. YENİDÜNYA, XXX, 97-140
- runaway sarraf, Ö. F. BÖLÜKBAŞI, XXX, 19-96
- Ruschuk (Pyce / Ruse), M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- Ruse, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXI, 63-120
- Russia, M. AYDIN, XXVI, 107-126; K. SAYLAN, XXVIII, 57-78
- Sâatî, M. A. KARAVELİOĞLU, XXIII, 131-166
- sadekâr, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- Safavid, A.S. BİLGİLİ, XXI, 23-62
- Sandjak, E. GÜLSOY, XXI, 1-22
- sea, E. KOŞAR, XXIV, 245-254
- Selim III, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- semiology, M. ELMALI, XXX, 245-268
- separatist movements, A.M. NURDOĞAN, XXV, 35-76
- sergüzeşt, H. YEKBAŞ, XXVI, 137-172
- sergüzeştname, H. YEKBAŞ, XXVI, 137-172
- Servet-i Fünun, A. KOÇAK, XXVIII, 113-156; E. ENGİN, XXVIII, 157-172
- sevdâ-yı merâkiyye, Z. KÜLTÜRÂL- A. KOÇ, XXX, 217-244
- Sevinç Çokum, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
- share, M. ULUSKAN, XXIX, 77-106
- sign, M. ELMALI, XXX, 245-268
- sikâyet-nâme, M. A. KARAVELİOĞLU, XXIII, 131-166
- sixteenth century, Ö. ZÜLFİ, XXI, 171-198
- social change, A. M. ÜNER, XXII, 229-252
- social integration, A.M. NURDOĞAN, XXV, 35-76
- story in verse, H. KAYA, XXIV, 179-220
- struggle, S. ÇİTÇİ, XXIX, 225-255
- Sublime Porte, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- Sufi Orders, M. VAROL, XXIII, 39-68
- sun, Ü. AY, XXII, 193-212
- Süleymânname, A. A. AHMED, XXX, 193-216
- Syria, M. AYAR, XXIX, 107-144
- Şiirimiz, A. KOÇAK, XXVIII, 113-156
- Tabgachs, K. YILDIRIM, XXVIII, 1-10
- Tahrîr, E. GÜLSOY, XXI, 1-22
- Tañ Yoldizi, A. KANLIDERE, XXIV, 63-94
- Tanpınar, Ş. TURAL, XXIII, 183-206
- Tanzimat Edict, N. UYANIKER, XXV, 99-126
- tarcan / tarcan, H. TAŞ, XXVI, 127-136
- Tax, A. EFE, XXI, 121-154
- ter düşmek, O. YILMAZ, XXI, 155-170

- term, M. E. HARMANCI, XXVII, 125-142
- Tesliyet-nâme, Y. ÇELİK, XXII, 85-126
- theme, H. KAYA, XXIV, 179-220
- tira-can, H. TAŞ, XXVI, 127-136
- Tirnovο, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXI, 63-120
- Tolstoy, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
- Traditional weaving, D. HUT, XXIV, 23-62
- Tugrul Tanyol, E. KOŞAR, XXIV, 245-254
- Turkic, K. YILDIRIM, XXVIII, 1-10
- Turkish image, L. COŞAN, XXVI, 1-18
- Turkish manuscripts, M. A. KARAVELİOĞLU, XXV, 179-198
- Turkish Music, Y. T. ERDEM, XXVII, 1-42
- Turkish Nation, K. SAYLAN, XXVIII, 57-78
- Turkish Novel, S. ÇİTÇİ, XXVI, 173-206
- Turkish sufi literature, M. F. KÖKSAL, XXX, 161-192
- Turkish value concepts, A. M. ÜNER, XXII, 229-252
- Turkish wars, L. COŞAN, XXVI, 1-18
- Turkism, N. UYANIKER, XXV, 99-126
- twitching, S. Ö. ŞAKAR, XXII, 213-228
- utilitarianism, H. ANAY, XXIV, 95-130
- Varna, M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- vizierate, S. YENİDÜNYA, XXX, 97-140
- voivode, M. BAYRAK (FERLİBAŞ), XXI, 63-120
- Volga Tatars, A. KANLİDERE, XXIV, 63-94; A. KANLİDERE, XXVII, 77-124
- wall-decorator, M. ULUSKAN, XXVIII, 11-50
- waqf charter, M. K. ERDOĞAN, XXII, 1-26; E. GÜMÜŞSOY, XXIV, 1-22
- West Anatolia, B. BAKAR, XXII, 127-166
- Western culture and art The, M. KOÇ, XXV, 127-150
- Western Music, Y. T. ERDEM, XXVII, 1-42
- women poets, B. ASİLTÜRK, XXI, 221-238
- women, A. M. ÜNER, XXII, 229-252
- XVIth century, M. K. ERDOĞAN, XXII, 1-26
- Yenipazar (Novipazar), M. YILDIZ, XXIII, 1-38
- Yılkı Atı, O. SÖYLEMEZ-Ö. KALE, XXI, 199-220
- Young Turks, A. KANLİDERE, XXVII, 77-124; K. EROL, XXVII, 219-244
- Yunus Emre, M. F. KÖKSAL, XXX, 161-192
- Yunus Emre's Diwan, M. F. KÖKSAL, XXX, 161-192
- Yusuf Rıza Bey, M. AYDIN, XXVI, 107-126